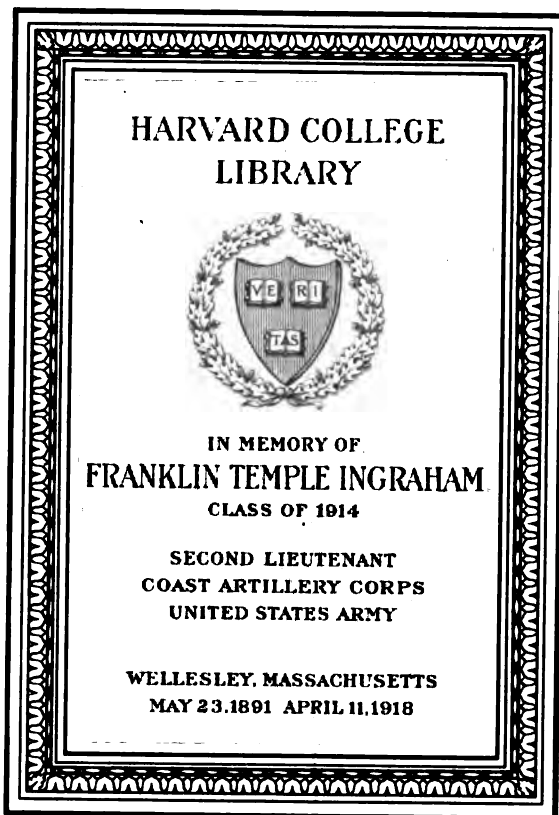

HARVARD COLLEGE
LIBRARY
VE RI TAS
IN MEMORY OF
FRANKLIN TEMPLE INGRAHAM
CLASS OF 1914
SECOND LIEUTENANT
COAST ARTILLERY CORPS
UNITED STATES ARMY
WELLESLEY, MASSACHUSETTS
MAY 23, 1891 APRIL 11, 1918

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

HARMINCZHATODIK KÖTET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Lap

ERDÉLYI LAJOS. A feltételes és felszólító módú időalakok a háromszéki nyelvjárásban ... 77
— — Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben ... 251
— — A háromszéki nyelvjárásról ... 309
FOKOS DÁVID. A locativus-féle határozók a votjákban ... 207, 399
GOMBOCZ ZOLTÁN. Csuvas szójegyzék ... 1, 141
KODÁLY ZOLTÁN. A magyar népdal strófa-szerkezete ... 95
MELICH JÁNOS. A magyar szótárirodalom (III—V.) ... 24, 165, 288
NIELSEN KONRÁD. A török hangsúly kérdéséhez ... 273
PÁPAY JÓZSEF. Északi-osztják nyelvtanulmányok. (I.) ... 345
SCHMIDT HENRIK. A hangváltozás törvényszerűségéről a kfn. nyelvjárások fejlődése alapján ... 58

Ismertetések és bírálatok.

Kúnos Ignácz. Oszmán-török nyelvkönyv. (Janua linguæ Ottomanicæ.) — Ism. SZINNYEI JÓZSEF ... 258
Le Monde Oriental. — Ism. SCHMIDT JÓZSEF ... 448
Pápay József. Osztják népköltési gyűjtemény. — Ism. GOMBOCZ ZOLTÁN 137

Kisebb közlemények.

GOMBOCZ ZOLTÁN. Árja elemek a törökségben ... 139
Sz. J. *Leg-* ... 308
Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához:
GOMBOCZ ZOLTÁN. *Bálvány, bodza, görvély, göte, hinta* és *hilinta, ivik, karvaly* és *herjó, katáng, kócsag* és *gém, seregély* ... 470
MELICH JÁNOS. *Lóránt* ... 267
— — *Patok* ... 268
— — *Bécs* ... 481

Értesítő.

† Thúry József ... 484
Irodalom ... 140, 164, 206, 344, 398

Rövidítések.

ÁKE. = (MUNKÁCSI) Árja és kauk. elemek a finn-magyar nyelvekben.

ÄH. = (SETÄLÄ) Yhteissuomalainen äännehistoria.

BFB. = (THOMSEN) Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog.

CserSz. = (SZILASI) Cseremisz szótár.

CzF. = CZUCZOR-FOGARASI, A magyar nyelv szótára.

DLehnw. = (LUMTZER-MELICH) Deutsche ortsnamen u. lehnwörter des ungarischen sprachschatzes.

Einfl. = (THOMSEN) Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen.

Ethn. = Ethnographia.

FUF. = Finnisch-ugrische Forschungen.

HB. = Halotti Beszéd.

KSz. = Keleti Szemle.

KT. = Königsbergi Töredék.

MHat. = (SIMONYI) A magyar határozók.

MKöt. = (SIMONYI) A magyar kötőszók.

MNy. = Magyar Nyelvészet.

MTsz. = SZINNYEI, Magyar tájszótár.

MUSz. = BUDENZ, Magyar-ugor összehasonlító szótár.

NyF. = Nyelvészeti Füzetek, szerk. SIMONYI.

NyH. = (SZINNYEI) Magyar nyelvhasonlítás.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr. = Magyar Nyelvőr.

NySz. = SZARVAS-SIMONYI, Magyar nyelvtörténeti szótár.

NyÚSz. = (SZILY) A magyar nyelvújítás szótára.

OklSz. = (SZAMOTA-ZOLNAI) Magyar oklevél-szótár.

OL. = (KARJALAINEN) Zur ostjakischen lautgeschichte.

SUS. Aik. = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

SUS. Toim. = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia.

SzlJöv. = (MELICH) Szláv jövevényszavaink.

TMNy. = (SIMONYI) Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz. = Magyar tájszótár (1838).

TuM. = (SETÄLÄ) Zur geschichte der tempus- und modus-stammbildung in den finnisch-ugrischen sprachen.

UA. = (BUDENZ) Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

UL. = (WIKLUND) Entwurf einer urlappischen lautlehre.

VogNGy. = (MUNKÁCSI) Vogul népköltési gyűjtemény.

VogNyjár. = (MUNKÁCSI) A vogul nyelvjárások szóragozása.

VogSzj. = (SZILASI) Vogul szójegyzék.

VotjSz. = (MUNKÁCSI) A votják nyelv szótára.

XXXVI. kötet. 1906. 1. füzet.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

Lap

GOMBOCZ ZOLTÁN: Csuvas szójegyzék. (I.) 1

MELICH JÁNOS: A magyar szótárirodalom. (III.) 24

SCHMIDT HENRIK: A hangváltozás törvényszerűségéről a kfn. nyelvjárások fejlődése alapján 58

ERDÉLYI LAJOS: A feltételes és felszólító módú időalakok a háromszéki nyelvjárásban 77

KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népdal strófa-szerkezete 95

Ismertetések és birálatok.

Pápay József. Osztják népköltési gyűjtemény. — Ism. GOMBOCZ ZOLTÁN 137

Kisebb közlemények.

G. Z. Árja elemek a törökségben 139

Értesitő.

Irodalom 140

Folyóiratunk évenként ***háromszor vagy négyszer*** *jelenik meg. Az egész évfolyam legalább* ***harmincz ívből*** *áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Csuvas szójegyzék.

(Első közlemény.)

E pár száz szóból álló szójegyzék azokat a szavakat foglalja magában, a melyeket Asmarin «Adalékok a csuvas nyelv hang- és alaktanához» (Матеріалы для изслѣдованія чувашскаго языка. Н. И. Ашмаринъ. Казань, 1898.) czímű munkájában finomabb hangjelöléssel is ad; a csak nagyolt hangjelöléssel közölt szavak hiányzanak belőle. Igaz, hogy a legtöbb esetben nem lett volna nehéz, Asmarin utasításai alapján, ezeket is átírni, de nem tartottam czélszerűnek az ilyen «kikövetkeztetett» alakokat az Asmarintól tényleg átírtakkal összekeverni.

Az Asmarin-féle «finomabb hangjelölést» a FUF. hangjeleivel írtam át, Wichmanntól (Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen, XVI—XVII.) csak néhány pontban térve el:

a = Asm. *a* || *å* = Asm. *å* || *ε* = Asm. *ə* (= franczia *è*, orosz э). Wichmann *e*-vel jelöli e hangot, a mely azonban Munkácsi meghatározása szerint is a magyar nyílt *e*-vel azonos (NyK. 21 : 7), pl. Asm. *əрəгə* = Munk. *äŕäk*. Úgy látszik azonban, hogy az Asmarin-féle *ə* némelykor zártabb *e*-t is jelöl, a melyet Munkácsi *e*-vel ír, pl. Asm. *əрəшмəн* = Munk. *äreśmäń* || *o* = Asm. *o* || *ü* = Asm. *ӳ* || *i̮* = Asm. *ы* || *u* = Asm. *y* || *ä* = Asm. *ā* || *ə̑* = Asm. *ы̆* (= каз-тат. *ы* въ словѣ *кыз*, велико-русск. *о* въ корабли). Wichmann *î̮*-val jelöli, de én Paasonen és Munkácsi egybehangzó tanúsága alapján alkalmasabbnak tartom a *ə̑* jelt, vö. Asm. *ćы̆мы̆л* = Paas. *śə̑mə̑l*; Asm. *ćы̆ны̆х* = Munk. *śęnęχ* || *ɔ* = Asm. *ŏ* («краткое открытое *о*»). Érdekes, hogy Munkácsi

az Asmarin-féle *ó* helyett következetesen *ọ*-t ír, s ez szerinte «hangszín tekintetében a magy. *o* és *u* között álló hang, körülbelől a hosszú *ó*-nak megfelelő rövidje»; || *ə* = Asm. *ӑ* (= «.... соотвѣтствуетъ краткому русск. *э* въ словѣ *экономъ* и произносится очень быстро»). Munkácsi *ė*-vel jelöli. a mely szerinte a magy. zárt *ë* és *i* között álló hang, körülbelül az *é*-nek rövidje. Ugyanezt a jelt használja Munkácsi vogul szövegeiben is az *ə* helyett, pl. *χūrėm* o: *χūrəm* || *ȫ* = Asm. *ӧ̆* («краткое открытое *ö*»). Munkácsi szerint ez a hang, a melyet *ọ̈* vagy *ụ̈*-vel jelöl, a magy. «*ö* és *ü* között áll s körülbelől a magy. *ő*-nek megfelelő rövidje» (6. l.) pl. Asm. *pöďö* = Munk. *pọ̈ďọ̈* | *ö* = Asm. *ö* || *k, t, p* = Asm. *к, т, п* || G, D, B = Asm. *г, д, б* (zöngétlen mediák, vö. Munkácsi, NyK. 21 : 8—9) || *m, n, ŋ* = Asm. *м, н* s a 3. lapon alulról a 9. sorban lévő jegy || r = Asm. *h, в* (media, a *γ* zöngétlen párja) || *χ* = Asm. *x* | *r, l* = Asm. *р, л* || *v, β* = Asm. *в, β* || *s* = Asm. *с* || *š* = Asm. *ш* || *z, ž* = Asm. *з, ж* || *tš* = Asm. *ч* || *tš́* = Asm. *ч́* || *tś* = Asm. *ӵ* || *Dž* = Asm. *ҁ* || *Dź* = Asm. *ц̆*.

A «teljes jésítést», úgy mint Asmarin, ' jellel jelöltem; a «nem teljes jésítest» nem jelöltem meg.

Egyöntetűség kedvéért Munkácsi adatait is átírtam a FUF. jeleivel, míg Zolotniczkij adatait s a többi török alakokat nagyolt átírásban közöltem.

Rövidítések: A. = Asmarin || M. = Munkácsi B. Csuvas nyelvészeti jegyzetek NyK. 21 : 1. || Z. = Корневой чувашско-русскій словарь. Составленъ Н. И. Золотницкимъ. Казань, 1875. || an. = anatri csuvas | buj. = bujini cs. | burn. = burnasi cs. | cseb. = csebokszari cs. | jadr. = jadrini cs. | kozm. kozmodemjanszki cs. | kurm. = kurmysi cs. | mkar. = malokaracsini cs. | morg. = morgausi cs. | olg. = olgasini cs. | sib. = sibacsevszki cs. | sox. = Soxron-jale cs. | toid. = toiderek-kassovi cs. | virj. = virjal cs. A többi rövidítést l. NyK. 35: 244—247.

* * *

kurm. *aвį* | kozm. *aвi* | jadr. *aвai* моя мать, anyám A. 17, 119, 130, 137. an. *aвa* | virj. *aвi* M. 24. *aba*, *abaj* Z. 1. [kazB. *äbä* nagyanya; *äbej* nagyanyó].

mkar. *aбa!* nosza, rajta A. 384. an. *ajбa* | virj. *aбa!* M. 23. *ajda* ну! пошелъ! впередъ! гони! Z. 3. [kazR. *aida* ausruf der aufmunterung].

buj. mkar. *aбə* сапогъ, csizma A. 364. *ada* сапоги Z. 2. [kazB. *itek* | baskPr. *itėk* | alt. koibR. *ödük*].

buj. *aгə* | mkar. *akə* | *ak* вотъ, ime A. 17, 357. *aga*, *ak* Z. 1.

buj. *ajak* | kurm. *ajək* | olg. *ajгə* | mkar. *ajгə* бокъ, oldal A. 353—4. *ajak*, *ajyk* Z. 8. [? kazB. *jak* oldal, fél, táj, ajtószárny].

buj. *akka* | mkar. *äkki* | olg. *aгi* (моя) старшая сестра, младшая сестра моего отца, néne A. 130, 349, 360. an. *aгa*, *akka* | virj. *aгi* M. 24. *aga* Z. 2. [csag. sartR. *ägäči* ältere schwester | jakB. *ägäs*].

alгa серьги, fülbevaló A. 17. *alga* серьга, серьги Z. 3. [kazB. *alka* vésetes fülbevaló | kirgR. *alku* < arabZ. حلقة anneau, roue, ring (insbes. von metall)].

buj. mkar. *alə* рука, kéz A. 10, 361. *a·lę* M. 4. *ala* Z. 3. [ujgR. csagR. *älik* | oszmZ. *äl*].

amərt-kajək l. *omort-k.*

an не, ne; *am вєr* не ударь, ne üss A. 17, 359. *am* Z. 5. [vö. votjM. *än! än!* ne, nicht!].

buj. mkar. *ana* загонъ, darab szántóföld A. 361. *ana* Z. 5. [csagR. *äŋiz* das stoppelfeld; niederung, grube].

buj. *anəra-* | mkar. *aŋгra-* лишиться сознанie, elájulni A. 356, 368. *anyr-* теряться блуждать, потерять голову Z. 5. [kazR. *aŋrai-* dumm werden, töricht werden | kirgR. *aŋrai-* verwirrt sein, betäubt sein].

buj. *ańбžaχ* | mkar. *ańбžak* только, talán A. 358, 364. *ančax* Z. 5. [oszmZ. *anǯak* seulement, rien que, pourtant, mais].

buj. *arвa* | mkar. *arβa* мякина, polyva A. 357. *arba* Z. 6. [kazR. *ärbä* die spreu, hülsen (die nach dem dreschen übrig bleiben)].

arəm жена, nő; *arəmə* nőd, neje A. 141, 166, 376—7. *arym* Z. 7. [vö. oszm. *harăm* harem, die frauen u. töchter, die im harem wohnen, frau, gattin < arab. حرم frauenzimmer, die frauen der familie].

arman мельница, malom A. 127, 131. *arman* Z. 6. vö. *avᵊr*.

arDža сундукъ, láda A. 17. *arža* M. 9. *arča*, *yrža* Z. 7, 11. [kazR. *ärǯä* der korb, die baude, die schachtel, der kasten | csagR. *arǯa*].

aržin мужчина, férfi A. 14. [vö. köztör. *är*, *er* a férfi, a férj].

buj. *attɛ* | mkar. *ätti* | virj. *ättɛ* | olg. morg. toid. *atti* | kurm. *aDi* отецъ, atya | A. 10, 19, 66, 91, 119, 349, 360, 363, 374, 377; *atte* мои отецъ Z. 7. [köztörök: *ata* apa].

buj. *aDža* | mkar. *atša* ребенокъ, gyermek A. 17, 358, 370. *aDža-bęDža* gyermekek M. 4. *ača* Z. 7. [vö. mongG. *ači* внукъ, внучка, le petit-fils, le neveu].

buj. *av-* | mkar. *aj-* | olg. *ava-* гнуть, hajtani A. 366. *av-* гнуть, згибать Z. 1. [oszmR. *äi-* biegen, herabbiegen, beugen | csagR. *äγ-* | tel. altR. *äŋ-* id.].

buj. *aval* | mkar. *aβal* въ старину, régen, azelőtt A. 63, 357, 365. *aval* прежде, въ старину Z. 1. [kazB. *äuäle* első; előbb, hajdan, régen | oszm. *äväl* < arabZ. اول premier, premièrement, d'abord; commencement].

buj. *avDan* | mkar. *aDan* пѣтухъ, kakas A. 17, 364. an. *aβDan* | virj. *aDan* kukorékolni (sic!) M. 23. *avda-*, *ada-* пѣть, куковать, гремѣть; *avdan*, *aldan* пѣтухъ Z. 1.

buj. *avᵊn* | mkar. *an* овинъ, gabonaszárító A. 18, 79, 365. *an-* (*GarDi*) szérű M. 8. *avyn*, *an* овинъ; *avyn-kardy*, *an-gardy* гумно Z. 1, 5. [vö. kazB. *aüen* | or. овинъ].

buj. *avᵊr-* | mkar. *ar-* молоть, őrölni A. 365. *avyr-*, *avyrt-* Z. 1. [altR. *äbir-* drehen, umdrehen, umwenden | csagZ. *ivir-* tourner].

buj. *avᵊs-* | mkar. *as-* вѣять, szórni (gabnát) A. 365. [tel. ujg. oszmR. *äs-* sichten, worfeln (getreide)].

buj. *avlan-* | mkar. *alan-* жениться, nősülni A. 63, 365. *aβlan-*, *alan-* M. 23. *avlan-* Z. 1. [oszmR. *ävlän-* sich häuslich niederlassen, sich verheiraten | kazB. *öjlän-*].

mkar. *aža Dżolᵊ*, *aža żolᵊ* громовая стрѣла (соб. «камень отца»); menykő (tkp. «az atya köve») A. 359. an. *aža* | virj. *aži* hím M. 24. *aža* отецъ, дѣдъ, громъ Z. 2.

äkki l. *akka*.

äŋGrämᵊš l. *ereśmeń*.

ätti l. *attɛ*.

buj. *ɛвir* mi, *pirɛ* nekünk | mkar. *pär* mi, *pärä* nekünk A. 363. *mana* nekem A. 17. *e·вé* én M. 6, 11. *äbeŕ*, *ybyr*, *peŕ*, *ämeŕ*, *ymyr* мы Z. 8. [kazB. *bez* mi].

ɛгärtšə l. *iɢɛrбžə*.

ɛppiń слѣдовательно, következőleg A. 10. an. *eppiń* | virj. *jepiń* M. 23. *äppiń* ну·такъ, стало быть Z. 8. [? ujgR. *abaŋ* wenn, wenn auch].

kurm. *ɛrɛćɛ* вино, pálinka A. 33. an. *eŕek* | virj. *jeŕećɛ* M. 23. *äräk*, *ärak* Z. 8. [kazB. *araky* < arabZ. عَرَقي eau de vie].

buj. *ɛrɛšmeń* | mkar. *äŋɢrämэš* паукъ, pók A. 356, 363. an. *eŕešmɛń* | virj. *jɛrešmeń* M. 23. *äŕešmeń* Z. 8. [kazB. *ürmä-küč* | csag. oszmR. *örümǯäk*].

ɛrt- l. *irt-*.

ɛsrɛľ Азраилъ (ангелъ смерти), Azrael A. 74. *ɛsŕeľ* M. 23. *äsreľ* Z. 8. [vö. arabZ. عزرائيل l'ange de la mort].

buj. *ɛzir* | mkar. *sär* вы, ti A. 363. an. virj. *e·źé* te M. 23. *äs*, *äše*, *aźe* ты; *äšer* вы Z. 8. [vö. kazB. *sez* ti].

an. *əľək* | virj. *əľəḱ* прежде, előbb A. 18. an. *é·ľék* | virj. *jéľék* hajdan M. 23. *ilik* прежде, встарь Z. 12. [kazB. *eleke* első, előbb].

buj. *əm-* | virj. *öm-* сосать, szopni A. 340-1. *üm-* сосать грудь Z. 23. [kazB. *im-* emni, szopni].

mkar. *əmвü* царь, fejedelem A. 378. an. *ǫmвü* | virj. *émвü* M. 24. *ümbü* Z. 23.

buj. mkar. *əmər* | kurm. *ömör* жизнь, élet A. 84. 352. *ümüŕ*, *ümüŕex* вѣкъ, вѣчность Z. 23. [vö. kazB. *γumer* élet < arabZ. عمر âge, la vie].

buj. *əńe* | mkar. *əńä* корова, tehén A. 11, 66, 350, 362, 377. *inä* Z. 13. [tel. kirg. tob. ujgR. *inäk* | mongK. *üniγen* la vache, genisse].

buj. *əńeń-* | mkar. *əńän-* вѣрить, hinni A. 350, 362. *inäń-* вѣрить, вѣровать Z. 13. [csagR. *inan-* glauben, zutrauen schenken | oszmR. *ynan-*].

buj. *əńɛr* | mkar. *əńär* вчера, este A. 362. *ińeŕ* Z. 13. [vö. altR. *iŋir* die abendröthe, dämmerung, der abend | baskPr. *ɛŋɛr* | karaimR. *iŋgir*].

virj. *əškej* мой деверь старше мужа, sógor A. 140. *iskej* Z. 14, 139.

əšl'ək l. *šəl'ək.*

buj. *ə̑jrə̑* | mkar. *irə* (dat. *ikkä*) | toid. *i̯jə̑χ* сонъ, álom A. 34, 349, 357. *i̯·je̯χ* M. 4. *yjyx* Z. 11. [oszmR. *ujuku* schlaf | alt. kirg. *uiku* < oszm. *uju-* | ujg. *udy-* schlafen].

soχ. *ə̑lav* | buj. *lav* | mkar. *χə̑la* | olg. *ola* подвода, előfogat; *χə̑lažə̑* подводчикъ, szekeres A. 372. *ȯla·v* vonó jószág M. 5. *olav, lava* Z. 19. [csagZ. *ulak* cheval, monture, cheval de courrier | kirgR. *ulau* das pflichtgespan | kazV. *lau*]. vö. *vi̯l'ə̑k.*

buj. *ə̑man* | toid. *manə̑* дождевой червь, eső-féreg A. 374. an. *ȯman* | virj. *mane̯* M. 22. 25. *oman* Z. 20.

ə̑när l. *jəńer.*

ə̑š внутренность, bél, belsőség A. 101. *yš* Z. 12. [kazB. *eč* | baskPr. *ėš*].

buj. *ə̑və̑l* | mkar. *ul* сынъ, fiú A. 49, 377. *i̯·ve̯l* M. 4. *yvyl, uvyl, ul* Z. 11. [oszm. ujgR. *oγul* | alt. *ūl* der sohn, knabe].

buj. *ə̑və̑š* | kurm. *ᵒvᵒš* | olg. *vuš* | sib. *vi̯š* осина, nyárfa, A. 353, 365. an. *e̯·βe̯š* | virj. *vuš, uš* M. 23. *yvyš, uvyš* Z. 11. [sag. kojb. kacsR. *os* die espe, die pappel | tobR. *ausak* | kazB. *usak*].

ə̑za l. *suza.*

an. *ə̑žə̑* | virj. *ᵒžᵒ* теплый, meleg A. 9, 100, 340. *ȯ·žȯ* M. 5. *ušu* Z. 22. [kazB. *esse* | oszmR. *ysy* izzó, meleg].

iᴅə̑ l. *ji̯ᴅə̑.*

buj. *iɢel'* | mkar. *jəräl'ə* жолудь, makk A. 350, 356. *jigel'* Z. 15. [kazB. *äkäle* makk, toboz].

buj. *iɢerᴅ̌žə* | mkar. *erärtšə* блинъ, fánk, lepény A. 358. an. *iɢe·rᴅ̌žė* | virj. *jiɢe·rᴅžė* M. 23. *jigerč̌* блинъ, сырчикъ Z. 15. [? alt. R. *aγyrčy* quark, weisser käse, käsestoff].

buj. *ijɛ* | mkar. *iä* домовой, lidercz, boszorkány A. 371. *yä* Z. 11. [kazB. *ejä, ije* gazda, úr, nemtő | baskPr. *ijä, ėjä* gazda, úr; *he̯u ijähė* vízi szellem].

buj. *iχra uᴅi* | mkar. *χra ruᴅi* дикій лукъ, vad hagyma A. 365. an. *i̯χra* | virj. *χe̯ra* M. 25. *yχra* Z. 12. [vö. cser. *ukora, ukra* id.].

irə l. *ə̑jrə̑.*

il- брать, venni A. 11, 19, 65, 361, 375. *il-* Z. 12. [kazB. *al-* venni, kapni, fogni, elvenni, elfogadni].

ilεm краса, ékesség; *ilεmlə* красивый, szép A. 18. *ilεmlä* Z. 12. [kazB. *ejäm*, *ejämle*, kazR. *iläm*, *ilämli* ékesség, dísz, szépség].

imžεr тощій, sovány A. 45.

buj. *iŋGε* | mkar. *jəŋGi* | burn. *jəŋGε* жена старшаго брата, ángy A. 45, 59, 131, 376. an. *iŋGε* | virj. *iŋGi* idősebbik meny (?) M. 24. *jingä* Z. 16. [kazB. *jiŋä* ángy (bátyám neje)].

buj. *ińzε* | mkar. *ińDžä* далеко, messze A. 364. *ińze*, *ińče* Z. 13. [oszm. csagR. *än* die breite, breit].

buj. *irə̑* | mkar. *irə̑* добрый, jó A. 359. *i̯rę* M. 7. *yra* Z. 11. [ujgR. *aji̯* gut, deutlich, rein, sündlos].

buj. *irt-* | mkar. *εrt-* проходить, átmenni A. 350. *irt-* мимо проходить, проѣзжать Z. 13. [tel. alt. krimR. *ärt-* vorübergehen, vorbeigehen, vorbeifliessen, vergehen].

buj. *iš-* | mkar. *irəš-* плыть, úszni A. 368. *iš-* (?) M. 23. *jiš-* Z. 16. [vö.? oszm. alt. csag. R. *äš-* rudern | kazB. *iš-*].

mkar. *ižimiťšä* землянка, kunyhó A. 370.

buj. *i̯Də̑* | mkar. *uDə̑* нечеть, páratlan szám A. 353. *i̯t-töGeľ* páros-e vagy páratlan M. 6, 36. *yt-tigeľ* Z. 12.

i̯jə̑χ l. *ə̑jrə̑*.

i̯rΓan тощій, sovány A. 17. *i̯rΓan* józan (?) M. 10. *jyrgan*, *irgan* тощій, худощавый Z. 15. [vö. köztör. *aryk* sovány].

i̯tla очень, nagyon A. 7. *ytla* много, слишкомъ Z. 12.

buj. *i̯və̑n-* | mkar. *ji̯lə̑n-*, *jə̑ŋGə̑l-* | olg. *jə̑lə̑n-* | sib. *un-* уставать, kifáradni A. 356. an. *i̯βęn-* | virj. *i̯lęn-* M. 23, 25. *jyvyn-* Z. 14. [alt. tel. lebR. *jaina-* sich abmühen, sich bemühen, sich sehnen].

buj. *i̯vžə̑* | mkar. *užə̑* горсть, marok A. 365. an. *i̯·βęš* | virj. *užę* M. 23. *yvyš*, *uš* Z. 11. [oszmR. *avuǯ* | kazB. *uyč*, *uč* | kojbR. *ōs* eine handvoll, die hohle hand].

jal деревна, falú A. 15, 17, 64. *jal* Z. 9. [kazB. *auyl* falu | mongK. *ail* bourgade.

buj. *jamžə̑k* | mkar. *jämžək* ямщикъ, postakocsis A. 349. vö. an. *jamžul* | virj. *ja·mžęk-šol* országút M. 26. [< or. *ям-*

щикъ, vö. csag. oszm. ujgR. *jam* die poststation, die postpferde; oszmR. *jamčy* der postillon | mongK. *ʒam-* la route, le chemin].

buj. *janᴅ°* | mkar. *jamᴅ°* готовый, kész A. 368. *ja·nᴅę* M. 4. *janda* Z. 10.

buj. *jaṅ°ra-* | mkar. *jaŋɢra-* звучать, hangzani, szólani A. 368. [kazB. *jaŋyr-* id.].

buj. *jar-* | mkar. *jär-* | olg. *jar-* посылать, küldeni A. 391, 349. *jar-* отпускать, отсылать, посылать Z. 10. [alt. leb. tel. küärR. *ï-* schicken, ablassen, loslassen, freilassen | kojbK. kač. sor. R. *ys-* | ujgR. *yt-* | urjK. *yt-* | jakB. *ȳt-* id.].

buj. *jarm°ŋka* | mkar. *jarm°ŋk°*, *järməŋkə* ярмонка, országos vásár A. 349. [< or.].

buj. *jaška* | mkar. *läškä* похлебка, leves A. 349, 371. *jaška* Z. 10. [köztör. *aš* nahrung, speise, futter, mehlsuppe, getreide].

buj. *jat* | mkar. *jät* имя, név A. 349. *jat* Z. 10. [köztör. *at* név].

buj. *jav-* | mkar. *jaj-* | olg. *java-* вить, fonni, összesodorni A. 366. *java-* вить, свивать Z. 9.

jεńε сторона, oldal A. 148. *jeń* Z. 9. [oszmR. *jön* die seite, die beziehung].

buj. *jəʙε* | mkar. *jəβä* мокрый, nedves A. 11, 357. *jibä* Z. 15. [telR. *ďibik* | lebR. *jibiγ* | altR. *jibü* feucht, nass].

buj. *jəᴅəń* | mkar. *jəᴅən* ленъ, len A. 364. *jidiń* Z. 16.

jəɢət молодецъ, legény A. 31. *jė·ɢėl*, *jėɢė·ĺ* M. 6. 11. *jygyt* Z. 14. [csag. ujgR. *jigit* der jüngling, der junge mann].

jərälə l. *iɢeľ*.

buj. *jəńεr* | mkar. *jənär*, *ənär* сѣдло, nyereg A. 362. an. *jėńεrᴅžεk* | virj. *ėńεrᴅžεk* nyeregpárna M. 25. *jinäŕ* Z. 16. [kazB. *ejär* | oszmR. *äjär* | tarR. *ägär*].

jəŋɢε l. *iŋɢε*.

toid. *jəp* игла, tű A. 379. *jip* Z. 16.

jər слѣдъ, nyom (die spur) A. 11. *jiŕ* Z. 16. [kazB. *ez* | oszm. *iz*].

buj. *jəvεń* | mkar. *jüän* узда, kantár A. 361, 367. *jiväń* Z. 15. [kazB. *jögän* zaum, zügel].

buj. *j°r°r-* звать, hívni, szólítani; buj. *j°r°ravž°* | mkar. *j°r°ružę* парень, посланный верхомъ для приглашенія гостей,

legény, a kit a vendégek meghívására kiküldenek A. 366. [? ? kazB. *akyr-* **bőgni, ordítani].**

jəlDərDat- **блестѣть, fényleni A. 8.** *jalDerDaD-, jelDerDaD-, jelDerGa-* **fényleni, sugározni (örvendő arczról is). M. 38. [barR.** *jyltra-* | **alt. kazB.** *jaltyr-* **glänzen, blinken, blank sein].**

jələ **петля (у одежды), az öltöny összeakasztója A. 75.** *jyly* **Z. 15. [kazR.** *jalau* **die bindebänder (an der kleidung)].**

jələχ- **почувствовать скуку, unatkozni A. 31.** *jylyx-* **пресытиться, набить оскомину Z. 15. [bar. tobR.** *jalyk-* **faul sein, überdrüssig sein].**

jələn- l. *ivən-*.

jəmək **младшая сестра, húg A. 31.** *jymyk* **Z. 15, 134.**

jəŋGəl l. *ivən*.

buj. *jəran* | mkar. *jərün* **гряда, sor, rend, A. 349.** *jyran* **борозда между загонами, межа Z. 15. [kazB.** *yzan* **határbarázda].**

buj. *jəva* | mkar. *jüä* | olg. *jua* гнѣздо, fészek A. 349, 367. *jyva* Z. 14. [kazB. *oja, uja* fészek, vaczok, kunyhó].

kurm. mkar. olg. *jiDə* | morg. *iDə* **собака, kutya A. 10, 349,** 374. *ji·De* M. 4. *jyda* Z. 15. [kazB. *et* | oszm. alt. ujg. *it*]. vö. *vəśle jiDə*.

buj. *jivər* olg. *jur* | mkar. *jurə* **тяжелый, nehéz A. 354,** 365. an. *ji·βer* | virj. *ju·βer, jeβer* M. 24. *jyvyr* **тяжело, беременная женщина Z. 14. [kazB.** *auyr* | **ujgR.** *aγyr* **schwer, gewichtig, stark, langsam, wichtig, würdevoll].**

jivəś **дерево, fa A. 15. an.** *ji·βeś* | **virj.** *jeβeś* **M. 24.** *jyvyś* **Z. 14. [kazB.** *aγač* | **ujgR.** *jyγač*].

mkar. *jol-* **остаться, maradni A. 391.** *jol-* **Z. 17. [kazB.** *kal-* **maradni].**

kurm. *joplə χürə* | mkar. *joplə χürä* **двухвостка (насѣкомое), kettősfark (bogár) A. 347.** *ju·ple* **elágazó M. 4.** *joplä, jüplä* **сучковатый, раздвоенный, вѣтвистый Z. 17. [vö. kazR.** *jäp* das gespaltensein, die gabel; *jäpli* ein gespaltenes, gabelförmiges ende haben].

mkar. *jönät-* **устроить, rendbe szedni A. 362.** *jün* **рядъ въ строеній Z. 24.**

buj. *jurə-* | mkar. *jorə-* **пригодиться, használni, hasznosnak lenni A. 347, 385.** *jora-* **Z. 17. [köztör.** *jara-* **passend, tauglich sein, gefallen].**

buj. *juzav* нарядъ, elrendezés, fölszerelés ? | mkar. *jozo* хорошій, jó A. 366. *jozav* поправка, нарядъ, Z. 17. [kazR. *jasau* die bearbeitung < *jasa-* machen, verfertigen].

jüčə l. *ürə*.

buj. *jün* | mkar. *jön* способъ, mód, eszköz A. 362. [kazB. *jün* mód, eszköz, tehetség].

buj. *jüń* | mkar. *jön* дешевый, olcsó A. 352. *jüńe* M. 8. *jüń* Z. 24. [kirg. küärR. *oŋai* leicht, billig].

jüräk l. *ńürɛk*.

jüžə горькій, keserű A. 15. *jü·že* M. NyK. 32 : 272. *jüže* Z. 25. [kazR. *äči* | oszmR. *ačy* sauer, bitter].

kaвan стогъ, kepe, asztag A. 19, 63. *kaвa·n* M. 11. *kaban* стогъ сѣна, скирдъ хлѣба Z. 29. [kazB. *kibän* kazal, boglya].

buj. kurm. mkar. *kaj-* идти, menni A. 347, 360, 385, 386. *kaj-* Z. 30. [? vö. kazB. *kit-* elmenni, eltávozni].

an. virj. *kajək* állat, vad, madár A. XI., 63, 310, 353. *ka·jęk* M. 5. *kajyk* дикій звѣрь, дикая птица Z. 30. [kazB. *kejek* vad állat | oszm. *ǵäjik*].

kurm. *kajla-majla* | mkar. *kaľa-maľa* взадъ и впередъ, előre-hátra A. 354. *kajla-majlla, kalla-malla* Z. 30.

buj. *kajran* | mkar. *kaŕan, karan* послѣ, után A. 371. *kajran* послѣ, напослѣдокъ, наконецъ Z. 30.

buj. mkar. *kala-* сказать, beszélni A. 5, 10, 17, 19, 361, 385, 391. *ka·lęвęr* beszélni fogunk; *ka·lęttęmęr* beszéltünk vala M. 11. *kala-* Z. 30. [mongK. *kele* langue, *kele-* parler | burjC. *keleŋ, kelen* zunge, *kele-, χele-* sagen | kalmJ. *kelen* zunge, sprache; *kele-* sprechen, sagen, mittheilen].

buj. *kaľľɛχ* | mkar. *kaľak* обратно, fordított A. 347.

mkar. *kaľnža, kaľža* озимъ, őszi vetés A. 359; *kalča* Z. 31.

kam кто, ki A. 17, 36, 201. *kam* Z. 31. [kazB. *kem* ki, kicsoda].

buj. *kamzul* | mkar. *kamzol, kanzol* камзолъ, ujjas mellény A. 368. [< or.].

buj. *kapkən* | mkar. *χapkan* капканъ, tőr, kelepcze A. 367. *kapkyn, kapkan* желѣзная западня, ловущка для волковъ Z. 31. [kazB. *kapkyn* | kojbR. *kapkan* falle, schlinge (zum einfangen und tödten der tiere)].

karda загородъ, kert A. 17. *karda* ограда, заднiй дворъ Z. 32. [kazB. *kirtä* karó- v. sövénykerítés].

kas- рѣзать, metszeni, szelni, vágni; *kazadən* рѣжу A. 17, 63. *kas-* рубить, рѣзать, стричь Z. 32. [kazB. *kis-*].

kaś вечеръ, est A. 16. buj. *kaśśeń* | mkar. *kaśtšan* este, до вечера A. 347. buj. *kaśχi*, mkar. *kaśki* вечернiй, esti A. 372. *kaś* Z. 33. [kazB. *kič* este].

buj. *kadžaga* | mkar. *katšara* | buj. *kadža* коза, kecske A. 63, 66, 358. *kačaga* Z. 33. [oszmR. *käči* | kazB. *käǯä* | chin.-tör. *käčki*].

buj. *kavərəś* | toid. *karəś* | olg. *karəś* ясень, kőrisfa A. 365. *kavryś* Z. 30.

buj. *kavle-* | mkar. *külä-* | olg. *kala-* | sib. *kavla-* жевать жвачку, kérődzeni A. 349. [? kirgR. *küisö-* | *küišä-* wiederkauen].

buj. *kəвε* | mkar. *kəβä* рубаха, ing A. 357. *kibe* Z. 33. [sag. leb. šor. küärR. *kep*, *käp* der anzug, die kleidung].

mkar. *kədö* сталъ (? ɔ: сталь, aczél) A. 373. [vö. mongK. *kete* briquet].

buj. *kədü* | mkar. *kədö* стадо, nyáj A. 353. *küdü* Z. 40. [kazB. *kötöü* nyáj].

mkar. *kəgərtšän* | olg. *tögördžen* водяной лопухъ, vízi lapú A. 367.

buj. *kəl* | mkar. *kəl* | kurm. *köl* зола, hamú A. 12, 341, 352. *kül*, *köl* Z. 39. [kazB. *köl*].

buj. *kəldε* | mkar. *kəldä* | kurm. *köldε* | an. *köldε* снопъ, kéve A. 12, 341, 352. *küldä* Z. 39. [kazB. *költä* kéve].

virj. *kəlε-* просить, kérni A. 11. *kil* молитва, молебенъ, треба Z. 34. [kazB. *kelä-* akarni, óhajtani, kérni].

buj. *kəməl* | mkar. *kəməl* | virj. *köməl* серебро, ezüst, A. 12, 19, 340, 361. *kömöl* M. 11. *kümül* Z. 39. [kazB. *kömöš*].

buj. *kəńdželε jįvəśśi* | mkar. *kəńdžaluś* | toid. *kəndžalaśśi* донце fenék, alj A. 358.

buj. *kəńεgε* | mkar. *kəńärä* книга, könyv A. 144, 350, 362. [< or.].

buj. *kəpśε* | mkar. *kəpśä* | kurm. *köpśε* дудка, полый цилиндръ, síp, üres henger A. 352. [kazB. *köpšä* növényszár (főkép gombaszár)].

buj. *kər* | an. *kör* | virj. *ḱör* осень, ősz A. 13, 341. *küŕ* Z. 40. [kazB. *köz*].

an. *kər-* | virj. *ḱər-* входить, bemenni A. 13, 363. [kazB. *ker-*].

buj. mkar. *kərək* | kurm. *ḱörök* шуба, suba A. 12, 341, 352. *körök* bunda M. 11. *kürük* Z. 40. [krim. oszm. csagR. *kürk* pelz, pelzbekleidung].

an. *kərü* | virj. *ḱerü* зять, sógor A. 95, 140, 373. *kèrü* vő M. 10. *krü*, *kürü* Z. 37. [orkh. ujgR. *küdägü* | kojbK. *küzö*, *küzä* | csagR. *küjägü* | kirgR. *küjöü* der schwiegersohn, jüngere schwager].

an. *kəsrɛ* | virj. *ḱəsrə* кобыла, kancza, A. 128, 373. *kèšrɛ* M. 11. *kysrä* Z. 35. [oszm. kirgR. *kysrak*].

buj. *kəvɛńᴅɛ* | mkar. *küänᴅä* коромысло, válljárom A. 362. *kivendä* Z. 34. [kazB. *köjöntä* vízhordó görbe rúd | mišPaas. *küwäntä* FUF. II: 124.].

buj. *kᵊʙᵊk* | kurm. *koʙok* | mkar. *kᵊβᵊk* пѣна, hab A. 351. *kubuk*, *kubyk* Z. 37. [kazB. *kübek* hab, tajték, buborék].

olg. *kᵊᴅžaɢa šol* | mkar. *kᵊtšara šol* тяжелая зимная дорога, въ холодное время, когда полозья скрипятъ; nehéz téli út, hideg időben, a mikor a szántalpak csikorognak A. 371.

an. *kᵊɢᵊr* | virj. *koɢor* грудъ, mell A. 9, 340. an. *köɢör* virj. *kökkör* M. 9. *kukur* Z. 38. [ujg. alt. kojbR. *kögüs* | oszmR. *göküz*, *göjüz* der oberkörper, zwischen den schultern und dem unterleibe, die brust, der brustkasten, das bruststück].

mkar. *kᵊloᴅɛs* | burn. *kᵊlovɛs* колодецъ, kút A. 364. [< or.].

an. *kᵊmʙa* | virj. *komʙa* грибъ, gomba; buj. mkar. *kᵊmʙa* id. A. 9, 75, 340, 357. *kumba* грибъ, бородавка Z. 38. [kazB. *gömbä* gomba].

an. *kᵊrkka* | virj. *korkka* индейскій пѣтухъ, pulyka A. 9, 340. an. *körkka* | virj. *kərkka*, *pirkka* M. 22, 25. *kurka* Z. 38. [kazB. *kurka*].

kᵊt́ | kurm. *ḱət́* мало, немного, kissé A. 13, 27. an. *kèlt́* | virj. *kèt́* majdnem M. 6, 25. *kyĺt́* чуть не Z. 39.

buj. *kᵊtra* | mkar. *kᵊᴅᵊr* кудрявый, göndör A. 364. *kutra* Z. 38. [< or.].

buj. *kᵊvaʙa* | kurm. *kᵊlaʙa* пупокъ, köldök A. 48. *kəβaʙa*

M. 4. *kuvan* Z. 38. [oszmR. *göbäk* | azerbR. *gübäk* der nabel | ? mongK. *küi* le nombril].

buj. *kə̂vaɢal* | mkar. *kuaral* | olg. *kuaɢal* утка, kacsa A. 367. *kvagal* Z. 33. [kojbK. *kögyn* | jakB. *köγön* enterich].

buj. *kə̂vaɢaržə̂n* | mkar. *kuarartšə* | burn. *kuararƀžan* голубъ, galamb, *kéβaɢarƀžan* M. 10. *kvagaržyn* Z. 33. [kazB. *kügärčin* | tobR. *kügälǯin* die wilde taube].

kə̂vak синій, kék A. 8. *kvak* Z. 33. [köztör. *kök* blau, hellgrün, grasgrün | mongK. *küke*].

toid. *kə̂zija* | mkar. *kəzä* карманъ (также «синица»), zseb A. 371. *kėsjɛ*, *kėžėjɛ* zseb, M. 6. *kazyja* Z. 30. [kazB. *kesä* < arabZ. كيسه sack, beutel, geldbeutel].

buj. *kiƀžɛm* | mkar. *kitšäm* угрюмый, неприятный, komor, barátságtalan A. 364. *kičem* Z. 35.

buj. *kil-* | mkar. *kil-* идти, menni A. 17, 361—2, 367, 390. *kil-* Z. 34. [köztör. *käl-* id.].

buj. *kil* | toid. *ḱil* домъ, ház; buj. *kilᴅɛ* | mkar. *kilᴅä* дома, otthon A. 350, 379. [vö. KSz. 6:184.].

an. *kiləžɛt* | virj. *ḱiləžɛt* прилично, illendő A. 17. *kilšet* прилично, соотвѣтственно Z. 34. [kaz. barR. *kiliš-* passend sein, übereinkommen | alt. ujgR. *käliš-*].

buj. *kiń* | toid. kurm. *ḱiń* | mkar. *kin* сноха, meny A. 362, 376, 377, 379. *kiń* невѣстка, младшая сноха Z. 34. [ó-tör. ujgR. *kälin* | kaz. barR. *kilin* die schwiegertochter, die frau des jüngeren bruders].

kurm. *ḱińɛmɛj* | mkar. *kəńämi* жена старш. брата отца, néne, nagynéne A. 362. *kińämäj*, *kiľämej* старушка, посторонная бабушка, жена старшаго дяди Z. 34.

buj. *kińɛń-* | mkar. *kińän-* наслаждаться, élvezni A. 362. [kazB. *kilän-*, *kinän-* gyönyörködni, élvezetet találni, magát jól érezni].

buj. *kirɛk kam* | mkar. *keŕɛk kam* кто бы небылъ, akárki A. 363. *kirik kamda* всякій, кто бы небылъ Z. 35. [kaz. *kiräk kem*].

buj. *kirɛmɛt* | mkar. *keŕɛmɛt* киреметь A. 350, 363. *kėrɛmɛt* pogány szent hely, M. 7. *kiremeť* высшее существо въ царствѣ злыхъ боговъ Z. 35. [kazB. *kirämät* babona, tévhit < arabZ. كرامة honneur, dont on jouit, vénération que l'on inspire; miracle].

buj. *kirľə* | mkar. *kɛrlə* | olg. *kɛrlə̑* | sib. *ḱirlə̑* нужно, szükség A. 350. *kirľe* нужно, надобно, должно Z. 35. [vö. köztör. *käräk* nöthig, nothwendig, die nothwendigkeit].

buj. *kivə* | mkar. *ki* старый, öreg A. 365. *kivė* M. 11. *kive* Z. 34.

kurm. *koɢami̯* | kozm. *koɢami* моя бабушка по матери, nagyanyám anyai részről A. 140. an. *kukka* | virj. *kukki* anyai részről való rokon M. 24. *kok* Z. 36.

kurm. kozm. *koɢaži* мой дѣдъ по матери, nagyapám anyai ágon A. 140.

mkar. *koŋɢə̑r* | olg. *toŋɢə̑r* глухарь [колокольчикъ у лошадей], csengettyű a lovon, A. 356, 363. [kazB. *kynrau* csengettyű].

mkar. *koršok* | kurm. *koržak* горшокъ, korsó A. 353. [vö. cserHRamst. *koršok* der krug; *ko·rtšàk* ein irdener topf; vö. még NyK. 6 : 307].

kᵒmᵒlzə̑r недовольный, elégedetlen A. 32. *kömöl* M. 11. *kumul* милость, усердіе, расположеніе; *kumulzyr bolman* не пришелъ въ отчаяніе Z. 38. [ó-tör. ujg. *köŋül* | oszmR. *gönül* sinn, herz, gemüth; *gönülsüz* gegen seinen willen, ohne hingebung].

kurm. *kᵒšla-* | mkar. *kožla-* шумѣть, lármázni A. 355. *košla-* шумѣть, шелестить Z. 37. [vö. šorR. *kyšla-* knarren].

kᵒtkᵒ муравей, hangya A. XII, 118. *kötkö* M. 11. *kutku* Z. 38. [vö. cserHRamst. *katkə*].

ḱᵒrľä- шумѣть, zajgani A. 10. an. *kö̂ŕľɛ-* | virj. *tö̂ŕľɛ-* zümmögni M. 7, 25. *kyrlä* шумъ Z. 39. [tobR. *kürlä-* rieseln, murmeln | kojbR. *kürlä-* fauchen].

an. *kö̈t-* | virj. *kö̈t-* ждать, várni A. 13. [kazB. *köt-* várni, szemmel tartani, vigyázni].

ku этотъ, ez; dat. *kə̑na*; abl. *kumʙa*; plur. buj. *kəzem* | kurm. *kᵒzam* A. 14, 194.

buj. *kuʙa* | mkar. *koβa* копна, szénacsomó A. 11, 357. *koba* Z. 35. [kazR. *kübä* so viel heu man auf einmal mit der heugabel aufheben kann].

kuʙi̯s скрипка, koboz A. 8. *kobys* Z. 35. [kazB. *koboz* hegedű].

kukku кукушка, kakuk A. 374.

buj. *kuľ-* | mkar. *kol-* смѣяться, nevetni A. 358, 386. *kol-* Z. 36. [kazB. *köl-* nevetni].

buj. *kulaś* | mkar. *kolaś* | sib. *kolaḃž̑ə* ¦ olg. *kolaᴅž̑ə* kalács A. 369. [vö. kazB. *kalač* kalács; or. *калачъ* id.].

buj. *kulľeń* | mkar. *końan* ежедневно, naponként A. 347. *kolläń* Z. 37. [< *kon* nap]. [vö. kazB. *kön* nap].

buj. *kun* | mkar. *kon* день, nap A. 69, 347. *kon* Z. 36. [kazB. *kön*].

buj. *kunᴅə̑* | mkar. *komᴅə̑* | kurm. *konᴅə̑k* лукошко, kosár hárshéjból A. 51, 368. *kunᴅę* hintabölcső M. 4. *konda, kondyk* лукошко, дѣтское ложе, колыбель Z. 36. [kirg. oszmR. *kundak* die wiege].

buj. *kur-* | mkar. *kor-* видѣть, látni A. 386. *kor* Z. 36. [kazB. *küz-* látni].

kurɢa ковшъ, merítő kanál A. 11, 17. *korga* Z. 36. [kazB. *korγa* merítő eszköz].

kuś, koś глазъ, szem A. 7, 69. *kuś-śüľə* könny A. 72. *koś* Z. 37. [kazB. *küz* szem].

mkar. *kutśa* куча, rakás, sokaság A. 370. [< or.].

mkar. *kutś̑ə* глиста, giliszta A. 370. [tobR. *kyčy* der bandwurm].

an. *kužak* | virj. *košak* [? *kožak*] кошка, macska A. 6. 17.

buj. *küľə* | olg. *kül* озеро, tó A. 354. 376, 378. *küľ* озеро, рыбный прудъ Z. 39. [kazB. *kül* tó].

buj. *kür-* | mkar. *kör-* приносить, hozni A. 10, 352. *küŕ* Z. 40.

buj. *kürt-* | mkar. *kört-* ввести, bevezetni A. 352. *küŕt-* впускать, ввести, привезти Z. 40.

χajar злой, rossz, gonosz A. 10. *χajar* Z. 91. [vö. cserSz. *ajar* fájdalom < arabZ. عيّار vagebond, homme rusé, méchant, fourbe, habile voleur; عيّاري fourberie, méchanceté].

buj. *χajḃž̑ə* | mkar. *χatś̑ə* ножницы, olló A. 358. *χa·ḃžę* M. *χač* Z. 91. [kazB. *kajčy* olló].

χalzęr безпомощный, gyámoltalan A. 13. *χalzyr* сладый, больной < *χal* состоянiе, положенiе, обстоятельство, здоровье, сила Z. 91. [vö. sag. ujgR. *kal* die kraft, macht < arabZ. حال état, condition, disposition, position, circonstance, manière d'être].

mkar. *χam* я самъ, magam; *χu* | mkar. *ə̑ra* | morg. *χna*

ты самъ, magad; buj. *χ°j* | mkar. *°ra* | morg. *χua* | burn. *χua* онъ самъ, maga; mkar. *χam°r* мы сами, magunk; buj. *χ°v°r*, *χ°r* | kurm. *χuzam°r* | mkar. *°ruzam°r* вы сами, magatok; buj. *χ°jzem* | kurm. *χ°jzam* | mkar. *°rizäm* | morg. *χuzem* | olg. *χużem* | burn. *χujzam* они сами, maguk. A. 192, 381—2.

χapkan l. *kapk°n*.

buj. *χapχa* | mkar. *χapka* ворота, ajtó A. 17, 372. *χapχa* Z. 91. [kazB. *kapka, kabka* kapú].

an. *χəDərt-* наущать, felizgatni A. 88. [kazB. *kotort-* ingerelni, dühösíteni < *kotor-* megveszni, megdühödni].

χəl зима, tél A. 92. *χil* Z. 93. [köztör. *kyš* der winter].

buj. *χəń* | mkar. *χən* болѣзнь, baj, betegség A. 361. *χiń* Z. 93. [ujg. kazR. *kyjyn* die qual, die strafe, die prügel | telR. *kyin*].

buj. *χəńε-* | mkar. *χəńä-* бить, ütni A. 363. *χinä-* мучить, наказывать, бить, сѣчь Z. 93. [kazB. *kyjna-* verni, ütni, kínozni].

χər дѣвушка, дочь, leány A. 142, 88, 376. *χir* Z. 93. [kazB. *kyz*].

buj. *χəres* | mkar. *χəŕäš* крестъ, kereszt A. 363.

buj. *χərəχ* | mkar. *χərək* сорокъ, negyven A. 31, 372, 384. *χiriχ* Z. 93. [kazB. *kyryk, kyrk*].

χərlə красный, veres A. 95. *χirlä* Z. 93. [kazB. *kyzyl* piros, vörös].

χəš мечъ, kard A. 92. *χiš* Z. 93. [kazB. *kylyč* kard].

buj. *χəvεl* | mkar. *χüäl* солнце, nap A. 367. *χėvėl* M. 10. *χvel* Z. 92. [kazB. *kojaš* nap].

buj. *χ°jaχ* | mkar. *χ°jak* осока, sás A. 89, 372. *χyjaχ* Z. 101. [kazB. *kyjak* több növény széles, lapos levele, sás].

χ°jar огурецъ, ugorka A. 89. *χyjar* ugorka Z. 101. [kazB. *kyjar* ugorka < perzsaZ. خيار concombre, en général tout petit rond, baie].

χ°la l. *°lav*.

an. *χ°laš* | virj. *χolaš, χolaš́* маховая сажень, öl A. 9, 340. *χulač* Z. 98. [kazO. *kolač*].

buj. *χ°lra* | mkar. *χ°lra* ухо, fül A. 356. *χulga, χolga* слухъ, уши Z. 98. [kazB. *kolak* fül].

buj. mkar. *χ°ma* | kurm. *χomå* доска, deszka A. 9, 340. *χuma* Z. 98. [kazR. *kuna* brett, auf dem man teig mangelt, küchenbrett].

buj. *χ^ə^mə̂š* | mkar. *χomə̂š* тростникъ, nádas A. 351. an. *χömöš* | virj. *χe̥'me̥š* nád M. 22. *χumuš* Z. 98. [kazB. *kamyš* nád; vö. or. *камышъ*].

buj. *χə̂mə̂t* | mkar. *χomə̂t* хомутъ, iga A. 351. *χö'me̥t* M. 5. *χomyt* Z. 95. [vö. kazB. *kamyt* < or. *хомутъ*].

buj. *χ^ə^mla žirli* | mkar. *χə̂la širli* малина, málna A. 368. *χumla-šyrly*, *χula šyrla* Z. 98. [kazB. *kolmak* der hopfen; vö. *širli*].

an. *χə̂nbə̂r* | virj. *χonbor* бобръ, hód A. 9, 340. *χönbör* M. 5. hódprém; *χondyr* опушка шубы и пр.; *χundur* боберъ Z. 99. [kazB. *kondyz* hód].

an. *χə̂ŋgə̂la*, *χə̂nbə̂la* | kurm. *χomotla* клопъ, poloska A. 53. an. *χe̥nbe̥la*, *χe̥ŋgla* | virj. *χe̥me̥tla* M. 25. *χyntla* Z. 100. [kazB. *kandala*].

χ^ə^rвu околышъ, karima a sapkán A. 89. [kazO. *kyrpyu* id.].

an. *χə̂rə̂k* | virj. *χorok* сухой, száraz A. 9, 340. *χuruk* Z. 99. [csagR. *kuruγ* ujgR. *kuruk* trocken, leer].

an. *χə̂rə̂m* | virj. *χorom* сажа, korom A. 9, 340. *χö'röm* M. 5. *χurym* Z. 99. [kazB. *korom*].

χə̂var- оставить, hagyni, hátrahagyni A. 8. *χuvar-*, *χvar-* Z. 98. *χor-* Z. 95. класть, положить, оставить, перестать, назначить. kazR. *kui-* ujgR. *kot-* hinlegen, hinstellen].

χə̂vat сила, erő, hatalom A. 89. *χe̥vat* M. 10. *χvat* Z. 92. [kazB. *kyuat* < arabZ. قوّة, plur. قوات force, pouvoir, faculté, puissance].

buj. *χ^ə^vattir* | mkar. *vatεr* квартира, kvártély A. 364. [< or.].

an. *χ^ə^žan* | virj. *χonbža* когда, mikor A. 53. *χuššan*, *χonža* Z. 95, 99. [kazB. *kačan* mikor].

χə̂žə, *χə̂š* | mkar. *χə̂žə̂*, dat. *χə̂šńa* которой? melyik? A. 200, 383. [kazB. *kajsy*? melyik?].

mkar. *χiĺəl* лѣсной стражникъ, erdei őr A. 364.

buj. *χi̥rə̂m* | mkar. *χi̥rə̂m* животъ, has A. 347. *χyrym* брюхо, чрево, утроба, желудокъ Z. 100. [kazB. *karyn* gyomor, has].

buj. *χi̥v-* | mkar. *χu-* класть, tenni A. 365. *χyv-* скидать одежду, накладывать Z. 99. [? kazB. *kej-* ruhát ölteni].

χop кора, kéreg A. 10. *χop* кора, чешуя, скорлупа Z. 95. [kazB. *kabyk* kéreg, héj, magburok].

χᵒвar- подняться, fölemelkedni, dagadni A. 74. an. *χóвar-* | virj. *χe̥вar-* M. 22. *χobar-* Z. 93. [kazB. *kabar-* fölpuffadni, földagadni].

χᵒᴅᵒl- избавиться, megmenekedni A. 341. *χudyl-* Z. 98. [kazB. *kotol-*].

χᵒmla- жеребиться, vemhezni, csikózni A. 92. [kazB. *kolonna-* csikózni].

χᵒmᵒl стебель злаковъ; жниво, növényszár, tarló A. 74. an. *χómöl* | virj. *χe̥'me̥l* M. 22. *χumul* Z. 98. [kazB. *kamyl* tarló | vö. or. *комель*].

χᵒnᵒχ- привыкнуть, megszokni A. 75. *χunuk-* Z. 99. [kazB. *künek-* hozzászokni].

χᵒrå̊må̊llå̊, χrå̊må̊llå̊ страшно, borzasztó A. 5. *χuramalla* Z. 99. [vö. kazB. *kuryk-* félni].

χᵒžə который, melyik; gen. *χᵒžiń*, kurm. *χᵒžin* A. 201. vö. *χᵊžə*.

χra l. *iχra*.

buj. *χuвaχ* | mkar. *χoβak* кабакъ, korcsma A. 6, 17, 371. *χobaχ* Z. 94. [vö. kazB. *kabak* < or. *кабакъ*].

buj. *χujᵊr* | mkar. *χoṙᵊ* кора, kéreg A. 354. *χojuχ* (talán csak sajtóhiba *χojur* helyett) Z. 94. [kazB. *kajry* fahéj, kéreg].

buj. *χulᵊn* | mkar. *χolᵊm* толстый, vastag A. 368. *χolym* толстый, густой, частый Z. 94. [kazB. *kalyn* sűrű, vastag].

buj. *χunav* | mkar. *χo̜nu* | burn. *χono* | olg. *χona* отростокъ, hajtás, sarj A. 366. *χonav* отпрыскъ Z. 95.

χuńamu, χuńamᵊžə твоя теща, его т.; napad, napa A. 14, 139. *χoń-amü, χoń-ämeš* Z. 139. [kazB. *kajn-ana* anyós].

buj. *χuńᴅžᵊɢam* | mkar. *χońᵊška* старшій братъ жены, sűv, sógor A. 370. vö. *χoń* слово прибавл. къ назв. родствен. по супружеству Z. 95. [vö. kazB. *kajn: k. ata* após, *k. ana* anyós, *kajn aγa* nőnek, férjének bátyja stb.].

buj. *χur* | mkar. *χor* гусь, lúd A. 347. *χor* Z. 95. [kazB. *kaz* lúd, liba].

buj. *χural* | mkar. *χorol* караулъ, őr A. 63, 353. *χoral* Z. 96. [kazB. *karauyl, karaul* őrizet].

buj. *χurᴅžᵊɢa* | kurm. *χorťška* ястребъ, ölyv A. 354. *χorčka* Z. 97. [kazB. *karčyγa* ölyv].

χuš- переломить, összetörni A. 7, 17. *χoš* Z. 97. [? mongK. *χaca-* rompre, briser].

buj. mkar. *χut* слой, рядъ, разъ, réteg, sor, -szer, -szor; buj. *śiḃżə rut* | mkar. *śiḃżə χut* семь разъ, hétszer A. 224, 358. *χut* Z. 99. [kazB. *kat* réteg, emelet].

χut- топить, merülni A. 17. *χot* Z. 97.

an. *χut* | virj. *χot* бумага, papiros A. 6, 133. *χot* Z. 97. [ujg. kazR. *kat* die schrift, die handschrift, das papier < arabZ. خطّ | perzsaZ. خطّ action de tracer des lignes; ligne, raie, écriture, l'écrit].

χuźa хозяинъ, gazda A. 11. *χoźa* Z. 94.

kurm. *χ́ürɛ* | mkar. *χürä* хвостъ, fark A. 11, 65, 347. *χüre* Z. 101. [kazB. *kojryk, kojrok* | sojR. *kuduruk* | šor. sagR. *kuzruk* fark].

mkar. *ľaḃɛmər* Владимиръ, Vladimir A. 364. [< or.].

buj. *lajᵊχ* | mkar. *lajᵊk* хороший, jó A. 8, 372, 381; *lajᵊχraχ, lajᵊkrak* лучше, jobb; *lajyχ* хороший, исправный, приличный Z. 40. [oszm. kazR. *lajyk* passend, angemessen < arabZ. لايق digne, convenable, capable, propre à].

olg. *laktśak* | mkar. *laktśᵊk, lakśᵊk* углубленіе (въ землѣ), котловина, mélyedés, horpadás, völgykatlan A. 369—70. [< cserSzil. *lak* völgy, völgyecske, mëlyedés, gödör; cserH. *laksa·ka* niedrig, thalartig; *laksi·kä* niedrig, das thal, das thälchen].

mkar. *lar-* сидѣть, ülni; *lart-* посадить, ültetni, A. 391. [vö. ujgR. *olur-* | jakB. *olor-* | ujg. tar. csagR. *oltur-* sich setzen, sitzen].

mkar. *latś* истинный, igaz, valódi A. 370. [< cserSzil. *lač* alkalmas, helyes, ugyanúgy; *lečok* egyenlő, hozzáillő | cserHRamst. *la·ťśok* wahr, richtig; die wahrheit].

lav l. *ᵊlav*.

laźa лошадь, ló A. 62, 123, 143. *laźa* меринъ, лошадь, Z. 41. [kazB. *alaša* herélt, közönséges hámos ló].

läśkä l. *jaśka*.

buj. *lɛźə* | mkar. *läźə* тотъ, az (jener); gen. kurm. *ľɛźin*; plur. *lɛźźəm* A. 195, 383. *läś* тотъ, другой Z. 41.

mkar. *ləβəśkän-* вянуть, hervadni A. 355. [< cserH. *ləₒβəₒ·śγäš* verwelken; *ləₒβəₒštäš* verwelken lassen, v. machen].

mkar. *lᵊβᵊź!* шумъ вѣтра (междометіе), szél-zúgás (indulatszó) A. 355.

buj. *lᵊška-* | mkar. *lᵊzra-* теребить, szaggatni, tépni A. 355.
ľuľa- l. *ula-*.

buj. *majra* | mkar. *mara* русская баба, женщина нечувашскаго племени А. 15, 354. an. *majra*, virj. *mara* M. 24. *majra* Z. 42. [kazD. *marža*, vö. cserH. *ma·ria*, or. *марія*].

kurm. *mak* | mkar. *makᵊ* макъ, mák A. 354. [< or. *макъ*].

malalla előre, впередъ A. 14. vö. an. *malda* | virj. *valda* elől M. 25. *mala*, *malalla* Z. 42.

mana l. *eвir*.

mane l. *əman*.

buj. *mań-*, perf. *mańdžəś* | mkar. *man-*, perf. *mantšᵊś* elfelejteni, забывать A. 358, 385, 386. *man-* Z. 42. [vö. cserH. *mondaš* vergessen];

mkar. *manńᵊ* мой, enyém A. 382. *mann* Z. 42. vö. *eвir*.

buj. *marGᵊmᵊš* | mkar. *varrᵊmᵊš* мышьякъ, arzenikum A. 368. an. *ma·rGâmeš* | virj. *narGemeš* méreg M. 25. *margymyš* Z. 43. [cserSzil. *nargómoš*, < kazR. *nar kümüš* das sublimat].

buj. *masmak* | mkar. *nasmak* масмакъ [перевязъ на головѣ], fejkötő A. 368. *masmak* Z. 238—9. [Zol. szerint < *baš-baγ*].

buj. *mattur* | mkar. *motor* красивый, szép A. 353, 360. [kazB. *matyr*, *matur* szép].

buj. *maťša kašti* | mkar. *matša kašti* матица, mestergerenda A. 360. *matča* потолокъ Z. 43. [kazB. *mačta* < or. *матица*].

buj. *məľGɛ* | mkar. *əməlγä* тѣнь, árnyék A. 361. *mö·lGö* M. 11. *ümüľge*, *müľgü* Z. 23. [vö. cserH. *eₒ·meₒl*, *eₒmeₒ·lkä* der schatten].

buj. *məGər-* | kurm. *möGör-* | mkar. *mürər* мычать, orditani, bőgni A. 12, 341, 353. *mügür-* Z. 44. [kazB. *mögör-* bőgni (szarvasmarháról)].

buj. *məń* | mkar. *mən* что, mi; abl. *məńDɛń*, *mənDän* отъ чего A. 201, 361. buj. *mənľi* | kurm. *məľľi* miféle A. 203. какого качества, какого содержанія? burn. *mɛn Džuľᵊ* | mkar. *mən Džoľᵊ* сколько? mennyi? A. 202, 383. kurm. *məntše* | burn. *məńDžä* сколько? mennyi? A. 201, 384. *mіń* что, *mіń čol* по чемъ? Z. 43.

mkar. *məzri* лѣнтяй, henye A. 355.

mkar. *məDək* olg. *moDok* короткій, rövid A. 352. [vö. cserH. *mətək* kurz].

mərər l. *vəGər*.

buj. kurm. mkar. *məj* | olg. *mįjə* | sib. *məj* шея, nyak A. 354, 369. an. *mej* | virj. *mįjе* M. 22. *myj* Z. 44. [kazB. *mujyn* | jakB. *moi*].

buj. *məjər* mkar. *mįŕə* орѣхъ, mogyoró A. 34, 361. an. *mejer* | virj. *mįŕe* M. 11, 22. *myjyr* Z. 44.

an. *mənDər* | virj. *monDər* толстый, erős, vastag A. 9, 340. virj. *mónDer* kövér, hízott M. 43.

buj. *mimε* | mkar. *vimä* помочь, segély A. 368. an. *ńimε* virj. *ńümε* kaláka M. 24. [kazB. *ömä* segítség, kaláka, vö. cserSzil. *βimä*, cserH. *βimä* die hülfe bei der arbeit].

buj. *mimə* | mkar. *vimä* | kurm. *ńimε* мозгъ, agyvelő A. 368. an. *mimε* | virj. *ńimε* M. 25. *mimä* Z. 43. [< cserSzil. *βem* | cserH. *βim* velő | zürjW. *vem* votjM. *vijim*, *vijem*, *vim* id.].

moGol-maGəl бормотанье, mormogás A. 251.

moGoń макъ, mák A. 14.

morjε труба, cső A. 45, 102. *murjä* Z. 44. [kazB. *morǯa* baskK. *maŕja* kémény, cső].

buj. *muGa* | mkar. *moGa* тупой, tompa A. 356. *muga* Z. 44. [tobBud. *mug* tompa | altV. *moku* tompává lenni, *moku* tompa fejsze vagy kés].

buj. *muχmər* | mkar. *mokmər* похмѣлье, mámor A. 372. *muχmur* Z. 44. [misPaas. *makmyr* unwohlsein nach vielem essen < arabZ. *maχmūr* grisé, enivré, qui est encore étourdi des vapeurs du vin].

buj. *muχta-* mkar. *mokta-* хвалить, dicsérni A. 372. *muχta-* Z. 44. [kazB. *makta-* | mongK. *makta-* louer].

buj. *mulGaś* | mkar. *molGaś* kurm. *molGatś* | sib. olg. *molGaDźə*, *molGaDźə* заяцъ, nyúl A. 369, 374. *molgač* Z. 44.

buj. *mun* | kurm. *mon* mkar. *mən* большой, nagy A. 351. *mun* Z. 44. [? jakB. *modun* gross, dick].

buj. *muńDźa* | mkar. *moĺDźa* баня, fürdő A. 18, 45, 358. *molča* Z. 44. [kazB. *munča* | tobBud. *muilča* altV. *mulča* fürdő, gőzfürdő].

muDźi старшій братъ моего отца, nagybátyám A. 130,

138. an. *mėƀžä, męn-bėƀžä, ęm-bėƀžä* | virj. *moƀži* M. 24, 25 *moćei* старшій дядя по отцу Z. 44. 135.

mkar. *naľə* | olg. *naj* зелень на водѣ, когда послѣдняя «цвѣтеть» отъ лѣтнихъ жаровъ, békanyál A. 371.

naśmak l. *maśmak*.

mkar. *nörrə* хрящъ, porczogó A. 361. [< cserSzil. *nörγö* | cserH. *nör·rγə* knorpel | vogSzil. *ńåri̯'* id.].

numajlan- умножаться, szaporodni A. 14. *nomaj, numaj* много Z. 45. *numajlan-* Z. 45.

mkar. *ńεmotka* наметка (рыболовная), háló (halfogó) A. 362. [< or. *наметка*].

buj. *ńiɢəś* | mkar. *ńεrəś* | burn. *ńirəś* основаніе, alap A. 10, 350, 362. *ńigeś* фундаментъ, основаніе Z. 45. [kazB. *nigez* | kirgR. *nägiz* grund, grundlage, ursprung].

ńimε l. *mimə*.

buj *ńimər, mimər* | mkar. *ńεmər* кашица, híg kása A. 53, 350, 362. an. *mi·mėr, ńimėr* | virj. *ńi·mėr* savanyú lisztpép M. 25. *ńimeŕ* кисель Z. 45. [Zol. szerint (?) < perzsaZ. *nem* humide, humidité, moiture, rosée, larmes].

mkar. *ńöńö kaj* ѣхать на лошадѣ (дѣтское выраженіе); lovagolni (gyermek-kifejezés) A. 362.

buj. *ńüχrεp* | mkar. *nüχräp* погребъ, pincze A. 350, 362. *nüχrep* Z. 45. [vö. ? arabZ. *mihrāb*].

buj. *ńürə* | mkar. *nörə* влажный, nedves, nyirkos A. 353, 361. buj. *ńürεľ-* сырѣть, nyirkosodni A. 355. [< cserSzil. *nörem ázik* | cserH. *nöräš* nass werden | votjM. *ńür, ńur* nedves, nyirkos].

jadr. *ńürεk* | mkar. *jüräk* приборъ для навиванія нитокъ во время тканья, czérnagombolyító, motolla A. 368. *nürik* Z. 45. [? < or. *вьюрокъ*].

oвəƀa l. *uвəᴅε*.

oвəška мужъ, férj A. 11. *obyška* Z. 18. [csag. ujg. tobR. *abuška* alt; ehegemahl, ehemann; mann, bauer].

ojək l. *ujəχ*.

ojuron l. *ujav*.

okmak l. *uχmaχ*.

ola l. *ula*.

ola l. *ə̂lav*.

olβut l. *ulʙut*.

mkar. *olitšä* улица, utcza A. 372. [< or. *улица*].

olma l. *ulma*.

on ᴅžoṅa l. *un ᴅ́žuχṅε*.

oŋɢə̂ l. *uŋɢə̂*.

ora l. *ura*.

oŕə̂χ l. *urə̂χ*.

oŕεn l. *ujran*.

mkar. *orža* грива, sörény A. 356. [vö. cserH. *a·rža* die mähne, die pferdemähne].

osro l. *usrav*.

ozal l. *uzal*.

an. *ᴖmᴖrt-kajə̂k* | mkar. toid. *amə̂rt-k*. орелъ, sas A. 353. an. *a·mbert-ka·jek* | virj. *ȯmert k*. M. 5. *amyrt-kajyk* Z. 4.

an. *ᴖsla* | kurm. *ᴖslå* | mkar. *sə̂sla* сусло, árpamust, szaladfőzet A. 102, 369. [kazV. *susla*, or. *сусло*].

ᴖvᴖs l. *ə̂və̂s*.

ᴖžᴖ l. *ə̂žə̂*.

öpkä l. *üpkε*.

öräčä l. *ürεᴅ́žε*..

örək l. *urə̂χ*.

örrän- l. *ürɢεṅ-*.

ᴖ̈lɢ́εr Плеяды, a Plejádok A. 12. *ülgäŕ* Z. 23. [oszmZ. *ölkär* les Pléiades | sag. kojbR. *ülqär*].

ᴖ̈m- сосать, szopni A. 12. *üḿ-* сосать грудь Z. 23. [kazB. *im-* emni, szopni].

ᴖ̈m l. *əm*.

ᴖ̈mᴖ̈r l. *əmər*.

Gombocz Zoltán.

A magyar szótárirodalom.

(Harmadik közlemény.)

β) Két, esetleg több nyelvű szótárak.

a) A nyelv egész szókészletére kiterjedő szótárak.

A középkori iskolázásnak legfőbb czélja a latin nyelvnek szóban és írásban való elsajátítása volt. Latin volt a tanítás nyelve s ez volt az érintkezés nyelve az iskolán kívül is. Ezt a czélt óhajtotta elérni a renaissance- és a humanismus-kori iskolázás is s e tekintetben csak abban külömbözött a középkoritól, hogy megvetette az egyházi latint s ideálul CICERO nyelvét állította. A középkor egyik leghíresebb tárgyi (reál) szótára JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon»-a (XIII. századi mű); ez a szótár a maga feladatát így írja körül: «Orthographia, prosodia, significacio, origo, ethymologia quarundam diccionum, que frequenter inueniuntur in biblia et in dictis sanctorum et poetarum» (vö. J. MÜLLER, Handbuch II. 610.). A klasszikus latin írókat egyáltalán figyelembe nem veszi; ezzel szemben az 1502. évben megjelent CALEPINUS az egyes latin szavak magyarázásánál bőségesen idéz példákat a klasszikus latin írókból is. Azon tankönyvek tekintetében azonban, a melyek akár az egyházi, akár pedig a klasszikus latin nyelv birtokába juttatták az embereket, a középkor és a renaissance-humanizmus kora közt nem volt nagy külömbség. A tankönyvek három csoportra oszthatók. Az első csoportba az abecedariumok tartoztak. Ezekben az abecedariumokban közölve voltak a latin betűk, néhány imádság, valamint 10–15 fogalmi csoportban a legszükségesebb latin szavak (nemzeti nyelven ertelmezve). Ilyen emlékünk nekünk az 1630. és az 1694. évi Abecedarium. A második

csoportot azok a tankönyvek alkotják, a melyekben kérdések és feleletek alakjában közölt beszélgetések vannak. Ilyen emlékünk HEYDEN SEBALD «Gyermeki beszélgetései»-nek 1531-ben megjelent latin-német-lengyel-magyar kiadása. Ezeknek a tankönyveknek az volt a czéljuk, hogy a tanuló a latin grammatika elemeit megtanulja. A harmadik csoportba azok a tankönyvek tartoznak, a melyeknek a czélja az ifjúval a latin grammatikát, stilistikát, retorikát s minél terjedelmesebben a latin szókészletet elsajátíttatni. E harmadik csoportba tartozó emlékek két részre oszlanak; olyan emlékekre, a melyekből a tanuló a latin szókészletet tanulta (ezek voltak az eddig tárgyalt szójegyzékek, nomenclaturák), s olyanokra, a melyek a latin szavak eredetét, használatát, helyesírását stb. betűrendben latin nyelven elmondják. Ezek a betűrendben megírt művek tulajdonképpen reálencyclopædiák, tárgyi szótárak.

PAULSEN (Gesch. des gel. Unterr. I. 21.) e három csoportba sorolt tankönyvek tanulóit Tabulistá-knak, Donatistá-knak és Alexandristá-knak nevezi. A harmadik elnevezés onnan ered, mert Németországban az a tárgyi szótár, a melyből a latin szavakra vonatkozó tárgyi ismereteket tanulták, ALEXANDER DE VILLA DEI «Doctrinale» cz. munkája volt. A mi szótárirodalmunkban eddig ismeretlen olyan «Doctrinale», a melyben magyar glosszák is volnának. Épp azért e mű nálunk nem lehetett valami elterjedt tankönyv. E «Doctrinale» helyett iskoláinkban más olasz írók műveit használták: ezek a művek a következők:

1. PAPIAS VOCABULISTA «Elementarium doctrinæ erudimentum». A lombardiai származású író e művét 1063 táján írta s tartalma részint a régibb szokatlan szavak felsorolása, részint pedig a hét szabad művészetre vonatkozó ismeretek közlése (vö. J. MÜLLER: Handbuch II. 609.). A mű sokáig forgott kéziratban, míg végre 1476-ban (vö. BRUNET, IV. 1, 352.) «Vocabularium» czímmel nyomtatásban is megjelent s összesen négy kiadást ért (1476, 1485, 1494, 1496; ez az utolsó kiadás megvan az Akadémia könyvtárában, vö. HELLEBRANT, Catalogus 203. l.). PAPIAS művének közvetlen hatása volt szótárirodalmunkra, a mennyiben egyik főforrása a «Gyöngyösi szótártöredék» latin-magyar szótárnak (l. ezt lejjebb).

2. HUGUTIUS «Liber deriuationum». A pízai származású

HUGUTIUS 1210-ben Ferrara püspöke volt s e művében első sorban a latin szavak eredetét írta meg a scholastikus bölcselet tanításai szerint 1192 körül (MENČIK, Slov. prešp. IX. l.). Szófejtésének elve nem a hangok szabályos megfelelése, hanem a szavak értelme; így pl. *lapis* szerinte «quasi *la*edens *pe*dem», *fenestra* = «quasi *fe*rens *nos* *extra*», *gladius* = «quasi *gu*lam *di*videns» stb. (vö. DELBRÜCK, Einleitung[4] 22.). HUGUTIUS szófejtései belekerültek JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon»-ába. HUGUTIUS sohasem jelent meg nyomtatásban, szótárirodalmunkra közvetve BALBUS műve útján mégis hatással volt. Azt hiszem azonban, hogy ha nem tudjuk is még eddig közvetlen hatását kimutatni, ilyet mégis fel kell tennünk, még pedig azért, mert hazai könyvtárainkban kéziratban levő HUGUTIUSról van tudomásunk s ebben német nyelvi értelmezések vannak. Ez a kézirati emlék 1429-ből való s a pozsonyi Szent Ferencz-rendi kolostor könyvtárában őrzik.*)

---

*) Czíme: «Ex quo vocabularij autentici videlicet *hugucionis* katholicon breuiloquus ... ita quod latinum precedat et theutonicus sibi iugatur ... O Sancta Maria 1429». Első szavak: *Abbacia* — *ein apthey*, *abreuiare* — *verkurtzen* .... utolsó szavak: *legere* — *lesen* uel *ubergen*; *legenda* — *ein bůch*; *leges* — *weltichi recht*; *legifer* — *weltlich recht sprecher*; utolsó szó *lenticula*. Az *L*—*Z* közti rész ki van vágva (v. ö. M. Könyvszemle 1878. évf. 47. l.). — A Batthyány-könyvtárnak BEKE ANTAL-féle Index-e szerint (644. szám, felállítás jegye: F5. IV. 13.) Gyulafehérvárt is van egy «Vocabularium HUGUCCIONIS .... ex a. 1386»; erre azonban vö. VARJÚ ELEMÉR «A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár» 151. lap, 57. szám. — E hazai német szótár kapcsán hadd álljanak itt azok a hazai könyvtárainkban levő XIV—XVI. századi szótári művek, a melyek latinul és cseh-tótul vagy németül vannak értelmezve, s a melyeket részint magam láttam, részint könyvjegyzékekből ismerek: α) Pozsony, káptalani könyvtár (KNAUZ NÁNDOR: A pozsonyi káptalannak kéziratai, Esztergom 1870): 1. Latin-cseh szójegyzék versekbe szedve a XIV. század végéről (KNAUZnál a 120. lapon, könyvtári száma 50; kiadta MENČIK FERDINÁND: Prešpurský slovník, Vocabularium latino-bohemicum Posoniense. Praga 1892); 2. Latin-német szótár ábécze-rendben a XIV. századból (KNAUZnál a 121. lapon, könyvtári száma 52; szavak: *abstractum* — *gevremt* (?); *accides* — *eyn czuval*, *eyn geschic oder des wesinschgn* ... *Beniuolencia* — *gutis willen* ... *Uniuersum* — *aller ding eyn sume* ... *vita activa* — *eyn woltetig leben odir erbeythum leben*; *vita contemplatiua* — *andachtig leben*; utolsó szó: *Valeriana* — *baldrian*); 3. Latin-német szótár ábécze-rendben a XV. század elejéről (KNAUZnál a 133. lapon, könyvtári száma 62, kiadta SCHRÖER

3. Johannes Balbus de Janua. Művét Papias és Hugutius műve alapján készitette és 1286-ban fejezte be. Sokáig kéziratban volt elterjedve, míg aztán 1460-ban nyomtatásban is megjelent. 1520-ig összesen húsz kiadást ért meg (vö. Brunet III. 1, Hain 2251.). Első lapján ez áll: «Incipit summa que vocatur catholicon, edita a fratre iohanne de ianua, ordinis fratrum predicatorum etc.» A szerző génuai születésű dominikánus barát volt (vö. a szótári rész *Janua* czikkét, a hol ez áll: «Janua .... ciuitas iuxta mare sita, quasi porta lombardie tuscie prouincie. Huius ciuitatis oriundus fuit compilator presentis libelli, qui dicitur prosodia uel catholicon. Compilator siquidem huius operis dictus iohannes ianuensis de balbis de ordine fratrum predicatorum» stb.). Balbus *Catholicona* két részre oszlik; az elsőben a latin grammatica vázlata van s ugyanilyen vázlat a stilisztikából és a retorikából; a második rész pedig abécze-rendbe szedett latin szótár. Hogy Balbus műve mily mertékben volt használt tankönyv hazánkban, bizonyítsák a következő körülmények:

a) A gyöngyösi Szent Ferencz-rendi könyvtárban van egy 1490—1500 közt nyomtatott Balbus-féle *Catholicon*, a melyben

---

a pozsonyi reáliskola 1859. évi értesítőjében); 4. Latin-cseh szójegyzék a XV. század végéről (Knauznál a 193. lapon, könyvtári száma 98; e szójegyzékben összesen 39 fogalomcsoport van; az első *Anima*, a második *Homo et partes eius* stb., a főnevek után latin-cseh igék betűrendben). *β)* Gyulafehérvár (Beke Antal: Index .... Az Erdély egyházmegyei Batthyány-könyvtár kéziratai névsora. K. Fehérvár 1871; Varjú Elemér: A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár. Budapest 1899): 1. Latin-német szótár (?) a XV. századból (Beke 155. sz., Varjú 216. lap, könyvtári jegy: H5. IV. 5.); 2. Latin-német szótár ábécze-rendben a XV. századból (Beke 589. sz., Varjú 187. l., könyvtári jegy: K5. III. 7.); 3. Senftleben Zsigmond latin-német szótára ábécze-rendben a XV—XVI. századból (Beke 646. sz. alatt, Varjú 250. l.); 4. Bekénél 631. szám alatt említett «Vocabularii latino-hungarici fragmentum»-ról l. a Szamosközynél mondottakat; *γ)* Brassó, ág. ev. főgimnázium: 1. XV. századi latin-német szójegyzék (kiadva Archiv des Vereines für siebenb. Landesk. XVI. 60—132.), *δ)* Selmecz? Frankl «A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században» cz. műve 41. lapján említi, hogy Mylius János késmárki tanártól is megjelent volna egy szójegyzék, a melyet 1594-ben a modosi iskolában használtak. Bővebbet e műről nem tudok.

itt-ott magyar-horvát értelmezések vannak. Ez értelmezések 1542 tájáról valók (vö. NyK. XXVIII. 33.).

b) A brassói ág. ev. főgymnasium könyvtárában van egy 1487. évből való MENTELIN-féle kiadású BALBUS, a melyben sűrűen vannak XVI—XVII. századi magyar értelmezések, glosszák (vö. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XIX. 4. és itt az olasz hatás alatt keletkezett szótárak közt; ugyanitt van egy 1462. évi kiadás is, a melyről közelebbit nem tudok, vö. M. Könyvszemle 1888., 190. l.).

c) A M. T. Akadémia könyvtárában van egy 1487-ben megjelent BALBUS-féle *Catholicon* (vö. HELLEBRANT, Catalogus 99. l., egy másik 1470—75. évi köztire vö. u. itt 284. l.), a melyhez hozzá van kötve a kéziratban maradt «Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék» (vö. itt az olasz hatás alatt keletkezett szótárak közt 2. szám alatt). E kézirati szótártöredék egyik forrása BALBUS *Catholicona*.

4. CALEPINUS. A mennyire elterjedt volt hazánkban a XV. században BALBUS *Catholicona*, épannyira használt szótár volt a XVI. században CALEPINUS *Dictionarium*-a. Kiemeltem azt, hogy e műnek az volt az előnye, hogy a klasszikus latin írók szókészletét is figyelembe vette s a humanizmus korában való elterjedésének ez az egyik oka. A szótár először 1502-ben jelent meg ezzel a czímmel: «Ambrosius Calepinus Bergomates professor ordinis Eremitarum sancti Augustini: Dictionum latinarum e greco pariter diriuantium earundemque interpretationum collector studiosissimus omniumque Cornucopie vocabulorum insertor sagacissimus: ita vt in vnum coegerit volumen Nonium Marcellum / Festum Pompeium. M. Uarronem Pedianum / Seruium Donatum / Uallam et Suide pl(ur)imum Argiuo functus officio», belül pedig: «Ambrosii Calepini Bergomatis Eremitani Dictionarium cum additione».*) A szerző életében még egyszer (1509-ben Velencze), halála után pedig († 1511-ben, szül. 1435-ben, J. MÜLLER, Handbuch II. 598, 612, ZAMBALDI, Vocab.) számtalanszor jelent meg bővítve; utolsó kiadása 1778-ban látott napvilágot. Az 1502-től 1778-ig megjelent kiadások közt

*) Ez a kiadás megvan a M. N. Múzeum könyvtárában; jegye: L. lat. 3.

három főcsoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba az 1502-től 1544-ig megjelent kiadások tartoznak. Ekkor a mű egynyelvű, itt-ott görög értelmezésekkel megirt tárgyi szótár. Az A—Z közti latin szavakat sorolja fel, minden egyes betűn belül azonban külön is megjelöli a szókezdő hangzó utáni hangzót is, pl. *A*-n kezdődő szavak közt alcsoportok: *A*. ante *a*, *A*. ante *b*, *A*. ante *c*. stb. Ugyanez a felsorolásrend a «Gyöngyösi szótártöredék»-ben is. A második csoportot az 1544—1568 közt megjelent kiadások alkotják. E kiadások legjellemzőbb sajátsága, a mennyiben Baselben jelentek meg, hogy a tulajdonnevek ki vannak véve a köznévi használatú névszók csoportjából s külön «Onomasticon propriorum nominum» alakjában vannak a műhöz mellékelve. Ezt a munkát Conradus Gesnerus Tigurinus készítette. Meg kell még jegyeznem, hogy e kiadásokban a görög értelmezések is rendszeresebben vannak keresztülvive. A harmadik csoportba az 1568—1778 közt megjelent kiadások tartoznak. E kiadások jellemző sajátsága, hogy a latin-görög szavak bennük más európai nyelveken is értelmezve vannak. A szótár ekkor először hat, majd hét, nyolcz, kilencz, tíz, végül tizenegy nyelvi értelmezésekkel jelenik meg (e nyelvek: latin, görög, zsidó, franczia, olasz, német, spanyol, lengyel, magyar, angol, belga). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e korban vannak olyan kiadások is, a melyek egy-egy ország részére készültek; így pl. van latin-olasz Calepinus (a M. N. Múzeum könyvtárában: L. lat. 139.), vagy van hétnyelvű Calepinus 1625-ből (Velencze), a melyben nincs meg a lengyel és a magyar nyelv, pedig ez a kettő már 1585-ben bele volt iktatva Calepinusba. Hogy Calepinus *Dictionarium*át hazánkban addig is, míg nem volt benne magyar értelmezés (1585), mennyire használták, bizonyítják a következő körülmények.

a) Hazai könyvtárainkban sok olyan Calepinus-féle *Dictionarium* van, a mely 1585 előtt jelent meg, pl. a M. N. Múzeumban vannak 1502, 1516, 1531, 1549, 1564. évi kiadások, a pozsonyi Szent Ferencz-rendi könyvtárban van egy 1513-i kiadás, a nyitrai Roskoványi-féle egyházmegyei könyvtárban van egy 1551. évi kiadás, a körmöczbányai Szent Ferencz-rendi kolostor könyvtárában 1579. évi kiadás, a kolozsvári egyetemi könyvtárban 1575. évi stb.

b) Több olyan Calepinus-féle *Dictionarium*unk van, a melyben magyar glosszák vannak. Ilyenről kettőről tudok: 1. Fabchich Józsefnek van egy kéziratban maradt szótári műve, czíme *Magyar Kalepinus* (készült 1791—1795 közt; megvan a M. N. Múzeum kézirattárában: Fol. Hung. 14.). Ebben a műben a források jegyzéke közt ezt olvassuk: «Calepinus Parisinus 1554 habet in margine Voces Hungaricas ab antiqua manu scriptas per.... Citabitur Calep. M. S.» Fabchich azokat a szavakat, a melyeket ebből a magyar glosszákkal ellátott 1554. évi Calepinusból vett, művében csillaggal jelölte meg (vö. NyK. XXVII. 403.). Calepinus ezen itt említett példánya ismeretlen előttem. 2. Nyitrán a Roskoványi-féle egyházmegyei könyvtárban van egy 1551-ből való Calepinus, a mely tele van magyar glosszákkal (l. Calepinus Dictionariuma tárgyalásánál).

c) Molnár Albert szótára 1604. évi kiadásának latin-magyar részében ezt mondja: «Me puero nullus extabat liber idoneus, qui discipulorum privata studia adjuvare potuisset. Calepini quidem variae editiones visebantur, sed tantum à Praeceptoribus et adultoribus discipulis tractabantur: egentiores eas emere non poterant, minores ob magnam molem versare non valebant, tyrones iis uti nequibant. Editionem vero Calepini cum adjecta Lingua Vngarica in Germania primum vidi». Molnár Albert 1590-ben ment Németországba s így a Calepinus szótárára való czélzás csakis olyan kiadásra vonatkozik, a melyben nem volt magyar nyelvi értelmezés; s ilyen kiadásokból sok példányt látott Molnár idehaza.

Az eddigiekben felsoroltam azokat a műveket, a melyeknek hatása alatt latin-magyar szótárirodalmunk megindult. Mivel e szótári művek olasz szerzők munkái, szótárirodalmunk első korszakát az olasz hatás korszakának lehet neveznünk (vö. erre Szilágyi István, M. Acad. Értesítő VII. 311—1847. és Vass József, Latin-magyar szótárirodalmunk 10. l., A kolozsvári róm. kath. gymn. évkönyvei 1853—4. folyamában). E korszakra csak azt jegyzem még meg, hogy az irodalmunkra hatással volt művek közt az olvasó nem találja meg Nicolaus Perottus, siponto-i püspök (szül. 1430, † 1480, Ersch és Gruber Realenc., J. Müller Handb. II. 611)

«Cornvcopiæ, sev latinæ lingvæ commentarii» czímű művét (első kiadás 1499, azután többször; a M. N. Múzeum könyvtárában 1532. évi kiadás van L. lat. 49. szám alatt), pedig Bod Péter*) és Vass József (az idézetet l. feljebb) úgy említik, mint szótárirodalmunk egyik forrását. Perottus műve, a mely állítólag Calepinus főforrása volt (vö. Ersch és Gruber, Perotti szónál; e szerint Sabinus Calepinust plágiummal vádolta), nem olyan mű, a melyet ma szótárnak neveznénk. A műben ugyanis vannak distichonok közölve (egy-egy distichon egy-egy fejezet) s a distichonokban előforduló szavak vannak eredetük, jelentésük stb. szempontjából megmagyarázva. Hogy egy-egy latin szóról a mű melyik lapján van szó, azt legelején közölt abéczés latin szómutató mondja meg. Hogy Perottus műve nem volt hatással szótárirodalmunkra, abból is látszik, hogy nincsenek olyan példányaink belőle, a melyekben XVI. századi magyar glosszák volnának. A pannonhalmi Szent Benedek-rendi könyvtárban levő *Perottus* 1532-ből való s benne vannak magyar glosszák, de ezek a XVII. század közepéről valók.

Olasz hatás alatt keletkezett szótárak.

1. *Hortularium.* Már a Schlägli Szójegyzék ismertetése alkalmával említettem, hogy azt a kéziratot, a melylyel a Schlägli Szójegyzék volt egybekötve, *Hortularium* czímen őrizték a premontrei rend schlägli könyvtárában. A *Hortularium* név azonban a gyűjtelékes kódex első kéziratát illeti meg csupán; ez az első kézirat összesen 161 levélből áll s tulajdonképp abéczerendbe szedett latin szótár latin magyarázatokkal. Hogy kinek a szellemi terméke e mű, közelebbről azért nem tudjuk, mert a kódex Schläglben őriztetik s így nem láthattam, de nagyon valószínű, hogy végső forrása vagy Papias, vagy Hugutius vagy

*) Az 1782. évi Páriz-Pápai szótár Bod-féle előszavából: «Nicolaus Perottus Archiepiscopus in Regno Neapolitano Sipontinus, inter primos sæculo XV. qui Literarum barbariem fugarunt, editis sub titulo *Cornucopiarum* Latinæ Linguæ Commentariis, viam sequentibus stravit, qui ejus opera strenue usi in explicandis Vocabulorum notionibus versabantur. Non pauci ejus exemplô excitati industriam suam in condendis Lexicis exercuerunt».

pedig BALBUS.*) Ebbe a kézirati latin ábéczés, tehát szótári *Hortularium*ba oldalt összesen 130 magyar glossza van beírva, a melyeket SZAMOTA ISTVÁN «A Schlägli magyar szójegyzék. Budapest 1894» czímű műve 91—96. lapján ezzel a czímmel közölt: «A «Hortulariumban» előforduló magyar szavak». Én e glosszákat szótáraink csoportjában tárgyalom, mert a latin mű, a melybe írva vannak, latin szótár (vö. ZOLNAI, Nyelveml. Budapest 1905. 3. l.). Hogy kitől valók ezek a bejegyzések, azt nem tudjuk; arra azonban meg tudunk felelni, hogy körülbelül melyik korból származnak.

SZAMOTA igen szellemesen azt bizonyítja, hogy maga a *Hortularium* kézirata nem régibb az 1420. évnél s viszont 1433-nál sem későbbi. Szóval a *Hortularium*-nak nevezett szótárt 1420 és 1433 közt írták. Két bizonyíték van erre a szótárban; az egyik a 99. lapon, a másik a 28. lapon az a u g e o igénél. Az első így hangzik: «Hus modernis temporibus est nomen heresiarche, qui inspirante diabolo finxit sectam hussitarum et in concilio constantiensi est condempnatus». HUS-t tudvalevőleg 1415-ben égették el, ha tehát a másoló 1416-ban vagy 1417-ben írta volna az idézett bejegyzést, akkor azt mondaná, hogy t a v a l y vagy h a r m a d é v e. Hogy azonban a codex nem későbbi 1433-nál, arra ez a bizonyíték: «Imperator ex eo quod debet augere regnum, dicitur einde augustus ab augeo, es, re ergo scribitur. Sigismundus dei gracia Romanorum rex semper Augustus et augmentator». «Zsigmondot 1410-ben választották római királylyá és 1433-ban koronázták római császárrá, ha tehát 1433 után írták volna, akkor már mint római c s á s z á r t emlegetnék» (SZAMOTA, id. h. 4, 5. l.). E két adattal be van bizonyítva, hogy a *Hortularium*-ot 1420 és 1433 közt írták; nagyon természetes, hogy a magyar beírások sem lehetnek korábbiak a XV. század első harmadánál, későbbiek azonban lehetnek. De nem sokkal későbbiek. SZAMOTA azt mondja, hogy a Halotti Beszéd, a Königsbergi Töredék (és a szalagok), a Gyulafejérvári Glosszák, a Schlägli és a Beszterczei Szójegyzék után

*) Ilyen, eddig közelebbről meg nem határozott szótárakra irodalmunkban vö. KNAUZ, A pozsonyi káptalan kéziratai 106., 212. l., BEKE Index 155., 167. l., VARJÚ 216. l.

korra a *Hortularium* magyar szavai következnek (vö. u. o. 5. l.). E szerint SZAMOTA e glosszákat régebbieknek tartja a XV. század első feléből származó Ehrenfeld-kódexnél. Mi is azt hiszszük, hogy a *Hortularium* magyar glosszái a XV. század első feléből valók, s ezt, minthogy az eredeti kéziratot nem láttuk s így palæographiailag nem szólhatunk a kérdéshez, a következő helyesírási bizonyítékok alapján valljuk (vö. SZAMOTA, 5, 6. l.); *a)* A glosszákban az *ő* és *ö* hang *ew*-val van írva (vö. *welew, luczfenew, gabonafew, tewlfa, ewl, ewren;* mai *ű, ü,* régibb *ő, ö: kezerew, tepertew, chepew,* kecche *chechew* zele), tehát úgy mint az Ehrenfeld-kódexben (vö. ZOLNAI, Nyelveml. 94. l. is). Megtaláljuk azonban a régibb jelölést t. i. az *u*-t, *w*-t is, pl. *euezw,* nemes*kw, kwmen, kute*feyze, *feketw, elyw* esetleg = *ëlyő,* mai *ölyü*). 2. A glosszákban a *cs* és *cz* hang *c*-vel (*kecche*chechew zele, *acetes* eden), *ch*-val (*chyger, chypke* bokor, *pachir, chatorna, tolmach* (kétszer), *virich,* kecche *chechew* zele, *chepew; biboch, bibech* (= bíbic), *chy*-val (vas*machycha, kechyka* allo, *fachyan*), *cs*-vel (*csath*) s csak egyszer van *cz*-vel jelölve (*lucz*fenew). Az Ehrenfeld-kódex a *cs* és *cz* hangot *cz*-vel írja (vö. ZOLNAI, Nyelveml. 94. l. is). Mivel a *cs* hang jelölése történetében a *cz* jelölés a *c, ch, chy* jelöléssel szemben újabb keletű, a fentebbi adatok is a mellett szólnak, hogy a *Hortularium* glosszái régebbiek az Ehrenfeld-kódex kéziratánál s így joggal írhatta SZAMOTA, hogy korra a Schlägli Szójegyzék után jönnek, mely utóbbi nézetünk szerint 1415 előttről való.

A glosszákból hangtani tekintetben a következőket emelem ki: 1. A mai *o* hang helyén *u* betűt találunk a *solyum, vgurca* alakokban, ellenben a mai *a* hang helyén sehol sincs a régi *o* irás. Ellenkezőleg itt már nyoma van, hogy az etimologikus *a*-ból a XV. század folyamán sok esetben *o* lett (vö. *mondola* fa, *kalonga*). 2. A mai *e* helyén egy esetben *a* hangot találunk, s ez az »*acetes* eden» adat. A szláv *оcьтъ*-ből nyelvünkben szabály szerint **oczit*, **oczët*, **aczët* s ebből *eczët* lett. Nem lehetetlen, hogy az *acetes* alak ezt a régi s eddig másunnan ki nem mutatott alakot tükrözteti vissza. De nincs kizárva, hogy dunántúli nyelvjárási sajátság. Ugyanis a *fövenyes* szó is, régi *fëvenyes* »*fauenes* hel»-nek van írva, s itt az *a* nem lehet etymologiai értékű.

Mindent összefoglalva, a *Hortularium* magyar glosszái a

XV. század első feléből (1420 utáni időből) valók s régebbiek, mint az Ehrenfeld-kódex mai kézirata és nyelvezete.

2. *A Gyöngyösi latin-magyar Szótár-töredék.* A M. Tud. Akadémia könyvtárában JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon» czimű művének 1487. évi, velenczei kiadásához egy két hasábon írt 39 a/b lapra terjedő latin-magyar szótártöredék van kötve. A szótár nem teljes, a mennyiben csak az Abba-Cilones közé eső latin szavak vannak meg benne megfelelő magyar értelmezésekkel. Felfedezésének az a története, hogy a M. T. Akadémia 1835. évi nagygyűlése azzal bízta meg DÖBRENTEI GÁBORt, hogy hazai könyvtárainkban kutasson régi magyar nyelvemlékek után. E tanulmányút alkalmával DÖBRENTEI megfordult Gyöngyösön is a Szent Ferencz-rendiek könyvtárában. Ott jártakor azonban (1835. nov. 20.) a nagy hideg miatt nem kutathatott soká; megkérte tehát MAGÓCSY ISTVÁNT, az akkori gvárdiánt, hogy mihelyt kitavaszodik, nézze át a könyvtár anyagát s ha találkozik valami becsesebb anyag, hozza fel Pestre. MAGÓCSY teljesitette a kérést, s 1836. május 3-án DÖBRENTEInek a többi közt a szóban forgó szótárt is átadta (l. Évkönyvek 3 : 117.). DÖBRENTEI nem adta ki a szótárt s később feledségbe ment, hogy van ilyen emlékünk. SZILÁGYI ISTVÁN 1847-ben nem említi. Az 1868—71 közt megjelent MÁTYÁS FLÓRIÁN-féle «Magyar nyelvtörténeti szótár-kisérlet»-ben azonban szótárunk is föl van használva s az «Idézett írók és művek jegyzéké»-ben ezt olvassuk: «Régi Szótár (Rsztr.) a 16. század első feléből, az akad. könyvt.» (LXX. l.) Mivel MÁTYÁS FLÓRIÁN nem idézte pontosan, milyen jelzet alatt található a kézirat, a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői nem találták meg a szótárt (1874—1880 közt történt a NySz.-hoz az anyaggyűjtés). Pedig HELLEBRANT ÁRPÁD «A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnyomtatványok jegyzéké»-ben (Budapest 1886.) a 100. lapon, leírva BALBUS «Catholicon»-át, megemlíti, hogy a műhöz 73 lapra terjedő XVII. századból való latin-magyar kézirati szótártöredék van csatolva. Végre 1893-ban SZILY KÁLMÁN, az Akadémia akkori főtitkára «Egy feledésbe ment régi latin-magyar szótárról» czímen előterjesztést nyújtott be az Akadémia I. osztályához, hogy «a XVI. század első feléből» való eme szótárunkat az Akadémia adja ki (vö. Akad. Ért. IV. 694. s köv. l.). Az I. osztály a szótár-töredék kiadásával e

sorok íróját bízta meg, a kinek gondozásában a mű a következő czímmel jelent meg: «A Gyöngyösi latin-magyar Szótár-töredék. VERESS IGNÁCZ másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MELICH JÁNOS. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1898.»*) Ehhez a kiadáshoz terjedelmes bevezetés van írva arról, hogy milyen munkák alapján van összeszerkesztve a szótár-töredék, kik lehettek a szerzői s milyen korból való. E bevezetésben elmondottak, valamint újabb kutatásaim alapján írtam a következő sorokat (vö. a bevezetés kivonatát: Akad. Értesítő 1898, IX. 119. s köv. l.).

a) A Gyöngyösi latin-magyar Szótártöredékben a latin szavak abécze-rendben vannak közölve, minden egyes latin szó latin nyelven van megmagyarázva; e magyarázatok kiterjednek a latin szó eredetére, a klasszikus íróknál való külömböző használatára stb. Itt van pl. az *arx* szó, erről ez van: «*Arx: ab arceo: quia arcet. i. prohibet hostes accedere: Vaar erosseg h*»; vagy egy másik az *ascarotum*, erről ez van mondva: «*Ascarotum, pauimentum picture arte elaboratum, sic dictum: quod uerri non debeat, i. purgari. Mesterseggel alkottatott: megh yrth pagymontom*». Az a kérdés áll elő, hogy a latin szavak e latin magyarázatai a Gyöngyösi Szótár-töredék szerkesztőjének az értelmezései-e, vagy pedig a latin értelmezések ki vannak-e írva valahonnan. S a vizsgálódásnak az az eredménye, hogy e latin értelmezések olaszföldi eredetű latin szótárakból vannak kiírva, pl. az *arx* szónál mondottak szóról szóra megvannak CALEPINUS szótárának első csoportba tartozó kiadásai közül az 1516. évben megjelentben, a hol ez van: «*Arx ab arceo: quia arcet. i. prohibet hostes accedere*». A főművek, a melyekből a Gyöngyösi Szótártöredék össze van szerkesztve: 1. PAPIAS «Vocabularium»-a, 2. JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon»-a, 3. CALEPINUS «Dictionarium»-ának valamely 1544. év előtti kiadása.

α) Példák PAPIAS «Vocabularium»-ából (1476. évi kiadásból idézek):

*) Ismertetve: Magyar Könyvszemle, új foly. VI. 198. BARTHA Józseftől, Magyar Nyelvőr XXVIII. 262, ZOLNAI GYULÁtól.

PAPIAS: Agnomen: quod ex familia uenit.
GYÖNGY. Sz. 816: Agnomen: quod ex familia venit: *Vezzetęk Neŭ.*

PAPIAS: Agnoscimus notos: cognoscimus ignotos.
GYÖNGY. Sz. 818: Agnoscimus notos: cognoscimus ignotos.

PAPIAS: Ala: exilla dicta: quia motus brachii ex hac in modum alarum inchoet.
GYÖNGY. Sz. 866: Ala: ex illa dicta: quia motus brachij ex hac in modũm alarũm inchoet.

β) Példák JOHANNAS BALBUS DE JANUA «Catholicon»-ából (1487. kiadás, a melyhez a szótártör. kötve van):

CATHOLICON: Barbitondium dij. i. tonsura barbe: vel locus vbi tondetur.
GYÖNGY. Sz. 2853: Barbitondum, tonsura Barba (sic!) uel locus ubi tondetur, *borotwalo helj auagy borotualas.*

CATHOLICON: Cesonia . . . quedam caruncula in fronte equini pulli quum primum prodit ex aluo. vnde mulieres faciunt quandam potionem mortiferam.
GYÖNGY. Sz. 4497: Cesonia: est quedam caruncula in fronte equj: pullj cum primum prodit ex aluo: vnde mulieres faciunt quandam potionem mortiferam.

γ) CALEPINUS «Dictionarium»-ából való példák:

GYÖNGY. Sz. 3977: Carna: dea que vitalibus humanis: seu carnibus (sic!) preesse existimabatur: *Emberi erzekensegwn*[*k*]*nek: es aytoknak sarkaynak Isten azzonya hozaya latoy*[*a*].
CALEPINUS 1513, 1516: Carna: dea: que vitalibus humanis: seu cardinibus pręsse existimabatur.

Ellenben CALEPINUS 1544: Carna siue Cardinea, dea que vitalibus humanis præesse existimabatur.

GYÖNGY. Sz. 4178: Caueo: as (!), caui: cautum: significat vito: fugio: *El tauoztatom: megh oltalmoszom maghamath.*
CALEPINUS 1513, 1516, 1531: Caueo. es. caui cautum: significat fugio: vito. Ellenben CALEPINUS 1544: Caueo es, cautum uito, fugio.

Megjegyzem, hogy e példák két dologra bizonyítékok; először azt tanusítják, hogy a szótártöredék szerkesztője CALEPINUST

is használta, másodszor pedig azt, hogy CALEPINUS számtalan kiadása közül a szerkesztő a 1544. év előtt megjelent kiadások valamelyikéből dolgozott.

Ha e három főforrással az összes czikkeket összehasonlítjuk, csak igen kevés marad olyan, a melynek az eredetije nincs meg CALEPINUS 1544. év előtti kiadásai valamelyikében, PAPIASnál vagy BALBUSnál. Ezt a negyedik forrást mindezideig nem tudtam megtalálni, de állíthatom, hogy ez a forrás sem PEROTTUS, sem pedig ALEXANDER DE VILLA DEI.

A kimutatottak alapján állíthatjuk tehát, hogy a Gyöngyösi Szótár-töredék szerkesztett mű.

b) A szótártöredék jelenlegi kézirata öt írónak a másolata. Ez öt írót biztos nevek hiányában *A.*, *B.*, *C.*, *D.* és *E.* betűkkel jelzem. Az öt író közt a terjedelmes kézirat így oszlik meg:

A	írta az	Abba—Archisinagogus	közé	eső	szavakat,
B	«	Archisterium—Asserere	«	«	«
A	«	Assertor—Azolos	«	«	«
C	«	Baal—Baro	«	«	«
A	«	Baronissa—Bella	«	«	«
B	«	Bellum—Calatus	«	«	«
A	«	Calati—Celebriter	«	«	«
D	«	Celebresco—Cementarij	«	«	«
E	«	Cementicus—Cilones	«	«	«

Az öt író közül legtöbbet írt *A.*, utána *B.*, legkevesebbet *D.* Ez az öt író a kéziratot másolta, a mi abból következik, hogy a kéziratban több másolásból eredt hiba van, valamint abból, hogy a kézirat jelenlegi alakja annyira törlés nélküli, hogy ez nem lehet az eredeti fogalmazvány. A kéziratban ugyanis *Jo szakach, bolth, aceronitus* stb. helyett *Jo szagath, bolch, aceronicus* stb. van írva, s az ilyen *c* pro *t* hibák csakis másolásból eredhetnek.

Kik lehettek ezek a másolók, s ők-e egyszersmind a szótár-töredék szerzői, oly kérdések, melyeket érintenünk kell, de a melyeket el nem dönthetünk. A szótár-töredékben sok olyan czikk van, a melyben «nos, apud nos» kitétel van s a melyből a szerzőkre valamilyen következtetést lehetne vonni. De nagyon kell vigyáznunk e kitételekre is. A Szótár-töredékben pl. ez áll 643: «Aera: greca dictio est: quę *aput nos* lolium significat:

konkoly». Az itt levő *aput nos* nem a magyar szerzők szava, hanem CALEPINUSé, a ki «Dictionariuma» 1516. évi kiadásában ezt mondja: «Aera greca dictio est: quę *apud nos* lolium significat: vt inquit Diosc». Ha mármost minden ilyen személyesnek látszó bejegyzést megvizsgálunk, összesen három olyant találunk, a mely a magyar szerzőktől származik; ezek: Szótár-töredék 2452: «Attilus: piscis satis grandis, *nobis ignotus*» | 2937: «Belgradum *vocamus: Nandor feyer Vaar*» | 4051: «Casoma: me: Acus mulieris: qua mulier caput scalpit: à: cado, dis: dicta: eo quod cadere facit immunda. *Az fesŭ kywel az azzony allath fesŭly feyeth. Acus ille de quo facta est mentio nusquam auditur in patria nostra*». E három személyes vonatkozású bejegyzés legfeljebb annyit képes igazolni, hogy a szerzők magyarok voltak, de ez külömben sem volt kétséges.

Nagyobb bizonyító ereje van annak, hogy a szótár-töredék egy olyan BALBUS-féle «Catholicon»-hoz van kötve, a melyben magában is vannak glosszák; ezek a glosszák a következők: *Cingula* szó mellett *here; storium* mellett *Gyeken; tollinum* mellett *kankaly[k]; vappa* mellett *wyz; vapidus* mellett *az k[y] az zez . . . mo . . .* Mivel mármost a gyöngyösi Szent Ferencz-rendi könyvtárban egy másik «Catholicon» is van, a melyben magyar és horvát glosszák vannak 1542—1550 tájáról (vö. NyK. XXVIII. 33.), s e glosszákat tartalmazó «Catholicon»-ról biztos dolog, hogy a zágrábmegyei r e m e t i n c z i pálos-kolostor tulajdona volt, úgy tartottam, hogy az a «Catholicon» is, a melyhez a Gyöngyösi Szótár-töredék van kötve, egykor pálos-rendű kolostor tulajdona volt. Mivel mármost a szótártöredékben a lat. *frenum* = magy. *ere : here, heree* alakban fordul elő (vö. 2619, 4532; 2772: *eree*), tehát úgy, mint a hozzákötött «Catholicon»-ban, mivel továbbá a 4456. szám alatt a szótár-töredékben magyar-horvát értelmezés is van (vö. «ceruisia: quasi: [cereris vis: *ser piua*»), tehát épp úgy mint a ma Gyöngyösön levő remetinczi eredetű «Catholicon»-ban, azt kellett feltennem, hogy szótár-töredékünk másolói inkább pálosrendi szerzetesek, semmint Szent Ferencz-rendiek voltak. Ma már nem tarthatom helyesnek ezt a következtetésemet. A gyöngyösi rendi könyvtárban ugyanis sikerült egy olyan kéziratot találnom, a melyben a mi szótár-töredékünk másolói közül legalább az egyiknek a keze vonását

megleltem. Van ugyanis Gyöngyösön a Szent Ferencz-rendi könyvtárban egy XVI. századi, a rend «Constitutiones»-eit magában foglaló kézirat, a melyben olyan írásra leltem, a milyen írás a Gyöngyösi Szótártöredékben van. A *B.* író keze vonása

Hasonmás a Gyöngyösi Szótártöredékből; a felső rész a *B.* író, az alsó pedig az *A.* író keze írása.

megegyezik a «Forma obedientialis» írója kezeírásával, a melyet talán GYÖNGYÖSI IMRE írt. Az *A.* író kezevonása azonban nem egy az *1594. Fr. V. I.* aláírású író kezeírásával. Szakértők állítása szerint palæographiailag a Gyöngyösi Szótártöredék *A.* írója munkája régibb, mint az 1594-ben író *Fr. V. I.* írása.

Az idemellékelt hasonmásokkal azonban kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a Gyöngyösi Szótár-töredék a Gyöngyösi Szent Ferencz-rendiek házában ké-

Hasonmás a Gyöngyösi Szent Ferencz-rendi könyvtár XVI. századi «Constitutiones» cz. kéziratából, mely a Gyöngyösi Szótártöredék *B.* írójának keze vonása.

Ugyanonnan való hasonmás, a mely *A.* író kézírásához hasonlít.

szült másolat. Hogy ugyanők a szótár-töredék szerzői is, igen valószínű, de közelebbről be nem bizonyítható.

c) Döbrentei Gábor a szótár-töredék korát 1600 elejére tette (A M. T. Acad. Évkönyvei III. 117.), míg ellenben Mátyás Flórián a XVI. század első felébe helyezte a kéziratot (vö. M. nyelvt. szót. kisérlet LXX.). Hellebrant Árpád szerint a XVII.

században írták, míg ellenben SZILY KÁLMÁN, ki a szótár-töredékkel behatóan foglalkozott, azt írja, hogy e szótár nyelve «a XVI. század első feléből, igen valószínűleg a Zápolyák korából való.... de nem is későbbi 1550-nél, mert igen sok olyan szó van benne, a mely csakis a codex-irodalomban található s a XVI. század második felében már többé nem fordul elő» (vö. Akad. Ért. IV. 695, 696.). MÁTYÁS FLÓRIÁN és SZILY KÁLMÁN nézetéhez csatlakozom, a mikor az alább kifejtendő okok alapján azt vallom, hogy a Gyöngyösi latin-magyar Szótár-töredék a XVI. század közepe táján keletkezett s jelenlegi másolata se sokkal későbbi ennél a kornál. Ennek a nézetnek a helyességét a következők bizonyítják: *a*) Tárgyi bizonyítékok: A szótár-töredékben ez áll: 3976.: *Carolus Cesar christianismus*. A *Carolus* szó a Gyöngyösi Szótár-töredék forrásai közül csakis a BALBUS-féle «Catholicon»-ban van, s itt ez áll: «Carolus li penul. cor. rex francie fuit». E forrásukkal szemben tehát a szerkesztők önállóan jártak el, a mennyiben megváltoztatták az eredeti szöveget s helyette «Cesar christianis[si]mus»t írták. Ez a változtatás csak úgy érthető, ha V. Károly római császárra gondolunk, a ki a Szent Ferencz-rendnek nagy barátja volt (vö. M. Könyvszemle V. 81.) s a ki 1519—1556 közt volt római császár. Ha ez az okfejtés helyes, akkor a Gyöngyösi latin-magyar Szótártöredék 1556 előtt keletkezett. Másik tárgyi bizonyíték SZILY KÁLMÁN jelentésében ez: A szótár-töredék «a *centurio*-t így értelmezi: Szaz Ember hadnaggia: *Aga*» [4402. sz. alatt], a *cassiodolabrum*-ot pedig: «alabard kywel az *lanch kenezók* Jarnak» [4405. sz. alatt]. Tehát már *agák* és *landsknechtek* járnak Magyarországon!» (Akad. Ért. IV. 695.) Nézetem szerint is ez állapotok, a mikor hazánkban *lánczkenézek**) és *agák* vannak, főleg az 1526. év utáni, tehát a mohácsi vész utáni állapotokra vonatkoznak s

*) Nagyon fontos, hogy a NySz. és OklSz. szerint is emlékeinkben a XVI. század második felében már nem fordul elő *lanczkenét*. A szótártöredékben levő láncz*kenéz* alak (vö. még 3045. sz. alatt is: bibellus — *laancz keneez* baard) népetymológiai alak a XVI. sz. első felében Erdélyben használatos *kenéz* alakhoz. A NySz.-ban közölt adatok mind a XVI. század közepe tájáról valók (vö. Régi magyar költők tára III. index).

ezzel a szótár-töredék keletkezése 1526—1556 közé esnék. β) Helyesírási bizonyítékok. E bizonyítékok kapcsán kiemelem, hogy a szótár-töredékben a magánhangzók hosszúsága vagy kettőzéssel van feltüntetve vagy pedig jelöletlen. A *cs* hangot szótár-töredékünk sohasem írja *ts*-sel, a mint az a XVI. század második felében, így CALEPINUS szótárában is közönséges, hanem mindíg a régebbi *ch*, *chi*, *ci*, *cz* jegyekkel. Az *az* névelőnek ilyetén való írása: *akkin* (= a kin), *ammy* (= a mi), *attykoth* (= a tikot) stb., a mely írásmód az 1549. évi Orthogr. Vng.-ban követendő például van felállítva, a XVI. száz. folyamán fordul elő csupán (vö. Bécsi k.: *annag*, Birk-k.: *ammi*, ZOLNAI, Nyelv eml. 120, 137.). Az *o*, *ö* hangot szótártöredékünk sokszor *w*-, *v*-vel jelöli, a mi legrégibb nyomtatványainkban többször, a XVI. század második felében nyomtatottakban azonban csak elvétve fordul elő. A helyesírási bizonyítékok sorában kell megemlítenem, hogy a szótártöredékben az *A*-n, *B*-n, *C*-n kezdődő szavak felsorolásánál alcsoportok vannak megkülömböztetve, mégpedig így *A*: ante: *D* (s itt közölve vannak az *ad*-kezdetű latin szavak), *A*: ante: *E* (*ae*-kezdetű latin szavak), *A*: ante. *F* (*af*-kezdetű latin szavak) stb. A szavaknak ilyen alcsoportokban való felsorolása CALEPINUS szótárainak 1544. év előtt megjelent kiadásaiban van, mert csakis itt találunk írva *A*: ante: *D*, *A*. ante. *E*. stb. csoportokat. Végül a mellékelt hasonmások sem szólnak a XVI. század közepe, mint a szótártöredék keletkezése ideje ellen. A *Fr. V. I.* írásában 1594. évszám van, míg a GYÖNGYÖSI IMRE írása szakférfiak szerint (VARJÚ ELEMÉR múz. tisztviselő véleménye) régibb s bátran tehető a XVI. század közepére. Ugyanezen szakférfiak szerint a *Fr. V. I.* írásánál, a ki 1594-ben írt, a Gyöngyösi Szótártöredék *A*. írójának betűvetése régibb jellegű. Mindebből tehát az következik, hogy a Gyöngyösi Szótártöredék meglevő másolata sem sokkal későbbi a XVI. század közepe tájánál. γ) A nyelvi bizonyítékok csoportjából itt közlök néhány olyan szót, a mely eddigi tudásunk szerint csupán olyan emlékekben fordul elő, a mely emlékek 1550 előtti időkből valók. Ilyen szavak:

4339: *vionnal valo* — cenos grece nouus latine | 2087: *fyu uyzett* uel nyayasul ualakit maganak uenni: eggyesyttenj — arrogare: est in filium et familiarem asciscere: associare: adiungere | 1115—

1117, 2395: *Valtoszlagh:* most eggyet: esz vtan mast — alternis: aduerb: vicissim: nunc vnum; *Valtoszlak:* eggyketh az masyk vtan. fogom eló: vel: tęszóm oda — alterno: vicissim alterum duorum pono; *Valtoszlak* — alternatim; Vyszonth: *valtossagh* (tollhiba *valtoslagh* h.): egymas vtan — at contra: significat vicissim | 1124: Versenkódóm: szydalmaszók: *oly minth* az hamys partoth oltalmoszom — altercor ... quasi aduersam partem tuerj | 2431, 2686: *De magha* — attamen: sed quia; *De magha* — autem | 1744: *Elesztób* — apprime, apprimis | 765, 1097, 2869: *lybeszo* — agapeta ... lenocinator; *lyboszó* — ambro, lectator; *libezeo* — baratro lectator, lonocinator | 996: *Venerek:* alkothok: arulok — alicarij: qui eam [értsd: alicam] conficiunt: Vendűnt | 4091: *hǘles:* hw̌tre tanytas — catechysmus: est instructio in fide.

Összefoglalva vizsgálódásainkat, a következőket állapítottuk meg: A Gyöngyösi Szótártöredék szerkesztett mű, latin részének forrásai Papias, Balbus és Calepinus szótárai. A szótár-töredék lehet egy ember, de lehet többnek is a szellemi terméke. Jelen alakjában azonban másolat, még pedig öt másolónak a munkája. Ez öt másoló közül az egyik, a kit *B* betűvel jelöltünk, alkalmasint Frater Emericus de Gyöngyös. A bemutatott hasonmásokból következik, hogy a szótártöredéket a gyöngyösi Szent Ferencz-rendi szerzetesek másolták s valószínű, hogy ugyanők is szerkesztették. A szótár-töredék eredetije a XVI. század közepe táján (1556-ig) készült s valószínű, hogy a másolat sem sokkal későbbi.

3. Calepinus *latin-magyar Dictionarium*-a. Említettem már, hogy Calepinus «Dictionarium»-a 1502-ben jelent meg először s hogy eredetileg latin szótár latin magyarázatokkal (itt-ott görög megfelelőkkel). Igen sok kiadásban jelent meg 1568-ig, a mely évben latin és görög nyelven kívül más nyelvű értelmezésekkel is bővült. Így lett 6, 7, 8, 9, 10 s végül 11 nyelvű szótárrá. Addig is azonban, míg ez idegen nyelvi értelmezések közt a magyar is helyet foglalhatott, számosan tanáraink, tanítóink közül érezték, hogy ilyen latin-magyar szótárra szükség van. Innen van, hogy több olyan 1568 előtt megjelent Calepinust ismerünk, a melybe egykori tulajdonosa maga írta be a magyar értelmezéseket (vö. feljebb). E magyar glosszákkal is ellátott példányok közül legterjedelmesebb bejegyzéseket az a Calepinus

foglal magában, a melyet Nyitrán az egyházmegyei ROSKOVÁNYI-könyvtárban őriznek s a mely 1551. évből való bázeli CALEPINUS «Dictionarium Linguæ Latinæ». A ROSKOVÁNYI-könyvtárnak MITTUCH JÓZSEF, felső-elefánti plébános ajándékozta a könyvet, a mint azt a példányban levő következő bejegyzés igazolja: «Dono dedit Bibliothecæ Diœc. Josephus Mittuch parochus F. Elefánthensis 1902.». A könyvben «Ladislaj Szörénÿ 1583» beírás van, de e bejegyzés betűinek vonásai teljesen különböznek a példányban levő magyar glosszák betűinek vonásaitól. A példány egykor a felső-elefánti pálos kolostor tulajdona lehetett s valószínű, hogy itt írták bele a magyar értelmezéseket. Ez értelmezések, a melyek az *A—D.* kezdetű latin szavak közt sűrűen, az *E—Z* köztiek közt ritkábban fordulnak elő, nézetem szerint kétféle eredetűek. Egy részük kétségtelenül MOLNÁR ALBERT szótárának 1621-i kiadásából van kiírva; ilyen kiírt glosszák a *Bācchāri*, *Balanite*, *Balo*, *Barba*, *Basilica* szóval kezdődő oldalakon levő *b* kezdetű magyar szavak (vö. Babalkodom, Babona, Babonas, Bádgiadok, Badgiath stb.), továbbá a *Saepicule* kezdetűn levő *s*-sel kezdődők (Sai, Szaytor, Saitarka, Sayto stb.). A példányban közmondások is vannak írva, pl. *Kőniü czendesz idón kormant tartanj*. In tranquillo quilibet gubernator est | *Czak azon bakot niuzza*. Eandem cantilenam cantat | *Kinek kinék az iü bibeie fay*. Domesticum omne afficit stb. Ezek sem valók közvetlenül a népi beszédből, vagy pedig DECSI-ből, hanem MOLNÁR ALBERT szótárának magyar-latin részéből (vö. *bac* szónál: *Czac azon Bakot nyuzza*, Proverb. Eandem cantilenam cantat | *kormany* szónál: *Kormánt tartani kőnyű czendesz időn* | *bibe* szónál: *Kinec kinec aző Bibéje fay*. Prover. Domesticum omne afficit stb.). A MOLNÁR ALBERT szótárával való egybevetés után is azonban marad egy rész, a mely önálló beírásnak látszik. Az *ablacto* szónál pl. ez van írva: *à chőcztűl el walaztany*, MOLNÁR ALBERTnél: Ablacto — *Az czőcztől el szakasztom.* Ilyen eltérés sok van,*) úgy hogy ezt a második részt eredeti

---

*) *Abrumpo*-nál: loca abrupta, *röyteök helek*, MA.-nál nincs | *acelino*-nál *horgasetom*: MA.: *hozzáhayloc* | *Accusatorius vir*-nél *Vados ember*: MA.: Accusatorius: *Vádolásra valo* | Aceruus-nál: *Rakas*, *Aztagh*: MA.: Acervus: *Rakás, gyűytés* | Acinaticium-nál: *Lőre, Chiger*: MA.: Acinaticium: *Savanyu*

bejegyzésnek tartom, a mely lehet a XVI. század végéről való (vö. *ít* h. *-et: nyeretes*). Ha azonban a nyitrai egyházmegyei könyvtárban levő CALEPINUS-nak részben eredetiek a bejegyzései, ekkor ez is csak azt bizonyítja, hogy az a férfiú, a ki CALEPINUS Dictionariumába a magyar nyelvet beiktatta, régóta érzett közszükségletet elégített ki e munkásságával. De vajjon melyik kiadás az a sokféle CALEPINUS-kiadásból, a melyben először jelenik meg a magyar nyelv. Erre a kérdésre kétféle feleletet adott régebbi irodalmunk. Az egyik részen áll BOD PÉTER és követői, a másik részen TOLDY FERENCZ és SZABÓ KÁROLY.

BOD PÉTER azt mondja, hogy CALEPINUS 1587. évi lyoni kiadásában van először közölve a magyar nyelv; erre vonatkozólag az általa javított PÁRIZ-PÁPAI-féle Dictionarium bevezetésében ezt olvassuk:

«Ambrosii Calepini Dictionarium cum Anno 1587 Lugduni in Gallia ederetur, addita est etiam Hungarica Interpretatio. Quis ille fuerit, qui tantum laborem omnino utilem ac necessarium perfecerit? nomen ipse celavit, jamque oblivionis Sipario est involutum . . . Procuraverant eam editionem Lugdunensem Celeberrimi viri *Janus Passeratius* et *Ludovicius* de la *Cerda*, mentio tamen facta non est Hungari interpretis. Neque Typographus aliud insinuat: Novissime autem tribus disertissimis Viris prouinciam mandavimus, ut quo labor hic noster esset commendatior, Polonicam Lingvam, Ungaricam atque Anglicam adjiceret. Non pauci ea ætate a Dacica Nobilitate Patavii, Bononiæ, Genevæ et in Galliæ Scholis politioribus Litteris operam dabant, fortasse ex illis quidam, Hungaricam adjecit interpretationem. Quisquis is fuerit, solus vel cum sociis opus urserit? Lingvæ omnino Hungaricæ fuit egregie peritus».

Látni való e leírásból is, hogy BOD PÉTER kezei közt kellett lenni egy ilyen 1587. évi kiadásnak, különben nem idézte volna oly pontosan, hogy itt van először közölve a lengyel, magyar és az angol nyelvi értelmezés. Egy ideig SÁNDOR ISTVÁN is azt vallotta, hogy CALEPINUS szótárának magyar nyelvvel bővült kiadása 1587-ben Lyonban jelent meg először (vö. Sokféle

magokbol czi-nalt orroslo ital. CALEPINUS szótárából se lehetnek kiírva ezek a szavak, vö. pl. Alauda — *Pachirta*, Calepinusban: *Patsir* vel *Patsirta*, MA.-nál: *Patsirta, sůsetec* | albumen — Vng. *Tikmon feiere*, Cal.-nál: *Tyuk mony feiéri* | Areator — *Cheplő*, Calep.-ban nincs értelmezve stb.

VIII. 44, 1801. évben). Ugyanezt vallotta Szilágyi István (vö. M. Acad. Ért. 1847, VII. 317.), Vass József (vö. a kolozsvári róm. kath. gymnasium évkönyvei 1853/4 8. l.), Mátyás Flórián és Szamosi János (Erdélyi Muzeum I. 30.). Ez írók, Mátyás Flóriánt leszámítva, mind alighanem Bod Péter nyomán mondják az 1587. évi lyoni kiadást a legrégibb magyar nyelvvel bővült kiadásnak. Vass József szerint pl. ez a kiadás 11 nyelvű, a mi nem helyes állítás. Mátyás Flórián azonban egy 1587. évi lyoni kiadásból gyűjtött adatokat a maga «Magyar nyelvtörténeti szótár»-ához. Szótár-kisérletében ilyeneket olvasunk:

LXX. lap: «Calepinus magyarázója, 1587»; 21. lap: «. . . senki nem használja, még Calepinus magyarázója sem. E Szótár 1587-ben jelent magyarját . . .», 164. lap: «*Hohér* érteménye tudtunkra csak 1587 óta. Ez évi Calepinusban ugyanis: carnifex, hohér, bakó».

Toldy Ferencz (vö. Magy. nemz. irod. tör. Pest 1867, 53. l.) és Szabó Károly (vö. Régi magy. könyvt. I.) ezzel szemben azt tanították, hogy Calepinus első, magyar nyelvvel bővült kiadása 1590-ben Bázelben jelent meg. Bod Péter és hívőinek állítását nem czáfolták, megemlítésre nem méltatták. Hittek annak, hogy hiszen az 1590. évi bázeli kiadás azt mondja, hogy «præter illas superioris editionis lingvas et Polonica, Vngerica et Anglica hac demum vice, nostra cura, adjectę veniunt», pedig ezt a kijelentést helyesen csakis úgy lehet értelmezni, hogy a bázeli kiadások közül a magyar nyelv először az 1590. évben megjelentben van közölve (vö. Szily, Nyr. XV. 259.).

De nemcsak nem czáfolták Toldy és Szabó Bod Péter és követőinek állítását, hanem azt sem vették figyelembe, hogy Sándor István 1586-ban megjelent magyar nyelvű Calepinus-ról is tud. Sokféle X. 45. lapján (1808. évből) ez áll: «Így teszi ki azokat a' X. nyelvű Calepinusnak magyarázója is a Lugdunumi 1586-diki kiadásban». Sándor István e szavaiból azt következtetem, hogy ő 1586. évi Calepinust forgatott, a melyhez 1808-ban juthatott (vö. hogy még 1801-ben, a Sokféle VIII. 44. lapján 1587. éviről beszél). Külömben honnan tudná, hogy az 10 nyelvű, mikor erről előtte Bod nem szólt s későbbiek közül is Vass József 11 nyelvűnek gondolja.

E szerint irodalmunk tudott 1586. és 1587. években megjelent lyoni és 1590-ben megjelent bázeli magyar nyelvvel bővült CALEPINUSról. Hogy mely évből való az első magyar nyelvi kiadás, annak tisztázását két férfiúnak köszönjük, a kik egymástól függetlenül egy időben írták meg e dolgot. Az egyik VAGNER JÓZSEF nyitrai kanonok; dolgozatának czíme: «CALEPINUSnak egy 1585-iki lyoni kiadása mint adalék SZABÓ KÁROLY «Régi magyar könyvtárához» (vö. M. Könyvszemle 1885. évi folyam 60—61. lap), a másik SZILY KÁLMÁN, az Akadémia nagytudományú főkönyvtárnoka; dolgozatának czíme: «Ki volt CALEPINUS magyar tolmácsa?» (Vö. Nyr. XV. 258—264, 306—314 és Értekezések a nyelv és széptud. köréből XIII. köt. 8. szám.)

VAGNER JÓZSEF ezt írja: «A mult 1884. őszén vettem CALEPINUS egy díszes bőrkötésű s aranyos szegélyű 1585-ik évi lyoni kiadását, tíz — ezek között magyar — nyelvű szöveggel. Minthogy... tudtam, hogy a legrégibb kiadás, mely a magyar nyelvre is kiterjeszkedik, Bázelben Henricpetri Sebestyénnél 1590-ben jelent meg, példányom nagy mérvben lekötötte figyelmemet. Legnagyobb gonddal kerestem ezen mindeddig nálunk ismeretlen kiadást.... bibliographiai művekben és számos régi s újabb antiquariusi katalogusban, de eredmény nélkül. DELANDINE «Bibliothèque de Lyon» czímű négykötetes munkájában CALEPINUS hatféle kiadását említi ugyan, ú. m. Lugduni 1558, 1634, 1647, 1656, 1681 (Arnaud) és 1681 (Anesson), de ezek egyikébe sem vétetett fel a magyar nyelv. Végre HYDE TAMÁS és SCAPINI KÁROLY könyvlajstromaiban találtam egy 1586. évi lyoni kiadást, melynek czíme: «Calepini Ambrosii Dictionarium Decem Linguarum, Lugduni 1586».

Nagy ívrétű példányom 1153 kéthasábú számozott lapra terjed.... Czíme: Ambrosii [Calepini]*) Dictionarium [Decem Linguarum] Nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit, accurate emendatum, multisque partibus cumulatum, et aliquot milibus vocabulorum locupletatum. [Ubi Latinis Dictionibus Hebrææ] Græcæ, Gallicæ, Italicæ, Germanicæ et Hispanicæ, itemque nunc primo et Polonicæ, *Vngaricae***) atque Anglicæ adiectæ sunt.... Ezen sorok alatt van a nyomdász nagyszegű keretbe foglalt jelvénye: egy méhektől körülvett szökő oroszlán; fölötte szalagon e

*) A rekeszjel közötti szavak vörös festékkel vannak nyomva.

**) Én emeltem ki.

jelmondat: De Forti Dulcedo. A fametszet alatt: [Lugduni] MDLXXXV. [Cum Privilegio Regis.] A czímlap utáni számozatlan levélen: Typographus Candido Lectori, S. D., mely ajánló levél így végződik: Vale, Lugduni CIↃ IↃ LXXXV. — Ezután következik: Extrait du Priuilege du Roy, melyben a nyomdász *Estienne Michel* megneveztetik. Données a Paris le 25 Octobre 1579. Signees par le Roy en son conseil. Povtelain. Et seellees (így) en cire iaulne du grand Seel.... a munka vége egyszerű: Finis szóval jeleztetik. Példányom teljesen ép és tiszta minden régibb feljegyzés nélkül».

Vagner e leírása után kétségtelen, hogy Calepinus «Dictionarium»-ának az a kiadása, a melyben a latin szavak magyarul is először értelmezve megjelennek, 1585-ben Lyonban látott napvilágot. Ebből a kiadásból eddig két példány ismeretes; az egyik Vagner József nyitrai kanonok tulajdona, a másik pedig a párisi Bibliothèque Nationale-é (vö. Nyr. XV. 260.). A következő tíznyelvű kiadások egyszerű lenyomatai az 1585-i lyoninak: 1. Lyon, 1586; ebből a kiadásból három példányról van tudomásunk; az egyik a párisi Bibliothèque Nationale-é (vö. Nyr. XV. 262.), a másik Pethő Gyula hagyatékából a kolozsvári Egyetemi könyvtáré; a harmadik Sándor István birtokában volt (vö. Sokféle X. 45.), közelebbit azonban e példányról nem tudunk; 2. Lyon, 1587. Ilyen példányt említ Bod Péter a Pariz-Pápai-féle latin-magyar szótár bevezetésében s valószínű, hogy ilyenből dolgozott Mátyás Flórián is; 3. Lyon, 1588. Ilyen példánya van Szily Kálmán akadémiai főkönyvtárnoknak; 4. Genf, 1594. Ebből a kiadásból két példány van a M. N. Múzeum könyvtárában, czíme: «Ambrosii Calepini Dictionarivm Decem lingvarum . . . vbi latinis dictionibvs Hebrææ, Græcæ, Gallicæ, Italicæ, Germanicæ et Hispanicæ, itémque nunc primò et Polonicæ, Vngaricæ atque Anglicæ adiectæ sunt..... Eust. Vignon, Jacob Stoer, Guill. Laemarij. MDLXXXXIIII». Erről a kiadásról Szily Kálmán bizonyította be, hogy genfi kiadás (vö. Nyr. XV. 263.), régebben frankfurtinak (vö. Toldy Fer.: A m. n. irod. tört. Pest 1864—5, 58. l.) tartották.*) —

*) Toldy említ 1620-ban Genfben megjelent kiadást is (vö. A M. n. irod. tört. 58.), a melyben a magyar nyelv is benn volna; ilyen kiadásról azonban nem tudhattam meg semmit.

Az eddigi kiadásoknak következő közös tulajdonságaik vannak: *a)* Valamennyi tíznyelvű szótár, a belga nyelv (: aln.: alfrank) tehát hiányzik belőlük; *b)* Valamennyi puszta lenyomata a legrégibb 1585-i lyoni kiadásnak. E szerint valamennyiben megvan az, hogy «nunc primò et Polonicæ, Vngaricæ atque Anglicæ [értsd: dictiones] adiectæ sunt» és valamennyinek előszavában benne van ez az értesítés: «Novissimè autem tribus disertiszimis viris prouinciam mandauimus, vt quò labor hic noster esset commendatior, Polonicam linguam, Vngaricam, atque Anglicam adiiserent» (az 1594. évi kiadásból idézem; BOD PÉTER az 1587-iből, SZILY KÁLMÁN az 1585-iből és 1586-ióból idézte e szavakat; s így van az 1588-iban is).

Lyon-on és Genfen kívül azonban Bázelben is jelentek meg olyan CALEPINUSok, a melyekben a magyar szavak benn vannak; az első ilyen kiadás 1590-ben látott napvilágot (czíme «AMBROSII CALEPINI Dictionarivm vndecim lingvarum .... respondent autem Latinis vocabulis Hebraica, Græca, Gallica, Italica, Germanica, Belgica, Hispanica, Polonica, Vngarica, Anglica»), a következők pedig 1598-ban, 1605-ben, 1616-ban, 1627-ben (vö. SZABÓ KÁROLY Régi magy. ktár. I; TOLDY FERENCZ A m. n. irod. tört. Pest 1864—65, 58. lapján 1622. és 1682. évi bázeli kiadásokat is említ, de ilyen magyar nyelvű kiadásokat nem láttam). A bázeli kiadások a lyoniaktól és a genfitől abban külömböznek, hogy a bázeli kiadásokban a tulajdonnevek ki vannak véve a köznevek csoportjából s külön onomasticonban vannak abécze-rendben felsorolva. Más külömbség az, hogy a mi a lyoniakban és a genfiben *ŵ*-vel vagy rövidítő jellel van nyomtatva, az a bázeliekben *we*-vel, illetve a rövidítés feloldva van visszaadva; például:

1594: obaro — Be zantom, *korniŵl* meg zantom = 1590: Obaro — Be zantom, *korniwel* meg zantom | 1594: oblino — *Kőrniŵl* be kenem = 1590: Oblino — *kőrniwel* be kenem | 1594: obnoxius — Melto, *bŵntetesre* melto = 1590: Obnoxius, Melto, *bwentetesre* melto | 1594: oboleo — Szagos vagiok, *bŵdős* vagiot = 1590: Oboleo — Szagos vagiok, *bwedős* vagiot | 1588, 1594: Reuerentia — *Bőtſŵllet,* tiztelet = 1590: Reverentia — *Bőtſwellet,* tiztelet | 1588, 1594: Veruex — *ŵrŵ* = 1590: Vervex — *Werwe* stb.; rövidítések: 1594: Obbruteo — *Oktalāna* lezek = 1590: Obbruteo — *Oktalanna* lezek | 1594: Oblitesco — El *reytezē*, lappangok = 1590: Oblitesco —

El *reytezem*, lappangok | 1594 Quin — Miert *nĕ* sőt *nikab* = 1590: Quin — Miert *nem* sőt nika stb.

Egyébként pedig a bázeli kiadásokban, valamint az 1586, 1587, 1588. évi lyoni és az 1594. évi genfi kiadásokban mindazok a sajtóhibák, a melyek az 1585-i editio princeps-ben megvannak, ismétlődnek, sőt itt-ott számuk növekedik, így pl. «Capitium — *Főueg*, bérétra» valamennyi kiadásban *ſőueg* helyett, ugyanígy «Capulus — Szent *minaly* loua» valamennyi kiadásban így van közölve (1627-iben Szent *minaty* loua). E sajtóhibák is tehát arra intenek, hogy a szótár kiadásakor az Akadémia CALEPINUS 1585-i kiadásának a magyar részét adja ki, mert aránylag ebben van a legkevesebb sajtóhiba. A többi kiadások, puszta lenyomatok lévén, figyelembe nem veendők.*)

Miután így tisztázva van a kérdés, hogy mikor jelent meg az első, magyar nyelvvel bővített CALEPINUS, előáll a második kérdés, ki volt az 1585-ben megjelent lyoni CALEPINUS-féle Dictionarium magyar tolmácsa. Maguk az első csoportba tartozó kiadások (lyoni és genfi) meg nem nevezik a magyar rész szerzőjét, hanem megelégszenek azzal, hogy azt mondják: «Novissimè autem tribus disertiszimis viris prouinciam mandauimus, vt... Polonicam linguam, Vngaricam, atque Anglicam adiicerent» (1594-i kiadásból való idézet). Pedig hogy a magyar rész szerzője több volt, mintsem egyszerű értelmezője a latin szavaknak, mutatja az, hogy a szótárban vannak olyan latin szavak, latin czikkek, a melyek kétségtelenül a magyar értelmező betoldásai. Ilyen czikk a többi közt a következő:

«Bārōuia (így), æ, Prouincia est Vngariæ, siue Pannoniæ inferioris, soli fertilitate, panis et præsertim vini abundantia et præsentia reliquas omnes ferè Vngariæ prouincias vincens, vnde etiam Pannonum lingua nomen traxit *Baranya*, quasi *Bor annya*, mater vini. Hæ prouincia duplex est, superior cuius caput est Tholna et inferior cuius metropolis Lasco, vtraque Danubio celebris» (1594. kiadásból, vö. Nyr. XV. 311.).

*) CALEPINUSt nem kiczédulázni (vö. Nyr. XVIII. 32.), hanem kiadni kell.

S hogy tudósainkat mindenkor érdekelte, ki volt CALEPINUS magyar értelmezője, bizonyítja, hogy már MOLNÁR ALBERT is ír e kérdésről. MOLNÁR ALBERTnek ugyanis nem sikerült megtudnia, ki volt CALEPINUS magyar tolmácsa. Szótára 1604. évi kiadásában ezt írja: «In versione juvit me interpres, qui CALEPINO Vngarica inseruit, cuius nomen ego adhuc resciscere non potui». BOD PÉTER sem tudta CALEPINUS magyarázóját megnevezni, úgy látszik azonban, erdélyi származású magyarnak tartotta. A PÁRIZ-PÁPAI-féle latin-magyar szótár 1782-i kiadásban erre vonatkozólag ezt írja:

«Non pauci ea ætate a Dacica Nobilitate Patavii, Bononiæ, Genovæ et in Galliæ Scholis politioribus Litteris operam dabant, fortasse ex illis quidam, Hungaricam adjecit interpretationem. Quisquis is fuerit, solus vel cum sociis opus urserit? Lingvæ omnino Hungaricæ fuit egregie peritus?».

1801-ben azonban már SÁNDOR ISTVÁN ezt írta: «Ki magyarázta légyen Calepinust, midőn 1587-ben Liónban jött ki, nem tudatik bizonyosan. Némellyek a Magyar Tolmátetsának SZÁNTÓ ISTVÁN nevű Jézsovítát mondják» (Sokféle VIII. 44.). Nagyon érdekes volna tudnunk, honnan merítette ezt a tudását SÁNDOR ISTVÁN, valamint azt is, hogy honnan merített ROSTY KÁLMÁN, midőn a M. Könyvszemlében (1881. 230. l.) ezt írta: «ARÁTORnak tulajdonítja a rendi hagyomány a magyar részt a Baselben 1590-ben megjelent CALEPINUS nagy szótárában, melyről TOLDI magasztalóan emlékezik meg». E két közlés forrását azonban közelebbről nem ismerjük; ebben a két közlésben megpendített gondolatot fejtette ki bőven SZILY KÁLMÁN, mikor arra a kérdésre: «Ki volt CALEPINUS magyar tolmácsa?», úgy felelt, hogy «minden valószínűség szerint SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN jezsuita..., ki e munkát erdélyi vagy legalább Erdélyben működő rendtársaival 1580—1584 között végezte» (Nyr. XV. 314). A SZILY által megállapított eredményekben megnyugodhatunk, mert ezek teljesen összeegyeztethetők SZÁNTÓ ISTVÁN élettörténetével. E szerint SZÁNTÓ ISTVÁN 1541-ben született a győri egyházmegyeben, a theologiai tanfolyamot Rómában végezte. Itt lépett 1561-ben Jézus társaságába. Majd Gráczban és Bécsben tanította a philosophiát, 1569-ben részt vett a Váradi dis-

putatioban. 1575—1580 közt Rómában lakik... Az ő tanácsára viszi be Báthory István a jezsuitákat Erdélybe. 1580—1588 közt Erdélyben és Nagy-Váradon tartózkodik, a mely évekre esik Calepinus szótárának magyar értelmezése.

Szily nagy valószínűséggel bebizonyította, hogy a Calepinus szótárában levő magyar nyelvi értelmezések legalább is két ember munkája. Az egyik értelmező az *A—L*-en kezdődő latin szavakat értelmezte, a másik az *M—Z*-en kezdődőket. Erre a megkülömböztetésre Szily úgy jött rá, hogy feltünt neki, hogy az első részben a magy. *sz* csaknem mindig *fz*-szel, míg a második részben csaknem mindig *z*-vel van írva. E megfigyelést megerősíti az is, hogy a genfi kiadás is két részre van osztva. Az első rész *A—K*-ig terjed, a második rész, a mely «altera pars»-szal van jelölve, *L—Z*-ig. Mind a két rész külön van lapszámozva. A helyesírásból tehát meg volt állapitható, hogy a magyar értelmezések legalább is két írótól valók. Ez természetesen ellenkezik a lyoni kiadások előszavával, a hol határozottan egy férfiúról szól a nyomtató, kinek a megbízást adta, ellenben egyezik Bod Péter felfogásával, a ki hajlandó volt több írót magyarázóul megtenni. Valószínű, hogy az egy férfiú, a ki a lyoni kiadótól, nyilván a lyoni Jézus társasági atyák ajánlatára, a megbízást kapta, Szántó István volt, s ő aztán idehaza rendtársaival, vagy e társak közül csak egygyel, a munkán megosztozott.

1588-ban a jezsuitákat Erdélyben kiűzték, Szántónak is tehát oda kellett hagynia Erdélyt. Valószínű, hogy egy ideig a premontrei rend által elhagyott túróczi prépostság jószágain élt, a hol 1605-ben, a turóczi rendháznak Bocskay hajdúi és a törökök által történt feldúlása alkalmával iratai odavesztek. 1612-ben Olmüczben halt meg (Nyr. XV. 313.).*)

Az eddigiekben tehát megállapítottuk, hogy Calepinus szótárának magyar részszel bővült kiadása először Lyonban 1585-ben jelent meg s hogy a magyar rész minden valószínűség szerint Szántó István jezsuita s néhány rendtartása, de mindenesetre rajta kívül legalább még egynek a munkája.

Szólnunk kell meg pár szót magáról a szótárról. Nekem

*) Szántó életrajzát legterjedelmesebben Fraknói V. írta meg, vö. Kathol. Szemle 1887. évi foly. 385—433. l.

ugyanis úgy tetszik, hogy CALEPINUS magyarázója nem pusztán önmagából merített, hanem a már meglevő magyar szójegyzékek közül is felhasználta egyiket-másikat. Vannak ugyanis kifejezések, szavak CALEPINUSban, a melyek csupán SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturájában, illetve MURMELLIUS Lexiconában fordulnak elő. Úgy gondolom, hogy vagy egy kéziratban közkézen forgott SZIKSZAI-ból, de mindenesetre MURMELLIUSból merített CALEPINUS magyar tolmácsa. Mindezen kérdéseknek behatóbb vizsgálata azonban mindaddig lehetetlen, a míg CALEPINUS latin-magyar részét az Akadémia ki nem adja, a mi különben a legközelebbi jövőben remélhető.

4. SZAMOSKÖZY ISTVÁN *magyar-latin szótártöredéke.* CALEPINUS «Dictionarium»-ának hatása alatt készült SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi történetíró magyar-latin szótára, a mely azonban csak töredékben ismeretes előttünk. Őriztek ugyanis az Országos Levéltárban a gyulafehérvári káptalan lajstromozatlan iratai közt (IV. cs. 12. sz. alatt) egy magyar-latin szótártöredéket, a melyről NAGY GYULA orsz. levéltárnok közölt részletes ismertetést a Magyar Könyvszemle 1887. évi folyamában. Ugyanő ugyanott a töredéket is közölte. Ismertetésének czíme: «Egy kéziratban maradt magyar-latin szótártöredék 1580 tájáról» (vö. M. Könyvszemle, régi folyam XII. 100—110.). NAGY GYULA nem mondja meg, hogy a töredék mikor jutott az Országos Levéltár birtokába, azonban ez a töredék nem egy azzal, a melyről BEKE ANTAL az 1871-ben megjelent «Index manuscriptorum Bibliothecæ Batthyanianæ» czímű művében a 631. szám alatt így emlékezik meg: «Vocabularii latino-hungarici fragmentum, fol. 35».*) A töredék tehát Gyulafehérvárról 1871 után került**) az Országos Levéltárba s innen azóta a M. N. Múzeum kézirattárába, a hol Fol. Hung. 1187. szám alatt őrzik.

A töredékről NAGY GYULÁnak az volt a nézete, hogy CALEPINUS magyar értelmezői, miután elkészültek a latin-magyar rész-

*) Ez a töredék a XVIII. századból való, s latin-magyar, vö. VARJÚ, A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár 261, 269.

**) NAGY GYULA orsz. levéltárnok úr közli velem, hogy a gyulafehérvári káptalan országos levéltárát a kolozsmonostori konvent levéltárával együtt az 1882. évi XXII. tcz. alapján került Budapestre az Országos Levéltárba. Az átadás 1882—83-ban történt.

szel, hozzáfogtak egy magyar-latin szótár szerkesztéséhez. «Vajjon az eredeti kézirat magának SZÁNTÓ ISTVÁNnak kézirása-e, vagy csak munkatársai valamelyikétől származik? — nem merjük eldönteni», írja NAGY GYULA. «Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy CALEPINUS magyarázói hagyták reánk, csekély vigasztalásul a nagy veszteségért, mely e derék munka többi részeinek elpusztulásával irodalmunkat érte» (M. Könyvszemle XII. 110.).

Időközben WENZEL GUSZTÁV könyvtárát megvette a budapesti Egyetemi Könyvtár. WENZEL könyvei közt volt néhány kézirat is, a többi közt SZAMOSKÖZY ISTVÁN kéziratainak egy gyűjteménye. Ebbe a bekötött kézirati gyűjteménybe egyszerűen be volt téve egy négy oldalra terjedő magyar-latin szótár-töredék.*) A közelebbi vizsgálatnál kitűnt, hogy e töredék SZAMOSKÖZY ISTVÁN saját kezeírása, továbbá, hogy e töredék négy levele a NAGY GYULA által kiadott töredéknek kellő közepébe illik bele. A M. N. Múzeumban levő töredék ugyanis az *En* (= én) — *Ereom zerent* közti magyar szavak latin értelmezését foglalja magában, úgy azonban, hogy az *En feleolem meg lehet* után *Erette* szó következik. A Múzeumban levő töredékben *Ep*... kezdetű szó nincs közölve, pedig abécze-rendben szedett szótárakban *Erette* előtt kell közölve lenni *ép, epe, epedni erdő* stb. szavaknak. Az Egyetemi Könyvtár töredékében éppen ezek a Múzeumi példányból hiányzó részek vannak meg. Az Egyetemi Könyvtár példányában az első szó *Eoles:* occidio, az utolsó *Erdeo*, sewreo *erdeo:* saltus. Így tehát a két példány a sorrendet illetőleg is kiegészíti egymást. Erre nézve SZILÁGYI SÁNDOR, a ki az Egyetemi Könyvtár töredékét leírta s «Szamosközy István szótára» czímen kiadta (l. Magyar Könyvszemle 1891. évi folyama 297—301. l.), ezt írja: «Az Egyetemi Könyvtár ívét s az Országos Levéltár (most már: M. N. Múzeum) két ívét NAGY GYULÁval összeillesztettük s a két példány pompásan kiegészítette egymást. A milyen kétségen felül áll ez, épp olyan bizonyos, hogy ezt a Szótárt (t. i. mind a két töredéket) Szamos-

*) A töredék az Egyetemi Könyvtárban van, de számát nem tudom közölni. SZILÁGYI S. leírása alapján abba a gyűjtelékes műbe volt betéve, a melyről a Catalogus manuscriptorum II. 354. lapján *272. b.* jegy alatt van szó (vö. M. Könyvszemle 1891 : 297. l.).

közy írta». Ez utóbbi pontra csak azt jegyezem meg, hogy SZAMOSKÖZY kézirati maradványait maga SZILÁGYI SÁNDOR adta ki négy kötetben az Akadémia költségén, a kiváló történetíró kezevonását tehát jól ismeri. Épp ezért megnyugodhatunk ítéletében, hogy mindkét töredék SZAMOSKÖZY saját kezeírása és szellemi terméke.

Ezek után a következő kérdésekre kell megfelelnünk: Mi a töredék tartalma? Elkészült-e az egész mű? Milyen források alapján készült s körülbelül milyen időből való?

Az eddig ismert töredékek az *e* hangon kezdődő magyar szavak közül az *én—erő* köztieket sorolják fel; kétségtelen azonban, hogy SZAMOSKÖZY elkészítette az egész magyar-latin szótárt. Ezt abból következtethetjük, hogy a megmaradt töredékben állandóan utalások vannak *a*-n, *b*-n, *cs*-n stb. kezdődő szavakra, pl. Ert erkeolchew szónál «vide *alhatatos*», Intactus.... Nem ep-nél «vide *benna*», Epithetetlen-nél «vide *chynalhatatlan*», Ertetlen-nél «vide *embertelen*», Enczenbencz-nél «vide *gyewmeolchtaletek*», Erette-nél «vide *oltalmazny*», Ereztem-nél «vide *zabadsagot adok neky*», Ertem-nél «vide *tudom*» stb. Mivel ezek az utalások az abécze-sor valamennyi betűjén kezdődő szavakra kiterjednek, mivel továbbá csak a véletlen műve, hogy csakis az *e*-n kezdődő szavak egy része maradt meg, egész bátran feltehetjük, hogy SZAMOSKÖZY teljes magyar-latin szótárt készített, a melyből újabb szerencsés véletlen folytán talán hozzáfogunk még több töredékhez, esetleg az egészhez is juthatni.

A meglevő töredékekből ítélve SZAMOSKÖZY a maga szótárát CALEPINUS Dictionariumából készítette. Ezt úgy kell értenünk, hogy SZAMOSKÖZY előtt olyan CALEPINUS feküdt, a melyben magyar értelmezések nem voltak. Ebből már most az is következik, hogy SZAMOSKÖZY aligha tudott CALEPINUS szótára magyar kiadásáról. Ezeket a dolgokat a következőkből tudjuk: *a)* SZAMOSKÖZYnél vannak czikkek, a melyek CALEPINUS 1585 s köv. kiadásaiban nincsenek lefordítva, pl.:

SZAMOSKÖZY: *Ereos ember:* strigones ... densarum virium homines.
CALEP. 1594: Strigones, Densarum virium homines.

Szamosközy: *Enekes gyermek:* calasatri.
Calep. 1594-ben nincs meg a szó.

b) Szamosközynél levő latin idézetek Calepinus «Dictionarium»-a valamely kiadásából valók, a magyar értelmezések azonban a két szótárban nem egyeznek, pl.:

Szamosközy: *Le erezkedny:* procumbo -bis; significat interdum demitti. Plin. de arundine: Folia (inquit) a medio internodio cum plurimum desinunt vestiri. procumbantque.
Calep. 1594: Procumbo ... *Le heueredem* ... Significat interdum demitti. Plin. lib. 16. cap. 36, de arundinibus: Omnibus verò folia ... à medio internodio quum plurimum desinunt vestire, procumbuntque.

Szamosközy: *Ertelmes bezedewseg:* charientismos; lat. urbanitas, lepos, sermonis venustas.
Calep. 1594: Charientismos ... *Nyáias edes beszed* est urbanitas, lepos et venustas sermonis.

Szamosközy: *Ertelmes:* eutrapelus; lat. facilis, cornis, vide *tyztesseges.*
vö. Calep. 1594: Eutrapelia ... *Emberséges tréfálas.*

Szamosközy: *Ereos valamibe:* pertinax,
Calep. 1594: Pertinax — *Meg altalkodot.*

c) Az egyezés a magyar értelmezésekben igen csekély, s itt is helyesírási külömbségek, pl.:

Szamosközy: *Ereombe vagiok:* vigeo -es. — Inter vigetum et vigens hoc interest, quod vegetum sit incolume, vigens forte.
Calep. 1594: Vigeo ... *Erombe vagyok* ... inter vegetum et vigens hoc interest: quod vegetum sit incolume; vigens forte.

Szamosközy: *Ert erkeolchew:* vide alhatatos.
Calep. 1594: Gravastellus, senior — *Ert erkőltsw* óreg ember.

A helyesírási külömbségek során legfontosabb, hogy Szamosközy a *cs* hangot kivétel nélkül *ch*-val írja, míg ellenben Calepinus magyarázója állandóan *ts*-et ír. Az igék értelmezésénél Calepinusban állandóan a jelentő mód jelen idejének első személye van közölve, míg Szamosközy e mellett gyakran értelmez infinitivus-szal is.

Mindezek a bizonyítékok megerősítenek abban a hitünkben,

hogy Szamosközy Calepinus «Dictionarium»-ából dolgozott. «Hasonló berendezés, hasonló fejtegetések, ugyanazok a grammatikai jelek, ugyanazok a latin klasszikusok idézve leggyakrabban, mint Calepinusnál» (Nagy Gyula, M. Könyvszemle, régi foly. XII. 101.). A magyar értelmezésekben való külömbségek azonban azt is vallják, hogy Szamosközy önállóan, Calepinus szótára latin-magyar részétől függetlenül dolgozott. Valószínű, hogy ilyen kiadásról nem is tudott.

S ezzel eljutottunk oda, hogy megfeleljünk arra, mikor készülhetett Szamosközy szótára. Szamosközyről, a kit Bocskay a gyulafehérvári káptalan levéltárnokává és Erdély országos történetírójává nevezett ki, 1608 utáni évekből semmitsem tudunk. Valószínű tehát, hogy a szótártöredék 1608 előtt készült. De mikor? Szamosközy 1591-ben a páduai egyetemen tanult, 1592-ben Rómában volt. Valószínű, hogy a szótártöredéket 1592—1608 közt írta. Abból azonban, hogy Calepinus magyar részszel megbővült kiadásáról aligha tudott valamit, azt is lehetne következtetni, hogy talán a XVI. század 80-as éveiben. Mi a legvalószínűbbnek a XVI. század végét tartjuk a szótár írása idejének.

Összefoglalva a mondottakat: Szamosközy István a XVI. század vége felé Calepinus-nak egy magyar értelmezéseket nem tartalmazó kiadása alapján magyar-latin szótárt készített, melyből eddig csak az *e* betűből bírunk két töredéket. A szótár teljesen elkészülhetett; a hiányzó részek azonban vagy elvesztek, vagy, a mi sokkal valószínűbb, mind ez ideig lappangnak valahol.

Melich János.

A hangváltozás törvényszerűségéről, a kfn. nyelvjárások fejlődése alapján.*)

Az újabb nyelvtudomány a nyelvészeti kutatás terén a mult század utolsó negyedének küszöbén beállott egészséges fordulat óta különösen háromféle irányban mutathat fel fényes s azelőtt talán soha nem remélt sikereket**): az élő nyelv gondos megfigyeléséből merített tanulságok sok téves spekuláczionak vetettek véget. Megfigyelés és kísérlet a nyelvi érintkezés külső, fizikai részének helyes megismerésében nagy lépéssel vitte előre a tudományt. Csak a ki az élő nyelv megfigyelésével a beszélő szervek működéséről helyes képet alkotott magának s így fantáziáját fékezni tanulta, vállalkozhatik ma már letűnt idők tökéletlen jelek által közvetített nyelvi jelenségeinek magyarázatára. De másrészt nagy volt a tevékenység a nyelv fejlődésének történeti fokait feltüntető anyag rendszeres összeállítása körül is. Elérkezettnek látszott tehát az idő, — s ez a tevékenység harmadik iránya —, hogy a nyelvi érintkezés s a nyelvek fejlődésének és változásának tényeivel, mint a társadalmi lélektan jelenségeivel, tisztába iparkodjunk jönni. E feladat megoldására WUNDT vállalkozott. Könyve új tudományos teret, egész új világot tárt fel; nemcsak új világításban mutatta be az ismert tényeket, hanem új gondolatokkal a kutatás új irányait és utait jelölte meg. Bármily külömböző megítélésben volt tehát része, annyi kétségtelen,

---

*) A következőkben érintett kérdésekre vonatkozó irodalom legteljesebben WECHSSLER «Giebt es Lautgesetze?» czímű könyvének 181—190. l. van felsorolva.

**) V. ö. DELBRÜCK: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. 4-ik kiadás (1904). 143 l.

hogy a WUNDT által tisztázott nyelvpsychologiai fogalmakat és igazságokat ma már büntetlenül senki sem hanyagolhatja el, a ki a nyelv lényegéről és fejlődéséről elavult nézetekkel nem akar megelégedni. De bármennyire közelebb jutott is sok tekintetben WUNDT az igazsághoz a modern lélektan eredményeinek a nyelvtudományra való alkalmazása által, mégis tévedésben volna mindenki, a ki nyugodtan megbízva WUNDT eredményeinek maradandóságában, szükségtelennek tartaná, hogy azokat újból és újból megvizsgálva, változtassuk, helyesbítsük, talán addig, a míg ebből az egész, nagy, logikus gondolattömegből egyetlen egy idea sem marad meg mostani tartalmában és formájában. A tudományos megismerés menete az emberi tévedések egymásutánja. Egy későbbi kor látja csak mindig, hogy az a diadalmas hit és bizalom, mely a kutatót eltölti, ha elődeinek tévedéseit átlátva, az igazság birtokába vélt jutni, többnyire mily kevéssé volt jogosult. A nyelvtudomány története tud erre példákat. Hogy csak egyet említsek, nem gondolta-e SCHLEICHER, hogy a nyelvnek, mint természeti organizmusnak, életéről táplált nézetei az egyedüli helyesek?*) Compendiumába az addigi kutatásnak főkép csak oly eredményeit akarta felvenni, melyeket minden időkre maradandóknak tartott. «Der stand der indogermanischen sprachwissenschaft ist ein solcher geworden, dass ein compendium der vergleichenden grammatik der indogermanischen sprachen geschrieben werden kann. Nach abscheidung des noch zweifelhaften bleibt ein reicher, die verschiedenen seiten, welche die sprache der wissenschaftlichen betrachtung beut, umfassender vorrat von erkentnissen, welche nach unserem ermessen für alle zeiten sicher stehen».**) SCHLEICHER itt rossz prófétának bizonyult.

Ma mosolygunk SCHLEICHER nézetein. Pedig volt kor, mely azokat éppoly egyedül üdvözítőknek tartotta, mint sokan nemsokára az őket kiszorító újgrammatikusok tanait. Ha, ezeket látva, kevesebb bizalommal leszünk is most már saját nézeteink helyessége iránt, mégis meg fog nyugtatni az, hogy mindebben mégis

---

*) «Die sprachen leben, wie alle naturorganismen» stb. Compendium 2. l.

**) Ugyanott III. l.

van tudományos haladás; s valószínűnek tarthatjuk, hogy annak, a ki újból végigjárja a taposott utakat s beleéli magát az ismeretek kész tömegébe és rendszerébe, figyelmét meg fogja ragadni egy és más, a mi mellett elődje más nehézségekkel küzdve elhaladt.

Talán ilyenféle — ha nem is öntudatos gondolat, hanem talán csak öntudatlan érzés volt az, a mi visszatartotta az u. n. újgrammatikus irány megalapítóit és híveit, hogy módszerük legfontosabb alapelvét, a hangtörvények kivételnélküliségének követelményét, az ellene irányuló támadásokkal szemben határozottan és erélyesen megvédjék. Védelmükben tartózkodók es engedékenyek voltak; az időre s további pozitív kutatásokra bízták, hogy igazolja őket, vagy helyesebb szempontokat állítson fel. A vitában az utolsó szót talán WUNDT mondotta: «Die einzige Bedeutung, die dem Ausdruck (der Ausnahmslosigkeit) in Anwendung auf die Lautgesetze beigelegt werden kann, ist die, dass die Veränderungen der Sprachlaute einer strengen Kausalität unterworfen sind, die teils in bestimmt formulierbaren Gesetzen von weit verbreiteter Geltung, teils in nachweisbaren einzelnen Ursachen, die jene Geltung in besonderen Fällen aufheben, ihren Ausdruck findet».*) Az a tény tehát, hogy a nyelvek fejlődése folyamán a hangok elváltozása terén — ugyanazon körülmények között — bizonyos meglepő törvényszerűség uralkodik minden nyelvben és minden nyelvjárásban, eddigelé a legszigorúbb kritika tüzét kiállotta. A hangtörvények azonban — mint WUNDT is hangsúlyozza, nem természeti, hanem csak oly empirikus törvények, a melyek, mint ismeretlen lelki erők működésének eredményei a multban konstatálhatók, de belőlük, éppen azért mert okaik és feltételeik ismeretlenek, a jövőre nézve semmiféle következtetés nem vonható.

A hangváltozás okairól e szerint eddigelé semmi bizonyosat sem tudunk. Minden elmélet, a melyet erre nézve eddig kifejtettek, hiúnak és tarthatatlannak bizonyult, s alapja inkább csak egyesek képzeletének élénksége, mint valódi tudás volt. Arra a kérdésre azonban, hogy miért uralkodik bizonyos törvényszerűség a hangváltozás folyamatában, vagyis miért kivé-

*) Völkerpsychologie I, 1, 362. l.

telnélküliek a hangtörvények, ma már határozott és pozitív feleletet adhat mindenki, a ki figyelemmel kísérte az utóbbi évtizedeknek a hangváltozásról szóló terjedelmes, s egyes kivételektől eltekintve jórészt értékes és nagy szellemi munkáról tanúskodó irodalmát.

Tudtommal SCHERER volt az első, ki határozottan hangsúlyozta, hogy nem elegendő, ha az egyes hangtörvényeket levonjuk a nyelvtörténeti jelenségekből, hanem sokkal fontosabb ennél, ha megállapítjuk az egyes hangok vagy hangkapcsolatok változásának közös vonásait. «An die Philologen darf die Forderung gestellt werden, nicht an einem wüsten Gerölle von Lautbeobachtungen sich genügen zu lassen, sondern einheitliche Gesichtspunkte aufzusuchen, unter welchen die Fülle der Erscheinungen sich vereinigen und so auf eine geringe Anzahl von Grundneigungen der Articulation zurückführen lassen. Eben diese Grundneigungen auf dem gesammten Gebiete der vocalischen und consonantischen Articulation machen das aus, was ich den sprachlichen Normalstand der Organe genannt habe».*) SIEVERS (Grundzüge der Phonetik[5] 290 §) azt a praktikus tanácsot adja: «Man unterlasse nie zu untersuchen, ob sich die Abweichungen der Einzelvocale zweier oder mehrerer Systeme nicht auf ein gemeinsames, die Stellung der Systeme ohne weiteres charakterisierendes Prinzip zurückführen lassen». Ezt az elvet ugyanazon nyelv különféle korszakainak összehasonlításával is kezdték a SCHERER-féle értelemben alkalmazni s a hangváltozás összes jelenségeit mint egységes és szerves folyamatot az artikuláczió úgynevezett bázisának változásával azonosítani.

Ily módon iparkodott WECHSSLER «Giebt es Lautgesetze?» czímű kitünő könyvében a román nyelvek keletkezését, illetőleg viszonyukat a latin nyelvhez, úgy magyarázni, hogy a latin nyelv azért alakult oly különféleképen át, mert minden nép, a mely nyelvét a latinnal felcserélte, régi artikulácziójának hatása alatt ejtette ki a latin nyelvet.

Nem valószínű azonban, hogy csak ilyen módon, vagyis az által, hogy egy nép nyelvet cserél («durch die Ausdehnung einer Sprachgemeinschaft auf eine ursprünglich fremde») állhat-

*) Zur Geschichte der deutschen Sprache, 2. kiadás, 35. l.

nának be azok a kiejtés különféle jelenségeire kiterjedő szerves változások, melyeket az artikuláczió bázisa változásának fogalmával iparkodtak WECHSSLER és mások kifejezni. Másrészt WECHSSLER, úgy látszik, nem vette észre, hogy elmélete tulajdonképpen nem az artikuláczió bázisának a változását, mint inkább éppen az állandóságát jelenti. Ha ethnologiailag ugyanazon nép vagy néptörzs saját nyelvének életében az artikuláczió bázisa nem változnék, idegen nyelv átvételénél pedig a gyökeres változás oka éppen az, hogy az idegen nyelvet saját artikulácziójuk bázisa szerint ejtik, akkor ezt úgy is fejezhetjük ki, hogy minden nyelvközösség artikulácziójának bázisát lényegében véve állándóan megtartja. WECHSSLER hivatkozik is oly népekre, mint pl. a finn vagy az arab, «melyek lakóhelyeiket hosszú ideig zavartalanul megtartották», s melyeknek nyelve évezredeken belül alig változott. Ezzel szemben azonban hivatkozhatunk a német nyelvre, különösen a kfn.-ben a 11—14. században végbement általános minőségi hangváltozásra. Nem valószínű, hogy ez még mindig következménye volna valamely népvándorláskorabeli fajkeveredésnek és a német nyelv más néptörzsekre való ily kiterjesztésének. A nyelvcsere miatt beállott hangváltozás bármily érdekes, mégis tulajdonképpen kivételes jelenség, s ugyanazon egy népnél is megváltozhatik a kiejtés, sőt utóbbi a nyelvek fejlődésének rendes és normális útja.

WECHSSLER könyvét és felfogását éles kritikával támadja VOSSLER «Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft» czímű, minden egyoldalúsága mellett is igen érdekes és figyelemreméltó kis könyvében. Szerinte WECHSSLERnek az a mondata «Alle durch Veränderung der Artikulationsbasis bewirkten phonetischen Veränderungen sind ausnahmslos» közönséges tautologia, mert az artikuláczió bázisának fogalmában már benne rejlik a kivételnélküliség. Ez kétségkívül így van, csakhogy e kifogást tudvalevőleg minden analitikai mondattal szemben fel lehetne hozni a mondat igazsága azonban ez által meg nem dől.

Igy bátran megmaradhatunk azon felfogás mellett, hogy a hangváltozás lényegében véve nem egyéb, mint a beszélő szervek működési módjának a változása a hangképzésnél. Maga a beszédhang természetesen csak absztrakczió, a mely mint ilyen nem változhatik, s legfeljebb mint izomműködési és akusztikai

emlékkép él. Nem az egyes hangok, nem is az egyes szavak változnak tehát, hanem az egyes hangok vagy hangkapcsolatok létrehozására szolgáló működés módosul. Tudomásom szerint KAUFFMANN fejezte ezt ki legelőször és leghelyesebben: «die verschiedenheiten der sprachen beruhen auf verschiedenheit der function der sprachorgane, kurz die verschiedenheit der muskel- und nerventhätigkeit involvirt die unterschiede der mundarten nach ihrer rein lautlichen seite. Wir können nur behaupten, identische lauterzeugung hänge von identischer function der die schallbildenden und schallmodifizirenden körper beherrschenden organe (muskeln) ab. Soweit die identität der muskelfunction reicht, ziehen wir die grenzen einer mundart; eine lautveränderung ist nur denkbar, wenn in den functionsorganen eine veränderung eintritt.» *) Ebből következik, hogy etimológiailag azonos hangokat, a melyekre valamely indukáló hang associativ hatást nem gyakorol, ugyanazon időben mindig egyformán iparkodik kiejteni minden beszélő. Idővel azonban, a beszélő részéről egészen önkénytelenül és észrevétlenül, megváltozhatik idegeinek, izmainak, beszélő szerve egyes részeinek bizonyos hangsorok létrehozására szolgáló functiója. Teljesen elképzelhetetlen tehát, hogy hogy volna lehetséges, hogy némely szóban egy-egy hang kivonja magát az általános változás alól, hiszen bizonyos idő mulva az ugyanazon nyelvközösségben élők rendszerint egyáltalában nem is tudják artikulálni a régebbi időkben ejtett hangokat. Legfeljebb az lehetséges, hogy egyes hangok kiejtése külömböző irányokban fejlődik; de ennek mindíg megvannak a többnyire könnyen felismerhető okai.

A hangok vagy hangkapcsolatok associativ távolbahatásának eredménye, az úgynevezett analógia, tehát szintén nem úgy értendő és úgy magyarázandó, hogy ez bizonyos esetekben kivonja az indukált hangokat a változási folyamat alól; az analógia által csak áthelyeztetnek vagy substituáltatnak egyes hangok helyébe mások, a melyek azután mindazon változásoknak vannak alávetve, mint az analógiás hasonulást okozó indukáló hangok. Ezért kivételnélküli és törvényszerű a minőségi hangváltozás.

*) Geschichte der schwäbischen Mundart, IX. l.

Az eddig mondottak ugyanis csak a minőségi hangváltozásra illenek. A mennyiségi hangváltozásnál a beszélő szervek megfelelő működése lényegében nem változik, csak e működés tartama. Hogy a mennyiségi hangváltozás is törvényszerü-e vagy sem, erre a német nyelv története alapján fogunk iparkodni feleletet találni. Annyi kétségtelen, hogy mindazok előtt, kik a hangváltozás törvényszerűségét először felismerték és következetesen hangoztatták, a minőségi hangváltozás lebegett. A kivételnélküli törvényszerűség fogalmát csak azután terjesztették ki lassanként a nyelvi élet egyéb jelenségeire is, úgyhogy Loewe: Die Ausnahmslosigkeit sämtlicher Sprachneuerungen (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde I.) cz. értekezésében pl. az analógiának ugyanazon szó megfelelő formáiban való kivételnélküli érvényességéről is törvényt állított fel. Csakhogy a mint tisztán lelki okok hoznak létre bárminő eredményt, legfeljebb annyit tarthatunk valószinűnek, hogy az emberi szellem itt is bizonyos egyformaságra törekszik, de kivételnélküliségről az analógiás hasonulások terén egyáltalában szó sem lehet.

Áttérek most már néhány tanulság rövid felsorolására, melyeket a felhozott kérdésekre vonatkozólag a német nyelv történetéből meríthetünk. Meg kell jegyeznem, hogy az újfelnémet irodalmi és szinpadi nyelvre itt egyáltalában nem lehetünk tekintettel. Az újfelnémet irodalmi nyelv ugyanis nem szervesen fejlődött, hanem mesterségesen keletkezett; forrásai nemcsak különféle nyelvjárások, hanem egyszersmind a régi német nyelv is, melyből a kanczelláriák vagy a grammatikai hagyomány őrzött meg egyes maradványokat: a nyelvtanok és iskolák révén nemcsak a régi írás, hanem egyes grammatikusok tévedései is hagytak nyomot egyes szavak vagy hangok kiejtésén. Hangtani szempontból tehát következetlen; míg egyrészt azonos eredetű hangokat, melyeknek különféle jelük volt az írásban, lassanként az írás befolyása alatt különféleképpen is ejtettek, addig másrészt eltérő eredetű hangok, a melyeket minden német nyelvjárás megkülömböztet egymástól, itt egyformák. Egyformán azért ma sem beszélik, s talán soha nem is fogják beszélni. Szókincse, jelentéstani, alaktani és mondattani gazdagsága tekintetében természetesen felette áll bármely német nyelvjárásnak. Egész külön feladat azonban az újfelné-

met nyelv keletkezésének megállapítása, mely csak közvetve függ össze a német nyelv igazi történetével. Ezt a szervesen keletkezett nyelvjárások fejlődésében kell keresnünk. Csak itt találjuk meg a nyelv minden mesterséges befolyástól ment, igazi életét; s csakis a nyelvjárások fejlődéséből vonhatunk le helyes következtetést a nyelvi jelenségekre, a kiejtés változásaira, ennek módjára és törvényszerűségére nézve. Sajnos, eddigelé csak egy német nyelvjárás rendszeres történetét birjuk; ez az alemann nyelvjárásokhoz tartozó sváb nyelvjárásé, melyet KAUFFMANN írt meg fent idézett munkájában. HEINZEL hires könyve «Geschichte der niederfränkischen Geschäftssprache», mely a frank nyelvjárások történetével foglalkozik, elavult s a tudomány mai követelményeinek már nem felel meg. KAUFFMANN könyvében meglepő eredményekre jutott; a sváb nyelvjárásról bebizonyította, hogy ennek történeti változásai a 14. században lényegükben véve be voltak fejezve; a sváb nyelvjárás a 13. és 14. században hanganyagára nézve már olyan volt, a milyen ma. Az utolsó öt-hatszáz évben tehát hangtani szempontból lényegesebb változáson nem ment át, hanem úgyszólván változatlanul szállt át nemzedékről nemzedékre. Valószínűnek tarthatjuk ezt ma már a többi felnémet nyelvjárásra nézve is.*) A felnémet nyelvjárások tehát a 8. és 9. századtól kezdve, a mely időből a legrégibb nyelvemlékek reánk maradtak, a 14. századig igen nagy változáson mentek át. A legrégibb német nyelvemlékek feljegyzésekor egy nagy átalakulási folyamat még éppen javában folyt; hogy ez szakadatlanul tartott-e az ófn. és kfn. korszakon keresztül, vagy pedig közbe talán a 11. és 12. században bizonyos megállapodás következett-e, a melyet azután megint egy gyorsabb menetű átalakulás váltott fel, azt ma még biztosan megállapítani nem lehet.

KAUFFMANN volt egyszersmind az első, a ki általános fonétikai szempontok alapján iparkodott megérteni és megmagyarázni bizonyos egységes nyelvtörténeti változásokat. Az elmélet ezt SCHERER óta hiába sürgette; az újabban megjelent nagyobb összefoglaló munkákban, mint WILMANNS hangtanában, BEHAGHELnek a Grundrissban megjelent «Geschichte der deutschen

*) MICHELS: Mittelhochdeutsches Elementarbuch 94. és köv. l.

Sprache» czímű kitűnő összefoglaló áttekintésében, mely pedig a nyelvjárásokra is tekintettel van, vagy BRENNERnek kisebb s kevésbbé ismert, de széles szemhatárú «Gundzüge einer geschichtlichen Entwickelung der deutschen Sprache» czímű könyvében nem jutottak eléggé érvényre ezek az általános szempontok, a melyek segítségével világos áttekintést szerezhetnénk az egyes nyelvjárások szerves változásáról. A legjobb a mit e kérdésről írtak, még mindíg SIEVERS Phonetik-jának «Lautwechsel und Lautwandel» czímű fejezete. SIEVERS itt rámutat több általános jelenségre, mint pl. az ajakkerekítés megszűnésére az elülső nyelvállással képzett hangzóknál egyes közép- és délnémet nyelvjárásokban. WECHSSLER a román nyelvekre, SWEET «History of English Sounds» czímű híres könyvében az angol nyelv történetére vonatkozólag iparkodott általános szempontok segítségével tisztába jönni. Figyelemre méltók azok az általános törvények, melyeket VAN WIJK a Beiträge 28. kötetében «Zur relativen Chronologie urgermanischer Lautgesetze» cz. értekezésében állított fel, s a melyek, úgy látszik, az összes indogermán nyelvekre érvényesek.*)

Az egyetlen eset, mikor a jelenségeknek egy nagyobb tömegét a nyelvtörténet elejétől fogva a maguk egységében és összefüggésében vizsgálta meg, a hangmozdításra (lautverschiebung) vonatkozó elmélet, illetőleg ezen elméletek egész sora volt. De ezek csakhamar átcsaptak a hangmozdítás okainak a kutatásába. E tekintetben azonban valamennyi elhibázott és tarthatatlan. Fonétikai szempontból vizsgálva a hangmozdítást, ha pl.

---

*) «Wenn in irgend einer sprache ein enger hoher vocal in der weise diphthongiert wird, dass der erste teil desselben allmählich zu einem weiten niedrigen vocal herabsinkt, so bewegen sich zu gleicher zeit alle in dieser sprache bestehenden derartigen vocale in derselben richtung». — «Wenn in irgend einer sprache ein diphthong, der aus einem weiten niedrigen vocal und dem entsprechenden engen hohen vocal besteht, in der weise sich verändert, dass der erste component sich allmählich dem zweiten assimiliert, so bewegen sich zu gleicher zeit alle in dieser sprache bestehenden derartigen vocale in derselben richtung.»

VAN WIJK érdekes czikkére sajnálatomra csak akkor akadtam rá, miután a következőket már leírtam és a rajnai frank nyelvjárásra vonatkozó részét a lipcsei német szemináriumban bemutattam.

azt látjuk, hogy minden media tenuissá válik bizonyos nyelvjárásokban, ez mint a beszélő szervek működésének módosulása azt jelenti, hogy a hangszalagoknak a levegő nyomásával szemben gyakorolt ellenállása és így rezgése mindinkább csökkent. PETZ GEDEON GRIMM törvényéről szóló könyvében (13. l.) azt a jelenséget, hogy az idg. tenuisok a germánban a megfelelő spiransokká váltak, fonétikailag úgy magyarázza, hogy itt »a szájüreg teljes elzárása helyett csupán szűkülés állott be».

Az ófn. hangmozdításra vonatkozólag az az általánosan elfogadott nézet, hogy ez a 6. és 7. században folyt le, s így tulajdonképpen a nyelvemlékek előtti korszakba esik. Csakhogy ezzel a gyorsabb menetű hangváltozással, mely a 6. és 7. században lefolyt, nincs befejezve a felnémet hangmozdítás. Ide számíthatjuk ugyanis természetüknél fogva mindazokat a változásokat, melyeknek az explosiv hangok az ófn. és kfn. korszakon keresztül ki voltak téve. Igy hogy az ófn. zöngés explosivák megint zöngétlenekké váltak a felnémet nyelvjárások legnagyobb részében, a melyekben tehát zöngés explosiva egyáltalában nem is fordul elő. Vagy hogy a tenuist hangsúlyos szótag elején magánhangzó előtt nagy területen erős hehezettel ejtik; ez aztán emphatikus kiejtésben vagy énekben mellékhangsúlyos szótag kezdetén (mely a rendes beszédben hangsúlytalan volna), sőt szó végén is hallható. Talán ide tartozik az is, hogy szó közepén, magánhangzók vagy magánhangzók és liquidák között gyakori az explosivának megfelelő spirans (*ð*, *v*, *j*, *γ*, *χ*,), melynek szó végén megint explosiva felel meg. Ezeket a jelenségeket azonban minden nyelvjárás történetében külön-külön kell megfigyelni, hogy a fonétikai változás összefüggéséről és lefolyásának módjairól helyes képet nyerhessünk. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a hangmozdítás egyes jelenségei közül azok, a melyek ugyanazon helyen (dent, lab., gutt.) képzett mássalhangzókra vonatkoznak, fonétikailag egymástól független folyamatok. A hangszalagok rezgésének megszünése a zöngés explosiváknál alig hozható kapcsolatba pl. a zár lazulásával a tenuisoknál; a hangmozdítás különféle fajai közül tehát egyik sem tételezi fel vagy nem vonja maga után a másikat. De a hasonló módon képzett hangok, tehát zöngés explosiva vagy spirans, zöngétlen explosiva hasonló módon változik meg. Ugyanazon helyen, de

más-más működéssel képzett hangok változásai között tehát nincs az az összefüggés, mint a más-más helyen, de azonos működéssel képzett hangokéi közt.

A minőségi hangváltozás, a melynek a hangzórendszer ki volt téve, a szájüreg, első sorban az ajkak és a nyelv hangmódosító működésének a változásában leli magyarázatát. A német fonétikusok már gyakrabban mutattak rá az ajakkerekítés általános megszünésére a német nyelvjárásokban (a svájczi keleti frank és déli thüringiai, valamint egyes bajor-osztrák nyelvjárások kivételével, l. BEHAGHEL Grundriss[2] I, 697. l.). E szerint régibb kfn. *ö*, *œ*-ből *e*, *ē*; *ü*, *iu*, *üe*-ből *i*, *ī* (> *ei*), *ie*, *eu*-ből *ei* lett. A felsorolt hangok közös sajátsága, hogy mind elülső nyelvműködéssel képeztetnek. Az a kérdés most már, hogy a hátsó nyelvműködéssel képzett hangok kiejtésénél is megszünt-e az ajkak aktiv közreműködése ugyanezen nyelvjárásokban vagy sem. A felnémet nyelvjárások legnagyobb részében régi német nyilt *a*-ból zárt *ạ* vagy *ọ*, régi német *â*-ból *ō* lett. Ez pedig azt jelenti, hogy e hangok képzésénél ma már az állkapocs kisebb mozgást visz véghez s az ajkak kevésbbé távolodnak egymástól, mint a régebbi korban.

A régi nyelvben tehát az állkapocs és ajkak működése erélyesebb és élénkebb volt úgy az elülső zárt, mint a hátulsó nyelvállással képzett nyilt hangok kiejtésénél; e működés mindinkább csökkent, úgyhogy az ajkak ma már aránylag csekély szerepet játszanak a magánhangzók képzésénél.

Érdekes, hogy az ajakműködés e megszünése az ófn. korszakból eredő s ma már csak analógia útján terjedő umlaut képét hogy változtatta meg. *o* és *u* ugyanis most már nem *ö* és *ü*-vel, hanem *e* és *i*-vel váltakoznak ugyanazon szó különféle alakjaiban (*hōχ* — *hēχr* hoch — höher, *puχ* — *piχr* Buch — Bücher); ez által ez a váltakozás sokkal inkább hasonlít az ablauthoz, mint a régi umlauthoz. Valószínűnek is tarthatjuk, hogy az ablaut eredetileg kombinatórikus hangváltozáson alapul, a mely az associativ érintkezési hatás megszünése után analógia útján terjedt tovább.

Leginkább meglepő az a következetesség, a mely a nyelv hasonló működésével képzett hangzók hasonló irányú fejlődésében nyilvánul. Ha pl. a sváb nyelvjárást nézzük, azt látjuk, hogy

ebben régi *î, û, iu (ü̂)*, vagyis a felső nyelvállással képzett hangzók egyformán változtak,*) a mennyiben *əi, əu* lett belőlük.

A középső nyelvállással képzett hosszú magánhangzók *(ê, ô, æ)* szintén teljesen egyformán változtak meg; *ē*-ből rendszerint *ei>ae*, *ô*-ból *ou>ao* fejlődött, vagyis a középső nyelvállású hosszú magánhangzókból emelkedő nyelvmozgással képzett diftongusok keletkeztek. A felső és középső nyelvállású hosszú magánhangzókétól egészen eltérő az alsó nyelvállású hosszú magánhangzóknak, kfn. *â*-nak a sorsa. Ennek ugyanazon nyelvjárásokban, melyekben a középső nyelvállással képzett magánhangzók egységesen fejlődtek, részint *ǭ*, részint *au* felel meg.

Egyféleképpen fejlődtek azonban az eső nyelvmozgással képzett diftongusok *(ie>iə, üe>iə, uo>uə)*. Komplikáltabb az emelkedő nyelvmozgással képzett diftongusok *(ei, öu* és *ou)* változása. Az *ei* ugyanis, úgy látszik már a sváb nyelvjárás régibb korszakában nem volt tisztán elülső nyelvmozgással képzett hang, hanem inkább *ai*-nak hangzott, tehát hátsó alsó és elülső fölső hangok egymásutánja. Ebből aztán rendszerint *ǫə* lett; a tisztán elülső vagy tisztán hátulsó emelkedő nyelvmozgású hangok *(öu* és *ou)* fejlődése azonban meglepő párhuzamossággal folyt le. A hol

kfn. *ou*-nak;	ott kfn. *öu*-nek
əu	*əi*
ǫu	*ęi*
ao	*ae*
ǭ	*ę̄*
ā	*ā*

felel meg.**)

Ilyen szabályosság uralkodik minden német nyelvjárásban. A rajnai frank nyelvjárás pl., ha alapul a verbászi nyelvjárást

*) FISCHER: Geographie der schwäbischen Mundarten, 36. l.
**) FISCHER i. m. 40. l.

veszszük, a következő képet nyujtja*): Kfn. elülső nyelvmozgással s ajakkerekítéssel képzett magánhangzók és diftongusok (*ü, iu, ö, œ, üe, öu*) elvesztették az ajakkerekitest s így egyszerűen a megfelelő ajakműködés nélküli hangzókba mentek át (*i, ei, e, ē, ī, ę̄*). Hátsó nyelvállással képzett hang itt is zártabb lett (*a* > *ǫ*, *â* > *ō*).

Magas nyelvállással képzett hosszú magánhangzók emelkedő nyelvmozgással képzett difongusokká váltak: *î* > *ei*, *iu* > *ei*, *û* > *au*. Az összes kfn. diftongusok egyszerű hosszú magánhangzókká lettek, mégpedig oly módon, hogy a diftongus első eleme asszimilálta a másodikat, *üe* > *ī*, *ie* > *ī*, *uo* > *ū*, *ei* > *ē*, *ou* (ejtsd *ao*) > *ā*. Természetes, hogy itt csak a hangsúlyos tőhangzókról van szó, s a kombinatórikus hangváltozástól is eltekintünk. Szabályszerűség uralkodik azonban a kombinatórikus hangváltozás terén is. Pl. *r* + cons előtt *i*-ből és *ü*-ből (a legnyíltabb) *ę* (*ę̄*), *u*-ból *a* fejlődött, vagyis elülső felső magánhangzóból elülső alsó, hátsó felsőből hátsó alsó vált.

Figyelemreméltó, hogy azon német nyelvjárásokban, melye-

*) A kfn. magánhangzókat így osztom fel:

	hátsó		elülső	
	ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel	ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel
felső		*u û*	*i î*	*ü iu*
középső		*o ô*	*e ê*	*ö œ*
alsó	*a â*		*ë ê̂ æ*	

Diftongusok:

		hátsó		elülső	
		ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel	ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel
emel-kedő	nyelv-mozgásúak		*ou*	*ei*	*öu*
eső			*uo*	*ie*	*üe*

ken az úfn. irodalmi nyelv is alapszik, a kfn. diftongusok különféleképpen fejlődtek, mégpedig a szerint, hogy emelkedő vagy eső nyelvmozgással képeztettek. A salzungi nyelvjárásban pl. kfn. *ei*, *öu*, *ou*-nak *ai*, *ai*, *âu*, kfn. *ie*, *üe*, *uo*-nak *ē*, *ē*, és *ū* felel meg.[1] A blankenheimi nyelvjárás az előbbiekkel szemben *aĭ*, *aĭ*, *oĭ*-t az utóbbiakkal szemben ī, ī, *ū*-t tüntet fel[2]) stb. Az emelkedő nyelvmozgásúak diftongusok maradtak, az eső nyelvmozgásúakból monoftongus fejlődött.

A beszélő szervek e feltüntetett változásait alig okozhatja kizárólag az associativ érintkezési hatás, melyet Wundt minden hangváltozás kiinduló pontjának s jórészt okának tart. Már Brugmann és tanítványai hangsúlyozták, hogy a szabályos hangváltozást is lehetőleg kombinatórikus változások hatásakép kell iparkodnunk megérteni.[3] Ez a gondolat annyira megnyerte Wundt tetszését és helyeslését, hogy addig fejtegeti s addig fűzi tovább, mígnem elhagyja a tudományos alapot, melyre az épitve volt, s végül képzelete oly túlzásokba viszi, a melyekbe már nem követhetjük.

«Unter den Kontaktwirkungen der Laute — így szól könyvének ide vonatkozó része (522. l.) — wirken solche, die sich in einer grossen Zahl von Fällen wiederholen, auf den Artikulationsmechanismus in ihrem Sinn umbildend zurück, und sie wirken ausserdem associativ auf die gleichen Laute, zunächst wenn sich diese in ähnlichen, dann aber auch wenn sie sich in etwas abweichenden Verbindungen befinden.»

S alább (523. l.): «So entstehen als die mutmasslichen Ausgangspunkte aller Veränderungen die Kontaktwirkungen der Laute. Sie bilden dann die Herde, von denen aus sich die einmal eingeleiteten Wandlungen durch die allezeit rege associative Verkettung der Worte und Laute und durch die langsamer folgende Umbildung der Artikulationsorgane weiter ausbreiten.

---

[1]) L. Hertel: Die Salzunger Mundart. Leipzig 1888.

[2]) E. Dittmar: Die Blankenheimer Mundart. Darmstadt 1891.

[3]) Petz Gedeon, Grimm törvénye 13. l.: «A nyelvtudományban mindig nagyobb tért kell hogy hódítson az a törekvés, hogy az úgyn. spontán hangváltozásokat lehetőleg kiküszöböljük s a mennyit lehet combinatorikus változásokból magyarázzunk ki.»

Daneben greifen dann in diese unter der Macht der allgemeinen Kultureinflüsse stehenden Vorgänge noch die specielleren, von Ort zu Ort und von Zeit zu Zeit wechselnden Bedingungen. So bildet hier, wie überall, nicht das Reguläre, sondern das Singuläre den Anfang.» Ily módon iparkodik WUNDT a szabályos és szórványos hangváltozást «összes formáiban egyöntetű és összefüggő psychophysikai jelenség»-nek feltüntetni. Azonban minden nyelv történetéből számos példát lehetne felsorolni, mikor a szórványos hangváltozásnak a szabályosra semmiféle hatása nem volt. Csak a német umlautra vagy brechungra kell gondolnunk. Minő érintkezési hatás magyarázhatná pl. hogy a németben éppen az explosívák vesztik el a zöngét vagy pedig, hogy az ajkak aktiv működése csökken a magánhangzók képzésénél?

Bizonyosnak csak annyit fogadhatunk el, hogy a minőségi hangváltozás minden jelenségében szerves fiziológiai folyamat, a melynek lélektani okai egyelőre ismeretlenek s talán örökre ismeretlenek maradnak. Végül bizonyos az is, hogy ily értelemben az associativ távolba hatás eredményeképp beállt úgynevezett analógiás változások sem jelentik e fiziológiai folyamat egységességének és következetességének megzavarását, mert hisz az analógia csak áthelyez egyes hangokat, melyek megint a megfelelő törvényszerű változásnak vannak alávetve. Így tehát, ámbár azok táborában, kik a hangváltozás törvényszerűségét tagadják, oly előkelő tudósok szerepelnek, mint SCHUCHARDT, PASSY, JESPERSEN és SWEET, mégis meg kell maradnunk azon vélemény mellett, hogy a minőségi hangváltozás kivételt nem ismerő törvényszerűséggel folyik le.

* * *

Láttuk tehát, hogy a minőségi hangváltozást tulajdonképpen csak mint a beszélő szervek működési módjának a változását érthetjük meg, s hogy épp ezért van szerves összefüggés az egyes hangok változásai közt.

Hogy vagyunk azonban a mennyiségi hangváltozással? Törvényszerű-e a mennyiségi hangváltozás is vagy sem? Nem kell itt kiterjeszkednünk a mennyiségi hangváltozás azon eseteire, melyek minőségi változással együtt járnak, mint pl. a germán, különösen a nyugati germán mássalhangzónyújtás, a melynek a

föntebbiek szerint természetesen törvényszerűnek kell lennie. A tiszta mennyiségi hangváltozás példája a kfn. hangsúlyos rövid tőhangzók nyújtása, s a kfn. hosszú tőhangzók rövidítése az úfn.-ben.

E jelenségekkel egyes német nyelvjárások tanulmányozóin kívül PAUL, BAHDER és RITZERT foglalkoztak.[1]) PAUL valószínűnek tartja, hogy minden kfn. rövid tőhangzót fogyó hangsúlylyal ejtettek; az úfn.-ben e tőhangzók vagy megnyúltak, vagy felcserélték a fogyó hangsúlyt a metszett hangsúlylyal. Ennek feltételeiről azonban egyelőre semmi biztosat nem tudunk. Egyszerűbb volna az a törvény, melyet PAUL híres értekezésének eredményekép állít fel, hogy t. i. kfn. nyilt szótag rövid hangzója mindig megnyúlt, ha nem követte cons. + *em, en, el, er*. Zárt szótag tőhangzója rövid maradt, nem számítva bizonyos mássalhangzók vagy mássalhangzócsoportok nyujtó hatását. Spontán fejlődés tehát az lett volna, hogy a szótag nyiltsága hosszúságot okozott, míg zárt szótagban a hangzó megőrizte a rövidséget. A hosszú tőhangzók viszont zárt szótagban több mássalhangzó előtt megrövidültek. A számos kivételt, mely e szabályokat semmikép sem követi, PAUL szerint analógiás kiegyenlítődés eredményeinek kell tartanunk. BAHDER számos példát állít össze, melyeknél nyilt szótagban, főkép *m* és *t* előtt, megmardt a kfn. hangzó rövidsége. Ezek alapján WILMANNS nagy nyelvtanában azt a tételt állítja fel, hogy a magánhangzó mennyiségi változása a következő consonans «természetétől» függ;[2]) van «nehéz» és «könnyű» mássalhangzó. Könnyű mássalhangzó előtt rövid hangzó megnyúlik, nehéz előtt rövid marad. Ilyen nehéz hangzó éppen az *m* és *t*. BEHAGHEL[3]) viszont azt hiszi, hogy eredetileg úgy volt a dolog, hogy a hangzót követő lenis nyújtást okozott, míg fortis előtt a hangzó rövid maradt. Minthogy azonban ugyanazon szó különféle alakjaiban fortis és lenis váltakozhatott

---

[1]) PAUL: Vokaldehnung und Vokalverkürzung im Neuhochdeutschen. PBB. IX, 101. l. — BAHDER: Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems. Strassburg 1890. — RITZERT: Die Dehnung der mhd. kurzen Stammsilbenvocale in den Volksmundarten des hochdeutschen Sprachgebiets auf Grund der vorhandenen Dialektliteratur. PBB. XXXIII, 131. l.

[2]) Deutsche Grammatik 297. l.

[3]) Grundriss I. 691. l.

egymással, párhuzamosan különféle alakok keletkeztek, a melyek közül aztán idővel majd az egyik, majd a másik emelkedett túlsúlyra és foglalta el egyedül a teret. RITZERT a magánhangzónyújtás okát a kiejtés könnyítésére való iparkodásban látja; a siketnémákon tett tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a hosszú magánhangzó képzése könnyebb mint a rövidé.

Ezen elméletekből nagyon kevés fog mint véglegesen elfogadott igazság megmaradni. Véleményem szerint e kérdésben tisztán látni mindaddig nem lehet, míg az egyes nyelvjárások fejlődését e szempontból külön-külön meg nem vizsgálták. Kétségtelen dolog ugyanis, hogy a középnémet nyelvjárások az egyes szavak hangjainak időtartamára nézve nagyobb földrajzi területeken nem mutatnak egységes képet; míg a minőségi hangváltozás rendszerint nagyobb területre terjed ki, addig a hangok mennyisége sokszor faluról falura változik. Igy pl. MÜLLER J. «Untersuchungen zur Lautlehre der Mundart von Aegidienberg» cz. értekezésében (16. l.) azt mondja: «in Mundarten, die nach dem Kriterium gleichmässig durchgeführter Lautgesetze zusammengehören, schlägt gerade die Dehnung ihre eigenen Wege ein.» És HASENCLEVER M. «Der Dialekt der Gemeinde Wermelskirchen» cz. könyvében (31. l.): Bei einem Vergleich der Mundarten Wermelskirchens und der Nachbargemeinden finde ich nichts so ungleich wie die Quantität. Ein Gesetz, das in seiner Wirkung alle diese Gemeinden umfasse, die zusammen doch nur den kleinen Umfang eines Kreises ausmachen, scheint unmöglich».

Az egyes nyelvszigetek és szűkebb nyelvjárásterületek vizsgálatánál a mennyiségi hangváltozás feltételeit — egyes tarthatatlan elméletek czáfolata alól felmentve magunkat — következőkben kell tehát keresnünk: 1. a külömböző hangsúlyban és ennek külömböző hatásában; 2. a szótaghatárnak az előző magánhangzóhoz való viszonyában; 3. a környező hangok érintkezési hatásában.

PAUL törvényével mindenesetre homlokegyenest ellenkezik, hogy a rajnai frank nyelvjárásban pl. egytagú szavakban zárt szótagban a hangzó megnyúlt, míg ugyane szavak ragozott alakjában, a hol a szótag nyílt, a hangzó rendesen rövid maradt. Pl. sing. *plāt* — plur. *pledr̥**) (Blatt — Blätter), sing. *rāt* plur. *redr̥*

---

*) A rövidség nincs külön megjelölve.

Rad — Räder), sing. *klās* — plur. *klesr̥* (Glas — Gläser). Itt azonban egyelőre nem lehet eldönteni, hogy az egytagú szónak más volt-e a hangsúlya, mint a többtagúnak, vagy pedig az eltérő szótaghatárt okozzuk-e a külömböző fejlődésért. A legkövetkezetesebb az associativ érintkezési hatáson alapuló hangváltozás. Így pl. a pfalzi nyelvjárások egy részében, s ezekkel együtt a verbászi nyelvjárásban *r* + cons. előtt a hangsúlyos magánhangzó megnyúlt akkor, ha *r* + cons. minőségi változást nem okozott; a hol *r* + cons. előtt minőségi változás állott be, ott a hangzó kivétel nélkül mindig rövid maradt. Csak néhány példát sorolok fel*): *vārm* warm, *tārm* Darm, *kārp* Garbe, *vārtə* warten, *ārvət* Arbeit, *ęrn* Ernte, *kęršt* Gerste. Kivételesen rövid azonban: *švarm* Schwarm, *hart* hart, *švarts* schwarz, *vārm* középfoka *vęrmər* wärmer, és *ęrml̥* Ärmel. Törvényszerűleg rövidek viszont: *vęrt* Wirt, *tsvęrn* Zwirn, *nęrjəts* nirgends, *tarf* Dorf, *taršt* Durst, *farχ* Furche, *fęrχtə* fürchten stb., a hol a magánhangzó minőségi változásnak volt kitéve.

A következetlenséget a mennyiségi hangváltozás terén talán nem kell külön bemutatnom, hiszen arra minden német nyelvjárás-tanulmányban talál az ember példát és bizonyítékot.

Míg azonban egyrészt a német nyelvjárások újabb fejlődése és mai állapota alapján általános érvenyű mennyiségi hangtörvényeket rendszerint nem lehet felállítani, másrészt láttuk azt is, hogy ugyanazon szó különféle alakjaiban, a szerint hogy rag járult-e a szóhoz vagy sem, különféle a tőhangzó mennyisége. Innen kell minden magyarázatnak kiindulnia. Itt arra szeretném figyelmeztetni a nyelvjárástanulmányozókat, hogy a mennyiségi hangváltozásra vonatkozólag mindig lehetőleg az összes adatokat gyűjtsék össze, tekintet nélkül arra, hogy felismerték-e a változás feltételeit vagy sem. Csak így remélhető, hogy idővel sikerül a mennyiségi hangváltozás okait és törvényeit tisztán felismerni. Mert valószínű, hogy e fejlődés eredetileg szintén törvényszerű volt. Hogy ezt oly nagy mértékben zavarhatta össze az associativ távolbahatás eredményekép beállott különféle irányú ki-

---

*) Az összes eseteket, melyeket ismerek, a Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten czímű folyóiratban legközelebb megjelenő értekezésemben fogom közölni.

egyenlítődés, annak főokát azonban abban látom, hogy a mennyiségi hangváltozásnál nem változik a beszélő szervek hangmódosító működése (legfeljebb ennek időtartama) s így fiziológiai szempontból nincs oly nagy külömbség a külömböző mennyiségű, mint a külömböző minőségű hangok között.

Akármilyen új szempontokat fog azonban a tudomány ezen kérdésekre vonatkozólag felállítani, s akár milyen módon sikerül majd a még bizonytalan problémák megoldásához közelebb férkőzni, annyi bizonyos, hogy a hangváltozás jelenségeinek vizsgálatánál ezeknek egymásközti összefüggésére kell a Scherer-féle értelemben a legnagyobb súlyt helyeznünk. Csakis így fogjuk a hangváltozás összes jelenségeit mint egységes psychophysiologiai folyamatot megismerni; s csak, ha egy-egy nyelvjárás hangváltozásaiban nem számtalan összefüggés-nélküli jelenséget, hanem egy egységes és szerves folyamatot látunk, indulhatunk majd el, hogy ennek lélektani okait és feltételeit felkutassuk. Az egyes hangtörvények levezetése még nem tudomány, mert, mint már Aristoteles mondotta, «a tudomány okoknak és elveknek az ismerete».

Schmidt Henrik.

A feltételes és felszólító módú időalakok a háromszéki nyelvjárásban.*)

A feltételes mód, mint tudjuk, az irodalmi nyelvben is nemcsak arra szolgál, hogy a cselekvést feltételesen, vagy óhajtás- és kivánságképpen fejezze ki, tehát nemcsak feltételesen kijelentő és kérdő, meg óhajtó mondatokban — mint a nyelvtanírók tanítják; hanem arra is, hogy a cselekvést mint kételkedést, bizonytalanságot, vagy pedig mint szerényebb állítást és nyilatkozatot fejezze ki. A háromszéki nyelvjárásban is általában ilyen értékben szerepel s ilyen igealak, mely nemcsak cselekvést, cselekvés állapotát, hanem egyszersmind többebkevésbé szintén időt is juttat kifejezésre, megfigyelésem szerint négy fordul elő, ú. m.: *írna*, *írt volna*, *írni fogna*, és az *ehetném*-féle kivánást kifejező (desiderativ) igealakok.

1. *Írna.* Az irodalmi nyelvben való használatának megfelelően áll nyelvjárásunkban is beálló vagy folyó cselekvés kifejezésére, egyszersmind a jelenre vagy jövőre, vagy minden időre vonatkozólag, *a)* a cselekvésnek feltételes vagy óhajtás- és kivánságképen való kifejezésére (conditionalis és optativus), pl. *Ënném én ës, ha vóna, mit. Élmënnék, ha lehetne. Mëgnéznők mü ës, ha pénzünk vóna. Járnánk bálba* (ha lehetne), *de nem lehet.* | *Hogy a fene ënné mëg. Ó hogy az isten akârhova tënne!* (Tehát átkozódásban és káromkodásban is, vö. Népk. Gy. 3 : 316.) *Bár járhatnánk mán ëcczêr ezen az utczánn. Ehetném, ihatnám; járhatnék* (lóról) stb. ezeket ld. lennebb.

b) Feltételes alaphasználatából folyólag bizonytalan-

---

*) Vö. szerzőnek «Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban» cz. értekezését a NyK. múlt évi folyamában.

ság, kételkedés és szerénység kifejezésére, kijelentésére — tétovázó kérdésben és nyilatkozatokban. Pl. *Mejik vóna jobb? Mi! hogy ő ne tudná!? Nem hiszem, hogy ojan jó lenne! Csak annyicska vóna? Kijed vóna ïë az az embër, a kit én keresëk? Én vónék, a micsodás. E' tám még ës csak jobb vóna.*

Ugyancsak ilyen módon a feltételes óhajtás és kívánás (vö. Nyr. 6 : 149.) alaphasználatából kifolyólag szerényebb kérés, nagyobb udvariasság és alázatosság kifejezésére. Pl. *Sokat ne üdőznének kijetëk* (kegyelmetek). *A' bizoⁿ tám maradna itt kijed* (kegyed) *s rëggel osztán tovább utazhatik. Aszt a hârcsafűrészt**) *e' kicsitt még adná ide májisztër úr, két darabocska fát vettem, nyisszentenők el* stb.

c) Feltételes mondattal egyértékűleg vagy helyette használt felszólításban, pl. *Csak mënnél el Bikfalvára, ott látnáll igazi bált.* (= Ha elmennél stb.) *Ezër forintya lenne, s akkór se adna egy krâjczárt ës!* (így, sem helyett).

d) A mai irodalmi és köznyelvtől inkább eltérőleg nem egyenes idézetben (oratio obliqua) oly esetben, mikor bizonytalanság, kételkedés forog fenn, — bár ritkábban, mint az *írt volna* alak. Pl. *Aszongyák, hogy ötönn vónának. Miháj aszongya, hogy mëglehetőske vóna* (vlmi), *de én bizoⁿ mëg se ës néztem.* — Vö. a mint a világ beszéli, királyfiak volnának ezek. Ar. L. népmesék, Simonyi MKöt. 2 : 73.

e) Ugyancsak bizonytalanság, kétség kifejezésére tagadó főmondat után affélékben, minőket Lehr Toldi magyarázataiban (1882, 265. l.) idéz a népnyelvből és népies írókból, pl. *Nem hallottam,* hogy *készülne* (Nép) = nem tudom, készül-e, nem-e? A mi földünkön *nem gondolom,* hogy *megteremne* (Mikes) stb.

f) Mint a régi és a mai nyelvben is nem egyszer, hibáztatva (vö. Nyr. 4 : 289–90.), nyelvjárásunkban is elbeszélésben, mégpedig jobbára csak mesékben, olyan időhatározó mellékmondatokban, a melyek Simonyi szerint szólva «feltétlenül állítandó, megtörtént cselekvést fejeznek ki» (vö. Nyr. 6 : 244.) s a melyekben így az *írna* helyett *ír* alak volna helyes. Pl. Kriza háromszéki meséiben: *A harmadik hét régivel eggy éjjêl, mikor erőssen*

*) Harcsaalakú, hosszú nagy fűrész.

busúlna, ëcczër csak elejibe lép egy félsingës embër (Vadrózsák, 412.). *Mikor a csonka kezivel akârna segitni magánn, hogy kikêjjën onnét, mekkora nagy öröme lëtt!* (417.) *A mint sütné, hâjja, hogy a fánn valaki didërëgve aszt kiátozza: Jâj, mind fázom!* (420.). *A mind mënne, egy faluba elestéjëdik* (427.), stb.

Mint ismeretes, e használatot íróinknál «latin iskolai reminiscentiának» nyilvánították (Nyr. 4 : 290.), a székely népnyelvre nézve meg azon körülmény alapján, hogy jobbára csak mesélésben dívik, Simonyi szintén latinosságnak mondta, mely a szószékről vagy deákos könyvekből került a nép szájába (vö. Nyr. 6 : 244, 245. és 532. MKöt. 3 : 38, 95. és A magyar nyelv[1], I. 265.). Nézetem szerint azonban, ha az irodalmi nyelvre nézve el is ismerjük itt a latin hatást legalább több esetben, székely népünk nyelvére nézve nem igen fogadhatjuk így el. Nem azért, mintha a Simonyitól jelzett úton nem mehetett volna be abba, hiszen külömben tapasztalatom szerint is igen sok a székelységben a deák-reminiscentia s kivált a Károlyi-féle biblia is hathatott ebben az irányban ilyen mellékmondatos szerkezeteivel. Azonban azon körülmény alapján, melyet Simonyi is hangsúlyoz, hogy jobbára csak mesélésben dívik, tán más okra is gondolhatnánk. A mesének ugyanis, mint tudjuk, a határozottság nem olyan lényeges kelléke, legalább az uralaltáji nyelvek, a mint azt pl. a török-tatár nyelvek mutatják, a mesében határozatlanabb jelentésű időalakot is használnak, mint más, constatáló beszédben. Ilyenféle esettel lehetne tán dolgunk — szerény nézetem szerint — itt is, a mennyiben ebben az ú. n. latinosságban nevezetes jelentésbeli árnyalat van székely nyelvérzékem szerint. Ez alak *(a mint menne, mendegélne.....)* nem oly határozott, s így jobban megfelel a mese naivságának, mint a helyette hangsúlyozott *(a mint megy, mendegél....* illet. *ír, íra, ír vala, írt* stb. Nyr. 4 : 290.).*) Ennélfogva én hajlandóbb vagyok nem a latin nyelv hatásának tulajdonítni e használatot a székely, általában a népnyelvre nézve, hanem inkább eredetibbnek tartani, mely a feltételes módnak a bizonytalan-

---

*) Az *ír vala* már csak azért sem állhatna itt, bár szintén hangsúlyozták, mivel — mint láttuk — a székelységben ma csak kevéssel ezelőtti időre vonatkozik.

ság és határozatlanság kifejezésére való használatán alapulhat. E használatot tán elősegíthette az idegen hatás is a szószékről és deákos könyvekből, s természetes az is, hogy ezzel nem mondjuk azt, hogy régi tudákos székely iratokban, mint pl. a Székely Oklevéltárban, vagy a Nyr. 2 : 224. l. közölt székely instáncziákban az efféle használatot: «*midőn a cziher mellett a szék dógában szántónánk*», illetőleg *szántanánk*, ha «székel» írja is ezt, ne mondhatnók latinosnak is. Itt külömben már maga a «midőn» is tudákos, tudomásom szerint a székely nép nem használja, hanem a «mikor»-ral helyettesíti. Vö. ide külömben KARDOS A. Nyr. 13 : 558. l. is, mely szerint az efféle termékek csak a népi elme tréfás, humoros termékei; vagy mondjuk: tudákos utánzásai.

Jegyzet. És természetes az is, hogy latinos pl. VÖRÖSMARTY Zalán futásában: Kit, mikoron *nyargalna* Denep sebes árjai mellett stb. Nyr. 4: 289. valamint az effélék latinból való fordításokban. Vö. SZARVAS G.: Magyartalanságok, Nyr. 24 : 522, és Latinosságok, NyK. 10 : 162; SIMONYI: Helyes magyarság, NyFüz. 8 : 46. stb. — Ellenben *a mint mënnë, mëndëgénë* előfordul pl. Lovász-Patonán is, Veszprém-megyében (HORVÁT ENDRE értesítése) és Zemplénben, Abaujban, Alsó-Beregben (SZALAY KÁROLY ért.) s úgy látszik, másutt is. És ez természetes fejlődés eredménye lehet nyelvünkben is a népnyelvben. Vö. az efféléket is népmeséinkben: *mënne is, nem is; köszönne is, nem is.* — Aztán a latinban is az archaistikus nyelvben a *cum (quom)* kötőszós időhatározó mondatokban még indicativus áll a coniunctivus imperf. és plusquamperf. helyett, pl. PLAUTUSnál, s csak később lép föl a coniunctivus (l. ZIEMER, Junggrammatische Streifzüge[2] 82, DRAEGER: Hist. Syntax 1 : 278—79. l., SCHMALZ: Lateinische Syntax, IWAN MÜLLER-féle Handbuch II[3] : 511.). És a latin coniunctivus imperfectinek sincs tulajdonkepp mult jelentése s legtalálóbban «irrealis»-nak vagy a görög mintájára «optativus»-nak lehetne jelölni, a melynek szerepével sok pontban egyezik. Vö. DELBRÜCK, Grundriss IV. 398. és köv. ll., s FERD. SOMMER, Handbuch der lat. Laut- und Formenlehre, Heidelberg 1902. 570. l., a plusquamperf. 627. l.

g) Végül szintén inkább mesében, de más elbeszélésben is, mintegy fokozottabb értékben is előfordul az *írna* alak, mikor az irodalmi és köznyelvben bizonyos értelemmódosító ‚segédigét' (akar, szeret stb.) használnánk. Így először is olyan példákban, minőket ARANY-GYULAI népmese-gyűjteményéből SZARVAS G.

idéz, Nyr. 1 : 459. l.: *Tenné le* (= le akarja tenni) *a fát a szögletbe, rákiált a bába* I : 384. Nálunk ez így lenne: *A mikór tenné le a fát a szëgeletbe, rëa kiját a boszorkány.* A többi nálunk is úgy: *Huznám ki* (= ki akarom húzni) *a csizmát a sárból, de biz a nem jött* (I. 459.). *Mënnék bé az ajtón,* (de) *nem férek* (I. 464.). *Költené őket* (nálunk: *kőtené őköt*), *de nem tudja* (II. 463.). Ezekben a példákban, mint látjuk, a feltételes mód «akar»-ral egyértékű. — Azonban gyakrabban hallhatni, különösen mindennapi beszédben olyan példákat, a melyekben «szeret»-tel egyértelmű. Pl. *Nálam az iparosság* (= igyekezet) *akkora, hogy ha lehetne, egy nap alatt ezër pëngőt b é h a j t a n é k* (= szeretnék behajtani). *Ugy ënném* (= úgy szeretnék enni) *most ë'* (egy) *kicsi jó rétest* (rétes tészta). — Vö. GYULAInál is A gonosz mostoha cz. költemény vége felé: *Ezt az asztalt ide hagynám* (= szeretném idehagyni). És vö. LEHR Toldi-magyarázatait 1882. 195. l.: A nyulat sütni kezdi; a mint *sütné,* hallja, hogy a fán valaki azt kiáltozza stb. (Vadr. 420.) és más példákat uo.

T ö r t é n e t i a l a p o n a fentebbiekre (föltevés bizonytalansága, kétkedés, szerénység, óhajtás, kivánás, tagadó értelmű kérdő mondatban a föltételes mód stb.), ld. MIKES stilusának is egy-két sajátosságát, VAS JÁNOStól Nyr. 1905 : 433—35. Ama sajátságok tulajdonképen a régi és mai háromszéki nyelvjárás sajátságai is.

2. *Írt volna.* — Általában a cselekvés mindazon árnyalatainak kifejezésére használják, melyekre az *írna* alakot, csakhogy a b e f e j e z e t t c s e l e k v é s r e, illetőleg a múlt időre vonatkozólag. Mégpedig vagy mint egyszerű multat az *írna* alakra viszonyítva, vagy mint végzett multat önmagára viszonyulva. Az igetőben kifejezett cselekvés itt is lehet beálló, vagy multban folyó.

Használatát pontonként nézve, használják *A)* mint az irodalmi és köznyelvben *a)* a cselekvésnek feltételesen vagy kivánságképen való kifejezésére, a multra nézve; az előbbi esetben *nem* mellett *ne*-vel is kapcsolva, a föltétel pedig nem teljesült, valamint a kivánság sem. Pl. *Ha mon(d)ta vóna, hogy csináljak, csinálnék, de nem monta. Ha hoztatok vóna, most ennétek tü* (ti) *ës. Élmëntem vóna, ha montad vóna, hogy ott lészsz. Ha láttam vóna, megszidtam vóna.* | *Hogy a fene ëtte vóna mëg!*

Hogy az isten verte vóna mëg még azt ës, a ki a pálinkát fël-találta vót!

1. Jegyzet. Lőrincz K. értekezéséből (MNy. 6 : 231.) az következnék, hogy a most látott szerkezetek közül a föltételes a *vóna* ismétlésével nem igen gyakran hallható nyelvjárásunkban, mert mint ő megjegyzi: «a két *volna* szót szokta kerüli a háromszéki, például: *ha szót fogad v. fogadjon v. fogad vala, nem érte vóna bű,*» stb. Igaz, így sokféleképpen ki lehet ezeket fejezni nyelvjárásunkon, de a *vóna* ismétlését is elég gyakran hallhatni.

2. Jegyz. A *nem* helyett *ne* nyelvérzékem szerint inkább oly esetben áll, mikor mintegy a beállást, mozzanatot éreztetik. Pl. *Ha Fóró Miháj ne látta vóna meg, elégtek vóna.* Vö. «*Ha F. Miháj ne lássa meg*», stb. alább látandó felszólító-módú szerkezetet. Tán annak hatása alatt került be ilyen szerkezetbe is a «nem» h. *ne* mintegy vegyüléssel (combinatio).

b) Feltételességével összefüggőleg bizonytalanság, határozatlanság, kételkedés, nem remélés, nem készülés, és szerénység múltra vonatkozó kifejezésére használatos az *írt volna.* Pl. *Ő tám* (= tán) *akarta vóna, hogy a lëgyën. Bizon tám mëg ës verte vóna N. N-et.* | *Mi! hogy ojan hosszu lëtt vóna? Hogy ő látta vóna!? Mi! hogy ő aszt ne tudta vóna!? Nem hittem vóna, hogy ojan régi lëgyën. Nem emlékszem, hogy láttam vóna. Nem hiszem, hogy ő ne tëtte vóna!* | *A mi aszt illeti, nekem ës mëglehetősönn lëtt vóna buzám az üdőnn* (= idén). *Nekëm ës lëtt vóna ë' kicsi, ha nektëk lëtt.* — Vö. az irodalmi nyelvben is pl. Lehr A. nyilatkozatát: Ezzel végig böngésztünk volna a balladákon, Nyr. 6 : 157. Köznyelvben: Maga jött be utoljára? Felelet: Én jöttem vóna.

c) Feltételes mondattal egyértékűleg, vagy meg nem valósult cselekvésre való felszólításban, megjegyzésben múltra vonatkozólag. Pl. *Jártál vóna utána, akkór nem lëtt vóna részëgës! Mán bizon ült vóna a likánn, ne járt vóna annyit!*

B) Az irodalmi és köznyelvtől részben eltérően

a) bizonytalanságából kifolyólag oratio obliquában, mondhatni: még gyakrabban mint az *írna,* mikor valaki mások nyilatkozatát csak mint állítást idézi, a melynek valódiságát nem tudja biztosan. Pl. *Beszéllik, hogy ő ës ott lëtt vóna. Aszongyák, hogy a forradalomkór sok pénzt kapott* (= talált) *vóna.* Vö. az

irodalomban is: Állítólag ő *mondta volna*. Az uralkodó ezt a nagyfontosságú kijelentést *tette volna* stb. (Hirlapokban.)

b) Elbeszélésben, főként mesében, de más előadásban, mindennapi beszédben is, időhatározói mellékmondatban, mint az *írna* alakot láttuk; pl. mesében: *A mint mënt, mëndëgélt vóna, látott ëgy nagy házat. Hát a mikor oda ért vóna, akkora kutya van a kapu előtt, mind ëgy nagy bocs.* Más előadásban: *Mikor az utósó helyen tért vóna bé, hát beléütközött egy embêrnek a szekeribe. Mikor ő jobban lett vóna, a gyêrmëkit a tehen megdöfte s avvâl gyült meg a baja.*

Mint tudjuk, ezt is latinizmusnak nyilvánították, nemcsak az irodalmi, de a székely nyelvre nézve is (vö. fennebb az *írna* alakra mondottakat és SIMONYI: A m. nyelv[1], I. 132. is). Én azonban mint fennebb, itt is eredetibbnek tartom e használatot az ott kifejtett okok alapján legalább a népnyelvre nézve, sőt bizonyos esetekben az irodalmi nyelvre is. Így pl. PETŐFInél is, a kinél nem egyszer találkozunk e használattal pl. a János vitézben: *Az óriás a mint rálépett vóna* — s a kinek eredeti tősgyökeres nyelvérzékét nem igen vonhatjuk kétségbe ez iránt sem. Vagy pl. MERÉNYI meséiben, a melyekben ez alak használatát SIMONYI csak az irodalmi stilus hatásának tulajdonítja. (Nyr. 6 : 244.). Pedig tudjuk, ennek az írónknak kiváló hajlama van a népnyelv iránt, «elmondani a mesét egészen úgy, a nép eszejárása szerint, mikép ügyes paraszt mesélő elmondaná, arra kiválóan alkalmas» — mint birálója ARANY J. is megjegyezte (Prózai dolgozatok); s valószínüen az ő népe, a Dunamelléki nép nyelvében is megvan e használat, csak még nem mutattak rá. — Mindenesetre az sem lehetetlen, sőt valószínű, hogy az irodalom s a régi deákos irodalom is hathatott némileg ez árnyalatában kissé népiesebb, naivabb és tán véletlenül a bibliáéval is egyező szerkezet fennmaradására vagy tovább fejlődésére a népnyelvben.

Mellékesen még van egy megjegyzésem SIMONYI egy kifejezésére, hogy t. i. *a mint kiment volna* e helyett volna mondva: *a mint kiment volt* (A m. nyelv[1] I. 132 és [2]92. l.). Nyelvérzékem szerint is itt csak érintkező előidejűségről lehetvén szó (vö. M. Köt. 3: 185.), az *írt volna* e használatában nem az *írt volt*-tal, hanem az *írt*-tal azonos, s a *mint kiment volna* = *a mint kiment.*

c) Mint az *írna* alakot fokozottabb értelemben, bizonyos értelemmódosító segédigés (*akar, szeret* stb.) kifejezés helyett használják, mégpedig α) olyan példákban, minőt Arany-Gyulai népköltési gyűjteményéből egyet Szarvas idézett, Nyr. 2 : 459: *Hajtottam vóna én utána, de hiába* (= *akartam*); β) A *szeretett volna* kifejezéssel egyértékűleg, gyakrabban, pl. *Ugy monta vóna* (= szerette volna mondani) *hogy! Ugy ëtt* (evett) *vóna ëggy ë' kicsitt, de nem vót soha étvágya. Ugy dólgozott vóna, ha lehetett vóna, de máⁿ nem vót ereje.*

3. *Irni fogna.* Mint ismeretes, ez az igealak csak ritkán, néha fordul elő az irodalomban is, meg a népnyelvben is, de előfordul. Igaz ugyan, hogy mikor Simonyi Kis m. nyelvtanába felvette, Komáromy Lajos szemrehányással illette, hogy csak kárpótlásúl vette fel mint olyan új alakot, melynek a népnyelvben való használatát ő egyáltalában nem ismeri s ha történeti nyelvben valamely fordító elvétve használja, idegenszerűséget követ el. Erre azonban Simonyi azzal válaszolt, hogy az ő vidékén (Veszprém-m.) ugyan nem használják tudomása szerint, de a műveltek beszédében hallotta, s a régi irodalomból és néhány újabb jeles íróból is igazolta ez igealak létezését (vö. Nyr. 10 : 321—22.). Ép így Albert Jánossal szemben (vö. Nyr. 24 : 370.) Zolnai is (NyK. 26 : 370—71. és Nyr. 25 : 467.). Ezek szerint egyes iróinkon, így Aranyon kívül is találkozni vele a kapnikbányai és háromszéki nyelvjárásban is (Vass J. Lőrincz Károly adatai alapján NyK. 2 : 369.) valamint pl. Rimóczon, Sooshartyánban, Megyeren és a Karancsságban, tehát palócz vidéken, széltében (Simonyi kérdésére Nyr. 6 : 366, Gonda Béla, Nyr. 6 : 416.); — sőt Veszprémben is a Balaton vidékén (Zolnai, Nyr. 25 : 467.) meg Baranyában is (Sándor János, Nyr. 25 : 514. effélében: Bárcsak *meg fogna gyógyulni,* a. m. bárcsak meggyógyulna). Vö. külömben Fogarasinak is egy adatát a régi erdélyi nyelvből, NyK. 1 : 351. s erre Veress Ignácz, Philol. Közl. 1882. 409. l. Végül a NySz.-t is a 16. századtól föl Gvadányiig. Kolozsvári fiúk, I. gymn. o. tanítványaim is önkényt mondtak efféle alakkal álló példákat a jövőre vonatkozólag.

Ime tehát a népnyelvre is igazolható, sőt már Lőrincz Háromszéki nyelvjárásából (MNy. 6 : 227.) igazolható lett volna ez az igealak, melyet újabb nyelvtaníróink (pl. Szinnyei és

HALÁSZ is) mint föltételes jövőt ismernek s melynek használatáról azt mondják, hogy ez csak nagy ritkán, illetőleg ritkán fordul elő.

A háromszéki nyelvjárásban is csak ritkán használják és nem kivánság vagy óhajtás, hanem csak feltételesség jelölésére efféiékben: *Ha êl fogna jőni, mondd mëg neki, hogy várom. Ha itt fogna lemënni, aggy hírt nekëm!* Azonban itt is inkább az ú. n. felt. jelen vagy folyó cselekvés használatos: *ha êljőne, ha itt lemënne* stb. LŐRINCZnél egy példa van ez alakra: *meg fogná cselekedni* és úgy látszik, ő ezt is a lehetőséget és valamely cselekvény v. történet függő-kétes voltát jelentő *fog* értelmében venné (= bizonyosan megtënné); azonban ebben az értelemben, nem emlékszem, hogy hallottam volna ezt az alakot, bár nem lehetetlen, hogy a *fog*-nak már ismert jelentései alapján elvétve úgy is előfordulhat valakinek a beszédjében.

Jegyzet. *Irni fogott volna*, illetőleg *fog vala* és *fogott volna engedni* LŐRINCZ szerint (MNy. 6 : 227. és NyK. 2 : 369.) Háromszéken s tán Kapnikbányán és vidékén is előfordulna, illetőleg előfordult volna a 60-as években. Ez azonban ma nem bizonyos; ez is tán csak jóakaratú általánosítás, tudákos példa lehet. Valamint a szintén itt említhető *irna lesz* is Kapnik vidékére idézve, NyK. 2 : 369.

Irt lenne. — Erről az igealakról, mely úgy látszik a moldvai csángóknál általános (SZARVAS, Nyr. 3 : 4 és 51, RUBINYI: Adalékok, 16.), LŐRINCZ szintén megemlékszik: «A *lenne* ige az egyszerű múlt alakkal olykor előfordul, például: *bár elment lenne, ha elvitte lenne*; s ez úgy fejthető föl: *bár úgy lenne, hogy elvitte*» MNyt. 6 : 231. Mint e nyilatkozatból következtethetnők, LŐRINCZ idejében a 60-as években ez is előfordult volna, bár ritkábban. Magam nem emlékszem, hogy hallottam volna ez igealakot és nem is jegyezhettem fel rá példát. Tán csakugyan megvolt és kihalt?

4. Az *ehetném, ihatnám*-féle kivánást kifejező igealakok. — Ezek a vágyat, óhajtást jelölő sajátságos igealakok, mint tudjuk, régi ikes alakjukat a mai nyelvben is megtartván, mintegy elszigetelődtek az általános föltételes módtól (vö. SIMONYI Az ikes ragozás tört. Nyr. 1905 : 453.) s a népnyelvben mintegy állandó szólássá levén, a hol még járják, nem úgy képezik múltra vonatkozó alakjaikat, mint várnók: *ehettem volna, ihattam volna*, ha-

nem: *ehetném vót, ihatnám vót* (= éhes voltam, szomjas voltam).*) Sőt egyes vidékeken még tovább ment a nyelv és ez igealakokat, a 3. személyű alakot nominativusnak, alanynak véve, személyraggal látta el s a jelenre is körülírással mondja: *mehetnékje van*, múltra: *mehetnékje vót* (vö. SIMONYI Nyr. 7 : 437—38.).

Nyelvjárásunkban az utóbbi fejlődés nem állt be, a fennebbi körülírások azonban ki vannak fejlődve és úgy látszik, már a 60-as években megvoltak. Ugyanis már LŐRINCZ értekezésében találkozunk ezekkel a vágyjelentő igealakokkal, mint: *ehetném (van,* így!); *alhatnám vala; maradhatnám vót; ha amugyan birhatnám vóna* (*azaz: bírni akartam volna*) MNy. 6 : 231. — melyek közül az utóbbi (*ha amugyan* stb.) nyilván rögtönzés, tán éppen LŐRINCZ alkotása, a többi azonban ma is hallható. — Mint látjuk, e használat némely nem *ikes* igére is átment nyelvjárásunkban is (*alszik* eredetileg iktelen: *aluszon — aludhatnám, marad — maradhatnám*, épp így *tánczol: tánczolhatnám* stb.). És ma megfigyelésem szerint a *van* igének 3 alakja szerepel e körülirt alakokban: *vala, vót* és *vóna*, melyek közül a két első a vágyat, kivánást a múltra vonatkoztatja; mégpedig a *vala* kevéssel azelőtti időre, a *vót* távolabbira, a *vóna* a föltételt ismétli meg. Mindhárom mint segédige járul a vágyat jelentő igealak után, mely rendesen ragoztatik végig egyesben és többesben is (*ehetném, ehetnél, ehetnék, ehetnénk, ehetnétek, ehetnének vala,* v. *vót,* v. *vóna)* és oly szoros egészet alkot ama segédigékkel, mint pl. az *ír vala* v. *volt;* a mi t. i. abban nyilvánul, hogy szórendjük bármilyen állításban sem változik. Példák: *Ugy ehetném, hogy! Ugy alhatnám vala, hogy! Erőssen ihatnám vót. Tuggya isten, ugy mulathatnám vót, hogy! Nem ës ehetnék vót* (t. i. *ő*). *Hogy e h e t n é m v ó n a, nem ehetném; de azétt ha megkénálnak, ëszëm.* [Jövő időre: *majd ha ehetnék* v. *megehül, ha ihatnék* stb. csak egyszerüen és nem *lësz* körülírással!]

*) Ezért FINÁLY H. a magyar ige időformáiról írt akad. székfoglalójában (1860) külön, vágyat jelölő módnak is veszi ez igealakokat két idővel, jelennel és múlttal. Vö. Phil. Közl. 1882. 408. l. is, — és MOLNÁR ALBERT, Corp. Grammaticorum, 239.

Felszólító mód.

E móddal, mint ismeretes, felszólítást, parancsot, kérést, intést, buzdítást fejezünk ki nyelvünkben és SIMONYI megállapítása szerint a föltétlen kivánat és czélzatosság módja (Nyr. 6 : 536.). Tegyük hozzá mindezekhez: némely esetben kapcsoló mód már ma nálunk is. — Nyelvjárásunkban is a felszólítás s ezzel rokon czélzatosság, szándékosság stb. kifejezője. Ilyen módú igealak meg három, illet. négy fordúl elő megfigyelésem szerint: *írjon*, *írt* (= írt legyen), *írjon vala* és: *fogjon írni*. Hadd lássuk használatukat sorban.

1. *Irjon*. — Ez az igealak használtatik

A) Főmondatban, mégpedig mint az irodalmi nyelvben, felszólítás, tiltás, feltétlen kivánás, óhajtás és megengedés kifejezésére, beálló v. folyó cselekvés jelölésére, illetőleg jelenre, jövőre vagy minden időre vonatkozólag. Pl. *Gyer ide te gyêrmëk! Êltakaroggy innét te tubák Sári!* | *Az isten á(l)gyon mëg s a medve háncson mëg! A fárkas ëgyën mëg!* (Átkozódásban és káromkodásban főként ez igealak, vö. Népk. Gy. 3 : 316.) | *D' annyit jártam, tuggya mëg a fêlségës isten, hogy! Köztünk maradt szó lëgyën! Közmént* (= kőhöz mért) *lëgyën mondva!* (babonás kifejezés) *Éjent* (ilyent) *ne ës lásson az embêr!* | *Nem bánom, vêrj meg, csak osztán te ës kapsz, mikor a kapunk előtt êlmész. Nem bánom, mënny el, csak osztán engëm okúl ne vess!*

Jegyzet. 1. Itt említendő a *-sza*, *-sze* nógató raggal való használat is sürgetésben, nógatásban, enyhébb de elevenebb felszólításban a jelenre, illet. beálló cselekvésre vonatkozólag, a mi főként a székelységben divatos s főként egyes 2. személyben, tárgyas ragozásban; de nálunk, mint a többi székelységben is, egyes és többes 1. és 3. személyben is. Pl. *Fog-sza mëg! Me-sze* (= nesze, fogd meg)! *Hoczide* (hozdsza ide), *hoczasza! Lám* v. *lássamsza! Aggyuksza ide në! Hâl(l)gassasza mëg kijed! Hâl(l)gassáksza mëg kijetëk! Acza* és *aczasza* (addsza), *gyeresze, nézzedsze, aggyátoksza* stb. (Vö. LEHR Toldi magyarázatait, 1882. 416.)

2. Ugyancsak a jelenre, illetőleg beálló cselekvésre vonatkozólag itt említhető az a használat is, melyet SIMONYI említ (A m. nyelv[1] I. 221.): az imperativus 1. személyének használata efféle kinálásban: *Aggyak lelkëm* (v. édes ifij' asszony) *ebből a*

*szép szilvából no!**) *Aggyak egy nihány krâjczárra no!* — És többes első személyben is, a kérő mintegy önmagát is belefoglalva: *Aggyuk ide ugy no, májisztêr úr!*

3. Itt említhetjük a *nyughass-* és *maradhass*-féle kifejezéseket is, melyek mint látszik a palóczságban, s Veszprémben, Bácsmegyében, Hevesben stb. másféle párjaikkal is használatosak: várhass, ëhess, férhess, dögölhess (vö. Nyr. 25 : 179, 318, 421, 558.). — Nyelvjárásunkban, mint megfigyelhettem, csak a *nyüghass* és *nyughassatok* alakok járják s a *-hat, -het* képző jelentése ezekben is elmosódott, úgy hogy *nyughass mán no!* kb. csak = nyugodjál már, *nyughassatok* = nyugodjatok, üljetek szépen! Az igealakok itt is iktelenek; magyarázatukra meg vö. HEVES KORNÉL elfogadható magyarázatát, Nyr. 25 : 559.

b) Az irodalmi nyelvtől eltérően használják az *írjon* alakot megjegyzésben, csodálkozásban, bámulásban effélékben: *Az osztán ne lëgyën igaz! Éjen ügyes fiuk ojan ügyetlenëk lëgyenek! Mán az az embêr béjő s azt ne mondja a leánya, hogy: üjjön le édës apám! Mán hogy ő azt mëg ne gondólja, hogy a' rossz! Osztán vágd pofon s még ő haragszik!* (KRIZA, Vadr. 363.).

Mindezekben tán felszólító alaphasználatából kifolyólag áll az *írjon* alak, itt-ott mint tán egy elhallgatott tagadó főmondat mellékmondata s nem idegen hatás. Pótolhatja ilyenkor a főnévi igenév is, pl. *Mán ő ezt ne tudni! Semmire gondja ne lenni!*

Ellenben nem mondják Háromszéken pl. *Ki légyen az úr?* — latinosan; tudtommal tréfásan vagy gúnyosan sem. (Vö. LEHR, Toldi-magyarázatok 1882. 286.)

B) Mellékmondatban egyéb könnyen magyarázható használatán kívül:

a) Mint az irodalmi és népnyelvben országszerte (vö. SIMONYI, MKöt. 3 : 73) a főmondatbeli első használata alapján magyarázható esetekben és tagadó kifejezések után. Pl. *Nem hiszëm, hogy ojan rossz légy. Nem hiszëm, hogy mëglëgyën. Nem hiszëm, hogy ma esső ne lëgyën. Sohase hiszëm vala, hogy êljőjjek. Nem hittem vóna, hogy ojan régi lëgyën.*

Ezekben SIMONYI elöbb a nép ajkára átment latinosságot volt hajlandó látni (Nyr. 6 : 203, 338.); utóbb azonban azt

*) De már azt nem éppen úgy mondják legalább nálunk: *Na! adjak öt krajczárt érte;* hanem: *No, aggyak értë öt krájczárt no!*

mondta, hogy a latinosságot bajos föltennünk, mivel e szerkezet országszerte el van terjedve (MKöt. 3 : 74, 76.). Eredetileg tán kivánság van az effélékben kifejezve a mellékmondat tartalmára nézve (id. m. 2 : 74.). Vö. LEHR magyarázatait is, Toldi 265, 286.

b) Az irodalmi nyelvtől eltérően feltételes mondatszerkezetben feltételes múlt helyett áll az *írjon*; gyakrabban a *ne* kötőszóval kapcsolatban, de ritkábban a nélkül is. Pl. *Ha, fijam, én ide ne jőjjek, sárba jártak vóna a szomszédok. Ha magik ne lëgyenek, elveszünk vala. Met biz' a ha én ne lëgyek, itt hagyta vóna a fogát. Ha mëg ne lássam, elesik vala. Nem ës tudtam vóna, ha ne mongyad.* | *Met biz' a, ha alább üsse, béhasad a feje.* LŐRINCZnél: *Ha ott' ne lëgyek, vége* v. *vége lësz vala*, v. *lëtt vóna. Ha szót fogadjon, nem érte vóna bu* (id. h. 231. l.).

E szerkezet s így az *irjon* alak e használata SIMONYI szerint «kivált az erdélyi nyelvjárásokban kapott lábra s ezeknek egyik közös sajátságát teszi» (MKöt. 3 : 125.). Pedig GELEJI KATONA ISTVÁN, P. HORVÁTH ÁDÁM, GYERGYAI FERENCZ és LŐRINCZ nyilatkozatán és pár idézett pédáján kívül, melyek mind a székelységre vonatkoznak, csak CSEREItől és BETHLEN MIKLÓStól idéz példát SIMONYI és mint tudjuk, ezek az utóbbi írók is tősgyökeres székelyek, az első Háromszéken (Nagyajtán), a másik Udvarhelyszéken született s mindkettőnél szintén csak székely nyelvjárási sajátságnak tulajdoníthatjuk ezt.*) Itt tehát, különösen a *ne*-vel való kapcsolatban *(ha ne irjon ...)* nem is annyira erdélyi, mint csak székely sajátsággal van dolgunk, a mi már a 17. században GELEJI KATONÁnak feltünt (TOLDY: Régi m. nyelvészek 321. l. mint az *ír vala* alaknál idéztük is). P. HORVÁTH ÁDÁM is, igaz, erdélyi dialectusról szól s úgy érinti az efféle példákat (Jutalomfeleletek 1 : 45.), de látszik, hogy ő is a székelységre érti; GYARMATHI és DÖBRENTEI is mint székely sajátságot közli a Vocabulariumban (1816), illetőleg a régi Tájszótárban (1838) az *ángy* szó alatt.**

---

*) Előfordul ugyan efféle szerkezet KAZINCZYnál, ARANYnál (TSz. V : 93.) s LEHR szerint a népnél is Dunántúl (vö. SIMONYI MKöt. 3 : 125.); azok azonban ARANY példáját kivéve nem éppen ilyenek s csak folyó cselekvésre vonatkoznak.

**) GELEJI KATONA és a régi *Tájszótár* ez adatából viszont azt is

GYERGYAI F. is A m. nyelv sajátságaiban székely szokásnak mondja az effélét: *Ha el ne kapja a gyermeket, a lovak letapossák* (Sim. MKöt. 3 : 125.), illet. *letapossák vala;* mint a hogyan SIMONYI is A m. nyelv-ben (1. kiad. I. 221 és 2. kiad. 158.) helyesen csak mint székely sajátságot említi az efféle fölszólító módú föltételező mondatot.

E szerkezet magyarázatára nézve pedig érdekes, hogy néhol, pl. Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyében is ezt: *Ha ott ne legyek, belehal a vízbe* így mondják felszólító móddal és mellérendelt mondattal: *Ott ne legyek s belehal a vízbe* (KONCZ ELEK értesítése). S nyelvjárásunkra is idéztük például, fennebb, Krizától: *Osztán vágd pofon s még ő haragszik.* Vö. az efféléket is: *Szólj igazat, betörik a fejed* stb. MKöt. 3:124. És a latinban is: *Naturam expellas* (= si, ha) *furca, tamen usque recurret.* E szerkezetek alapján világos, hogy itt nem idegen hatással van dolgunk, mint a hogyan SIMONYI sem szól arról; hanem itt ismét mondatvegyülés történt. Mégpedig tán a fölszólító mód hatolt be a föltételező mellékmondatba, mint a hogyan SIMONYI kifejezte (MKöt. 3 : 125.) s ezt a két *volna* illet. *vala* kerülése is elősegíthette; vagy pedig a nyilván szintén eredeti mellérendelt mondatos fölszólító módú szerkezetre hathatott a *ha ír* v. *ha nem ír vala* alárendelt, *ha* kötőszós szerkezet s a föltételes értékű főmondat egészen mellékmondattá lett, úgy látszik, már a 16–17. században (vö. GELEJI KATONÁT id. h. 1645.). A szokásos kissé durva érzékeltetéssel tehát: *Ha ott nem lëszëk vala, beléhal vala a vizbe* + *Ott ne lëgyek s beléhal a vízbe* = *Ha ott ne lëgyek, beléhal a vízbe.* — Hogy a népnyelv az alárendelt mondatot általában nem igen szereti, s így utóbbi magyarázatunkra vö. SZARVAST is, Nyr. 1 : 459.

c) Egész Erdélyben divatos már, mint ismeretes, a *kell hogy*-os szerkezet főnévi igenév helyett, sokszor a *hogy* kihagyásával is: *el kell mennem* h. *el kell hogy menjek* v. *el kell menjek.* A székelységben s így nyelvjárásunkban is e használat divatos, pl. *Aszt gondóltam, ël këll fussak. A' këllëtt lëgyën. Në, mekko-*

---

megtudjuk, hogy a többi magyarságban még régebben ilyenkor az a *valás* szerkezet járta, a mi ma csak a székelységben maradt fenn: *Ha ott nem lészek vala, ha meg nem ragadom vala.* stb.

ránn këll béhajoljak. Az este kellëtt hogy elmënnyenek (= bizonyosan az este kellett elmenniök). *A szél kellëtt hogy béfújja. E' (ez) vetve këll lëgyën, fijam!* — Többször hallhatni efféle̋t is: *Négy-, ötnek këll lëgyën. Neki êl këll mënnyën*, stb.

Az utóbbi szerkezetben nyilván ismét combinatio van az igeneves és fölszólító módú szerkezetekből: *Neki el këll mënni*(e) + *êl këll* (hogy) *mënjën.* — A *kell hogy*-os szerkezet pedig ismét nem idegen hatás szerintem, mint a hogy régebben magyarázták, hanem rendes úton fejlődött magyar szerkezet lesz, mely csak talál a latin *oportet, ut* v. *oportet* és puszta *coniunctivus*szal, s az oláh nyelv megfelelő szerkezetével. Szarvas és Simonyi, mint tudjuk, kezdetben latin hatásra gondoltak (vö. Latinosságok, NyK. 10 : 169. és Nyr. 1 : 432.). Ponori Thewrewk E. törzsökös népies magyar kifejezésnek idézte, Nyr. 1 : 475. Szarvas később oláh hatásnak ismerte el az efféle szerkezetet (Nyr. 18 : 469—70. és 19 : 26.). Ezt fogadta el Steuer is, Nyr. 18 : 517. Ezzel szemben Veress Ignácz, nézetem szerint helyesen, egészen magyar szerkezetnek bizonyította, mely Petőfinél is, Aranynál is előfordul, s mint az *akar, kiván, óhajt* igék, *szabad, igaz* névszói állítmányok s a *kell*hez még közelebb álló *illik, illő* kifejezések is állhatnak *hogy*-gyal, úgy állhat ez is, sőt a *hogy* kimaradása is érthető a magyarból. Veress magyarázatával szemben hiába szólalt fel nézetem szerint Kászonyi Lukács, Steuer, Szarvas, sőt Balassa is az oláh hatás mellett, Nyr. 19 : 26. Ugyanis itt nem is annyira combinált szerkezet alakulásáról lehet szó, melyben az *el kell mennem*-féle szerkezetbe a *kell* után a *hogy*-os szerkezet, mégpedig az oláh szerkezet vegyült volna be, mint Balassa magyarázta; hanem itt tán alapjában nyomatékosabb, természetes úton is felléphetett mellékmondatos szerkezetről lehet szó (vö. a magyarországi *kell, hogy ez meg ez meglegyen*-féle szerkezetet), vagy a *lehet* és *illik*-félék után álló *hogy* analógiája is hathatott, hogy az igenév helyett itt is mellékmondat lépett föl. Innen az erdélyi szórend megmaradása is: *el kellett, (hogy) menjen* > el kellett mennie. Külömben némelykor igeneves szerkezet is fordul elő nyelvjárásunkban is: *Mán csak védenëm këll. Akkor annak pontosonn találni këllëtt.*

Jegyzet. A dunántúli *el kellettem menni* természetesen már idegen, mégpedig német hatás (ich musste gehen).

2. *Irt* = irt legyen. — Lőrincz egy megjegyzése szerint az *irt legyen* igealakot is használnák Háromszéken, legalább is használták volna az ő idejében óhajtómódulag, így: *Szeretném, hogy Pál itt maradott legyen, hallom is, hogy itt maradott.* (Id. h. 231. l.) Nyelvérzékem szerint azonban ezt így mondanák: *szeretném, ha itt maradott vóna* stb. — és én legalább nem emlékszem, hogy az *irt legyen* alakot hallottam volna. Hanem igen helyette az *irt* alakot effélékben: *Hát osztán te utánna ne tuttál menni! Mi, hogy ő ne tudott bódogulni! Bánnya a fene, csakhogy nekëm ne jutott* (legyen). *Csak fël ne ëbresztëtte s bâjt ne csinált* (Torja). *Csak bajod ne lëtt! Ott biz' add* (bizony hadd) *ütte* (ütötte), *csak sënki ne látta! Csakhogy nehogy drágán vëtt valamit, nincs semmi bâj! Elmënyëk én, nehogy mëg ne csinálta.* Mintegy præs. perf. értékben is: *Mán az a nagy eklézsia hogy ne kapott egy jó meštêrt* (kántort; = nincs egy jó kántora)!*) — Ide vehetni tán részben az efféléket is, főmondatban: *Lëtt utánna,* (hadd legyen, nosza) *ëgyük mëg ezt ës!* Utóbbi esetben az *irt* alakról természetesen csak mint előre befejezettnek tekintett cselekvésről és nem múlt időről lehet szó.

3. *Irjon vala.* — Nyelvjárásunkban, bár ritkábban, ilyen igealak is előfordul feltételes mondat helyett álló felszólításban, inkább közel múltra értve. Pl. *Üssön vala csak mëg v. csak üssön vala mëg, met a baját eligazíttottam vóna. Me(r)t ha ezt ne tëgye vala, kapott vóna!* Lőrincznél ez is előfordul: *Fizessen vala csak jól, a perit mëgnyerte vóna!* (Id. h. 231. és 241. l.) Ez utóbbi példát legalább ma inkább így mondanák: *Mán bizon fizet vala jól s akkor a përit mëgnyêrte vóna.* Vagy: *Ha jól fizetett vóna, akkor a perit mëgnyêrte vóna.* A fennebbi «*üssön vala csak mëg!*» szerkezetet azonban, melyet Lőrincz szintén idéz (MNy. 6: 231. l,), használják s így a *vala* segédigét bizonyos «föltevő mult» alakítására felkiáltásban az *írjon* mellé is odateszik. Nyilván a jelentő módú használat analógiájára, az *ír vala, kell vala* = «írt volna, kellett volna» jelentő módú alakok mintájára, mintegy mód- és idő-combinatióval, így: *írjon* + *vala* = *írjon vala,* hol a

*) Vö. e szerkezetekhez Apor P. Metamorphosisának módhasználatát is, Barcza József, Nyr. 24: 358.

vala inkább az időt, mint a föltételt juttatja kifejezésre: elébb v. közelebbről. — Vö. ZOLNAI (TÖMLŐ GY.) Németujvári glosszák, Nyr. 14 : 309. *örülne vala* is!

4. *Irni fogjon.* Nagy ritkán ezt az igealakot is hallani mintegy jövőre vonatkozó megjegyzésben, pl.: *Csík osztán ne fogjon fájni.* (Efélét Kolozsvárt is hallottam egy nőtől.)

* * *

Ha most visszatekintünk a látott idő- és módalakokra, látjuk, minő gazdag igeidő és mód használata van a háromszéki nyelvjárásnak s így egyes nyelvjárásainknak ma is, csak utána kell kutatnunk, és következetesség is van e használatban, csak utána kell néznünk s a tényeknek megfelelően psychologiailag kell magyaráznunk. Láttuk, hogy csaknem mindazok az időalakok megvannak ma is nyelvjárásunkban (pl. az *ír volt* kivételével), melyek a régi nyelvben megvoltak; sőt a fölszólító és feltételes meg a jelentő módban is több időalak van, mint a mai irodalmi nyelvben, de meg a régiben is. Valósággal TINÓDI és ILOSVAI SELYMES PÉTER kora, a régi magyar költők és a kódexek kora jut eszünkbe a sok *vala* és *volt*, az *íra*, *írt vala* és *írt volt* stb. alakok ma is élő használatának hallatára, a mi itt-ott kissé szintén egyhangúnak látszik (pl. a sok *vala* alkalmazásánál); de viszont mennyi kifejezésbeli árnyalat, külömbség van bennük, mint azt pl. BUDENZ idézett régi összeállítása (MNy. 5 : 355—58.) vagy LŐRINCZ összefoglalása (MNy. 6 : 231.) s KRIZA Vadrózsáinak főként IV. pontja, a háromszéki szólásmódok és közmondások, helyesebben beszélgetések összefüggő használatban is feltüntetnek.

Természetes, hogy ezek az időalakok a régibb, HUNFALVY és SZARVAS-féle elméletbe nem fértek be csak úgy kikapott szemelvények alapján (vö. SZARVAS, Igeidők 8.), és tán az actiók tanának újabb hívei is részben a latin nyelv időalakjainak mintájára felvett igealakokat látnának bennük. Pedig ezek is a természetes nyelvfejlődés eredményei, csak helyesen kell néznünk és elemeznünk. Mint láttuk, nemcsak cselekvés állapotát, de valóban időt is juttatnak kifejezésre; sőt annak szűkebb, pontosabb meghatározását is, határozó szó nélkül is (pl. az *íra*, és *vala* összetételekben); természetesen némelykor inkább a cselek-

vés, máskor az idő jut kifejezésre. Láttuk ezzel kapcsolatban a jelentésbővülést vagy szűkülést is s az analógia és combinatio (contaminatio) érvényesülését itt is. Természetesen egyes alakok bizonyos használatának fennmaradásában a gépies megszokás is hathatott (pl. affélékben: *sohasem hiszem vala*).

Az is érdekes lehetne, hogy pl. az *írt vala* használata kevéssel ezelőtt múlt időre épp oly jellemző a székely s tán éppen a háromszéki emberre, mint pl. a szegedvidéki, dorozsmai emberre az ő kiejtése.*) És stilisztikai szempontból is pl. a *vala* és *volna* váltakozása föltételes mondatokban, s ez utóbbiaknak többféleképpen való szerkesztése (vö. LŐRINCZ, MNy. 6 : 231,) meg a különböző multak cserélkezése szintén milyen érdekes lehet. E tekintetben mintegy gazdagító hatással is lehetne a székely beszéd mai, ez irányban szegényebbé vált irodalmi nyelvünkre. Minket azonban főként az érdekelhet itt, hogy a miket láttunk, azt ma is élő nyelv használata alapján láttuk, s nyelvjárásaink idő- és módalakjainak tanulmányozása, megfigyelése biztosabb alapot adna köznyelvi időalakjaink kérdésének végleges tisztázásához, s részben módjaink használatának itt-ott szintén pontosabb megállapításához is. Így érdekes és nevezetes találkozásokra jutnánk egyes nyelvjárásainkra vonatkozólag mondattani téren is (vö. pl. az *íra* használatát) s az igeidőinkre és módjainkra vonatkozó összes nyelvjárási adatokat ismernők és értékesíthetnők.

ERDÉLYI LAJOS.

---

*) Azon az alapon ismertem meg egy alkalommal egy háromszéki embert Debreczen vidékén.

A magyar népdal strófa-szerkezete.

I.

A népdal helyes fölfogása csak újabban kezd nálunk terjedni. Régibb gyűjtőink és kutatóink költeménynek vették, műköltő szemmel vizsgálták. Pedig a népdal lényegesen különbözik a szavalásra, elmondásra készült költeménytől. A népdal vokálszöveg, igazi élete csak az énekben van, szöveg dallam nélkül nem teljes mű. A két alkotó elem közül még a dallam a fontosabb, mert eredetibb és állandóbb. Régebbi gyűjteményeink meg éppen a változó elemre, a szövegre helyezik a súlyt. A népdaltanulmány, első sorban a ritmikai, csak énekelt dalokon alapulhat.*) Zenés gyűjteményeink újabb keletűek és köztudomás szerint éppen nem tökéletesek. A ritmikus sok kérdésére egyáltalában nem felelnek. Ezért a népdal ritmikájából a gyűjtemények alapján csak a magasabbrendű szerkezetek — strófák — vizsgálata lehetséges. A kisebb ritmikai egységek mikroszkopikus vizsgálatára csak az eleven énekből gyűjthetni præparatumokat. Az ütemek és sorok tanának sok kérdését csak a népének hosszabb megfigyelése alapján lehet eldönteni, ha t. i. a modern ritmika álláspontjára helyezkedünk és a papiros-analizis helyett az eleven előadást vesszük alapul. A saját előadásunkon kivül a népét pedig azért kell megfigyelni, mert a legnagyobb népdalismeret és a főbb előadásmódokban való gyakorlat mellett sem lehetünk biztosak minden egyes dal előadásában.

Megemlítem röviden az általános ritmikai irodalom főbb munkáit; részletesebb megbeszélésük most messzire vinne a tárgytól.

---

*) Nem úgy mint Madzsar G. értekezése: A magyar népköltés versalakjai. Budapest 1895.

Elsősorban WESTPHAL következő művei fontosak:

1. Elemente der musikal. Rhythmik. Jena 1870. 2. Allgemeine musikal. Rhythmik seit J. S. Bach. Leipzig 1880. 3. Aristoxenos v. Tarent. Melik und Rhythmik des class. Hellenentums. Leipz. I. 1883. II. 1893. 4. Theorie der mus. Künste der Hellenen (Rossbach közreműködésével). I—III. Leipzig 1885—89.

A görög ritmikának WESTPHALétól eltérő összefoglalását GEVAERT nagy munkájában találjuk. (Histoire et théorie de la musique de l'antiquité. II. köt. 1—245. lap.) Itt egy hosszú gyakorlati zenészpálya tapasztalatai érvényesülnek íróasztal-elméletek ellenében.

Az ARISTOXENOS-WESTPHAL-féle tan módosítva, továbbfejlesztve jelenik meg SARAN F. régebbi dolgozataiban. (Különösen: Über Hartmann von Aue. PAUL-BRAUNE: Beiträge, 23, 1—108, III. és IV. fejezetében.) Sokban egész új és önálló ritmikája a köv. kiadványban: Die jenaer Liederhandschrift. Hg. von G. HOLZ, F. SARAN, E. BERNOULLI. Leipz. 1902. A II. kötet 91—151. lapján: Rhythmik. Fontosak SARANnak a ritmusfejlődésről, a formák átalakulásáról szóló fejtegetései. Ezek közül az ó germán alliteráló vers levezetését SIEVERS beleszőtte «Altgerm. Metrik» c. művébe. (Halle, 1893. VII. fej.) Hasonló tárgyú: «Zur Metrik Otfrids v. Weissenburg.» (Philol. Studien. Festgabe für E. SIEVERS. Halle, 1896.) Végül sok érdekes elméleti része van «Der Rhythmus des französ. Verses» cz. könyvének. (Halle, 1904.) Sokat igér készülőben levő általános ritmikája.

A zenei szakirodalomból haszonnal forgathatja a ritmikus RIEMANN H. munkái közül főkép a «Grosse Kompositionslehre»-t (I. Leipz., 1902.) és a «System der musik. Rhytmik und Metrik» czíműt. (Leipz., 1903.) RIEMANN, a ki régebbi munkáiban WESTPHAL után indult, ez utóbbi művében egészen új alapot akar adni a speciális zenei ritmikának.

Régebbi hasonló irányú művek: FUCHS: «Die Zukunft des musikal. Vortrags.» 1884. Kevesebb értékű TIERSCH O. eklektikus, kissé zavaros könyve: «Rhythmik, Dynamik und Phrasierung. 1886.

A feldolgozott népdalokat több forrásból vettem. A nyomtatott gyűjtemények közül BARTALUSéból merítettem a legtöbbet, utána még SZÍNIéből. Igazi népies dal azonban ezekben sincsen

sok: felénél kevesebb. Nagyobb mennyiségben találtam ilyeneket az Ethnographiai Múzeum fonogramm-gyűjteményében, melynek használatát SEEMAYER igazgató úr készséggel megengedte. VIKÁR B. úr, a gyűjtő, pedig becses útbaigazitásokkal segített. Összesen mintegy 1000 népdalt dolgoztam föl, többet ezidőszerint alig lehetne. Nincs ebbe beszámitva KISS A. gyermekjáték-gyűjteményének mintegy 180 zenés darabja. A gyermekdal formája ugyanis csak részben találkozik a népdaléval, s így e darabok legnagyobb részét nem lehet a népdalformákkal együtt tárgyalni.

Az anyagot kiegészítettem az «Ethnographiá»-ban elszórtan megjelent népdalokkal, nevezetesen SEPRŐDI J. gyűjteményének (XII., XIII. köt.) máshol nem talált részével (15 dal), végül saját, főkép mátyusföldi gyűjtésemmel. (Egy részét l. Ethnographia, XVI. 300.)

II.

Népdalstrófáink legnagyobb része négysoros. A rövidebbek ennek a formának kezdetleges alakjai, a hosszabbak kibővítései. A négysoros strófa állhat két egyenlő terjedelmű, vagy két külömböző terjedelmű részből. A további osztályozás a sorfajok alapján történik.

A ritmika a súlyok száma szerint 1-es, 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös és 6-os sorokat ismer. Az 1-es ritka, csak mint izolált, a ritmusszerkezetből kiváló elem jelentkezik, rendesen valami fölkiáltás, réja.

A legősibb, legegyszerübb, a ritmusérzéket leginkább kielégitő sor a 4-es, egyúttal a leggyakoribb: mindenütt uralkodik, táncban, énekben, zenében. A többi forma jóval kisebb számban van és mind visszavezethető a 4-esre és 2-esre. Ezek az elsődleges sorok. Elsődlegesnek nevezhetünk általában minden páros ritmuskapcsolatot, páros ütemet, kétsoros periodust, kéttagú strófát; a többi, másodlagos forma mind ezekből keletkezett.

A 3-asok, 5-ösök, 6-osok keletkezését a hozzájok legközelebb álló sor bővítésével és rövidítésével szokás magyarázni. (Legjobban l. RIEMANN, System 23—33 §§.) De ez a magyarázat voltaképpen nem világítja meg e sorfajok eredetét, csak a ritmusszerkezetben végzett funkciójukat értelmezi. Azonkívül a klasszikus

hangszeres zenében — Riemann kizárólag ebből vonja el elméletét — csak elvétve lehet szó az ilyen másodlagos ritmusformák «eredetéről» a szó szoros értelmében; mikor t. i. a zeneszerző már adott egyszerűbb formákból fejti ki őket. Alkalmasabb terület erre a vizsgálatra a népének, melyben a formák fejlődésen, átalakuláson mennek át, s nincsenek kritikai kiadásokban megállapítva. A népénekes szabadon rendelkezik a hozzájutott dalkészlettel. Ha szándékosan nem változtat rajta, változtat önkénytelenül. E változtatások nagyobb része a dallamot érinti.

A dallamvariansok változatossága a legnagyobb, egyszersmind legbizonytalanabb tere a vizsgálatnak. Nagy itt a szerepe a tisztán egyéni külömbségeknek, még a hibás reprodukciónak is.

Ritmikai variánsok is keletkezhetnek hibás eltanulás útján, de általában más okra vezethetők vissza, más a jelentőségük is. Eredetileg minden zárt ritmusforma testmozgással van kapcsolatban.*) Mihelyt az orchestikus ének megszabadul a kisérő tánczvagy munkamozdulatok kényszerítő izochronizmusától, meglazulnak a pontos, szigorú időviszonyok, megnyílik az út a szöveg speciális nyelvi ritmusának és a tisztán zenei elemnek (melynek nem lényege az egyenletes ritmus) érvényesülésére, keletkezik a szabad előadás, «tempo rubato», első foka annak a fejlődésnek, amelynek során az énekből elmondott vers lesz.**)

Az eredeti «orchesztikus» formák elváltozásánál megkülömböztetünk olyanokat, a melyek a dal ritmikai alapszerkezetét nem érintik, és olyanokat, a melyek azt erősebben megtámadják. Ez utóbbiak fontossága akkor kezdődik, mikor bizonyos állandóságra tesznek szert. A sok felmerülő és újra eltünő alakból néhány, gyakori ismétlés által fokozatosan megszilárdul. Egy-egy határozottabb gyorsítás, lassítás elterjedhet előbb kisebb, majd nagyobb körben, állandósulhat az eredeti forma mellett, ki is szoríthatja azt. (E folyamat nyelvészeti analógiája a hangváltozás.) Az ilyen megkristályosodott rubatoforma azután ujra szigorú időviszonyokat vehet föl, átmehet az orchesztikus előadásba, a hol most már új ritmusfajtát képvisel.

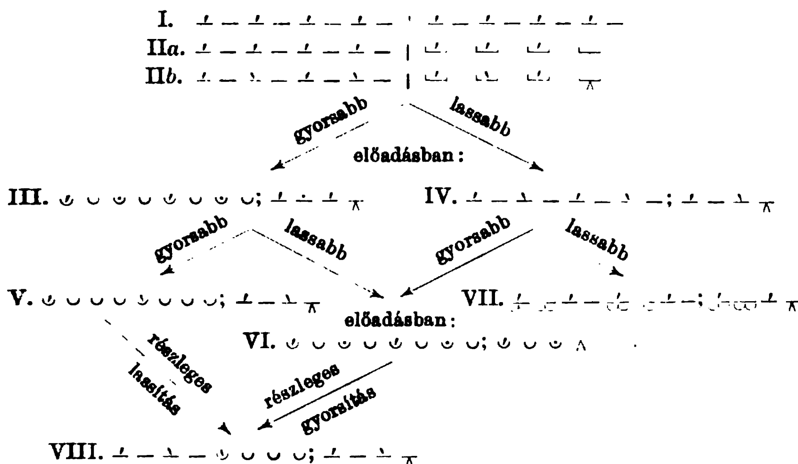
---

*) Bücher: Arbeit und Rhythmus.[3] Leipz. 1902. — Wundt: Grundzüge der phys. Psych.[5] III, 40. sk. — Saran: Jen. Hs. II, 102. sk.

**) Saran: Zur Metrik Otfr. v. Weissenb. Jen. Hs. II. Rhythmik § 8.

Ezt a folyamatot a mi népdalunkon is megfigyelhetjük, éppen a ritmikai variansok mutatják. Sok másodlagos ritmusú dalnak van olyan varianssa, a melyben elsődleges vagy az elsődlegeshez közelebb álló ritmusokat találunk. Gyakori eset ez a 11-fázisú soroknál. (Fázis az egyes hangadás, nem szótag: 10 szótagu sor lehet pl. több fázisú, melizmák által.) Az ilyenekből álló dalok egy része két alakban van meg: ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ⊥ — ⊥ ⋏ és ◡́ ◡ ◡̀ ◡ ◡́ ◡ ◡̀ ◡ ◡́ ◡ ◡̀ ∧ sorokkal.*) Egy strófán belül is váltakozik a két forma. Néha annyira bizonytalan az előadásuk, hogy a 3-as és 4-es közt lebegnek.**)

Ez a bizonytalan középalak átmehet a szigorú időmértékű, tánczszerű előadásba mint 4-es, mint 3-as, vagy pedig mint az a sajátságos sor, melyet az alábbi, a 11-fázisu sorok közös eredetét és viszonyát mutató táblázat VIII. képlete jelöl.

*) A görög sémákat eredeti jelentésük szerint, mint a kótákkal teljesen egyenlő értékű jeleket használom. A mai viszonyokhoz alakított ◡ . = ♪. (vagy ♩.) és v = 𝅘𝅥𝅯 (vagy ♪) jeleket SARAN alkalmazza. Tehát pl. a «magyar choriambus» képe ilyen: ◡ . v v ◡ . = ♪. 𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯 ♪. (vagy ♩. ♪ ♪ ♩.) nem pedig — ◡ ◡ —. A jelek fölé tett pont gyengébb mellékhangsúlyt jelent.

**) Úgy hogy a mai «népdalszerző» sokszor nem tudja, hogyan írja le a nótáját. DANKÓ P. «Jaj de nagyon kerülget a szerencse» kezd. dala — l. «Hattyúdalok», Schunda J. V. kiad. — az ének-zongora kiadásban így kezdődik: ♫♫ | ♫♫. ♪ ♩. | ♩ 𝄽. A czimbalomra átírt kiadásban:

I. Az ősi kettőssor (periodus), ebből összevonás útján alakul IIa. A 11-fázisú sor 4-es formájának ősalakja.

IIb. Az előbbi súlyviszonyai változtak: minden második súly gyöngül, minden jelentősebb súlyt egy kevésbbé jelentős követ.

III. A régibb és újabb magyar ritmopoeia kedvelt alakulata. (Tinódi énekeinek fele.)

IV. Ha a tempó meglassul, akkor a sorvégi 3 hosszú hang — egyszólamú zenében — könnyen kiegyenlítődik, hasonul a többihez; igy keletkezik ez a 6-os.

Ilyen pl. Bartalus V. 106. Ha fázisszáma nem nagyobb 11-nél, könnyen átmegy a VI-ba. Ilyenkor csak melléállított 4-esek éreztetik 6-osnak. Pl. Bart. I. 26.

V. A III.-tól tempóban, a dallam könnyebbségében és a súlyárnyalatban külömbözik. Gyors menetű fölbontásos jellegű melódiákban van meg. Pl. «Tisza partján van egy hajó kikötve» kezd. ismert dalban. (Seprődinél is.)

Ha fázisszáma megfogy — pl. összevonás útján, megközelíti azt a 4-est, amely IIb. első felét teszi.

VI. Igen gyakori népdalsor: a 11-fázisú sor tipikus 3-as alakja. Párja a 10-fázisú ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ⊥́ ⊥̇.

VII. Lassú 6-os ilyen fázisszámmal nincs; nem birná a tempót. Csak aprózott, fölbontásos dallamokban tünik el ennyire a súlyok külömbsége. IV-ből olyanképpen keletkezhetett, hogy a fázisszám tetemesen megnőtt. Példája: Bart. I, 10, 48. V. 105.*)

A táblázatban tehát egymástól külömböző 4-eseket, 6-osokat látunk. Eddig a ritmika nem vette figyelembe, hogy az egynevű sorok közt is fontos külömbségek vannak éppen a dallam súlya, volumene szempontjából. Egyre Saran figyelmeztetett: (Beitr. 23, 77. és Der Rhytm. des frz. V. 86.) bizonyos, a sor

---

*) Nevezetes, hogy a dalainkban előforduló mindkétféle 6-os jóformán kivétel nélkül 4, 2 szerkezetű, ellentétben a nyugateurópaival, mely Saran (Jen. Hs. Rhythmik 15. §.) és Sievers (Metrische Studien I, 42. §, 3.) szerint 2, 4 alakban túlnyomó. A mi sorainknak ez a metszete is a fönnebbi eredetre mutat. Míg a nyug. 6-os metszetében talán a középkori «dekasyllabon»-ból való eredetének jegyét viseli. Ennek formája t. i.: — ⊔́ ⊔̇ ⊔́ (⊥̇) | — ⊥́ .. ⊥́ — ⊔́ (⊥̇) (l. Saran, Der Rh. des fr. Verses 87. l.) éppen megfordítottja a fönti IIa.-nak.

és periodus funkciója közt álló sortipust állapít meg, amelyet «Pressrhytmus»-nak nevez; s az ilyen 4-est («gepresste 4-er») megkülömbözteti a normális 4-estől. Ekképen külömbözik a mi táblázatunk III. sz. képlete a IIa. első felétől. De hasonló külömbség van a VI. sz. képlet és a normális 3-as (–́ – –́ – –́ –) közt; a VII. sz. és IV. sz. közt. A VI. középen áll a normális 3-as és a normális 6-os (IV.) közt; a VII. első tagját alkotó 4-es a normális 4-es és a periodus közt. Súlyos vagy tömör soroknak nevezném ezeket, megkülömböztetésül a normális soroktól. Keletkezésük nemcsak úgy képzelhető, a mint táblázatunk a III-ét és VI-ét mutatja, t. i. gyorsulás és gyengülés által. hanem fordított irányban is: fázisszaporodás és velejáró súlyosbodás útján. Vagyis ilyen módon a normális sorok megközelíthetik a súlyosakat.

4-es: –́ – –́ – –́ – –́ – > ◡́◡ ◡◡ ◡́◡ ◡◡ ◡́◡ ◡◡ ◡́◡ ◡ ∧ >
> ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ∧

3-as: –́ – –́ – –́ – > ◡́◡ ◡ ◡ ◡́◡ ◡ ◡ ◡́◡ ◡ ∧ > ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ∧

A 11-fázisú sor harmadik tipikus alakját a VIII. formát, még nem részesítette kellő figyelemben a magyar ritmika.*) Eredetét az V. vagy VI-ban kereshetjük, ilyen módon:

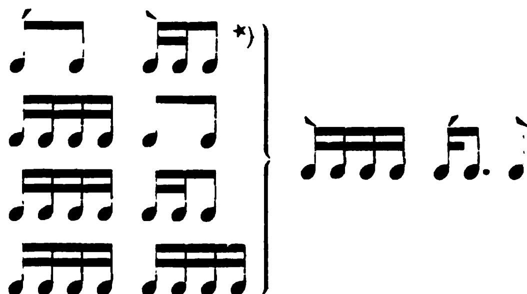
V: lassítva | ◡́ ◡ ◡ ◡ | ◡́ ◡ ◡ ◡ –́ – –́ ∧

VI: ◡́ ◡ ◡ ◡ | gyorsítva ◡́ ◡ ◡ ◡ | ◡́ ◡ ◡ ∧

Sajátságos jellegét az adja meg, hogy a «dipodikusan» árnyalt ütemek sorában egy megakasztja a súlyos és kevésbbé súlyos ütemek rendes váltakozását. A sor páratlan számú egyszerű ütemből áll, mindamellett a két szélén álló ütempárt erősen összetartja a súlykülömbség, a középső ütem hol az előtte, hol az utána állóhoz vonzódik, a szöveg és dallam szerkezete szerint. Gyors menetű 5-ös, többnyire a VIII. alatti tipikus formában. Más előforduló alakjai:

*) Csak Kálmán Farkas említi, és Dankó kizárólagos sajátjának tartja. (L. Seprődi dalgyűjtem. Ethnographia XII.) Valószínű, hogy Dankó a néptől leste el.

a) felbontásokkal:

b) összevonással:

c) felbontással és összevonással:

d) a középső gyengébb súlyú ütem előrevetésével:

Mindezekre azonban csak 1—2 példa van, annyira túlnyomó a VIII. alatti forma. Néhány dalban egy ilyen alakú sort találunk:

A zárójelbe tett rész rendesen egész pontos ismétlése a megelőző dallam- és szövegrésznek (pl. Lecsúszott a, lecsúszott a szénaboglya teteje), s így a sor voltaképp nem más, mint az

*) Ezt a sort alkalmazza ARANY «Népdal»-ában (Duna vizén lefelé úsz a ladik . . .), a strófa második felében.

előbbi kibővítése gyors 7-essé.*) Előfordul még fölbontásos formában:

Példák: *a)* « : Ha bemegyek : ihaj | a taksonyi csárdába».**) *b)* «Átalmentem én a Tiszán ladikon, ladi-ladi-ladikon», az utóbbi a második dallam-frázist ismétli.

Mindkét sor közelebb áll a súlyos sorok jellegéhez, de az 5-ös könnyű sorokból álló strófában is előfordul.

Eddig összesen 50 dalban találtam meg őket (az 5-öst 40-ben, a 7-est 10-ben); bizonyosan lesz még több is. Előadásuk módjáról meg kell jegyezni, hogy nem mind szigorúan orchesztikus menetűek. Legtöbbjük ugyan pontos tánczritmusban mozog, de nem mindegyikben maradnak változatlanul a pontos időviszonyok. Egy-egy fermáta megnyújtja a gyorsabb csoport egyik hangját: – – – – ◡ ◡ ◡ ◡̂ – – – ⋏; ez voltaképpen – – – – | gyorsítva – – – – | – – – ⋏, a szabad előadásban közönséges siettetés. Azonkivül egy részük kétféle alakban van meg: variánsuk az 5-ös helyén 4-est, v. 3-ast mutat.

Végül az tünik ki előadásuk megfigyeléséből, hogy a rendes 3-as és 4-es formától az 5-ösig számtalan finom átmenet van, amelyek igen jól mutatják az 5-ös keletkezését. Az elsődleges dalsorban meglazultak a pontos időviszonyok, meglágyult az egész, mikor, tánez mellé alkalmazva, újra orchesztikus előadásba ment át, más formává keményedett.

Vagyis a m á s o d l a g o s r i t m u s o k e g y c s o p o r t j a a r u b a t o - e l ő a d á s b a n k e l e t k e z e t t.

Megemlítem még, hogy e tételnek a kisebb ritmikai egységek terén is van szerepe. Véleményem szerint ilyen uton keletkezett a népdalainkban itt-ott előforduló $\frac{3}{4}$ ütem.

---

*) A ritmika ugyan nem ismer 7-est. Egyelőre mégis annak jelzem e sort, mindig hozzáértve, hogy csak az 5-ös bővítése.

**) Ethnographia XVI. 303, 5. sz.

Rendes alakja: ♪♪♩♩ és ♪♪♩.♪ ritkábban ♩♩♪♪ és ♪♪♪♪♪♪.

A ♪♪♩.♩ forma a szokásos soreleji gyorsításra vezethető vissza: gyorsítva ♩♩ ♩.♩. Ez a forma: ♩♩♪♪ = ♪♪♪♪ vagy ♩♩ ♩♩ gyorsítva. Ez: ♪♪♪♪♪♪ már az előbbiekből levezetett forma. Külömben is nagyon ritka (2 példa).

Ilyen eredetre mutat az ütem 4-fázisú alakja is, továbbá az, hogy tisztán ritka: inkább páros ütemekkel vegyül:

Egy analógia is támogatja ezt a levezetést: a finn egyházi énekben egészen hasonló módon lett a rendes páros ütemből az $\frac{5}{4}$ egy formája:*)

**)

III.

«Strófa» visszatérést jelent, ismétlődő formák fölismerhető azonosságát. A kezdetleges ember strófája az a primitiv zenei motivum, melynek folytonos ismételgetésében kedve telik.

A kultúra általános fejlődésével fejlődik ez a zenesejt is, nagyobb terjedelmű lesz az ismétlődő frázis; majd differenciálódik, tagjai fejlődnek, kisebb részekből alakultnak tűnik föl. Forradás van rajta.

Az európai kultúrnépek zenéje általában azon a fokon áll, hogy a legkisebb ismétlődő, zárt ritmus-szerkezet két tagra szakad:

*) A művészi zenében is előfordul, pl. Csajkovszky h-moll szimfóniájában.

**) L. Ilmari Krohn: «De la mesure à 5 temps dans la musique populaire finnoise». Sammelbände der Internat. Musikgesellsch. II. 142.

előrészre és utórészre. Vagyis periodus-szerkezete van, a mint a régi ritmika mondaná, «láncz», a mint az újabb, elkerülve azt a sokféleképp értett szót.

A mi gyermekdalunkban akad ennél egyszerűbb forma is: az izolált sor. (Kiss Á. 196. l. 15. sz.) De ez kivételes jelenség; általában legkisebb szerkezeteink a többi európai népétől nem térnek el. Sőt népdalunkban ritka a legkisebb kéttagú forma, nagyobb számban csak a gyermekdalok közt található.

Az izolált sor átmenetét a kéttagú szerkezetbe jól megfigyelhetjük a gyermekdalokon. Szövegszaporodás a dallamhangok fölbontásával jár együtt, majd az egyenlő magasságú hangok külömbözőkké válnak, a dallam súlyosabb, a kéttagúság láthatóbb lesz. Ilyen átmeneti formák: Kiss, 54. l. 4. sz., 61. l., 63. l.; 26. l. 2. sz.

Már a kéttagú láncz alakulásánál, sőt néha az izolált sor szerkezetében is jellemző külömbség ötlik szemünkbe, mely azután végigmegy az összes zenei formákon, egészen a legnagyobbakig. Az utórész ugyanis vagy hasonló az előrészhez, vagy külömbözik tőle; vagy ismétli, megerősíti az elsőt, vagy ellentétet állít vele szembe:

a a. *a b*.

Egyszerűbb, ősibb az *a a* forma; a gyermekdalban uralkodik, itt még az egyes sorok (kül. kezdősorok) szerkezete is gyakran ilyen, tehát

$\underbrace{a}_{\alpha\ \alpha}\ a$ Kiss, 179, 5. sz.

Az *a b* forma keletkezését az *a a*-ból egy $a\, a_1$ középalakon át képzelhetjük, a melyben a második rész nem pontos ismétlése az elsőnek.

Mint említettük, az egyszerű kéttagú láncz strófafunkcióval főkép a gyermekdalban találkozik. Többnyire *a a* formában, úgyhogy a második sor némi eltérést mutat, aprózása más, vagy zárófordulatot vesz a dallam. Feleannyi az *a b*, tetszetős formákkal. Pl. Kiss, 22. l. 10. sz.

A népdalban is akad ilyen kétsoros strófa; a 4-soros dalok

tömegéhez szokott érzék rendesen kettesével foglalja őket össze, bár dallamuk befejezett.*)

A láncz-strófának más alakja is van. Kissnél: 13. l. 6. sz.; 186. l. 1. sz. Az egyik sor megkettőzésével keletkezik a 2-tagúból; ilyen módon tesz szert nagyobb súlyra. Ilyen még Szini 135, 142, Bart. II. 19, 152. Szokottabb a 2 ik sor megkettőzése, ritkább az elsőé. Az ismétléssel gyakran némi változtatás jár.

A tárgyalt kis strófák a népdalban elenyésző csekély számban vannak a 4-soros strófák nagy tömege mellett. A zenei motivumok elhelyezkedésében itt is megvan az említett kétféleség, azonkívül a nagyobb terjedelem folytán a tagok jobban differenciálódnak a dal két szakaszában.

Az *A A* forma változatai:

$a\,a_1\,a_2\,a_3$. hasonló négy sor, a nélkül, hogy pontosan ismétlődnék egy dallamrészlet.

a a b a: két azonos — vagy hasonló, $a\,a_1$ — egy eltérő, ezután az első sor pontos vagy változtatott ismétlése. $\left.\begin{matrix} a\,a^V\,b\,a \\ a\,a_{IV}\,b\,a \end{matrix}\right\}$ mikor az első sor a domináns hangnemében kerül újra elő (a^V = felső kvint, a_{IV} = alsó kvart) $a\,a_1\,b\,a$, $a\,a_1\,b\,a_2$: mikor az első sor nem ismétlődik pontosan.

$a\,b\,a_1\,b_1$; ez viseli leginkább a 2 kétsorosból való összeolvadás nyomát.

a b b a: sajátságos, a mai zenében ritka forma, gyakoribb a XVI. sz. vokális zenéjében (l. Gevaert i. m. II. 155. l.). Ölelkező rím felelne meg neki, szövegeink közt ilyen ugyan nincs, de nehány esetben a két közbülső sor szövege azonos, így igazodik a formához. Változatai: $a\,b\,b_1\,a$, $a\,b\,b\,a_1$, $a\,b\,b_1\,a_1$.

---

*) Megjegyzendő azonban, hogy sok kétsoros strófa csak látszólag az. Megesik, hogy az énekes a 4-soros dal egyik felét — különösen ha a másik valamennyire önálló — elfelejti, és a dalt csonkán énekli. Gyűjteményeinkbe is belekerült néhány ilyen csonka dal: Szini 133. sz. pl. csak 2-ik fele Bart. VII. 189-nek. Kiss 126. l. 35. sz. = Szini 88. első fele. Farkasdon (Nyitram.) hallottam egy dalt, melynek 2-ik fele Vikár B. gyűjteményében mint önálló dal szerepel. Zsigárdon (Pozsony-m.) a Bart. VII. 176. sz. dal első felét éneklik csak (a Bart. II. 163. alatti egyik szöveg változatával: «Fehér kancsó, vörös bor, ritkán kerül ránk a sor!), szerintük: «nincs tovább».

Az *A B* forma változatai: *a a b b*, $a\,a_1\,b\,b_1$, $a\,a^V\,b\,b$ stb.

Természetes, hogy a dallamrészletek differenciálódásával együtt jár a sorok ritmus-szabásának külömbsége. Sokszor azonban olyan strófákban is differenciálódik a dallam, a melyekben a sorok végig egyritmusúak; így a súlyos 3-asokból állók nagy többségében. Különösen gyakori ezekben az *a b b a* dallamforma.

Még az ismétlés tüneményeit és a kongruencia kérdését kell röviden érintenünk.

A kétsoros strófát néha az egyik sor megkettőzése - a mint láttuk — háromsorossá teszi. A négysoros dalok előadásánál a 2-ik részt majdnem mindig ismételni szokás. A befejező rész ismétlése azonban nem szerves része a dalszerkezetnek, még akkor sem, ha új szövege van (úgy hogy a 4-soros str. szövege 6 sor), vagy ha némi változtatással jár. Közvetlen ismétlés általában nem ad új formát, csak megerősíti az elmondottat, intenzivebbé teszi a hatást. Ha egy közbeszőtt eltérő rész után halljuk újra a dal első részét, ez más jelentőségű; a visszatérés befejezi, kikerekíti a dalt. A külömbség szembeszökő, ha egybevetünk igazi háromtagú dalt ilyen ismételt befejezésűvel. A háromtagúság, mint bonyolultabb, művészibb szerkezet, népies énekben sehol sem gyakori.

Énekeseink nemcsak a dal második felét ismétlik, hanem a legtöbb esetben újra éneklik az egész dalt, többször is, a míg a szövegben tart.

Kevés olyan népdal van, a melynek szövege több, szorosan összefüggő strófából áll. Csak az elbeszélő énekekben, meg néhány lírai dalban van az egymásután énekelt strófák közt logikai kapocs. Van azonkívül a strófák összefüggésének egy más módja: mikor az egymásután következő strófák csak egy-két szóban térnek el egymástól, a tartalom ugyanaz, valami új oldalról megvilágítva. Például:

1. Kimentem én a tanyára, de igazán,
   ráléptem a tökindára, de igazán;
   tökindáról tökindára
   fáj a szivem a barnára, de igazán.

2. Kimentem én a szőlőbe, de igazán,
   ráléptem a venyigére, de igazán;

venyigéről venyigére
fáj a szivem a szőkére, de igazán.

3. Kimentem én a piarczra, de igazán,
ráléptem a papirosra, de igazán;
papirosról papirosra
fáj a szivem a csinosra, de igazán.

Homológ strófáknak nevezném az ilyeneket. Kétségkivül a strófás-szerkezet legrégibb tipusai közül valók. Első lépés abban a törekvésben, a mely mindig újabb képpel és fogalommal akarja objektiválni, magyarázni és utánozni a dallamot, a szöveg szülőanyját.*) Mikor a szöveg egyes részletei különösen megfelelő, találó kifejezésűeknek érzenek, akkor az újabb képre való törekvés is meghagyja őket. Így keletkeznek a homológ strófák.**)

Az esetek többségében nincs összefüggés az egy dallamra énekelt szövegek közt. A nép beéri a dallam egységével. Mivel pedig kedves dallamaira sokféle, más dallamra készült szöveget is ráénekel, elgondolható, hogy a strófák kongruenciája nem olyan pontos, mint a görög lírában. Kisebb-nagyobb változtatásokat kell a dallamnak eltűrni, hogy rámenjen a szöveg.

Háromféle változás fordul elő:

1. a fázisok időviszonyai változnak, a fázis-szám marad; 2. a fázis-szám változik: fölbontás, összevonás; 3. az ütemek, súlyok száma változik.

1. Fogarasi a «magyar népdal uralkodó versmértékeit», – ◡ ◡ – és ◡ – – ◡, így írja át «hangászati jelekkel»:

Említettük már, hogy ez az átírás helytelen. A fönnebbi magyar ütemformáknak semmi közük a rájok erőszakolt antik nevekhez. Egyébként szerepük nincs még eléggé tisztázva. Fogarasi megvallja, hogy a szövegekből sehogy sem sikerül e «mértékeket» elvonni; csak a dallamokban vannak meg. Nem vette azonban észre, hogy a dallamokban sem állandók. Igen finom, elasztikus dolgok ezek, könnyen változnak. S minthogy két strófa

*) L. Nietzsche: Die Geburt der Tragödie. 6. pont.
**) Ebben látom a refrén eredetét is.

megfelelő soraiban teljes időmértékbeli kongruencia soha sincs, az ütemek belső időviszonyai alkalmazkodnak a szöveg változó időviszonyaihoz. Viszont bizonyos dalokban a zenei ritmus annyira uralkodik, hogy a szöveget békóba szorítja, különösen ha ez úgyis alárendelt szerepet visz. (Tánczdal, gyermekdal.) Ezekben gyakori egyes szótagok, értelmetlen szövegrészek ismétlése is.

Itt két különböző stílusfajtával van dolgunk, melyek keverednek ugyan, de általában elég határozottan elválnak. Az elsőben a leírt ütemforma nem jelent szigorú, állandó időviszonyokat, hanem csak bizonyos ritmikai árnyalást, s ennek változásait az előadóra bizza. E változásokat a szöveg érvényesülése okozza, vele jár a tisztán zenei elem megfogyatkozása, mind a kettő pedig bizonyos recitáló, szavaló jelleget ad az ilyen daloknak.*)

A másik fajtában a zene teljesen uralkodik a szövegen, időviszonyai a szöveg ellenére is érvényesülnek. Hiba volna ezt pongyolaságnak, művészietlenségnek tartani; hisz a művészi zene egyes virágzó korszakaiban is uralkodó elv volt, a népdalban még inkább. Nem kereshetünk a népdalban olyan deklamácziót, mint a WAGNER-drámákban. Mégis elmondhatjuk, hogy a mi népdalunkban a dallamnak a szöveghez való alkalmazkodása aránylag nagyon tökéletes. «Ritmikai hibák» lehetnek, vannak a gyűjteményekben, de nincsenek az élő népenekben.

Általában pedig — THEWREWK E. is így tanítja újabban — a gyűjtemények nagyszámú «choriambus»-át nem kell szentírásnak venni. A valóságban jóval kevesebb van. Szaporaságuk egyik oka — az elméleti elfogultságon kívül — a daloknak szöveg nélküli előadásában kereshető. A czigányos előadás, megszabadulván a szövegtől, éles zenei accentusokra törekszik, szivesen fordul az izgatott, pontozott ritmushoz és teremt sok «choriambus»-t. Még a falusi legények fütyülésében is jóval többet hallani, mint énekükben.

A fázis-szám változatlansága mellett még olyan változás is fordul elő, hogy különböző csoportok felelnek meg egymásnak a különböző strófákban.

Pl.: ∪ ∪ ∪ ∪ — — ∾ ∪ ∪ — ∪ ∪ —.

*) V. ö. ÉRDY LAJOS tanulmányát: «A magyar zene». Budap. Szemle. 86, 161. és 87, 450.

A nyelvi hangsúly hatásának tulajdonítható.

2. A fázis-szám változása s a vele járó tünemények: fölbontás, összevonás közönségesen ismert dolgok. A szerint, a mint több vagy kevesebb szótagból áll a megfelelő sor, egy hang fölbomlik kettőre, vagy két hang egygyé olvad. Söt még jobban is módosulhat a dallam: egy hang egészen elmarad, «weibliche endung»-ot «männliche endung» vált föl. Néha triola lép két hang helyébe (Kiss 150. l. 21. sz.; 160. l. 7. sz.; 440. l. 4. sz.), bár a népdalban elég ritkán. Így a fonogrammgyűjtemény alább idézett dalában,*) mely egyúttal átvezet a változások

3. módjára. Két strófájának kezdete:

I. Dömötör felé jár az idő,

II. Alá felé [alá felé,] alá felé

I. a gulásnak számolni kő

II. a szegzárdi [csárda felé,] csárda felé.

Megtörténik, hogy valamelyik strófa egy frázissal, vagy egész sorral hosszabb a dallamnál. Ilyenkor a szöveg fölös részének a megelőző ütem- vagy dallamrész ismétlése juttat helyet a melódiában. (Példánkban véletlenül ismétlés által bővül meg a szöveg.) Az alábbi példa 5 első sorát egy dallamfrázisra éneklik, az egész nem más, mint egy erősen meggyarapodott 11-fázisú sor.

Csingilingi
bambilambi
Kulipingyom
Becskereki
elvesztette
a lovát.

Többi strófája rendes 11-fázisú sorokból áll.

Van a strófabővülésnek egy sajátságos esete. Bart. I, 22. és 23. sz. dalában minden következő strófa egy-egy sorral szaporodik, egy-egy szemmel járul az utolsó strófával záródó lánczhoz.

*) Egy változata megvan Bartalusnál, III. 150.

Ennek a világszerte ismert népköltészeti tipusnak van néhány magyar képviselője is. BART. I, 22. sz. alatt egy «gödölye-ének»-et (Chanson de Bricou) találunk.*)

Vajjon hol van, vajjon hol van az a kecske
kit apám vett a vásáron
félpénzen, félgarason?
Fejd anyám, fejd.

Vajjon hol van : | az a farkas,
ki megette azt a kecskét
kit apám vett a vásáron stb.

A sorozat így folytatódik: puskás lelövi a farkast, víz elnyeli a puskást, tehén megissza a vizet, mészáros levágja a tehenet, halál elviszi a mészárost.**) A fokozatosan bővülő strófákból álló dalnak pusztán külső formája van meg BART. I, 23-ban, s egy hasonló pozsonymegyei tréfás dalban. Ezekben az egymás mellé állított sorokban egyszerű fölsorolás van, szorosabb tartalmi összefüggés nélkül.

A fonogr.-gyűjtemény egy dalában azt a különös esetet találjuk, hogy a strófa hosszabb lett, bár a fázis-szám megfogyott. Utolsó sora t. i. így változik el:

I. ⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ –́ ∧
II. ⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ ⌊–́ ⏑ ⌊́- ⏑ ⌊–́ ⏑ –́ ∧.

E változást lassításnak foghatjuk föl:

lassítva
⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ . –́ – –́ ∧.

Az utolsó előtti ütemben összevonás történt, és a zenei hangközök is változtak.

---

*) A többi változatot BINDER J. állította össze «Néhány népies tréfánk rokonsága» cz. dolgozatában (Erdélyi Muzeum, 1892.). Egyet GÁLOS R. közöl: Ethnographia XVI. 310.

**) MIKES LX. levelének kezdete nem más, mint e kecskedal harmadik strófája. Ez a magyar változat föltünően egyezik a Hagada (zsidó húsvéti énekek gyüjteménye) gödölye-dalával. L. erről BINDER eml. dolg. kívül: G. A. KOHUT: «Le Had-Gadya et les chansons similaires». Revue des Études Juives. XXXI. (1895.) 240. l. Különféle nyelvű változatok, nagy bibliografiával. — Egy hasonló tüneményről, egymásnál erősebb dolgok fokozatos fölsorolásáról lásd R. KÖHLER: «Die Stärksten Dinge». Germania II. (1857.) 481 lap. A kérdés irodalmi adatait főkép GOLDZIHER IGNÁCZ és KATONA LAJOS tanár urak szívességének köszönöm.

IV.

Dalformáink legnagyobb csoportját a két egyenlő terjedelmű szakaszból állók teszik. Ezek között kiválik öt, gyakoriságánál és egyszerűségénél fogva alapformául tekinthető tipus. A többi előforduló szerkezet, mint majd meglátjuk, legnagyobbrészt ezekre megy vissza. Az öt alapforma közül **A**, **B** és **C**-ben elsődleges, **D** és **E**-ben másodlagos sorok szerepelnek; **A** és **E**-ben normálisak, a többiben súlyosak.

A

Általános sémája:

1. —́ — —̀ — —́ — —̀ — | —́ — —̀ — —́ — —̀ —
2. —́ — —̀ — —́ — —̀ — | —́ — —̀ — —́ — —̀ —.

Legközelebb áll a régi orchesztikus szerkezethez, **E**-vel együtt a legritkább, különösen az ált. séma egyszerű alakjában. Erre népdalban csak egy példát tudok. («Csillagoknak teremtője» mátyusföldi népdal.*) A gyermekdalban sem igen gyakori. (Szép példája: Kiss, 431. l. «Zibit-zabot...») Rendesen a származékformák, fölbontott, katalektikus sorok váltakoznak az eredeti alakkal. A sor főbb alakjai:

—́ — —̀ —	—́ — —̀ —
— ⏑ ⏑ — —	— ⏑ ⏑ — —
⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ —	— — — ⊼
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — —
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ∧	⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ∧
— — ⌞— ⏑	⏑ ⏑ — — ⊼

A gyermekdal a voltaképpeni területe ennek a sorfajnak. Másféle csak kivételesen akad itt: 3-as, 5-ös a dalok természete szerint ritka — a táncz, ritmusos járás csak páros kapcsolatokat kedvel — a népdal súlyos sorai meg csak magával a népdallal kerülnek a gyermekdalok közé, a sajátlagos gyermekdalban nincsenek.

Érthető dolog ez; a hol a tisztán zenei elem és a vele kapcsolatos testmozgás a fő, s a szöveg mellékes, gyakran érthetetlen, ott ne keressük a súlyos sorok deklamáló előadását. A gyermekdalban nincsen «choriambus».

---

*) Ethnogr. XVI. 303. l. 4. sz.

Ez a specifikus zenei elem, mely a szöveg érvényesülésének gátat vet, a népdalban is jellemzi ezt a formát. Az időviszonyok a megfelelő sorokban állandók, az artikulációban gyakori «portato», a zenei hang teljes tartamának érvényesítése áll szemben a súlyos sorok gyakran staccato-szerű pattogós előadásával. E dalok rendesen pontos taktusban mennek, par excellence tánczdalok. Figyelemreméltó, hogy sok idegen hangzású van köztük, egy részük valószínűleg több joggal foglal helyet a tót gyűjteményekben (BART. I, 16.; SZINI 39, 34, 64. és sok más), más részük oláhos, szóval mindenkép elütnek a magyar dalok nagy tömegétől, bár a nép ismeri és énekli őket. Van azonban sok olyan, melynek eredetiségét nincs okunk kétségbevonni. Ilyen a «Túri vásár sátor nélkül» kezdetű ismert dal. Ilyen BART. II, 134.

A 62 idesorolható dalból 16 egyszabású sorokból áll, az első sor ritmusa végig megy; 46-ban külömböző szabású sorok vannak. Egyik gyakori soralak:

–́ – –́ ⏑ ⏑́ ⏑ – –́ ⊼.

A ⏑́ ⏑ – –́ ⊼ végződés sok más kezdetű sorban is megvan.

KISS Á. gyűjteményéből 21 dalnak van egyszerű 4-soros szerkezete.

A népdalok dallamszerkezetre nézve következőképen oszlanak meg:

$a\ a\ b\ a$	15	$a\ a_1\ a_2\ a_3$	10
$a\ a\ b\ b$	12	$a\ b\ a_1\ b_1$	7
$a\ a_1\ b\ b_1$	11	$a\ b\ b\ a$	7

A gyermekdalok dallamszerkezete különleges, a népdalokéval nem igen vethető egybe; általában 11 *A A*-val 10 *A B* áll szemben.

B

1. ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑ | ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑
2. ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑ | ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑ ⏑́ ⏑ ⏑̇ ⏑

Valamennyi közt a leggyakoribb forma. Az ősi tánczstrófából (l. A) keletkezett. A táncz nélküli előadásban megszűnt a

tempó szigorú egyenletessége, a szövegritmus hatása alatt megváltoztak az időviszonyok, a folytonos egyenlőhosszú hangok helyett hosszabb-rövidebb fázisok váltakoznak. Váltakozásuk megközelít,[1]) majd pontosan keresztülvisz egyes ütemformákat, bár minden megkötöttség nélkül.

Ez a fejlődés változatossá tette, úgyszólván megmintázta az ősi egyenletes menetű strófát, előadásába belevitt bizonyos deklamáló elemet (17. lap); ennek a tisztán orchesztikus zenei elemmel kötött kompromisszuma alkotta meg mai formáját. Az összes súlyos soroknak, tehát népdalaink nagy többségének sajátja ez a deklamáló elem;[2]) föltünnek az olyan dalok, a melyekben a tisztán zenei elem inkább uralkodik. (A tipus.)

A forma keretén belül nagy sokféleséget találunk a sorok ritmikus szabása, a motivumok elhelyezkedése szerint. A tempó, előadásmód is többféle; nagyobb részük mérsékelt, eléggé pontos tempóban megy, van egész lassú is, fermátákkal,[3]) különösen a balladák közt, melyeknek ez a tipus a leggyakoribb formájok. Ezen túl is vannak már alig rendszerezhető külömbségek, egy dal sorai közt is; pl. a dallam külömböző tömöttsége, súlya; a deklamáló elem kisebb-nagyobb térfoglalása. Be kell érnünk néhány főcsoport megkülömböztetésével.

Az egyszabású sorokból álló strófák (105) többsége (50) 8-fázisú sorokból áll, tehát az általános sémával egyezik, hozzáértve az esetről-esetre változó, mintázott ütemformákat.

Ilyen az a dal, a melynek változatai BART. V, 80, 86, 180, IV, 136. és SZINI 22. sz. alatt találhatók, az első 3 csak dallamváltozat, az utóbbi 2-ben felbontás is van.

Előfordul még mint strófaalkotó sor: ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ∸ (29) ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ⊥ ∸ (18) és más, (8) pl. ◡́ ◡ ∸ ◡́ ◡ ∸, ◡́ ◡ ∸ ⊥ ◡̇ ◡.

A külömböző szabású sorokból álló strófák (105) kedveltebb tipusai:

[1]) A mit ♪. 𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯 ♪.-nek írunk, az éppen nem mindig 3, 1, 1, 3. A nyelv időviszonyai irrationálisak és ha érvényesülnek, igen sokféle zenei időviszonyt hoznak létre.

[2]) Az éneklés népies kifejezése: «dallokat mondani».

[3]) Igen nagy a hajlandóság a sor két végső hangjának megnyújtására: ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ 𝄐 𝄐.

◡́ ◡ ◡̇ ◡ —́ —̇ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ —́ —̇
◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ —́ —̇

Pl. Szini 27. Bart. II. 11.
A balladák gyakori formája.

◡́ ◡ ◡̇ ◡ —́ —̇ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ —́ —̇
◡́ ◡ —̇ ◡́ ◡ —̇ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ —́ —̇

Pl. a «Sági biró lánya» számos változata.
Felbontás is előfordul:

v́ ◡ . v̇ ◡ . v́ ◡ . ◡̇ ◡ ; ◡́ . v v̇ ◡ . v́ ◡ . ◡̇ ◡
◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ; v́ v v v v̇ v v v v́ ◡ . ◡̇ ◡

(l. Szini 178.)

Dallamszerkezet szempontjából így oszlanak meg:

$a\ a_1\ a_2\ a_3$	92	
$a\ b\ a_1\ b_1$	32	
$a\ a\ b\ a$	31	(beleértve a változatokat)
$a\ b\ b\ a$	21	
$a\ a_1\ b\ b_1$	18	
$a\ a\ b\ b_1$	16.	

C

1. ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇
◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇

2. ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇
◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇

Kétszerese az előbbinek. Úgy keletkezhetett belőle, hogy a strófa tagjai egyenkint ismétlődtek $(\overbrace{a\,a}^{A}\ \overbrace{b\,b}^{B})$ s az egyforma részek disszimilálódtak; vagy úgy, hogy kettő egybeolvadt $(A\,A_1)$. A két forma viszonyát úgy is megjelölhetnők, hogy az egyik 2, a másik 4 lánczból áll. De ez nem fejezi ki elég pontosan a dolgot. Sokszor a C forma is csak 2 lánczos (a 11-fázisú soroknál), viszont B sorai a strófában ugyanolyan funkcziót végeznek, mint a nagyobb strófa lánczai, mindamellett hogy abszolut terjedelmük félakkora. Ránk nézve ezúttal a részeknek viszonya az egészhez a fontos,*) s ez, a mint két dal összehasonlításából kitünik, a két fajta strófában azonos.

*) A mit a ritmika gyakran elhanyagol. Általában mindig sokat operáltak nálunk az összefüggésből kiszakított sorokkal.

a a

B

Há - rom ü - rü nem nagy fal - ka, há - rom bar - na kis - lány hajt - ja;

a a

C

Ha fel - ü-lök, csuhaj, ha fel - ü-lök gőz-ko-csi te - te - jé-re, Is-ten tudja, csuhaj, Isten tudja hol szállok ki be-lő - le

b b

jaj be sze-re-tem én az e - gyi - ket, há - rom kö - zűl a szeb - bi - ket.

b b

I-rok benne a rózsámnak oly szomorú levelet, Tizenhárom, tizenhárom éjjel mindig sirat engemet.

Egyik olyan befejezett egész mint a másik, B kisebb idő alatt ugyanolyan körfutást végez, mint C kétannyi idő alatt. Az elsőnek részei rövidebbek, a hangnem főharmóniáit gyorsabban járják be. A másik szélesebb előadású, nagyobb vonalú, mintegy nagyított kiadása amannak. Sokszor még a szövegen is meglátszik ez a konczentrikus körökéhez hasonló viszony. Pl:

Három ürü, nem nagy falka;

Erdő, erdő, kerek erdő, de messzire ellátszik.

Bár az utóbbi mondat kétakkora, nem mond többet mint az első, csak jobban részletez.

Természetesnek kell találnunk, hogy itt a külömböző sorú strófák többségben vannak. (82, egyenlő sorú 46.) A nagyobb terjedelem következménye ez a változatosságra való törekvés.

A külömböző sorok rendesen a zenei motivumok szerint felelnek meg egymásnak, de az egyenlősorúak dallamában is van ilyen elkülönülés. A sorok szabására nézve meg kell jegyezni, hogy a teljes, akatalektikus 16-fázisú sor magában sohasem alkot strófát, mint közbülső sor is ritka. (Természetesen az ált. séma 16-fázisú sorát értem, nem a fölbontásosat, a melyben 16 fázisnál több is lehet: ◡́ ◡ ◡̇ ◡ v́ v v v ◡̇ ◡ ◡́ . v ◡̇ . v ◡́ ◡ ◡̇ ∧).

A legszokottabb sorok:

◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ –́ –̇,
◡́ ◡ ◡̇ ◡ –́ –̇ ◡́ ◡̇ ◡́ ◡̇ –́ –̇,
◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ –́ –̇ –́ ∧

Az utolsó a súlyos és könnyű sorok határát képviseli. Különösen a kétféle 4-es közt van sok átmeneti alak, hovatartozásukat néha nem könnyű eldönteni. A súlyos sor nagyon megközelítheti a könnyűt, és viszont. A dallam többnyire határozottan megmondja, melyikkel van dolgunk: a tömör, súlyos dallamok eléggé külömböznek a fölbontásosaktól.

Dallamszerkezet dolgában így oszlanak meg:

a a b a:	54	*a b b a*	16
$a\,a_2\,a_2\,a_3$: 12 / $a\,a^V\,a^V\,a$: 18	30	$a\,a_1\,b\,b_1$	8
$a\,a\,b\,b_1$	18	*a b a b*	2

Összevetve e táblázatot az előbbiekkel azt látjuk, hogy a B tipus dallamaiban ritkák a pontosan egyező dallamfrázisok, C-nél ellenben az ilyenek vannak többségben. Végül **A**, mely mintegy középalak B és C közt, inkább C felé hajlik. Világos ebből, hogy a dallamszerkezet összefügg a terjedelemmel.

Hosszabb dalnál szükség van az egységnek olyan határozott, észrevehető fönntartójára, a milyen a dallamrészek egyezése. Kisebb daloknál a ritmusszerkezet annyira átlátszó, hogy a fölfogó képesség munkája inkább elvan eféle támogatás nélkül.*)

* * *

A másodlagos sorok közül a kétféle 3-as szerepel főkép mint strófaalkotó sor. Jóval gyakoribb a súlyos; ez az igazi magyar sor, a többi másik sokban emlékeztet az **A** tipus fősorára, a könnyű 4-esre, s úgy mint ez, ritkább, idegenszerűbb.

D

1. ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ∧ | ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ∨
2. ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ∧ | ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ∧

A súlyos 3-as nyugalmas, lassú menetére nem illik rá, amit a «tripodiák» izgatott, nyugtalan ethosáról szokás mondani. Gyakran erős hajlandóságot mutat a 4-es felé; különösen a szabad előadásban, mikor eleje meggyorsul, végső hangjai megnyúlnak, igen közeledik a 11-fázisú sor 4-es formájához. Az általános sémához odaértendő még az esetenkint változó ütemmintázás. Fázisszám tekintetében a dalok nagy többsége egyezik az ált. sémával. A 11-esen kívül még 10-fázisú sor fordul elő:
◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ –́ –̇ ritkán ◡́ ◡ ◡̇ ◡ –́ –̇ ◡́ ◡ –̇.

Felbontás ritkán változtatja meg a sorok egyenletes haladását. Példák: Bart. I. 32. III. 130, 157. VII. 181. Szini 101, 116, 128, 149.

12 külömbözősorú strófával 133 egyenlő sorú áll szemben. A dallamszerkezet tipusai:

a b b a	67	*a a b a*	21
a a_1 *b* b_1	22	*a a b* b_1	13
a a_1 a_2 a_3	21	*a b* a_1 b_1	11

*) A dallamnak erről a jelentőségéről l. Wundt, Grundzüge der phys. Psychol.[5] III, 35. lap.

tehát a nagyobb formák sajátságait mutatja. Föltünő az *abba* («antithetikus») szerkezetek nagy száma.

Előadásra nézve a mérsékelt tánczütemű mód van többségben, rubato is akad, de nem tulságosan csapongó.

E

1. —́ — —́ — —́ — | —́ — —́ — —́ —
2. —́ — —́ — —́ — | —́ — —́ — —́ —

Ilyen alakban nincs rá példa: mindig fölbontásokkal jelentkezik. Kedveltebb soralakok:

—́ — ⏑́ ⏑ — —́ ∧
⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑́ ⏑ — —́ ∧
—́ — ⏑́ ⏑ — ⏑́ ⏑ —

ritkábbak:

⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ —́ - —́ ∧
⏑́ ⏑ ⏑ ⏑ —́ — —́ —
⏑́ ⏑ —́ — ⏑́ ⏑ ⏑ ∨
— — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — —

Példák: Bart. II. 79. IV. 52, 101. Szini, 73, 105. 57 idetartozó dalból csak 5-ben van külömböző sor, a többiben csak egyféle, az első sor ritmikus váza végig megy. A dallamfrázisok megfelelésére nézve így oszlanak meg:

$a\ a_1\ a_2\ a_3$	16	$a\ a_1\ b\ b_1$	9
$a\ b\ b\ a$	12	$a\ b\ a_1\ b_1$	7
$a\ a\ b\ a$	9	$a\ a\ b\ b_1$	4

A forma tehát középütt van a kisebb és nagyobb terjedelmű dallamtipusok közt.

Előadásában az élénk orchesztikus mód a leggyakoribb. A mit külömben az A tipus szokatlanságáról, idegenszerűségéről mondtunk, az erre is vonatkozik.

* * *

A fölsorolt 5 formában látjuk a magyar népdal alapszerkezeteit. A többi előforduló forma kisebb-nagyobb mértékben eltér tőlük, de végelemzésben visszavezethető rájuk.

Elsőbben azokat a 4-soros egyenlő kéttagú dalokat tekintem át, melyek másféle sorokból állanak, mint az eddigiek.

a) 6-os. Súlyos 6-osból álló 4-soros strófa nincs, könnyűre is csak egy példát tudok, egy $a\,a^v\,a^v\,a$ szerk. dalt. (fonogr. 10 e) kezdete:

⊥ — ⊥ — ⊥ ∪ ∪ ∪́ ∪ —; ⊥ ∪ ∪ ⊥ ∧
Azt ü-zente a likit-laka-tos, a lakatos.

A sor voltakép 4-es, echo-szerű toldalékkal.

A 6-os rendesen két sorjával alkot strófát; ez a föntebb említett lánez-strófa magasabb rendű alakja. Czélszerűnek látszik néhányat megemlíteni.

A föntihez hasonló toldott 4-est találunk BART. V. 106. alatt. A 2, 4. szerk. 6-osra*) mindössze egy példát leltem (fonogr. 255c.). Valamivel tömöttebb két sorból áll BART. I. 71. és II. 201; e kettőben közös még, hogy a második sor dallama az elsőének egy kvinttel mélyebb hű ismétlése. Más példa: KISS A., 446. l. (Gergelyjárás.) — BART. I. 48. (var: V. 105. LIMBAY 53.) és II. 10. pedig súlyos sorokból állanak.

BART. II. 10. egyéb érdekessége mellett az izolált 1-esre ad példát. (Más példák: BART. II. 57, SZINI 93.)

b) 5-ös. A nyomtatott gyüjtemények közül csak BARTALUS-ában: I. 56. Van több a fonogr. gyűjt.-ben. Ilyen a «Be sok falut, be sok várost bejártam» kezd. ismert dal, de nem BART. I. 6. alatti formájában, hanem ebben:

∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∧
∪́ ∪ ∪ ∪ ⊥ — ⊥ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∧
⊥ — ⊥ — ∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∧
∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∧

Egy példa gyűjtésemből:**)

∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ∪ — ∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ — — ⊥ ∧
∪́ ⊔ ⊥ — ∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∧
⊥ — ∪́ ⊔ ∪́ ∪ ∪ ∪ ⊥ — ⊥ ∧
∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ∪ — ∪́ ∪ ∪ ∪ ∪́ ⊔ ⊥ ∧

Ebben a kettőben két külömböző szabású sor váltakozik, míg a többiben végigmegy a sor tipikus formája.

c) Egy esetben a 10. lapon említett bővitett 5-ös is végig

*) L. 8. lap, jegyzet.
**) L. Ethnographia XVI. 303, 6. sz.

megy, rendes formájában. («Lecsuszott a: | szénaboglya teteje» kezd. dal.)

d) Az eddig tárgyalt strófák sorai kizárólag páros ütemüek. Bármily kivételes jelenség nálunk a páratlan ütem, mégis akad néhány tisztán páratlan ütemű dal. Szini, 87, és 88. «Mig a tóban halak lesznek» egy végig $\frac{3}{4}$-ben énekelt változata (fonogr. 196a; ismertebb formája páros ütemmel váltakozik, l. 38. l.)

e) páros ütemmel vegyült $\frac{3}{4}$ is előfordul, úgy hogy az első sor alakja végigmegy: «Ez a kislány hamis kislány».

◡́ ◡ –́ ◡ –́ – –́ –

Hasonló (fonogr. 172b.):

◡́ ◡ –́ – ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ∧

Ilyen sorokból áll a lánczstrófák közt említett Bart. II. 19. A két utóbbiban lassitás, az elsőben gyorsítás hozhatta létre a $\frac{3}{4}$-et. (◡́ ◡ ¦ lassítva ◡ ◡ ¦ ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ∧ és | gyorsítva –́ – ¦ –́ – –́ – –́ –).

Valamennyi eddig tárgyalt strófának közös sajátsága, hogy egyenlőterjedelmű, — ha nem is egyenlő szabású — sorokból áll: izometrikus. A külömböző terjedelmű sorokból álló — heterometrikus — strófák többnyire nem oszlanak két egyenlő félre, de van közöttük ilyen is. T. i. két fajta soruk vagy egyenes, vagy fordított sorrendben ismétlődik.

1. Egyenes sorrend. (*a b a b* szerk.)

a) gyakori B-nek az a változata, melyben a páros számú sorok nyújtás által 3-asokká lettek.

1. ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡; ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ –̇ –́ ⊤
2. ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ ◡̇ ◡; ◡́ ◡ ◡̇ ◡ ◡́ ◡ –̇ –́ ⊤

vagyis: 2, 3. | 2, 3.

Pl. «Csipkés a szőlö levele». (Szini, 103. ritmusa hibás) Más: Szini, 113. Bartalus-nál is, több alakban.

b) Más alapformákhoz csatlakozik 2 dal 4', 5', | 4', 5' és 4' 3' formában.*)

*) A jelzett számok (3', 4', 5', 6') a könnyű sorokat, a jel nélküliek a súlyosakat jelentik.

$\frac{3}{4}$ szerepel kettőben: Bart. II. 113, és Kiss, 446. l. (Újesztendő, vígságszerző...) Az utóbbi sémája:

◡́ ◡ ⏑̀ — ◡́ ◡ ⏑̀ —; ◡́ ◡ ◡́ ◡ ⊥ ∧
◡́ ◡ ⏑̀ — ◡́ ◡ ⏑̀ —; ◡́ ◡ ◡́ ◡ ⊥ ∧

. 2) Fordított sorrend, *a b b a* dallamszerkezettel.

a) Főkép a 11-fázisú sor külömböző alakjai kerülnek össze.

4', 3 | 3, 4'

Pl. Bart. II. 173, V. 21.

4', 5' | 5',. 4'

Pl. «Huszonkettő, huszonhárom, huszonnégy» kezdetű ismert dal.

1. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ | ◡́ ⊔ ⊔́ | ⊥ — ⊥ — ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ⊔ ⊔́
2. ⊥ — ⊥ — ◡́ ◡ ◡ ◡ ⊥ — ⊥ | ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ⊔ ⊔́

Máskor a 11-fázisú sor VI. és VIII. sz. alakja (l. 7. lap) ölelkezik.

1. ◡́ ◡ ◡́ ◡ v̇ v v v v́ ◡ . ⊥ | ◡́ · v v̇ ◡ . ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ .
2. ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ v̇ ◡ . ◡́ v v ⊥ | ◡́ ◡ v̇ ◡ . v̇ v v v v́ ◡ . ⊥

Középütt itt is a hosszabb két sor van. Mintegy kiszélesül a dal dereka, míg a vége újra a kezdet gyors mozgására tér vissza. Ilyen egy vegyes sorú dal is: Bart. IV. 99.

b) Ritkább eset: kezdő és végzősor hosszabb. Pl. 3, 2 | 2, 3; vagy 7', 3 | 3, 7'. Az utóbbi sémája:

1. ⊥ ⊥ v̇ v v v ◡́ . v v̇ ◡ . v́ ◡ . ⊥
◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ v́ ◡ . ⊥

2. ugyanez fordított rendben.

3) Egyenlő terjedelmű két fele van még egy sajátságos formának: 3, 3 | 4, 2. Pl. Bart. I. 92, VII. 158.

V.

Népdalainknak mintegy harmadában a strófa két külömböző terjedelmű részre szakad. A két szakasz ritmikai egyensúlya megszűnt, az egyik — rendesen a 2-ik, — valami módon — ismétlés, toldás, nyújtás — meghosszabbodott.

I. Tisztán elsődleges sorok szerepelnek a következő csoportokban:

1. 4 | 4, 4; a második rész kétszerese az elsőnek. Két fajtája van.

a) Az egyiknél mintha csak tempókülömbség volna a dal két fele közt: az első gyorsan pereg le, mintegy összezsugorodik, a második nekiszabadul, szélesebb mozgású. Próbakép helyre lehet állítani a két rész egyensúlyát, kiegyenlítő középtempóval, ott, a hol fázisszámuk megegyezik, vagy nem nagyon külömbözik. Többnyire azonban a 2. rész fázisszáma nagyobb. Természetesen a két első sor súlyosabb, mint a két végső: 2, 2 ¦ 4' 4'.

Példák: «Kipödröm a bajuszomat» ismert dal, (változata: BART. II, 73.) hasonló BART. VII, 149.; SZÍNI. 185. Ide sorolható egy szép «szentiváni ének» (fonogr. 294c), mely csak 1 ütemnyi toldásban tér el a rendes formától: 2, 2 | 2', 1'+2', 4'.

b) A másik fajta három egyenlő nyomatékú részből áll, az igazi háromtagúságtól abban külömbözik, hogy 2. és 3. sora egységbe forr össze, nem koordinált. Ha e dalok első sorát — az eredeti helyzetben, vagy a dominánson — megismételjük, rendes 4-soros strófát kapunk.

Pl. SZÍNI 17. (ennek van is ilyen 4-soros variánsa, ha hiteles: BART. I, 128.). BART. I, 141.; KISS. 81. l. 10. sz. Mindezeknek a szövege kétsoros, a hiányzó fázisszám ismétlésekből (Sz. 17.: . . . kavicscsal van : kirakva rakva : kirakva) vagy közbeszött réjákból telik ki (KISS, i. h. libidium labdum, ladoria libidium). Ide tartozik BART. I, 114. is, azzal a külömbséggel, hogy eleje is, vége is visszhangszerű toldalékkal van ellátva.

2. Példával kezdem:

a

Csü - tör - tö - kön vir - ra - dó - ra

a

le - ment a lány a fo - lyó - ba,

β β a

ke-zét lá-bát mos-sa, jól meg szap-pa-noz-za, a fo - lyó - ba.

(Színtelen dallamú változatát l. BART. VII. 120. sz.)

A dallam mutatja a forma eredetét:

[: 4 :] [: 2 :] 2
[: a :] [: β :] α

Az αβα szerkezetű kétsoros strófa első két tagja megismétlődött.

A 35 hasonló fölépítésű dalból a legtöbb láttatja ezt az eredetet, ha nem is ilyen világosan. Csak 3 tartozik a C formához, 1 a B-hez, a többi élénk, könnyű dallamú, mint A. Régibb dalainkban sem ismeretlen, HORVÁTH ÁDÁM gyüjteményében is van néhány példája.[1]) Tót és német népdalok között is előfordul.[2])

Azonkívül meglepően egyezik azzal a dalformával, a melyre a középkorban, sőt egész a XVIII. század végéig a sapphói strófát szokták énekelni.[3]) Eredete valószínűleg Francziaország-

---

[1]) L. BARTALUS: Magyar Orpheus, 2. lap. «Árokszállásánál . . . .» 80. lap. «Mások azért búsak . . . .» Ilyen volna 84. l.: «Némelyek azt mondják . . . .» végén toldással.

[2]) «Azt mondják nem adnak . . .» ismert tót dal.

[3]) Lásd P. EICKHOFF: Der Ursprung des roman.-germ. Elf- und Zehnsilber (des 5-füssigen Jambus) aus dem v. HORAZ in Od. I. 3. eingeführten Worttonbau des sapph. Verses. Wandsbeck, 1895. — Ismertetése: Jahresb. für neue d. Lit.-gesch. III. 8:26. — Továbbá SARAN: PAUL-BRAUNE Beiträge 23, 75. sk.

ban keresendő. Onnan a XII. századtól egész Európában elterjedt, nálunk is hagyott nyomokat.[1]) Ha még megjegyezzük, hogy a középkori dalforma tipikus fősora

(—) –́ ◡ ◡ –́ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ –́ ∧

nagyon közel áll a mi népdalstrófánk legkedvesebb sorához:

–́ — –́ ◡ ◡́ ◡ — –́ ∧

világos a két szerkezet azonossága. Más kérdés, hogy a népdalstrófa történetileg folytatása-e amannak. Nem lehetetlen, bár nem is okvetlenül szükséges. A szerkezet számviszonybeli alapja idegen hatástól függetlenül is kifejlődhetett. A jelabuga-i votják lakodalmi ének rendes formája ez:[2])

◡ ◡ — ◡ ◡ — | ◡ ◡ — ◡ ◡ —
— — ◡ ◡ — | ◡ ◡ —

Kicsiben a mi szerkezetünk csontváza: 2, 2, 2, 1.

Feltünő azonban a sorfajok említett hasonlósága, a mi már aligha véletlen egyezés. A kérdés megoldására behatóbb tanulmányra, nevezetesen a dallamok tüzetes összehasonlítására van szükség.[3])

3. Közeli rokonságban van az előbbi szerkezettel ez:

2 2 | 2 2 2
  a a

Külömbség csak az, hogy az első rész ismétlése elmarad, a sorok pedig súlyosak. Pl. Színi 15 ; 169.

A 2. és 3. alatti szerkezetben néha a rím is hozzájárul a tagoltság kifejezéséhez. Ilyenkor képlete

---

[1]) Régi m. költők t. II, 6. és 261; III, 224. (Tinódi). — Énekeskönyvek közül pl. a Debreczenben, 1736-ban, Margitai J. által nyomt.-ban egy ilyen sapphói szerk. nótára mennek a 35., 37., 38., 39., 40., 41., 51., 139., 264., 336., 351., 385., 386., 440., 441., 463. lap énekei; egy másikra 231. és 232. lap énekei.

[2]) L. Yrjö Wichmann: Wotjak. Sprachproben. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XI. k. XIV. lap.

[3]) Csiky J. «ősmagyar tánczformának» nevezi ezt a strófát (Ethnographia XVI, 44.).

2.-nél: a—a; β—β—a vagy
a—a; β—β—x
3.-nál: x—a; b—b a.

4. Néhány példa akad az előbbi eset fordítottjára is: 2, 2, 2 | 2, 2. Ilyen Bart. I, 49. Fonogr. 140a, 156a.

II. A két külömböző tagú strófák túlnyomó részében elsődleges és másodlagos ritmusok keverednek; éppen az külömbözteti meg őket a megfelelő alapformáktól, hogy egy elsődleges sor helyébe másodlagos lép, vagy viszont.

A strófákat a szerint csoportosítom, a mint az egyes alapformákra vonatkoznak; külön foglalom össze a páratlan üteműeket és néhány különlegesebb alakulatot.

1. Az **A** tipusnak következő elváltozásait találjuk:

4', 4' | 4', 3'

Az esetek fele siettetés (pl. Színi 77, Bart. V, 59.), fele rövidítés (Színi 108., Bart. I, 144.).

4', 4' | 3', 4'

Siettetésből lett. Pl. Bart. V, 9.

4' 4' | 5', 4'

Az 5-ös itt csak két esetben a tipikus 11. fázisú, a többiben (3) hol ütemismétlés által keletkezett, hol a 2-es és 3-as összetétele:

4', 4' | 4', $\overline{2'\ 2'}$, 2', és 4', 4' | 6', 4'

(1—1 eset) szövegszaporodással járó bővítések.

Két példája van a sajátságos

4' 3' | 2' 3'

formának. (Pl. «Be sok eső, be sok sár», ismert dal)

1. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ — ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ — | ◡́ ◡ ◡ ◡ —́ — —́ ∧
2. ◡́ ◡ ◡ ◡ —́ ◡ ◡ | ◡́ ◡ ◡ ◡ —́ — —́ ∧

Párosan állnak a külömböző sorok

4' 4' | 3', 3' 5 eset, pl. Bart. III, 51.
4' 4' | 6' 6' 1 eset.

Látnivaló, hogy itt azok a formák vannak többségben, melyeknek 2-ik fele rövidebb.

2. A **B** tipus gyakran úgy módosul, hogy utolsó sora 3-assá válik. 17 esetből 11-ben csak lassítás okozza a változást, a többiben igazi tömött 3-as lép a 2-es helyébe. Néhány esetben a harmadik sor gyarapodik meg, 2, 2 | 3, 2. Máskor elisio vagy siettetés által megrövidül: 2 2 | 1, 2. Egy-egy példa van a következő alakulatokra: 2, 2 | 2, 1; 3, 2 | 2, 2; 2, 2 | 2, 4; 3, 2 | 4, 2; részint betoldás, részint nyújtás által jöttek létre (28). **B** változata még a 2, 2 | 3', 3' szerkezet (8). Itt a 3-ik sorban belépő ritmusváltozás a 4-ikben is érvényesül, nem engedi, hogy a kezdő ritmus visszatérjen. Rokonsága a 2, 2 | 3 2-vel a legközelebbi. Néhány dalban a két 3-as csak lassítás eredménye: ◡́ ◡ ◡ ◡ –́ – –́ – (A 3-asok további lassításával a fönnebbi 4 | 4 4 formát kapjuk.) Pl. BART. IV, 152. A többiben a fázisszám is nagyobb lett: SZÍNI 28.

3. **C**-hez tartozik a megtoldott végű 4, 4—4, $\widehat{3+2}$ forma (3). Pl. «Magasan repül a daru, szépen szól.» Néhány esetben a dal második része rövidebb: 4, 4 | 2, 4 (1 eset), 4, 4 | 3, 4 (3 eset), 4 4 | 4, 3 (3 eset), az utóbbiakban súlyos 3-as lépett a 4-esek közé. Mint az előbbi csoportoknál, itt is van néhány dal, melyben a ritmusváltozás megmarad a 4-ik sorban is. 4, 4 | 3, 3. Pl. BART. V, 12.

Legnagyobb számban a **C** és **A** határterületén álló strófák tartoznak ide. A 10- és 11-fázisú sorok különféle előadása kerül össze ezekben.

10 dalban a 4-es és 5'-ös váltakozik, *aaba* dallamszerkezettel, *b*-t az 5'-ös képviseli. Pl. BART. V, 194. (Végét ilyen értelemben kell kijavítani.) 8 esetben pedig a 4-es és 3-as alkotja a strófát, *aaba* részben *aaab* szerkezettel. Egy dalban háromféle sor is van:

4', 6' | 5' 4'.

Sémája:

1. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ └─ –́ ∧ | –́ – –́ – ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ └─ –́ ∧
2. –́ – –́ – ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ └─ –́ ∧ | ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ └─ –́ ∧

9 esetben párosával állanak egymás mellett a külömböző formájú 11-fázisú sorok. A 4-est súlyos 3-as váltja föl, pl. BART. I, 28., II, 138.; egy esetben 5'-ös: BART. II, 186.

4. D tipus leggyakoribb változata

3 3, 4 3.

Jóformán kivétel nélkül tiszta *a a b a* (és *a* a^v *b a*) szerkezetű dallama van. A ritmus- és dallamszerkezetnek ez a szövetkezése igen szép, kerek formát hoz létre. Pl. «Kinek van, kinek van karikagyűrűje», «Kis kutya, nagy kutya nem ugat hiába» ismeretes dalok. Bart. I, 74.; V, 96. (3-ik sorát kétakkora értékekben kell írni.)

A másik gyakoribb változat (12 eset):

3, 3 | 2, 3.

Csupa 11-fázisú 3-as. A 2. részben páros kapcsolat lép föl, a 3-ast csak az utolsó ütem állítja vissza; gyakran függelékszerű, bár a dallamnak lényeges része. Szövegben többnyire ‚ihajja', ‚igaza' vagy hasonló izoláltabb rész esik rá. Gyakran a rím is igazodik a ritmusszerkezethez: *a—a; b—b—x* képlettel. A sorokat inkább így jelezhetjük: 3, 3 | 2, 2+1. Csak három esetben igazi 3-as az utolsó sor.

Más alakok: a dal második felét meghosszabbítja egy-két ütem ismétlése vagy betoldása:

3, 3 | 3, 1+3; 3, 3 | 3, 2+3 (2—2 eset)

vagy megrövidíti egy-két ütem kihagyása:

3, 3 | 3, 2 és 3, 3 | 1, 2 (1—1 eset).

Az első rész is bővül: 3, 4 | 3, 3 (1 eset). Egy dallam 4 3 | 3 4-nek indul, (*abba* szerk.), de az utolsó sor hasonulás által 3-assá lesz.

A 11-fázisú sorok külömböző formái is vegyülnek: 4', 3 | 3 3 és 3 3 | 3, 4' (4 eset). Ezek azonban nem kikristályosodott ritmusformák, esetről esetre, egyénenkint, sőt az egyén hangulata szerint is változnak.

Egy szapora szövegű, felbontásos dallamban 11-fázisú 5'-ös lép be 3-ik sornak (*aaba* szerkezet).

1. v́ v v v̇ v̇ v v v v́ v v v v̇ v v v v́ ◡ . ∸ | kétszer,
2. ◡̇ . v ◡̇ ◡ v̇ v v v v́ ◡ . ∸ | utána az első sor.

Végül néhány esetben itt is párosával sorakoznak a külömböző sorok:

3, 3 | 4, 4 (2 eset).

5. E leggyakoribb elváltozása:

3' 3' | 2 3' (11 eset).

9 esetben a sorok fázisszáma egyező, a 3'-as csak siettetés útján lett 2-essé; illetőleg, a 3'-asok lassítás útján keletkezvén, a 3-ik sorban eredeti alakjuk jelenik meg. Pl. Bart. VI, 93., Bart. V, 50.

Máskor a 3-ik sor hosszabb, vagy lassabb tempó változtatta meg, vagy fázisai szaporodtak:

3', 3' | 4', 3' (8 eset).

Pl. Bart. III, 135. Mindakét változat *aaba* dallamtipussal szokott együtt járni.

Egy-egy példa akad a 3', 3' | 3', 4'; 2, 3' | 3', 3' formákra, kettő a 4', 3' | 3', 3'-ra.

A második részben 4-esre fordul a ritmus 6 esetben:

3' 3' | 4' 4'.

Pl. Bart. V. 161. A legutóbbiak, valamint 1)—4) alatt említett hasonló szerkezetűek dallamtipusa kevés kivétellel *aabb*.

Egy dalban a fokozatos lassítás 3', 3' | 4', 5' formát hoz létre:

1. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ — ◡ ◡́ — ◡ | ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ — ◡́ — ◡
2. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ — ◡́ └─┘ └́┘ | ⊥ — ⊥ — ◡́ ◡ — ◡́ └─┘ └́┘

Érdekes külömbség a súlyos és könnyű sorokból álló strófák közt, hogy az előbbieknél gyakoribb a hosszabb végű, emezeknél a rövidebb végű.*)

*) *A* tipus változataiban hosszabb a 2-ik rész 8, rövidebb 19 esetben,

B	»	»	»	»	32	»	4	»
C	»	»	»	»	31	»	12	»
D	»	»	»	»	28	»	18	»
E	»	»	»	»	11	»	19	»

Természetes, hogy a mit az **A** és **E** tipus idegenszerűségéről mondottunk, az változataikra is vonatkozik.

6. Az 5'-ösből alakult strófa változtatásának is van néhány esete. BART. IV, 63. utolsó sora ismétléssel 7'-essé bővül. Máskor 3-ik sornak 4'-es lép be. Egy $\overset{4'\ 5'\ |\ 5'\ 4'}{abba}$ szerk. dalban az utolsó sort a közbeszőtt «sej húj» szöv. ütem teszi 5'-össé: ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ⁞ ⌊⌋ ◡ ⁞ ◡́ — —́ ⁀. Más *abba* szerkezetben súlyos 3-as és súlyos 4-es foglal helyet a szélső két 5'-ös közt: 5' 3 | 4 5'.

7. A 10—11. lapon tárgyalt 7'-es magában ritkán alkot strófát (1 példa, 28. lap), mással együtt inkább. Még pedig súlyos 3-assal:

	7', 7' | 3, 7' *a a b a*	(2 eset, pl. SEPRŐDI J. 25. sz. dala*)
	7', 3 | 7' 7' *a b* b_1 *a*	(1 eset, BART. VI, 127.)
és súlyos 4-essel:	7', 7' | 4, 7' *a a b a*	(4 eset, pl. fonogr. 297d)

8. A páratlan ütemes dalok a következő csoportokra oszlanak:

a) uralkodó a két $\frac{3}{4}$-nyi sor, fölváltja páros ütemű, vagy vegyes, *aaba* tipus. Pl. «Míg a tóban halak lesznek.» Más példa SZÍNI, 93., két eltérő változata BART. II, 18. és III, 84.; egy harmadik, legformásabb:

◡́ ◡ —́ — ◡́ ◡ —́ — 𝄐 | ◡́ ◡ —́ — ◡́ ◡ —́ — 𝄐
◡́ ◡ ´ — ´ — —́ — 𝄐 | —́ ´ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ´ — 𝄐

(Dercsika, Pozsony m.)

Egy más dalban ´ ◡ ´ — ◡́ ◡ ◡ ◡ a 3-ik sor. *aabb* tipus: BART. IV, 45. (Vége helyesen ◡́ ◡ —́ — ◡́ ◡ —́ — ⌊⌋ ◡ —́ —.

b) Ellentéte a fönnebbi *aaba* tipusnak az, a melyben csak a 3-ik sor páratlan ütemű. Ilyen az 5—6 változatban ismert «A tárkányi (v. sárvári, körösi, felnémeti stb.) legények, rica te, Sári te» kezd. dal.

*) Megvan a fonogr.-gyűjt.-ben is, több változatban. Ezek egyike 7', 7' | 4, 7' alakú.

1. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ – ◡́ ◡ – ◡́ ◡ – 𝄐 | kétszer.
2. ◡́ ◡ ⏗ – ◡́ ◡ ⏗ ⊼ ; ◡́ ◡ ⏗ – ◡́ ◡ ⏗ ⊼ | és az 1. sor,
néhol 2. ◡́ ◡ ⏗ ◡ ◡́ ◡ – ; ◡́ ◡ ⏗ ◡ ◡́ ◡ – | és az 1. sor.

c) Uralkodó a vegyes sor. (Páros ütemű, élén egy $\frac{3}{4}$ áll.) Pl. Bart. IV, 29. IV, 147. Dallamszerkezetük $a\ a^{v}\ a_1^{v}\ b$ és $a\ a^{v}\ b\ a$.

d) A dal egyik fele tisztán páros ütemű, másik fele $\frac{3}{4}$ vagy vegyes. Ilyen Bart. II, 42. (hibásan írva), Limbay 74, sémája a 3-ik változat (fonogr. 231b) szerint:

1. ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ⏗ – ⏗ – | ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ⏗ – ⏗ –
2. ◡́ ◡ ⏗ ◡ ⏗ – ⏗ – | ◡́ ◡ ⏗ ◡ ⏗ – ⏗ –.

Ismeretes dal a «Három fehér szölötőke» kezdetű. Változata: Bart. I. 34. (hibásan írva). Vegyes a «Császárkörte nem vadalma» kezd. ismert dalnak (egy kopottas változata. Limbay, 50.) második fele: ⏗ – ◡́ ◡ ⏗ – ◡́ ◡ ⏗ – ◡́ ◡ ⏗ ◡ ◡ ⏗ ⊼.

e) Néha egész izoláltan jelenik meg egy $\frac{3}{4}$ a páros ütemek közt. Színi, 32., változata Bart. I, 131., vége helyesen írva: ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ | ◡́ ◡ – ⏗ ◡́ ◡ – ⏗ ⊼.

9. Népdalunknak a szabad ritmus iránt való nagy hajlandósága néhány esetben valóságos recitativ alakjában nyilvánul. Kétfélét találtam eddig. Egyik a D formából változott el olyan módon, hogy a szöveg megszaporodásával sok szótag szorult össze az első hangon. A többi három sor menete rendes. Bart. VII. köt. utolsó dala ilyen. A fonogr. gyüjteményben 3 hasonló. — A másik egy megrövidített C tipust sejtet. Pl. Bart. III, 117. Változatai eléggé ösmertek. Egyet Seprődi is közöl (5. sz.).

10. A négysoros strófáknak még egy csoportja van hátra. Ebben egy sajátságos sorfajta szerepel, a melynek mását a nyugati zenében nem találjuk: úgy látszik kelet a hazája; tán ősi örökségünk egy része. Ez a sor a finn Kalevala-melódiáknak tipikus sora.*) Hogy az egyezést idáig nem vették észre, annak oka az lehet, hogy ilyen dalok nagyobb számmal csak a fonogrammgyűjteményben vannak. Akad ugyan a nyomtatott gyűjteményekben is néhány, de eltorzult alakja miatt észrevétlenül lappangott.

*) L. Kalevala, II. Selityksiä. Helsingfors, 1902. Csak 17 dallam; a runo-dallamok százakra menő gyűjteménye még kiadatlan.

Tüzetes tárgyalásuk a runo-melodiákkal való összehasonlítás nélkül nem lehetséges, azért egyelőre csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk.

A sor rendes képe ez:

$\frac{5}{4}$ vagy $\frac{5}{2}$ ütemnek szokták írni (;) bár voltakép sor. Keletkezése úgy gondolható, hogy az ősi orchesztikus 4-es sor ( ) két végső hangján a szokásos nyújtás állandóvá lett:

A hosszúság nagyobb súlyt ad a két hangnak, gyengíti a megelőző súlyt:

Származhatott a gyengébb súlyon kezdődő 4-esből is: ; akkor olyan alakját kapjuk, a milyennek I. Krohn*) tartja a finn melódiák sorait:

A mi dalainkban mind a két hangsúlyozás előfordul, sokszor azonban egyik sem illik a sorra: vagy szabad előadás változtatja meg a képét (pl. gyorsítva . . . .) vagy pedig más ritmusformák hatása mutatkozik rajta. Különösen a 4-fázisú ütemé: a 8 fázis gyakran 4-es csoportokra válik. A sorok végén fermáta, köztük elég hosszú szünet van: a sor igen nyugalmas menetű, inkább két lassú $\frac{3}{4}$-nek érzik, mint $\frac{5}{4}$-nek:

*) I. h.

Szerkezet dolgában az a külömbség a finn és magyar dallamok közt, hogy amazok csak kétsorosak, ezek mind négysorosak, bár itt-ott megtetszik még a régi kétsorosság (a b a_1 b_1 szerk. Pl. BART. III, 7.) A dallam egyszerű és — különösen a finn dalokban — egyhangú, kis hangterjedelemben mozog, igen jellemző benne, hogy a sor két végső hangja egy-magasságú.

Eddig 52 dalban találtam ilyen sort. Valószínű, hogy ez a szám még gyarapodni fog. Abból a szempontból, hogy a dal hány sora őrizte meg eredeti jellegét, a következő csoportok alakulnak:

a) Mind a négy sor csak 2 dalban van meg eredeti formájában.

b) Rendesen a 3-ik sorban 4-esével csoportosulnak a fázisok. (8 eset). Azért nem ritkán ennek a sornak is az előadása.

c) A 2-ik és 4-ik sor 21 esetben őrizte meg az eredeti kadenciát.

d) 10 esetben csak a 4 ik, végül

e) 11 dalban más képletek alatt lappang a sor.

Ugyanis a régi dallam elváltozásának egyik rendes módja, hogy a két egyforma végső hang disszimilálódik. Ebből például:

ez lesz:

Ilyenkor könnyen az utolsó hangra ugrik a nagyobb súly, és keletkezik ez a — népdalainkban gyakori — sor:

Ennek a sornak analógiája további hatással lehet a régi dallamra, s még jobban elváltoztathatja. Így alakulhatott át BART. III, 7. vagy LIMBAY 665.

Egészen világos a disszimiláció néhány olyan dalnál — BART. IV, 49, 51., VI, 1. — melynek eredetibb alakja megvan a fonogrammgyűjteményben. A nyomt.-gyűjteményekből egyébként még a következő dalok tartoznak ide:

BART. VI, 93; VII, 140; VII, 149; SZINI 22 (disszimilálódott alakja. BART. IV, 136.); 68; 51.

Nyomát találni a régi formának ezekben: BART.: II, 5, 61; V, 34; VII, 2, 88; III, 147; SZINI: 65: 71, v. ö. BART. VII, 48.

VI.

Háromtagú zenei szerkezet népdalban mindenütt ritka. A mi dalaink közt mindössze 3-ra akadtam. Közülök egynek visszatérő formája van (*a b a*, a dacapo-aria embriója), a többinek *a b c*.

Viz, viz, viz, nin - csen o - lyan viz,

mint a Kö - rös viz. Har-csa, csu - ka la - kik ben - ne,

szép me-nyecs-ke für - dik ben - ne, Viz, viz, viz,

nin - csen o - lyan viz. mint a Kö - rös viz.

(SZABÓ MIKLÓS tanárjelölt közl. Deáki-ból.)

Szövege ERDÉLYInél is; más dallammal BART. III, 83.

Hasonló szerkezetű KISS Á. 351. l. 18. sz. fonogr. 266c.

Nem tekinthetni háromtagúaknak azokat a dalokat, melyeknek 3-ik része csak a 2-ik változtatott ismétlése.

Ellenben sajátságos háromtagúság van néhány dalban, mint

pl. a «Kukoricza édes málé» kezdetűben (BART. I, 24.), hogy a legismertebb példát említsem. Itt egy teljesen befejezett kéttagú dalhoz szövegnélküli toldalék csatlakozik. Hasonlóképen BART. II, 126-nál; bár itt a dal nincs annyira befejezve a toldalék nélkül. Ennek értelmes szövege nincs, tisztán zenei jellegű, a melosz és ritmus szabad játékából áll. Másutt sem ismeretlen a népénekben.*)

Ez a forma átvezet arra az esetre, mikor két dal nagyobb szerkezetté tapad össze. Néhány dalt rendesen együtt szokás énekelni, a gyűjtemények néha összeírják őket. (Pl. BART. II, 172. SZINI 82.) Minthogy e dalok közt összefüggés nincs, összefoglalásuk nem tekinthető magasabb (külömböző strófás) ritmus-szerkezetnek.

Más módon is szokott a nép egymástól független dalokat összefűzni, mégpedig bizonyos tréfás hatás kedvéért. Eldalol vagy 5—6-ot egymásután: de úgy, hogy az egyes dalok kezdetét hirtelen fordulattal beleszövi a megelőzőbe: valami azonos vagy hasonló hangzású szónál váratlanul kezdi a következőt. Nádszegen (Pozsony m.), Farkasdon (Nyitra m.) hallottam ilyen furcsa «potpourri»-t, bizonyosan más vidéken is szokásos. Ritmikai jelentősége természetesen nincsen.

A két-három strófából nagyobb egységbe összeolvadt szerkezetek a játékdalok közt vannak nagyobb számmal. Ezeknek a tárgyalása már nem tartozik dolgozatunk körébe.

STATISZTIKAI ÁTTEKINTÉS.

Kétsoros strófák		Népdal	Játékdal
$a\ a_1$ forma		7	27
$a\ a\ b$, $a\ b\ b$ forma		8	2
Egyenlő terjedelmű két részből álló strófák:			
Alapformák:	A	62	21
	B	210	
	C	128	

*) A finneknél: l. «Suomen Kansan sävelmiä» II. sorozat, 1. füzet. Iyväskylä 1904. 70., 89., 110. számait. — Az osztrák Jodler.

D	145	
E	57	5
Más egyenlő kéttagúak	63	
Külömböző terjedelmű két részből állók:		
I. Tisztán elsődleges sorokkal:		
1. 4 | 4 4	14	
2. 4 4 | 4, 2	35	
3. 2 2 | 2 2 2	20	
4. 2 2 2 | 2 2	4	
II. Különféle sorokkal:		
1. A alapformához tartozók	27	
2. B » »	36	
3. C » »	43	
4. D » »	46	
5. E » »	30	
6. 5'-ös	5	
7. 7'-es	7	
8. páratlan ütem	18	
9. recitativ	5	
10. «runo-dallam»	52	
Háromtagú szerkezet	6	

Ismertetések és bírálatok.

PÁPAY JÓZSEF: *Osztják népköltési Gyüjtemény.* Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medveénekek. REGULY ANTAL hagyatéka és a saját gyűjtése alapján közzéteszi — —. Budapest, Hornyánszky V. 1905. 4-r. LXXXII+284 l. [Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása, V. kötet.]*)

A NyK. mult évi folyamában ismertettem KARJALAINENnak az osztjákság hangtörténetével foglalkozó nagybecsű munkáját. Örvendetes dolog, hogy már megint egy hatalmas kötetről kell beszámolnunk, a mely gazdag tartalmával kétségkívül nagy mértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy a finnugorságnak e reánk nézve fontos ágáról végre megbízható ismereteink legyenek.

PÁPAY JÓZSEF, mint a ZICHY JENŐ-féle harmadik ázsiai expeditio nyelvész-tagja egész esztendőt töltött az északi osztjákok földjén s ezen idő alatt volt alkalma az északi osztják nyelvet gyakorlatilag is elsajátítani; csak így sikerülhetett néki utazásának egyik főczelját megvalósítani: a HUNFALVY előtt még legnagyobbrészt érthetetlen REGULY-féle északi osztják szövegeket megfejteni. Hogy a szövegek megfejtése milyen fáradságos és nehéz munka volt, arról könnyen meggyőződhetünk, ha az eredeti REGULY-féle szöveget összevetjük PÁPAY átírásával. A LXXIX. lapon felhozott példákból csak kettőt idézek; REGULY: *jilem meil:* PÁPAY ɔ: *jiwli mēwɔl;* REGULY: *nyolte jolti kul meimem:* PÁPAY ɔ: *ńol-taj olɒi̯ χōlom eumem* stb. Nyilvánvaló, hogy REGULY igen gyakran maga sem értette a sebtében leírt szöveget; nem csoda, ha HUNFALVY, kellő gyakorlati nyelvismeret híján, sehogysem boldogult vele.

KARJALAINEN és PÁPAY kutatásai több tekintetben kiegészítik egymást. PÁPAY minden idejét és erejét az északi nyelvterület tanulmányozására szentelte; KARJALAINEN bejárta

*) Tartalma: REGULY ANTAL emlékezete I—LI. REGULY hagyatékának feldolgozói LII—LXIX. Az osztják népköltési gyűjtemény LXX—LXXXII. Északi osztják szövegek és fordításaik 1—282.

ugyan az egész osztják nyelvterületet, de fő figyelmét mégis inkább a déli nyelvjárásokra fordította. Karjalainen, úgy látszik, a szókincset akarta lehetőleg teljesen összegyűjteni, paradigmákat állítani össze; Pápay főképpen összefüggő népköltési szövegek feljegyzésére törekedett.

Pápay hangjelölése nem annyira részletező, mint Karjalainené, s ez helyes is, mert a részletekbe menő hangjelölés helyénvaló hangtörténeti munkákban, de egy vaskos kötetet tévő szövegek nyomdai kiállítását s meg inkább elolvasását szinte lehetetlenné tette volna. Érdemes volna P. és K. hangjelölését rendszeresen összevetni; talán ily módon megállapíthatnánk az északi osztjákságra olyan nagyolt hangjelölést, a melynek gyakorlati szempontból nagy hasznát vehetnők. A két hangjelölés bemutatására néhány példát idézek: Pápay, 106. l. *āwət*: Karjalainen, 12. l. *ău̯ət*; P. 14. *kāmən*: K. 12: *kămən̦*; P. 77. *kaltŋəŋ*: K. 14. *kŏ`Lnăŋ̀*; P. 15. *nōməs*: K. 50. *n̦ŏməs*; P. 163. *sosl*: K. 55. *sŏsḽ*; P. 226. *porli*: K. 56. *pŏrl'i*; P. 229. *χai-*: K. 63. *χŏi̯-*; P. 19. *vorŋa*: K. 62. *u̯ŏrŋa̦*; P. 230. *mēlək*: K. 145. *mē̦lək*; P. 109. *vᵘeśəŋ*: K. *u̯ĕźəŋ*; P. 249. *līpət*: K. 217. *l̦ibət* stb. Persze nem lehet tudni, hogy a hangjelölés külömbsége itt-ott nem dialektikus külömbségen alapul-e.

Az előttünk fekvő gazdag tartalmú kötet, – a melyre csupán nyelvészeti szempontból akartunk néhány megjegyzést tenni, – csak kisebbik részét foglalja magában annak a népköltési anyagnak, a melyet Pápay aránylag rövid idő alatt nagy szerencsével s nagy fáradság árán gyűjtött. Reméljük, hogy Zichy Jenő gróf ismert tudományszeretete s áldozatkészsége lehetővé fogja tenni a még hátralévő anyag kiadását is. A már kiadott szövegek tanulmányozását pedig a szerző nagyon megkönnyítené, ha minél előbb megajándékozna bennünket az északi osztják nyelv grammatikai vázlatával s a köznyelvre is kiterjedő szójegyzékkel.

Gombocz Zoltán.

Kisebb közlemények.

Árja elemek a törökségben. A Keleti Szemle legutóbbi füzetében (VI. 376—9.) Munkácsi Bernát «Beiträge zu den alten arischen Lehnwörtern im türkischen» cz. czikkében azt kutatja, hogy az árja *a* (*o* és *u*)-nak milyen hangzó felel meg a törökség régi árja jövevényszavaiban. A török-árja nyelvérintkezés kérdésével M. már több ízben foglalkozott (vö. NyK. 24: 405—408, KSz. 1: 156—8), de mind régibb, mind újabb czikkeinek anyaga inkább arról győzött meg, hogy egyelőre fontosabb feladatunk a török hangtörténet kérdéseit az altaji nyelvek körén belül maradva oldani meg.

Azok az egyeztetések is, a melyeket M. legutóbbi czikkében közölt, több tekintetben pótlásra, javitásra szorulnak.

A török *bozaγu*-t és társait M. most is iráni jövevényeknek tartja. A török-mongol alapalak **boza-γu* (zöngés *z*-vel, vö. az *r*-es csuvas és mongol alakokat), s ettől az indogermán **peḱu*-nak aránylag legjobban ide vágó fejleményei, av. *pasav-*, szkr. *paçav-* még mindig nagyon távol állanak. Nem valószinű, hogy a *boza-γu* *γ*-je hiatustöltő hang: a bizonyítékul felhozott kirg. *saγat* (< arab ساعت) is csak hanghelyettesités (ع helyett غ). Mielőtt a mong. *ündä-γän*-t stb. a szkr. *aṇda* «tojás» szóból származtatnók, tisztáznunk kell viszonyát tunguz és mandzsu megfelelőihez; mong. *ümdüge, ündüge, üŋdüge,* mongKh. *ünɒaɢ* ~ tung. *omta, umta, omokto, umuk* stb. | mandzsu *umgan, umγan*. A kaz. tat. *ömө*, cser. *wimä* «kaláka» szavakat M. a szkr. *úma-* «helfend, schützend, helfer, schützer», *omā́* «gunst» szavakkal veti össze. De a kaz. *ömä* nem áll magára a törökségben; van a baskirban is *ömä* (Kat.): bujini csuv. *mime* | malokaracskini cs. *vimä* помочь Asm. 368. an. *ńümɛ* | virj. *ńümɛ* Munk. NyK. 21: 24. *ńümä* помочь на работу Zol. 45. A szókezdő *m* ~ *ń* ~ *v* megfelelésre vö. buj. *mimə* | mkar. *vimä* | kurm. *ńime* agyvelő ~ kazBál. *mej* | csagZ. *mejin, meji* cervelle. Csuvas jövevényszavak: votj. *vėmɛ, vemɛ* | cserH. *βi·mä* Ramst. *mūmá* Szil. 129. Kétségkívül idetartozik még mongKow. *ümüle-* donner des secours; *ümük* aide. — A 379. lap szerint «... türk.

jal, kirg. *ǯal* (oszm. *jälä*) lässt sich mit skr. *ǯāla-* buschel, mähne vergleichen». A tör. *jal* pontos megfelelői, a mint NyK. 35:269. kimutattam, megvannak az egész altajiságban (vö. csuv. *šilce*, jak. *siäl*, mong. *del*). s az alapalak **dele;* ez persze nem igen illik a szkr. *ǯāla*-hoz.

Voltaképpen csak azt akartam e pár példával bizonyítani, hogy mindaddig, a míg az altaji nyelveket, különösen a csuvast és a mongolt jobban nem ismerjük, korai a török-árja nyelvérintkezésnek kétségkívül érdekes, de bonyolult problémájával rendszeresebben foglalkozni. *G. Z.*

Irodalom.

Keleti Szemle. VI. 2—3. sz. (MUNKÁCSI B. Die Urheimat der Ungarn. — *Kúnos I.* Adalékok a jarkendi törökség ismeretéhez. [Különnyomatban is.] — BALHASSANOGLU. Une inscription turque à Kütahja. — MUNKÁCSI B. Beiträge zu den alten arischen Lehnwörtern im Türkischen. — U. a. *gyaláz*, *gyárt*, *özön*.)

Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. 27. NÁDAI PÁL. A magyar népetimológia. — 28. SIMONYI ZSIGMOND. Az ikes ragozás története. — 29. BÖSZÖRMÉNYI GÉZA. A jánosfalvi nyelvjárás. — 30. GELEJI KATONA ISTVÁN. Magyar grammatikatska. Jegyzetekkel újra kiadta SIMONYI ZS. — 31. TELEKY ISTVÁN. A tárgyeset Arany Jánosnál. Budapest. (Athenæum.)

SIEGESCU JÓZSEF. A román helyesírás története. Budapest, 1906. Pfeifer Ferd. biz.

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar Oklevélszótár. 13. füzet. (Tarnczk—ültetés.) Budapest, 1906. Hornyánszky V.

Finnisch-Ugrische Forschungen. Band IV. heft III. (POIROT J. Recherches expérimentales sur le dialecte lapon d'Inari. — KROHN KAARLE. Sampsa Pellervoinen < Njordr. Freyr? — MIKKOLA JOOS. J. Nachtrag zum obigen.)

GODENHJELM B. F. Deutsch-finnisches Wörterbuch. Saksalais-suomalainen sanakirja. Zweite, umgearbeitete Auflage. Erster Teil. A — N. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

Monumenta Estoniae antiquae: I. Setukeste laulud. Tõine köide. Helsingis, 1905. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 104. osa. II.)

NIELSEN KONRAD. Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen. II. Nachtrag und Register. Helsingfors, 1905. (= Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. XXIV.)

NIURENIUS OLAUS PETRI. Lappland eller beskrivning över den nordiska trakt, som lapparne bebo i de avlägsnaste delarne av Skandien eller Sverge av — jämte svar på åtskilliga frågor rörande lapparne av ERICUS PLANTINUS. Kiadta WIKLUND K. B. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv. XVII. 4. Uppsala, 1905.)

XXXVI. kötet. 1906. 2. füzet.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

Lap

GOMBOCZ ZOLTÁN: Csuvas szójegyzék. (II.) ... 141
MELICH JÁNOS: A magyar szótárirodalom. (IV.) ... 165
FOKOS DÁVID: A locativus-féle határozók a votjákban (I.) ... 207
ERDÉLYI LAJOS: Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben ... 251

Ismertetések és bírálatok.

Kúnos Ignácz. Oszmán-török nyelvkönyv. (Janua linguæ Ottomanicæ.) — Ism. SZINNYEI JÓZSEF ... 258

Kisebb közlemények.

Adatok a magyar nyelv szófejtő szótárához:
M. J. *Loránt* ... 267
— *Patok* ... 268

Értesítő.

Irodalom ... 164, 206

Folyóiratunk ***évenként háromszor vagy négyszer*** *jelenik meg. Az egész évfolyam legalább* ***harmincz ívből*** *áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Csuvas szójegyzék.

(Második közlemény.)

buj. *pajDaχ* | mkar. *pajak* | kurm. *paƀaχ* достаточно, elegendő A. 165, 369. an. *pajDaχ* | virj. *paƀaχ* M. 23. [kazB. *bajtak* eleg, többen].

kurm. *pańƀa* разсадникъ, láda kiültetni való bujtásokkal, palántákkal A. 18. [vö. mdM. *pańda,* mdE. *panďa* veteményes ágy NyK. 5 : 210.].

kurm. *Pańƀǝk* Пандиково (falunév) A. 18.

kozm. *pappi* моя бабушка со стороны отца или матери, nagyanyám apai vagy anyai részről A. 139. [vö. cserH. *pa·pà* die grossmutter Ramst.].

par- дать, adni; buj. *parńe* | mkar. *parńa* подарокъ, ajándék, A. 15, 17, 19, 63, 347. *par-* adni; *parnä* ajándék; *paru* alamizsna; *parym* adósság Z. 46. [kazB. *bir-*, oszmZ. *vir-*, *ver-* id.].

pat: (близость къ, около, близь, до, у) *patńe* -hoz, -hez, -ra, -re, pl. *vorman p.* az erdőbe; mkar. *aƀa pärǝn batńa* идемъ къ намъ, menjünk hozzánk A. 215, 384. mkar. *sären baṅDža* nálatok A. 384.

pazar рынокъ, базаръ, vásártér, piacz A. 17, 62. *pazar* Z. 46. [kazB. *bazar* < perzsaZ. بازار].

an. virj. *pažalu* лепешка, lepény A. 5, 6. *pažalu* Z. 46.

pär l. *εBir.*

buj. *pǝDǝm* | an. *pöDöm* | virj. *pöƀöm* цѣлый, egész A. 12, 341. *püdüm* Z. 56. [kazB. *bötön*].

buj. *pǝDǝr-* | virj. *pöƀör-* сучить, sodorni, pödörni A. 12, 341. *püdüŕ-* Z. 55. [kazB. *bötör-*].

virj. *pəľbər* въ прошломъ годѣ, a mult évben, taval; A. 65. *pyľďer* Z. 48. [kazB. *byltyr* | baskP. *bultẹr*, *bẹltẹr*].

buj. mkar. *pər* одинъ, egy A. 13, 358. *peŕ* Z. 47. [kazB. *ber*].

buj. *pər-* | virj. *pör-* дѣлать складки, ránczolni; virj. *pöröń-* ránczosodni, göngyölődni A. 13, 31, 341. *püŕ-* морщить, сжимать Z. 55. [kazB. *bör-*].

buj. *pərεńε* | mkar. *pəräńä* бревно, gerenda A. 119, 350. [kazB. *büränä* épületfa, borna | baskP. *büränä* faragatlan szálfa, gerenda < ? or.].

an. *pərməš* первый, első A. 384.

buj. *pərńε* | mkar. *pərńï* кузовъ, fonott kosár A. 362. an. *péŕńε* | virj. *pöŕńε* táska, M. 6. *purńä* Z. 55. [vö. cserSz. *purńa* kas, kosár].

buj. *pəškəń-* | virj. *pöšköń-* нагиваться, meggörbül, meghajol A. 12. 341.

buj. *pət-* | virj. *pöt-* пропадать, elfogyni, végződni A. 12, 340—1. *pét-* M. 6. *püt-* Z. 56. [kazB. *bet-*].

buj. *pətńək* | mkar. *pətńək* мята, ménta A. 349. *pütńik* Z. 56. [kazB. *bötnek* fodorminta].

buj. *pəďžəkšə* | mkar. *pədišša* маленькій, kicsiny; *pəďžəkkə* id. A. 66, 364. *péďžéčé* M. 6. *pičiḱ*, *pičikś* Z. 48. [mongK. *bičiχan* peu. un petit peu, petit, petit enfant | burjC. *besegey*, *bišiχaŋ*, *bišiχan*].

buj. *pəťśεńεχ* | mkar. *pətšänäk* одинъ только A. 372. [vö. *piččäń* одинокій Z. 48.].

buj. *pəvεr* | mkar. *püär* печень, máj, A. 367. virj. *péwεr*, *pé'εr* M. 24. *péwεŕ*, *péεŕ* M. 7. | an. *paGar* M. 24. *puvaŕ*, *paγar* Z. 55. [kazB. *bauyr* | oszmZ. *bagyr*].

mkar. *pəžak* | olg. *pəďžeχ* уголъ, szöglet A. 370. [oszmZ. *bučak*].

pâdavka | kurm. *podåka* пудовка, púd A. 44, 48.

cseb. *pâjaγam* мой деверь, старше мужа, sógorom A. 140. [kaz. *bej-aγam*].

buj. *pâjav* | mkar. *pâjo* | olg. *pâja* короткая веревка, kurta kötél, A. 366, 378. *pujav* связь, узелъ, тесьма, веревка Z. 54. [kazB. *byγau* békó].

pâγâr красная мѣдь, veres réz A. 74. *pẹγẹr* sárgaréz (?) M. 11. *pygyr* veres r. Z. 54. [kazB. *bakyr*].

buj. *pŝχ-* | mkar. *pŝk-* смотрѣть, nézni A. 74, 371. *pyχ-* Z. 54. [kazB. *bak-*].

buj. *pŝlδżŝra* | kurm. *pŝδżra* цѣпь (изъ монетъ), pénzes láncz. A. 52. [vö. kazB. *čylbyr*, *čelber* láncz, lánczocska].

jadr. *pŝlδżav* | mkar. *pŝnDžal* договоръ о днѣ свадьбы, az esküvő napjának megállapítása A. 367. *pylčav* Z. 54. [kojbK. *molǯak* | csagBud. *bolčau* termin | mongK. *bolǯu-* déterminer un jour].

an. *pŝr* | virj. *por* ледъ, jég A. 8, 340. *pur* Z. 53. [kazB. *boz*].

buj. *pŝra* | mkar. *pro* буравъ, furó A. 366. *pura* Z. 53. [kazV. *borau*, *brau*].

buj. *pŝrŝś* | mkar. *perəs* перецъ, bors, A. 363. *pŏrŏś* M. 11. *purś* Z. 53. [kazB. *boroč*].

pŝru теленокъ, borjú A. 66, 374. *pęru* M. 7. *pru* Z. 52. [kazB. *byzau* mongKhalkha *B'ārū*, *Bīrū*].

an. *pŝrža* | virj. *porža* горохъ, borsó A. 9, 340. an. *pęrža* | virj. *pórža* M. 22. *purža* Z. 53. [kazB. *borčak*, *burčak*].

kurm. *piδər* | mkar. *pitər* Szent-Pétervár, A. 364. [< orosz *Питръ*].

buj. *piGε* барыня, úrnő A. 112.

pilək поясница, keresztcsont A. 376. *pilik* Z. 48. [kazB. *bil* derék | baskP. *bil* | mongK. *bel* taille, stature].

pileś рябина, berkenye A. 10, 18. *pileś* Z. 48. [kazB. *miläš* | baskP. *mäläš*].

buj. *pillək* öt; an. *piləkməś* ötödik A. 179, 384. *pillik* Z. 48. [kazB. *biš*].

buj. *piń* | mkar. *pεn* тысяча, ezer A. 18, 350, 384. *piń* Z. 48. [kazB. *meŋ* | mongK. *minγan*].

buj. *pir* холстъ, vászon A. 379. *piŕ* Z. 48. [kazB. *büz* pamutszövet-fajta | oszmZ. *biz* toile].

buj. *pit* | mkar. *pεt* очень, igen, nagyon, A. 350. *piť* Z. 48. [? kazB. *bik*].

buj. *piδžəGε* | mkar. *pεtškä* бочка, hordó A. 350. *pičke* Z. 48. [kazB. *mičkä*, *pičkä* < or.].

virj. *pitśtśε* мой, нашъ старшій братъ; мой, нашъ дядя, bátyám, bátyánk A. 137. *pitśtśü* bátyád A. 10. *pičče* Z. 48.

buj. *pijḋ̑* | mkar. *pịḋ̑* вошь, tetü; *pịjḋę* M. 4. *pyda*, *pyjda* Z. 54. *pytla* tetves Z. 54. [kazB. *bet* | baskP. *bėt*].

mkar. *poṙ̑ ḋa* весь, minden A. 383. *porḋä* Z. 50. [kazB. *bary* mindössze; *barda* mind].

mkar. *potikä* потѣха, gyönyör, öröm A. 364. [< or.].

p°ḋå, *pḋå* гвоздь, köröm A. 5, *puda* Z. 52.

p°ḋ° каша, kása A. 85. an. *póḋó*, virj. *póḋę* M. 22. *pudu* Z. 52. [? kazB. *butka* kása].

virj. *p̈°ḋ̈°* беременная, terhes A. 96. *pö̭ḋö̭* M. 7. *püďe* Z. 55.

kurm. *p̈°ǵ̈°* | mkar. *püγə* буга, ív A. 353. *pügü* Z. 55. [vö. kazB. *bök-* görbíteni, összehajtani].

p̈özεγε зобъ (птичій), madárbegy A. 101. *püzege* Z. 55. [kazO. *bütäkä* птичій желудокъ | mongK. *beteγe* gésier des oiseaux].

p̈°ž̈° бедро, csipő A. 101. *püś* верхная часть ноги около таза, лядвея Z. 56. [kazB. *bot* czomb].

buj. *puḋεńε* | mkar. *poḋana* перепелка, fürj A. 347. an. *püḋεńε* | virj. *puḋana* M. 24. *poďenä* Z. 49. [kazO. *büdänä* | mongK. *büdüne*].

buj. *puǵan* | mkar. *pörön*, *pöreu*, *pöken* стулъ, szék A. 319. *pojan* Z. 48. [< votj. *pukon* szék; vö. kazB. *bükän* tuskó, baskK. *bükän*].

buj. *puǵańε* | mkar. *poγańa* | olg. *poǵańak* кукла, báb A. 347. *pogańa* Z. 49. [kazB. *baγana* | mongK. *baγana*].

buj. *pukra* | mkar. *poχro* куколь, konkoly A. 372. an. *puχra* | virj. *pokra* M. 25. *poχra* Z. 52. [kazB. *bakyra*, *bakra*].

pul- стать, lenni A. 291. *pol-* Z. 49. [kazB. *bul-* | mong. *bol-*].

buj. *pulḋ̑ran* | mkar. *potran* борщовникъ, acanthus A. IX. 367. *poldran* Z. 50. [kazB. *baltyrγan* | baskP. *båldęrγan* angyalfü | mongK. *balčirγana* Helleborus].

buj. *pul̑* | mkar. *pol̑* рыба, hal; buj. *pul̑ž̑* | mkar. *pol̑ž̑* рыбакъ, halász A. 374, 379. *pola* Z. 49. [kazB. *balyk*].

buj. *pus-* | mkar. *pus* , *p̑s-* колоть животное, állatot leölni A. 6, 353. *pus-* испортить, разстроить, повредить, разрушить, разламывать; заколоть Z. 53. [kazB. *boz-*].

pus- давить, nyomni A. 17. *pos-* Z. 51. [kazB. *bas-*].

buj. *pusma* | mkar. *posma* лѣстница, lépcső, létra A. 371. *posma* Z. 51. [kazB. *basma* palló, gyalogbid].

buj. *pustav* | mkar. *posto* сукно зеленое, zöld posztó; *postav* Z. 51. [vö. kazB. *postau, pustau* < or. *поставъ*].

kurm. *puś* голова, fej; *puźŝr* ваша г. A. 7, 91. *poś, puś* Z. 51. [kazB. *baś*].

buj. *puźaχ* | mkar. *poźak* | olg. *poDźaχ* колосъ, kalász A. 372. *poćaχ, poćaχ* Z. 52. [kazB. *baśak*].

kurm. *pür* гной, geny, evesség | jadr. *pövörľə* genyes, eves A. 32, 49. *püŕ* Z. 56.

buj. *pürt* | mkar. *pört* изба, parasztszoba A. X, 352. *püŕt* Z. 56. [vö. cserH. *pört* | ? finn. *pirtti* < litv.].

mkar. *reźə* | burn. *reś* подрѣзъ (санный) szán talpfája A. 363.

buj. mkar. *saral* мало, kevés A. 361. *sagal* Z. 57.

an. virj. *saGŝr* восемъ, nyolcz A. 180. *sakkyr, sagyr* Z. 115. [kazB. *sigez* nyolcz].

buj. *sajra* | mkar. *saŕa* рѣдкій, ritka A. 15, 354. *sajra, sajrä* Z. 58. [kazB. *sejräk* gyér, gyéren].

kurm. *saχŝr* сахаръ, czukor A. 44. [< or. *сахаръ*].

samŝr жирный, kövér, zsíros A. 44. *samyr* жирный, тучный Z. 58. [kazB. *simez* kövér; *simer-* meghízni].

jadr. *sappan* | mkar. *sapon* передникъ, kötény A. 353. [< or. *запонъ*].

mkar. *sarańa* < **saraj ańa* подъ сарай, a félszer alatt; *saraćDźan* < **saraj ańDźan* изъ-подъ сарая, a félszer alól A. 371. [vö. or. *capaй* szín, félszer | kazB. *saraj* istálló | ? perzsaZ. *serā, serāj* palais, grand hôtel].

buj. *sarŝ* | mkar. *sarŝ* желтый, sárga A. 8, 17, 363. *sara* Z. 59. [kazB. *sary* | mongK. *śira* jaune].

sat садъ, kert A. 5. [< or.].

sav- любить, szeretni A. 15, 63. *sav-* Z. 57. [kazB. *söj-* szeretni].

buj. *savŝl* | mkar. *sal* клинъ, ék A. 365. *savyl* Z. 57.

sär l. *ezir*.

buj. *seγet* | mkar. *saγat* часъ, óra A. 356. *śeŕe·t* M. 11. *sagat, sägät* Z. 57. [kazB. *saγat, saγät* óra < arabZ. ساعة heure, temps, moment].

buj. *seńək* | mkar. *säńək* | jadr. *seŋGə* вилы, nagy villa A. 34, 76, 362. *sänek* Z. 65. [kazB. *sänäk*].

mkar. *sεrεDä* полъ (въ домѣ), padlat A. 363.

buj. *səDεľ* | virj. *səDεľ* | mkar. *stöl* столъ, asztal A. 18, 353. *śteľ*, *śüďeľ* Z. 73. [< or.].

buj. *sər-* | mkar. *sör-* мазать, kenni A. 12, 341. *śüŕ-* Z. 76. [kazB. *sört-* kenni, dörgölni, surolni].

buj. mkar. *sət* | an. *söt* молоко, tej A. 12, 340—1, 352. *śüt* Z. 77. [kazB. *söt*].

an. *səχ-səχ-* | virj. *soχ-soχ-* креститься, keresztet vetni A. 9, 340.

sənDźər цепь, lánez A. 8. *synčyr* Z. 64. [< perzsaZ. *zenǯir*, *zinǯir* chaîne].

buj. *səmaχ* | mkar. *somak* слово, szó A. 351. *somaχla-* говорить, beszélni A. 355. an. *sẹmaχ* | virj. *somaχ* M. 24. *sumaχ* Z. 63. слово, рѣчь, поученіе [? vö. kazB. *jomak* találós mese].

an. *Sərə* | virj. *Soro* Сура (рѣка), Sura (folyó) A. 9, 340.

səsla l. *osla*.

an. *səvan* | virj. *sovan* спасеніе, üdv, megmentés, A. 9, 340. *suvan* Z. 63. [? < arabZ. صون action de garder, de conserver, protection].

buj. *səvəs* | toid. *suzə* клещъ, kullancs A. 374. an. *sẹ·βẹs* M. 41.

buj. *sik-* | mkar. *sεk-* прыгать, ugrani A. 350. *siḱ-* прыгать, скакать Z. 60. [vö. kazB. *siker-* ugrani, szökni | baskP. *hikėr-*].

buj. *sivə* | mkar. *siβə*, *si* холодъ, холодный, hideg A. 11, 361, 365, 358—9. *sive*, *śiv́e* Z. 60. [kazB. *syuyk* hideg; *syuyt-* hűteni; *syuyn-* hülni].

buj. *sịvla-* | mkar. *sülä-* дышать, lélekzeni A. 15, 65, 365. an. *sịβla-* | virj. *sula-* M. 23. *syvla-* дышать, отдыхать Z. 64. [kazB. *sulị-*].

buj. *sịvləm* | mkar. *sịləm* | toid. *śivəDźə* роса, harmat A. 365. an. *sị·βlẹm* | virj. *sị·lẹm* M. 23. *sylym* Z. 64. [? altZ. *čalym*].

buj. *sịvləs* | olg. *śuľəś* дыханіе, lélekzet A. 369. an. *sị·βlẹś* | virj. *su·lẹś* M. 23. *syvlys* Z. 64. vö. *sịvla-*.

buj. *sịvlịχ* | mkar. *sulək* здоровье, egészség A. 372. *syvlyk* Z. 63. [kazO. *saulyk* | baskK. *haulyk* | oszmZ. *saglyk*].

buj. *sonDəχ* | mkar. *sünDek* ящикъ стола, láda A. 349. an. *su·nDẹχ* | virj. *so·nDẹk* M. 25. *sondaχ* залавокъ Z. 62. [kazB. *sandyk* < arabZ. صندوق coffre, caisse].

olg. *soza* | sox. *suza* | buj. *ŝza* | mkar. *sŝza* weberschiffchen, vetélő A. 369. [kazB. *susa*, kazPaas. *sosa₀*, *susa* FUF. 2 : 129.].

an. *somza* носъ, orr A. 101. an. *sömza* | virj. *semza* M. 22. *sumza* Z. 63. [? altR. *tumčuk* | ujg. csagR. *tumšuk* die nase, der schnabel].

sölö овесъ, zab, A. 64. an. *sölö*, *səlә* Paas. 37. *šülü* Z. 76. [kazB. *solo*].

söm темный, sötét A. 101. an. *šöm* | virj. *süm* sötét erdő M. 8. *šum* темный; *šum-kajyk* коршунъ, беркутъ Z. 74. [tatZ. *söm*].

sör- цѣдить, szűrni A. 95. *šüŕ-* сливать, процѣдить, ловить рыбу бреднемъ Z. 76. [kazB. *süz-*].

starik старикъ A. 150. [< or.].

buj. *sura* | mkar. *sora* coxa, eke, hold A. 356. *sora* M. 10. *soja* Z. 61. [kazB. *suka* könnyü egylovas eke].

sural борода, szakál A. 17. *sagal* Z. 61. [kazB. *sakal*].

buj. *süń-* | mkar. *sün-* гаснуть, elaludni, A. 350. *šüń-* Z. 76. [kazB. *sün-* kialudni, elveszni].

buj. *süre* | mkar. *sörä* борона borona A. 352.

süs l. *šüš*.

buj. *šaɢŝ* | mkar. *šaŕŝ* этотъ, ez; gen. *šakkŝn* A. 195, 382. *šak* вотъ этотъ Z. 66.

buj. *šamɢa* | mkar. *šamka* лобъ, homlok A. 357. *šamga* Z. 66. *šamɢa* Paas. S-laute 119.

buj. mkar. *šap-* бить, ütni A. 357. *šap-* бить, ударять, колотить, молотить Z. 66. [kazB. *čub-* vágni, csapni, kaszálni].

buj. *šap-šara* | mkar. *tšap-tšara* совершенно голый, teljesen meztelen. A. 369. *šara* голый, нагой Z. 66.

buj. *šaramas* | mkar. *šaramaš* нагой, meztelen A. 369. *šaramas* M. 41. Z. 66. [vö. mongK. *čirma* nu].

šaran лугъ, mező A. 16. *šaran*, *säräm* лугъ, дернъ Z. 65. [kazB. *čiräm* gyep, parlag].

šarlan l. *tšarlan*.

kurm. *šarmŝs* | mkar. *šarmŝš* черемисинъ A. 369; *šarmys* Z. 67.

buj. *šav*, *šavŝ* | mkar. *šal* вонъ этотъ, тотъ, ez; gen. buj.

śavə̂n | mkar. *śan* | kurm. *śan;* plur. buj. *śavzem* | kurm. *śavzam* | mkar. *śazam* A. 195, 382, 367. *śav, śava* Z. 65.

śava коса, kasza A. 10. *śava* Z. 66. [kazPaas. *čalγə* | altV. *čalγu*].

buj. *śavə̂r-* | mkar. *śar-* вертѣть, fordítani A. 365. *śavr-, śavyr-* заворачивать Z. 66. [oszmZ. *čevir-* tourner, entourner, enfermer, envelopper, renverser].

buj. *śavra žiľ* | mkar. *tśara śil* вихорь, vihar A. 369. *śavra śiľ* Z. 66. vö. ? *śavə̂r-*.

buj. *śεm, śεmə: śεməń* | mkar. *śεmən* по, сообразно, -hez, képest A. 218, 351. < *śεmə* способъ, мотивъ, напѣвъ, eszköz, dallam. [< votjM. *śam* sitte, gewohnheit, eigenschaft, art, natur, beschaffenheit, instr. *śamen* gemäss, so wie ... | zürjW. *śam* | lpK. *sam* potentia vö. Wichmann, Lehnw. 151.].

śεmžε мягкій, puha A. 17, 64. an. *śεmžε* | virj. *śamza* lágy M. 24. *śamzä, śämzä* Z. 66. [kazB. *jomośok*].

an. *śεrži* воробей, veréb; *śara śεrži* летучая мышъ, denevér (tkp. kopasz veréb) A. 120, 127—8, 373. *śεŕži* veréb M. 11. [azerb. oszmBudag. *serčä, serče* sperling].

śəľək | kurm. *əśľək* шляпа, sipka A. 35. *isľek, śiľek* шапка Z. 14. [csagBud. *jelek* родъ шапки, надѣваемый царями].

buj. *śəməľ* | mkar. *śəmäl* | kurm. *śömeľ* копна, boglya, rakás A. 352. *śümäl* копна хлѣба въ полѣ Z. 76. [kazB. *čümälä* csomó, rakás (széna, gabona)].

buj. *śəmərt* | virj. *śömört* черемуха, zelnicze A. 12, 341. *śümürť* Z. 76. [telR. *ďymyryt* | sorR. *nybyrt* | kazV. *śomort* faulbeerbaum, vogelkirsche, prunus padus].

śəńə новый, új A. 11. *śińe* Z. 69. [kazB. *jaŋa* új | baskP. *jåŋa, jåŋe*].

buj. *śər* | virj. *śör* ночь, éj, éjszaka A. 13, 341. *śüŕ* Z. 76.

an. virj. *śər* земля, мѣсто, föld; loc. *śərtε, śərťrε* A. 13, 120, 127. *śiŕ* Z. 69. [kazB. *jir* föld, hely, egy darab szántóföld].

buj. *śər* | virj. *śör* сто, száz, A. 13, 180, 341. *śür* Z. 76, 115. [kazB. *jöz* száz].

buj. *śərə* | virj. *śörö* кольцо, gyűrű A. 12, 341. *śörö* M. 11. *śürü* кольцо, перстень Z. 77. [kazB. *jözek, jözök* gyűrű].

an. *śətəľnə* | virj. *śətəľńə* прохудилась (ткань) A. 31.

buj. *śəvə* | mkar. *śü* шовъ, varrás, varrat; buj. *śεvəś* | olg.

śüžə | toid. *śüvəžə* портной. szabó A. 365, 375, 380. an. *śė·ʒėś* M. NyK. 21 : 128. *śülä-* шить, varrni; *śüźe, śülźe, śüveś* Z. 75. [kazB. *jöj* varrás, varrat; *jöjlä-* kivarrni].

buj. *śəžə* | mkar. *śəže* ножъ, kés; gen. *śəśśəń, śəžəń* A. 360. *śüźü* Z. 75. [oszmZ. *soja* taschenmesser].

buj. *śŝʙaᴅa* | mkar. *śŝʒaᴅa* лапоть, fonott sarú A. 357. *śybada* лапти Z. 66. [kazB. *čabata* hársfaháncsbocskor].

buj. *śŝɢa* | mkar. *śŝra* | virj. *śoɢa* липа, hárs A. 75, 356. *śka, śuga* Z. 70. [kazB. *jükä*].

buj. *śŝɢŝr* | mkar. *śŝkŝr* | kurm. *śokkor* хлѣбъ, kenyér A. 9, 340, 351, 359. an. *śö·ɢör* | virj. *śe·kker* M. 22. *śukkur, śugur* Z. 74.

an. *śŝlᴅŝr* | virj. *śolᴅor* звѣзда, csillag A. 9, 340. an. *śŝl-ᴅŝr* Paas. S-laute 119. *śuldyr* Z. 74. [kazB. *jondoz, jondyz,* V. *žoldoz,* Paas. *jəldəz* csillag].

buj. mkar. *śŝm* | kurm. *śon* шерсть, gyapjú, szőr A. 368. an. *śön* | virj. *śö̦n* M. 24. *śum, śun* Z. 74. [kazB. *jon* gyapjú, pehely, apró toll].

buj. *śŝmaχ* | mkar. *tśŝmak* круглыя ячменныя лепешка пускаемыя въ похлебку, levesbe való kerek árpalepény A. 369.

śŝmarᴅa яицо, tojás A. 8. *śymarda* Z. 67. [kazB. *jomorka* baskP. *jömörtka* tojás, here].

an. *śŝmŝl* | virj. *śomol* нужда, szükség A. 9, 340. an. *śŝmŝl* Paas. S-laute 119. *śomyl* нужда, надобность, потребность, дѣло Z. 71. [kazB. *jomoš* ügy, baj, megbízás].

buj. *śŝnŝχ* | mkar. *śŝnŝk* | kurm. *śonoχ* мука, liszt A. 351, 380. an. *śönöχ* | virj. *śe·neχ* M. 22. *śunuχ* Z. 74. [köztör. *un* das mehl].

mkar. *śŝrᴅan* | kurm. *śorttån* щука, csuka A. 352. *śörᴅan* M. 9. *śurtan* Z. 74. [kazB. *čurtan* | mongK. *cordo* le goujon].

buj. *śŝvar* | mkar. *śuar* ротъ, száj A. 367. an. *śe̦ʒar* M. 4. *śuvar* ротъ, жерло Z. 73. [kazB. *auyz* száj, szád].

mkar. olg. *śi-* ѣсть, enni; *śizɛr-* съѣсть, megenni A. 387, 392. *śi-, śij-* Z. 68. *śizä-jar-* ibid. [alt. telR. *ji-* | oszmR. *jä-* essen, verzehren].

buj. *śijɛľɛrɛχ* | mkar. *śälärük* нѣсколько выше, vmivel magasabb A. 371. vö. *śüľe* высокій, верховный Z. 75.

buj. *śiľɢɛ* | mkar. *śilrä* грива, sörény A. 356. *śiľöe* Z. 69. [kazB. *jaly* sörény | küärR. *jäläk* | mongK. *del* la crinière].

buj. *širəm* | mkar. *šɛrəm* двадцать, húsz, A. 350, 384. *širim* Z. 69. [kazB. *jigerme*].

buj. mkar. *šit-* достигать, elérni A. 363. *šit́-* доходить, достигать, доставать до чево, настигать Z. 70. [kazB. *jit-* eljutni, elérni, utolérni].

buj. *šitməľ* | mkar. *šɛtməl* семьдесять, hetven A. 179, 350, 380. *šitmiľ* Z. 115. [kazB. *jitmeš*].

buj. *šiDžə* | mkar. *šiDžə*, *šizə* семь, hét A. 179, 358. *šičče* Z. 70. [kazB. *jide* | jakB. *sätti*].

an. *šivət* | virj. *šivət́* коса, hajfonadék A. 11. *šivit́*, *šit́* женская коса Z. 60.

buj. *šivətľe* | olg. *šitlɛ* | mkar. *šitlä* заплетать косу, czopfot fonni A. 369. vö. *šivət*.

mkar. *šitšə* | kurm. *šivəťš* острый, éles A. 365. jadr. *ši-βeDžė* éles, hegyes M. 41.

buj. *širə̑* | mkar. *širə̑* связка, csomó A. 357.

mkar. *šin* человѣкъ, ember A. 347, 377. an. *šin* | virj. *šin* M. 24. *ši·ngn* idegen M. 10. *šyn* человѣкъ, какъ отдѣльная личность Z. 67. *šynn* чужой, не свой, другаго Z. 67. [vö. cserSzil. *jey*, *jiyg* ember].

mkar. *šir-* писать, írni A. 391. *šyr-* писать, чертить Z. 67. [kazB. *jaz-* | mongK. *ʒir-*].

buj. mkar. *širma* оврагъ, szakadék, vízmosás, gödör A. 10, 363. *šyr*, *šyran* крутой берегъ, *šyrma* оврагъ Z. 67. [vö. kaz. csag. oszmR. *jar* steiler abhang, untiefe, schlucht].

šitma суконное штаны, posztó nadrág A. 16. *šytma* порты, брюки Z. 68. [? kazB. *jiten* len].

buj. *šivə̑r-* | mkar. *šur* спать, aludni A. 365. an. *šiβɛr-* | virj. *šur-* M. 23. *šyvyr-* Z. 67.

virj. *šor Džon* одинъ изъ родившихся двоинями, близнецъ, iker, az ikrek egyike (tkp. fél lélek) A. 17. *šuri*, *šur* fél Paas. NyK. 32 : 268. *šora* Z. 72. [vö. kazB. *jarym*, *jarty* fél, fele vminek].

šorla, *šurla* серпъ, sarló A. 45, 127, 373. *šorla* M. 10. *šorla* Z. 73. < *šor-* колоть, раскалывать, hasítani, vágni [kazB. *jar-*] Z. 72.

šot пригорокъ, emelkedés, domb A. 16. *šot* отлогость, склонъ горы Z. 73.

śol- выдернуть, kitépni A. 85. [kazB. *jolok-*, *jolok-* kitépni, kihúzni].

śömör- разбивать, összerontani, szétszórni; perf. *śömörńə* онъ разбилъ, perf. refl. *śömörölńə* онъ разбился A. 341. *śümrä-* разбивать; *śümüŕlä-* разбиваться Z. 76. [alt. telR. *jämir-* niederwerfen, zerschmettern, zerstören].

śör- гнить, rothadni A. 13. *śüŕ-* Z. 77. [kazB. *čer-* rothadni].

śu масло, vaj; birt. személyraggal: *śə̂və̂m* vajam, *śə̂və̂*, *śə̂vu* vajad, *śə̂və*, morg. *śujə* vaja; excessivus an. *śə̂veńDžeń* | virj. *śovəńDžeń* A. 134, 144, 374, 378. *śu* M. 7. масло, сало, жиръ Z. 37. [oszmR. *jaɣ* | ujgR. *jak* | alt. telR. *jū* fett, öl].

buj. *śuχrə̂m* | mkar. *śoχrə̂m*, *śoχrom* верста, verszt A. 372. *śoχrym* верста, собств. разстоянiе, на которомъ можно слышать крикъ Z. 73. vö. *śurgr-* kiáltani M. 10. [kazB. *čakyrym*, *čakrym* verszt (kiáltási távolság) < *čakyr-* kiáltani, hívni].

buj. *śul* | mkar. *śol* годъ, év; buj. *śuľľeń* | mkar. *śolan* ежегодно, évenként A. 11, 347. *śol* Z. 70. [kazB. *jyl* év, de a csuvas alaknak éppen ilyen pontosan megfelel köztör. *jaś* «év» is].

buj. *śulžə̂* | mkar. *śüľDžə* | olg. *śulDžə̂* листъ, lap, levél A. 349, 369. an. *śeβelDžg̣* | virj. *śulDžg̣* M. 23. *śivyľče*, *śüľče* Z. 68. [vö. kazB. *japrak* levél, falevél. vö. NyK. II : 244.].

buj. *śum* | mkar. *śom* вплоть, рядомъ, подлѣ, mellett, közelében A. 219, 359. *śom* Z. 71. [kazB. *jan* oldal]. vö. *un žuməńDže*.

kurm. *śuri̯* дѣтенышъ, gyerek, kölök A. 6, 117; an. *śg̣·βg̣r* | virj. *śurg̣* M. 23. *śura* новорожденное животное Z. 74. [oszmR. *jauru* die jungen der tiere (hauptsächlich der vögel) | csagR. *jauruk* die jungen der tiere, das kind | krimR. *jäwrü* ein vogeljunges].

śut- засвѣчать, világitani A. 6, 16. *śuDg̣* világos, világosság M. 5. [? kazB. *jakty* fényes, világos, fény, világ].

buj. *śüŕɛ* | mkar. *śürä* тонкiй, vékony A. 357. *śüGɛ* vékony M. 41. [kazB. *juka* vékony].

buj. *śüpśɛ* | mkar. *śöpśä* посуда для пахтанiя масла, köpü A. 352. *śüpsä* квашня, кадка съ крышкой для храненiя имущества Z. 76. *śobaška* Z. 107.

buj. *śürɛ-* | mkar. *śörä-* ходить, menni A. 18, 19, 352. *śürä-* жить, находиться, ходить, гулять, путешествовать Z. 77. [kazB. *jörö-*, *jör-* járni, utazni].

buj. *širəm* | mkar. *šɛrəm* двадцать, húsz, A. 350, 384.
Z. 69. [kazB. *jigerme*].

buj. mkar. *šit-* достигать, elérni A. 363. *šit-* доходить,
настигать Z. 70. [kazB. *jit-*
тигать, доставать до чево,
tni, elérni, utolérni].

buj. *šitməl'* | mkar. *šɛtməl* семьдесять, hetven A. 179, 350,
). *šitmil'* Z. 115. [kazB. *jitmeš*].

buj. *šiƀžə* | mkar. *šiƀžə*. *šiʒə* семь, hét A. 179, 358. *šiċċ*
70. [kazB. *jide* | jakB. *sätti*].

an. *šivət* | virj. *šivət* коса, hajfonadék A. 11. *šivit*,
енская коса Z. 60.

buj. *šivətl'e* | olg. *šitlɛ* | mkar. *šitlä* заплетать косу, cz
onni A. 369. vö. *šivət*.

mkar. *šitšə* | kurm. *šivətš* острый, éles A. 365. ja
ɛnžė éles, hegyes M. 41.

buj. *šir̃ə* | mkar. *šir̃ə* связка, csomó A. 357.

mkar. *šin* человѣкъ, ember A. 347, 377. an. *šin*
24. *šinen* idegen M. 10. *šyn* человѣкъ, какъ
ность Z. 67. *šynnə* чужой, не свой, другаго
rSzil. *jeŋ*, *jiŋg* ember].

mkar. *šir-* писать, írni A. 391. *šyr-* писат
[kazB. *jaz-* | mongK. *ʒir-*].

buj. mkar. *širma* оврагъ, szakadék, víz
363. *šyr*, *šyran* крутой берегъ, *šyrma* o
. csag. oszmR. *jar* steiler abhang, untief

šitma суконное штаны, posztó nadrág
оки Z. 68. [? kazB. *jiten* len].

buj. *šivər-* | mkar. *šur* спать, alud
j. *šur-* M. 23. *šyvyr-* Z. 67.

virj. *šor ƀžon* одинъ изъ родив
ецъ, iker, az ikrek egyike (tkp.
aas. NyK. 32 : 68. *šoro* Z.
ele vminek, *šurla*
šorla, *šurla* <
orla Z. 73.
ur-] Z. 72.
šot
склонъ

šol- выдернуть, kihúzni . . . dob A. 48. an.
колокольчикъ Z. 109.
ngeni (cserépedény)].
ar. *šəŋəšrnšš* A. 14,
réyk seregély].
šei- мочиться, *sejdek*,

šor- . . . Paas. S-laute 40. *šyrga*

vajad . . .
. . . olg. *šəslə* пахучій, illatos
37. [osmR. . . . вать запахъ гнилости].
buj. . . . üveggyöngyök A. 8, 369.
šoγrym . . .
. . . растеніи), nőni (növény-
. . . ходить Z. 110.
čakrym . . .
buj. . . . *šərzi* мышь, egér A. 128,
ежегодно, évenként . . .
. . . 127, 373, 378. *šu*, *šyva*, *šyv*
csuvas . . .
buj. . . .
349, 369. . . . pixa, kinyúlás, eresz A. 353.
[vö. kazB. . . .
buj. . . .
lében A. . . . y A. 390. [< or.].
. . . щая шерсть на овцѣ A. 358.
kazB. . . . 17. *tagan* Z. 78. [kazB. *daγa*

. . . баранъ, kos A. 10, 63, 356. *taga*
. . . *teke*, *tikle*.
. . . jadr. *tapχərən-tapχərən* по време-
M. . . . melykor; alapszava: *tapχər* разъ,
. . . *tabiγr* -szor, -szer].
. . . орвать, összetépni A. 363, 390. *tat-*
. . . sagR. *ta-* zerreissen, in stücke zerreis-

. . . olg. *ta* спасибо, köszönet A. XIII.,
. . . köszönet, hála].
. . . ar. *tar-* обращать, megfordítani; *tarən-*
. . . dulni A. 365, 390. *tarr-*, *tavyr-* ворочать,

buj. *śüreń* | mkar. *ćörän* рыжая (лошадь), pej, sárga ló A. 353. *śureń* M. 41. *śüreń laša* буланая лошадь Z. 77. [barR. *jirän* | lebR. *jiγrän* | altR. *järän* fuchsfarben, roth (ein rothes pferd, mit rother mähne und schwanz)].

buj. *śüś* | mkar. *süs* волосъ, haj, szőr A. 369. *śüś* M. 8. *śuś* Z. 74. [kazB. *čäč* haj | Paas. *čäč*].

buj. *śaʙa* | mkar. *žaβa* лягушка, béka A. 355. *śaba* Z. 106. [< or. жаба varasbéka].

buj. *śal* | mkar. *žal* (< **ə̂žal*) внутренность, belseje vminek; *śalᴅa* внутри, benn, belül A. 17, 355. *śala* внутрь; *śalda* внутри Z. 106.

kurm. *śalďža* | *śalža* колъ, rúd A. 14, 57, 114. *śalča*, *śalža* тычина, колъ, жердь Z. 107. an. *śę·ᴅžę* | virj. *śo·ᴅžę* M. 24.

buj. *śan-* | mkar. *žan-* (< **əžan*) надѣять, remélni A. 355. *śan-* Z. 107. [kazB. *yšan-* hinni].

mkar. *śəlᴅəś* | olg. *śölgəś* сало на рѣкѣ, szaj a folyón, *śəlᴅəś jorat* сало плыветъ A 367.

buj. *śəľɢɛmɛ* | mkar. *śerrämä* шульдема (женскій нарядъ), pipere, csatt A. 368. bugur. *śelgävä* bruststpange der weiber Paas. S-laute 59. *śüľgämä* нагрудное украшеніе чувашекъ и черемисокъ Z. 111. [< cser. *śolkama*, *śəlkama*, H. *śər·kämä* schnalle an der hemdbrust | vö. mordE. *śulgamo*, *śulgamă*, *ćulgamo* | M. *śulga·m* | finn *solki*].

buj. *śɛľľe-* | mkar. *žälä-* жалѣть, sajnál A. 17, 355. *śɛ·ľé* sajnos M. 6. *śaľ* жаль, жалко Z. 106. [< or.].

buj. mkar· *śəśkə* | kurm. *śöškö* орѣшина, diófa A. 129, 352. *śüśkü* Z. 111.

buj. *śəvər* | virj. *śövör* | mkar. *śörᴅək* остроконечный, hegyes A. 12, 340—1, 365. an. *śę̄ʒrégä* M. 23.

śə̂l- вытереть, dörgöl A. 100. [kazB. *söl-* törülni, súrolni].

kurm. *śə̂llə̂m* | kozm. *śə̂ŋɢə̂lə̂m* мой младшій братъ, öcsém A. 137—8. *śə̂llə̂* jüngerer bruder, Paas. FUF. II. 116. *śyly* Z. 133. [kazB. *seŋne* húg | kazPaas. *səŋəl* i. h.].

śə̂n- мерзнуть, fagyni A. 101. *śyn-* зябнуть Z. 109. [vö. kazB. *tuŋ-*, *toŋ-* fagyni, fázni].

śə̂nə̂ś- помѣститься, beleférni, elférni A. 8, 31. *śə̂nə̂ś-* hineingehen, raum finden Paas. S-laute, 22. [kazB. *syj-*, *syjyś-* beleférni].

šəŋɢərav, šəŋɢəra бубенчикъ, csörgő dob A. 48. an. *šęŋɢraβ* | virj. *šęŋɢra* csengetyű; *šyngrav* колокольчикъ Z. 109. [kirg. *šyŋ* колоколь | kazB. *šyŋgyrda-* csengeni (cserépedény)].

buj. *šəŋɢərƀžə* | kurm. *šəŋɢərtš* | mkar. *šəŋɢərᴅəš* Á. 14, 370. *šyngyrč* Z. 109. [kazB. *šyjyrčyk, šyγyrčyk* seregély].

šər- mingo, hugyozni A. 95. [kazV. *sei-* мочиться, *sejdek, sidek* húgy, vizelet].

šərɢa гнида, serke A. 100. *šərɢa* Paas. S-laute 40. *šyrga* Z. 110. [kazB. *serkä* serke].

kurm. *šərš* запахъ, szag; *šəršlə* | olg. *šəšlə* пахучій, illatos A. 368. *šyrš* Z. 110. [kazV. *sörsö-* издавать запахъ гнилости].

buj. *šərža* | mkar. *šərtša* бисеръ, üveggyöngyök A. 8, 369. *šyrža* Z. 110.

šət- продырявься, восходить (о растеніи), nőni (növényről) A. 8. *šyt-* расти, выходить, восходить Z. 110.

buj. mkar. kurm. *šəži* | jadr. *šərži* мышь, egér A. 128, 377. *šęži* M. 8. *šyžy* Z. 109.

mkar. *šu, šəv* вода, viz A. 7, 127, 373, 378. *šu, šyva, šyv* Z. 108. [kazB. *syu, su*].

buj. *šulap* | mkar. *šolop* застрѣха, kinyúlás, eresz A. 353.

šulᴅžə l. *šulžə*.

mkar. *taβak* табакъ, dohány A. 390. [< or.].

mkar. *taβə* старая линяющая шерсть на овцѣ A. 358.

taɢan подкова, patkó A. 17. *tagan* Z. 78. [kazB. *daγa* | csagR. *taka*].

buj. *taɢa* | mkar. *taɢa* баранъ, kos A. 10, 63, 356. *taga* Z 78. [kazB. *täkä* | oszmZ. *teke, tikke*].

mkar. *tapkən-tapkən* | jadr. *tapχərən-tapχərən* по временамъ, egyszer-másszor, némelykor; alapszava: *tapχər* разъ, -szer, -szor. A. 368. [kazB. *tabkyr* -szor, -szer].

buj. mkar. *tat-* разорвать, összetépni A. 363, 390. *tat-* рвать Z. 80. [bar. tar. csagR. *tit-* zerreissen, in stücke zerreissen | kazB. *tet-*].

buj. *tav* | mkar. *tau* | olg. *ta* спасибо, köszönet A. XIII., 79, 366. [kazB. *tau* köszönet, hála].

buj. *tavər-* | mkar. *tar-* обращать, megfordítani; *tarən-* возвращаться, megfordulni A. 365, 390. *tavr-, tavyr-* ворочать,

обраштать; *tavryn-* возвращаться Z. 78. [kazR. *tägärä-* rollen, um sich drehen | csagR. *tägrän-* einen kreis bilden, sich drehen, sich im kreise bewegen].

buj. *tavra* | mkar. *tara* кругомъ, körben A. 365. *tarra* вокругъ Z. 78. [csagR. *tägrä* rundherum, im kreise].

an. *tε-* | virj. *ťε-* говорить, beszélni A. 10. *ťe-* Z. 80. [kazB. *di-* mondani].

buj. *tεᴅεľə* | mkar. *täᴅälə* рыболовная сѣть, halászháló A. 350, 364. *ťeďeľ* сѣть, неводъ Z. 81.

buj. *tεľεj* | mkar. *täläj* счастье, szerencse, boldogság A. 10, 350, 363. *ťeľej* Z. 81. [kazB. *taliγa* szerencse < arabZ. طالع étoile favorable, sort, fortune].

an. *tεŋɢə* | virj. *ťεŋǵə* монета, pénz A. 180. *ťeńgä* Z. 81. [kazB. *tänkä* ezüst vagy arany pénz, ezüst rubel].

an. *tεŋɢεľ* | virj. *ťεŋǵεľ* скамья, zsámoly A. 17. *ťeńgäľ* Z. 81. [Zol. szerint tat. *тянкяль*, szótárakban nem találom; vö. cserH. *tö·ŋgəl*].

mkar. *tεrrä ron* постный день (соб. «день, въ который нужно быть разборчивымъ, осторожнымъ»), böjtös nap (tkp. olyan nap, a melyen válogatósnak, óvatosnak kell lenni) A. 347. *tırǵe* Z. 82. соблюдать, исполнять [kazB. *tirgä-* betölteni, teljesíteni, megtartani].

buj. *təᴅəm* | mkar. *təᴅəm* | kurm. *ťöᴅöm* дымъ, füst A. 352. *to̰ᴅö̰·m* M. 11. *tüdüm* Z. 88. [kazB. *tötön* füst].

mkar. *tərər* | sib. *ťöǵör* зеркало, tükör A. 352. *tügürť* Z. 88.

buj. mkar. *tək* перо, toll A. 361. an. *tö̰k* | virj. *ťék* M. 24. *tük* Z. 88. [kazB. *tök* szőr, pehely, toll].

buj. *təksəm* | olg. *töksöm* | mkar. *təksəm* темный, непрозрачный, homályos, át nem látszó A. 352.

buj. *təməskε* | mkar. *təmäskä* кочка, zsombék, buczka A. 361. *tümeske* M. 40. [vö. kirgR. *tömpö, tömpöšük* die grashügelchen im sumpfe und auf wiesen | kazB. *tümγäk* hancsik].

buj. *təńəľ* | mkar. *tεŋɢəľ* | olg. *tiŋɢəl* ось, tengely A. 356, 368. *teńeľ* Z. 81. [karR. *tängil* | oszmZ. *diŋgil* essieu].

an. buj. *təp* | virj. *ťöp* дно, fenek, alj A. 12, 340—1, *tüp* Z. 89. [kazB. *töb* tő, fenék].

buj. *təprəńᴅžək* | mkar. *təpräńᴅžək* | kurm. *ťöpreńᴅžəḱ* крошка, morzsa A. 352. *tüpränčik* Z. 89.

buj. *təs* | virj. *tös* видъ, arcz A. 12, 340—1, 376, 378. an. *tössör* | virj. *tössör* безвидный, arczátlan A. 31. *tüś* Z. 90. [kazB. *tös* alak, szín].

buj. *təš* | mkar. *târžâ* | olg. *tožö* ядро (плода), mag A. 368. an. *ṭęš*, *ṭśęš* | virj. *ṭǫš* gyümölcsmag M. 24. *tüš* Z. 90. [kazB. *töš* mag, szem].

buj. *təttəm* | mkar. *tətəm* | kurm. *töttöm* темный, sötét A. 18, 352, 360. *tüttüm* Z. 90.

buj. *təv-* | mkar. *tü-* толочь, törni, zúzni 3. szem. buj. *təvet* | mkar. *tüät* онъ толчетъ A. 367. *ṭėβ-*, *ṭü-* M. 7. *ṭüv-* Z. 8. [kirgR. *tü-* | csag. tobR. *tüi-* zerstossen, zerstampfen, zerreiben].

an. *təvar* | virj. *tovar* соль, só A. 5, 9, 340. *tęva·r* M. 4. *tuvar* Z. 85. [kazB. *toz*].

buj. *tâʙərtśə* | kurm. *tâʙârtś* | mkar. *tâβərᴅəs* | olg. *tâʙərᴅəs* тварогъ, turó A. 370. *tę·ʙęrᴅźę* M. 4. *tybyrč* Z. 87.

mkar. *tâkta-* | kurm. *toχta-* подождать, várni A. 372. *tuχta-* ждать, подождать, погодить, перестать Z. 87. [kazB. *tokta-* megállani, megszünni].

buj. *tâχlan* | mkar. *tâklan* олово, ón A. 372. *tuχlan* Z. 87.

buj. *tâχlaᴅźə* | mkar. *tâklatśə* | kurm. *toχlåtś* сваха, nászasszony A. 151, 352. *toχlaᴅźę* M. 4. *tuχlač* Z. 87.

buj. *tâlâχ* | mkar. *tâlâk* | kurm. *toloχ* вдовый, özvegy A. 351. *tuluχ* Z. 85. *toloχ-turat* сирота, árva A. 128. [kazB. *tol* özvegy].

tân умъ, értelem A. 8. *tyn* паматъ, разумъ Z. 87. [ujg. alt. kojb. kazR. *tyn* der athem, der lebenshauch, die seele, der geist].

buj. mkar. *târ-* | kurm. *tor* стоять, állani; buj. *tâᴅəm* | mkar. *târᴅəm* я стоялъ A. 5, 9, 340, 351, 386. *tur-* Z. 86. [kazB. *tor-* állni, fölállni, kelni, élni, lakni].

buj. *târâχ* | mkar. *târâk* | kurm. *toroχ* вдоль, hosszant A. 9, 340, 351. *turuχ* Z. 86. [ujg. csagR. *turuk* der standort, der wohnort | altR. *turkun* der standort, die entfernung, der ganze verlauf einer zeit].

buj. *tâvan* | virj. *tovan* | mkar. *tuan* родной, родственникъ, rokon A. 9, 340, 367. *tęβa·n* M. 4. *tuvan* Z. 85. [kazB. *tyuγan*, *tuγan* testvér, rokon].

an. *tŝvattŝ* | kurm. *tŝvaᴅŝ* | mkar. *tuattŝ* четыре, négy; mkar. *tuattŝmŝś* четьертый, negyedik A. 179, 186, 368, 384. *tvatt'* Z. 115. [kazB. *dürt* 4].

buj. *tŝvŝr* | kurm. *tᵒvᵒr* | olg. *tur* | mkar. *turŝ* тѣсный, szűk A. 9, 340, 354. an. *tęβęr* | virj. *tur* M. 23.

buj. *tiʙə* | mkar. *tiϑə* сухой, száraz A. 358. *ťibe* Z. 81. [? vö. kar. tobR. *kip*- trocknen, austrocknen].

buj. *tijεk* | mkar. *tiäk* писарь, irnok A. 371. [< or.].

buj. *tiľə*, gen. *tiľľən* | mkar. *tilə*, gen. *tilen* лисица, róka A. 360. *tiľ* Z. 81. [kazB. *tölkö* róka].

buj. *timər* | virj. *ťimər* | mkar. *tεmər* желѣзно, vas A. 11, 350. olg. *ťimərżə* кузнецъ, kovács A. 374. *ťimiŕ* Z. 82. [kazB. *timer* vas].

buj. *tińəs* | mkar. *tεnəs* море, tenger A. 350, 362. *ťi·néś* M. 6. *ťińis* Z. 82. [kazB. *diŋez*, *dingez*].

buj. *tiŋɢəľε* | mkar. *tεnəklä* толокно, száritott zabliszt A. 350, 362. *tiŋgľe* Z. 82. [kazB. *talkan* pirított rozs- vagy zabliszt].

buj. *tir* | kurm. *ťir* | mkar. *tirə* шкура, bőr (szőrösen) A. 354, 363. *ťiŕ* Z. 82. [sag. kojbR. *ter*, *terä* | alt. telR. *tärä* das leder, die haut, das fell].

buj. *tiv*- | mkar. *ti*- | virj. *ťiv*- трогать, érinteni A. 10, 18, 72, 366, 387. *ťiv*- касаться, трогать, дотрогиваться, достигать, доставать, подлежать Z. 81. [kazB. *tej*- érinteni, illetni, tartozni vmihez, érni].

buj. *tįra* | mkar. *ťirä* жеребенокъ, csikó A. 11, 15, 364, 349. *ťiga*, *ťyga* Z. 81. [kazB. *taj* kétéves csikó].

buj. mkar. *tįt*- держать, tartani A. 73, 385. *tyt*- держать, хранить, ловить, поимать Z. 88. [kazB. *tot*- fogni, tartani, bírni, használni].

toŋɢŝr l. *koŋɢŝr*.

toťťi мой дѣдъ со стороны отца или матери, nagyapám apai v. anyai részről A. 139. [vö. cserH. *ťoťa* der grossvater].

tᵒk- выливать, kiönteni A. 75. *tuk*- Z. 85. [kazB. *tük*- el-, kiönteni].

tᵒlᵒp тулупъ, bunda A. 31.

tᵒpra земля, прахъ, föld, por, A. 17. *tępra* M. 4. *tupra* Z. 86. [kazB. *tuprak*].

tᵒs- | kurm. *ťśᵒs*- протянуть, kihúzni, A. 96. virj. *ťśoś*-,

toš- kinyújtani, kihúzni M. 39. *čys-* тянуть Z. 105. [? kazB. *suz-* kinyújtani, kitágítani].

törätšä l. *tšürεDžε*.

mkar. *tört* | olg. *türt* спина, hát A. 353. [? kazB. *syrt* gerincz, hátgerincz].

töGörDžen l. *kəGərtšän*.

virj. *töľök* сонъ, álom A. 92. *tülük* Z. 89. [kazB. *töš* álom].

kurm. *törńε* журавль, darú A. 64. an. *törna* | virj. *törńä* M. 24. *turnä* Z. 86. [kazB. *torna*].

virj. *töv'ä* узелъ, csomó A. 93. *tėβä, tü* kötés, csomó M. 7. *türe* Z. 88. [csagR. *tügün* | kirgR. *tüjün* knoten, bündel].

tu (gen. an. *təvən* | virj. *tovon*) гора, hegy A. 6, 69, 127. *tu* Z. 85. [kazB. *tau*].

tu- дѣлать, tenni; 3. szem. mkar. *tuat* | buj. *təvat* A. 5, 367, 386. *tu-* дѣлать, причинять, родить Z. 85. [alt. kojb. kazR. *tū-* | csagR. *toγ-* gebären, eier legen].

buj. *tuDər* | mkar. *totər* платокъ, kendő A. 360. *tottyr* Z. 85.

tuj свадьба, lakodalom A. 7, 15. *toj* Z. 83. [kazB. *tuj* id.].

buj. *tuχ-* | mkar. *tok-* выходить, выидти, kijönni, kimenni A. 360, 371, 372. *toχ-* Z. 84. [kazB. *čyk-* id.].

buj. *tulə* | mkar. *tolə* пшеница, buza, A. 380. *tola* Z. 83.

tuľ- наполнаться, megtelni A. 18. *tol-* Z. 83. [kazB. *tul-* megtelni].

buj. *tup-* | mkar. *top-* находить, találni A. 8, 385. *top-* Z. 83. [kazB. *tab-* találni, lelni, szerezni, nyerni].

buj. *turə*, gen. *turəən* | mkar. *torə*, gen. *torən* богъ, isten A. 6, 360. an. *tu·rę* | virj. *to·rę* M. 22.

buj. *turDžəDa* | mkar. *toratška* | kurm. *tortška* кочерга, szénvonó A. 354. *turDžęGa* M. 10. *torčka* Z. 84. [kazR. *tärtöškä* ein brett mit einem stiele zum zusammenschüren der körner].

buj. *türə* | mkar. *tör* прямой, egyenes A. 352. *türe* Z. 89. [kazB. *töz* egyenes].

an. *türεm* | virj. *türεm* ровный (земля), sík (föld) A. 10. [telR. *tüzäm* eben, glatt].

mkar. *tšak* часто, gyakran A. 370.

mkar. *tšaŋGa* | kurm. *tšava* галка, csóka, A. VII, XIX, 361,

368. an. *tśaβɢa* | virj. *tsaŋɢa* M. 25. *čaна* Z. 101. [kazB. *čäükä* | tob. *čöngä*].

tśap tśara l. *śap-śara.*

tśara śil l. *śavra žil.*

mkar. *tśəmaj* подожди-ка, várj csak! A. 390. *čim* постой, погоди; *čim-ga* постой-ка Z. 103.

tśəmak l. *śəmaχ.*

mkar. *tśiβär* красивый, szép, A. 381. *čibeŕ* хороший, красивый Z. 102. [kazO. *čilber, čiber* | mongSchm. *ceber* rein, sauber, appetitlich, mässig].

tśos- l. *tos-.*

mkar. *tśön: atśa tśön ᴅərat,* vagy *a. tśüän ᴅ.* ребенокъ стоитъ *дыбки,* a gyermek egyenesen áll A. 370.

mkar. *tśütśü* | olg. *tśöᴅžö* названіе какой-то болѣзни, которая «съѣдаетъ» ногу у лошадей (мокрецъ?); отъ этой же болѣзни у человѣка могутъ крошиться зубы; egy betegség neve, a mely a lónak a lábát «pusztítja» (мокрецъ?); ez a betegség az embernél a fogak romlását okozza. A. 353. *čeču* почечуй, ракъ болѣзнь Z. 102. [vö. kazR. *töčö zäχmäti* die entzündung].

tśan колоколъ, harang A. 17, 61. *čan* Z. 101. [kazB. *čaŋ* harang].

virj. *tśəľɛ* языкъ, nyelv A. 86. *čiľǵé* Z. 103. [kazB. *tel* nyelv].

tśərəp ёжъ, sündisznó A. 84. *čirip* Z. 104. [kazB. *kirpe* tövises disznó].

tśərə курица, tyúk A. 8. an. *tśɛχ* | virj. *tśɛrɛ* M. 22. *čyχ* Z. 106. [kazB. *tauyk* | kazPaas. *taβək* FUF. II: 132.].

buj. *tśərmav* | mkar. *tśərma* | burn. *tśərma* безпокойство, nyugtalanság A. 366. *čyrmav* Z. 106. [vö. mongK. *čirma-* se hâter, s'embrouiller].

tśon душа, lélek A. 17, 390. *čon* Z. 105. [kazV. *zan* < perzsaZ. جان âme, esprit, vie].

buj. *tśaɢak* | mkar. *tśarak* сорока, szarka A. 127, 358, 364, 370. *čagak* Z. 101.

an. *tśak-* | virj. *tśak-* отступить, hátrálni A. 15. [kazB. *čik-* hátrálni].

buj. *tśar-* | mkar. *tśar-* удерживать, visszatartani A. 364. *čar-* удерживать, обуздывать, запрещать Z. 102. [kazB. *tyj-* | ujgR. *tyt-* | sagR. *tys-* aufhalten, abhalten].

buj. *tśarlan* | mkar. *śarlan* чайка, sirály A. XII. 369. *čarlan* Z. 102. [kazB. *čarlak: ak čarlak* | altR. *ak-čarlāk* id.].

buj. *tśav-* | mkar. *tśaj-* | olg. *tśava-* рыть, ásni, vájni A. 366. *čav-* Z. 101.

buj. *tśavza* | mkar. *tśaza* локоть, könyök, rőf A. 365. *čavza* Z. 101.

an. *tśəвə* | virj. *tśəвə* дѣтенышъ птицъ и рыбъ. madárfiók, halivadék A. XI, 117, 154. *tśėвė* M. 6. *čip'* Z. 103. [kazB. *čebes* | baskK. *śebeś*].

an. *tśərε* | virj. *tśərε* сердце, szív A. 11. *čirä* Z. 104. [kazB. *jöräk* szív].

buj. *tśərńε* | mkar. *tśərńä* ноготь, köröm A. 64, 362, 364. *čirnä* Z. 106. [kazB. *tyrnak* köröm < *tyrna-* körmölni].

buj. *tśəвək* | mkar. *tśə̂ɟə̂k* чубукъ, pipaszár A. 370. [vö. or. *чубукъ* < oszmZ. *čybuk, čubuk* baguette, barreau de métal, tuyau de pipe].

buj. *tśə̂lra* | mkar. *tśə̂lka* чулокъ, harisnya A. 357. *čulgá* Z. 105. [kazB. *čolγau* fetzen zum umwickeln des schienbeines].

buj. *tśə̂m-* | mkar. *tśə̂m-* | kurm. *tśom-* ныграть, alámerülni A. 351. *čum-* окунуться, погрижаться, ныграть Z. 105. [kazB. *čum-, čüm-* bemártani a vízbe].

buj. *tśə̂mə̂r* | kurm. *tśomor* | mkar. *śə̂mə̂r* vagy *alə̂ śə̂mə̂rə̂* кулакъ, ököl; круглый, gömbölyű A. 9, 340, 369. an. *tśö·mör* | virj. *tśę̈mę̈r* kerek M. 22. *čumur* Z. 105. [vö. kazB. *jomor, jomoro* gömbölyű; *jomruk* ököl < *jom-* összenyomni, befogni].

buj. *tśə̂rźə̂* | kurm. *tśə̂rə̂ś* | mkar. *tśə̂rźə̂* ель, fenyő A. 8, 354. an. *tśęręś* | virj. *tśę·rźę* vörös fenyő M. 22. *čyryś* Z. 106. [kazV. *čyrśy*].

buj. *tśə̂t-* | kurm. *tśə̂t-* | mkar. *tśə̂ᴅa-* терпѣть, tűrni A. 354. *čyt-* Z. 106. [kazB. *čyda-* eltűrni, kitartani, elszenvedni].

buj. *tśə̂vaś* | mkar. *tśuaś* чувашинъ, csuvas A. 367.

buj. *tśir* | mkar. *tśεr* болѣзнь, betegség A. 350. *čiŕ* Z. 103. [kazB. *čir* kór, betegség].

buj. *tšuGun* | mkar. *tšurun* чугунъ, öntött vas, vasfazék A. 371. [kazB. *čujyn*, or. *чугунъ*].

buj. *tšuχ: šavən Džuχńε* тогда, akkor | mkar. *šan Džońa (žońa)* A. 359. *čoχ* время, пора Z. 105. [kazB. *čak*].

buj. *tšürεDžε* | mkar. *törätšä* окно, ablak A. 352, 370. *čüräčä* Z. 106. [kazB. *täräzä* | kurR. *täräčä*].

buj. *uBəDe* | mkar. *oβəDa* | olg. *oBəDa* обезьяна, majom A. 8, 20, 347. *obyde* Z. 18. [vö. WICHMANN, Lehnw. 89.].

buj. *uDə* | kurm. *uDə*, *vuDə* | sib. *viDə* сѣно, széna A. 6, 353. *u·De* M. 4. *uda* Z. 22. [kaz. tobR. *ut* das gras, kraut].

uDə l. *iDə*.

buj. *ujav* соблюденіе, megtartás, megóvás | mkar. *ojuron* | burn. *ojoron* постный день, böjti nap A. 366. *ujav* бодрствованіе, élénkség, éberség, Magn. M. 36. an. *ujaβ-Gu·ne* | virj. *ojaGon* ünnep M. 23, 36. *oja-gon* праздникъ Z. 21. [kazB. *uj* gondolkodás; *uja-* ébren lenni; *ujau* éber].

buj. *ujəχ* | mkar. *ojək* мѣсяцъ, hold A. 69, 372. *ojyχ* Z. 19. [köztör. *ai* a hold].

ujər- l. *urəχ*.

buj. *ujran* | mkar. *ořεn* пахтанье, iró A. 347, 354. an. *ujran* | virj. *uřan* savanyú tej M. 23. *ořeń* кислое коровье молоко, пахтанье Z. 21. [köztör. *airan* ein getränk aus gegohrener kuhmilch].

buj. *uχmaχ* | mkar. *okmak* дуракъ, ostoba A. 372. *uxmax* Z. 22. [kazB. *akmak* < arabZ. احمق sot, idiot].

ul l. *əvəl*.

an. *ula* | virj. *ola* пестрый, tarka A. 13, 69. *ola* Z. 19. *ula-gurak* varjú M. 36. [köztör. *ala* bunt, scheckig, gestreift, grossfleckig].

buj. *ula-* | kurm. *üle-* | mkar. *ľuľa-* выть, ordítani A. 64, 367. [kazB. *ula-* ordítani].

buj. *ulBut* | mkar. *olβut* баринъ, úr A. 357. an. *ulBut* M. 11. *olbut* Z. 19. [kazR. *alpaut* edelmann, gutsbesitzer, gutsherr].

an. *ulma* | virj. *olma* яблоко, alma A. 13, 29, 45, 69. an. *ulma* | virj. *omla* M. 26. *olma* Z. 19. [kazB. *alma* | mongK. *alima*].

buj. *un Džuχńε* | mkar. *on Džońa* тогда, akkor A. 347.

on-čoxnä Z. 20. [vö. kirg. kazR. *ana* jener, dort, siehe dort]. Vö. *t̆śuχ*.

buj. *un žumənńbžε* | mkar. *on śomŝńbža, on śomŝńža* около него, körülbelül A. 359. Vö. *śum, śom*.

uŋGŝ, oŋGŝ кольцо (напр. для привязи лошадей), gyűrű, karika (a lószerszámon) A. 14, 45. *oŋga* Z. 20.

buj. *ura* | mkar. *ora* нога, láb A. 5, 95. *orá* Z. 20. [kazB. *ajak* | ujgR. *adak*].

an. *urBa* ячмень, árpa A. 17. *orba* Z. 20. [köztör. *arpa*].

buj. *urŝχ* | mkar. *ořək* | kurm. *ořŝχ* другой, иной (соб. отдѣльный, отъ *ojŝr-*, *ujŝr-* отдѣлать); más (tkp. elkülönített, ebből *ojŝr-*, *ujŝr-* elkülöníteni) A. 209, 349. *ojryx, oryx* Z. 18. [kazB. *ajyr-* elválasztani, elosztani, megkülömböztetni | oszmR. *ajry* anders, verschieden].

buj. *usrav* | mkar. *osru* | burn. *osro* воспитанникъ, nevendék A. 366. *osrav* Z. 21. [kazB. *asra-* fölnevelni; R. *asrau* ernährung, erziehung].

mkar. *ut* лошадь, ló; *utśŝ* lova, A. 6, 69, 86, 377. *ut* конь Z. 22. [kazB. *at* ló].

mkar. *utśεńək* ученикъ, tanuló A. 370. [< or.].

mkar. *utśikä* | kurm. *uťka* качели, hinta A. 369.

mkar. *utśiťəl* учитель, tanító A. 370. [< or.].

an. *uzal* | kurm. mkar. *ozal* дурной; зло, нечистный духъ; rossz, a rossz, az ördög A. 166, 381. *ozal* Z. 18. [kazB. *usal* gonosz, rossz].

olg. *uzŝ* | mkar. *uza* доска для покрыванія посуды, deszka edény befödésére A. 353.

užŝ l. *i̯včŝ*.

buj. *užŝm* озимъ, őszi vetés A. 359. [< or.].

büj. *üγə* | mkar. *üŋGə* | morg. *jüGə* филинъ, bagoly A. XII, 356, 361, 372. *ügé* Z. 22. [kirg. csagR. *ükü* | ujgR. *ügi*].

buj. *üpkε* | mkar. *öpkä* легкія, tüdő A. 353. *üpke* Z. 24. [kazB. *üpkä*].

mkar. *üppən* вверхъ дномъ, nappal A. 362.

mkar. *üpnäśtär-* опрокинуть, feldönteni, felfordítani A. 362. vö. *üpnä* плашмя, lapos, Z. 24.

üprε мошка, légy A. 10. *üprä* Z. 25.

buj. *ürεbžε* | mkar. *öräčä* грядки, keresztgerendák A. 353. [kazB. *üräčä* die flügel am schlitten, die seitenhölzer beim wagen].

buj. *ürGεń-* | mkar. *örrän-* лѣниться, lustálkodni A. 352. *ürgeń-* Z. 24. [vö. kazB. *iren-* | oszmR. *ärin-* faul sein | azerbR. *irgän-* widerwillen haben, abscheu haben].

buj. mkar. *vaDə̑* старый, öreg A. 361. *va·Dę* M. 4, 11. *vada* Z. 25.

buj. *valak* прорубь, lék A. 353. an. *vak, va·Gę* | virj. *vęlak* lék M. 26. *vak* Z. 25. [? tel. bar. lebR. *ojyk* das loch, niederung].

vaľə доля, rész; *valli* для, által A. 214. *vaľa* часть, доля; *vaľľi* для, ради. Z. 25. [tel. barR. *ülü* der teil, anteil | ujgR. *ülük* id. < *ülä-* teilen].

mkar. *var*, gen. *varə̑n, vaŕə̑n* долина, völgy A. 377. *var* Z. 25. [kazR. *üzön* | bar. *üzön* die niederung, das tal, das flüsschen, der bach].

varrə̑mə̑š l. *marGə̑mə̑š.*

vaľεr l. *χə̑vattir.*

mkar. *vεńək* вѣникъ, seprű A. 362. [< or.].

mkar. *vəDəžrän* сырѣть, nyirkosodni A. 355. [< cserH. *ϑə₀ðə₀ˑžγäs* dunstig, dampfig werden (von der stube)].

buj. *vəľDərεń* | mkar. *vəträn* крапива, csalán A. 367. an. *vεľbŕεń* | virj. *vεľŕεń* M. 25. *viľtŕäń* Z. 26.

vəś конецъ, vég A. 100. *viś* Z. 27. [kazB. *oč* vég, hegy].

vəś- летать, repülni A. 101. *viś-* Z. 27. [kazB. *oč-* repülni].

an. *və̑Da* | virj. *voDa* средина, közép A. 9, 94, 340. *vuda, vudalyk* Z. 28. *vóDa·lęχ* köz, M. 5. [vö. kaz. tobR. *urta* die mitte, der mittlere].

buj. *və̑Gə̑r* | mkar. *mə̑rə̑r* | virj. *moGor* быкъ, bika A. 8, 9, 340, 356. an. *vóGór* | virj. *móGór* M. 25. *vugur* Z. 28. [kazB. *ügez* bika, ökör].

buj. *və̑j* | mkar. *voj* сила, erő A. 351. *vyj* Z. 28. [< cserH. *vi* | mordv. *vi, vij* | vog. *vaγi̯* | finn. *väki* erő].

və̑l онъ, тотъ, ő, az; gen. *unə̑n, un, onə̑n, onn, on,* plur. nom. buj. *vəzem*, kurm. *və̑lzam* A. 190, 384—4. [kazB. *ul* ő, gen. *anyŋ, anyn*].

mkar. *və̑ľa* | kurm. *vəľľe* улей, kaptár A. 349. *vyľľa* Z. 29. [< or. *улей*].

buj. *vəl'bžə* | mkar. *vəl'bžə* | burn. *vəl'bža* икра, ikra A. 358. *vyl'ča* Z. 29. [kazB. *yuldyk* halikra | kirgR. *üldürük* fischrogen, kaviar].

buj. *vərə* | mkar. *vurə* воръ, tolvaj A. 351. an. *vö·rö* fM. 11. *vuru* Z. 28. [kirg. kazR. *uru* der dieb].

buj. *vərman* | mkar. *vərman* | kurm. *vorman* лѣсъ, erdő A. 351. an. *vęrman* | virj. *vörman* erdő M. 22. *vurman* Z. 28. [kazR. *urman* | oszm. kirgR. *orman*].

mkar. *vəšl'a jiDə* | kurm. *vəšl'ε jiDə* охотничья собака, vadász kutya A. 349. *višlä* высокій, долговязый; *v. jyda* гончая собака Z. 27. [? vö. or. *вьюжля*].

mkar. *vəž!* паденіе снѣга (междометіе), hóesés (indulatszó) A. 355.

buj. *vil'-* | mkar. *vil-* умирать, meghalni A. 361. *vil'-* Z. 26. kazB. *ül-* | ujg. oszmR. *öl-* sterben].

vimä l. *mimə, mimε.*

vit-, 3. szem. sing. *viDεt*, mkar. *viDät* покрыть, befedni A. 94, 364. *vit'-* покрыть, одѣть, осѣнить Z. 27. [oszm. ujgR. *ört-* zudecken, zumachen, schliessen].

buj. *vitrε* | mkar. *veDrä* ведро, veder A. 350, 355. *vit'e* Z. 27. [< or.].

viDə l. *uDə.*

vil'a- играть, játszani A. 14. *vęj* játék; *vęl'l'a-* játszani M. 43. *vyl'l'a-* играть Z. 29. [vö. kazB. *uin* das spiel, die unterhaltung; *ujna-* spielen].

buj. *vil'əχ* | mkar. *vol'ək* | olg. *vol'əχ* скотъ, barom, marha A. 351. *vylyχ* Z. 29. [csag. oszmR. *ulak* | kirgR. *ulau* jedes haustier, welches zum transporte der sachen gebraucht wird, ein lasttier, saumtier]. vö. *əlav.*

buj. *vir-* | mkar. *vur-* жать, aratni A. 353. *vyr-* Z. 29. [kazB. *ur-* aratni].

vis l. *əvəs.*

mkar. *volak* жолобъ, válú A. 353. *volak* корыто, колода Z. 27. [kazR. *ulak* die wasserröhre].

vuDə l. *uDə.*

buj. *vun* | mkar. *von* десять, tíz A. 358. *von* Z. 115. [kazB. *un*].

buj. *vuDžaχ* | mkar. *votšak* очагъ, tűzhely A. 371. [csagR.

očaγ | tarR. *očak* der dreifuss, auf den der kessel gestellt wird, der heerd, die feuerstätte.

vus l. *əvəs*.

žaβa l. *šaва*.
žal l. *šal*.
žan- l. *šan-*.
žälä- l. *šeľľe-*.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Hazai irodalom.

BALASSA JÓZSEF. Kis magyar hangtan. Bpest. Franklin-Társulat.

Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. — 35. SZOLÁR FERENCZ. Jelentés-tanulmányok az asszimiláczió jelentésváltozásokról. — 36. SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND. Jelentéstanulmányok a komplikácziós jelentésváltozásról. Budapest. Athenæum.

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti ASBÓTH OSZKÁR. 1. füzet. (PETZ G. Nyelvtudományi irányok és föladatok. — ASBÓTH O. A szláv torokhangok változásai. I. A $k > \acute{c}$-féle változás. — SCHMIDT JÓZSEF. Egytagú basisok. — Ismertetések. — Kisebb közlemények.) Budapest. Akadémia.

SIMONYI ZSIGMOND. Középiskolai műszótár. Számos szakember közreműködésével szerkesztette —. Budapest. Athenæum.

A magyar szótárirodalom.

(Negyedik közlemény.)

5. Verancsics Faustus «Dictionariuma». Ez a szótár 1595-ben jelent meg; czíme: «Dictionarivm qvinqve nobilissimarvm Evropæ lingvarvm, Latinæ, Italicæ, Germanicæ, Dalmatiæ et Vngaricæ. Cvm privilegiis. Venetiis, Apud Nicolaum Morettum. 1595.»*) Három okból tárgyaljuk az olasz hatás alatt keletkezett művek csoportjában: *a)* A mű Olaszországban, Velenczében jelent meg; *b)* A mű szerzője Verancsics Faustus sebenicoi születésű dalmata (+ 1617), a ki iskoláit Pozsonyon kívül olasz egyetemen, Padovában végezte; *c)* A szótár dalmát-horvát és magyar nyelvi szavainak írásában olasz helyesírási hatások vannak (vö. *x* jegy = m. *zs*).

A mű tartalma a következő: Carrillius Alfonsushoz intézett ajánló levél, a melyből két dolgot emelek ki: Az egyik az, hogy Verancsics művét az erdélyi fejedelemnek (Báthory Istvánnak?) akarta ajánlani, azonban e szándékával felhagyott, mert nem tartotta illőnek, hogy oly nemes lelkű férfiúnak, mint az erdélyi fejedelem, ily csekélységet ajánljon fel. A másik, hogy ez ajánló levélben azt mondja a szerző, hogy a művet sok évvel ezelőtt (értsd: 1595 előtt) rövid idő alatt készítette.**) Verancsics e vallomásából is kivehető, hogy műve megalkotásánál semmiféle magyar nyelvű Calepinust sem használhatott, mert a mikor ő a maga szótárkáját készítette,

*) Megvan a M. N. Múzeum könyvtárában RMK. 263. szám alatt.

**) «En libellum, quem ante multos annos, non multis diebus collegeram, vt tuæ plurimorumque amicorum voluntati satisfacerem, tandem in lucem edidi.»

akkor CALEPINUS talán nem is volt még magyarul értelmezve. Ezt azért szükséges itt is hangsúlyoznunk, mert SZAMOSI JÁNOS azt állítja (Erdélyi Múzeum, I. 30), hogy «VERANCSICS... az anyagra nézve CALEPINUS után indul.» (L. alább.)

Az ajánló levél után következik egy előszó, a mely az olvasónak szól. Megtudjuk ez előszóból, hogy VERANCSICSnak az volt a terve, hogy csakis egy dalmát-horvát és magyar nyelvi szótárt készít (bizonyára latin + horv. + magy.); az olaszból és a németből felesleges ilyent készíteni, mert e nyelvek eléggé ki vannak művelve. Azonban később mégis arra határozta el magát, hogy az olasz és a német nyelvet is beiktatja művébe, a mit annál inkább megtehetett, mert nem kellett a máséból kölcsönöznie, mivel ezeket a nyelveket is szóban és írásban teljesen birta.*) A német szavakra vonatkozólag megjegyzi, hogy ezek a délen és keleten lakó németek szavai; ezek a németek «pro littera *A*, sæpius *O*, prò *E*, *A* proferunt; ita pro *V*, consonante *F*; pro dupplici *VV*, *B*; pro *B*, *P*; *Sch* pro sola littera *S*, sed gravi sibilo prolata». Ezek alapján könnyű megmondani, hogy VERANCSICS osztrák-bajor nyelvjárásra czéloz (itt van *a* helyett *o*, umlautozott *ä* helyett *a*, *w* helyett *b*, *b* helyett *p* ejtés). Legtöbbet beszél azonban a szerző a «slauonica lingua»-ról, melyen általában a szláv nyelvcsaládot érti. Nála az értelmezések dalmát-horvát nyelven vannak, s ezt a nyelvet azért választotta, «quod inter reliquos purissimum sit, quemadmodum inter Italica Hetruscum». Az a szláv nyelv, a melyen a latin szavak értelmezve vannak, a régi horvát nyelv, a melyet ma *csa*-nyelvjárásnak nevezünk, s a melyet Sebenicóban, a Quarnero szigetein, Isztriában beszél a szlávság. Ez volt VERANCSICS anyanyelve, s innen a nagy dicséret, hogy ez a legtisztább a szláv nyelvek közt.

Részletesen beszámol arról is, mikép írta a dalmát-horvát, s egyúttal a magyar szavakat. Helyesírástörténeti szempontból itt közlöm, a mit erre vonatkozólag a szerző mond:

---

*) «Slavonicam tantùm atque Vngaricam linguam, hoc meo libello compræhendere institueram, reliquæ enim satis hactenus uulgatæ et excultæ sunt, ideo acta agere, si eas adiungerem uidebar. Verùm cum plurimis me rem gratam facturum existimarem: eas quoque addidi, tantò facilius, quod non ex alieno penario mihi depromendæ erant.»

«In Dalmatica lingua littera *C.* uarijs modis . . . effertur. Nunc enim acuto, nunc graui, nunc obtuso sono id facere oportet. Nos aliam rationem...faciliorem non habuimus, quàm ut alias eius significationis litteras, eidem adiungeremus, quæ tamen haud diuiso sed coniuncto sono pronuncientur, idque in hunc modum *Cz*, *Cs*, *Ch*, quarto modo eodemque alijs usitato *K*, exprimitur. Littera *X*, pro *S*, utimur, quando spiritum attrahendo eam efferre uolumus, ut in dictione Latina *Miserere*, nos enim eam sic scriberemus: *Mixerere*. — Lingua Vngarica diuersum ab omnibus cæteris diphtongum habet, quem nos sic: *Eü* notauimus, is non dupplici sed vno, qui tamen de utraque littera participet, sono efferi debet. Apud eos *Ch*, idem ualet quod apud Dalmatas *Cs*. — In utraque lingua ad differentiam uocalium, *I* consonantem sic: *Y*, *y*. notauimus: *u* uerò sic *v*. *S* acutum ß, uel sic *ſz*, graue sic: *ſſ* posuimus. Vocales longas, ut cognoscantur, plerumque dupplicauimus; compositas dictiones, ad perspicuitatem, hac virgula — distinximus».

Az itt közölt helyesírási elvek csakugyan alkalmazva is vannak a horvát és a magyar szavak írásában; így az *x* több magyar szóban a *zs* hangot jelöli, pl. *dexa*, *moxar*, *xixik*, *xomancz*, *xufa* stb.*) A magánhangzók hosszúsága a legtöbbször kettőzéssel van jelölve, pl. *haay*, *taagh*, pohar-*ßeek*, *meëh*, *iiz*, *siip*, *pook*, *chyook*, *luud*, *huur* stb. Igen gyakran vannak kettőztetve a mássalhangzók is, pl. *palotta*, *ekke*, *tevve*, *feüvreny*, *appatur*, *ooll*, *bannas*, *el-keüldenni*, *meg-oldanni* stb. A mássalhangzók kettőzésében olasz hatást látok.

Az olvasóhoz írt előszó után Arconatus Jeromosnak († 1599, jún. 18), II. Rudolf udvari titkárának költeménye következik. Ebből a költeményből tudjuk meg, hogy a szótárnak Verantius Faustus a szerzője.

A tulajdonképpeni szótárban a latin szavak ábécze-rendben, s olasz, német, horvát, magyar értelmezésekkel ellátva vannak közölve. Már fentebb emlitettem, hogy Szamosi János azt állítja, hogy Verancsics «az anyagra nézve Calepinus után indul». Ezt azonban nem lehet elfogadnunk, mert a latin szavak semmivel sincsenek magyarázva, hanem csak ábécze-rendben vannak felsorolva. Ellenben Calepinus-ban nemcsak hogy több latin szó van felsorolva, hanem a latin szavak eredet, használat szerint

*) Ez a $x = zs$ olasz eredetű jelölés, vö. Ethnographia XIV. 52.

is körül vannak írva. Én nem tudok olyan latin szótárt, a melyben olyan sorrendben, mint itt, ugyanannyi latin szó volna felsorolva, s teljesen elfogadom azt, a mit VERANCSICS mond, hogy csak a saját tudásából merített. VERANCSICS műve minden tekintetben önálló, eredeti alkotás, s ebben rejlik magyar és horvát nyelvtörténeti becse.

VERANCSICS a magyar szókat is a saját tudásából merítette. A közölt magyar szókészlet azonban csakis a legszükségesebbeket foglalja magában. Mégis sokan forgatták, használták e derék munkát, a minek bizonyítéka, hogy voltak, a kik maguknak leírták, újból kiadták vagy szótári munkáknál belőle dolgoztak. Azok az írók, a kik VERANCSICS művét így felhasználták, a következők:

a) BALDI BERNARDINO. — TOLDY FERENCZ az «Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez» (Pest, 1869, 27—48), valamint az «Újabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethez» (Pest, 1871, 15—64. l., Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből I. és II.) czímű dolgozatában «BALDI BERNARDIN Szótárkája 1583-ból» czím alatt bemutatott egy szótárt, a mely mindaddig az ideig irodalmunkban ismeretlen volt. Az értekezésben elmondta, hogy a nápolyi Nemzeti Múzeumban van egy kéziratgyűjtemény, a melyben BALDI BERNARDIN apát kéziratban maradt munkái vannak. Ezen gyűjtelékes kódexben a többi közt van egy magyar-olasz, itt-ott magyar-latin szótár, a melyet számára SIMONYI ERNŐ (A—Gy-ig) és ÓVÁRI LIPÓT (H—Zs-ig) a helyszínen lemásolt. A szótár szerinte 1583-ból való. A szavakat összeveti a XVI. század helyesírásával, többi szótárunkkal, s úgy találja, hogy egyikkel sem egyezik. A szótárban azonban több hibát is vesz észre TOLDY, s ezek alapján azt vallja, hogy BALDI a magyar szavakat h a l l o m á s b ó l jegyezte. Nagy meglepetésére BALDInál *csúfor* (= buffone, hiba: *csúfos* h.), *erdény* (= bosco, saltus, hiba *erdeü* helyett), *erény* (= virtus, hiba *ereü* helyett) szavakat találja, s ekkor a helyett, hogy ezeket tollhibáknak jelentené ki, hajlandóbb feltenni, hogy e szavakat a XVI. század valamely, a magyar szóképzés szabályaiban jártas magyar embertől hallotta BALDI.

A BALDI-féle szótár történetét azért nem sikerült TOLDYnak tisztáznia, mert görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy a kézirat 1583-ból való. 1879-ben aztán az történt, hogy TEZA EMILT,

előbb a pízai, jelenleg a páduai egyetemen a nyelvtudomány tanárát Akadémiánk külső tagjának választotta. TEZA EMIL hálából a kitüntetésért megvizsgálta BALDInak Nápolyban levő kéziratait, első sorban a magyar-latin szótárt, s tanulmányát az Akadémiának benyujtotta. A tanulmány SIMONYI ZSIGMOND kisérő jegyzetével az Egyetemes Phil. Közlönyben (V. 110—119. l.) jelent meg.

TEZA értekezése mindenekelőtt az 1583 évszám kérdését tisztázza. Az a kódex ugyanis, a melyben e magyar-olasz szótárka foglaltatik, BALDI több kiadatlan művét tartalmazza; a bekötési sorrendben az elsőnek ez a czíme: «Il Genio, overo la Misteriosa Peregrinatione di B. Baldi, comminciata a scrivere adi 29. d'ottobre del MDLXXXIII.»; a másodiknak pedig ez: «Comparatione de lo stato monastico e secolare... comminciata a scrivere adì 5. giugnio de 1584 e fornita ai 10. di luglio del detto anno.» A gyüjtelékes kódexben levő első művet BALDI 1583-ban, a másodikat 1584-ben írta. Mivel mármost a szótárkán nincs évszám, s mivel BALDI 1617-ben halt meg, a szótárka akármelyik évben készülhetett a szerző halála évéig.

Másik eredménye TEZA értekezésének, hogy kimutatja, hogy BALDI szótárkája VERANCSICS «Dictionarium»-ából való másolat. Ugyanazok a magyar szavak, ugyanaz a magyar helyesírás, a mely VERANCSICSnál. BALDI csupán annyit tett, hogy VERANCSICS latin-olasz-német-horvát-magyar szótárából csinált egy magyar-olasz szótárt. Az ábécze-rendbe szedést magának kellett végeznie, mert műve nem egyezik LODERECKER művével (l. alább). Magyarul azonban egy szót sem tudott, ezért követett el sok hibát a leírásnál, s épp ezért a VERANCSICSnál levő szókészletet sem gazdagíthatta. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy BALDI másolatának semmiféle értéke sincs a magyar nyelvtudomány szempontjából.

b) LODERECKER PÉTER. — VERANCSICS «Dictionarium»-át 1605-ben Prágában újból kiadta LODERECKER PÉTER benczés szerzetes. A művön azonban több változtatást tett. Mindenekelőtt az eddigi öt nyelvhez (lat., olasz, ném., horv., magy.) hozzácsatolta a lengyel és a cseh nyelvet, s a szótár ezzel hét nyelvűvé vált. A latin-olasz-horvát-cseh-lengyel-német-magyar rész elé hét nyelven bevezetést írt, a melyekből többek közt megtudjuk, hogy

művét egyrészt az ifjúság részére, másrészt azok számára írta, a kik idegen országokban utazni akarnak. Igéri továbbá, hogy a jövőben jobb művet is fog írni, illetve, ha a most kiadottban hibák vannak, ezt a mostani művét megjobbítva is ki fogja adni. A főrész után van olasz-latin, horvát-latin, cseh-latin, lengyel-latin, német-latin, magyar latin szómutató. Az ekként megszerkesztett műnek ez a czíme: «Dictionarivm septem diversarvm lingvarvm, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemicè, Polonicè, Germanicè et Vngaricè, vna cum cuiuslibet Linguæ Registro siue Repertorio vernaculo, in quo candidus Lector, sui idiomatis Vocabulum, facilè inuenire poterit. Singulari studio et industria collectum Petro Lodereckero Prageno, Bohemo, et, c. Cum Gratia et Privilegio Imperiali... Pragæ, E Typographæo Ottmariano. Impensis Authoris. CIↃ IↃ CV.»*)

A kiadásnak magyar nyelvészeti tekintetben jóformán semmi értéke sincs. LODERECKER ugyan tudhatott magyarul, mert a VERANCSICSnál előforduló egyik-másik sajtóhibát kijavította, azonban egyetlenegy szóval sincs megszaporítva a VERANCSICS magyar szókészlete. A magyar szómutató sem sokat ér, mert benne nincsen felsorolva mind az a szó, a mely a főrészben előfordul. S a szómutatóban is ismétlődnek a főrész sajtóhibái.

Mielőtt tovább mennénk, meg kell említenünk, hogy VERANCSICS szótárát 1834-ben PONORI THEWREWK JÓZSEF adta ki újból; czíme: «Dictionarium pentaglottum. Recudi curavit Josephus THEWREWK DE PONOR, Posonii, Typis Benayanis. 1834.» A kiadás VURUM JÓZSEF nyitrai püspöknek van ajánlva, s GYURIKOVITS GYÖRGY írta meg benne részletesen VERANCSICS FAUSTUS életrajzát. Ez a kiadás hű és pontos lenyomata az 1595. évi kiadásnak.

c) MEGISER JEROMOS. — VERANCSICS szótárával szorosan összefügg MEGISER JEROMOSNAK 1603-ban megjelent következő müve: «Thesaurus Polyglottus: vel, Dictionarium Multilingue: Ex qvadringentis circiter tam veteris, qvam novi (vel potiùs antiquis incogniti) Orbis Nationum Linguis, Dialectis, Idiomatibus et Idiotismis constans. Incredibili labore, summaque diligentia: cùm ex innumeris omnis generis Authorum scriptis; tum verò

---

*) Megvan a M. N. Múzeum könyvtárában RMK. 379. jegy alatt.

ipsa experientia et diuturno multarum peregrinationum usu suggerente: in gratiam studiosæ juventutis fideliter collectum et concinnatum, ab HIERONYMO MEGISERO P. C. Cæs. et Sereniss. Austr. Archidd. Historiographo... Francofvrti ad Mœnvm. Sumptibus Authoris. MDC. III.» A mű második kiadása 1613-ban jelent meg szintén Frankfurtban, s ki van téve rajta, hogy «secunda editio».*) Mielőtt a szótár közelebbi ismertetésére áttérnék, szükséges dolognak tartom, hogy MEGISERről egyet-mást itt közöljek.

MEGISER JEROMOS**) 1550 táján született Stuttgartban. Egyetemi tanulmányokra Tübingába ment, a melyek elvégzése után KÁROLY osztrák főherczeg gráczi udvarában mint udvari történetíró és levéltáros nyert alkalmazást. Mivel protestáns volt, a főherczeg halála után menekülnie kellett Stájerországból. Klagenfurtba ment, a hol a tartományi főiskola igazgatója lett. A jezsuiták elől azonban innen is menekülnie kellett. Lipcsébe a szász választó fejedelem oltalma alá menekült. Itt volt rendkivüli tanár 1616-ban bekövetkezett haláláig.

MEGISER művei között nevezetesebb helyet foglalnak el a nyelvészetiek. Ezek közül megemlítést érdemel az 1592-ben Gráczban megjelent négynyelvű szótára; czíme: «Dictionarivm qvatvor lingvarvm, Videlicet, Germanicæ, Latinæ, Illvricæ, (quæ vulgò Sclavonica appellatur) et Italicæ, sive Hetruscæ. Impressum Græcii Styriæ. 1592» (második kiadása 1744-ből való, vö. WOLFOV Slovenskonemški slovar, források jegyzéke). Ez a szótár tehát azt is tanusítja, hogy MEGISERnek akkor, mikor a «Thesaurus Polyglottus» szerkesztésébe fogott, már némi gyakorlata volt a szótárírás terén. Mindazt a nyelvet azonban, a melynek szókincsét szótárába iktatta, nem ismerhette. A «Thesaurus Polyglottus» ugyanis olyan ábéczés latin szótár, a melyben a

*) Az 1603. évi kiadás teljes példánya (I. köt.: A—L, II. köt.: M—Z közti rész) megvan az Egyetemi Könyvtárban Budapesten (jegye: Hc. 987); az I. köt. magában megvan a M. N. Múzeum (vö. M. Könyvszemle 1879. 21, 22, 1883: 150.) és a M. T. Akadémia könyvtárában (jegye: RMIr. O. 307.). — A második kiadás teljes példánya megvan Nyitrán a Roskoványi-könyvtárban. A második kiadás az elsőnek csupán czímlapkiadása.

**) Ez adatok a cseh encyklopædiából: OTTův Slovník naučný-ból, valamint JÖCHERből valók.

latin szavak a világ legkülömbözőbb ismert és kevésbé ismert nyelvein vannak értelmezve. E nyelveket a szerző a szótárhoz írt bevezetésben tiz csoportba osztja. Ezek:

1. Tabula prima: Hebraica (értsd: lingua), 2. Tab. secunda: Græca, 3. Tab. tertia: Latina, 4. Tab. quarta: Germanica, 5. Tab. quinta: Slavonica, 6. Tabula sexta: Evropeæ (értsd: linguæ). Ebben a szakaszban vannak a többi közt a következő nyelvek: magyar, ir, lapp, finn, baszk, angolszász, kelta, dák, thrák, oláh. 7. Tab. septima: Asiaticæ, 8. Tab. octava: Africanæ, 9. Tabula nona: America (vel India occidentalis), 10. Tab. decima: Novi orbis insvlæ.

Nagyon természetes, hogy mind ennek a nyelvnek a szókincsét Megiser az akkori könyvekből ismerhette csupán. Kérdés mármost, honnan merítette Megiser a magyar szókészletet. Ennek a kérdésnek az eldöntése azért fontos, mert ettől függ, vajjon szótárának magyar nyelvészeti szempontból van-e valami értéke.

A legelső, a mi Megiser magyar szavainak olvasásánál szembeötlik, hogy sok latin szónak a magyar egyértékese kétféle helyesírással van közölve, pl. Araneus — Hung. *pok*, *pook* | Arundo — Hung. *naad*, *nád* | Cæmentarius — Hung. *komives*, *keümives* | Canalis — Hung. *chatorna*, *tsatorna* | Cerasum — *tseresnye*, *cheresnye* stb. Az ilyen kétféle helyesírással leírt alakok azt a hitet ébresztik a vizsgálóban, hogy a szerző kétféle forrásból írta ki a magyar szavakat. A kétféle helyesírással leírt alakokból aztán nem nehéz dolog a forrás fölismerése. Megisernek műve megalkotásánál legalább is két magyar forrása volt. Az egyik Verancsics, a másik Calepinus szótára.

α) Példák Verancsics szótárából:

{ Megiser: A, ab, abs — *Teül* | abavus — *Ded eüssüm* |
{ Verancsics: A, ab, abs — *Teül* | abauus — *Ded-eusseüm*

{ Meg.: Absque — *nekeül* | abstergo — *el teürlenni* |
{ Ver.: Absque — *nekeül* | abstergere — *El-teürlenni* |

{ Meg.: Absterreo — *eliyeztenni* | abutor — *gonossul el nivelle*
{ Ver.: Absterrere — *El-iyeztenni* | abuti — *Gonoßul-elni vele*

{ Meg.: Accidit — *türtenni* |
{ Ver.: Accidere — *Türtenni* | stb.

β) Példák CALEPINUS szótárából:

{ MEGISER: Abiegnus — *egnye fabol tsinyalt;*
{ CALEP. 1590: Abiegnus — *Jegnye fabol tsinyalt;*

{ MEG.: Accentus — *zónak notaltatasa;*
{ CALEP. 1590: Accentus — *Zónak notaltatasa;*

{ MEG.: Acetaria — *as salyata etelnek mindon nenie;*
{ CALEP. 1590: Acetaria — *As salyata etelnek min dőn nenie;*

{ MEG.: Acupictor — *him varrok* | Addormisco — *elzunnyadox;*
{ CALEP. 1590: Acupictores — *Him varrók* | Addormisco — *Elzunnyadox;*

{ MEG.: Calamarium — *penna, tarto, ponna valis;*
{ CALEP. 1594: Calamarium — *Penna tartó, penna vális**) stb. stb.

Tudvalevő dolog, hogy CALEPINUS Dictionariumának két főkiadása van; az egyik a lyoni, a másik a bázeli. Úgy látszik, MEGISER a bázeli kiadások valamelyikét használta. Ezt abból következtetem, hogy a lyoni kiadások *ŵ*-je (= *ü, ű*) a bázeliekben *we*-vel van visszaadva, pl. *kőrniŵl, ŵrŵ, bőtsŵllet* stb. (vö. Nyk. XXXVI. 49.) a bázeli kiadásokban *kőrniwel, werwe, bőtswellet* stb. MEGISER CALEPINUSból vett szavaiban az *ŵ*-t *we*-vel és nem *ŵ*-vel adja vissza. Ime néhány példa:

{ MEGISER: Vervex — *eüreü, Werwe* | Obseruantia — *bőthwellet, tiztelet,*
{ VERANCS.: Veruex — *Eüreü* |
{ CALEP. bázeli kiadás: Veruex — *Werwe* | Obseruantia — *Bőtswellet, tiztelet*
{ CALEP. lyoni kiadás: . . . . | Obseruantia — *Bőtsŵllet, tiztelet.*

Ezek a példák tehát a mellett bizonyítanak, hogy MEGISER bázeli kiadást használt.

A két főforrást MEGISER sok esetben úgy használta, hogy egy-egy latin szónak mindkét szótárban való értelmezését kiírta. A fentebb közölt kétféle helyesírással írt magyar szavak is ilyen eredetűek. Ime néhány példa ezen állításunk bizonyítására is:

{ MEGISER: Accerso — *hinni, hozzam hivom, zolitom;*
{ VERANCSICS: Accersire — *Hinni;*
{ CALEPINUS 1590: Accersio — *Hozzam hiuom, zolitom;*

*) Vö. NySz.: *pennaválie.*

Meg.: Cælebs — *neütelen ozvegy, szwz*
Ver.: Cælebs — *Neütelen*
Calep. 1594: Cælebs — *Özuegy, nőtelen, szwz*

Meg.: Accipiter — *olyw, eülyw* | Acus — eris — *visu, ocho* |
Ver.: Accipiter — *Eülyvv* | Acer — ris — *Ochò* |
Calep. 1590: Accipiter — *ölyw* | Acus, aceris — *Vtsu* stb. stb.

γ) Verancsics és Calepinus szótárain kívül ki tudunk mutatni egy harmadik forrást is, s ez Beythe István «Stirpivm nomenclator Pannonicvs. Antverpiæ 1583» (l. részletesen a «Szakszótárak» közt) czímű műve. Példák:

Meg.: Abies [1] *feüynfa, luch fenyofa, melynek à levele egy felol all.*
Ver.: Abies — *Fenyü-fá;*
Beythe: Abies — *Luch fenyö fa, melynek à leuele egy felöl all.*

Meg.: Adiantum — *arva leany hay, keufali ruta.*
Calep. 1590: Adiantum — *Arua leány hay;*
Beythe: Adianthi genus illud Ruta muraria, vulgo nuncupatum — *keu fali ruta.*

Meg.: Castanea — *gosztynye*
Ver.: Castanea — *Geztenye*
Calep. 1590: Castanea — *Geszenye* fa, *gesztenye*
Beythe: Castanea — *göztynye*

Meg.: Vatex, salix amerina — *kő őfyz*
Beythe: Salix amerina — *koto fyz*
Calep. és Ver. nincs értelmezve stb. stb.

δ) Ha az itt kimutatott három forrással Megiser magyar szókészletét összevetem, akkor még mindig marad néhány szó, a melyről nem tudom kimutatni, hogy Megiser honnan vette. Ilyen adatok a többi közt a következők:

Meg.: Acceptus — *kedues, serelmes;*
Calep. 1590: Acceptus — *kedues;*

Meg.: Accipenser — *Geczyge;**)
Ver., Cal.-ban nincs értelmezés;

Meg.: Cacodæmon — *gonoz zellet, euwerdeg;*
Calep.: Cacodæmon — *ördög, gonoz lélök;*

*) Vö. Szikszai Nom. 1597: *kecsige* 95. l.

Meg.: Cacumen — *teteye, hegi, tsusos swueg*
Ver.: Cacumen — *Teteye*
Calep. 1594: Cacumen — *Tető*, apex alatt: *tsusos swueg.*

A ritkítva szedett szavakról nem tudom kimutatni, hogy Megiser honnan írta ki. Kétségtelen azonban, hogy ezeket is kiírta valahonnan. S ha mármost azt kérdezzük, vajjon van-e valami nyelvészeti értéke irodalmunkban Megiser szótárának, azt kell felelnünk, hogy csak addig van valamelyes értéke, míg ezt a negyedik forrást ki nem tudjuk mutatni. A mely perczben sikerül ez a kimutatás, Megiser szótárának reánk nézve csupán bibliographiai értéke lesz.

d) Henisch György. — A bártfai születésű Henisch György augsburgi orvos 1616-ban a következő német-latin szótárt adta ki: «Teütsche Sprach und Weissheit. Thesavrvs lingvæ et sapientiæ Germanicæ... adjectæ sunt quoque dictionibus plerisque Anglicæ, Bohemicæ, Gallicæ, Græcæ, Hebraicæ, Hispanicæ, Hungaricae, Polonicæ, Pars prima. studio Georgij Henischij B. Medicinæ doctoris et Mathematici Augustani. Augustæ Vindelicorum MDCXVI.»

A mű ábécze-rendbe szedett német-latin szótár, s első kisérlet arra, hogy a német nyelv szólásait, közmondásait szótári műben feldolgozza (vö. Paul, Grundriss I.[2] 23, 24). Nem teljes a mű, a mennyiben belőle csupán az első kötet jelent meg; ez a kötet az A—G-n kezdődő német szavakat foglalja magában, s a végén egy rendszeres német szómutató van csatolva. A szerző két részre tervezte volt szótárát. A második rész megjelenését a szerző 1618-ban bekövetkezett halála akadályozta meg (életrajzát l. Szinnyei, Magyar Irók; e szerint szül. 1549. ápr. 24-én Bártfán). A megjelent kötet azonban a német szótárirodalom maradandó alkotása. Grimm (vö. Deutsches Wörterbuch I. köt. XXI. l.) szótára bevezetésében Henisch művét rendkívül dicséri, s magasztaló sorait így fejezi be: «Was deutsche arbeitskraft vermöge, geht aus diesem schätzbaren werk unwiderleglich hervor.»

Mi a magyar szavakat illetőleg nem járulhatunk hozzá Grimm dicsérő szavaihoz. Henisch ugyanis művében magyar értelmezéseket is nyujt. A forrás azonban, a melyből itt merít, nem a saját nyelvi ismerete; úgy látszik, nem is tudott ma-

gyarul. Még csak azt sem mondhatjuk el róla, hogy korának legjobb magyar forrásaiból merített. Az ő egyedüli magyar forrása MEGISER JEROMOS Thesaurus Polyglottus-a. Hogy ezt bebizonyítsuk, a következő példákat idézzük:

a)

HENISCH: Fabelechtig — fabulosus — *hamis beszéléshez illendò;*
MEGISER: Fabulosus — *hamis beszélléshez illendò;*
CALEPINUS 1590, 1594: Fabulosus — *Hamis beszélléshez illendő;*

HENISCH: Wundarzt — chirurgus — *barbely czirillikus;*
MEGISER: Chirurgus — *barbely czirillikus;*
CALEP. 1590, 1594: Chirurgus — *Barbely czirillikus;*

b)

HENISCH: Faden — filum — *czerna;*
MEGISER: Filum — *czerna;*
VERANCSICS 1595: Filum — *Czerna;*
Vö. CALEP. 1590, 1594: Filum — *Tzérna, fonál;*

c)

HENISCH: Eltz — absinthium — *eûreûm / irom;*
MEGISER: Absinthium — *eüreüm, irom.*
VER. 1595: Absynthium — *Eüreûm*
CALEP. 1590: Absinthium — .... *wrőm*

E három pontban felsorolt példák mutatják, hogy HENISCH VERANCSICS és CALEPINUS szavait MEGISERből vette. Hogy ez állítást teljesen bebizonyítsam, felhozok olyan példát is, a hol MEGISERben sajtóhiba van, s ez van HENISCHben is:

d)

HENISCH: Amptsverwaltung — functio — *tiszthem valo el jaras dolga tetele / tszit;*
MEGISER: Functio — *tiszthen valo el jaras dolga tetele, tszit;*
CALEP. 1590, 1594: Functio — *Tiszthen valo el iárás dolga tetele: (auagy) tszit;*

HENISCH: April — aprilis — *szent corgyhava;*
MEGISER: Aprilis — *szent corgyhava;*
CALEP. 1590, 1594: Aprilis — *Szent Górg haua;*
VER. 1595: Aprilis — *Zent geürgy hava;*

HENISCH: Bachant — erro — *budoso | kuritolo | keslato;*
MEGISER: Erro — *budoso, kuritolo, keslato;*
CALEP. 1590: Errones — *Budosók, kuritolok, koslatok;*

Azt hiszem, ezek után teljesen felesleges több példát idéznem arra, hogy Henisch Megiser szótárát szóról-szóra kiírta, a Megiserben levő sajtóhibákat még szaporította. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy Henisch művének magyar nyelvészeti tekintetben semmi néven nevezendő értéke nincs.

* * *

Baldi, Loderecker, Megiser, Henisch szótári művei is tehát azt vallják, hogy Verancsics Dictionariuma derék alkotás; rendkívül nagy kár, hogy Verancsics műve csakis a legszükségesebb mindennapi szavakra terjed ki, mert csakis e mindennapi magyar szókészlet az oka, hogy a művet vizsgálódásainkkor nem használhatjuk oly sokszor, mint teszem Calepinust.

6. *A brassói latin-magyar szótár-töredék.* A brassói ág. ev. főgimnázium könyvtárában Johannes Balbus de Janua Catholicon-ának 1470 tájáról való Mentelin-féle kiadását őrzik. Ebbe az ősnyomtatványba valaki a XVI. század végén és a XVII. század elején magyar bejegyzéseket írt. A latin szótári részben ugyanis igen sok magyar értelmezés van beírva. A beírt magyar szavakat e sorok írója a M. T. Akadémia kiadásában közrebocsátotta. A kiadás czíme: «A brassói latin-magyar szótártöredék. Budapest 1905.» (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XIX. 4.)

Mint említettem, a Catholiconnak ezen példányában levő magyar szavak a XVI. század végéről és a XVII. század elejéről származnak. Nem egy kéz írta e magyar szavakat. Mellettük személyi vonatkozású bejegyzések is vannak. E bejegyzések kétfélék. Egyik részük a könyv vándorlására vonatkozik. A bejegyzések e részéből megtudjuk, hogy a könyv 1664-ben Türk Michel — nyilván szász ember — tulajdona volt. A brassói ág. ev. iskola a könyvet 1744-ben kapta ajándékba a Prázsmárról való szász Copony Jánostól. E két embernek a magyar értelmezések beírásában semmi része sincs.

A bejegyzések másik része a háromszékmegyei Osdolán kelt. Ezeket a bejegyzéseket részint Szenczi György írta be 1616-ban, részint pedig Szurkos György 1621-ben. A magyar értelmezések és e személyi bejegyzések egyforma kézvonásokkal vannak írva, úgyhogy azt mondhatjuk, hogy a Catholicon glosszátorai Szenczi

GYÖRGY és SZURKOS GYÖRGY. Ezt a feltevésünket azzal is megokolhatjuk, hogy sok magyar szó határozottan csiki-háromszéki székely hangalakban van közölve. A szótárban van egy harmadik bejegyző is. Egy helyütt ugyanis ez van beírva: «Ex libris STEPHANI JARA¨ DE ZILAĎ.» Lehet, hogy JÁRAYnak is van valami része a glosszák beírásánál.

A brassói latin-magyar szótár-töredéknek az az értéke van, hogy nyelvjárási emlék a XVI. század végéről és a XVII. elejéről. Ha ugyanis a magyar szavakat vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy e szavakat csakis csiki-háromszéki székely ember, illetve emberek írhatták (vö. Magyar Nyelv I. 305).

Német hatás alatt keletkezett szótárak.

Az olasz szótárírók hatása a XVI. század végén megszünik. Tanulni vágyó ifjaink, s itt első sorban a protestáns ifjakra gondolok, Németország egyetemeire tódulnak, s az itt kifejlödött latin-görög studiumok hatása alatt keletkezett szótárirodalom a mi törekvéseinket is megtermékenyítette. A humanisták Németországban mindig arra törekedtek, hogy minél klasszikusabb latinságot tanítsanak, minél jobban és alaposabban kiírtsák a középkori latinságot. A humanista írók szótáraiban is nagyon természetesen érvényesültek a humanismus e pædagogiai elvei.

E szótári művek közt határozottan kiemelkedik a schweizi születésű DASYPODIUS (HASENFUSS)*) PÉTERnek 1535—36-ban megjelent latin-német s német-latin szótára. DASYPODIUS 1533-tól 1559-ben bekövetkezett haláláig a strassburgi iskolán a görög nyelv tanára volt, s a humanismus pædagogiai elveit szótárában szépen juttatta kifejezésre. Hogy miben nyilvánulnak e pædagogiai elvek, látni fogjuk akkor, mikor szótárát összevetjük SZENCZI MOLNÁR ALBERT Dictionarium-ával. DASYPODIUS szótára volt ugyanis az a mű, a melynek hatása alatt SZENCZI MOLNÁR ALBERT a maga Dictionariumát megalkotta. SZENCZI MOLNÁRnak aztán idehaza vannak követői, a kik természetesen közvetve szintén DASYPODIUSszal függnek össze. Mind e magyar szótárírók

*) Vö. Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Strassburg 1901. 35. lapon.

műveit «német hatás alatt keletkezett szótárak» csoportjában kell tárgyalnom, mert valamennyinek végső forrása a schweizi származású német DASYPODIUS Dictionariuma (vö. SZILÁGYI I., M. Acad. Ért. 1847, VII. 311, VASS J. Latin magy. szótár irod. 10).

1. SZENCZI MOLNÁR ALBERT Dictionariuma. A német humanismus egyetlenegy írónkat sem termékenyítette meg annyira, mint SZENCZI MOLNÁR ALBERTet. Sokat hányatott életét, tevékeny munkásságát eléggé pontosan ismerjük. S ez ismereteinket annak köszönhetjük, hogy SZENCZI MOLNÁR ALBERT kora tudósaival széleskörű levelezést folytatott, ezt a levelezést, valamint minden személyére, irodalmi munkásságára vonatkozó dolgot aprólékos gonddal összegyűjtött. Ha csak szerét tehette, még olyan művébe is, mint a szótára, egy-egy városnévhez odaírta azokat a vonatkozásokat, a melyek őt az illető városhoz fűzték (pl. *Altorfium*, *Noriberga* stb. szavaknál). Ez életrajzi adatai, tanulmányai, fennmaradt művei alapján meggyőződünk arról, hogy írói hitvallását, mely szerint «Nem czac magunknac születtetunc, hanem születésünknec egy részét hazanc tulaydonittya magánac» (vö. Diction. 1611. évi lat.-gör.-magy. kiadás előszava), szépen valósította meg. Hogy SZENCZI MOLNÁR munkásságával mennyit használt hazájának, szépen írta meg DÉZSI LAJOS «Szenczi Molnár Albert 1574—1633» czímű monografiájában (Magyar tört. életrajzok XIII. 4, 5. szám Bpest 1897); ugyanő adta ki naplóját, levelezését ezzel a czímmel: «Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Bpest 1898.» Ez utóbbi mű bevezetésében teljes bibliografiát találni arról, kik írtak eddig SZENCZI MOLNÁRról.

A mi tárgyalásunk MOLNÁR szótárírói*) működésére szorítkozik, s életrajzi adataiból is csak azokat említjük meg, a melyek e működés megértéséhez szükségesek.

MOLNÁR ALBERT (1574. aug. 30—1633.) igen fiatalon érezte, hogy iskoláinkban alig vannak megfelelő tankönyvek, mindenek felett pedig nincs megfelelő latin-magyar szótár. «Me puero

*) Vö. MÁRKI SÁNDOR «Irodalmi Értesítő»-je 1874. évi folyamában: SZAMOSI JÁNOS: Szenczi Molnár Albert mint szótáríró (134—140.); továbbá: JANCSÓ BENEDEK: Szenczi Molnár Albert. Kolozsvár 1878: 46. s köv. l.

nullus extabat liber idoneus, qui discipulorum privata studia adjuvare potuisset», írja lat.-magy. Dictionariuma 1604-iki kiadásában. Debreczeni tanuló korában (1590) volt ugyan két szójegyzéke, az egyik MURMELLIUS Lexikona, a másik egy hat nyelvű, 1568-ban megjelent Nomenclatura (itt PESTHY GÁBOR Nomenclaturája 4-ik kiadását érti), ezek azonban oly ritkák voltak, hogy az ország legtöbb helyén létezésükről sem tudtak. Alkalmatlanok is voltak e könyvek, mert bennük a magyar szavak a magyar tanulóknak idegen, német és lengyel betűkkel voltak nyomtatva. Az egyetlen hasznos könyv SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája volt, csakhogy ez csak kéziratban forgott közkézen, míg végre 1590-ben nyomtatásban is megjelent.

Ily sivár helyzetben az egyetlen valamire való latin szótár CALEPINUS Dictionariuma volt. Csakhogy ennek az volt a hibája, hogy nem volt benne magyar értelmezés. MOLNÁR ALBERT magyar nyelvvel ellátott CALEPINUSt németországi tanulmányai idejében látott először (vö. «Editionem verò Calepini cum adjecta Lingua Vngarica in Germania primùm vidi», 1604. évi lat.-magy. Dict. előszava). Egyéb hibái: otromba nagy ívrét alakja, valamint magas ára volt. «Calepini quidem variæ editiones visebantur, sed tantum à Præceptoribus, et adultoribus discipulis tractabantur: egentiores eas emere non poterant, minores ob magnam molem versare non valebant, tyrones iis uti nequibant» (vö. 1604. évi lat.-magy. rész előszavát).

Az alkalmas tankönyv, első sorban latin-magyar szótár hiányát még jobban érezte MOLNÁR, mikor Debreczent elhagyta. 1590-ben 16 éves korában MOLNÁR Gönczre ment KÁROLI GÁSPÁRhoz, a vizsolyi biblia híres fordítójához. KÁROLI körében sokszor hallott nyelvészeti fejtegetéseket, vitatkozásokat. Egy ilyen nyelvészeti vitatkozást mond el Dictionariuma 1604-iki kiadásában (magy.-lat. rész bevezetése): Egy ízben, írja MOLNÁR, KÁROLI GÁSPÁRnál volt vendégségben SZALÁNK IMRE, s előadta, mint vitatkoztak SZEGEDI KIS ISTVÁN vendégszerető házában SZTÁRAI és SKARICZA egymással a *köszvény* szó eredetéről. SZTÁRAI a *köz* és *vén* szavak összetételének magyarázta, azzal érvelvén, hogy a *köszvény* *köz*ös a *vén*ekkel, míg SKARICZA szerint a szó *kész-* és *vén*-ből való, mert a ki *köszvény*es, az *kész vén* ember. Arra kérte már most SZALÁNK KÁROLIt, mondaná meg, mi az ő véle-

ménye a szóról. Károli azt mondta, hogy szerinte a *köszvény* tulajdonkép *kötözvény* «ligamen» (vö. a szó eredetére Munkácsi, ÁKE. I.). Az ilyen nyelvészeti fejtegetések az ifjú Molnárra rendkívül mély és maradandó benyomást gyakoroltak, s ő maga is több magyar szó és szólás eredetéről gondolkodott már ekkor is (vö. «His ego auditis de quarumlibet vocum origine et dictionis Vngaricæ elegantia accuratius mecum cogitari cœpi». Dict. 1604. magy.-lat. rész). Itt jegyzem meg, hogy Molnár Calepinus egyik-másik sajtóhibájából nem csinált volna valóságos szót, ha nem etimológizált volna pl. *föveg* — capitium, *nemtő* = genius (l. alább).

Gönczi tartózkodása egyébiránt más irányban is serkentőleg hatott majdan kifejtendő szótárírói tevékenységére. Károli Gáspár segítségével ugyanis nevelőséget kapott Kassán, a hol 1590. márczius 13-án egy odavaló polgár ember fiának, Pap Ferencznek a magántanítója lett. Mint magánnevelő még élénkebben érezte, hogy a tanuló ifjúság kezébe alkalmas szótárt kell adni, mert e nélkül eredménytelen a tanítás.

Kassai tartózkodása azonban szótárírói munkássága megítélésénél nevezetes. Azt a szótárt, melyhez hasonlóval nemzetét megajándékozta, Kassán látta meg, s alakja, berendezése annyira megtetszett neki, hogy később is, addig míg a magáét megírhatta, folyton lelki szemei előtt lebegett. «Dictionarium Petri Dasypodii Latino Germanicum et vice versa Germanico Latinum, cum primum Cassoviæ puer vidissem, ingemui derepente, quod nos Vngari tali thesauro ut videbatur, destitueremur. Cujus imago postea semper inhæsit atque obversata est animo meo», írja Dictionariuma 1604. évi latin-magyar kiadása előszavában.

Az a gondolat, hogy egy alkalmas latin-magyar szótárt írjon, valamint az, hogy e szótárt Dasypodius nyomán készítse el, elkisérte Molnárt németországi tanulmányútjára is. Az ifjúkori elhatározás oly erős volt, hogy Molnár mindaddig, míg e gondolatát férfikorában meg nem valósította, minden alkalmat felhasznált, hogy a szótárról beszéljen. Egy ízben pl. Pappus János strassburgi lelkész azt kérdezte Molnártól, vajjon le van-e fordítva a szentírás magyar nyelvre s van-e latin-magyar szótár. Molnár azt felelte, hogy a biblia le van fordítva magyarra, szótár azonban nincs. S ekkor magában megfogadta, hogy a szótárt meg fogja írni («Hoc autem tacitus vovi posteritatique spopondi»

Dictionarium 1604. lat.-m. rész, előszó). Egy másik eset heidelbergi tanuló korában történt. Történt ugyanis, hogy Sárospatakra lectornak hívták s ő az állást nem merte elvállalni, mert hiszen a magyar tanuló ifjúság kezében nincsenek alkalmas tankönyvek, így mindenek előtt nincsen alkalmas szótár (vö. Dict. 1604. lat.-m. rész, előszó).

Németországon kívül MOLNÁR megfordult Schweizban, Olaszországban. E bolyongásai alatt sem feledkezett meg kedvelt ifjúkori gondolatáról, egy latin-magyar szótár megírásáról, valamint arról, hogy DASYPODIUST kell követnie, mert e téren ez a legjobb berendezésű. A mikor aztán kissé megszabadul az anyagi gondoktól s szótára kidolgozásához fog, akkor is ezt írja (1604-ben): «Etsi per annos hosce quatuordecim, in aliquot Academiis, et maximè Francoforti in Emporio librorum, nationum multarum vidi Dictionaria, varia et dissimili methodo scripta: prę omnibus tamen placuit sequi Dasypodiani Dictionarii eam methodum, qua illud nuper disposuit vir de re literaria optimè meritus Theodosius Rihelius, civis et Typographus Argentinensis» (Diction. 1604. lat.-m. rész, előszó).

Valahol azt olvastam, hogy a nagy emberek élete az ifjúkori ábrándoknak a férfikorban való megvalósítása. Senkiről több joggal el nem mondhatjuk ezt, mint éppen MOLNÁR ALBERTről, a szótáríróról. Az ifjúkori ábrándok megvalósításához azonban az eltökélt szándekon kívül szilárd kitartás is szükséges; MOLNÁRban ez is megvolt, a mennyiben ifjúkorától a legodaadóbb szorgalommal abban fáradt, hogy a magyar szókincset minél alaposabban megismerje. E tekintetben nem elégedett meg azzal a magyar szókészlettel, a melyet gyermek- és tanuló korában társalgással elsajátított, hanem szorgalmasan olvasott magyar könyveket, hogy minél több szót ismerjen. Így mikor Győrbe került iskolába (1586 vö. DÉZSI, Sz. Molnár A. Naplója 5. l.), figyelmesen hallgatta SIBOLTI DEMETER lelkész prédikáczióit, magyarul írt könyveit pedig mohón olvasta. Debreczenbe kerülve azokat a magyar könyveket, a melyekhez hozzá tudott férni, vagy a melyeket megszerezhetett, oly nagy szorgalommal olvasta, hogy tanítói kénytelenek voltak erőszakkal is elvenni tőle e könyveket, nehogy miattuk a latint elhanyagolja. S magyar könyvekben Németországban sem volt hiány. Magyar könyveket hoztak a

Németországba került magyar tanulók, s azonfölül, a mi rendkívül meglepte, Frankfurt és Nürnberg zsibárusainál számtalan magyar könyvet talált, a melyeket gyakran meg is vett.*) S mikor szótárát 1611-ben újból kiadja, akkor is azt mondja, hogy az első kiadás óta kezébe került magyar könyveket szorgalmasan olvasta, s adataikat, a mennyiben szótára első kiadásában nem voltak meg, művébe beiktatta (l. alább).

Molnár Albert tehát folytonosan tökéletesítette ismereteit, hogy minél jobb latin-magyar szótárt készíthessen. S valóban kimutatható, hogy Molnár gondosan figyelembe vette a korabeli magyar irodalmat, mert ez irodalomból és saját nyelvi tudásából szerkesztette össze szótárát. S a mikor anyagi helyzete kissé megjavult, 1603 május havában hozzáfogott latin-magyar szótára megírásához, s ugyanazon év deczember havában elkészült vele (vö. Dézsi, Sz. Molnár A. Naplója 35, 36. l.: «1603. 16. Maii... Dictionarium Latino-Vngaricum inchoavi... 7. Decembris absolvi primam Dictionarii partem conscribere»). A magyar-latin részt pedig 1604 januárjában irta meg (vö. u. o. 38. lp.: «...1604. Dictionarium Ungarico-Latinum mense Januario confeci. Noribergæ typographis ostendi»). A hely, a hol Molnár ily szorgalmasan dolgozott, Altdorf volt, a melyről Dictionariuma lat.-magy. részében ezt írja: «Altórfium, g. n. Vàroska az Noribergaï vrak tartomanyaban, Melyben ez Noribergay tiszteletes tanats Gazdag Academiat fondalt, 1573. esztendőben, Holot ez Dictionariomot irta albertus Molnar, 1603. esztendőben.» Ez önéletrajzi adatok alapján igen csodálkozhatunk azon,

*) Vö. Diction. 1604. m.-lat. rész, előszó: «In hac recensita familia paternam linguam pure didici. Eamque postea excolendi occasiones nactus sum commodas: Primò quidem extra patriam Jaurini: ubi Rev. virum D. Demetrium Sibolti Ecclesiasten mei patris compatrem, è patria mea eò profectum, habui fautorem optimum: cujus scripta Vngarica diligenter legi, et conciones attentè audivi.... Et jam quintodecimo ætatis anno Debrecini cermina (!) Vngarica scripsi. Libros Vngaricos, quos potui nancisci, ita avidè (absit arrogantia) legi, ut præceptores vi eos mihi ex manibus meis (ne Latina negligerem) excutere cogerentur. Quorum etiam in Germania, nunquam mihi defuit copia. Nam præter allatos ex Vngaria; Francofurti quoque et hic Noribergæ in foris scrutariis (quod miremini) libros repperi et emi Vngaricos. Ex quibus omnibus et mea memoria conflavi hoc Dictionarium...».

hogy MOLNÁR oly nagy munkát oly rövid idő alatt el tudott végezni. Az adatok megértéséhez szükséges szemmel tartanunk MOLNÁR egy másik vallomását is. Szótára első kiadása lat.-magy. részében, a II. Rudolf császárhoz írt ajánló levélben ezt írja: «...Muneris materia partim in Vngarico solo est mihi nata, partim in Academiis Germaniæ... labore comparata. Fundamenta operis in Argentinensi Lycæo posui, in quo alumnus eius Reipublicæ ultra triennium vixi. Conscripsi autem et opus absolvi in illustri Academia Altorfina.» A szótárt tehát már Strassburgban elkezdte készíteni, Altdorfban csak leírta, illetve befejezte művét. Így is azonban aránylag rövid idő alatt készült el vele, mely aztán a következő czímmel jelent meg:

«Dictionarivm Latinovngaricvm. Opvs novvm et hactenvs nvsqvam editvm, in qvo omnes omnivm probatorvm lingvæ Latinæ Avtorum dictiones et rerum vocabula, quoad fieri potuit, propriissimè et exactissimè sunt Vngaricè reddita. Nomina item propria Deorum Gentilium, Regionum, Insularum, Marium, Fluviorum, Sylvarum, Lacuum, Montium, Populorum, Virorum, Mulierum, Vrbium, Vicorum et similium, cum brevi et perspicua descriptione Vngarica sunt intersperea: quæ singula ita sunt digesta, ut sub initiali sua litera facile reperiantur. Item vice versa Dictionarivm Vngaricolatinvm, in qvo præter dictionvm Vngaricarum interpretationem Latinam, adjecta sunt iis vocibus, quarum usus in oratione et styli exercitio frequentior est, Synonyma quàm plurima, quæ studiosæ juventuti Vngaricæ, hætenus ista commoditate destitutæ, quasi Sylvam quandam vocabulorum suppeditabunt. Per Albertvm Molnar Szenciensem Vngarum. Accedunt ad calcem libri, Difficiles aliquot voces in Jure Vngarico, cum notatione Joannis Sambuci. Ciceroniana item Epitheta, Antitheta et adjuncta. Procurante Elia Hvttero Germano: Noribergæ, Cum Sacræ Cæsareæ Maiestatis: etc. nec non Regis Galliarum et Navarræ, etc. Privilegiis. Anno, CIↃ IↃ CIV.»

A mű két főrészből áll; az egyik a latin-magyar, a másik pedig a magyar-latin rész. Ez utóbbinak külön czímlapja is van, a mely a következő szövegű:

«Dictionarivm Vngarico-Latinvm. In vsvm et gratiam Vngaricæ pvbis methodo eadem, qva Latino-Vngaricum, summa diligentia concinnatum: In qvo præter dictionvm singvlarvm interpretationem propriam, adjecta sunt iis vocibus, quarum usus in oratione et styli exercitio frequentior est; Synonyma quam plurima, quæ iuventuti

Vngaricæ, hætenus ista commoditate destitutæ, quasi sylvam quandam vocabulorum suppeditabunt: Autore Alberto Molnar Szenciensi. Noribergæ, Cum Sacræ Cæsareæ Maiestatis: etc. nec non Regis Galliarum et Navarræ, etc. Privilegiis. Anno, CIↃ IↃ CIV.»*)

A két részben a magyar szókészlet nem egyforma, sok olyan szó van a magyar-latin részben, a melyet a latin-magyar részben hasztalan keresünk. Épp azért a használat alkalmával szükséges dolog mind a két részt figyelembe venni. S ha már a két főrész egymáshoz való viszonyáról irunk, meg kell említenünk azt is, mi szükség volt a magyar-latin részre, hiszen eddig valamennyi szótárunk latin-magyar volt. A dolog megértéséhez tudnunk kell, hogy a humanisták az iskolában anyanyelven írt szövegeket is fordíttattak latin nyelvre. Német iskolákban németből latinra, magyarokban pedig magyarról latinra kellett tudni fordítani a tanulóknak. A humanisták e pædagogiai elve hozta magával, hogy szükség volt olyan szótárakra is, a hol a nemzeti nyelv abécze-rendbe szedett szavai vannak latinul magyarázva. A németeknél az első ily szótár 1477-ből való (vö. PAUL, Grundriss[2] I. 23), nálunk pedig 1604-ből.**) SZENCZI MOLNÁR ALBERT tehát azzal, hogy latin-magyar szótára mellé magyarlatint is adott, az iskoláinkban érvényes humanista pædagogiai elvek alapján való tanítás szükségleteit elégítette ki.

A további fejtegetéseket úgy vélem a leghelyesebben kivihetőknek, ha MOLNÁR Dictionariumát kiadásról-kiadásra ismertetem. Tudnunk kell ugyanis, hogy MOLNÁR Dictionariuma több kiadást ért. Az első 1604-ben, a második 1611-ben, a harmadik 1621-ben jelent meg. E három kiadást MOLNÁR rendezte sajtó alá. Halála után († 1633) szótára még kétszer hagyta el a sajtót, az egyik kiadás 1644—45-ből való, a másik 1708-ból. SÁNDOR ISTVÁN említ ugyan 1700-ban és 1740-ben megjelent kiadásokat is (vö. Sokféle VIII. 45), de ilyen kiadásokról semmi közelebbit nem tudunk. Lássuk most már a különféle kiadásokat egyenként.

a) Az első kiadás, a melynek czímét feljebb közöltem, következő tartalmú: *α*) Latin-magyar rész: A tulajdonképpi szó-

*) A meglevő, illetve eddig ismert példányokat l. SZABÓ KÁROLY, R. M. Könyvtár I. Megvan a M. N. Múzeum könyvtárában is, jegye RMK. 373.

**) SZAMOSKÖZY szótára is erre az időre esik, vö. NyK. XXXVI. 57.

tári részt megelőzi a II. Rudolf osztrák császárhoz írt ajánló levél, mely után az olvasóhoz írt előszó következik. Ez az előszó szótárirodalomtörténetünk legfontosabb forrása. Ebben mondja el MOLNÁR, kik voltak elődei a szótárírás terén, hogyan, milyen forrásművek alapján dolgozta ki a magáét. A PÁPAI PÁRIZ szótárának BOD-féle kiadásában közölt szótárirodalmi vázlat is MOLNÁR előszava alapján van csinálva. Az előszót versekbe foglalt buzdítások követik, melyekre a mű első főrésze, a latin-magyar rész következik. β) Magyar-latin rész: Ennek az ajánló levele BÁTHORI ISTVÁNhoz, RÁKÓCZI ZSIGMONDhoz, THURZÓ SZANISZLÓ és THÖKÖLYI SEBESTYÉNhez van intézve, az előszó pedig a magyar- és erdélyországi tanuló ifjusághoz. Az előszó egyúttal helyesírástörténeti emlékünk, a mennyiben MOLNÁR itt mondja el, hogyan jelöli a magyar hangokat, s milyen jeleik vannak más magyar nyomtatványokban. A *cs*-t ő *cz*-nek, *cz*-t pedig *tz*-nek írja, nála *k* (szóvégén *c*), *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *sz*, *s* (= s, zs), *ő*, *ű*, *o* (= o, ó), *á* stb. a jelölés. Szótárában azonban nincsenek következetesen írva a magyar szavak, a minek az a magyarázata, hogy magyar forrásainak helyesírását igen sok esetben megtartotta. Szolgáljon ennek igazolásául a következő pár példa: CALEPINUS szótárában ez van: «Tabernaculum — *Leuel zin, hailek.*» MOLNÁR ezt az értelmezést szóról-szóra kiírja, azonban a maga helyesírási elveinek megfelelően így írja át: «Tabernaculum — *Level szén Haylek.*» MOLNÁR ugyanis a *v*-t *v*-vel, az *é*-t *e*- vagy *é*-vel, az *sz*-et *sz*-szel, a *j*-t szótagzáró szerepben *y*-vel jelöli szótárában. Nem így jár el a következő esetekben: MOLNÁR a *cs* hangot *cz*-vel, a *cz*-t meg *tz*-vel írja, s mégis azt látjuk, hogy egyszer ezt írja: «Alauda — *Patsirta, Sűsetec*», «*vtsu* — excretum», másszor meg ezt: «Galerita — *Sűsetek, Paczirta*», «*oczu* — excretum»; példa *cz*-re: «Chamæpitys — *Kalintsa, Kalintza.*» Ezek a következetlenségek aztán sokszor tévedésbe ejtik a MOLNÁR alapján dolgozó szótárírókat. MOLNÁR például ezt írja: «*Eczet-kóro* — Baculus pastoris», s ezt az adatot a NySzót. *ecset-kóró*nak, KRESZNERICS azonban *eczet-kóró*nak olvassa. A következetlenül írt szavakból azonban azt a fontos tanulságot meríthetjük, hogy a mi nem a MOLNÁR helyesírási elvei szerint van írva, az nem is MOLNÁR saját adata, hanem MOLNÁR által

valamely magyar könyvből az illető könyv helyesírásával kiírt adat.

Ez előszó után versekbe foglalt buzdítás, majd pedig maga a magyar-latin szótár következik. Fentebb említettem, hogy mi volt az oka annak, hogy egy magyar-latin szótárra is szüksége volt tanuló ifjuságunknak. Itt csak azt említem meg, hogy aránylag ennek az elkészítése okozhatott a legnagyobb gondot. Latin-magyar szótár készítése nem oly fáradságos feladat; elvégre voltak latin szótárak, a melyekbe a magyar értelmezéseket csak be kellett írni, s kész volt a mű. A magyar-latin részt azonban össze kellett előbb szerkeszteni, mert ilyen műve irodalmunknak egyáltalában még nem volt. S MOLNÁR magyar-latin szótára egész a XIX. századig az egyetlen e nemű könyvünk volt. Ez is mutatja, hogy a magyar-latin részt sokkal fáradságosabb volt összeszerkeszteni, megírni. S hogy MOLNÁR ezt a részt nem a latin alapján készítette, mutatja az, hogy a két rész magyar szókészlete nem egyforma, pl. a lat.-magy. részben ez van: «Talitrum — *Fitty, Fittyentes, Vyval valo pattantas*» (így a 2. kiadásban is), a magyar-latin részben pedig ez: «*patok* — talitrum.» A *patok* szó a latin-magyar részben nem fordul elő. Csakis a magyar-latin részben fordulnak elő a következő adatok is: «*Madár húr* — Ligustrum» (a lat.-magy. részben: «Ligustrum — F a g y a l f a) | «*Jasz készeg* — Phoxinus levis» (a lat.-magy. részben a latin szó sem fordul elő) | «*Szederjin* — Rubus Ideus» (a lat.-magy. részben «Rubus — C z i p k e b o k o r», a mi CALEPINUSból való: «Rubus — T s i p k e b o k o r»; CALEPINUSban «Rubus Idæus» nincs értelmezve) | «*Iz haylas* — Junctura» (a lat.-magy. részben nem fordul elő) stb. E néhány példával azt akartam bebizonyítani, hogy MOLNÁR szótára két részében való magyar szókészlet nem egyforma s épp ezért kutatásaink alkalmával mindkettőt figyelembe kell vennünk.

A magyar-latin rész után közölve van a régi magyar jogi emlékekben előforduló, nehezebben érthető latin, illetve latinosított (pl. *üzbég, batka, ioccerdeg, jobbágy*) szavak abécze-rendbe szedett jegyzéke, a melyet ZSÁMBOKI (SAMBUCUS) JÁNOS készített. A szójegyzék czíme: «Difficiles aliquot et insolentiores voces, quæ in priscorvm Vngariæ regvm Decretis et in Jure Ungarico, Stephani Verbôczij passim occurrunt, cum notatione Joannis

Sambuci Tirnaviensis.» Minthogy ZSÁMBOKI JÁNOS 1584-ben halt meg, a MOLNÁR szótárában levő jegyzék nem lehet eredeti, MOLNÁR szótára részére készített czikk. S csakugyan, ha ezt a jegyzéket ZSÁMBOKI JÁNOS WERBŐCZI kiadásával, a «Tripartitvm opvs ivris consvetvdinarii incliti regni Hvngariæ... Viennæ, 1581» czíművel összehasonlítjuk, e kiadványban találunk egy betűrendes «Index tripartitorvm brevis, vna cvm difficilivm aliqvot vocvm in articul. notatione. Per Samb.» cz. szótárkát, a melynek értelmezései a MOLNÁR szótárában közlöttekkel szóról-szóra egyeznek, pl. MOLNÁR Dict.:

«*Jobagio,* Colonus, ruricola» | «*Joccerdeg,* Furtorum collectores» | «*Thanya,* Sinus, piscatura, fœtus» | «*Vzbék,* Facinorosi ad aliquot dies inviolabiles» | «*Weycz,* Loca uda separata, sagenisque apta».

Ezek ZSÁMBOKI WERBŐCZI kiadása indexében egészen úgy vannak közölve, mint MOLNÁR szótárában, még pedig így:

«*Jobagio,* colonus, ruricola» | «*Joccerdeg* furtorum collectores» | «*Thanya,* sinus, piscatura fœtus» | «*Vzbeg,* facinorosi ad aliquot dies, inuiolabiles» | «*Weycz,* loca vda separata, sagenisque apta» stb.

Ez egyezésekből az következik, hogy MOLNÁR ZSÁMBOKInak egyik WERBŐCZI kiadásában található jogi szótárkáját a maga művébe átvette. Azonban marad néhány szó, a mely ZSÁMBOKInál nem fordul elő s a melyekről nem tudom kimutatni, hogyan kerültek MOLNÁR művébe. Ilyen pl. «*babca,* Numus Bohemicus, quarum tres efficiunt Cruciferum Germanicum» | »*Rekecz,* Claustrum piscinarum» stb.

A jogi kifejezések után «Epitheta, antitheta et adivncta M. T. Ciceronis Collecta» vannak közölve. Abécze-rendben vannak felsorolva az ellentétes szavak (pl. *dispero:* ellentéte *spero* stb.), továbbá azok a jelzők, a melyek CICERO műveiben állandó kisérői egy-egy szónak, s a melyek emelik a stílus vagy a beszéd szépségét (pl. *oratio:* prudens, assidua stb.). Ez a rész világosan mutatja a humanista MOLNÁRt.

Az első kiadás tartalmának ismertetése után szóljunk arról, milyen hatások alatt szerkesztette össze MOLNÁR a maga szótárát.

Említettem már, hogy MOLNÁRnak tetszését DASYPODIUS «Dictionarium Latino Germanicum et vice versa Germanico

Latinum»*) cz. műve nyerte meg. Az volt a törekvése, hogy ehhez hasonló latin-magyar és magyar-latin szótárt készítsen. DASYPODIUS szótárának a többi hasonló mű felett az volt az előnye, hogy figyelembe vette a humanisták által az iskolában olvasott latin írókat-költőket, bőven magyarázta a mythologiai tulajdonneveket, s szótárába iktatta a német városok neveit. A német szókészletet a maga anyanyelvi tudásán kívül régibb német szójegyzékekből is gyűjtötte, természetesen csak azért, hogy ezzel is annál jobban szolgálhassa a német iskolai latin oktatást (vö. PAUL, Grundriss² I. 23). MOLNÁRnak DASYPODIUS szótára tehát nemcsak azon külsőségek miatt tetszett, hogy könnyen hordozható nyolczadrét alakban jelent meg, míg ellenben CALEPINUS ívrét alakú volt, hanem azért is, mert DASYPODIUS a német humanisták által ajánlott latin írók szókészletét dolgozta fel, míg ellenben CALEPINUS, jóllehet a klasszikus írók szókészlete nála is első fontosságú, többet tartott meg a középkori latinságból is. Természetes dolog, hogy MOLNÁR DASYPODIUSt a külsőségekben is követte. DASYPODIUS szótárában a latin-német, német-latin rész egybekötve nyolczadrétben jelent meg, ugyanígy MOLNÁR első kiadása. DASYPODIUS negyedik kiadásában (év?, vö. GRIMM, Deutsches Wörterbuch I. köt. bev. XX, XXI) van egy jegyzék a német-latin nyelvű jogi emlékekben előforduló jogi kifejezésekről, ugyanilyen van MOLNÁRnál a magyar jogi kifejezésekről. Minthogy DASYPODIUS első három kiadásában a jogi kifejezések e jegyzéke még nincs közölve, azt kell mondanunk, hogy MOLNÁR DASYPODIUS negyedik kiadásán túli kiadások**) valamelyikét használta. Hogy melyik lehetett e kiadás, nem tudom. MOLNÁR azt mondja, hogy neki DASYPODIUSnak a strassburgi RIHELIUS THEODOSIUSnál megjelent kiadása tetszett a legjobban (vö. 1604. évi Dict. lat.-magy. rész, előszó: «prę omnibus tamen placuit sequi Dasypodiani Dictionorii eam methodum, qua illud nuper disposuit vir de re literaria optimè meritus Theodosius Rihelius, civis et Typographus Argentinensis»).

*) Az első kiadás csakis latin-német volt (1535), a második kiadás 1536-ból való s német-latin résszel van bővítve. Harmadik kiadása 1537-ből. Vö. Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Strassburg 1901, 35. lapon.

**) Utolsó általam ismert kiadás 1692-ből való.

Azonban RIHELIUS sajtója alól került ki az 1537-ik évi (vö. SZAMOSI, Szenczi Molnár Albert mint szótáríró. Irodalmi értesítő, szerk. Márki Sándor, 1874, 138. l.), valamint az 1565-iki kiadás is.*) Az elsőben nincs meg a jogi szójegyzék, a másodikban pedig benn van.

A latin szókészletre nézve MOLNÁR nem elégedett meg a DASYPODIUSban levővel. A hiányzó latin szavakat CALEPINUSból, STEPHANUSból, FRISIUSból**) s más művekből pótolta (vö. 1604. évi Dict. lat.-magy. rész, előszó: «Dictiones verò quasdam, quæ apud Dasypodium non erant, sed in lexicis quibusdam reperiebantur, ego adscripsi: Et sic Dasypodium ex Calepino, et Thesauris Stephani et Basilii, ex Frisio, ex Onomastico Chythrei et aliundè plus sexcentis auxi dictionibus: quibus singulis brevem et perspicuam interpretationem Vngaricam apposui»). Ez állítás helyességéről könnyen meg lehet győződnünk, ha DASYPODIUS latin-német részét összehasonlítjuk MOLNÁR Dictionariuma lat.-magyar részével.

Minthogy már most ismerjük azt a művet, illetve műveket, a melyek alapján MOLNÁR a latin szókészletet összeszerkesztette, lássuk immár, honnan merítette a magyar értelmezéseket. Látszólag nagyon könnyű erre a felelet. MOLNÁR ugyanis maga azt mondja, hogy már ifjú korától fogva sok magyar könyvet olvasott, s hogy ezekből, valamint saját anyanyelvi tudásából szerkesztette össze szótárát (vö. 1604. évi Dict. magy.-lat. rész, előszó): «Ex quibus [értsd: libris ungaricis] omnibus et mea memoria conflavi hoc Dictionarium»). Két könyvet meg is jelöl forrása

*) Az 1565 i kiadás megvan a M. T. Akadémia könyvtárában. Ugyanitt van egy czímlapnélküli DASYPODIUS is, a melybe valaki MOLNÁR szótára második kiadásából írta bele a magyar szavakat. A szótár LUGOSY JÓZSEF tulajdona volt egykor. — Egy 1536. évi kiadás van a körmöczbányai ferenczeseknél. Egy 1538. évi kiadás van a pozsonyi Szent-Ferencz-rendiek könyvtárában.

**) STEPHANUS ROBERTUS († 1559) franczia tudóst és párizsi könyvnyomtatót felszólították, hogy dolgozza át CALEPINUSt. Az átdolgozás helyett egy teljesen új, kiváló jelességű latin, illetve latin-franczia szótárt készített (először megjelent 1531-ben). Vö. I. MÜLLER: Handbuch II. 612. Ebből készített JOANNES FRISIUS egy latin-német szótárt, a melynek első kiadása 1541-ben jelent meg, vö. GRIMM, DWb. I. XXI, PAUL, Grundr.² I. 23.

gyanánt. Az egyik CALEPINUS szótára, melyről Dictionariuma 3. kiadásában (lat.-magy. rész, előszó) ezt mondja: «cuius medulla sive epitome est hoc nostrum Lexicon», a másik BARONYAI DECSI JÁNOS «Adagiorum ... chiliades quinque» czímű műve, a melyet szótára második kiadásába dolgozott fel. A többi forrást azonban nekünk kell kimutatnunk, mert nem úgy áll a dolog, hogy MOLNÁR «latin-magyar része egészen a CALEPINUS-féle híres soknyelvű szótáron alapszik» (vö. SIMONYI, A magyar nyelv[2]: 22), hanem úgy, hogy CALEPINUS egyik olyan forrása a műnek, a milyen pl. SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája. Nem szólva arról, hogy MOLNÁRnál sok olyan latin szó van magyarul értelmezve, a mely latin szó CALEPINUSban elő sem fordul, csak azokat a latin szavakat emelem ki, a melyek CALEPINUSban magyar értelmezés nélkül fordulnak elő, s MOLNÁRnál értelmezve vannak. Ilyen szó a többi közt:

«Homagium — *Ember dija*» (CALEP.-ban nincs meg a lat. szó») | «Melilotos — *Safran szinő kőri fű*» (magy.-lat. rész: «*Sár kerep* — Melilotus»; CALEP.-ban Melilotos nincs magyarul értelmezve) | «Panus — *Bél fonalnak Ószve tekervenye, kit az bordan, altal boczatnac.* Item *Mirigy, kemeny kelevény embernec nyakan, vagy agyekjan az pőczi kőrűl*»: magy.-lat. rész: «*Vető karo, az gombolyitasba* — Panus»; CALEP.-ban a Panus szó nincs magyarul értelmezve) | «Psilothrum — *Szőr koppaszto kenet*»: magy.-lat. rész: «*Simito kenet* — Psilothrum»; CALEP.-ban a Psilothrum szó nincs magyarul értelmezve) stb.

Ide tartoznak az olyan értelmezések is, a mikor az értelmezés egy része CALEPINUSból való, másik része azonban nem CALEPINUSé, pl. MOLNÁR A.-nál:

«Canistrum — *Kosar, kóbor*»: CALEPINUSnál csak ennyi van: «Canistrum — *kosár*» | «Helleborum — *Ptrűszentő győker, Zaszpa,* vel, *Fejer Hunyor Sarga kükercz*»: CALEP.-ban csak ennyi: «Helleborus: *Zászpaé*» | «Carduus — *Bogàcz koro*», magy.-lat. rész: «*Hejakut, bogaczkoro* — Carduus fullonum, dipsacus»: CALEP.-ban: «Carduus — *Bogátskóró*» stb.

Az ilyen példák, a melyeknek a számát igen könnyű szaporítani, azt bizonyítják, hogy MOLNÁR nem elégedett meg azzal, hogy CALEPINUSt egyszerűen lemásolja, hanem arra törekedett, hogy az akkor ismert magyar könyvekből egy jó, hasznavehető

szótárt készítsen. Hogy irodalmunkban többször megismétlik azt az állítást, hogy MOLNÁR egyszerűen lemásolta volna CALEPINUST (Nyr. XVII. 358, XVIII. 32), annak oka, hogy MOLNÁR forrásaival szemben nem járt el a kellő kritikával, nem járt el pedig akkor, ha CALEPINUS egy-egy sajtóhibájával szemben etimologizálhatott. Innen van aztán, hogy egy és ugyanazt a szót, a szerint, a honnan kiírja, gyakran kétféle helyesírással közli abban a hiszemben, mintha az két külön szó volna; pl. szerinte «Allium — *Fokhagyma, Foghagyma*» | »Chamæpitys — *Kalintsa, Kalintza*» stb. Megjegyzendő, hogy forrásait legtöbbször átírta a maga helyesírása szerint, mindazonáltal megtörténik, hogy forrása helyesírását tartja meg. Ilyenkor aztán megesik, hogy forrása sajtóhibáit is pontosan megtartja. Ezek a sajtóhibák az okai annak, hogy MOLNÁR szótáráról többen azt vallották, hogy CALEPINUSból való másolat. Három ilyen nevezetes sajtóhibát mutattak ki eddig; ezek a következők:

a) Föveg. CALEP. ban ez van: «Capitium — *Főueg*, bérétra». Itt a *Főueg* sajtóhiba *ſőueg* = süvog helyett. CALEPINUS ez adatát így használta fel MOLNÁR: «Capitium — *Főveg*, Beretra, Süveg», magy.-lat.: «*Főveg* — Capitium». A sajtóhiba vándorlásáról lásd a Nyelvőrkalauzt és SZILY, NyÚSz.); — *b) Kőg.* CALEP.-ban ez van: «Circus, circulus — Kerőngő, kerek *kőg*». Itt a *kőg* szót *kögy*-nek kell olvasni (SZARVAS szerint *kégy*-nek Nyr. XVI. 33.), a mely egy a régi m. *kégy, kéd:* «stadium» szóval (vö. NySz.). MOLNÁR ezt az adatot így írta ki: «Circus — kerengő, kerec *kőg*», «Circulus — kerengő kerec, *kőg*, karika»; magy.-lat. rész: «*Kőg* — circulus, circus». Az olvasatbeli hiba további sorsáról vö. SZILY, NyÚSz.; — *c) Nemtő.* CALEP.-ban ez van: «Genius — *Nemtő*», «Genialis — *Nemtőhőz valo*» (1590. évi kiadásban). Itt a *nemtő* sajtóhiba *nemző* helyett. MOLNÁR ezt a sajtóhibát így adja vissza: «Genius — *Nemtő*, Termeszeti Isten»; «Genialis — *Nemtőhőz valo*»; magy.-lat. rész: «*Nemtői* — Genialis». A sajtóhibára vö. SZILY, NyÚSz. — Ilyen sajtóhiba azonban nemcsak CALEPINUSból került MOLNÁR ALBERTbe. Ilyennek tartom a «*Lutz* fa — Abies»-beli adatot, a mely egy helyes *luch fa* (olv. *lucs fa*) alakból való stb.

A tanulság az eddigi példákból az, hogy MOLNÁR szótárának egyik főforrása CALEPINUS Dictionariuma; e forrásával szemben azonban MOLNÁR sokszor kritika nélkül járt el, mert több

sajtóhibáját nem vette észre, s mint régi vagy élő szavakat művébe felvette. Azonban MOLNÁR más forrásaival szemben is így járt el. CALEPINUSON kívül ugyanis MOLNÁR másik főforrása SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája, a mely 1604-ig MOLNÁR szótára megjelenéséig több kiadásban jelent meg (vö. NyK. XXXVI. 311.).

Hogy MOLNÁR SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturáját mind a lat.-magy., mind pedig a magy.-lat. rész szerkesztésénél fölhasználta, annak igazolására szolgáljanak a következő példák:

{ MA.[1]: «*Jaszkészeg**) — Phoxinus levis
{ SZIKSZ. 1590, 82. l.: «Phoxinus lęuis — *Jaz kezeg* } CALEP.-ban nincs meg a latin szó.

{ MA.[1]: «*Szederjin* — Rubus Ideus»
{ SZIKSZ. 1590, 26. l.: «Rubus ideus — *Szederyin*» } CALEP.-ban a latin szó nincs m.-ul értelmezve.

{ MA.[1]: «Ligustrum — *Fagyal fa*», «*Madár húr* — Ligustrum».
{ CALEP. 1590: «Ligustrum — *Fagyal fa*»;
{ SZIKSZAI 1590, 37. l.: «Ligustrum — *Fagyalfa*»;
{ » u. o. 20. l.: «Ligustrum — *Madar hur*».

{ MA.[1]: «Cœnum — *Sar, Főrtő*»; «*Sikeres sàr* — Cœnum»
{ CALEP.: Cœnum — *sár tőrtő*» (minden kiadásban sajtóhibásan);
{ SZIKSZAI 1590, 181. l.: «Cœnum — *Sekeressar*».

{ MA.[1]: «*Misegrad* — Visegradum, Civitas et arx Vngariæ».
{ SZIKSZAI 1590, 233. l. és minden kiadás: «Visegradum — *Misegrad*».

{ MA.[1]: «*Kránitz* — Carinthiacus, *Kranitz Orszag* — Carinthia»
{ SZIKSZAI 1590, 231, 232: «Carinthiacus — *Kranicz*».

Még kétségtelenebb azonban, hogy MOLNÁR egyik főforrása SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája, ha a Dictionarium magy.-lat. részének következő szavait vetjük egybe SZIKSZAI FABRICIUSSAL:

MA.[1]:	SZIKSZAI F. 1590:
Bor: «*Bor*, Vinum, Temetum, *Forrott must*, Sapa, Vinum defrutum. *Ez idei bor*, Vinum hornum. *Szagos bor*, Vinum odoratum. *Jo*	(52, 53, 54. l.) «*Vinum* — *Bor*. Vinum hornum. *Ez idei bor*. Vinum odoratum — *Szagos Bor*. Vinum fragrans — *Jo illatu bor*.

*) Ha a MA.-ból való idézetnél a magyar szó van elül, akkor az adat a magyar-latin részből való; ha a latin szó áll elül, a latin-magyar rész értendő.

illato bor, Vinum fragrans. *Nyuló bor*, Vinum fugiens, Spissum. *Fő bánto bor*, Vinum vehemens. *Sűrő bor*, Vinum crassum. *Oo bor*, Vinum inveteratum. *Kastelyos bor*, Vinum rubellum. *Tavali bor*, Vinum bimum. *Harmad évi bor*, Vinum diluū.[1]) *Hontőltőt bor*, Vinum vernaculum. *Idegen orszagi bor*, Vinum exoticum. *Erős czipős bor*, Vinum acre. *Dohos bor*, Vinum mucidum. *Nyarlott bor*, Vappa».

Vinum fugiens, spissum — *Niulo bor*. Vinum vehemens — *Fő banto* fő faio *bor*. Vinum crassum — *Szűrő bor*. Vinum inueteratum, vetus, vetulum — *O bor*. Vinum rubellum — *Kastely bor*. Vinum bimum — *Tauali bor*. Vinum trimum — *Harmadęui bor*. Vinum dilutum. Vizes bor. Sapa, defrutum — *Forrot must*. Vinum vernaculum — *Hon tőltőt bor*. Vinum exoticum — Mas *orszag* beli *bor*. Vinum acre — *Erős czipős bor*. Vappa — *Niarlot bor*. Vinum mucidum — *Dohos bor*».

Kigyó: «*Kigyo*, Serpens, Anguis, Ophis. *Egerésző kigyó* Myargus, *Két fejő kigyo* Amphisbæna. *Kurta kigyo*, Acontias, Jaculus. *Marásával rothaszto kigyo*, Seps. *Mérges kigyó*, Vipera, Præster, Dipsas. *Szarvas kigyo*, Cerastes, Aspis cornuta. *Tarka kigyo*, Teucrena. *Tehen szopo kigyo*, Boa. *Vért indító kigyo*, Hæmorrhois, Salamandra. *Vizi kigyo*, Anguis, Natrix, Hydrus.[2])

(68, 69. l.) «Serpens — *Kigyo* ... Myargus — *Egeresző kigyo*. Amphisbæna. — *Kettős fejő kigyo*. Acontias, Jaculus — *Kurta merges kigio*. Seps — *Marasaual rothazto kigyo*. Vipera — *Merges kigyo*. Cerastes — *Szaruas kigyo*. Teucrena — *Tarka kigyo*. Boa — *Tehen szopo kigyo*. Hæmorrhois, Hæmorrhoia. Salamandra — *Marasaual veert indito kigyo*. Anguis, Natrix, Hydrus – *Vizi kigyo*».

Papiros: «*Papyros*, Charta, Papyrus. *Sima papiros*, Glabra papyrus. *Sásos vagy Régal papyros*, Charta regia. *Vékony draga papyros*, Augusta papyrus. *Takora*[3]) *papyros*, Charta emporetica. *Folyo papyros*, Charta bibula.

190, 191. l.: «Charta, papyrus — *Papiros*, Glabra papyrus — *Sima papiros*. Charta regia — *Sasos, vagy, reegal papiros*. Augusta papyrus — *Draga vekony papiros*. Charta emporetica — *Takaro papi(ros)*. Charta bibula — *Folyo papiros*».

---

[1]) MA. hibásan írta le SZIKSZAIt, mert másoláskor egy sort átugrott; helyesen l. SZIKSZAInál a szórva szedett részt.

[2]) MA. a SZIKSZAInál levő neveket abéczerendbe szedte. Ennyi az ő újítása.

[3]) MA[3]-ban: *Takaro*.

Szőlő: «*Szőlő*, Vinea. *Vyonnan palantalt szőlő*, Vinea novella. *Régi agg szőlő*, Vinea veterana. *Ritka levelő szőlő*, Vinea Calvata. *Parlag szőlő*. Vinea sterilis et viduata. *Szőlő*, Vva. *Enni valo szőlő*, Vva escaria, cibaria. *Lugason termet szőlő*, Vva pergulana. *Allo szőlő*, Venuncula. *Nagyszemő szőlő*, Vva Spionia. *Malosa szőlő*, Vva Malvatica. *Fejer szőlő*, Vva Argitis Spinaria. *Keczke czőcző szőlő*, Vva Bumastos. *Muskotaly szőlő*, Vva a. iana, apiaria. *Romonya szőlő*, Vva præcoqua, præcia, præcociana. *Rosaszemő Bakator szőlő*, Vva Helvola. *Gersely szőlő*, Vva dactylina. *Aszszu szőlő*, Vva passa. *Hullo szőlő*, Vva semicaduca».

45, 47, 48. l.: «Vinea — *Szőlő*. Vinea nouella — *Vyőnan plantalt szőlő*. Vinea veterana — *Regi ag szőlő*. Vinea caluata — *Ritka leuelő szőlő*..... Vua — *Szőlő*. Vua Escaria, cibaria — *Enni valo szőlő*. Vua Pergulana — *Lugason termör* (!) *szőlő*. Venuncula — *Allo szőlő*. Vua Spionia — *Nagyszemő szőlő*. Vua Maluatica — *Malosa szőlő*. Vua Argitis, Spinaria — *Feier szőlő*. Vua Bumastos — *Keczke szemő szőlő*. Vua Apiana, apiaria — *Muskotal szőlő*. Vua R o m a n a, d u r a n c i n a — *Romonia szőlő*. *Vua praecoqua, praeciae, praecina — G o h e r.**) Vua Heluola — *Rosa szemő vagy bakator szőlő*. Vva Heluenata — *Gersely szőlő*. Vua passa — *Aszszu szőlő*. Uva seminata, semicaduca — *Hullo szőlő*».

Az eddig idézett adatok, a melyeknek számát igen könnyű szaporítani (vö. pl. a magy.-lat. rész *alma, cseresnye, ló, majom, szőlőtő, szilva* szavaknál felsorolt különféle magyar elnevezéseket Szikszai F. megfelelő helyeivel), mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy Molnár Dictionariumának Szikszai Fabricius Nomenclaturája egyik jelentős főforrása. E szerint eddig két művet tudunk megjelölni, a melyek alapján Molnár Dictionariumába a magyar részt beiktatta; az egyik Calepinus, a másik Szikszai Fabricius Nomenclaturája.

Tudnunk kell azonban azt is, hogy Molnár Szikszai Fabricius Nomenclaturája mely kiadását használta. Ezt a kérdést könnyen eldönthetjük, ha a Nomenclatura külömböző kiadásaiban előforduló bővítéseket összevetjük Molnár szótárával. A Nomenclatura «Regionvm, terrarvm, gentium et Ciuitatum nomina» csoportjában pl. a külömböző kiadásokban bőví-

*) A szórva szedett részeket MA. másolás alkalmával tévedésből kihagyta.

tések vannak. Így az 1597. évi kiadásban jelennek meg először a következő nép- és földrajzi nevek:

Szikszai F. 254. l.: «Bistricia — *Besztercze*»: MA.[1]: «*Beszterce* — Bistricia» | Szikszai F. 252. l.: «Cirkassus — *Cserkesz*»: MA.[1]: «*Czerkesz* — Circassus» | Szikszai F. 254. l.: «Medius Mons — *Felsőbanya*»: MA.[1]: *Főlső bánya* — Medius mons, Civit. Vng.» | Szikszai F. 253. l.: «Carmanus — *Karmany*»: MA.[1]: «*Karmany* — Carmanus» | Szikszai F. 253. l.: «Guncium — *Kőszőgh*»: MA.[1]: «*Kőszeg* — Guncium, Civit. Vngariæ» | Szikszai F. 251. l.: «Marmaciia, Marmarussa — *Maramaros*»: MA.[1]: «*Màramaros* — Marmacia, Marmarussa» | Szikszai F. 254. l.: «Altinium — *Tolna*»: MA.[1]: «*Tolna* — Altinium, Civitas Vngariæ stb. stb.

A nép- és földrajzi neveken kivül hadd álljon itt még néhány fogalomszó, a mely Molnár szótárában megvan s a mely Szikszai Fabricius Nomenclaturája külömböző kiadásai közül az 1597. évben megjelentben fordul elő először:

Szikszai F. 145. l.: «Carnifex, tortor — Hoher, *henger*»: MA.[1]: «*Henger* — Carnifex» | Szikszai F. 19. l.: «Caryophillum Judicum, majus — Sarga rosa, *Cassai rosa*»: MA.[1]: «*Kassai rosa* — Lychnis» | Szikszai F. 69. l.: «Culter præcisorius — Csoroszla, *Lemezvas*»: MA.[3]: «*Lemezvas* — Culter præcisorius in aratro» | Szikszai F. 159. l.: «Merenda, Antecœnium — Osouna, *lorant*»: MA.[1]: «*Lorant* — Merenda, Antecœnium» | Szikszai F. 257. l.: «Allodium — *Major*haz»: MA.[3]: «*Majorház* — Allodium» | Szikszai F. 166. l.: «Hydria, urna — Viz merő vődőr, *vendely*»: MA.[1]: «*Vendely* — Acrotophorum» | Szikszai F. 162. l.: «Caseus secundarius — uy lagy sayt, vagy az első teynek az savojabol csinalt sayt, *sendicze*»: MA.[1]: «*Sendicze* — Caseus secundarius» stb. stb.

Azt hiszem, az eddig felhozottakból eléggé kitünt, hogy Molnár Albert Szikszai Fabricius Nomenclaturája 1597. évi kiadását dolgozta fel szótárában.

Hogy e két főforráson kívül mely magyar könyvekből meritett még Molnár az első kiadás alkalmával, nem tudom megmondani. Toldy Ferencz (A magy. nemz. irod. tört.[3] I. 82, [4]106. l.), s utána Szamosi János (Szenczi Molnár Albert mint szótáríró: Irodalmi értesitő, szerk. Márki S. Bpest 1874: 139. l.) azt állítja, hogy Molnár egyik magyar nyelvi főforrása Károli Bibliája lett volna. A dolog nagyon valószínűnek látszik, én

azonban ezt az állítást MOLNÁR szótárából nem tudom bebizonyítani. TOLDY, s utána SZAMOSI pedig a bizonyítással említett műveikben adósok maradtak.

A hogy KÁROLI Bibliája magyar szókészletét nem tudom kimutatni MOLNÁR szótárából, éppúgy nem tudom bebizonyítani, hogy MOLNÁR felhasználta volna a CLUSIUS-BEYTHE-féle «Stirpivm nomenclator Pannonicus»-t (Antverpiæ 1584) vagy pedig BEYTHE «Fives könyvét» (1595). Egy MOLNÁR ALBERThez intézett levél alapján*) DÉZSI LAJOS azt írja (Molnár A. életrajza 112. l.), hogy MOLNÁR feldolgozta a BEYTHE-féle latin-magyar növénytani szótárt is. Ezt az állítást el nem fogadhatjuk. Mi épp azt tudjuk kimutatni, hogy MOLNÁR BEYTHÉt nem dolgozta fel. Ime néhány példa ennek igazolására:

BEYTHE Nomencl. 1584: «Geranium vulgare. Varyu lab.... Geranium alterum, pes columbinus vulgo dictus. *golya koröm,* h, e. ciconiæ vnguis». (Ugyanígy CLUSIUS 422. l., BEYTHE: Fives kőnyv. Index és 88. l.)
MOLNÁR A.[1], [2], [3]: «Geranium — *Daru orru fű*» (= SZIKSZAI-FABR. 17. l.: Geranium — *Daru orru fű*).

MA.[1], [2], [3]-ban *gólyaköröm* nem fordul elő.

BEYTHE Nomencl. 1584: «Gallium. *tey sugoryto fiu,* Zent Iuan verága, h. e. flos Sancti Johannis Bap.»
MA.-ban se «Gallium»-ról, se pedig «tejzsugorító fű»-ről nincs szó.

Ha pedig MOLNÁR és BEYTHE egyeznek, akkor bizonyos dolog, hogy az illető növénynév SZIKSZAI FABRICIUSban is megvan, pl.:

«MA.[1]: «Helleborum — Ptrűszentő győker, Zaszpa, vel *Fejér Hunyor, Sarga kűkercz*».
BEYTHE 1584. Nomencl.: «Helleborine Matthioli, *sarga kökörchin,* Helleborus albus, *feyer hunyor*»
SZIKSZAI F. 1590, 19. l.: «Helleborus albus — *Feier hunyor,* Helleborine Matthioli — *Sarga kőkőrczin*».

MA.[1], [2], [3]: «*Meteng* — Vrtica perjuncta».
BEYTHE 1584, Nomencl.: «Peruinca, clematis daphnoides, *meténg*».
SZIKSZAI 1590, 30. l.: «Vrtica periuncta — *Meteng*».

*) Vö. DÉZSI L., Molnár A. Naplója 145. l.: «video illas ipsas herbarum denominationes tuo onomastico eodem ordine alphabetico insertas» (1603. jun. 2. kelt levél).

Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy BEYTHE nem forrása MOLNÁR ALBERTnek.

b) A második kiadás 1611-ben jelent meg; czíme:

a) Lexicon latino græco hungaricum: Summâ diligentiâ collectum adauctum et nunc recens excusum, In quo et propria nomina pro Studiosis orthographiæ Græcè sunt expressa, et appellativis synonyma Græca passim inspersa sunt non pauca. Vocibus verò positione et diphtongis carentibus, subjecti sunt versus veterum Poëtarum, quantitates syllabarum indicantes. Item Dictiones Vngaricæ Singulari studio collectæ, Latinè conversæ, in alphabeti ordinem digestæ, et tertia sui parte adauctæ, synonymisque Latinis locupletatæ: Quibus intersperssa sunt usitatiora Proverbia Ungarica, cum adjectis æquipollentibus adagiis Latinis: quæ omnia sub initiali vel præcipua proverbii Vngarici voce facilè reperientur. Auctore Alberto Molnar Szenciensi .... Hanoviæ .... MDCXI.»*) — *β)* «Dictiones Ungaricæ, summo studio collectæ et Latinè conversæ, juxtaque ordinem literarum, prout scribi solent, digestæ. Nunc denuo diligenter emendatæ, plurimis vocibus, formulisque loquendi Latinè redditis auctæ; et usitatioribus Proverbiis Ungaricis .... locupletatæ .... Auctore Alberto Molnar Szenciensi. Hanoviæ ... MDCXI.»

A lat.-magy. rész tartalma: Az ajánló levél Magyar- és Erdélyország főuraihoz, espereseihez stb. van intézve. Ebben a levélben van elmondva, mi e második kiadásban újítás, változtatás. Néhány MOLNÁRhoz intézett üdvözlet után következik egy «Catalogus auctorum», a mely SMETIUS Prosodiájából van kiírva, s a melyet a tulajdonképpeni lat.-magy.-görög szótár követ. A szótári rész után «Numeri et notæ arithmeticæ», «De miraculis mundi», «Duorum clarissimorum virorum de Lexicis Judicia» vannak közölve. A magy.-lat. részben ez van: A—Z-ig terjedő magyar-latin szótár, utána az első kiadásban is közölt régi magyar jogi kifejezések szótárkája, végül HONTERUS J. költeménye «De variarum rerum Nomenclaturis per classes distinctas».

Az a kérdés már most, mennyiben jelez haladást MOLNÁR Dictionariumának második kiadása. A haladást a következő pon-

*) Megvan a M. N. Múzeumban, jegye: RMK. 411. Az ismert példányok felsorolva lásd SZABÓ, RMK. I.

tokba foglalhatjuk össze: α) A lat.-magy. részből latin-görög-magyar rész lett. MOLNÁR lat.-gör.-magy. szótára az első s hosszú ideig (1857-ig) az egyetlen e nemű szótárunk. Hogy mi indította MOLNÁRt a görög nyelv felvételére, arra nem nehéz megfelelni. A humanisták a görög nyelvet bevitték az iskolába; MELANCHTHON 1528-ban Szászországban rendszeresen tanította a görögöt (vö. IVAN MÜLLER, Handb. II. 597), DASYPODIUS P. 1533-tól strassburgi görög nyelvi tanár volt. Nálunk a reformáczióval terjedt a görög nyelvi ismeret. Erazmistáink, mint teszem KOMJÁTHY, tudtak görögül. A reformáczió hívei pedig az iskolában tanították a görög nyelvet, pl. HONTERUS. MOLNÁR tehát iskolai szükségletnek tett eleget, mikor lat.-gör.-magy. szótárt szerkesztett.

A görög nyelvi anyagot, a mint az ajánló levélben mondja, latin-görög-franczia szótárakból vette, első sorban természetesen STEPHANUSéból (vö. lat. rész, előszó: «maximo vero usui mihi fuerunt Dictionaria Latino-Græco-Gallica, quæ mihi opportunè commodavit ex sua Bibliotheca Reverendus Dn. Clemens Bœsius Gallicanæ Ecclesiæ Novæ-Hanoviensis Minister fidissimus . . .»).

β) A latin szókincsből ebben a kiadásban több szó van közölve, mint az elsőben. A főújítás azonban az, hogy SMETIUS HENRIK «Prosodia... promtissima, qvæ syllabarvm positione et diphthongis carentium qvantitates, sola veterum Poetarum auctoritate, adductis exemplis demonstrat»*) czímű művét MOLNÁR a maga szótárába belédolgozta. A tanuló ifjúság ugyanis stílusgyakorlatképpen latin verseket volt köteles írni. Hogy e czélt az iskola minél jobban elérhesse, szükség volt olyan könyvre, a melyből a latin szavak magánhangzóinak időtartamát lehetett megtanulni. MOLNÁR már az első kiadás alkalmával is panaszkodik, hogy a magyar fiúk rossz hangsúlyozással ejtik a latin szavakat. Az iskolának akart tehát használni, mikor SMETIUSnak régi latin költőkből vett példatárát szótárába beiktatta. Hogy mely latin költőből való egy-egy szó, azt *Horat.*, *Virg.* stb. rövidítések, utalások mondják meg. A közelebbi előfordulást, a kor szokása szerint, ő sem jelöli meg.

γ) Mind a latin, mind pedig a magyar részben lényeges

---

*) Első kiadása 1599-ben jelent meg. A M. N. Múzeumban levő példányok közt 1603-ból való a legrégibb; könyvtári jegye: L. lat. 1089*a*.

haladás az, hogy MOLNÁR szótárába latin és magyar közmondásokat, közmondásszerű kifejezéseket iktatott be. A magy.-lat. részben a «*feczke*» szónál pl. ez van: «Czac czaczog mint â feczke», «*kigyô*»-nál meg ez: «kigyót tartani kebeledben», stb. Ugyan így vannak latin közmondások is. Erre nézve szótára előszavában ezt mondja: «Inspersi... usitatiora Proverbia Ungarica cum correspondentibus Adagiis Latinis. Ea autem selegi ex Libello Adagiorum Latino-Ungaricorum Cl. Viri Joannis Decii Baronii, quem ante multos annos[1]) Argentinæ adolescens observanter colui.»

Mi szükség volt arra, hogy MOLNÁR BARONYAI DECSI JÁNOS latin-magyar közmondásait szótárába iktassa? Tudva azt, hogy DECSI ROTTERDAMI ERAZMUSból és más humanista írókból (vö. Nyr. XVIII. 99) merítette Adagiáinak[2]) latin-görög részét, első sorban is az a gondolat jut eszünkbe, hogy hátha MOLNÁR ezzel is az iskolának akart szolgálatot tenni. S valóban úgy is van. A humanisták, nem művelődéstörténeti, hanem praktikus pædagogiai: erkölcsnemesítő voltukért[3]) gyűjteni kezdték a közmondásokat, közszólásokat s az iskolában tanították őket. Ilyen másik mű volt a «Dicta Græciæ sapientum, interprete Erasmo Roterodamo» is (magyarul 1591-ben jelent meg Debreczenben). MOLNÁR ennek a humanista pædagogiai elvnek tett eleget, mikor e közmondásokat művébe beiktatta.

δ) Az eddig felsorolt újításokon kívül külön is ki kell emelnünk, hogy mind a latin, mind pedig a magyar rész tetemesen bővítve van. MOLNÁR azt mondja, hogy mindazoknak a magyar könyveknek az adatait, a melyeket az első kiadás megjelenése óta elolvasott s a melyeknek egy-egy adatáról észrevette, hogy szótárában nem fordul elő, a maga helyére beiktatta (vö. «pro secunda Lexici hujus parte locupletanda, quotquot ab amicis et popularibus impetrare potui libros Ungaricos, eos

---

[1]) 1592-ben, mikor DECSI, mint BÁNFI FERENCZ nevelője megfordult Strassburgban.

[2]) A mű czíme: «Adagiorvm græco-latino-vngaricorvm chiliades quinque.... Bartphæ 1598.» A M. N. Muz. példányának könyvtári jegye: RMK. 279.

[3]) Vö. PAUL, Grundr.[3] I. 24.

omnes percursi, et voces omnes quas reperi antè à me non animadversas descripsi et Latine versas editioni huic inservi»). S ebben a kijelentésében teljesen meg is nyugodhatunk: MOLNÁR Dictionariumának második kiadása tetemesen bővített, alaposan átdolgozott munka.

c) MOLNÁR a szótárán folytonosan javított; 1621-ben harmadik kiadásban is megjelent a mű. Czíme:

α) Latin-görög m. rész: «Lexicon Latino-Græco-Ungaricum. Jam recens tertiâ curâ recognitum, innumeris pene dictionibus, ac versibus, Syllabarum quantitates indicantibus adauctum, et ita elaboratum, ut ex eo Latinarum dictionum genera, modus declinandi et conjugandi, tanquam ex Thesauro depromi possint. Item Dictionarium Ungarico-Latinum. Infinitis vocibus loquendique formulis ac proverbiis Vngarico-Latinis locupletatum. Authore Alberto Molnar Szenciensi. Adjecti sunt ad finem libri Indices Chorographici et Chronologici studiosis utiles ac necessarii. Item Syllecta Scholastica clarorvm Virorum, Quorum catalogum exhibet frontispicum Syllectorum. Quæ et separatim vendi possunt. Anno MDCXXI. Heidelbergæ»; — *β)* Magyar-latin rész: «Dictionarium Ungarico Latinum, innumeris vocibus ungaricis, formulisque loquendi Latine redditis, hunc tertiùm locupletatum: Cui inspersa sunt usitatiora Proverbia Ungarica, [cum æquipollentibus Adagiis Latinis: Quæ omnia svb initiali, vel præcipua Adagionis Vngaricæ voce facilè reperiuntur. Authore Alberto Molnar Szenciensi. Heidelbergæ . . . MDCXXI.»

A lat.-gör.-magy. rész tartalma: Az ajánló levél BETHLEN GÁBOR erdélyi fejedelemnek szól. A levélben párhuzamot von MOLNÁR MÁTYÁS király és BETHLEN GÁBOR fejedelem közt. Dicséri BETHLENt, hogy ő is könyvtárat, főiskolát alapított s hogy a főiskolát jeles tanerőkkel látta el. Ezért hálából ajánlja neki szótára harmadik kiadását, a melyről azt mondja, hogy «quod de Patria bene merendi studio, non sine vigiliis hac hyeme [az ajánló levél 1621 márcz. 1-én kelt] recognovi et innumeris penè vocibus adauxi». — A MOLNÁRt magasztaló üdvözlő versek után következik a Catalogus auctorum, majd pedig a tulajdonképpeni szótár. A szótári részt a második kiadás lat.-gör.-magy. részében közölt függelékek követik, t. i. számnevek, a világ hét csodájáról stb.

A magy.-lat. rész BETHLEN ISTVÁN kormányzónak van ajánlva.

A tulajdonképpeni szótár után a következő részek közölvék: α) ZSÁMBOKInak valamennyi előző kiadásban közölt jogi szótárkája; β) Magyarország vármegyéinek, városainak, püspökségeinek, vezéreinek, királyainak latin-magyar nevei, majd hasonló névsor a pápákról, római királyokról és császárokról, a török szultánokról; γ) Syllecta Scholastica, a mely tulajdonkép önálló munka.

A harmadik kiadás gondos munka eredménye, a szerző nemcsak hogy bővítette az egyes czikkeket, hanem új, a szótárban addig meg nem levő szavakat is iktatott be. Ime néhány példa: α) Bővített czikkek:

1611. évi kiadás: «Bætis, g. m. βαῖτις, Spaniol Országi folyo viz».
1621. évi kiadás: «Bætis, gen. m. βαῖτις, Spaniol Országi folyo viz. Mart. Bætis olivifera crinem redimite corona».

1611: «Líquidum, g. n. Folyo viz«.
1621: «Líquidum, di, gen. ne. ὑγρὸν. Folyo viz, viz».

1611: «Litanía, g. f. λιθανεία, Alazatos Imatsag».
1621: «Litánia, æ, g. λιθανεία. Alazatos Imátsag, kôzônseges kônyôrgés».

β) Ujonnan beiktatott czikkek, a melyek tehát sem az 1604-iki, sem pedig az 1611-iki kiadásban nincsenek:

«*Liquefaciens*, tis, g. o. ἐκτήκων. Megolvaszto».

«*Scencinum*, ni, g. n. σκενκῖνον. Szentz, Magyar országi varos, Nagy szombat és Posony kôzôtt.

«*Szenczinum*, ni, g. n. velut alij scribunt Szemcinum, σέμκινον, *Szentz*, est oppidum Ungariæ non procul à Brachio Danubij, inter Tyrnaviam et Posonium, Germanis *Wardtberg*, quod nomen insculptum est Reipublicæ sigillo antiquissimo: ubi natus est autor hujus Libri Alb. Molnar Anno Christi 1574. 1. Sept.»*)

«*Izzó*, Fervens, Fervidus, exæstuans».

«*Izzódom*, Aestuo, Ferbeo, Fervesco, Desudo, as».

«*Kábalkodni*, Stullescere, Ineptire».

«*Kacz*, Manus parvula. Bódog az kinec kezében Kácza: Prov. Felix qui quæ vult, habet» stb.

A közölt példák, a melyeknek számát könnyű szaporítani,

*) Születési napjára vonatkozólag l. DÉZSI, Molnár Albert 11. lap.

bizonyítják, hogy Molnár gondosan javította, tökéletesítette a szótárát. Az anyagot természetesen most is az időközben olvasott magyar, illetve latin-görög könyvekből vette, a mint azt a második kiadás alkalmával is tette. E kiadás a magyar szavak helyesírása tekintetében is gondosabb, a mennyiben a magyar szavak magánhangzóinak időmértéke több esetben van megjelölve, mint az előző kiadásokban.

d) Molnár 1633-ban halt meg; szótára azonban halála után is megjelent. Mint említettem, Sándor István szerint (vö. Sokféle VIII. 45) Molnár szótára a szerző halála után még négyszer, mégpedig 1645-ben Frankfurtban, 1700-ban, 1708-ban, 1740-ben Nürnbergben jelent meg. Nekünk azonban csak két kiadásról van tudomásunk, az egyik az 1644—45-iki frankfurti, a másik az 1708-iki nürnbergi.

A frankfurti kiadásról a következőket kell tudnunk: A kiadásnak latin-görög-magyar része 1645-ben, a magyar-latin pedig 1644-ben jelent meg. Az első rész czíme: «Lexicon Latino-Græco-Ungaricum. Iam recens quartâ curâ recognitum... Item Dictionarium Ungarico-Latinum... Francofurti ad Mænum... MDCXLV», a másodiké pedig ez: «Dictionarium Vngarico-Latinum... Nunc *tertium* locupletatum... Francofurti ad Mænum... MDCXLIV.» A műben nincsen ajánlás, sem olyan bejegyzés, a melyből megtudhatnók, ki rendezte a kiadást sajtó alá. A kiadásnak csupán bibliografiai értéke van, s pontos összevetés alapján kimondhatjuk, hogy az 1621. évi kiadásnak a lenyomata annyira, hogy még a sajtóhibák is ugyanazok. Az 1621. évi kiadás magy.-lat. részében pl. 365. lapszámra 378, 379, 368. következik, s ugyanez a hiba van az 1644. évi kiadásban is.

Nevezetesebb a nürnbergi kiadás, a mely 1708-ban Beer Kristóf (életrajzi adatait lásd Jöcher könyvében) gondozásában jelent meg. A kiadás czíme a következő:

a) «Dictionarium Quadrilingve Latino-Ungarico-Græco-Germanicum. Innumeris Vocibus, Phrasibus, Formulisque loquendi, et Proverbiis, cum quantitate Syllabarum, Indiceque Græco et Germanico hac in quartâ Editione locupletatum... ab Autoribus Alberto Molnar, Szenciensi et Johanne Christophoro Beer Norib. Noribergæ.... MDCCVIII»; — *β)* «Dictionarium Ungarico-Latino-Germanicum.... nunc *quartâ vice* locupletatum.... pars II. Noribergæ MDCCVIII».

Az első rész tartalma: Judicium de Lexicis, a szótári rész és a számnevek; a másodiké: Judicium de Lexicis, tulajdonképpeni szótár, jogi kifejezések szótára, görög és német indexek, a világ hét csodája.

A kiadásról a következőket kell megjegyeznünk: α) Mind a lat., mind pedig a magy. rész czímlapján az van, hogy ez a negyedik kiadás, holott a negyedik az 1644—45. évi frankfurti.

β) Mind a két rész bővítve van a német nyelvvel, a minek pædagogiai és műveltségtörténeti értéke van (l. erről részletesen Páriz Pápai szótárának tárgyalásánál).

γ) A magyar-latin rész egyszerű lenyomata az 1621-iki kiadásnak, azzal a külömbséggel, hogy az 1708-iki kiadásba be van iktatva a német értelmezés is.

δ) A latin-görög-magyar részbe szintén be van iktatva a német rész, csakhogy itt a latin rész is bővítve van. Sok olyan latin szó van e kiadásba beiktatva, a mely Molnár előző kiadásaiban nem fordul elő. A latin-görög-magyar-német rész tehát bővített kiadás. A latin betoldások azonban kétfélék; vagy olyanok e latin szavak, hogy van mellettük magyar értelmezés is, vagy pedig olyanok, hogy a latin szó csak görögül és németül van értelmezve. Ime egynéhány példa:

a) Új czikkek az 1708. kiadásban, a melyek magyarul is vannak értelmezve:

«*Ab* aliquo stare, ab alicujus partibus esse, *μετά τινος εἶναι.* Egynek pártyát fogván. Einem bey stehen, oder, einem zulegen».

«*Ab* æterno, *πρὸ χρόνων αἰωνίων.* Örökén. Von Ewigkeit.»

«*Abali,* Populi Indiæ. Indiai Népek. Indianische Vőlker».

b) Új czikkek az 1708, kiadásban, a melyek magyarul nincsenek értelmezve:

«*Abalienor ἀπαλλοτριοῦμαι.* Ich werde abwendig gemacht».

«*Babylonius, βαβυλώνιος,* m. Ein Babylonier. Meton. Stern Gucker, Nativität-Steller».

«*Nādir,* der tieffeste Himmels Punct».

«Nāpēllus, i, m. Eisenhůtlein ein Kraut».

Ha mármost gondosan figyelembe veszszük, hogy a latin részben az ujonnan beiktatott szavaknak mily nagy száma van magyarul is értelmezve, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy magyarul is értelmezett új czikkeket csak az *a* hangon kezdődő

latin szavak közt fogunk találni, ellenben *b* s a többi hangon kezdődő szavak közt egyetlen egy sincs magyarul értelmezve.*) Mindebből világos, hogy a latin részben levő ujonnan betoldott latin szavakat a kiadó magyar értelmezésekkel is el akarta látni, azonban az azzal megbizott magyar embert, kinek nevét nem tudjuk, ügybuzgalma csakhamar elhagyta. Ennek tulajdonítható az is, hogy a kiadásban a magyar szavak helyesírása ugyanaz, mint az 1621-iki kiadásban. Ez a helyesírás pedig 1708-ban elavult helyesírás volt. E kiadásnak is tehát magyar nyelvészeti szempontból semmi értéke sincs; ha t. olvasóim nyelvészeti czélból akarják használni MOLNÁR szótárát, akkor az első három kiadást használják. Ezek közt legteljesebb az 1621. évi.

S minthogy most már végig tárgyaltuk MOLNÁR Dictionariumának valamennyi kiadását, fejtegetéseinket a következőkben foglaljuk össze:

a) MOLNÁR ALBERT a németországi humanista pædagogiai elvek hatása alatt készített egy iskolai latin-magyar és magyar-latin szótárt, a melylyel a hazai iskoláztatásnak akart szolgálatot tenni. Abból, hogy a szótárban a görög nyelv, a magyar közmondások, CICERO állandó jelzői, a melyek a stílust emelik, a latin szavak magánhangzóinak időtartama költőkből vett példákon bemutatva, továbbá magyar-latin rész foglalnak helyet, következtethetünk arra a tantervre, a melyet e szótár hivatva volt szolgálni.

β) MOLNÁR a maga szótárát DASYPODIUS nyomán készítette, a kinek művét azonban Dictionariuma 3. kiadásában túlszárnyalta. DASYPODIUS művében a német iskolákban olvasott latin auctorok szókészlete volt tárgyalva, bő mythologiai, földrajzi magyarázatokkal. Volt a műben a német jogi műnyelv szótárkája s könnyen hordozható nyolczadrétű alakja volt. DASYPODIUS a német szókészlet összegyűjtésénél nem elégedett meg a saját nyelvi tudásával, hanem felhasznált régi német könyveket, szótárakat.**) S mindezek hatással voltak MOLNÁRra. Ő is össze-

---

*) Ez érdekes jelenségre SZILY KÁLMÁN, akad. főkönyvtárnok úr figyelmeztetett.

**) Vö. Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen. Strassburg 1901. 35. l.

szerkesztette művét, s e tekintetben a latin szókészletre DASYPODIUSON kívül kora legjelesebb műveiből merített (pl. STEPHANUS-ból). A magyar szókészlet összegyűjtésénél ő sem elégedett meg a maga nyelvi tudásával, hanem szorgalmasan gyűjtötte az anyagot. Főforrásai CALEPINUS Dictionariumának magyar része, SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája és BARONYAI DECSI JÁNOS közmondás-gyűjteménye voltak.

γ) MOLNÁR a maga Dictionariumát folytonosan tökéletesítette. Életében háromszor: 1604-ben, 1611-ben, 1621-ben jelent meg műve, halála után pedig kétszer: 1644—45-ben, 1708-ban. E kiadások közül nyelvészeti czélokra a harmadik, 1621-ben megjelent kiadást kell használni. A használat alkalmával az adatok értékének helyes megállapítása szempontjából szükséges figyelembe venni azt a két szótári művet is, a melyet MOLNÁR feldolgozott: t. i. CALEPINUST és SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája 1597. évi kiadását.

MELICH JÁNOS.

Külföldi irodalom.

АШБОТЪ ОСКАРЪ. Рефлексъ словъ вида **трът—трьт** и **тлът—тльт** въ Мадьярскихъ заимствованіяхъ изъ славянскаго языка. Санктпетербургъ.

FELLMAN JACOB. Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. I.—IV. Helsingfors.

Kokoelma Suomen kansan sananlaskuja. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

Le Monde Oriental. 1. füzet. (Tart. egyebek közt: WIKLUND K. B. Finnisch-ugrisch und indogermanisch.) Uppsala.

A locativus-féle határozók a votjákban.

(Első közlemény.)

I. Az *-n*-ragos határozók.*)

Az összes finnugor nyelvekben kimutatható egy, a locativus jelölésére szolgáló $-n(_{\textit{s}})$, $-n(_{\textit{i}})$ határozórag.

Ez a rag a votjákban és a zürjénben két irányban fejlődött. Egyrészt megelőző *-i* (= *i̯*) tővégi hangzóval *inessivus* szerepű, másrészt megelőző *-ä*-vel főleg *instrumentalis-comitativus*.

Hogyan magyarázhatjuk meg ezt a kétfeléválást? Hogyan egyezik meg a locativusi alapjelentéssel a ragnak ma általános használata inessivus és instrumentalis jelentésében?

---

*) Rövidítések:

M. = MUNKÁCSI BERNÁT, Votják népköltészeti hagyományok. (A mellette lévő szám e munka lapszámát jelöli; bab. = babonák; tm. = találós mesék; im. = imádságok; bűv. = bűvölő igék; d. = dalok; km. = közmondások. Az idézetek számai e rövidítések mellett az illető számú babonára, találós mesére stb. vonatkoznak.)

WICHM. = WICHMANN YRJÖ, Wotjakische Sprachproben. WICHM. I. = WICHMANN e gyűjteményének első része (SUS. Aik. XI. 1893); WICHM. II. = a Wotjakische Sprachproben második része (Aik. XIX. 1901). (Az idézetek számai úgy vannak alkalmazva, mint a MUNKÁCSI szövegeiből idézett mondatoknál; d. = Lieder; im. = Gebete; bűv. = Zaubersprüche; km. = Sprichwörter; tm. = Rätsel.)

M. VotjSz. = MUNKÁCSI BERNÁT, Votják Szótár. (A belőle vett példák a Szótár rövidítéseivel vannak idézve.)

Votj. nyelvmut. = MUNKÁCSI, Votják nyelvmutatványok. NyK. XVII.

MHat. = SIMONYI ZSIGMOND, A magyar határozók. (A magyar példák túlnyomó részét ebből a munkából vettem.)

NyH. = SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Nyelvhasonlítás.[3] 1905.

SUS. Aik. = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

BUD. Fny. = BUDENZ JÓZSEF, Finn nyelvtan.[2] 1880.

Az *-n* rag locativusi alapjelentése kétségtelen. Nemcsak a rokon nyelvek bizonyítják ezt; e jelentés magából a votják nyelvből is kimutatható. Így egyes határozószókban: *tatin* itten, *otin* ottan, *kitin* hol; éppígy más szólásokban: *gurt-pumin* a falu végén; *sojos tatišän kwamen ižkäm iṅtijen ulo* ők innen harmincz versztnyire (tkp. versztnyi helyen) laknak. M. 95.

Hogy ebből a locativus-jelentésű ragból hogyan lett az inessivus jelölője, azt megmagyarázza BUDENZnek egy feltevése,*) melyet már az Ugrische Sprachstudien-ben (II. 44.) megemlít és az UA. 385. lapján ismétel, hogy t. i. az inessivus ragja *-i-n* eredetibb **-i-sn* helyett való.

Bizonyítékai röviden a következők:

A zürjénben és a votjákban az eredeti tővégi magánhangzó különféle ragok és képzők előtt részint zürj. *ö*, votj. *ä* alakban, részint pedig *i* alakban jelenik meg. Mármost bebizonyítható, hogy *ö (ä)* igen sok esetben »meglévő vagy kimutathatólag megvolt nasalis *(m, n)* előtt lép föl», míg *i* rendesen akkor, ha közvetlenül utána nem volt *m*, *n*. Így a sorszámnévképző *-d* előtt azért találunk *-ö*, *-ä* hangot, mert e képző eredeti alakja **-nd* volt. Az *-m* végű igenévben a tőhangzó mindig *ö*, illetőleg *ä (e)*. Ugyanezt látjuk a *-töm*, *-tem* fosztóképzőben is. Az illativus ragja is azért *ö*, votj. *ä*, mert e rag végén, mint a finn *-sen*, *-h-n* bizonyítja, *-n* volt. Ehhez hozzátehetjük, hogy az adessivus ragja zürj. *-lön*, *-län*, *-len*, votj. *-len* (∼ f. *-lla*, *-llä* < **-lna*, **-lnä*).

Mindez feljogosít bennünket arra, hogy a zürj.-votj. inessivus-ragban, melynek állandó alakja *-i-n*, a tő véghangzója és

---

WIED. = WIEDEMANN F. J., Grammatik der syrjänischen Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen. 1884.

WIED. Votj. nyt. = WIEDEMANN, Grammatik der wotjakischen Sprache. 1851.

KÚNOS-MUNKÁCSI = KÚNOS-MUNKÁCSI, A belviszonyragok használata a magyarban. (A magyar példák egy része ebből való.)

PATK. = PATKANOV SZERAFIM, Irtisi-osztják szójegyzék. 1902.

PATK. Irt. Ostj. II. = PATKANOV, Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie II. 1900.

AHLQV. = AHLQVIST, Über die Sprache der Nord-Ostjaken. 1880.

A vogul példák BEKE ÖDÖNnek A vogul határozók cz. dolgozatából (NyK. XXXV. 1905.) vannak véve.

*) Előtte már BOLLER gondolt erre.

a rag között egy elveszett nem-nasalis mássalhangzó megvoltát felvegyük. Ez a mássalhangzó a rokon nyelvek és a zürj.-votják elativus (*mortiś*, votj. *murtiś* < **mortiśt*, **murtiśt*) tanúsága szerint nem lehetett más, mint *ś*.

Ez az *ś* elem specializálta az *-n*-nek általános locativusi értékét inessivus-szá.

Ez a rag azonban nemcsak az inessivusnak, hanem a superessivusnak, sőt az adessivusnak a jele is.

Mindkét jelentésfejlődés könnyen érthető. Inessivus-jelentésből nagyon természetes az átmenet superessivusra. Az inessivus első sorban «teljesen körülzárt térben vagy testben való bensőséget fejez ki. Ehhez képest az első, legcsekélyebb fokú átvitel az, ha nem teljesen, hanem csak három vagy két felülettől elzárt térben való bensőséget jelez. Innen az átvitel az egy felületen való bensőség kifejezéséhez halad, vagyis midőn a subjectum az objectumnak többé nem felületeitől, hanem csak vonalaitól van körülvéve, tehát az objectumon ‚rajta' van.» (Kúnos-Munkácsi 17, 18). Nagyon természetesnek találjuk az inessivusi rag alkalmazását ezekben: *kökiịn* a bölcsőben. Wichm. I. d. 294., *ńukin* a völgyben. M. bab. 155., *bakťśaịad* kertedben. Szinte észrevehetetlen az átmenet az utóbbiakról erre: *azbaram* udvaromban. Wichm. I. d. 438, 441. Pedig már ebben a magyar *-ben* mellett superessivusi *-n* ragot is használ. (*Ez ház udvarából soha ki ne fogyjon Isten adománya, sőt szaporodjon.* Népk. III. 267. *Ő el is ment, beszállott királynak udvarára.* U. o. I. 228). Innen már csak egy lépés a tulajdonképpeni superessivushoz ezekben: *kĕk pińal nĕljos kĕrĕn vetlo* két fiatal leány járkál a pusztán (M. d. 31.); éppúgy mint a magyarban: *mikor által menendez a kietlenben, ffőld meg indolt.* Apor C. 15. | *budosnak kyetlenben, es tauol ualo helyekben.* Ehr C. 114. | *siźil vusa busijin iź-vośaś aďamijäz adźoz* őszszel egy juhot áldozó embert pillant meg a mezőn. M. 139.

A mi a másik jelentésfejlődést illeti, azt t. i., hogy ugyanez az *-i-n* rag néha adessivusi viszonyt is jelölhet, arra vonatkozólag csak a magyar *mellett* névutót hozzuk fel, mely a *mell* főnév ragos alakja lévén, «*mellettem* tulajdonkép a. m. «*mellemen*», vagyis oly közel hozzám, hogy majdnem mellemet érinti». MHat. II. 78. (L. az adessivus tárgyalásánál.)

Látjuk tehát, hogy az inessivusi jelentésből nagyon természetes a superessivus és érthető az adessivus fejlődése.

Inessivusnak kellett lennie az *-i-n* rag alapjelentésének, mert míg az iness. kifejezésére ritkán használnak névutót, addig a superessivusi jelentésben rendes a *jïlin*, *vilin* «fölött» névutókkal való körülírás.

A mondottakat röviden összefoglalva: a finnugor locativusi *-n_s, *-$n_{\dot{s}}$ a votjákban *-n* alakban van meg; *-i-n* alakjában e rag eredetibb *-*i*—*śn*-ből lett, a finn *-ssa*, *-ssä* pontos megfelelője és a magyar «-ben» jelentésével bír; rövidült névutó, éppúgy mint az említett finn és magyar rag. Alapjelentése szintén inessivus.

A finnugor locativusi *-n_s, *-$n_{\dot{s}}$ azonban nemcsak a most tárgyalt ragban van meg a votjákban; megvan *-ä-n* alakban is (a mely sok mélyhangú szóban és a többesszám *-jos* jele után *-i-n* alakú, és így összeesik az inessivusi alakkal), mégpedig *instrumentalis-comitativus* rag szerepében.

A locativus ragja hogyan lett az instrumentalis jelölője? Több finnugor nyelvben tapasztalt jelenség, hogy helyhatározó jelentésből eszközhatározó fejlődött. A mordvinban az inessivus egyúttal instrumentalis is, pl. *pejelsa* késsel, *mantsa* bottal; így a finnben az *-n* instrumentalis-ragot Budenz a locativus-rag kopott másának tartja (Fny. 88. UA. 378.). Így a magyarban a *-ben* lehet eszközhatározónak is a ragja, pl. *Megnyomorít téged az Uristen nagy i n s é g b e n* RMK. II. 208. Éppígy az *-n* ragnak is van ilyen szerepe, pl. *Valamely állat négy l á b o n vagy t ö b b e n jár, tisztátalan.* Kár. Bibl. I. 98.

A votjákban magában is lehet az inessivus eszközhatározó jelentésű. L. alább.

A jelentésfejlődés (helyhatározóból eszközhatározó) igen egyszerű. A következő mondatokban az eszközhatározók oly közel állnak a helyhatározóhoz, hogy könnyen annak lehetne őket nézni: *čečizä s a r b ä ä n biń-gozi-kuźa muzä ležäm* mézét egy k o s á r b a n kötéllel bocsátotta alá a földre. M. 134. | *puden liktisa, v å u e n bertiśkom* gyalog jöttünk, lóháton (tkp. lóval) megyünk vissza. Wichm. I. d. 276. Hasonló szólás *-in* raggal: *vor aźla-śeän-ik val-v i l i n vorttilä* a tolvaj éppúgy nyargal a lovon, mint előbb. M. 134. || f i n n: *n e l j ä n j a l a n juosta* négy lábon futni. || m. *négy l á b o n jár.*

Az *-ä-n* rag comitativusi szerepe eredeti helyhatározó jelentéséből magyarázódik meg. A helyhatározásnak az a faja, a melyet az *-n* jelölt, két tárgy között lévő bizonyos kapcsolatot, összefüggést fejezett ki. Két tárgy a térben egymáson, egymás mellett van, a két tárgy együtt van: egyik tárgy a másikkal együtt van. (Vö. *og-iṅän* (egy helyen >) együtt; éppígy *og-aǯin* együtt, egy helyütt).

Ezen a nézeten van WESKE is, ki «Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes» cz. könyvének 42., 43. lapjain ezt mondja: «Den Zusammenhang des Comitativs mit dem Locativ glaube ich mit folgendem Satze ausdrücken zu können: was bei, an etwas ist, ist eben mit etwas. Dieser Ansicht ist auch schon BOLLER».

A) Az *-i̊-n*-ragos határozók.

Láttuk, hogy az *-i-n* ragnak inessivus az alapjelentése, míg az *-ä-n* főleg instrumentalis-comitativus.

Mielőtt az *-i-n* rag használatára áttérnénk, ezen rag alaktanát illetőleg még a következőket akarjuk röviden megemlíteni.

MUNKÁCSI a szarapuli, jelabugai, malmyši, glazovi és ufai nyelvjárásból *-in* alakot idéz; a kazáni nyelvjárásban azonban e rag alakja: *-ėn*. WICHMANN a malmyž(-uržumi) és jelabugai nyj.-ban *-i̯n*, az ufai, glazovi és beszermani nyj.-ban azonban *i̮n* alakot talált.

Mint már említettük, az *i̯ (i)* nem tartozik a raghoz, ill. eredetileg nem tartozott hozzá; nem egyéb, mint a szó tövének véghangzója, mely azért tartotta meg *i̯*-szinezetét, mert közvetlenül utána nem következett nasalis. Ez a tővégi hangzó természetesen csak külömben mássalhangzón végződő szó végén volt meg, míg amúgy is magánhangzón végződő szó végén nem szerepelt.

A magánhangzóra végződő szavak inessivusát ezek szerint *-i-* nélkül kellene képezni; valójában pedig éppen az így képezett alakok a legritkábbak. Csak néhány ilyen alak fordul elő: *korkan* a házban (*korka* ház), *kwalan* a nyári sátorban *(kwala)*, *aǯlon* elől, előbb, *pedlon* kint, *vadlan* hajdan (*palan* valamely félen v. oldalon). Külömben pedig a magánhangzós végű szók is *-i̯-n*-nal képezik ezt az alakjukat; pl. *pui̯n* a fában, *duṅṅein*, *duṅṅei̮n* a világon, *tüėn* a tóban, *vui̯n* a vízben, *vu-koin* a malomban, *lapkain* a boltban stb. Ezeket az alakokat úgy kell magyaráznunk, hogy a szók túlnyomó része mássalhangzós végű

volt; ezeknek teljesebb, *i̯*-végű tövéhez járult a rag. Ezekből elvonták azután az *-i̯-n* alakot, mint az inessivus ragját és ezt hozzátették a magánhangzóra végződő szókhoz is. Egészen hasonló fejlődést látunk — hogy egy igen közeleső példát vegyünk — a magyarban, a hol a legkülömbözőbb nyelvjárásokban találunk a *ki-n*, *mi-n* helyén ilyen alakokat: *kiën, miën (kiön, miön)*. Itt is a nyelvérzék a *parton*, *vizën*, *földön*-féle alakoknak egész *-on*, *-ën*, *-ön* végzetét vette ragnak. — A votjákban az *-i̯-n* ragalak általánossá vált, és csak néhány határozószó és egy-két más szó tartotta meg eredeti *-n* ragos alakját. Annyira általánossá vált az *-i̯n*, hogy WIEDEMANN egyenesen az *-i̯n* alakból magyarázza a *korkan*-féle alakokat (>**korka-yn*, 36. l.) — A magánhangzón végződő szók és a magánhangzón kezdődő rag közé gyakran toldanak hiatus-töltő *j*-t, pl. *busijin* a mezőn, *dunńei̯in* a világon, *kokijin* a bölcsőben, *ṭšaṭṭšai̯in* az erdőben stb.

Birtokos személyragokkal együtt az inessivusnak ezek az alakjai (*jurt* ház):

jurtam, *jurtad*, *jurtaz*, házamban, házadban, házában;
jurtami̯, *jurtadi̯*, *jurtazi̯*, házunkban, házatokban, házukban;
jurtjosam, *jurtjosad*, *jurtjosaz*, házaimban stb.;
jurtjosami̯, *jurtjosadi̯*, *jurtjosazi̯*, házainkban stb.

Ezek a most felsorolt személyragos inessivus-alakok összeestek az illativus megfelelő alakjaival. A zürjénben részben szintén egybeestek az inessivus és illativus személyragos alakjai, de nem egészen. Ott u. i. az iness.-i *karam* mellett találunk *karöyn* (városomban) alakot is; az ill.-i *karam* mellett pedig *karöö* (városomba) alakot. Ilyen synkretistikus esetek a rokon nyelvekben is előfordulnak. A magyarban — az újabb nyelvben — éppen a zürj.-votjákkal egyezőleg az iness. és illativus esett egybe (bár nem általánosan). Pl. *A b b a a f a l u b a minden ember bolond vót.* Nyr. III. 34. | *Uram a v á r o s b a piros csidma vönni, apám az e r d ő b e somfa vesszőt vágni, anyám a m a l o m b a fejér liszt őrleni.* Vadr. 15. BRASSAI a *-ben* és *-be* ragok egybeesését annyira általánosnak vette, hogy kijelentette, hogy «a *-ban* és *-ba* közt állított külömbség semmisem egyéb, mint a nyelvtanárok költeménye».

Gyakoriak a synkretistikus (személyragos) esetek különösen a finn nyelvjárásokban. Az indogermán nyelvekben közönségesek.

1. Helyhatározók.

a) *Locativus.*

Az *-i̯-n* rag alapjelentése a magyar *-ben* ragéval azonos. Mindamellett előfordul általános locativusi jelentésben is. Ezt a

jelenséget legegyszerűbben úgy magyarázhatjuk, hogy az *-i̯-n* helyhatározó rag átvette a régibb *-n* (finnugor **-nₐ*, **-nₑ*) locativusi rag szerepét, éppúgy mint a magyarban a rendesen superessivus értékű *-n* szintén lehet a locativus jelölője. (Vö. MHat. I. 110.)

Magyarázhatjuk azonban az *-i̯-n* rag locativusi functióját a superessivusból is: *duńńein* a világban, a világon, *mużemin* a földön, *busijin* a mezőn, jelentése nagyon közel jár a locativushoz.

α) Hely, vidék stb.: *pudoän-životän, kitkon valän, kiskon-iskalän śion-juon* **intijam** *tiros śot Inmarä!* lábas jószággal, befogni való lóval, fejő tehénnel adj ételt, italt sokat tartózkodásom helyén, *Inmar*-om! M. 151. | *odig ažin gine adďżem jugit až* csak egy helyen látott világos pontot. Wichm. II. 156. | *uaľ-ľana dirja udmortjos viťśa·ksi ulili·zi odig* **mestain** régente a votjákok mind egy vidéken laktak. U. o. II. 147. | *miľam aγajmė kėtėn-dėr? ďat* **śajėrjosėn** *vetlä-dėr* a mi bátyánk ugyan hol [van]? Idegen vidékeken jár bizony. M. d. 230. | *vaďlan pid-jilaz vetliś aďami ľidokin, mizon* **śajirin** *ulsa, gurtaz bertini potäm* hajdan egy lábán járó (= szegény) ember messze, idegen vidéken élvén, elindúlt, hogy visszatérjen falujába. M. 71. | *ta bakatirjos . . . ož-dirja kaliklän ažla* **palaz** *vetlozi viläm* ezen hősök . . . háború idején a népnek élén (tkp. előfelén, előoldalán) járnak vala. M. 61. | *ulla* **palan** *Terentej, vanna* **palan** *Palagej* alsó félen (t. i. a falu alsó utczáján) Terentej, felső félen Palagej. M. d. 80.

Valaminek a közepe táján, szélén, végén: *valän śor-***vačsaz** *mužem med luoz* a viz közepe táján hadd legyen föld. Istor. 3. | *Mikaľľa . . . ta śobėrtätlän śor-***vačsaz** *paś leśtä* Miska . . . ezen takarónak a közepe táján egy lyukat csinál. M. 91. | *vu* **duri̯n** *keťś-śiń* am Rande des Wassers ein Hasenauge (a viz szélén, partján). Wichm. II. tm. 218. | *gurt-***pumin** *tuž badǯin obiń sutkoz* a falu végén egy igen nagy csűr ég. M. 139. *burťśiń no puto* **puŋaz** *uko* a selyemöv végén paszománt van. Wichm. I. d. 99. | *muzon nėnal muzon gurt-***puŋėn** *luä tažė-ik ǯaǯäg-śėd* másnapon a másik faluvégen van ugyancsak így a «lúd-lakoma». M. 171.

β) Határozószók.

Itt: *tatin*, Kaz. *tatėn* (egyszer: M. 70. *tain* és *tatin* alak a szarapuli nyelvjárásból); malmyž-urž. *tàti̯n*, glazovi *tati̯n*, *tàti̯n*, beszerm. *tàti̯n*. Pl. *máli* **tatin** *ton pukkod-na?* minek ülsz te még itten? M. 142. | *tàtin dirjam žaľez ei̯ val* mikor itt (itthon) voltam, nem könyörültetek meg rajtam. Wichm. I. d. 469., II. 181.

Ott: *otin*, Kaz. *otėn*; malmyž-urž. *òti̯n*, glazovi *òti̯n*, beszerm. *òti̯n*. Pl. **otin**, **otin** *śukkisa vijäm lučkaśkiś-vorlän śoµz vań* ott meg ott egy agyonütött tolvajnak van a holtteste. M. 86. |

òtịn no dịšmon, tàtịn no dịmon ott is ellenség, itt is ellenség. Wichm. I. d. 60. || *tiń-òtîn* (íme, ott) = *tińi òtîn.* Ez a *tińi* pedig *ta-ińi*-ből van összevonva. *tiń òtîn pokťśi kîzez śerîn, kîpî urtsîn kęlε* ime ott alszik a kis fenyőfa alatt, a fatőke mellett. Wichm. II. 144. Éppígy u. o. II. 155.

Az *otin* eredetibb **sotin* helyett való. Míg *tatin* alapszava a közelbe mutató *ta* névmás, addig *otin*-nak a távolba mutató *so* az alapszava (vö. *soku* akkor, *so-käm* annyi stb.). Érdekes, hogy ez a *sotin* alak elő is fordul, de csak egyszer: Wichm. II. 156. *odig aśîn ginε aďďźem jugît aź: sòtîn atsko lipetjos, uto punîjos* csak egy helyen látott világos pontot: ottan tetők látszanak, kutyák ugatnak.*) (Zürj. *setön, sen.*)

Az *òťiîn* (Wichm. II. 177.) és *taťiîn* (u. o. II. 129.) szintén «ott, itt» jelentésű alakokban, a nyelvérzék a tulajdonképpen ragos szókat ragtalan névmásnak tekintette és az *-ị-n* ragot hozzátéve, ezeket *otịn* és *tatịn* jelentésében használta.

Nyomatékosítva: *tatin-ik* ugyanitt, *otin-ik* ugyancsak ott, ugyanott, éppen ott.

Hol? *kitin*, Kaz. *kètèn;* malm.-urž., jelabugai *kịtịn*, glazovi, beszerm. *kîtîn. Kitin med-ag kolom-ini?* vajjon hol fogok már hálni? M. 69.

koť-kitin bárhol, *olo-kitin* valahol, *ńe-no-kitin-no* sehol.

Már itt említjük, hogy *kịtịn* lehet módhatározószó is. Ezt a használatát mutatják a következő mondatok: *kitin soli istarśinää pirni?* hogy juthatna ő a birói székbe? M. 143. | *odik surim keńeräz sortisa bittod, berän kitin kuzjini jonzä ud śetti* egy szakasz kerítést összetörvén, nem találod módját, hogy rakjad ismét össze. Gavr. tm. 46.

Más határozószók:

pedlon kint: *korkan no ebö̂ṷ, pedlon no ebö̂ṷ* es ist weder in der Stube, noch draussen. Wichm. II. tm. 112.

berlon hátul.

kiďokin távol, *matin* közel; l. inessivus β.

A határozószókul használatos névutókat l. a névutók tárgyalásánál.

b) *Inessivus.*

Eredetének megfelelőleg inessivus a főjelentése, vagyis egy tárgy belsejében való lételt fejez ki, «még pedig a nyugvás, vagy legalább relativ (a mennyiben a subjectum az objectum terén belül esetleg mozoghat is) nyugvás momentumával». (Kúnos-Munkácsi 17. l.)

---

*) Vö. *oti* helyett *soťi:* Wichm. II. 127.

α) Teljesen körülzárt térben való levést fejez ki.

Láda, szekrény stb.: *kakirna* ***sandikin*** *kakit-veś* domború ládában drágakő-gyöngy. M. tm. 90. | *kirďźan kiuloşi* ***sindikin*** dalaim, melyeket énekelni akartam, a szekrényben vannak. Wichm. I. d. 318. | *odig* ***bekčäjin*** *kik portäm vina luoz* egy hordóban két különféle pálinka van. M. tm. 36. Ennek változatai u. o. tm. 86., Wichm II. tm. 303., 406. | *sïkalez gidaz, bïźïz gid vïlaz. — tïl* ***guraz*** *no tśïn* a tehén az istállóban van, farka az istálló tetején. — A tűz a kályhában és a füst. Wichm. II. tm. 426.

Épület, ház stb.: *poplän* ***ćerkin*** *vośam-beraz-kä kuläm murt sultiz: sojä popli vini kulä* ha a holt ember feltámad, miután a pap [érte] imádkozott: a papnak meg kell őt ölni. M. bab. 79. | ***vu-koin*** *kartez piźzä izäm* a malomban megőrölte az ember a lisztjét. M. 142. | *ta* ***vu-koėn*** *ćortüz vu-ko-kuźo, gondėräz tiś-oktiś karä* ebben a malomban az ördögöt malomgazdának, a medvét gabnaszedőnek teszi. M. 92. | ***mudorėn*** *vüśämberä vań korkaś murtjos śėdän-ńańän, arakän-surän ikemä, bėdźėm kwala mėno* a *mudor*-ban [való] imádkozás után az emberek minden házból a szérüre, a szentséges *kwa*-ba mennek itallal, étellel, pálinkával, sörrel. M. 170. | *kiśnojos tabun* ***kwalan*** asszonyok: [egész] falka a *kwa*-sátorban. M. d. 108. | *so* ***lapkain*** *vuz tuź duno* abban a kőboltban igen drága az áru. M. d. 64. | ***sebet-korkan*** *pereśjos śektaśko, nėljos-pijos kubėzän, kėreźän kėrźasa äkto* a *sebet*-házban az öregek vendégeskednek, a leányok és legények hegedűnél, hárfánál énekelvén játszanak. M. 171. | *so ta* ***korkan*** *kuźo-no ovol* ő nem is gazda ebben a házban. M. 143. | *korka-jilä kwaka-kä pukśiz: ta* ***jurtin*** *kuläm murt luoz* ha a háztetőre varjú ül: ezen házban halott ember lesz. M. bab. 18.

A ház egyes részei: ***gurbeťśïn*** *babam tïś* a pinczében a nagyatya szakálla. Wichm. II. tm. 441. | *minam* ***viźiuin*** *kuuem murt vań ali* a padló alatti térben holt ember van. Wichm. II. 82. ***kensin*** *juem ďźuťś* az éléskamrában részeg orosz. Wichm. II. tm. 249. | ***ćumin*** *koli, uromä* a leány-hálókamrában háltam, kedvesem. M. d. 100. | *tuala śėdäm śeräkťammė Ulėn-gurtedlän* ***muńčojaz*** az idén [történő] játékunk, nevetgélésünk *Ulin-gurt* [falunak] fürdőkamrájában van. M. d. 121. | *kiśnojos tabun* ***kwalan***, *niljos tabun* ***ćumin***, *pijos tabun* ***zakotin***, *jalan-ginä apajponna* asszonyok: [egész] falka a *kwa*-sátorban, lányok: [egész] falka a [háló]-kamrában, fiúk: [egész] falka az árnyékszékben egyre csak a nénike kedvéért. M. d. 108. | *korka-**śigin** liz bugor* a házpadláson kék gombolyag. M. tm. 8. | *korka-**śigin** pales ńań* im Hausboden ein Stückchen Brot. Wichm. II. tm. 263. | *valjosidlän iźnäsjossï puniśkizi-kä: pudo-uťiśed* ***gidad*** *ulä* ha

lovaidnak sörényei összegöndörödnek: marhaőrző [istenséged] istállódban él. M. bab. 3. || *korkan än śula!* a szobában ne fütyülj. M. bab. 98. | *gurtaz Šuńizä kišnoez noš-ik tiškaśkoz* otthon (tkp. lakásán) Sunyit ismét leszidja a felesége. M. 139. | *gurtin ta mešokäz ǯus-ulä ponsa, ačiz gur-vilä tuboz* otthon ezt a zsákot a pad alá teszi, maga pedig a kemencze tetejébe mászik. M. 109.

Számtalan részből álló anyag belsejében, egyes részei között való létel: *mon ta vuin das-kik ar uliśko ini-no ńe-no-ku-no soleś pidässä aǯilämä ovol-na* én ebben a vizben tizenkét éve élek már, de még sohasem láthattam a fenekét. M. 49. | *vuin no tśorig tuž uno* a vizben igen sok hal van. Wichm. I. d. 97. | *sumedin śed parśios kadeś* az iszapban [hentergő] fekete disznókhoz hasonlók. Wichm. I. d. 434. | *korkabordin taka-śin* házfalban kecskeszem. M. tm. 44. | *korka bordin taka-śur* in der Hauswand ein Widderhorn. Wichm. II. tm. 17. | *luo mużiemad sari pużimed* a homokföldben [nő] a szürkésbarna fenyő. Wichm. I. d. 261. || vö. magy.: *Fekete földben terem a jó búza.* Erd. I. 147.

Néha tekintetbe veszik, hogy ez az anyag sok részből áll (a melyek között valamilyen tárgy van), és a *puśkin* ,belsejében, között' névutót használják: *tuž śoliko aďamijos-no vań, kudiz čirtijäniz śoś, kudiz kuskiniz śoś vir-puśkin vetlo* igen bűnös emberek is vannak, ki a nyakáig, ki a csipőjéig járkál vérben. M. 72. | *bord-puśkin gord čabej* a fal belsejében vörös búza. M. tm. 123.

Testrészek: *ďeram esäbä ďeč-kä luoz, dūńa kuläjäz esäblasal* ha fejemben jó lenne a gondolatom, a mi a világon kell, kigondolnám. M. d. 250. | *śulmaśkäm śulmin voj uz lu* a bús szívben nincsen zsír. M. km. 10. | *mënam kütjosam-no tël žua* az én keblemben is láng ég. M. d. 29. | *kinä-kä voǯmaśkod-kä dorad: piči pinalleś taǯi śusa, jua: «śinmad-a, peľad-a?» «śinmam»-kä šuiz: voǯmam aďamied ton-dorä liktoz; «peľam»-kä šuiz: uz likti* ha valakit vársz magadhoz: kérdezd a kicsiny gyermektől: «szemedben-e, füledben-e?» Ha [azt] mondja «szememben»: várt embered el fog jönni hozzád; — ha [azt] mondja «fülemben»: nem jön el. M. bab. 150.

β) Nem teljesen körülzárt térben való «bensőséget» jelent.

Edény, pohár, fazék stb.: *vož piiåuaiin töd'i arak* zöld pohárban fehér bor. Wichm. I. d. 3. | *og görśokin kikturli tśeskit śid* egy fazékban kétféle édes leves. Wichm. II. tm. 155. | *pitśi purtiiin tśeskit śid pöžoz* kis katlanban édes leves fő. U. o. II. tm. 174. | *ńań-śumesin śermet-kort* a kenyérsütő teknőben zabolavas. U. o. tm. 139. || Éppígy a következők: *jirzä mešokin gurtaz nuäm* fejét egy zsákban haza vitte. M. 109. | *miľam kërśëlän kisijaz azvešän alien žëngërtä-dër* a mi vejünk

zsebében cseng alkalmasint az arany az ezüsttel. M. d. 161. | *pop so bürdiś-pala mėnėsa aŋa-vėlėn* *k ü k i j ė n* *kėľliś nėl-pijäz adǯä* a pap ama siró felé menvén, a mesgyén egy bölcsőben fekvő gyermeket lát. M. 88.

Mélységek: *k o r s o i n* *oś bursoz* a kútban ökör bőg. M. tm. 47. | *so* *ń u k i̯ n* *odig baddzi̯m iz luoz* abban a völgyben nagy kő van. Wichm. II. 60. || folyó, tó: *Tujmi* *ś u r i n* *ćorig tuź uno, so ćorigäz kutämä luoz med-a?* *Tujmi* folyóban igen sok a hal, azt a halat vajjon megfoghatom-e? M. d. 193. ε. | *so* *t ü ė n* *ćortjos ulo* abban a tóban ördögök élnek. M. 90. | *jiriz miľam ǯus-ulami, mugoriz* *t i i n* a feje a mi padunk alatt van, a teste a tóban. M. 109.

Szék: *iźėsa, sultėsa ďal karid-a kupes-no pukon* *p u k o n ė n?* aludván, fölkelvén megpihentél-e a kereskedőnek [illő] ülő széken? M. d. 162. V. ö. *tśuk'na suu̯tisa d'äu̯ kari·d-a gospoda pukśon* *p u k o n i̯ n?* reggel fölkelvén, pihentél-e az urak székén? Wichm. I. d. 175. || magy. *S z é k b e n* *magamat hordoztatom.* Lev. T. II. 369. || hajó, szán: *so* *p i ź i n* *ľev viläm* ama hajón volt egy oroszlán. M. 51. | *aľi gorsa pukε vȧu̯* *d ö ď i i̯ n* az imént hangosan nevetve ült a szánban. Wichm. II. 110. || zürj.: *adzis muköd kyk vokös* *p y ź y n* *aslanys ai̯köd* er sah andere zwei Brüder in einem Boote mit ihrem Vater. Wied. 120. || magy.: *Kive hágván az* *h a j ó c s k á b ó l.* JordC. 400.

Udvar, kert: *so vaǯsin aďami gurtaz bertisa* *a z b a r a z* *badǯin gu gudǯäm* akkor az ember hazatért és udvarán egy nagy gödröt ásott. M. 112. | *mėniśkėm ďėr-śėmä tu̯l tugaz, ku mon* *g i ď k-u ź ė n* *ośäz kėrėli* nekem a szél zilálta össze a hajamat, a midőn az udvaron az ökröt kizsigereltem. M. 93. | *mugordi̯ veśki̯t, baŋdi̯ motor, uu̯mo-* *b a k t ś a i i̯ n* *budi·d-a?* testetek derék, arczotok szép, almakertben nőttetek-e? Wichm. I. d. 192. || magy.: *Szedek a* *k e r t ü n k b e n* *neked szép virágot.* Ar. III. 300. || erdő: *so* *ń u l ä s k ė n* *ďatėr kionjos vań* abban az erdőben sok farkas van. M. 89. | *t ä ľ i n* *aďamileś ńimzä verasa, än keśki* az erdőben az embernek nevét mondván, ne kiálts. M. bab. 135. || magy.: *kinn vôt az* *e r d ő b e* *fát vágni.* Nyr. IV. 138.

Város, falu, kerület, világ: *ta* *g o r o d i n* *tuź uzirno ǯeč uliś gorod-kuǯo viläm* ebben a városban egy igen gazdag és jól élő városúr volt. M. 70. | *utśiied kirďźäu̯oz* *k a r i̯ o s i̯ n* a fülemile a városokban énekel. Wichm. I. d. 244. | *tinad* *g u r t a d* *kin-kä-so noś-ik kuloz* faludban valaki ismét meg fog halni. M. bab. 78. | *K u z o n i n* *ćuź murtä,* *V a t k a i n* *kirśijä* Kázánban anyai rokonom, Vjatkában sógorom [van]. M. d. 82. | *U l ė n-g u r t ė n-no aj nėljos vań* hej, *Ulėn-gurt*-ban is vannak leányok. M. d. 78. | *miľemi̯z d'uaś* *ď ź a n i i i̯ n* a mi kérőnk *ďźani̯* [falu]-ban van. Wichm. I. d. 88. | *ta Sarapul* *o k r u g a i n* *todimtää ćik*

oj val ebben a szarapuli kerületben teljességgel nincs, kit ne ismernék. M. d. 82. | *ta puriś dü ń j a ê n Mikaĺĺa kêk nênal vetlêsa, ber-puŋaz śuräs-doriś korkaäz adǯä* ebben a homályos világban Miska két napig járván, végtére az út mellett egy házat lát meg. M. 93. | *vaćkala dirja ta d u ń ń e i n mizon murtjos uliĺĺam — tuž badǯineś marjos-kä* hajdani időben ezen a világon más emberek éltek — olyan igen nagyfélék. M. 54.

Nagyon érdekesek a következő, ide tartozó szólások: *s o i̯ a z d u ń ń e a d ďźéťś ul ńi* lebe jenseits glücklich. WICHM. I. d. 456. | (*è, kodo, kodo! s o i̯ a z d u ń ń e a d mînid!* ach, Eudoxia, Eudoxia! In die jenseitige Welt gingst du! U. o. d. 458.) | *t a i̯ a z d u ń ń e î n tînid śekît potiz ulînî leśa* wurde es dir vielleicht schwer, in dieser Welt zu leben? U. o. | *s o i̯ a z d u ń ń e a d ďźéťś ul!* jenseits lebe glücklich! U. o. és I. d. 463. | *s o i̯ a z d u ń ń e î n ďźéťś ulînî med kîldoz ńi, pii̯ε!* möge es dir, mein Sohn, jenseits gut gehen! U. o. d. 461. | *s o i̯ a z d u ń ń e î n ulod ńi, mon tai̯az kîĺi ogńam* du bist schon jenseits, ich blieb allein zurück in dieser Welt. U. o. d. 462. | *kapťśi kar nataĺalî ulînî t a i̯ a z d u ń ń e î n!* erleichtere Natalie das Leben in dieser Welt! WICHM. I. im. 50. Ezekben a szólásokban, melyek — úgy látszik — csak a glazovi nyelvjárásban fordulnak elő, állandóvá lett a *ta* és *so* névmás *-i-n* ragos alakja (ámbár jelzői használatban fölösleges, vagy legalább is kivételes a rag kitevése), ill. ennek determinált alakja: *ta-j-az, so-j-az.* A determinatiónak ily különös alkalmazására nézve vö. *s o i z kîńem no so-berε naĺťśkem no aďďźem aťśiz asîzε berogîn* s i e schloss ihr Auge zu, darauf schaute sie und sah sich am Ufer. WICHM. II. 162.;*) *ku̯až vunetem k u d j o s î z solen val kesegjosîz kîďokîn* Gott hatte vergessen, welche entfernteren Landstriche ihm gehörten. U. o. II. 140.; *k u d i n i z śinminid adǯiśkod?* melyik szemeddel látsz? M. 115. Ez utóbbira vonatkozólag BUDENZ (Ugr. Sprachstudien II.) már megjegyezte, hogy a determinatio e szóban körülbelül a német «da»-nak felel meg, tehát *kudiz* «welcher da». Így kell magyaráznunk az említett szólásokat is, tehát *tai̯az duńńeîn* jelentése: «itt, ezen a világon».**)

Az előbb említett *gurt* szó nemcsak «falu» jelentésű; lakást, lakóhelyet is tesz; így *gurtîn:* otthon, tkp. a lakásban. Példák: *g u r t î n ta meśokäz ǯus-ulä ponsa, ačiz gur-vilä tuboz* otthon ezt a zsákot a pad alá teszi, maga pedig a kemencze tetejébe mászik. M. 109. | *se'ä g u r t a d Vośśudǯibo-ulad pon!* ezt tedd otthon *Vorśud*-oszlopod alá! M. 114. | L. inessivus *a*).

---

*) Éppígy *tai̯iz* ez. WICHM. II. 160.; *taiz* ez. Kaz. Mát. 10, 4.

**) Vö. *muket duńeyn* in der anderen Welt. WIED. 120.

Ég, hold: *inmin Ilľa piroloklän vorttilon uroboez vań* az égben Illyés prófétának száguldó kocsija van. M. 177. | *utsiied kirďźåuoz kariosin, kariosin ebǒu, ińmarin* a fülemile a városban énekel, de nem a városban, hanem az égen (a levegőben; WICHM.: am Himmel). WICHM. I. d. 244. V. ö. *učied čěrdoz ińmarěn* fülemiléd a levegőben énekel. Gavr. d. 141. | *so-tiriś adkä so nil karnanäniz toleǯin* azon időtől fogva látszik az a leány vederrúdjával a holdban. M. 57. || magy.: *És magasan forgott véres lobogója az égben.* Zal.

A ház egyes részei: *korka-sergin čut lodigar gu guǯoz* házsarokban béna . . . gödröt ás. M. tm. 45. | *korka-sergin «krašiń soroko»* in der Stubenecke eine «Neuchristin-Haube». WICHM. II. tm. 106. | *iumśan puškin sur tśeskit, åulak sergin niu muso* a iumśan alkalmával a sör édes, magányos sarokban a leány kedves. WICHM. I. d. 402. | *gulbečin urod ǯuč kišno-jir luoz* a kemenczekuczkóban rossz muszka asszonyfej van. M. tm. 57. || *koli mon kapkaz, jubo kuspin* a kapuban háltam én, a kapuoszlopok közt. M. d. 98. Vö. *kapka-kuspad oj-a kol?* nem háltam e kapudban? M. d. 97. || magy.: *Az én lovam a kapuba enyelög.* Nyr. VIII. 244. (*Ajtóban, ablakban* rendesen a. m. az ajtó, ablak oldalai között [példánkban: *kapka-kuspad* kapud között], tehát valóban körülzárt térben. SIM. MHat. I. 59.)

Testrészek: *basma-no deräm vëladě, ďeč valdě, paśtě kijadě* vászoning rajtatok, jó lovatok, subátok kezetekben. M. d. 268. | *Vestä-nil pelaz azveś igi, Vestä*-leány fülében ezüst fülbevaló. M. tm. 111. || magy.: *Kézben fegyverrel, harczon elesni dicső.* Ar. I. 440. | *Voltál-e már komiszáros kezébe?* Népk. gy. I. 198.

Itt említjük meg ezeket: *so-tiriś ta-berä aďamili kuro-jilin śepin-ginä potä-na* azon időtől fogva az embernek csakis a gabonaszár hegyén, a kalászban terem [a gabonája]. M. 54. | *ta iz-vüldämen paś vëläm* ebben a kőfedélben egy nyilás volt. M. 94. | *Volgalän, moralän vožaz vož kiz vań* a Volgának, a tengernek deltájában egy zöld pichtafenyőfa van. M. 178.

Távol, közel: *kusipmi kiď okin, limi**) *mätin såuam leźisa uuomi* die Entfernung zwischen uns ist gross, der Schnee ist nah, wir können uns nur Grussgeschenke senden. WICHM. I. d. 168. | *měnam üromä tuž kuďokěn* az én kedvesem igen távol [van]. M. d. 59. | *muś-tubiś śojäz kutäm-no matin vetliś*

---

*) *limi* helyett más változatokban *luumi* (lelkünk). Vö. M. d. 56. *kusěpmě kuďokěn, lulmě matěn, goźtät leźěsa ulomě* a távolság köztünk nagy, de lelkünk közel van; küldjünk egymáshoz levelet. Vö. még GAVR. d. 169.

val-vilä kerttilisa puktäm a mézszedő kapta a holttestet és rákötözte egy közel járó lóra. M. 134. || o s z t j.: *vanna* közel; ÉO. *χuvna*, DO. *χuovèn*, *χovàn*, SO. *kovan* messze, távol. | v o g.: *akwʿmat-ërt matër ēlėn ti kuritėnė sujti* egyszer csak a távolban valami csattogás hallik. VogNGy. I. 13. || m a g y.: *Ime látok, látok . . . megnyílt a jövendő t á v o l b a n, k ö z e l b e n.* Ar: Ráchel sir. | *Zewkes feyervarhoz leen w k e z e l b e n.* RMK. I. 9.

KÚNOS és MUNKÁCSI úgy fogják föl a *-ben* rag szerepét e szavakban, hogy «a felületen való helyviszonyt» jelent, tehát superessivus-functiójú. De úgy is magyarázhatjuk a *-ben* ragot ezekben a kifejezésekben, hogy (csak részben) körülzárt térben való bensőséget fejez ki. A beszélő egy tért képzel maga körül, nemcsak a föld síkjában, hanem fölfelé is. A mi ezen a «sphærán» belül van, az k ö z e l b e n van, a mi rajta kívül van, az t á v o l b a n, a m a g a s b a n van.*) Így mondja a mordvin is: *malaso* közelben; így magyarázható a finn névutóknak is egy része: *seisoo tuomarin e d e s s ä* áll a biró előtt. BUD. Fny. 108. Így a votjákban is: *v ė l ė n kiśili küń-gėnä* a magasban csillag csupán három [van]. M. d. 76. | *uu̯u̯in no ponar, v i̯ u̯ i̯ n no ponar* unten ist eine Laterne, oben ist eine Laterne. WICHM. I. d. 60.

c) *Superessivus.*

Már a bevezetésben láttuk, hogy milyen könnyű és természetes az átmenet inessivusról superessivusra.

Így láttuk, hogy *düńjaėn* ,a világban' lehet inessivus-értelmű, de már superessivus a jelentése ebben: *so tiriś ta ačmä kalik d u ń ń e i n volkkini kutkäm* azon időtől kezdve ez a mi fajunk a világon szétterjedni kezdett. M. 55. Söt a superessivus kifejezésére szolgáló névutóval is: . . . *koť-mar mar-kä aďamili kulä d u ń ń e - v i l i n čisto kildäm* mindenféle, a mi csak embernek kell a világon, minden előtermett. U. o. | Éppígy: *tuliś koškiś badǯin v u a d lud-ǯaǯäged ujaloz* tavaszkor folyó nagy vizedben úszkál vad ludad. M. d. 4. és u. o. 94.: *t ü - v ė l ė n ujaś čüžäz adǯä* egy tóban úszó kacsát lát. | Éppígy: *t o l e ǯ i n siliś aďami* a holdban álló ember. M. 56., nem akar mást mondani, mint azt, hogy a hold vonalaitól körülzárt (látszólagos) f e l ü l e t e n látszik egy emberi alak.

V i l á g, f ö l d, é g, v i d é k: *to·n-a meda d u ń ń e i̯ n ko·t-maleś zek* mindennél nagyobb (legnagyobb) vagy-e a világon?

*) Az említett osztják és vogul alakok tiszta locativusok; de ezekben a nyelvekben tudvalevőleg mindig locativus szal fejezik ki az inessivust.

WICHM. I. d. 447. | *kema um ulelä ta d ü ń ń e i n, tau šuini kulä ta nünallė* soká nem élünk ezen a világon, köszönetet kell mondani ezért a napért. M. d. 190. | *miľam vordiškäm m u ź e m i n ďalan šušied kėrʒaloz* a mi szülőföldünkön mindig énekel a gáborjánszarka. M. d. 261. (WICHM. I. d. 283.) | *soki-ik veś duńńevilíš olo-kinjos — m u ź e m - v i l i n-no, inmin-no, vuin-no ulišjos — čisto so-dorä ľukaśkiľľam* akkor az egész világról való állatok — a földön, égben és vizben élők — mind hozzá gyülekeztek. M. 70. | *i n m i n piľem uja, m u ź e m - v i l i n bakatir košká* az égen felhő úszik, a f ö l d ö n hős járkál. M. 61. | *og p a l a z vań, og p a l a z orol* egyik felén van, másik felén nincs. M. tm. 83. WICHM. II. tm. 295. *so•-p å u a n gur-świ tuź duno* azon a vidéken a kemenczeagyag igen drága. WICHM. II. 111. || m a g y.: *mykoron Parusia f e l d e b e n volt uolna.* EhrC. 26. (vö. *mi luom bukar m u ź i e m a d* wir sind in der Bucharei. WICHM. I. d. 255.). | *hoǵ zarandoklana Moabitidesnek v i d e k e b e n.* BécsiC. 1. | *es vetere wt ez muncas v i l a g b e l e.* HB.

H e l y, p u s z t a, m e z ő, u t c z a: *ta duńńelän i n t i j a z niriš-ik ńe-no-mir-no vilimtä* ennek a világnak a helyén kezdetben semmi sem volt. M. 49.*) | *toďi-no ludźkeč-pijosid čeber k i r a z med šidoz* fehér nyúlfiókjaid hadd játsszanak szép pusztájukon. M. d. 260. | *sižil vuza b u s i j i n iž-vośaś aďamijäz adžoz* őszszel egy juhot áldozó embert pillant meg a mezőn. M. 139. | *śośleś med urod kuiń b u s i j i n pudo-životmä* vadtól óvd meg három legelőn lábas jószágomat. M. 167. | *u r a m ė n pėnė aj utä-dėr* hej, az utczán alkalmasint a kutya ugat. M. d. 161. | *miľemestî u l ť š a î n lošiaśkon dîria dźutíš lu!* légy támaszunk, ha az utczán (részegen) tántorgunk. WICHM. I. im. 55. || m a g y.: *Budosnak k y e t l e n b e n es tauol ualo h e l y e k b e n.* EhrC. 114. | *El ne essék itt az u t b a n.* Vadr. 281. | *es mene az m e z e w b e.* EhrC. 139. || f i n n: *hyvä on ystävä t i e s s ä* jó a barát az úton. AHL. 27.

P a r t, l e j t ő stb.: *soiz kîńem no so-berɛ naľťškem no aďďźem aťšiz asîzɛ b e r o g î n* ő behúnyta a szemét, azután nézett és a parton látta magát. WICHM. II. 162. | *odig aďami ti-d u r i n gozi punäm* egy ember a tóparton kötelet font. M. 111. | *Oś-d u r i n ton, Kam-d u r i n mon* te az Ocs partján [élsz], én a Káma partján. M. d. 189. | *gureǯ b a m i n ʒeč jurtmî* a hegy oldalán jó házunk. M. d. 266. | *gureź no b a ŋ a d ośmesed* hegyed lejtőjén forrás van. WICHM. I. d. 74. | *dźužit gureźlen d'i u ľ o s a z kežit ośmesios tuž uno* a magas hegy tetején sok hideg forrás van. U. o. d. 12. | *šikis-p i d s i n wań miľam bubijos* a ládafenéken

*) Vö. locativus.

vannak a mi atyuskáink. M. d. 191. | *vu p i d e s i n ukmiso kut* a víz fenekén hánceszalagból font bocskor. WICHM. II. tm. 221. || Vö. m a g y.: *Fának t e t e j i b e zöld füvet . . .* Nyr. III. 174.

P o l c z, á g y stb.: *kežiien kamzou d ž a ž i i i n* pamuttal varrott mellényed a polczon van. WICHM. I. d. 88. | *vinizlen p o l a ť a z vilem solen šudez* öccsének ágypolczán volt a szerencséje (jó szelleme). WICHM. II. 145. | *vaľem t u š a k a d ognad ižo·d-kɛ* ha megvetett ágyadban (kiterített derékaljadon) egyedül hálsz. WICHM. I. d. 56. | *kež-m i n d e r i n mon koli* kež-vászonvánkoson háltam én. M. d. 99. || *miľam apaiios kitin kirďžauo? viuin kenaslen k a n a t a z* hol énekelnek a mi leányaink? A felső kamrának korlátján. WICHM. I. d. 87. | *u ť š o g i n tiulos džua dir* a tűzhelyen ég a tűz. U. o. 260. | *pukem so g u r a ž i n* ő a kemenczén ült. U. o. II. 134.

F a, p ó z n a: *utši-papaied kitin no kirďža? pužim no te·in, b a d'-p u i n* hol énekel a fülemile? a fenyőerdőben, a fűzfán. WICHM. I. d. 87. | *ta·-berɛ monɛ ťšapkis-š u r i i a d köuni ležo·d-a?* engedsz-e mostan engem a fenyőszilánk-rúdon hálni? U. o. II. 105. || Vö. f i n n: *lintu istuu p u u s s a* a madár a fán (tkp. fában) ül. BUD. Fny. 107. (De *viliu, jilin* névutókkal is; l. ezeket.)

T e s t r é s z e k: *vau d'i r i n šermet žiggirtoz* a ló fején a fék csörög. WICHM. I. d. 127. 199. | *d'i r a m ižiiɛ ug pu·ki* sapkám nem ül (nincs jól rajta) a fejemen. U. o. d. 262. | *odig aďamilen j i r-p i t s a z imiz* egy embernek a feje tetején van a szája. U. o. II. tm. 404. | *i m - n i r a z odig kuez-no, ľiez-no-šana ńe-no-miriz-no ovol-ni* arczán csupa bőrén és csontján kívül semmije sincs már. M. 81. | *šöd džitšiied'len g u r u u a z mamik no uz lo* a fekete rókának állán nincs pelyhe. WICHM. I. d. 22. | *vělaz-no pustol, k ü s k a z burtčiń* rajta posztó, csipőjén bársony. M. d. 160. | *niuizlen k i i a z zarńi zundesez viuem* leányának kezén arany gyűrű volt. WICHM. II. 66. | *azveš poskes s u i i a d šekit poti·z-a?* ezüst karpereczed nehéznek tűnt-e karodon? U. o. I. d. 368. | *vallän p ě d a z bugol* a ló lábán békó [van]. Gavr. d. 51. WICHM. I. d. 272. | *čorigä b i ž a m tiros leša ini tuž, soin lo biži tuž šokit luiz* igen sok lehet már a halam a farkamon, azért lett bizonyára farkam igen nehéz. M. 126.

Az inessivus ragjának ilyen különös alkalmazása több rokon nyelvben is előfordul. Pl. m a g y a r: *Kerálysi korona f e j é b e n.* ÉrdyC. 511. b. | *az pyspöky gyrew nychen w y y a b a n.* U. o. 443. | *kyket ez zent zwz wisel uala ev l a b a y b a n.* Marg. Élet. 96. | *két fejér k a r o d b a n két szép arany perecz.* Vadr. 239. || f i n n: *minulla on sormukset s o r m i s s a* nekem gyűrűk vannak az ujjaimon (u j j a i m b a n). BUD. Fny. 95. | *saappaat j a l a s s a* csizma a lábon. U. o. | *lakki on p ä ä s s ä; huivi k a u l a s s a* kalap van a f e j b e n; kendő a n y a k o n. U. o.

d) *Adessivus.*

Az *-i-n* ragnak inessivus és superessivus functióján kívül adessivus-jelölő szerepe is lehet. Ez az utóbbi azonban aránylag ritka és csak néhány szóra szorítkozik.

Ez a jelentése a locativusból vezethető le legegyszerűbben; így kell magyaráznunk a magyar *mell-ett* névutót. Ebben t. i. a rag locativusi jelentésű, úgyhogy *mellett* = oldalon, valakinek az oldalán.

Hogy azonban valódi inessivus-ragos szók adessivus, azaz *-nál* jelentésűek lehetnek, azt a rokon nyelvek is bizonyítják. Így a finnben *vieressä* mellett, -nál (*viere-*, n. *vieri* oldal, part), *ohessa* mellett (*ohe-*, n. *ohi* mellék, oldal), *ääressä* mellett (*ääre-*, n. *ääri* szél, margo); éppígy a mordvinban: *malaso* mellett.

Az átmenetnél talán ilyenekre gondolhatunk: *töd'i̯ kam-durad töd'i̯ kiś-pued töd'i̯ kamed'li̯ pi̯r atśkɛ* a fehér (tisztavizű) folyó partján (mellett) lévő fehér nyírfa a tiszta folyóban tükröződik. Wichm. I. d. 180. | *Oś-durin ton* te az Ocs partján élsz. M. d. 189. | *vu duri̯n* am Rande des Wassers. Wichm. II. tm. 218.

Oldal: *ni̯u̯-nuniiez vordi̯toź pi-nuniiez vordi̯såu̯i̯·d-kɛ, as urdesad użani̯ ďarasåu̯* ha a helyett, hogy leányt nemzettél, fiat nemzettél volna, oldalodon (melletted) dolgozhattam volna. Wichm. I. d. 339. | *kaban urtsi̮n keliťťam* a boglya oldalában háltak. U. o. d. 474. | *guri̯tsi̯n (gur urdesi̯n) kotśiś mar voźma?* mire leselkedik a macska a kemencze mellett? U. o. d. 83. || finn: *kerjäläinen istuu tien ohessa (vieressä)* a koldus az út mellett ül. Bud. Fny. 109. || Vö. magy.: *oldalában;* a *mellett* névutóra nézve a «*nyakában a veszély*»-féle szólásokat. (M. Hat. II. 78.).

Valaminek a tövében: *odig gureźlän vėźijas tuź bad-ǯėm gureź-murtäz adǯo* egy hegynek tövében egy igen nagy hegyi embert látnak. M. 92. | *so kizlän viǯijaz toďi oćmäs vań* annak a pichtafenyőnek a tövében egy fehér forrás van. M. 178. | *kenas vėźijad ťukam lėmijed* csűröd töveben rakásban van a hó. M. d. 118. | *uzijän borė kėtėn kiśma? küź turėmedlän vėźijaz* a földi eper és *bori*-eper hol érik? Hosszú szénádnak tövében. M. d. 261. | *tuala turnam turėmmė voź kiś-pijedlän vėźijaz* az idén lekaszált szénánk a zöld nyírfának tövében van. M. d. 121. | *so ki̯z vi̯źii̯i̯n pegaťśos śi̯d pösto vi̯u̯em* azon fenyő alatt menekülők levesüket főzték. Wichm. II. 66. | *puźi̯m vi̯źii̯ad gu guďźim* a fenyő tővében gödröt ástunk. U. o. d. 20. | *viťɛ di̮r kapka vi̯źii̯az* sie wartet gewiss am Tore. U. o. d. 277. | *mi tatsi̯ li̯ktim våu̯ uťťasa; d'uskimi̯ uk'no vi̯źii̯ad* lovunkat hajtva ide jöttünk; ablakod alatt fogtuk ki. U. o. d. 62. | *baski̯ť-vi̯źii̯ad tśuź ťśäťśai̯ed* lépcsőd tövében (Wichm.: vor deiner

Treppe) sárga virág van. U. o. d. 153. | *korkaź vįźiįad d'uboed* pitvarod előtt czölöp van. U. o. d. 200.

Vö. magyar: *Egy cserfa teueben nugottak uolna.* TihC. | *Egy magános sir tövében ül a remete.* Kisf. K. | *Árva gólya áll magában, egy teleknek a lábjában.* Ar. I. 14. | *A kapu aljában.* Nyr. VIII. 300. | *a hegy tövében* a. m. egészen közel a hegyhez, a hegy mellett. MHat. I. 226.

Névutók.

A névutók rendesen speciálisabb viszonyok jelölésére szolgálnak. A névutó tőszava a megelőző főnévvel birtokviszonyban van, a mely vagy meg van jelölve (pl. *śüd ńuläsjośedlän śurjosaz* a fekete erdők mögött. M. d. 231. | *kamioslen iiliosaz* a folyók fölött. Wichm. I. d. 416. | *solen śöraz* mögötte. U. o. II. tm. 301. | *kîk śika-vîńjoslen vîlaz lîmî ug ku·ďďźa* két testvéren nem marad meg a hó [testvérnek fölötte]. Wichm. II. tm. 376.), vagy — mégpedig rendesen — nincs megjelölve.*) Az utóbbi esetben birtokosjelzős összetételnek vehetjük a főnevet és a névutó tőszavát, úgyhogy pl. *gid-vilin* = *gid-vil* (istálló teteje, istállóföl) alapszó+a hozzá járuló rag. A votjákban ilyen birtokos összetételek közönségesek, pl. *atikai d'urt* atya-ház, atyám háza, *atikai d'urtam* atya-házamba, atyám házába (Wichm. I. d. 4.), *vâu d'ir* lófej, a ló feje, *vâu d'irin* a lófejen, a ló fején (u. o. d. 199.), *im-dor* a száj tájéka, ajak stb. Így a névutók tőszava is összetételt alkot a főnévvel.**)

Hogy így kell felfognunk a névutós kifejezéseket, azt legjobban az a tény bizonyítja, hogy, ha a főnévhez, melyhez a névutó járul, személyragot akarunk tenni, czt a személyragot igen gyakran — sőt az esetek túlnyomó többségében — a névutóhoz teszszük. Pl. *pidiz vilin* lába fölött. M. tm. 4.; *kiśnoeddorin* feleségednél. M. 142.; *voź viuad* réteden. Wichm. I. d. 298.; *ǯuś-vilad* padodra. M. bab. 84.; *ǯok-vilaz* asztalán. M. d. 155.; *baŋ-vilaz* arczán. M. 92.; *ǯus-ulami* padunk alatt. M. 109.; *koua aźadi* sátorotok előtt. Wichm. I. d. 27.; *sooslen busi śorazi* mezőjük közepén. U. o. II. 89.

---

*) Így pl. *gureźlen d'iuuosaz* a hegy tetején, a hegyen (Wichm. I. d. 12.) és *gureź iiuin* a hegy tetején, a hegyen. (U. o. d. 392.)

**) Hiszen gyakran alig tudjuk megmondani, hogy valamely szó már viszonyszóvá vált-e, vagy pedig csak mint igazi összetétel második tagja szerepel-e. Így a fönt említett *viźijin* «tövében» akár névutónak is volna vehető. Erre különben számos példát fogunk látni.

A névutó gyakran többes-jelt is kap, a mi azt bizonyítja, hogy az illető névutónak még nagyon érzik a főnévi jelentése: *kamioslen ïlïosaz* a folyók fölött. WICHM. I. d. 416.; *ńuläsjosėdlän śürjosaz* az erdők mögött. M. d. 231.; *kebiť aźiosin* a boltok előtt. WICHM. I. d. 167. Ez utóbbi példában, úgy látszik, a névutóhoz van téve a többes jele (nem a főnévhez) éppúgy, mint a *ǯuś-vïlad* (padodra)-félékben a személyrag. Vö. az összetett főnevek ilyen ragozását: *giźi-viǯjosid* körmeid töve, tkp. körömtöveid. M. bab. 105.

Személyes névmások után a névutó lehet személyragos, de személyrag nélkül is előfordul: *so-vïzėn* ő mellette, a mellett. M. 94.; *mon-dorä* hozzám. M. 70.; *mon dorin* nálam. WICHM. II. 104.; *ton-vïlä* te rád. M. bab. 68.; *sojos-vėlėn* fölöttük. M. 94.; *solen śöraz* mögötte. WICHM. II. tm. 301.; *soyen śoraz* közötte, közepén. U. o. II. tm. 95.; *ton intijad* helyetted. M. 72.

Személyes névmás nélkül, inkább mint személyragos határozószó: *vėladė* rajtatok. M. d. 268.; *vïyad* rajtad. WICHM. I. d. 368. stb.

Végül még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a névutók végén lévő *-i-n* rag nem mindig az inessivus (a tárgyban bent levés) kifejezője, hanem igen gyakran csak általános locativus jelentésű. Így van ez a finnben is, a hol a névutók végén az eredeti locativusi jelentésében alkalmazott essivusi *-na*, *-nä* mellett ugyanilyen jelentéssel az inessivusi *-ssa*, *-ssä* is szerepel: *luona* -nál, *tykönä* -nál, *takana* mögött | *vieressä* mellett, *perässä* után stb. Éppígy a mordvinban az inessivus ragját használják névutók ragjául, pl. *langso* -n, fölött, *jožoso* mellett, -nál, *jutkso* között stb.

vilin fölött, -n (*viliś* -ról, *vilä* -ra)*) a superessivus kifejezésére szolgál. Jelentheti egyformán a fölötte levést és a rajta nyugvást. Pl. *sojos-vėlėn ośkėsa iz-vüldäm ulä val* fölöttük egy kőfedél függ vala. M. 94. | *mėjėgo murtän gureź-murt paś-vėlėn ulsa, gozijäz leźo* a bajuszos és hegyi ember a nyílás fölött lévén, lebocsátják a kötelet. U. o. | *tšan vïlïn tšan, tšan vïlïn tšan, tšan vïlïn sogï* kád fölött kád, kád fölött kád, kád fölött gereben. WICHM. II. tm. 435. (Hasonló példa u. o. tm. 180.).

Világ, föld, mező, rét stb.: *duńńe-vilin śurs iźkäm ńur vań* a világon egy ezer versztnyi mocsár van. M. 177. | *vaśkala dirja ta muźem-vilin porän-no ud-murtän ulilľam* hajdani időben ezen a földön cseremisz és votják lakott. M. 61. | *lud vïlïn teďï bugor pitïrjaśkε* a mezőn fehér gombolyag gurúl.

---

*) *vil* felső rész, felület, felszín, pl. *vu-vïlzä-kä ćoźän-ǯaǯägän śot!* vajha adnád a víz szinét kacsával, lúddal! M. 158.

WICHM. II. tm. 396. | *čeber-no voź* **v i l i n** *čeber papa vetloz* szép réten szép madár jár. M. d. 193. γ. | *voź* **v i̯ u̯ i̯ n** *turi̯m tuź dåu̯tem* a réten a fű igen dúsan nőtt. WICHM. I. d. 73. | *so·-berε so murt śai̯* **v i̯ u̯ i̯ n** *mar lu̯emez ńa·rak veram* az az ember azután mindent elmondott, a mi vele a temetőben történt. WICHM. II. 75. | *gidk-aź-no-***v ė l a d** *aj ďëbojed* udvarodon [van] oszlopod. M. d. 160. | **ś î ń î r v î l î n** *piśdi̯ poqîľľáśkε* auf der Dreschtenne wälzt sich ein Kater. WICHM. II. tm. 431.

Híd, út; rúd stb.: *pukä-pä so* **v i ź - v i l i n** *badźin sinän sinaśkisa* az a hídon nagy fésűvel fésülködve ült. M. 67. | *pop so bu̇rdiś-pala mėnėsa,* **a ŋ a - v ė l ė n** *ku̇kijėn kėľľiś nėl-pijäz adźä* a pap ama síró felé menvén, a mesgyén egy bölcsőben fekvő gyermeket lát. M. 88. | *ta bugor-śori tuź kema minsa,* **ś u r ä s - v i l i n** *tuź ǯeč jurt-jer adǯäm* ezen gombolyag után igen soká menvén, az úton egy igen szép házat látott. M. 71. | *odig* **ś u r i - v i l i n** *kwamin tur pukoz* egy rúdon harmincz fajd ül. M. tm. 33. | *so* **k e ń e r v î l î n** *pukîś aďami pε vera* a kerítésen ülő ember így szól. WICHM. II. 130.

Ágy, pad stb. *so korkan* **v a ľ e s v î l î n** *kîľľε vumurtlen kîśnoi̯ez* abban a szobában ágyán fekszik a *vumurt* felesége. WICHM. II. 162. | *ta ťśeber upai̯i̯oslen* **t u ś a k v i̯ u̯ a z** *vi̯di̯ki̯ burťśińleś no ńebit ki̯u̯ kuu̯ε* beim Schlafen auf den Matratzen dieser schönen Mädchen braucht man Worte, die weicher als die Seide sind. WICHM. I. d. 387. | *ku̇ź* **g i n - v i l i n** *ku̇ź bigär kiľľoz* hosszú nemezpokróczon hosszú tatár fekszik. M. tm. 96. WICHM. II. tm. 272. | **d̦'u s v i̯ u̯ i̯ n** *puki̯ki̯z* . . . mikor a padon ült. WICHM. II. 74. | **p o l a ť v i l i n** *kiľľiśkod?* ágypolczon heversz? M. d. 134. | *viľ korkai̯ed'len* **d̦ ź ö k v i̯ u̯ a z** *samavor pöźε* új házad asztalán a szamovár forr. WICHM. I. d. 80. | *ta pereśjos korkalė-bėdä* **b a s - k i č - v ė l ė n** . . . *Inmarlė vu̇śaśko* ezen öregek házanként a küszöbön [állva], . . . *Inmar*-nak imádkoznak. M. 170. | *korka-***p o l - v i l a s** *parča voldäm,* **ź o k - v i l a z** *todĭ źok-kiśät voldäm* szobája padlóján aranyszőnyeg van kiterítve, asztalán fehér asztalkendő van felterítve. M. d. 155.

Tető, kemencze stb.: **ľ i p ä t - v i l i n** *paleǯ-ľeľľań* a házfedelen *paleǯ*-sajt. M. tm. 22. | *sîkalez gidaz,* *bîźîz* **g i d v î l a z** a tehén az istállóban, farka az istálló tetején. WICHM. II. tm. 426. | *ǯiči* **g u r - v i l i n** *«noś-ik koškämato» śusa aźlo-śeän-ik keśaśkini kutkoz* a róka a kemenczén, hogy megint ijesztgessen, úgy mint előbb, kiabálni kezd. M. 122. | **m u r i - v i l i n** *liz saldat* kémény tetején kék katona. M. tm. 124.

Víz, tó, mocsár: *Inmar ta* **v u - v i l i n** *badǯin pizän ujasa vetläm* Inmar ezen a vízen egy nagy hajóval hajózva járt. M. 49. | **t u̇ - v ė l ė n** *ujaś ču̇źäz adǯä* egy tóban úszó kacsát lát. M. 94. | *vi̯li̯n śi̯ri̯aś duśeslen* **v u̯** **v i̯ l i̯ n** *śudoz vużerez* a magasan

repülő ölyv árnyéka a víz felszínén tükröződik. WICHM. I. d. 417. | *ńur-vilin noš-ik tuž badʒin jurt-jer kildäm* a mocsáron ismét egy igen nagy ház jelent meg. M. 78.

Testrészek: *Mikalľa . . . badʒėm mėjėgo murtlän ďėršėzä tugaškämėn adźä, baŋ-vėlaz šiń-kėľijäz adʒä* Miska . . . a nagy bajuszos embernek a haját szétzilálva látja, arczán könnyet lát. M. 92. | *od-kä bigati, šuk=aʒä-ik tinad jirid peľ=pum-vilad uz lu-ni* ha nem bírod [megtenni], reggelre nem lesz már válladon a fejed. M. 70. | *ʒaʒäglän pidiz vilin kokijez, imiz-niriz, šinmiz* a lúdnak lába fölött testtörzse, arcza, szeme. M. tm. 4.

Itt még a következők említendők meg:

kiďokε koškem vorgoronlen kagaz vilin vetloz iivorez a messzire ment legénynek üdvözlete papiroson érkezik. WICHM. I. d. 417. | *šur-durjosad voš baď-pued, kwar-viljosad čečied* folyód partjain zöld fűzfád, levelein mézed. M. d. 157. | *so piľem-vėlėn kėľoz* az a felhőn fog maradni. M. 91. | *ʒüji-vilin kor kiľľä* a mohon gerenda fekszik. M. tm. 96. | *nėl-pi ubo-vėlėn budiś ńemiś=küžė-kajik čaľ budä* a gyermek karón növő bab módjára gyorsan felnő. M. 88. | *mi um ve·raśkε, kiu vera, kireź no viuin śi vera* mi nem szólunk, a nyelv szól, a hárfán is a húr szól. WICHM. I. d. 319.

A folyó mellett: *ud-murt kaliklän koť-kudizleś ʒeč, kužmo bakatirjossi Kalmäz-vilin uliľľam* a votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmäz (folyó) mellékén laktak. M. 61.*) | *ńur-vilin bordsa silikiz doraz liktiś bakääz adʒäm* a mint ott sírva állott a mocsárnál, egy hozzá jövő békát látott meg. M. 77. || Vö. *ńur-vilä minäm* a mocsárhoz (tkp. -ra) ment. U. o. || züri. *sek Jordan vylö Joan ďynö voys* ekkor a Jordánhoz jött Jánoshoz. WIED. 218. || Vö. a franczia *sur* præpositio hasonló használatát.

Más szólások:

atased no tśirdoz ug gurt viuľosad vorgoron no murtiosiz saikatisa der Hahn kräht im Dorfe, erweckt die erwachsenen Männer. WICHM. I. d. 362. | *kik šika-vinjoslen vilaz limi ug ku·ďźa* két testvéren nem marad meg a hó. U. o. II. tm. 376. | *vu vilin silon dirja . . .* bei dem Fest der Wasserweihe. U. o. II. 119. | *uko katames kutšasa šaľi no viuin poškitim* nachdem wir Filzschuhe angezogen hatten, die mit Goldstickereien versehen waren, nutzten wir sie ab, indem wir über Stöcke wanderten. U. o. I. d. 288.

---

*) Ebben a mondatban a *vilin* még nem névutó, hanem *Kalmäz-vil* összetett főnévnek (K. folyó melléke, vidéke) *-i-n* ragos alakja (superessivusi jelentésben).

Mint határozószó *vilin* ‚fönt' jelentésű:

viu̯in torogoi kirďźa dîr fönt (a magasban) énekel a fülemile. WICHM. I. d. 243. | *vilin didik tuź lobqloz* a magasban sokat repdes a galamb. M. d. 245.

Személyragos alakok (*vilam, vilad, vilaz, vilami, viladi, vilazi*): *basma-no deräm vělade* vászoning rajtatok. M. d. 268. | *vělaz-no pustol, küskaz burtčiń* rajta pusztó, csipőjén bársony. M. d. 160.

jilin tetején, fölött, -n (*jiliś* tetejéről, fölülről, -ról; *jili* tetejére, fölé, -ra).*) Igen gyakran még nem névutó, és ilyenkor tetején jelentésű.

är-jilin känos, känos-jilin śur-puńi, śur-puńi-jilin zaŋari veś czölöpzet fölött csűr. a csűr tetején szarv-kanál, a szarv-kanál tetején kékes zöld gyöngy. M. tm. 4. Vö. *kik d'ubo d'iu̯in kenas, kenas d'iu̯in bugirtśkon bodi, bugirtśkon bodi d'iu̯in li puńi* auf zwei Säulen steht ein Speicher, auf dem Speicher steht ein schreiendes Rohr, am Ende des schreienden Rohres ist ein knöcherner Löffel. WICHM. II. tm. 89. | *śiźimdon-śiźim kiźili minam jir iiu̯am* hetvenhét csillag van fejem fölött. U. o. I. bűv. 21.

Épület: *korka-jilin pal-ńań* háztetőn fél kenyér. M. tm. 93. WICHM. II. tm. 257. | *ataiez vordiśkimtɛ, piiez korka jilin pukɛ* az apa meg nem született meg, a fia [már] a ház tetején ül. WICHM. II. tm. 224. | *das-kik sobor-čerklän jilaz das-kik mulïez vań* tizenkét székesegyház tetején tizenkét bogyója van. M. 177.

Hegy, fa, oszlop stb.: *gureź iiu̯in uu̯mo-pu* a hegyen almafa van. WICHM. I. d. 392. M. d. 210. | *gureź jilin tori valmi* a hegytetőn barna lovunk. M. d. 266. | *voź kiź-pu-jilin burli końi vań* zöld lúczfenyő tetején szürkés evet van. M. d. 101. | *čukna čeŋ-kěded pis-pu-ďělad* reggel köd van a facsúcson (a fán). M. d. 58. WICHM. I. d. 235. | *korkaź viźiiad d'uboed, d'uboed d'iu̯in uu̯moed* pitvarod előtt czölöp van, a czölöpön alma van. WICHM. I. d. 200. | *lijåu̯ jiu̯in köźi-kömetś* a fatönkön borsókalács. U. o. II. tm. 279. | *tii-dorä vuěsa, měrěk-ďělěn pukiś čort-pijäz adźä* a tóhoz érvén, a fatönk tetején ülő ördögfiókot lát. M. 90 | *so-tiriś ta-berä aďamili kuro-jilin śepin-ginä potä-na* azon időtől fogva az embernek csakis a gabonaszár hegyén, a kalászban terem [a gabonája]. M. 54.

Folyó, part, mező: *töďi ginɛ kamiosleu iiliosaz turli ginɛ papaios tśirdiloz* a tiszta folyók fölött sokféle madár

---

*) *jil* tető, felső rész, pl. *tiil pis-pu ďěljostäs seźjaloz* a szél rengeti a fák tetőit. M. d. 124.

énekel. WICHM. I. d. 416. | *ta šurlän ďar-ďêlaz kuž mějěgo murt pukä* ennek a folyónak a partján egy hosszú bajuszos ember ül. M. 92. | *busi̯ d'i̯ui̯n gord ataš lobåuoz* a mezőn vörös kakas repül. WICHM. II. tm. 53. (Ezekben rendesen csak puszta -*in* rag használatos.)

pěd-ďêlam sêlon kal ůvůl lábamra (lábamon) állani nincs erőm. M. d. 219. Vö. *vilin.* | *miľam ešjosmê mar kajik? ki-ďêlên sežjan sur kajik* a mi társaink milyenek? olyanok mint a kézhegyén rázott sör[-csepp]. M. d. 218. | *miľam apailen musoi̯ez luoz souen ki̯u d'i̯uaz* a mi nénénk kedvessége nyelvén van. WICHM. I. d. 190. | *dumät-jilin val kwajoz* a kötőfék fölött hízik a ló. M. tm. 61. WICHM. II. tm. 5., 57., 236.

šur jilin a folyó forrásánál:*) *sooslen šur-ji̯uazi̯ tuž badďžin izzi̯ vań* an der Stelle, wo ihr Fluss entspringt, ist ein sehr grosser Stein. WICHM. II. 89.

ulin alatt (*uliś* alól, *ulä, uli* alá).**) Gyakran csak összetételt képez a megelőző főnévvel, tehát még nem tulajdonképpeni névutó. Pl. *mi̯nam vižiui̯n kuuem murt vań ali* im Raume unter der Diele (a padló-al-ban, alatti térben) ist ein toter Mensch. WICHM. II. 82. és *viž uui̯n tśibor si̯ndi̯k* unter dem Fussboden eine bunte Kiste. U. o. tm. 214. | *śöd džitśi̯ed'len guruuaz mami̯k no uz lo, mar luoz?* a fekete róka állán nincs pehely, mi az? U. o. I. d. 22. || éppígy: *ižikid išťanidä jiʒulad-kä ponid: vetalod* ha nadrágodat, midőn alszol, fejed alá (tkp. fejalodba) teszed: álmodni fogsz. M. bab. 69.

Hegy, fa: *ta gurež-ulên kočěš-pi bižêlä* ezen hegy alatt egy macskakölyök futkos. M. 95. | *gurež ulîn sarî valmî* a hegy alatt sárga lovunk. M. d. 266. | *tiń-òtîn zek kîz ulîn keťśtaga îžtagai̯en kîion-jîr pesto* íme, ott a nagy fenyő alatt a kecskebak és a kos farkasfejet főznek. WICHM. II. 155. | *beriž uli̯n bördi̯sa ulε* ott sir a hársfa alatt. U. o. II. 94. || ablak: *juaśkε so nîl ukno ulîn keli̯nî aiizleś* az a leány az ablak alatt éjjeli szállást kér atyjától. U. o. II. 156.

Asztal, pad stb.: *ćukna sultisa ǯok-ulin śezijäz, libo ǯegäz-kä adǯid: jued-ńańed tiros luoz* ha reggel felkelvén, az asztal alatt akár zabszemet, akár rozsszemet meglátsz: gabonád sok lesz. M. bab. 121. | *jiriz miľam ǯus-ulami, mugoriz tiin* a feje a mi padunk alatt van, a teste a tóban. M. 109. || égbolt: *inʒgur-ulin ćuž čipi* égbolt alatt sárga csibe. M. tm. 5. | *inʒgur-ulin zarńi-buko luoz* égbolt alatt arany ív. M. tm. 42.

*) *šur-jil* folyóvidék, folyómellék, pl. *Kańko-šur-jil* K. folyó vidék stb., l. M. 194.

**) *ul* alsó rész, pl. *kun-ul* hónalj M. 185., *ǯok-ul* asztalfiók.

Vö. WICHM. II. tm. 74. | *iń-gur uṷi̯n gord kwńan* unter dem Ofen des Himmels (d. h. dem Himmelsgewölbe) ein rotes Kalb. U. o. tm. 79.

Eső, hó, jég: *zor-ulin silsa badǯin budod* eső alatt állván, nagyra nősz. M. bab. 31. | *limi-ulin toljäm kudi gužaz-kä, koǯi so arin udaltoz* ha a hó alatt telelt áfonya megfoltosodik, a borsó azon évben (dúsan) terem. M. bab. 27. | *ťśorīg d'e ulīn* a hal a jég alatt. WICHM. II. tm. 6. || függöny, kendő: *odig śulik-ulin ńiľ ičimeń čimalo* egy menyasszonykendő alatt négy menyecske hunyoritja [szemeit]. M. tm. 2. Vö. M. tm. 34. | *odig katanči-ulin ńiľ viľ ken bordoz* egy függöny alatt négy új asszony sír. M. tm. 85.

kar ulin (folyó mellett fekvő helységekről): *gurja-kar ulīn, veśa-kar ulīn, idna-kar ulīn vumurtjos uzīreś* gurja-kar (gurja-falva) alatt, veśa-kar (falu) alatt, idna-kar (falu) alatt a *vumurt*ok gazdagok. WICHM. II. 119. | *kar-ulīn vumurt naťśar* a város alatt a *vumurt*ok szegények. U. o.

Határozószói használatban: *vaškala dirja in korka-polat-kaď ulin viläm* hajdani időben az ég mint [valami] házi ágy-polcz alant volt. M. 53. | *uṷi̯n no ponar, viṷi̯n no ponar* lent is lámpa, fönt is lámpa. WICHM. I. d. 60.

śorin középen, vminek a közepén (*śoriś* közepéből, *śori* vminek a közepébe).*) Gyakran még nagyon érzik a főnévi jelentése; t. i. legtöbbször egy felület, sík közepében lételt fejez ki.

Erdő, mező, udvar stb.: *bakča śorėn butńiked, ńu-läs śorėn sotńiked* kert közepén fodorménta, erdő közepén a csősz. M. d. 140. | *ńules śorīn ťśeber kīr* az erdő közepén szép rét. WICHM. II. tm. 30. | *busė-no śorad ľüm-pued* a mező közepén zelniczecserje. M. d. 73. | *lud-śorin zarńi-śikis* mező közepén aranyláda. M. tm. 120.**) | *azbar-śorad kamiǯ-jubo* udvarod közepén nádoszlop. M. d. 5. | *inśir-śorin kustäm kion čätčaloz* a szérű közepén csipőtlen farkas ugrál. M. tm. 127. | *vu śorīn tīl dǯua* a víz közepén ég a tűz. WICHM. II. tm. 440.

Falu, ház, út stb.: *atased čortoz gurt-śorėn, kukijed śiľoz ľag-śorėn* kakasod kukorékol a falu közepén, kakukod kakukol a fenyves közepén. M. d. 233. | *ta bėdǯėm kwalalän śoraz tėl žua* ezen szentséges *kwa* közepén tűz ég. M. 170. | *korka śori̯n gaškes mad'vei̯* a szoba közepén a görbe hátú Mátyás. WICHM. II. tm. 110. | *pol śorīn je-tuś* a padló közepén jég-teknő. WICHM. II. tm. 445. | *uram śori̯n ťśibor si̯ndi̯k* az út közepén tarka láda. U. o. tm. 208. | *so kunokalen odigne*

*) *śor* közép, pl. *tol-śor* tél közepe. M. d. 206.

**) *lud-śurin* M. tm. 135. valószínűleg csak sajtóhiba.

vilem šinmiz zek kimis *šoraz* a háziúrnak nagy homloka közepén csak egy szeme volt. U. o. II. 132.

šor-vačsaz l. a locativus tárgyalásánál.

šorin megfelelhet a magyar -ben-nek: *öm šu·umaškisåumi, öm bö·rdisåumi* —, *šuuem no šorin kuiki vań* nem gyászoltunk volna, nem sírtunk volna, de a szívünkben gyász van. WICHM. I. d. 271.

Néha között jelentésű, a német zwischen viszonyszónak felel meg («két tárgy vagy kevés tárgy közötti helyzetet jelöl» MHat. II. 101.): *kik-puyo, kik-kultšo, souen šoraz kort-tšog* zwei Enden, zwei Griffe, dazwischen ein Eisennagel. WICHM. II. tm. 95.

šorin = ném. unter («a nagyobb tömegben való létet fejezi ki»): *töuu šorin gaškes poďďźiťś* az emberek közt görbe hátú falusi jegyző. WICHM. II. tm. 201. | *gur tiros pirog, souen šoraz koudi* der Ofen ist voll Pasteten, unter diesen ein Laib. U. o. tm. 73. | *uaťťanu arjosi kildisin uliz kalik šorin mušjem vilin, tatšε kuala·n-ik* in alter Zeit lebte der *kildišin* auf der Erde unter den Menschen eben in einem solchen Hause (wie wir Wotjaken). U. o. II. 142.

A m. mellett-nek felel meg (adessivus): *tör šorad tušäk ťukami* an der Mitte der Giebelwand häuften wir die Matratzen. WICHM. I. d. 231. | *šu murtlen töreez so šoryn sylykyz* indem der Hauptmann bei ihm stand. WIED. 215. || *aji-kä pusjäm širo pued — ta šorin* gyantás fád, [melyet] atyám megbélyegzett — itten (ezen a vidéken) [van]. M. d. 257.

Határozószói használatban: *ťekos šoraz berga* er dreht sich hin und her in der Mitte. WICHM. I. d. 445. | *kik jiliz, kik kolťšoiez, šoraz kort-tšog* két feje, két karikája, közepén vasszög. U. o. II. tm. 443.

ažin előtt (*ažiš* elől, *ažä* elé).*) Néha még nagyon érzik a főnévi jelentése, pl. *ötoz, ötoz annuška, vilin kenos ažaz ötoz* Annuska vár, a padláskamra előtt (im Vorzimmer der oberen Bodenkammer) vár. WICHM. I. d. 420. | *biddzim ginε ekseilen ažiosaz turli ginε vorgoron bergaloz* a nagy császár tartózkodási helyein sokféle legény forog. U. o. d. 416. Ezek mindjárt példái lehetnek az összetételről a névutóra való átmenetnek.

Egyaránt használják tárgy- és személynevek mellett:

Tárgynevek: *Mudro-ažin šur vań* Mudro előtt patak van. M. 61. | *Pogilän čum-ažaz pi vetlä* Poginak hálókamrája előtt legény járkál. M. d. 104.

---

*) *až* előrész, pl. *gur-až* a kemencze eleje; gyakran csak általában «hely» jelentésű, pl. *todimtε ažin ki·ži uuom?* hogyan éljek ismeretlen helyen? WICHM. I. d. 339.

Személynevek: *mon tiľedlě peńmět ažěn veramäz ti murt-ažěn veralä* a mit én a sötétben mondok nektek, azt ti mondjátok az emberek előtt. Kaz. Mát. 10, 27. | *proťś berśam aźam potīśe evel ug ńi* most nincs itt senki, ki előttem vagy utánam járna. WICHM. I. d. 461.

Valakinek szeme előtt: *mugorjostělän veśkětez motor pijoslän śiń-aźaz* testeteknek karcsúsága szép legényeknek [van] szemük előtt. M. d. 66. L. Állapothatározó alatt.

bayin előtt (*bay* arcz, pofa). Alig fordul elő.

ystyz sojosze kyk kyk as bańyn er schickte sie zu zwei und zwei vor sich her. WIED. 154.

berin mögött (*beriś* mögől, *berä* mögé).[1])

vu-ko-berad luľ-pu vań malmod mögött égerfa van. M. d. 125. | *korka-berin tordäm iź* ház mögében felfúvódott juh. M. tm. 94. WICHM. II. tm. 255., 334.[2]) | *korka-berin vajo śača luoz* ház mögött kétágú vessző van. M. tm. 46. *muńťśī berīn keliľľam* sie schliefen hinter der Badestube. WICHM. I. d. 436. Más példák: WICHM. II. tm. 254., 256., 253.

bordin mellett, -nál (*bordiś* mellől, -től, *bordi* -hoz).[3])

gureź-no bordad küń puźěmed a hegy mellett három fenyő. M. d. 143. | *korka-no bordad tüďě ma-kä* házad mellett fehér valami. M. d. 139. || *solen bordaz yań pi'áľez* mellette van a kis gyermeke. WICHM. II. 162. | *so-bordin Šajtan vetlä* ő mellette *Šajtan* járkál. M. bab. 36.

Superessivusi jelentésben: *pispu bordin kuľi* a toboz a fán. WICHM. II. tm. 145. | *paleńťśkiz no aďďźiz so zek kīz bordaz aďamiiez* eltávozott és egy magas fenyőfán lát egy embert (t. i. az az ember oda volt kötözve a fához). U. o. II. 165.

dińin -nál (*dińiś* -től, *dińä* -hoz).[4])

kåuik viuin dźuk pöśte'-no dińaz keńiro śide'z-no ebö̈u az emberek előtt (nyilvánosan) kását főz, de odabaza még dara-

---

[1]) *ber* mög, hátsó rész. MUNKÁCSI a szótárában nem is vesz föl külön *berin* névutót, hanem összetételnek veszi az ilyeneket, mint *korka-berin* és így elemzi: *korka-ber+in* ház mögé-ben. Pedig kétségtelenül már névutónak veendő.

[2]) WICHMANN-nál «hinter dem Hause».

[3]) *bord* (avúló szó) fal, pl. *korka-bordin taka-śin* a házfalban kecskeszem. M. tm. 44. | *korka-bordīn taka-śur* in der Hauswand ein Widderhorn. WICHM. II. tm. 17. || superessivus: *korka-bordīn ťśiľaś veś* an der Hauswand eine glänzende Perle. U. o. tm. 18. (Más példa u. o. tm. 292.).

[4]) *dań* tő; *dińin* ritkán használatos. Helyette inkább *bordin*, *dorin* fordul elő.

levese sincsen. WICHM. II. km. 45. | *so-dińin* nála. Glaz. Azb. 114. | *pokciez inmar d i n i n soleś badzim* a ki istennél legkisebb, nagyobb ő nálánál. Luk. 7, 28. (WIED.) | *muśez-d i ń i n luoz tubämin gondir*. Amin. mes. 6.

dińin és *dińä* mint adessivust és allativust jelölő névutók a glazovi nyelvjárásban *-ńin* és *-nä* alakban is előfordulnak, mégpedig a megelőző főnévhez már valóságos rag gyanánt függesztve, és így úgyszólván szemünk láttára változik át egy névutó raggá.*)

malĭ m u m i ń ĭ n evel ulĭnĭ kĭldem miért nem lehet nekem anyámnál élnem? WICHM. I. d. 464. | *ulem m u m i z ń ĭ n kunojasa* vendégül volt anyjánál. U. o. II. 149. | *ton d'źeťś ulid mońńam* te jól végezted el dolgodat nálam. U. o. II. 127.

d o r i n -nál, mellett (*doriś* -től, *dori* -hoz).**)

Tárgynevek: *v u - d o r a d e̊-no bugèro* vizetek mellett deszkakerítés. M. d. 46. | *baŋ-ve̊'am ńulam potoz, ku mon g u r - d o r e̊ n sèli* arczomon az izzadság jött ki, midőn a kemencze mellett álltam. M. 93. | *ö s d o r i n piios niuu voźmåuo* az ajtónál a legények leányokra leskelődnek. WICHM. I. d. 83.

Személynevek: *k i ś n o e d - d o r i n dusĭmez vań lo* feleségednél bizonyára ott van szeretője. M. 142. | *so·bere kĭktè·ťiaz mĭnońńaz d'ź u ť ś d o r ĭ n evel kelĭľľä·mzĭ* mikor másodszor mentek, nem szálltak meg éjjelre az orosznál. WICHM. II. 159. | *d o r a z üvül-de̊r ke̊k pijez* bizony nincsen nála a két fia. M. d. 194.

dorin néha nem közvetlenül mellette, hanem közelében lételt jelent: *so guťśiń-kuś d o r i n souen vukoiez viuuem: guťśiń-kuś* közelében malma volt. WICHM. II. 98. | *toľko udmurt-śai śuśu ńimaśkiś ińti gine souen u uu e m d o r a z udmurtjoslen todemzi* a

*) A *-ńä* ragot már WIEDEMANN ismeri. A *-ńin* ragról mindössze annyit tudtunk, a mennyit MUNKÁCSI jegyez meg szótárában, t. i. «*mońńam, tonńad, sońä* (Glaz. = *mon dińam* etc.) hozzám, hozzád, hozzája; nálam, nálad, nála». A *mońńam, tonńad* alakoknak «nálam, nálad»-ban megállapított jelentése inessivusi *ńin*-ra enged következtetni.

**) *dor* mellék, környék, oldal, pl. *ǯoz-dor* part, folyószél. M. 158. *til-dor* a tűz melléke. M. 163. Közel áll hozzá a *dur* szó ,határszél, vég, oldal' jelentéssel; *durin* szintén lehet adessivus jelentésű, pl. *töd'i k a m - d u r a d töd'i kiś-puued* . . . die weisse Birke, die am klaren Flusse steht . . . WICHM. I. d. 180. *so kiśton karonzi możga-gurt dorin kińegśur d u r i n* diese Opferzeremonie vollzieht sich im (inkább: neben dem) Dorfe Možga, am Flusse *kińegśur*. U. o. II. 100.

votjákok csak egy «votják-temető» nevű helyet ismernek az ő lakóhelye közelében. U. o.

Különös alkalmazása a *dorin* névutónak: *so śåu̯a-vi̯ d o r a z śåu̯azε okti̯ni̯ påu̯esmurt di̯śem vi̯u̯em* der Waldgeist hatte gelernt, die Haselhühner aus den Schlingen (szószerint: a hurok mellett) zu nehmen. Wichm. II. 85.

j o r s i n környéken, körül (correlativ alakjai *jorsiś*, *jorsä*).[1]) Alig fordul elő és nem is mondható igazi névutónak. Pl.

kar-jorsin a város környékén. M. VotjSz. 276.

k o t i r i n körül.[2])

t ẻ l k o t ẻ r ẻ n sulto kurbon-śiźiś murtän vu̯śaśkiś murtjos a tűz körül állanak az áldozatot felajánló ember és az imádkozó emberek. M. 170. | *t o u̯ e ź k o t i̯ r i̯ n kiźil̓i* a csillagok a hold körül. Wichm. II. tm. 73.

S u p e r e s s i v u s i jelentésben, «v a l a m i n k ö r ö s k ö r ü l»: *korka k o t i̯ r i̯ n śi biṅ-gozi̯.* — *d̦źu̯i̯* um das Haus herum ein Haarseil. — Das Moos (in der Wandfuge). Wichm. II. tm. 338, 16, 380, 260. stb. | *țśog k o t i̯ r i̯ n gon* a czövek körül haj. U. o. tm. 205.

Alapjelentésének megfelelőleg néha csak «k ö r n y é k é n» a jelentése: *b u s i k o t i r i n sil̓-tärki* a szántóföld környékén hústányér. M. tm. 26.

H a t á r o z ó s z ó i használatban: *k o t i r*[3]) *kuriśkon inä-vuä* egem, vizem, kit itten körben állva kérünk (tkp. körül kért egem, vizem). M. 152. | *k o t î r a k* (= *kotîr-ak*) *țśațțśa* köröskörül erdő. Wichm. II. 156. || *ni̯u̯l̓osi̯os bergåu̯oz k o t i̯ r a d* a leányok körülötted keringenek. U. o. I. d. 107. || *sou̯en putoi̯ez ku̯iṅ k o t î r* sein Gürtel ist dreimal um ihn gegürtet. U. o. d. 109, 110.

k u s p i n között (*kuspiś* közűl, *kuspi* közé).[4])

Két vagy több tõrgy között való levést fejez ki: *kik ṅ u k-k u s p i n kion son śiśkoz* két völgyszakadék közt egy farkas inat rág. M. tm. 52. Wichm. II. tm. 93. | *valäz ton piči majä-kä-śeän-ginä p i d - k u s p a d paćkatid* te a lovat mint valami kicsiséget l á b a d k ö z é szorítottad. M. 112. | *s a l d a t j o s k u s p i n äksej*

---

[1]) *joros* környék, vidék.

[2]) *kotir* környezet, környék. Előfordul *kotri̯n* (< *koti̯ri̯n*) alakban is. Wichm. II. tm. 231.

[3]) A *k o t i r i n* végéről gyakran elmarad a rag, de nemcsak az adverbiumban; pl. *lud-dor koti̯r sil̓ pad̓d̓źa* a szántóföld körül húsból való létra. Wichm. II. tm. 123. Ilyenfajta elhagyás van a *puŋil̓* névutónál is. Vö. a magy. *-kor* és *-kép* ragokat.

[4]) *kusip* köz, két hely közötti tér.

a katonák közt a császár. M. tm. 99. | *vu-oślän ś u r - k u s p a z* ... a vizibikának szarva között. M. 178. || *o'uo k u s p a d i dišmon vań-a?* van-e köztetek féltékeny? Wichm. I. d. 129.

Kapuban: *k a p k a - k u s p a d oj-a kol?* nem háltam-e kapudban? M. d. 97. | *k a p k a - k u s p i n mon koli* a kapuban háltam én. M. d. 99. De vö. *koli mon k a p k a z, j u b o k u s p i n* a kapuban háltam én, a kapuoszlopok közt. M. d. 98. Ez a mondat mindjárt mutatja, hogyan kell érteni a «kapu között» szólást, úgy t. i., «hogy a kapunak két félfája van értve, ezért a ‚között' névutó». M. 235. Így értendő az *os-kusip* «ajtóköz», küszöb szó is: *kion lud-keĉlän o s - k u s p a z-no ľogiśkini uz vu* ... a farkas még a nyúlnak ajtóküszöbére sem érkezik rálépni. M. 121.

Az olyan szólásokban, mint: *Kuĉoän-no Vuž-ǯumjään k u s p i n paĉkam śik-ńuk vań: Kuĉo* és *Vuž-ǯumja* között egy mély berkesvölgy van. M. bab. 155. | *kuzonen musko k u s i p i n limi uśitek paś kiľem* Kazán és Moszkva között ür (üres hely) maradt, mivel nem havazott. Wichm. I. d. 174., az instrumentalis *-än* ragja csak kapcsolja azt a két főnevet, annak a két tárgynak a nevét, a melyek között való levést akarunk kifejezni. Az *-än* rag tehát ezekben semmiképpen sem függ a névutótól; ezek tehát nem olyanok, mint pl. a magyarban a *-n kivül, fölül*-félék.

palan valamely félen vagy oldalon (*palaś* felől, *pala* felé) még nem igazi névutó.

t a p a l a n-no apajä, s o p a l a n-no apajä ezen az oldalon nénikém, azon az oldalon nénikém. M. d. 132. | *śurlän t o n- p a l a z vu-ko-ko-no piž-no vań* a folyónak feléd eső oldalán egy malomkő és egy csónak van. M. 82. | *Kam t u - p a l a n liz val adǯkä* a Káma túlsó oldalán kék ló látszik. M. tm. 115. | *ož-dirja kaliklän a ž l a p a l a z vetlozi viläm* háború idején a népnek élén járnak vala. M. 61. | *so påu gureźad limi uśem, t a p å u a z uśini mar luem?* a hegy túlsó oldalán esett a hó, mi maradt erre a felére? Wichm. I. d. 53. | *aǯ-palan* elül: *utśkε utśkε no a ž p a l a z turîn-deďi kaď* nézi, nézi, és előtte valami szénás szánhoz hasonló van. U. o. II. 139.*)

p o l i n -ben, valaminek a belsejében (*poliś* -ből, *poli* -be).**)

Jona śoreglän k ü t - p o l a z küń nenal keľľäm Jónás három napig feküdt a hal belsejében. Kaz. Mát. 12, 40. | *ĉ a j ń i k- p o l a d e mu-sur vań* teás csészétekben méhsör van. Gavr. d. 121.

Igen gyakran gyüjtőnévhez járul; ilyenkor «k ö z ö t t» jelentésű. Ugyanezt látjuk a magyarban, a hol ilyen esetekben

---

*) Talán ideváló ez is: *alpan-no tulpan luome* ide-oda tántorgunk. M. d. 178.

**) *pol* belsőrész.

-ben és *között* szintén egyformán használható (SIMONYI, MHat. I. 52., II. 103.).

ta bakatirjos kalik-polin kun-äksej-kaď ulilľam ezen hősök a nép között fejedelemként éltek. M. 61. | *uz luä-ni ta-berä ud-murt kalik-polin ta Kalmäz-bakatirjos kaďeśjosiz* nem lesznek már ezután a votják népben ezen Kalmäz-hősökhöz hasonlók. M. 63. | *surä m-polin pil-inǯi* polyva között drágagyöngy. M. tm. 99. | *śöd puśńer pöu̯in śöd suter* fekete csalán között fekete ribiszke. WICHM. I. d. 191.

Ritkábban többesszámú főnév után: *oǯi so pokči pi ńuńjosiz-polin tuź ǯeč ulni kutkäm* akképpen ama kis fiú igen jól kezdett élni bátyjai közt. M. 78. V. ö. *kuspin* és *puśkin* névutókat.

puśkin hasonló jelentéssel mint *polin* (correlativ alakjai *puśkiś* és *puśki*).*)

-ben jelentésű: *pu puţśkîn kort, kort puţśkîn turîn, turîn puţśkîn tîl* fában vas, vasban fű, fűben tűz. WICHM. II. tm. 424. | *ponarlen puśkaz tiu̯ ǯua* a lámpában ég a tűz. U. o. I. d. 60. | *känos-koź-puśkaz śuliś baśtisa . . .* az éléskamrában a *śuliś*-teknőt vévén (kezembe). M. 153. | *bord-puśkin gord čabej* a fal belsejében vörös búza. M. tm. 123. | *tśarka puţśkîn vina u̯ań* a csészében pálinka van. WICHM. I. d. 438. || *puśka·z-kε eböu̯, vi̯u̯ii̯az ud la·ki̯* ha nincs meg belsejében, rá nem ragaszthatod. U. o. II. km. 60.

Gyűjtőnevek mellett között jelentésű: *pudo-źivoted kijadkä oz ul: sojä kinli-kä semńa-puśkad vuzam-śeän śot* ha lábasjószágod kezed alatt nem él meg: azt add oda valakinek családbelijeid közt árú módjára. M. bab. 75.**) | *surem puţśkîn tśiläś veś* polyva között csillogó gyöngy. WICHM. II. tm. 183. | *kuź turi̯m puśkad töd'i̯ ketśed* a magas fűben fehér nyúl. I. d. 324. | *śeźi̯i̯ed puśki̯n d'önii̯ed* zabod között bogács van. U. o. d. 30. | *tśi̯i̯ε-pu̯ puśki̯n (pośki̯n) pośki̯tim* wir nutzten sie ab, indem wir zwischen den Kirschbäumen wanderten. U. o. d. 288. || *aďamijos . . . kudiz čirtijäniz śoś, kudiz kuskiniz śoś vir-puśkin vetlo* az emberek, ki a nyakáig, ki a csipőjéig járkál vérben. M. 72.

Néha közepett, középen jelentésű: *kezo täľ pośkén baď-pu täľ* fenyves erdő közepén fűzfaerdő. M. d. 235. A jelentésfejlődés természetes.

Különös a *puśkin* használata a következőkben:

og śobîret puśkîn ńiľ ďjuś-kîsno kîľloz. — ǯek unter der-

---

*) *puś* belső, valaminek a belseje, pl. *korka puśkiz śunit* a ház belseje meleg, a házamban meleg van. M. d. 193. *a*).

**) L. Partitivus.

selben Decke schlafen vier russische Frauen. — Der Tisch. WICHM. II. tm. 32. | *mil'am nïlios zavod vožišios, mil'am iegitios* *ïn putškïn kelašios* unsere Mädchen halten sich Liebhaber, unsere Jugend schläft hinter den Bettvorhängen. U. o. I. 432.

puŋitin szemben. Rendesen ragtalanul *puŋit', pumit* alakban fordul elő:

bord-bordin äksej-puŋitén-ik ki adžiškėsa kėljos goštäm a falon éppen a császárral szemben egy kéz jelent meg és szavakat írt. Istor. 66. | *sogem intylen puńytaz pukyljam* a sírral szemben ültek. WIED. 213.

Rendesen határozószóul használatos, és ilyenkor rendesen az allativus *-li* ragja, ritkábban az instrumentalis *-än* ragja járul a megelőző főnévhez:

ńuked'li puŋit' bakt'šaied a völgygyel szemben van kerted. WICHM. I. d. 23. | *ėrodlė puŋit' luomė* a rossznak (t. i. embernek) ellenére leszünk. M. d. 276. | *ėrodän puŋit' lüimėkä* ha a roszszal szemben vagyunk. U. o. | *puŋit' sėlėnė* ellentállani. Istor. 175.

šorin mögött (*šoriš* mögől, *šori* mögé).*) A különbséget *berin* és *šorin* közt WIEDEMANN abban állapítja meg, hogy *berin* «mindig kis távolság kifejezésére szolgál», vagyis akkor használatos, ha az illető tárgy a névutós kifejezésben megjelölt tárgynak közvetlenül mögötte van; *šorin* pedig nem jelöli meg a távolságot közelebbről.

šüd ńuläsjosėdlän šürjosaz lėmėliš kežėt pužmer vań a fekete erdők mögött hónál hidegebb dér van. M. d. 231. | *busi šörin sil' paďďža* a mező mögött húsból való létra. WICHM. II. tm. 232. | *korka-no šürad t'üm-pued* házad mögött zelniczecserjéd. M. d. 85. | *it'im šörad aŋaied* szérűd mögött földed. WICHM. I. d. 329. | *murjo šorin koj-nuši* kémény mögött zsíros sulyok. M. tm. 112. WICHM. II. tm. 289. | *so os-šorin vatkisa uläm* ő az ajtó mögött volt rejtőzködve. M. 119. || *d'žek šerïn pukε solen kïšnoiez* hinter dem Tische sitzt seine Frau. WICHM. II. 167. || *tińòtïn pokt'ši kïzez šerïn, kïpï urtsïn kelε* íme, ott alszik a kis fenyő alatt, a fatőke mellett. U. o. II. 144. | *del'etsε med t'otoz šeraz vetlïšezlï no* adja áldását arra is, ki a nyáj után megy. U. o. I. im. 23.

vatsin szemben, fölött. Ezt a használatát sem MUNKÁCSI, sem WICHMANN nem ismeri, csak WIEDEMANN említi a következő példákkal együtt: *otyn vylyljam šai-gu vatsyn pukysa* ott

---

*) *šor* mög, hátsó rész, pl. *mil'ėškïm šörez utškisa ki·leuε* bleibet stehen und schauet uns nach (tkp. nézzétek hátunkat). WICHM. I. d. 248.

voltak a sírral szemben ülve; *tani no so vatsyn iń uśtyśkem* es íme, fölötte megnyílt az ég. WIED. 217.

viskin között, közepett.

*inmarän-no pil̓emän**) *viskin zarńi-burdo duśäs ulä* a menny és felhő között él egy aranyszárnyú ölyv. M. 177. | *kalïk ötïn ulo gureź viskïn, palatkaien korka mesta* az emberek ottan a hegyek között sátrakban laknak, nem házakban. WICHM. II. 177.

vozin mellett (*voziś* mellől, *vozi* mellé).

uj-votam pirä uromä, sajkaśko-kä vozam ovol éjjeli álmomba belép kedvesem, midőn felébredek, nincs mellettem. M. d. 34. | *mènèsa, mènèsa badźèm gureźäz adźä, so-vüzèn koćèś-pi biźèlä* menvén, menvén, egy nagy hegyet lát, a mellett egy macskakölyök futkos. M. 94. | «*korka vözad korka pukto*» *koźa'd-a?* azt gondoltad-e, hogy «házad mellett házat építek»? WICHM. I. d. 370. || *kel̓tysa-no Nazaretez lyktyz kutśkyz-no ulyny zariz wözyn* és N. városát elhagyván, mene és lakozék a tenger mellett. Mát 4, 13. | *ton wözad* melletted. Mát. 20, 21. | *so wözyn lyktyśjos* a vele (szószerint mellette) jövők. Mát. 12, 4. WIED.

A helyhatározó *-in* ragnak néhány különösebb alkalmazásáról kell még szólanunk.

α) Néhány ige mellett a határozó rendesen illativusi ragot vesz föl, néha azonban *-in* ragot is találunk a főnév végén:

kild- megjelenni, jelentkezni, pl. *so iźon vaźsin-muźem-vilä jurt-jer kildäm* az ő alvása közben a földön háztelek jelentkezett. M. 55. || *so kuśtämäniz muźem-vilin ńukjos-gopjos... kildil̓l̓am* azáltal, hogy [földet] dobott ki, a földön hegyszakadékok, völgyek . . . keletkeztek. M. 49.

kil̓- maradni, pl. *aźiśjos śürä kèl̓ozè* az elül levők hátra maradnak. Istor. 106. || *so pil̓em-vèlèn kèl̓oz* az a felhőn fog maradni. M. 91.

pot- kikelni, kinőni, pl. *mu-virä potäm uzijed . . .* a dombon kinőtt földi eper. M. d. 252. || *ad̓amili kuro-jilin śepingïnä potä-na* az embernek csak a gabonaszár hegyén, a kalászban terem (a gabonája). M. 54.

tub- fölmászni, fölszállni, pl. *mi Jerusalimä tubiśkomè* fölmegyünk Jeruzsálembe. Kaz. Mát. 20, 18. | *gureź iïuin tubisa...* nachdem ich den Berg bestiegen hatte. WICHM. I. d. 384.

pon- tenni, helyezni, pl. *ta ad̓ami jïrzä vilä ponsa mar karämzä-no ug śod-ni-ug* ez az ember fejét magasan hordván (tkp. magasba téve) íme már azt sem tudja, mit tegyen. M. 53. ||

---

*) Az instrumentalis *-än* ragjára vonatkozólag l. a *kuspin* névutónál tett megjegyzéseket.

k î t î n mar punèmîn yań vesäśkîtek martek, soos baśto a hová valami áldás nélkül van téve (a hol valami le van téve), azt elviszik. WICHM. II. 162.

Rendesen inessivus-szal, ritkán illativus-szal:

p i l a ś k- fürödni, pl. *so t i j i n kwiń niljos pilaśkozi* abban a tóban három leány fürdik. M. 69. || *Jisus Jordan v ü ä plaśkésa, ćukènésa potäm* Jézus a Jordán vizében megfürödvén, megkeresztelkedve jött ki. Badz. 31.

β) A magyartól eltérőleg *-in* ragot találunk a következőkben:

t u p t a l- hozzátapad, ered. jelentése: «vmin megtartja magát, megragad» (M.), pl. *dolit keńer=puć-v i l i n limi uz tupta* sima kerítésrúd hegyén nem tapad oda a hó. M. tm. 14.

p a ć k a t- nyomogatni, összenyomni, pl. *valäz ton . . . pid-k u s p a d paćkatid* te a lovat lábad közé szorítottad. M. 112. | *ad'ami urom vâyez makes k u s p a z gine paťśkatiz* . . . mein Freund, der Mensch presste das Pferd zwischen seinen Schenkeln. WICHM. II. 53.

Üt valahová (testrészre): *ďaŋ a k a z ćapkèné* pofon ütni. VotjSz. 308., 258. | *b a m a m śukkiz* arczúl ütött. U. o. 605. | *a ŋ a z źugini* pofon vág. U. o. 508. | *val-kuǯo . . . śojäz j i r a z pićaläniz śukkisa, kuśin-ak pogirtäm* a ló gazdája fejbe ütvén puskájával a holttestet, hanyatt borította azt. M. 134. | *kin-kä ćapkoz tonä bur b a ŋ a d* a ki téged jobb felől arczúl üt. Mát. 5, 39. WIED. Votj. nyt. 27.*) || Vö. magyar: *Legkisebb panaszért is a kadia száz pálczát veret a t a l p á n.* Mik. 42. lev.

γ) *ś e t t i-* «találni» ige mellett rendesen az elativus *-iś* ragja használatos; néha azonban a magyarral és a legtöbb nyelvvel egyezően *-in* ragot találunk mellette: *lud-v i l i ś śor śedtäm* a mezőn nyestet talált. M. d. 49. || *śuräs-v i l i n tijäz śettäm* az úton tavat talált. M. 69. | *ò t î n ton śettod peťśi korka* ott kis házat találsz. WICHM. II. 126., de már a következő mondatban: *śettem ń u l e s k î ś peťśi korka* az erdőben kis házat talált.

Az inessivus használata ezekben a most említett mondatokban szokatlan és valószínűleg idegen befolyásra vihető vissza. Elativust használ ezekben a zürjén és az észt nyelv is.

Ugyanez áll *a d ǯ-* «látni» igéről is, pl. *so t i j i n kwiń pilaśkiś . . . niljosiz adǯäm* abban a tóban három fürdő leányt látott. M. 69.

δ) Az elativus correlativ esete természet szerint az illativus.

---

*) A határozó mindig személyragos, úgy hogy tulajdonképpen nem állapítható meg, vajjon inessivus-szal vagy illativus-szal van-e dolgunk. WIEDEMANN azonban inessivusoknak veszi e határozókat és ezért mi is ide soroltuk őket.

Néha azonban inessivust találunk az illat. helyén: *anaitem no ataitem kịľem tṣuž ťśuńị k a b a n i ś no k a b a n ị n bịdesmoz; anaitem no ataitem kịľem nịu̯-pi p ị d-n ị r ị ị u̯ i ś p ị d-n ị r ị ị-u̯ ị n tṣịžiśkịsa vetloz* auch das gelbe Füllen, das vater- und mutterlos geworden ist, wächst gross, wenn es vom Getreideschober zum Getreideschober wandert; ein Waisenkind wird mit dem Fusse gestossen und wird von einer Fussspitze zu der anderen geschleudert. Wichm. I. d. 415. | *džéťś murtlen no nịu̯piịez mo'n-kε luuîsåu̯, d ž ö k ś e r i ś n o d ž ö k ś e r ị n vetlịsåu* ha gazdag embernek volnék a gyermeke, asztalról asztalra járnék. Wichm. I. d. 360. Még egy példa u. o. I. d. 359.

ε) Az *-in* ragos szó néha jelzője egy másik szónak, pl. *U l ė n-gurt* «Alsó falu»: *U l ė n-gurtėn-no aj nėljos vań* hej, *Ulėngurt*ban is vannak leányok. M. d. 78.; *p a l ė n-gurt: palėn-gurtėn-no nėljos vań* az oldalt eső faluban is vannak leányok. U. o.; *v i l i n-kenas* felső kamra: *miľam apaịịos kịtịn kịrďźåu̯o? vịu̯ịnkenaslen kanataz* hol énekelnek a mi leányaink? A felső kamra korlátján (auf dem Geländer der Bodenkammer). Wichm. I. d. 87. (Vö. u. o. d. 420.); *kėk p a l a n ųś* kétszárnyú ajtó. VotjSz. 541.

Mindezekben az *-i-n* valódi helyhatározó ragja, csakhogy utána «v a l ó» vagy «l é v ő» egészítendő ki, úgy hogy pl. *ulingurt* = lent [levő] falu (a falu ott lent, lent a falu).

Világosabbá teszik a dolgot a következő példák:

gureź no b a ŋ a d ośmesed gureź vịžịịad luuîså'u̯-kε! ha a hegy oldalán lévő forrásod (forrásod a hegy lejtőjén) a hegy tövében volna! Wichm. I. d. 118. | *korka no ś ö r a d umortoịeď arńịåu̯ị bịdε med ležoz!* házad mögött levő méhkasod minden héten bocsásson (egy-egy rajt). U. o. d. 213. | *viśki-p i d s i n dun vojjos-kaďeś miľam mumijos* a kádfenéken [levő] tiszta vajhoz hasonlók a mi anyuskáink. M. d. 191. | *kwaɐ-v i l i n vetläm* hókorcsolyán-járás. M. tm. 72. | *vu d u r î n vu-muľî kaďeś* einer am Ufer des Stromes wachsenden Wasserbeere ähnlich (igy is lehetne: einer Wasserbeere am Ufer . . .). Wichm. I. d. 434. || *ďjîžol tîros ož orťśoz. — ťśorîg d'e̯ u l î n* der unter der Pritsche befindliche Raum ist voller Soldaten, welche vorbeimarschieren. — Die Fische unter dem Eis. Wichm. II. tm. 6. | *gur tịros pirog, so̯u̯en śoraz ko̯u̯dị. — to̯u̯eź k o t ị r ị n kiźiľi* der Ofen ist voll Pasteten, unter diesen ein Laib. — Die Sterne um den Mond. U. o. tm. 73.*)

Egészen mások természetesen az olyan mondatok, a melyek-

*) Vö. a m o r d v i n hasonló szerkezeteket. NyK. XIX. 128. XXII. 455. — V. ö. l a t. *pugna ad Cannas*, g ö r. ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη, n é m. *der Weg durch den Wald* stb. stb.

ben *vań* vagy *luoz* («van») egészíthető ki, pl. *muri-vilin liz saldat* kémény tetején kék katona [van]. M. tm. 124. | *azbar-šorad kamiǯ-jubo* udvarod közepén nádoszlop. M. d. 5. Ezekben rendes helyhatározókkal van dolgunk.

2. Időhatározók.

Az *-in* rag időhatározó szerepe a helyi jelentésből fejlődött.

a) *Határozószók.*

Berlon šuono ažlon šukäm a mit utóbb kellett volna mondani, előbb mondódott. M. 159. | *mi, pinal kalik, beriš veranozε uaḷḷon veraśkom* mi, fiatal emberek, [talán] előbb mondjuk, a mit később kellene mondani. WICHM. I. im. 34. | *egizo nuniuen ťšäťšäiez imiraz uz bitmi* egy ikerszülött gyermeknek himlője sohasem szűnik meg. WICHM. II. tm. 62. | *tolonleś vaďlan* tegnapelőtt. VotjSz. 365. | *tatin peľľam aďamileś ńimzä verani kulä* itten (ekkor) a ráolvasott embernek nevét kell mondani. M. 177.

A rendes *soki, soku* ,akkor' határozószónak *-in* ragos alakja is előfordul: *sokiin-kä oz ul* ha akkor sem él meg. M. bab. 75.

b) *Főnevek.*

Idő, kor: *gužem kuažlen ťšeberez turli ťšäťšäuen dauiraz* a nyári idő szépsége a különféle virágok (virágzásának) idejében van. WICHM. I. d. 7. | «*ťšik ťšik*» *no karoz utšiied kuaredlen poton vakitaz* a fülemile lombfakadás idején énekel. U. o. d. 406. | *ta vijen aräz mon ortčeti das-kek-no aräs neljosen* ebben az időben az évet elmulattam tizenkét éves lányokkal. M. d. 116. | *so vijin* akkor. M. 86. | *tačä-ik tačä kwaǯǯjosin kiǯi ton tatči vuid uromä* ilyen, ilyen időben (tkp. időjárásokban) hogyan jöttél te ide, barátom? M. d. 164. | *so išon vaǯsin**) *mužem-vilä jurtjer kildäm* az ő alvása közben a földön háztelek keletkezett. M. 55. | *so vaǯsin kišnoez dusimzä ołäm* abban az időben a felesége magához hívta a szeretőjét. M. 133. || *og arńa-berä ta vačsen* egy hét mulva ilyenkor. M. VotjSz. 642. | *miľam-no pińal baγeten šekét-der lüiz zamana* a mi ifjú korunkban is bizony igen nehéz lett az esztendő. M. d. 17.

Idejében: *diraz ńuleskin vajiliz kurbon* idejében mu-

*) *vaǯsin* már névutónak is volna vehető.

tatott be áldozatot az erdőben. WICHM. II. 140.*) || Vö. magy. *Holnap idejében megin' útra kelhet.* Tol. sz.

Év, évszakok: *tulis kin mužemäz parš-kä giriz, so arin ju uz udalti* ha tavaszkor a fagyos földet a disznó túrja, abban az évben a gabona nem terem dúsan. M. bab. 7. | *so arin kulod* abban az évben meg fogsz halni. M. bab. 20. | *kïktèti tulïsaz šèži kižïnï noš vuem* im folgenden Frühling wurde es wieder Zeit, dass man Hafer säte. WICHM. II. 144. || zürjén: *tölyn* télen.

Hónap, nap, éj: *köškemåuod kikiuen šiton tuežaz* vágyódol utána abban a hónapban, mikor a kakuk szól. WICHM. I. d. 308. | *kajta nunalaz . . . kion taži šuni kutkäm* következő napon a farkas így kezdett szólani. M. 118. | *tunnε nunåuin* a mai napon, ma. WICHM. I. im. 11. a) b) c) d) stb. M. 158. | *kud nunåuin kuaškåuoz pid vižiiam* mely napon hull lábam elé? WICHM. I. d. 411. | *ńuľe·ti sutkaaz adďžε so vumurtlen kïsnoiez vïlïn asleštïz dišsε* a negyedik napon ruháját a *vu-murt* feleségének testén látja. U. o. II. 162. | *uiin lïktïľľam tros vožojos* éjjel sok *vožo* jött. U. o. II. 134. | *ujin Albasti-no tatči liktäm* éjjel idejött az *Albasti* is. M. 82. || Vö. zürjén: *med veškö velödtšišjas sylön voiyn oz vony* damit seine Schüler nicht in der Nacht kommen. WIED. 120. || magy.: *Pinkesdben.* LányiC. 300. | *ebbe az éjjêbe.* Nyr. I. 375.

-on végű igenévnél: *Galileja zariz kotyryn vetlonaz Simeonez adžem* indem er um den Galileischen See wandelte, sah er den Simon. WIED. 168. Ilyen használata az *-in* ragnak ritka.

Az *-in* ragos időhatározó néha azt az időt jelöli, a melynek határain belül, a mely alatt a cselekvés végbemegy:

eksei arsin ďirsε mitšoz a császár egyszer egy évben beretválja fejét. WICHM. II. tm. 63. | *mon oig sutkaskïn vui daskïk-šurs vjors* egy nap és egy éjtszaka alatt tizenkétezer versztet tettem meg. U. o. II. 167. | *odig gužemin kuń aršiń budε* egy nyár alatt három rőföt nő. U. o. tm. 293. | *veš pir vižijad odig kos šušed-šana ńe-no-mirid-no med-az lu* egész nemzetségeden át az egy száraz viaszt kivéve ne legyen semmid. M. 58. | *Ińmar düńńaäz kwať nènalsèn tupatèsa vuttäm* I. hat nap alatt teremté a világot. Nacs. 3. | *veš duńńe-kalik pirvižijaz-no šisa uz bitti* az egész világ népsége összes nemzetségén át sem fogyasztja el. U. o.

Ezek a példák átvezetnek bennünket ahhoz az esethez, a mikor az *-in* rag a magyar *-ig* ragos (egy pillanatig tart stb., tehát mennyi ideig? kérdésre felelő) időhatározásnak felel

*) Vö. instrumentalis-szal: *dèrènèz sajkatsa mon üj sultè* midőn idejében költöttél, én nem keltem föl. M. d. 119.

meg: *aräs ošliś mussä a r s ė n śijėsa ud bėttė* egy éven át evén az egyéves tinónak a máját, nem fogyasztod el. Gavr. tm. 55. | *muziem viuuiś śöd kiiiez og minut in śiń uśkitisa kw·-kε bitto·z-kε* ha a földön levő fekete kígyót egy pillanatig tartó tekintetével megöli. Wichm. I. bűv. 4.

Vö. magyar: *Míg a maga porontyára egy h é t e n háromszor is adott tisztát, addig a király fiacskájára három h é t b e n sem egyszer.* Mer. Dun. népm. 3. | *Ha annyi i d ő n meg tudod kerülni a várost, a m e d d i g én, akkor megházasodhatol.* Nyr. XIV. 519. || A Bécsi és MünchC.-ben sokszor időtartást jelel a *-ben* rag a rendes *-ig* helyett. MHat. I. 64. || finn: *hän kutoo verkon v i i k o s s a* ő egy hálót köt egy hét alatt. Bud. Fny. 95.

Néhány szónak *-in*-ragos alakja azt az időt jelöli, a melynek letelte után, a mely mulva valami történik: *a r ń a s k i n Noj didikäz leźäm* egy hét múlva *Noj* a galambot küldte. Ucseb. 179. | *a r s ė n-no lėktäm Akaškamė* az évfordulóval (egy év múlva, ez a mostani év elmúlván) megjött a mi A. ünnepünk. M. d. 173. | *a r s i n no liktem akaškaied ortśiz no koškiz* das jährlich wiederkommende Fest *ak.* zerrann und verschwand. Wichm. I. d. 224. | *a r s i n piez luoz* egy év múlva fia lesz. Sar. Azb. 35.

Már a helyhatározóknál láttuk, hogy az *-in*-ragos határozó néha szorosabban tartozik egy-egy névszóhoz (nem pedig a mondat igéjéhez), a melynek így mintegy jelzőjóvé lesz; ez az eset — bár sokkal ritkábban — az időhatározóknál is előfordul: *u i i î n lutškaškîśiosleś vo·źma,* schütze sie vor nächtlichen Dieben. Wichm. I. im. 20.*)

Névutók.

a ǯ i n előtt. Rendesen *-on* [ill. *-an*] végű igenevek mellett használatos: *koškon a ǯ a z ė nėljos pijoslė türlė kėrǯan-kėljos kėrǯalo* mielőtt elmennek, a leányok a legényeknek különféle dalokat énekelnek. M. 171. | *kinä-kä peĺĺani kutkon-a ǯ i n* mielőtt rákezdik a varázsmondást. M. 177. | *kuaź jugan a ź î n saźtε soiε* hajnalhasadás előtt isten fölkelti őt. Wichm. II. 141. | *kiion ďźuťśez gurt doraz vuon a ź i n pottini kosem* mielőtt a faluhoz értek, a farkas felszólította az orosz embert, hogy ereszsze ki. U. o. II. 80. | *kulon-aǯaz* halála előtt M. 62. Wichm. II. 100.

d i ń i n maga nem fordul elő mint időhatározó névutó, csak a már fönt említett rövidített *-ń i n* alakjában, a mely az illető névszóhoz ragként járul. A tőszó rendesen *-on (-an)* végű igenév:

---

*) Határozószókat is használnak így; pl. *pir* mindig, folyton: *p i r viǯijad ńe-no-ku-no . . . čečied med-az luili-ni* egész (tkp. folyton [tartó]) nemzetségedben sohase legyen mézed. M. 58.

šiiškoňňä·zī līktiz tel-keš mikor ettek, forgószél jött. WICHM. II. 164. | *so kīšnoiez uaške ńi no uaškoňňaz wše* az asszony már leszáll, de leszállás közben leesik. U. o. II. 153. | *so·bere kīktè·ťiaz minoňňaz ďžuťš dorin evel kelīlla·mzī* mikor másodszor mentek, nem szálltak meg éjjelre az orosz embernél. U. o. II. 159.

jorsin körül: *šundy džužan jorsyn sogon inty vyle lykto* napfölkelte körül a sírhoz jönnek. WIED. 208. | *kwamin ar-jorsin* mintegy 30 év alatt. Sar. Azb. 73, 89.

kotirin bizonyos idő lefolyása alatt: *mon odig uj-kotirin mužemäz girsa . . . čuknali viľ ńań vuto* én egy éj alatt a földet megszántván . . . reggelre friss kenyeret teremtek elő. M. 70. | *söböre odig uį kotir kosem kuamin valez eńeràni* azután azt parancsolta, hogy egy éj alatt harmincz lovat nyergeljen meg. WICHM. II. 93. | Más példa: M. 70.

kuspin között, közben: *odig-pol tain ulon-kuspazi aďami kudžisa, medojos-kuspin taži ušjaškäm* egyszer itt tartózkodásuk alatt az ember megrészegedvén, a béresek közt így dicsekedett. M. 70. | *jo-vilä sultonän-no voj-dirän kuspin kilziškikid* ha a jégre való állás [ünnepe] és a vajas hét közt hallgatózol. M. bab. 93. | *piž so-kuspin jalan ujasa, ujasa čorigaš-dorä vuäm* a csónak ekközben mindig tovább úszva egy halászhoz jutott. M. 134. | *so kuspin kuťškem kizjos virini* ekközben a fenyőfák el kezdtek mozogni. WICHM. II. 56.

puškin közben, között: *kuamin kwľi, «kulťir» puškin «ťšàtir»* dreissig Zapfen, während des Tröpfelns richtet sich da etwas Steifes auf. WICHM. II. tm. 120. | *jumšan puškin sur ťšeskit, äulak sergin niuu muso: jumšan* közben a sör édes, magányos sarokban a leány kedves. WICHM. II. km. 67., I. d. 402. | *šion-d'uon puškī·n-gīne iška-vīn luoz* evés-ivás közben barátot találsz. WICHM. II. km. 25.*)

šorkin valakinek a távollétében: *voj-vajon-šorkaz kartez gur-vilištiz vaškäm* mialatt ő oda volt vajat hozni (vaj-hozás távollétében) férje leszállt a kemenczéről. M. 133. | *mon-šorkin* az én távollétem alatt. M. VotjSz. 467.

vaǯsin közben: *kišnoezlän miľim pižon-vaǯsaz kartez-no vuäm* feleségének lepénysütése közben megjött a férj is. M. 133. | *piron-vaǯsazi kartez kišnoezli nošik . . . šuäm* fürdésük közben ismét így szólt a férj feleségének. M. 134. | *so vaǯsin aďami til-šukkonän korkaz til-no pottini vuäm* akközben az ember a csiholóval világot is ráért gyújtani. M. 142. | *so-vaǯsin sojos šuräs-vilä potiľľam* akközben ők az útra jutottak ki. M. 126.

viskin között: *odig-pol — jo-vilä-sultonän-no umištonän viskin — so niläz šur-mumiz . . . vuli istäm* egyszer — a jégre-

*) Vö. az állapothatározókat.

állás és az *umišton* [ünnepek] között — azt a leányt mostoha anyja . . . vízért küldte. M. 57. Vö. *kuspin* névutót.

3. Állapothatározók.*)

Állapot: *vüten ažveš-ukšo adžid-kä: bürdon* ha álomban ezüstpénzt láttál: sirás [lesz]. M. bab. 174. | *atšimeuuen ta šamen šuudiriaškemmi wiiin vötami vău medam?* éjjel álmunkban volt-e, hogy mi így fogunk mulatni? WICHM. I. d. 215. | *pušim busi-šorin dauraz silä* a fenyőfa a mező közepén magánosan (tkp. magányban) áll. VotjSz. 387. | *biši tubi kiš-pwe erkaz lobaš twi ponna* gyorsan felmásztam a nyirfára, a szabadon lebegő kéregért. WICHM. I. d. 379. | *vale·-ik ug tši·da mestaz ulini šumpotemenîz* lovam örömében nem bír nyugton maradni. U. o. d. 441. || Vö. magy.: *Midőn a természet szunnyadoz álmában.* Ányos. | *Magamba bolygom néma búval a forrás partjait.* Bajza.

Viszony: *ǯečkin-burin ulni-vilni ǯeč kapči ažla-paldä šot* add jó, könnyű jövődet, hogy jóban, üdvben élhessünk, lehessünk. M. 161. | *arsen lektäm Akaškamäz tenešlegen, kauγakwaratäk ďueně med keldetod val* intézzed, hogy ez esztendőben megjött *Akaškánkat* békességben, lárma, zaj nélkül ülhessük. M. 169. || *taten vaň eťkaljos odik lukěn kelľesa vandämen adžä* itten látja, hogy mind a tehenek egy rakáson heverve, össze vannak kaszabolva. M. 90. || Vö. magy.: *Ne fualkodjál a jó szerencsében.* Fal. 577. | *Hagyjátok őt békében élni.* Pet. 329.

Cselekvés: *ti ka-ik kaňiu ad'ami vaň medam šundi utemin* gibt es wohl unter der Sonne (im Angesichte der Sonne) so angenehme Menschen wie ihr? WICHM. I. d. 167. | *odig keńešin ulini* egyetérteni (egy tanácsban van). VotjSz. 138. (WIED.) || Vö. magy.: *mykoron sokayg allot volna ezenkeppen ev imadsagyban.* Marg. Él. 76. | *Elmerült annak nézésében.* Ján. 22.

Árnyékban, ködben: *turim turnami bad'ďžim kiš-puuuen sǎukimaz* füvet kaszáltunk egy magas nyírfa árnyékában. WICHM. I. d. 34., 298. | *uzijän borě kišmaloz čukna-no salken busjosen* a földi eper és *borě*-eper megérik reggel a fagyos ködökben. M. d. 170.

Vminek a fényénél: *surdeti poti twi tiuin, ľageti poti iur tiuin, ińmeti likti iń tiuin* a nyírfaerdőn átmentem nyírfakéreg(ből való fáklya) fényénél; a fenyőerdőn átmentem a fenyőszurok világításánál; az égen átjöttem az ég fényénél. WICHM. I. d. 407.

---

*) Mintegy a határon a valódi helyhat. és az állapothat. között állanak az olyan kifejezések, mint pl. *keńešin poni·zi kalik* . . . egy gyűlésben embereket választottak. WICHM. II. 146.

Kezében: *pudo-životed kijad-kä ez ul* ha lábas jószágod kezed alatt (tkp. kezedben) nem él meg. M. bab. 75. || *atịkai kiịịn uụim no eksei ki uụε kiľim ug* wir waren in der zarten Pflege (tkp. kezében) des Vaters und wir gerieten ja in die strenge Zucht des Kaisers. Wichm. I. d. 246. | *uśtonez anịkai no kiịịn* der Schlüssel ist in der Tasche der Mutter (tkp. kezében, ő nála; *kijin* tehát a. m. hatalmában, *penes alquem*). U. o. d. 318.

Szivében, eszében: *mėnam kütjosam-no tėl žua* az én keblemben is láng ég. M. d. 29. | *tiľad todadị vań medam?* denket ihr wohl daran? Wichm. I. d. 159. | *aslam mịụkịdam nåụpaśko* ich sinn' in meinem Sinne. U. o. d. 74. | *inmar . . . keľti·z-na viźmà·zị todịnị asleśtịz podem-pusjosses* Gott liess sie aber die Kenntnis der eigenen Zeichen im Gedächtnis behalten. U. o. II. 147.

Itt még a következőket kell megemlítenünk:

S'elta-bakatir veś čum-ľipätäz mid dorin pottisa koškoz S'. hőse az egész kamratetőt másik oldalára fordítván, elmegy. M. 63. | *mid dorin pottini v. middorintini* a másik oldalra fordítani (pl. a ruhát v. vminek a fedelét). M. VotjSz. 400. | *kidokiś ińtijäz matėn karėsa lėktim mi tatsė* a távoli helyet közel[be] hozva jöttünk mi ide. Gavr. d. 94.

Névutók.

aʒin előtt:

Valaki előtt, vkinek jelenlétében: *mon tiľedlė peńmėt aʒėn verumäz ti murt aʒėn veralä* a mit nektek a sötétben mondok, a világon (tkp. az emberek előtt) mondjátok. Kaz. Mát. 10, 27. | *Jiŕodiadalän nėlėz murtjos-aźėn äktėsa Jirodliś mėlkėdzä baśtäm* Héródiás leánya az emberek előtt tánczolva, Héródes tetszését megnyerte. U. o. 14, 6. | *kunojosėz-aźėn...* vendégei előtt. Istor. 118.

Valakinek szeme előtt: *soki-ik pokči pilän śin-aʒaz tuž badʒin jurt-jer kildäm* akkor a kis fiúnak szeme előtt egy igen nagy ház jelent meg. M. 77. | *vužerdị śiń aźam luịsà·ụ-kε* bárcsak szemünk előtt volna árnyékotok. Wichm. I. d. 133. || *ton aťśḱiśkod mịnam śiń aźam ṭśuk'na no ḍźužam śundị ka-ik* az én szememben a reggel felkelő naphoz hasonlónak látszol. U. o. d. 193. | Vö. *solen aźaz luε korka*, előtte ház jelent meg. U. o. II. 165.

Eredeti jelentése («előrész, hely») van meg *og-aʒėn* «együtt» szóban (tkp. egy helyen): *än kuräkti, og·aʒin ulsa, ačmäos um birä* ne búsúlj, együtt élve mi nem fogunk elveszni. M. 70. | *so urt-murtjosėn og-aźėn ulä* ő együtt lakik a votjákokkal. M. 95. | *ójdo bižom og-aźėn* nosza, fussunk együtt. M. 90.

bordin -nál, mellett.

vuz bordịn iśka-vịn ug lo kereskedés közben nem találsz

barátot. WICHM. II. km. 25. | *«ërom»* — *śuësa ug vetlïśkë, viźjosëz* *b o r d a z üz-kä lu* nem járok [valakivel], szeretőmnek mondván [őt], ha nincsen neki esze. M. d. 96.*)

d i ń i n rövidített alakja a következő különös alkalmazásban fordul elő: *koť mar uź bordï o g ń ï n kutskono ńi aslïm* minden munkához nekem magamnak (egyedül) kell hozzáfognom. WICHM. I. d. 461. | *pu ponna, turïn ponna, kutsaśkïnï teľïśkïnï no ogńïn mïnono ug ńi tabïreze* fáért, szénáért, csépelni, a gabonát szelelni egyedül kell ezután mennem. U. o.

Hogy a következő alakokban: *ogńam* (WICHM. I. d. 457, 462. II. 128.), *ogńad* (u. o. II. 128.), *ogńaz* (u. o. II. 192, 124, 160.; *ogńaź* Glaz. Mát. 14, 23.), *ogńadi* (Márk 6, 31.), melyek mind a glazovi nyelvjárásból vannak idézve (és ennélfogva lehetnének személyragozott *-ńin* ragos alakok), valóban a *-ńin* rag vagy névutó van-e meg, nem dönthető el teljes biztossággal, mert a többi nyelvjárásban *ognam* stb. alakok állnak velük szemben. Az *n*—*ń* váltakozására pedig több példa van: *in* és Kaz. *iń* ég; *śin*, Kaz. *śiń* szem.

i n t i j i n helyett (*inti* hely).

moн ton i n t i j a d ʒuʒasal, minam luoz-a én felszállanék a te helyedben (te helyetted), nekem lehet-e? M. 72. | *miľam i ń-tëjën kiń śëdoz?* ki fog a mi h e l y ü n k b e n (helyettünk) játszani? M. d. 224. WICHM. I. d. 238. | *ʒuʒasa, śundi i n t i j i n veś duńńeüz kotïrtäm* nap helyett fölszállván az egész világot körüljárta. M. 72. | *miľam no śıem ug ıuem i ń t i ı a z ińmared kıttem ug med śotoz* statt dessen, was wir gegessen und getrunken haben, gebe (euch) Gott Brot ohne Spreu. WICHM. I. d. 367. || Vö. m a g y a r: *j ó t é t h e l y é b e j ó t v á r j.* «Hogy a helyhatározó szóból helyettesítést jelentő névutó lett, ez egyike a legátlátszóbb s legelterjedtebb átviteleknek. Hiszen sokszor a helyettes valósággal helyére áll annak, a kit helyettesít, teszem a fölváltó őr a fölváltandó helyébe.» SIMONYI, MHat. II. 203.

k o t ï r i n körül. Számnevek mellett «körülbelül, megközelítőleg» jelentésű.

veralo leśa ńïlśu k o t ï r ıańjos úgy látszik, azt mondják, hogy körülbelül négyszáz (verszt). WICHM. II. 130. | V. ö. *kwamin ar-j o r s i n* mintegy 30 év alatt. Azb. 73, 89. || z ü r j.: *śojyśjasys völy vit śurs verös g ö g ö r* der Essenden waren ungefähr 5000 Männer. WIED. 207. || m a g y.: 5000 k ö r ü l.

Ilyenfajta számhatározásnál rendesen *minda* («mennyiségű») használatos, pl. *vańmëz śü-këź murt m ë n d a lüiľľam* valameny-

*) Vö. az utóbbihoz MUNKÁCSI jegyzetét: *bordaz* ezen értelemben «neki» szokatlan kifejezés; talán az orosz у него van utánozva benne. M. 233.

nyien mintegy 120 ember voltak. Badz. 62. Wiedemann csak ezt az utóbbi szerkezetet ismeri, úgy hogy a fönt említett zürjén mondatban a *vit śurs gögör* kifejezésnek a votjákban szerinte *vit śurys mynda* (nem pedig *kotir*) felelne meg. L. Wied. 155. || Vö. még *ńüĺdonlė m a t ä* körülbelül 40. Istor. 58.

k u s p i n között.

miĺam ďuonjos vüizė-kä, üvül-dėr k u s p a m ė umjosmė ha eljönnek a mi ünnepeink, bizony nem alhatunk (tkp. nincsenek közöttünk álmaink). M. d. 176. | *odig-pol kabakä kwiń vedińjos ćoćasa, k u s p a z i ćeŋgäśni kutkiĺĺam* egyszer egy csapszékbe három varázsló gyűlvén, e g y m á s k ö z t v e t é l k e d n i kezdtek. M. 85. | *aďami . . . medojos-k u s p i n taǯi u ś j a ś k ä m* az ember a béresek k ö z t így d i c s e k e d e t t. M. 70. | *k u s p a z i veraśkini kuťśkiĺĺam* egymás között kezdtek beszélni. Wichm. II. 74.

p u ś k i n -ben, között.

ďeć atėkojlän nėlėz-piez k ü t p o ś k a z ďeć esäb ĺukaloz a jó atyuskának gyermeke keble belsejében jó gondolatot gyűjt. M. d. 209. | *«śedti ini kiǯi u ĺĺani täjä!» śuoz a s p u ś k a z* «Megleltem már [a módját], hogyan kergethetem el azt», mondja m a g á b a n. M. 121. | *i u m ś a n p u ś k i n sur ťśeskit, åulak sergin niu muso* a *jumśan* közben a sör édes, magányos sarokban a leány kedves. Wichm. I. d. 402., II. km. 67. | *vuz bordīn iśka-vīn ug lo; ś i o n-ď u o n p u ś k ī n-gīnε iśka-vīn luoz* kereskedés közben nem találsz barátot; evés, ivás közben találsz barátot. U. o. II. km. 25. L. az időhatározók közt is.

ś o r k i n vkinek a távollétében, háta mögött.

ś o r k a z veraśkini vkinek a háta mögött (rosszat) beszélni. M. VotjSz. 467.

ś o r i n középen.

m o n ś o r ė n śeklanodė kételkedni fogtok bennem. Istor. 133.

v i l i n fölött, rajta.

α) G o n d o l a t a, v á g y a r a j t a v a n: *śiĺojä potäm ämeǯjosid: voĺnoj kaliklän m i l k i d s o v i l i n* a bozótban kinőtt málnák: a szabad népnek g o n d o l a t a r a j t a. M. d. 253. | *ǯaǯäglän m i l k i d v u v i l i n, vorgoronlän m i l k i d v a ń-b u r v i l i n* a lúdnak gondolata a vizen, a legénynek gondolata a vagyonon. M. d. 193α. | *ďźäźeg'len miukid v u v i u i n, miĺam no miukid n i u v i u i n* die Gedanken der Gans sind auf dem Wasser, unsere Gedanken sind bei den Mädchen. Wichm. I. d. 64. | *ďźäźeglen mīlkīd ś e ź i v ī l ī n* die Gans sehnt sich nach dem Hafer. U. o. d. 437., II. km. 77.

A szerkezet magyarázata világos. Hogy mennyire érzik még ezekben a szólásokban a *vilin* eredeti jelentése, azt talán legjobban ez a szójáték mutatja: *nīllen mīlkīd pi u l ī n, pilen mīlkīd nīl v ī l ī n* das Mädchen sehnt sich nach dem Burschen, der

Bursche nach dem Mädchen. WICHM. I. d. 437., II. km. 77. (Ugyanez I. d. 474., csakhogy mind a két mondatban *vīlīn* névutóval). || Vö. magyar: *De rajta járnak váltig gondjaim.* Szenv: Messz. 73. | *Éhes lónak zabon az eszi.* Nyr. VII. 130. || «Egyébiránt más nyelvekben is közönséges ez a kép: ném.: *über etwas nachdenken,* ang.: *to reflect upon . . .,* fr.: *réfléchir, spéculer, rêver sur quelquechose.*» MHat. I. 143.

β) A gondolkodik-félékhez tartozik ez is: *šukna sultoz vorgoroned, už-viljosad veldirjaśkoz* reggel fölkel a legény, szétterjeszkedik a dologra (figyelmét ráirányozza; sürgölődik-forgolódik munkáján). M. d. 252. Eredeti jelentésében: *šukna žužiloz šundijed, kwar-viljosad veldirjaśkoz* reggel fölkel a nap, szétterjeszkedik a leveleken (t. i. a fénye). U. o. || vö. magy.: *Ne törődjél a magad betegségén.* Hall: Paizs. 470.

γ) *dun-vilin silni* alkudozni (tkp. az áron állani): *vordini pudo-život baśtikid kema än sil dun-vilin; kema dun-vilin silid-kä, pudo-životed uz ul-ni* ha lábas jószágot veszel eltartásra, soká ne alkudjál; ha soká alkuszol, lábas jószágod nem fog majd élni. M. bab. 133.

δ) Vminek megfelelni, eleget tenni: *siliz ajlän kil vilaz* megfelelt atyja parancsának (KÁR.: cselekedte az atyjának akaratát). Glaz. Mát. 21, 31. || Névutó nélkül is, *-in* raggal: *aslaz bagadajaz sèlèmtä* nem tett eleget igéretének (nem állotta, tartotta meg a fogadását). Istor. 166.

ε) *kalik vilin: kåu̯i̯k vi̯u̯i̯n džuk pöśte·-no dińaz keńiro śide·z-no ebö̀u̯* az emberek előtt kását főz; de odahaza (azaz rendesen) még darából csinált levese sincsen. WICHM. II. km. 45.

4. Essivus.

Az essivus kifejezésére rendesen az instrumentalis *-ä-n* ragja szolgál, de az *-i-n* rag is előfordul ily használatban.

Kunoin kema ulsa, baka-ämes-pi noš-ik gurtaz bertäm soká lévén vendégségben (tkp. vendégben), a békavő ismét visszatért falujába. M. 78. | *keńa ar uliśkod saldatīn?* das wievielte Jahr dienst du als Soldat? WICHM. II. 165. | *so-berɛ so vit ar ulīsa šedem saldatɛ no ulem saldatīn dasvit ar* azután öt év mulva katona lett és tizenöt évig szolgált mint katona. U. o. | *kukɛ sokī (saldatīn) mīno saldatjos pis korànī* einmal (während des Dienstes) gehen die Soldaten, um Holz zu hauen. U. o.

Vö. magy.: *Teste, lelke zálogba van* (eladósodott ember). Nyr. VI. 173. | *Örökben nékünk adták.* Hall: Pajzs. 313. || finn: *poika on paimenessa* a fiú pásztorkodik (pásztorban

van). BUD. Fny. 94. | cseremisz: *tudo meman aulušto kütücöštö* ő a mi falunkban pásztorban van. NyK. III. 100. || Vö. magy.: *meghívlak a vendégbe, de nem a lakodalomba.* Nyr. IX. 32.

kiďokin távol: *kusepmė kuďokėn, lulmė matėn* a távolság köztünk nagy (tkp. a köztünk lévő tér távol[ban] van), de lelkünk közel van. M. d. 56. Hasonló példák WICHM. I. d. 291, 292. | *kîďokî·n-a kuzonoź?* még messze van Kazánig? WICHM. II. 130. || *tou̯eźen piľem må·u̯(i̯) màti̯n?* warum sind der Mond und die Wolke einander so nah? U. o. I. d. 72.

5. Partitivus.

Rendesen névutók segítségével fejezik ki. Puszta főnévvel csak nagyon ritkán:

kåu̯i̯ki̯n nò kåu̯i̯k ug oi tuź uno ug az emberek közt igen sokféle ember van. WICHM. I. d. 364. | Vö. *kalikä potondirja ǯeč kitkon valjostä śotisalid-kä* a sokadalomba (tkp. népbe) való menés idején vajha jó befogni való lovaidat adnád. M. 163.

Vö. magy.: *A nagy urakbann kevésb jót találok, mint rongyos pórokbann.* Orczy: KöltSz. 181.

Névutók.

puškin: śi̯d-ńàń no poti̯ški̯n śi̯d-ńàń vań, viźez no baśtiś arak vań az ételek-italok közt mindenféle étel-ital van, az észt rabló pálinka is van. WICHM. I. d. 226. | *ta «argėšjos»: čėn pereśkäs pijos-murtän kėšno-murt argėš pukśėmtä pereśjos pośkėn* ezek az *argėš*-ok a legöregebb férfi és nő azon vének közül, kik még *argėš*-t nem ültek. M. 171. | *kinli-kä semńa-puškad... śot* add oda valakinek családbelijeid között. M. bab. 75. | *äj Marija, ton nėl-kėšno zatez-pośkėn dano!* óh Mária, dicső vagy te a női nemben. Badz. 15. || Vö. magy.: *Ritkán vagyon a hegedűsben bornemisza.* Decsi: Adag. 120.

kuspin: o·u̯o kuspadi̯ dišmon va·ń-a? talán féltékeny van köztetek? WICHM. I. d. 129. || Vö. magy.: *Mint az rózsa az töviskek között, olyatán az én szeretőm az leányzók között.* Pécsi: Szűz. 155.

polin: ńe-no-kin-no ti-polin istaršinää pirono-kaďez ovol köztetek (közületek) egy sincs, a ki a birói székbe való volna. M. 143. | *uz luä-ni ta-berä ud-murt kalik-polin ta Kalmäzbakatirjos kaďeśjosiz* nem lesznek már ezután a votják népben ezen Kalmäz-hősökhöz hasonlók. M. 63.

FOKOS DÁVID.

Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben.

Kertész Manó az «Analógia a mondatszerkesztésben» cz. jutalmazott dolgozatában (különnyomat: Nyelvészeti Füzetek 21. sz.), melyet közelebbről az Akadémia is dicséretben részesített, azt igyekszik bizonyítni, hogy azok a jelenségek, melyeket közönségesen értelem szerint való egyezésnek [constructio ad sensum] szoktak nevezni, szintén analógiás alakulások, mint sok más szerkezet, s hogy az analógia és kombináló mondatszerkesztés, nemkülömben az értelem szerint való egyezés a létrehozó okot tekintve tulajdonképen egy és ugyanaz. (Id. m. 26. és 10. l.)

A külömben jóravaló dolgozat egyéb tételeit és eredményeit ezúttal mellőzve (esetleg majd más alkalommal ismertetjük), itt csak az ú. n. értelmi egyezéshez, annak magyarázatához kivánok szólni röviden. Ugyanis e kérdéssel is már régebb idő óta foglalkozgatom s a magyar értelmi egyezést is behatóbban szeretném tárgyalni, mint olyan kérdést, mely újabb, lélektani alapon szintén megérdemli a behatóbb figyelmet és kutatást, e «kivételek» megmagyarázását.

Itt csak egy pár, Kertésztől is magyarázott ilyen szerkezetet, mondatcsoportot kivánok a valóságnak megfelelően másként magyarázni meg, hozzávevén a rokon nyelvek köréből pl. egyfelől a finn-nek, másfelől a török-nek egynehány szintén itt érinthető szerkezetét.

A) Magyar nyelv. — Kertész szerint *a*) a számnévi jelzős alany után álló többes számú állítmány az efférlékben: Az *két lovas legény* Apponyi uram után harmad napra *indultanak* el onnat (Lev. T. 2:171), ilyen úton jöhetett létre: *A két lovas legény... indult* + *a lov. legények indultak;* tehát kombinációval, melyben az utóbbi szerkezet analógiája hathatott az elsőre. Nem tekintve az esetleges latin hatást, mely a régieknél efféllékben szintén érvényesülhetett, nem egyszerűbb-e arra gondolnunk csak, hogy itt egyszerűen a «többség képzete» v. «érzése» (sensus) nyomult előtérbe a levélíró pennája alatt

az állítmány kifejezésénél, s ez annál könnyebben történhetett, mivel a tulajdonképeni állítmány az alanytól messzibb van, és a formai egyezés (a két lovas legény *indult*) szükségének érzése sem gátolta az írót a többes szám alkalmazásában. Vö. az efféléket is: *Tizönkét kőmijes* ësszetanakodék, magoss Déva várát hogy *fölépittenék* (Kriza, Vadr.). — Éppen így egyszerűen a többség képzetének kifejezésével van dolgunk a többes számú állítmánynál, vagy a számnév után álló többes számnál az efélékben: *Hat vagy nyolcz ember* az testet rudakon *vitték* (Apor: Met. 409). Lássa, hogy a *tizenkét vitézek* is arra *tartanak* (Vadr. 473), stb. Az a kombináczióval való analógiás, közvetítéses magyarázat itt nemde nehézkes, metafizikai magyarázat volna; mikor a mondat Kertész szerint is, mint Wundt tanítja, szimultán, spontán természetű, teljes képzettartalmával egyszerre lép föl a tudatban. Közvetve, igen, hathatnak tán mindezekben a többes alanyú mondatok is, de nem az olyan másodiknak fölvett, állítólag kombinált változat, hanem általában a többes alanyú mondatok; és hát azokban is a «többség képzete» jut kifejezésre.

β) Így magyarázhatók szerintem az olyan szerkezetek is, melyekben egyes számú alanyhoz a vele kapcsolatban levő *-vel*-ragos társhatározó következtében szintén többes számú állítmány járul. Tehát az effélék pl.: *Zrinyi Deli Viddal így beszélnek vala* (Zr. 10 : 14). — Kertész szerint az ilyen mondat is analógiás alakulás volna, mely ebből a két mondatból «állt elő» (?): *Zrinyi Deli Viddal így beszél vala* + *Zrinyi és D. V. így beszélnek vala.* Nem egyszerűbb-e itt is egyszerűen úgy képzelni el a dolgot, hogy az író lelkében az állítmány kifejezésénél egyszerűen a «többség képzete» nyomult előtérbe, és ez itt ismét annyival könnyebben történhetett, mivel személyekről, több személyről volt szó. Az a két mondatból való feltevés, kombinácziós-analógiás szerkezet, nemcsak hogy lehetetlen durva érzékeltetése az egyszerűen is elképzelhető önkénytelen, szimultán mondatalkatnak (vö. az összevont mondatról szóló munkámat efélékre); de metafizikai is, mintegy közvetítésekhez fordul, a hol a jelenség közvetlenül is elképzelhető és elképzelendő. — S nemde nem a többség képzetének v. érzésének egyszerű előtolulásával, mintegy előre való logikai, helyesebben lélektani egyezéssel van-e dolgunk pl. az efélékben is: Az első tánczot *járták* az násznagy a nyoszolyó asszonynyal (Apor: Met. 386. Kertész u. o. 28. l.). Mint pl. *Mögállnak, mögállnak három hajdu legén* Biró Jánosnénak kötött kapujába. (Népk. Gyüjt. 3 : 22. Bíró Anna balladája.)

γ) De meg nem is tudja olyanformán kimutatni Kertész a többes számú állítmány okát az *egyik-másik*, *kiki*-féle szerkezetekben,

ilyen példákban: Az *egyik* az hajónak utolsó részébe, *másik* az elsőbe *ilnek vala* (PESTI Mes. 207, u. o.). «Az efajta mondatoknál — mondja — nem tudjuk kimutatni azt a szerkezetet, a melyiknek a hatása alatt többes számba került az állítmány; egyebet nem mondhatunk, mint hogy ezekre a mondatokra magának a többség fogalmának volt hatása.» Természetesen éppen azért nem analógiás alakulások, legfölebb a többes alanyú szokásos szerkezetek analógiája hathatott volna és hathatna az efféléknél is; de helyesebben így beszélhetünk: sokszor tán idegen hatás is van bennük, de akkor is s tulajdonképpen a többség képzete (nem is logikai fogalma, hiszen tulajdonkép csak lélektanilag s nem logikailag szólhatunk) juthatott érvényre (s nem: «volt hatással», mint KERTÉSZ magát kifejezte). — És így magyarázható a KERTÉSZtől ε) pont alatt fejtegetett gyűjtő fogalmú *kiki* után álló többes szám is, mint pl. Édes övéikhez *kiki* oszolhat*nak* (AR. Bud. H. 10. l.).

Helyesebben értelmezte az efféléket GOMBOCZ Z. «A jelenkori nyelvészet alapelveiről» szóló dolgozatában (különnyomat 40. l.), a mihez csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy «logikai» helyett nemde inkább «lélektani» egyezésről lehet szó az efféléken, mint már fennebb éreztettem, minthogy a nyelvben — mint tudjuk — nem a gondolat, a logika, hanem a lélek egyszerű megnyilatkozása jut első sorban kifejezésre.

δ) Tovább menve a KERTÉSZtől is hangsúlyozott több cselekvő személy fogalma érezhető az *egymás* használatánál is, mikor így beszélünk: *szeretik egymást* v. *Egyik a másikat gyűlölik* (ZRINYI 1 : 65. KERTÉSZ u. o.). A fogalmat is azonban ismét lélektanilag értve és nem úgy szólva, mint KERTÉSZ, hogy az a többség fogalma hatott az egyes számú szerkezetre: *szereti egy (a) mást;* hanem: egyszerűen ez a «többség képzete» jutott egészen önkénytelenül kifejezésre az állítmányban.

ε) Így érthetők és csakis így magyarázhatók szerintem azok a leggyakrabban említett efféle mondatok is, melyekben az alany gyűjtőnév (collectivum) s az állítmány többes számban áll.*) Pl. Jámbor *népe* a kis helynek, halkan lépve *gyűlnek, mennek* (AR.: Ünneprontók). KERTÉSZ az efféléket úgy magyarázza, hogy ezekben egy többes számú főnév hatott és hozta létre az incongruentiát, ilyenformán: jámbor népe + jámbor lakói. Nem természetesebb és nem egyszerűbb-e itt is a közvetítő metafizikai suppositio — kombináczió és analógia — helyett azt mondani, kogy itt az alany gyüjtőnév és egész önkény-

*) Vö. a latin és görög nyelvtanokat is.

telenül benne van a többség, sokaság képzete, s éppen következő új verssorban, némileg tán a rím kedveért is kerülhetett az állítmány többes számba. Vagy mint pl. Hegedüs István kifejezi az «Értelmi egyezés a görögben» cz. czikkében (NyK. 25 : 207): az effélékben «a lényeg az, hogy a gyűjtőnév mellett az állítmány distributiv jellegű és így kerül többesbe».

ζ) Hasonlóképpen magyarázhatók a *kegyelmed*, *kegyelmetek*, *nagyságtok* stb. régi megszólítások után való értelem szerint való egyeztetések is, a melyek a rendes formai egyeztetés mellett előfordulnak. Pl. rendes formai egyeztetéssel: Te *kegyelmed* v. *kegyelmetek legyen* (egyes 3. sz.) segítségvel nekie (RMNy.); értelmi egyeztetéssel: *Ő hatalmasságok* éhen *jöttek* vissza (Mikes; többes sz. 3. sz.); de így is: Isten *tartson Nagyságodat* (RMNy.; egyes 2. sz.). Utóbbi esetekben a többség, illetőleg a személy képzete nyomult előtérbe, s ezért áll amott többes szám *(jöttek)*, emitt meg egyes 2. személyre értett igealak *(tartson)* mintegy a szokástól eltérőleg. — Igen, kombináczió van aztán az afféle̍kben, hol «az író — mint Kertész is kifejezi — a formai szerkesztést elhagyja és átcsap az értelem szerintibe», tehát a két utóbbi szerkezet önkénytelen vegyítésénél, pl. Azért én böcsülettel *kéröm* kglmetöket, mint jóakaróimat, hogy az jüvő hétön *fölküllgyétök* (Kertész id. m. 30. l.).

B) Mármost a fennebbiekhez hasonlóan magyarázhatók a rokon nyelvek közül pl. a finnben, nemkülömben a törökben is egynémely szerkezetek.

Így a finnben *α*) mikor, bár ritkábban, egyes számú gyűjtőnév után többes számú állítmány van, pl. *Joukko koulupoikia, kirjat kainalossa, huutavat ja huijaavat yhdessä ajurin kanssa* (Setälä finn mondattana) = «egy csoport iskolásfiú ... kiabálnak és kurjongatnak». Az efféle̍k magyarázata ismét a többség képzete és távolabb álló állítmány.

β) Ennek éppen ellentéte az, mikor ugyancsak a finnben partitivusi alany, és pedig többes partitivusi alany után az állítmány egyes számban áll, pl. *Taloja on palanut* = «házak égett le», tulajdonkép a házakból egy csoport. Éppen így: *poikia juoksee pihalla* = «gyermekek futkos», tkp. gyermekekből futkos egy csoport, az udvaron. Sokszor ki is lehet tenni a «csoport»-ot: *joukko poikia juoksee*. — Ellenben: *pojat juoksevat*: «a gyermekek futkosnak»; az állítmány itt többes nominativusi alany mellett a finnben is többesben. — Fennebbi példákhoz hasonlóan: *Ihmisiä tulee*: «emberek jön»; *lapsia on kuollut*: «gyermekek meghalt» (Fábián, Finn nytan). *Lintuja lentää katolle* (Budenz, F. nyt.): «madarak repül a házfedélre», tkp. a madarakból

egy csoport. *On siellä tyttöjä, on komioita* (Kanteletar, 8.) = «van ott leányokból, van csinosakból», azaz: vannak ott csinos lányok. Eme partitivusos példákban mintegy a többség egységbe van foglalva, mint pl. a görögben is a többes semleges alany után álló egyes számú állítmánynál: ez a magyarázata a látszólagos incongruentiának.

Ez az eset fordul elő akkor is, mikor a költői nyelvben és a közbeszédben többes nominativusi, tehát határozott alany után is állhat egyes 3-ik személyben az állítmány, pl. *miehet meni*, tkp. «az emberek ment», *koirat haukkuu*, tkp. «a kutyák ugat» (L. Fábián, Finn nytan 217. jegyz. és Budenz, Finn nyt.[2] 115. l. 2. jegyz.). Ilyenek még: *Linnut litteli sanoja* (Kalevala, I. runo 69. s.) *Munat vierähti vetehen* (Kalev. I. 225). *Minä tyttö, kaunis tyttö, kun mun pojat näkee* (Kanteletar 14 d.) stb. — Mindezekben a többes számot mintegy csoportot, sereget, egészet kell felfognunk, a minthogy a többes szám is tulajdonképpen egy csoportot jelent, és tán a partitivus után álló használat is hathatott; így állhat itt mintegy az állítmányi képzet formai elhanyagolásával egyes számú állítmány. Vö. a magyarban is az efféléket: «Az embereket boldoggá tette a tudat» e h. «boldogokká» stb.

Még inkább érthetők a finnben az efélék: *Tytöllä on kauniit silmät* (= «a leánynak van szép szemei»). *Hänellä on pienet kädet* (= «neki van kis kezei»). *Ukolla on harmaat hiukset* («az öregnek van szürke haja», tkp. hajszálai). *Saappaat on jalassa* (= «a csizmák van a lábán») stb. Kivált az *on* (neki van) és az *ei* tagadó ige mellett így mindig. Pl. utóbbira: *Kultani silmät ei katsele noita* (= «kedvesem szemei nem néz őket», Kanteletar, 8 d.). — Az efélékben a többes számú alany mintegy collectivum, illetőleg plurale tantum (hajszálai = haja), a mely mellett még inkább állhat az egyes számú *on* v. *ei*, kivált ha előre van bocsátva. Vö. a magyarban is: *Fáj a lábaim. Fáj a szemei. Ezek az én fijajim mind ojan*, stb. (Népnyelvből.) Előbbifélékben, az igaz, a többes számú alany (lábaim, szemei) bizonyára indogermán hatás lehet a magyarban is (vö. *lábam, féllábam* stb. magyaros kifejezéseket). mely előtt az állítmány képzete mintegy előretolult egyes számban és úgy került utána az alany, többes számban.

Jegyzet. Ime így érthetők mondattani alapon a «plurale tantum»-ok és az efélék is pl. *miehissä* «valamennyien, egész sereggel, egy tömegben»; tulajdonkép: «emberekben». — Affélékre vö. pl. *sakset* «olló» mintegy összefoglalva a két ollórész; *suitset*, «zabola, fék, kantárszárak»; *kangaspuut* «szövőszék», tkp. «vászonfák», *kytkyt* «nyüg» stb.

γ) A több egyes alany után álló többes számú állítmány, mely

a finnben rendes, mint pl. *isä ja äiti tulevat* (= «az apa és anya jönnek»), indogermán hatás lehet, mint annyi más jelenség e nyelvben; de kivált személyeknél és távolabb álló állítmánynál a többség képzetének előnyomulásából is magyarázható. Vö. a magyarban is: *Péter és Pál, tudjuk, nyárban összeférnek a naptárban* (ARANY). — A költői és közbeszédben azonban a finnben is előfordul az egyes számú állítmány is, pl. *Isä ja äiti on kylässä* («az atya és anya van falun»), mint: *Laet lauloi, ukset ulvoi, kaikki ikkunat iloitsi* (Kalevala, SETÄLÄ Finn mondattan); vagyis mint többes alany után is egyes a fentebb látott okból, s mint a hogyan a magyarban több alany után is legtöbbször egyes szám áll.

δ) Egyes szám áll a finnben is — mint tudjuk — több alany után is, mikor az alanyok egy egységes fogalmat vagy szoros egységet alkotnak, pl. *Sitä todistaa puheenne ja tekonne*, «ezt bizonyítja beszédetek és tettetek» (SETÄLÄ, Finn mondattana). Mint a latinban pl. *tempus et locus convenit; religio et fides anteparatur amicitiae* stb. S mint továbbá a finnben egyes számú az állítmány a görög többes semleges alany után álló egyes számú állítmányhoz hasonlóan akkor is, mikor a többes határozott, nominativusi alany nem élő lényt s így nem személyeket jelent, hanem dolgokat, melyeknek többsége nem érezhető ki annyira, mint a személyeké. Pl. *Siellä tuntuu soiden kylmät henkäykset* «ott érz*ik* a mocsarak hideg lehelet*ei*» (SETÄLÄ u. o.). Itt mint nem élő lényeknél a többség nem jut kifejezésre, mint látjuk, a külömben is előrebocsátott, nyelvtanilag incongrues állítmányban: azért van egyes számú igealak.

C) A fentiekhez hasonlóan állhat a törökben is *α*) számnevek után a rendes, szokásos egyes szám helyett többes is, kivált ha jelzője van a főnévnek, pl. *iki čoǯuk* «két gyermek», de *iki hajlaz čoǯuklar* = «két bitang gyermekek» (PRÖHLE, Oszmán-török nytan). Mint a magyar népnyelvben is: *három királyok, harmadnapok alatt* stb.

β) Ellenben a fentiek alapján maradhat az állítmányi melléknév rendesen egyes számban többes alany után is, pl. *biz buralï-jïz*, «mi idevaló vagyunk», *siz köjlü-sünüz* «ti falusi vagytok» (KÚNOS, Oszmán-török nyelvkönyv). Mint a magyarban is olykor a népnyelvben: *Mi idevaló vagyunk. Hová való vagytok? «Aj bizon mi vagyunk mező-detrehemi»* e. h. mező-detrehemiek (Népk. Gyüjt. 3 : 23, Bíró Anna ball.).*) — Éppen úgy továbbá a törökben: *Čiftčiler pek zengin dirler* «a földművesek nagyon gazdagok», tkp. gazdag vannak. Sőt az igéről

*) Vö. az indogermánságban is az efféléket: D*ie Menschen sind gut.* Ellenben: *gute Menschen.*

is elmaradhat a többes szám jele, pl. *onlar 'âkil dir* «ők okos van» (PRÖHLE nyt.). — Mindezekben a congruentia nélkül is érthető az állítmány képzete, éppúgy mint pl. a mai magyar nyelvben az egyes számú birtokos személyragozás az efélékben: *A nagy embereknek az a sajátsága*, régebben: *az a sajátságuk; vagy: az ő házuk*, e h. *az ők házuk;**) efélékben a többes szám kétszeri jelzése tán az egyhangúság elkerülése végett is válhatott feleslegessé.

Ilyen alapon bizonyára helyesen mondja BÁLINT GÁBOR török nyelvtanában, hogy a törökben a harmadik személyű ige többes számú főnév után is egyesben marad azért, hogy a sok *-lar*, *-ler* a mondatban össze ne csoportosuljon, p. o. *arabalar geldi* «a kocsik eljöttek», tkp. «a kocsik eljött» (55. l.). És bizonyára egyfelől szintén erre megy vissza, hogy az arab többes után az ige már többes számban áll, p. o. *medslisï mearif aazasi sehirimüze geldiler* «a tudós társaság tagjai városunkba jöttek» (*B. G.* u. o.). Itt t. i., az arab többesben, a *-lar*, *-ler* nem ismétlődik.

γ) A többség képzetének kiemelése végett egyezik ismét az állítmányi főnév számban is a többes alanynyal, míg az ige ismét egyesben marad, mert a mondat képzettartalma úgy is teljes, pl. *bu čoǯuklar bizim mekteb-arkadašlarïmiz dir* «ez(ek) a gyermekek a mi iskolatársaink (van)».

δ) Végül a jelző nem egyeztetése, változatlanul hagyása a többes számban is, pl. *čališkan čoǯuk* «szorgalmas gyermek», *čališkan čoǯuklar* «szorgalmas gyermekek», a törökben is, mint a magyarban, annálfogva lehetséges, mert a képzet, jelző és jelzett képzete, mint egységes fogalom lélektanilag úgy is érthető. — Az, hogy az elülálló jelző is egyeztetődik a finnben rendesen, indogermán hatás is lehet, mint sok egyéb, mert az a finnugor nyelvekben nincs meg; de természetes úton is fejlődhetett, mire nézve az összes nyelvjárási adatok adhatnának fölvilágosítást. Az egyeztetés külömben bármely nyelvben nem egyéb, s így az idevonatkozó számszerinti egyeztetések sem, mint előre vagy hátraható hasonulás a mondatban a ráértés, vagy itt még a többség világosabb kifejezésére. (Vö. A ráértésről szóló dolgozatomat, Nyr. 1905.)

ERDÉLYI LAJOS.

*) RÉVAI és az ő korában, tudjuk, így kivánták: az embereknek könyvök stb.

Ismertetések és bírálatok.

Kúnos Ignácz: *Oszmán-török nyelvkönyv.* (Janua linguæ Ottomanicæ.) Budapest, 1905. A Keleti Kereskedelmi Akadémia kiadása. 8-r. VIII+524+94 l.

Ezen vaskos kötet tartalma a következő: 1. népnyelvi és irodalmi szövegek; az előbbiek nagyobbára a szerző saját gyűjteményéből valók s nagyolt latinbetűs átírással vannak közölve; az irodalmi szövegekben «nem annyira a kiejtés hűségére, mint inkább a leírott anyag átírására» törekedett; a szövegeket rövid irodalmi utójegyzetek kisérik vagy bevezetések előzik meg; 2. a népnyelvi szövegekhez való szójegyzék; 3. az oszmán-török köznyelv nyelvtana; 4. a török írásfajok ismertetése; közgazdasági és kereskedelmi iratok, pénznemek stb. fakszimiléi; 5. a török irodalmi nyelv alaktani sajátságai; 6. az irodalmi szövegekhez való szójegyzék; e két utóbbinak összeállításánál a szerzőnek «hathatós segítségére» volt Germanus Gyula bölcsészethallgató; 7. arab-írásos szövegek.

Erről a munkáról két külföldi ismertetője hazai folyóiratainkban igen elismerőleg, sőt mondhatni, szinte szokatlan lelkesedéssel nyilatkozott. Az egyik, Melioranskij Platon a Keleti Szemlében (VI. 370—1) megjelent rövid ismertetését azzal kezdi, hogy «mit innigster Freude begrüssen wir das neue Werk des um die Turkologie so hochverdienten Dr. J. Kúnos», azután a chrestomathiáról azt mondja, hogy az «vollständig», a fonétikai és a nyelvtani rész «ist auch genau und vollständig». — Másik ismertetője, Winkler Henrik boroszlói tanár a M. Nyelvőrben (XXXIV. 514—516) nemcsak «fényes könyv»-nek mondja, hanem olyan dícsérettel is illeti, a milyent emberi alkotásra csak a túlzó lelkesedés mondhat, t. i. azt mondja róla, hogy «tökéletes munka». Szerinte «a latin betűkkel való átírás igazán példaszerű», s «a tulajdonképeni alaktan nagyon bő és tökéletes»; az igeképzésről és az igenevekről szóló szakasz — a melyben W. szerint «Kúnosnak éleslátása... annyira szembetűnő» — «rövidsége mellett is rendkívül teljes, pontos és áttekinthető», s «hasonló rend és vilá-

gosság jellemzi a névszóképzés tárgyalását», és «a példák bősége s a szerző olvasottsága ebben a szakaszban is valóban csodálatot érdemel». Azonban a könyvnek «tökéletes» volta iránt maga W. is némi kétséget támaszt az olvasóban azzal a mondásával, hogy «talán fognak e könyvben itt-ott hiányt vagy kivetőt találni», továbbá azzal, hogy alább maga is konstatál benne kifogásolni valót és sajnálja, hogy mondattan nincsen benne.

Korántsem akarom tagadni, hogy Kúnos nyelvkönyve hasznavehető munka, a mely a kitűzött gyakorlati czélnak elég jól megfelel; de nem tudományos munka. Nyelvtani része nem áll magasabb színvonalon, mint azok a nyelvtanok, a melyek — mint Melioranskij fönnebb említett ismertetésében mondja — «fast alle rein praktische Ziele verfolgen». (Ez a lekicsinylés, közbevetőleg mondva, kissé különös egy szintén gyakorlati czélra írt és szerkesztett munka magasztaló ismertetésében.) Az ismertető szerint «verdient das Buch von Dr. J. Kúnos besondere Beachtung, da darin fast alle Gattungen sowohl der volksthümlichen, als auch der künstlerischen Litteratur der Osmanen vertreten sind». Mindenesetre elismerést érdemel az ügyesen összeállított chrestomathia, de ez tudományossá nem teszi a könyvet; nyelvtani része pedig tudományosság tekintetében mögötte áll a jobb török nyelvtanoknak, a milyen pl. a Kasem-begé, a Redhousé, vagy a Müller Ágosté; ez külömben már magából a könyvnek gyakorlati rendeltetéséből természetesen következik.

Hogy a könyv «tökéletes» volna, mint Winkler állítja, arról természetesen szó sincs; sőt azt kell mondanom, hogy messze áll a tökéletességtől. Nem szándékozom egészen részletes bírálatába bocsátkozni, csupán egynéhány megjegyzést akarok rá tenni, a melyeket a szerző a második kiadásban esetleg figyelembe vehet.

A hangtani részről azt mondja Winkler, hogy «igen világos és áttekinthető. Talán még senki sem fejtette ki a török hangtant olyan érthetően, olyan röviden s mégis minden fontos részletre kiterjedve, mint Kúnos e fényes könyvében». Pedig ennek a hangtani résznek bizony nem csekély fogyatékosságai vannak. Mindenekelőtt kitünik belőle a szerző fonétikai ismereteinek hiányos volta. Az oszmán-török nyelv hangjait egészen laikus módon csak nagyjából határozza meg s rendesen egyszerűen helyettesíti a hozzájuk legközelebb álló magyar hanggal. Neki a *kẹf* betűvel jelölt explosivák azonosak a magyar magashangú szavak *k*-jával és *g*-jével (198. l.), holott ez a magyar *k* és *g* præpalatalis posterior, a *kẹf* betűvel jelölt török explosivák pedig csak bizonyos hangtani helyzetekben posteriorok, de többnyire előbbre, sőt jóval előbbre képződnek (præpalatales anteriores), azért némely

nyelvtaníró k^i, g^i vagy *kj*, *gj*-vel jelöli őket. — A nyilt és a zárt *e*-féle hangok közt nem tesz külömbséget (190. l.). — A gutturalis *ï* szerinte «a szájüreg hátsó részén kiejtett *ï*» (190. l.). — A *h* gégehang az ő táblázatán a «torokhangok» közt foglal helyet (197. l.). — Szerinte az *a* és *ā* éppúgy középső nyelvállással képződik, mint az *o*, *ō* (191. l.), pedig ezeknek a képzése helye közt jókora a távolság. — Helytelenül mondja, hogy «diftongusok a török nyelvben nincsenek», és helytelenül folytatja így: «hacsak azoknak nem veszszük az egyes magánhangzóknak *v*-vel való találkozását, mely esetben *au*, *ou* és *eü*-nek hangzó hangcsoportok támadnak» (193. l.). Ebből nem lehet kivenni, hogy ezen hangkapcsolatokban a második elem félhangzó *u̯*, *ü̯*-e, vagy pedig bilabialis *w*, mint a kazáni tatárban. Az *ai*, *ei*, *öi* hangkapcsolatokat pedig egyáltalában nem veszi diftongusoknak, mert azt mondja: «A magánhangzókat követő *i*... rendesen *j*-nek hangzik.» (193. l.). E részben zavaros fölfogást találunk más török nyelvtanokban (még a legjobbakban) is; így pl. Müller Ágost azt mondja: «Diphthonge in unserem Sinne hat das Türkische nicht; die Verbindungen zwischen Vokalen und den Lauten *v j*, wie *av ev aj ej öj*, gelten als Vokal + Consonant, obwohl besonders *ej öj* fast wie *ei öi* klingen.» (Türkische Grammatik 4. l.) A dolog úgy áll, hogy a magánhangzót követő és vele egy szótagba tartozó *vav* rendesen = *w* (Nielsen Konrád szives értesítése), a magánhangzót követő *i* pedig félhangzó *(i̯)*, tehát az utóbbi hangkapcsolatok diftongusok. — Hosszú mássalhangzó helyett a mássalhangzó «kettős kiejtésé»-ről beszél. (189 190. l.) — A *gain (ghain)* betűről azt mondja, hogy a hangértéke *g* és *γ* (196. l.), később meg azt, hogy a török egyszerűen *g*-nek ejti (200. l.); a *γ*-t pedig úgy határozza meg, hogy az «a lágy *g (gh)* átírása.» (4. l.). — Bilabialis *w*-ről említés sincs téve a könyvben; a *vav* betűvel jelölt mássalhangzó szerinte = *v*. (188, 191, 197. l.) — Sajátságos összetévesztése a terminológiának, hogy azokat a mássalhangzókat, a melyeket zöngétleneknek vagy keményeknek szokás nevezni, a szerző éppen ellenkezőleg zöngéseknek vagy lágyaknak nevezi. (215, 257. l.). — Az *ain* betűvel sehogy sem tud boldogulni; egyszer azt mondja, hogy a hangértéke *a*, *elif* (188. l.); más helyütt így szól: «Idegen eredetű, főleg már meghonosodott arab és perzsa szókban gyakran fordul elő az *á (ā)* hang. E hosszú hanggal egyrészt az *ain* ع vagy *ain-elif* عا hangot, másrészt pedig az idegen szókon levő hangsúlyt (!) és az *â* hangot szokás jelölni» (194. l.), és 13 példája között 5 olyant találunk, a melyben nincs is *ain* betű. Közvetlenül ezen gallimathias után azt mondja, hogy «maga az *ain* hang, a török nyelvben meghonosodott szókban, többféle magánhangzónak felel meg», nevezetesen hol *a*-nak,

hol *u*-nak, hol *o*-nak, hol *ö*-nek, hol *i*-nek hangzik. (194. l.) — Mindez csupa tévedés. Az arab *ain* nem magánhangzó, hanem zöngés laryngalis explosiva, a mely úgy képződik, hogy a hangszalagok összeszorításával megalkotott zárat erősebb légáramlat pattantja föl, úgyhogy a hangszalagok széle mindjárt erősebben rezeg is. A török nyelvbe átvett arab szavak kezdő *ain* hangja általában elmaradt, de a hagyományos helyesírás megtartotta az *ain* betűt, noha semmi hangértéke sincs. A szó belsejében az *ain* betű «hiatus»-t jelöl («... peut être figuré comme un hiatus assez sensible»: REDHOUSE, Gramm. Ott. 12), azaz (NIELSEN K. szíves közlése szerint) «rövid szünetet, a mely a szokottnál erősebben kiemelt szótaghatár benyomását teszi». — A magánhangzó-illeszkedést a hangtani részben csak röviden érinti s aztán a főnévről szóló szakaszban tárgyalja kissé bővebben. Ez egészen helytelen eljárás, mert a magánhangzó-illeszkedés nemcsak a főnevekre szorítkozik, hanem valamennyi szófajra kiterjed. — Helytelen mondás az, hogy a «ه hangnak a szó végén magánhangzói értéke van» (215. l.); azt kellett volna mondania, hogy ezzel a betűvel a szó végén magánhangzót (nevezetesen *a*-t és *e*-t) jelölnek. — Azt tanítja ugyan, hogy «kemény mássalhangzót követő lágy hangok megkeményülnek» (202. l.), mégis gyakran ír ilyen hangtani helyzetben *t* helyett helytelenül *d*-t, pl. *jaš da*, *baš-da* (215. l.), *tirnakdan* (216. l.), *elek-de*, *elek-den*, *jüzük-de*, *jüzük-den* (222. l.), *baš-da*. *baš-dan*, *kalpak-da*, *kalpak-dan*, *konuk-da*, *konuk-dan* (223. l.), *jüksek-dir*, *aǯlik-da*, *dost-dan* (234. l.), *gelmiš-dir*, *ölmüš-dür*, *jazmiš-dir*, *okumuš-dur* (258. l.), *sev-iš-dir-*, *bul-uš dur-*, *tut-uš-dur-*, *čarp-iš-dir-*, *kak-iš-dir-*, *šik-iš-dir-*, *vur-uš-dur-*, *sev-iš-dir-il-*, *kiz-iš-dir-il-* (290. l.) stb. Ennek az az oka, hogy a török írásban ilyen esetekben majdnem mindíg د betű van alkalmazva, tekintet nélkül a megelőző hangra, de a kiejtés-szerinti latinbetűs átírásban nem lett volna szabad *d*-t írni, mikor *t*-t ejtenek. — Arról a változásról, a mely zöngés és zöngétlen mássalhangzónak egymásra következésekor szükségképpen beáll, egyáltalában nem szól, s így a tanuló nem tudja, hogy a *jaz-sam* (260. l.), *jaz-sin* (262. l.)-féle alakokat *jassam*, *jassin*-nak vagy *jazzam*, *jazzin*-nak kell-e olvasni. — Helytelen elnevezés a «magashangú *k*» és a «mélyhangú *k*» (217. l.) is; ha a közönségére való tekintettel nem akarta fonétikai elnevezésüket használni, nevezhette volna őket arab nevükön *k'âf*-nak vagy *kef*-nek és *qâf*-nak, a hogy némely helyütt nevezi is (pl. *kef* 198, 199, 200; *kaf* 200. l.).

A 218. lapon azt mondja, hogy «a birtokos jelző a törökben el is maradhat», holott a birtokos jelző *ragjának* elmaradását érti. Az ember hajlandó volna azt hinni, hogy itt a «ragja» szó a tollában maradt, de később a birtoknévmásról szóló szakaszból (244. l.)

kitünik, hogy a szerző a genitivus ragját nevezi «birtokosjelző»-nek, a mit semmikép sem lehet helyeselni, mert ez a műszó már régen másra van lefoglalva, s megelőzőleg maga a szerző is (ugyancsak a 218. lapon) használja ezen megszokott jelentésében, nemkülömben a 244. lapon is. — A fönnebbi mondáshoz hozzáteszi, hogy a «birtokos jelző» főleg akkor maradhat el, «ha a birtokos nincs eléggé meghatározva»; ez egészen homályos mondás, a melyre a fölhozott példák sem derítenek világosságot. Ezekben a példákban a birtokviszony úgy van megjelölve, mint a magyarban, t. i. a birtok nevéhez tett személyraggal, a mi meg didaktikai szempontból hiba, mert a birtokos személyragokról még nem volt szó. — Nem szabatos mondás az, hogy a melléknév «mint állítmány a többesben változatlan marad» (234. l.); először is az olyan mondatokban, mint pl. *kujular derin-dir* «a kutak mélyek» (tkp. «kutak mély van»), *čoǯuklar χasta dirler* «a gyermekek betegek» (tkp. «gyermekek beteg vannak»), a melléknév nem állítmány, hanem kiegészítő; de még akkor sem volna helyes, ha azt mondaná, hogy a melléknév «mint kiegészítő a többesben változatlan marad», mert a dolog veleje az, hogy a többesszámbeli alanyhoz tartozó létigének a kiegészítője egyesszámban áll, sőt maga a létige is, ha az alany élettelen tárgyakat jelent.

A török nyelvtanírók hagyományos szokása szerint azt tanítja, hogy van egy *-im (-üm, -ïm, -um)* «vagyok», *-sin (-sün, -sïn, -sun)* «vagy», *-iz (-üz, -ïz, -uz)* «vagyunk», *-siniz (-sünüz, -sïnïz, -sunuz)* «vagytok» segédige (248. l.). Azonban ez tévedés, mert ezek nem segédigék, hanem személyragok. Winkler a tanuló gyakorlati céljának szem előtt tartásával mentegeti e helytelen tanítást; de hiszen a tanulóval a valóságot sem volna nehéz megértetni, t. i. azt, hogy a török e helyett: «én ember vagyok», azt mondja: «én ember-én» *(ben adamïm)*, a második «én»-t személyraggal fejezve ki. — Az is hagyományos téves tanítás (Winkler is helyteleníti), hogy a «határozott mult»-nak *-di (-dü, -dï, -du)* képzője az *idi* «volt» segédigéből, a «határozatlan mult»-nak *-miš (-müš, -mïš, -muš)* képzője az *imiš* «volt v. lehetett» segédigéből, a föltételes mód *-se (-sa)* képzője pedig az *ise* «ha van» segédigéből keletkezett (257, 260. l.). A dolog úgy áll, hogy ezek a segédigék maguk is azzal a *-di*, *-miš* és *-se* képzővel alakultak, a melylyel a többi ige megfelelő alakjai. Kúnos tanítása (valamint a többi előttem ismert török nyelvtané is, kivéve a Müller Ágostét) valósággal «filius ante patrem». Hiszen hogyan jöhetett volna létre az *idi*, az *imiš* és az *ise* segédigei alak, ha belőle keletkezett volna a *-di*, a *-miš* és a *-se* képző?

A terminológia nem erős oldala. A tagadó igeragozásbeli *-ma*,

-me képző neki «tagadó szótag» (265. l.), és minden, a mi utána következik (akár személyrag, akár tempus-képző, akár tempus- v. modus-képző + személyrag v. többes-képző), neki egyszerűen «személyrag» (u. o.).

Következetlenségbe esik, midőn azokat a végzeteket, a melyeket előbb (248. l.) enklitikus segédigei alakoknak vett, utóbb (271. l.) személyragoknak nevezi.

Különös, hogy a segédigék között helyet foglal az *olmak* «lenni, valamivé válni» ige is, holott az egész igetanban egyetlen-egy olyan alakot sem találunk, a mely vele mint segédigével volna összeszerkesztve. Ennek az a magyarázata, hogy más török nyelvtanok fölhoznak az *olmak* igével összetett alakokat (pl. KASEM-BEG 120—125. l. stb., MÜLLER ÁGOST Paradigm. 26. l. stb.), de ezeket — minthogy úgylátszik valósággal nincsenek használatban — a szerző mellőzte, azonban az *olmak* igét mégis oda sorozta be, a hol más nyelvtanokban találta: a segédigék közé. Egyébiránt az *olmak* ige teljes ragozásának közlésére még abban az esetben sem lett volna szükség, ha csakugyan segédigéül szolgálna, mert a ragozása semmiben sem tér el a «rendes igék» ragozásától.

A török igeragozás, különösen az összetett igealakok megértését megkönnyíthette volna a szerző annak a konstatálásával, hogy (az imperativust kivéve) valamennyinek igenév az alapja; pl. hogy *ölmüš* éppen olyan igenév, mint a m. *meghalt*, a mely egyúttal a perfectum sing. 3. személye; *ölmüšler* az előbbinek éppolyan többesszáma, mint a m. *meghaltak* a sing. *meghalt*nak; *ölmüšüm* «meghaltam» tkp. a. m. «meghalt-én»; *ölmüš idim* «meghaltam volt» pedig tkp. a. m. «meghalt voltam». Később megemlíti ugyan, hogy a jelenidejű igenév *-r* képzőjének alakja «azonos a jelenidő egyes 3-ik személyével» (295. l.), és hogy a «jövőidejű igenév jele azonos a jövő idő tőjével» (299. l.), de helyesebb lett volna korábban, az igeragozás tárgyalásánál, és megfordítva azt mondania, hogy ennek meg ennek az igealaknak az alapja ez meg ez az igenév, természetesen megemlítve azt is, hogy nem valamennyi használatos valóságos igenévül is. — Az igenevekről szóló fejezetben nem egészen helyesen mondja, hogy «a török határozói igenevek is mellékmondatot helyettesítenek» (301. l.). Ennek az állításnak általános érvényességét maga rontja le egy csomó példával. Ilyenek: *gök jüzünde ötüp gelen turnalar* «az ég szinén énekelve (nála helytelenül: «énekelvén») jövő daruk»; *gülerek jüzüme bak* «mosolyogva az arczomba nézz»; *sevinerek geldim* «örvendezve jöttem»; *išini ojnaja-ojnaja japar* «a dolgát játszva végzi el», stb. — Nagyon furcsa az, a mit aztán mond a határozó

igenevekről, t. i. hogy az «alakjok nem változik, a mennyiben a cselekvés személyét, számát és idejét a mondatbeli névszó fejezi ki». (301. l.) A cselekvésnek nincsen személye, hanem végrehajtója van; száma szintén nincs; ideje, az van, de a «mondatbeli névszó» (a melyet kissé határozottabban alanynak szokás nevezni) semmiféle nyelvben sem alkalmas arra, hogy a cselekvésnek az idejét kifejezze, még kevésbbé fejezheti ki azt, a mi nincs: a cselekvésnek a számát. — Az is egészen helytelen állítás, hogy az *-up*, *-üp*-végű határozó igenév (vagy a képzője?) «a mondatban az *és* kötőszó helyét pótolja». (301. l.) Ez az állítás ellene mond annak, a mit a szerző néhány sorral föllebb mondott, hogy a török határozó igenevek «mellékmondatot helyettesítenek»; helytelen voltát pedig elemi nyelvtani képzettséggel is ki lehet venni a fölsorolt példákból.

Az ige- és a névszó-képzésről szóló szakaszok — a melyeket kevés változtatással, egynek-másnak elhagyásával és betoldásával külön is kiadott*) — száraz összeállítások: képzők és származékok fölsorolása, legtöbbnyire minden megjegyzés nélkül; csak itt-ott akad egy-egy efféle megjegyzés: «e képző *-n* eleme... azonosnak látszik a visszaható igék *-n* képzőjével» (317. l.), vagy: «e képzőnek teljesebb *-ǯak (-ǯek)* alakja azonosnak látszik a főnévképző *-ǯak*-kal.» (312. l.)

A szerző itt újra elárulja, hogy a nyelvtani kategóriákkal nincsen

*) «Szóképzés az oszmán-török nyelvben» cz. alatt (KSz. VI. 1—11). Ennek a bevezetésében azt mondja, hogy az oszmán nyelv szóképzői az eddig megjelent különféle nyelvtanokban (a REDHOUSE-ét és a JEHLITSCHKÁét sem véve ki) csak hiányosan és rendszertelenül vannak tárgyalva, azért úgy gondolta, hogy nem végez fölösleges munkát, ha — fölhasználva az élő nyelv gyakorlati megfigyelése alapján szerzett gyűjtéseit is — lehetőleg teljes összeállítását igyekszik nyújtani, mégpedig grammatikai rendszerbe foglalva, mindazon névszói és igei képzéseknek, a melyek az oszmán nyelvből megállapíthatók. — Hogy a szóképzés az eddig megjelent nyelvtanokban hiányosan és rendszertelenül van tárgyalva, azt csakugyan el lehet mondani a legtöbbről. Azonban pl. PFIZMAIER ÁGOST nyelvtanában (Grammaire turque. Vienne, 1847), a mely pedig nem is a híresebbek közé tartozik, a KÚNOSnál fölsorolt képzők majdnem mind megvannak (csak néhány összetett, ritkább és homályosabb hiányzik), s a tárgyalásukat sem lehet éppen rendszertelennek mondani, csak más a rendszere, mint a melyet mi megszoktunk. Sőt még PRÖHLE VILMOSnak kicsinyke Oszmán-török Nyelvtanában (Pozsony, 1899) is megtaláljuk KÚNOS képzőinek legnagyobb részét. Viszont KÚNOS összeállítása sem teljes; pl. nincs meg benne a határozószókhoz és ragos szavakhoz járuló *-ki* melléknévképző, nincs meg a plur. *-lar*, *-ler*, nincsenek meg a melléknévi és a határozó igenevek képzői, pedig a Nyelvkönyvében megvannak.

teljesen tisztában, mint a következő példák mutatják: *gez-in-* «sétálgatni», *bul-un-* «lenni, létezni», *sev-in-* «örülni», *dinle-n-* «pihenni», *gör-ün-* «látszani», *bak-in-* «nézgelődni», *aγla-n-* «siránkozni», *geč-in-* «megélni, átkelődni» neki visszaható igék (288/9. l.) [a KSz.-ben (2. l.) ezek «reflexiv-durativ (frequentativ)» értelműeknek vannak mondva]; megjegyzendő, hogy *bul-un-* «találtatni» néhány sorral följebb helyesen a szenvedők közé van besorozva (288. l.), valamint a KSz.-ben *gör-ün-* «láttatik» is (2. l.) | *olun-* «levődni» a szenvedő igék között foglal helyet (288. l., KSz. 2. l.) | a «viszonosságot kifejező igék (reciprocum)» közé sorozza ezt is: *dolaš-* «bolyongani» (289. l.), s a KSz.-ben ezeket is: *atiš-* «ide-oda dobni, dobálódzni» (2. l.), *tirmaš-* «kúszni» (3. l.) [a Nykv.-ben *at-iš-* «dobálgatni» frequentativ (289. l.), a *tir-maš* «kúszni» képzőjének értéke pedig nincs meghatározva (290. l.)] | a «valamivé tevést vagy valamivel való cselekvést, különösen ellátást» jelentő igéket «factitivum»-nak nevezi (291. l., KSz. 3. l.); képzőjük (*-la*, *-le*) functiói közül hiányzik a «valamit tevés», pedig a példák között ott van: *jumurt-la-* «tojni» (*jumurta* «tojás»), *iš-le-* «dolgozni» (*iš* «dolog») (291. l., KSz. 4. l.) | a valamivé válást jelentő igék közé van besorozva: *bašar-* «befejezni» (292. l., KSz. 4. l.) | az elvont fogalmakat jelentő szavak közt vannak ilyenek is: *bajram-lik* «ünnepre való», *geǯe-lik* «éjjeli ruhadarab», *gün-lük* «nappali, nappalra való», *gelinlik-kiz* «menyasszonynak való lány», *beš lik* «öt-piaszteres pénzdarab», *jirmi-lik* «húsz-parás pénz», *on-luk* «tízparás pénz», *jüz-lük* «száz-parás pénz» (307. l., KSz. 5/6. l.) | azt mondja — melléknevekről szóltában — hogy *at-li* «lovas» és *gönül-lü* «önkéntes» névszói értelemben használatos (310. l., KSz. 7. l.), a mivel azt akarja mondani, hogy főnévül használják ezt a kettőt; alább még egynéhányszor mond névszót főnév helyett (312, 319. l., KSz. 11. l.).

A képzők functióját az igeképzés tárgyalása alkalmával elfelejti némelykor meghatározni (pl. a *-maš*, *-ze*, *-zir*, *-sa*, *-se*, *-kun* képzőét, 290. l.) [a KSz.-ben a *-maš* a reciprok képzők között van, 4. l.], úgyszintén a denominális névszóképzésnél is (pl. a *-ǯa*, *-ǯe*, *-ča*, *-če* melléknévképzőét, 312. l.) [a KSz.-ben a *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü* képzőét is, 7. l.], a deverbális névszóképzésnél pedig — a *-ma*, *-me* képzőt kivéve — teljesen hallgat róla.

Némelykor a hangjelölésben eltéréseket találunk a Nyelvkönyv és a KSz.-beli czikk között; így pl. a *-tir*, *-dir* képzőt a Nyelvkönyvben (290. l.) mindíg *d*-vel írja, ellenben a KSz.-ben zöngétlen mássalhangzó után helyesen mindíg *t*-vel (csak egyszer hagyta meg vétségből a *d*-t: *sev iš-dir-il-* «szeretkeztetődik», 3. l.) | *-ǯijiz*, *-ǯejiz* (309. l.): KSz. *-ǯiγiz*, *-ǯeγiz* (6. l.).

A szavak értelmezésében is találunk a Nykv. és a KSz. között eltéréseket, pl.*) *karan-lïk* «sötét hely» (307. l.): «sötétség» (6. l.) | *ajdïn-lik* «világos hely» (307. l.): «világosság» (6. l.) | *čiček-lik* «virágos hely» (307. l.): «virágos kert» (6. l.) | *kekremsi* «savanykás, fanyar» (313. l.): «kesernyés» (7. l.) | *karamsï* «sötét barnás» (313. l.): «sötétes» (7. l.) | *sajïm* «számolás» (316. l.): «szám» (9. l.) | *kaldïrïm* «lépcső, járda» (316. l.): «lépcső» (9. l.). (ZENKERnél: «Steinpflaster, Dammweg») | *bičim* «metszet, forma» (316. l.): «metszés, forma» (9. l.) (ZENKERnél: «das Schneiden, Schnitt des Kleides, Mode, Gestalt, Form, Art u. Weise») | *jatsï (jassï)* «esteli ima» (318. l.): KSz. (10. l.) ugyanígy, de a Nykv. 202. lapján: *jassï* «estidő» (ZENKERnél: «das Schlafen, Schlafengehen, Zeit des Schlafengehens»); a szó a *jat-* «feküdni» ige származéka, s ha csakugyan jelent «esteli imát» is, ez csak később ráruházott jelentés lehet; bizonyítja azt a KÚNOS idézte jelzős kifejezés: *jatsï namazï* «esti, lefekvés előtti imádkozás» (318. l.), a melyben *namazï* = «imádsága» | *taškïn* «elárasztó» (320. l.): «kiáradt» (11. l.). (ZENKERnél: «zum überlaufen voll») | *bitkin* «bevégződő» (320. l.): «befejező» (11. l.). (ZENKERnél nincsen meg, csak az alapszava: *bitmek* «zu Ende kommen, fertig werden») | *tutkun* «megfogható» (319/320. l.): «megfogott» (11. l.) | *sarmaš-* «átölelni» (318. l.): «ölelkezik» (10. l.) (ZENKERnél: «sich einwickeln, sich umhüllen, sich anhängen, sich umarmen, sich verstricken, sich verfangen, sich verfitzen») | *sar-* «göngyöl» (318. l.): «ölel» (10. l.) (ZENKERnél: «winden, umwinden; binden, ein-, verbinden; wickeln, umgeben, umarmen, umfangen» stb.; tehát helyes mind a két értelmezés, de minthogy «turbán» jelentésű származékról van szó, mégsem helyes azt mondani, hogy az alapszavának «ölel» a jelentése).

Volna még több megjegyzésem is, de azokat elhagyom. Az elmondottakból láthatja minden figyelmes olvasó, hogy az Oszmán-török Nyelvkönyv nem készült sem elegendő hozzáértéssel, sem kellő gondossággal, s a tudományra nézve nyereségnek éppenséggel nem lehet mondani.

SZINNYEI JÓZSEF.

---

*) A nagyobbik szám a Nykv., a kisebbik a KSz. lapszáma.

Kisebb közlemények.

Adatok a magyar nyelv szófejtő szótárához.

A M. Tud. Akadémia idei nagygyűlése bemutatott próbadolgozat alapján, a mely magában foglalta az *a* betűn kezdődő magyar szavak eredetét, a magyar nyelv szófejtő (etymologiai) szótárának megírásával alulirottakat bízta meg. A szótár anyagának összeállításakor, az adatok megrostálása és újabb szófejtések felállítása alkalmával sok olyan részlet megbeszélése válik szükségessé, a melyből a szófejtő szótárban csak az eredmények foglalhatnak helyet. Sok szóról, adatról irodalmunkban eddig kritikai alapon tárgyalt fejtegetés meg sem jelent. Mielőtt az ilyeneket és sok más természetű apróságot a szófejtő szótárba végleg beiktatnánk, tévedések kikerülése végett a róluk írt fejtegetéseket először ebben a rovatban közöljük, s kérjük az igen t. szaktársakat, hogy esetleges tévedéseinket igazítsák helyre.

Gombocz Z. és Melich J.

1. **Lóránt.** A legrégibb adat e szóra Szikszai Fabricius Szójegyzékének 1597. évi kiadásában van, a hol ezt olvashatni (159. l.): «Merenda, Antecœnium — Osonna, *lorant*». Molnár Albert, a ki Szikszai Fabricius Szójegyzékének éppen 1597. évi kiadását dolgozta fel szótára számára, a magyar-latin részben ezt írja: «*Lorant* — Merenda, Antecœnium». Mindazok, a kik Molnár szótárának külömböző kiadásait használták, említik a szót (vö. SzD., Kreszn.), mert a magyar-latin résznek valamennyi kiadásában megvan. Csak a NySz.-ból maradt ki a *lóránt* szó. Az előttem a régibb irodalomból ismert adatok végelemzésben csak egy adatnak vehetők, t. i. Szikszai Fabricius adatának. Újabb megerősítő adatok találhatók a Tsz.-ban és a MTsz.-ban. A Tsz.-ból írta ki CzF. a következőt: «*Lóránt* . . . Pápavidéki szó, s a. m. *ozsonna*». A MTsz.-ban ez van: «*Lóránt* (Pápa vid. Tsz.; *lónárt* Abauj-m. Ploetz 1839): ozsonna».

A szó eredetét említi Sándor István (Sokféle XII. 81: «Lóránt. Merenda. Tót. *Olevrant*»), Leschka (Elenchus: «*Loránt*, merenda, Vesperbrod ex *olovrant*...»). Dankovszky (Lex.: tót *olovrant*), Czuczor-Fogarasi (t. *olovrant*).

A tót nyelv külömböző nyelvjárásaiban az «uzsonná»-t csakugyan hívják *olevrant*-, *holevrant*- (vö. Bernolák szót.), *olovrant*- (Loos, Jungm., Záturecky, Slov. pořek. szótári rész), *ovrant*-nak (liptói alakv., Jungm., Raňk); hogy azonban mi e szónak az eredete, azt mindeddig nem tudjuk. Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a tót és a magyar szó nemcsak jelentésben, hanem eredetében is egy és ugyanaz a szó. Sem a tót szóból a magyar alakot, sem pedig a magyar szóból a tót alakváltozatokat nem lehet elfogadhatóan megmagyarázni. Ép azért minden további fejtegetéstől tartózkodunk, felhívjuk azonban olvasóink figyelmét ez érdekes szóra. *M. J.*

2. Patok. Egy kevésbbé ismert, s talán már elavult szó eredetéről akarok a következő sorokban értekezni. Ez a szó a *patok*. Nyelvtörténeti adataink a következők:

1) Murmellius 59. l.: «Talitrum percussio quæ fit digitis complicatis in condylos. Eyn streych der mit gefausterhánt geschit, eyn faustling. ó k ó l l e l v a l o e w t t e s. Vl *patok*». Szamota kiadásában a *patok* szó nincs magyarázva; a *patok* előtti *Vl* szerintem lat. *vel*, Maurer M. szerint (Nyr. XXVIII. 112.) valami ismeretlen magyar szó.

2) Szikszai Fabricius Nomenclatura 1590-ből, 90. l.: «Talitrum — H o m l o k o n v ő t *patok*»; ugyanígy az 1593-i (75. l.), 1597-i (102. l.), 1619-i (60. l.), 1630-i (104. l.) kiadásokban is.

3) Molnár Albert magyar-latin szótárának valamennyi kiadásában, a Pápai-Páriz-féle latin-magyar Dictionariumban is: «*Patok* — talitrum». Ez adat szerintem Szikszai Fabricius Nomenclaturájának 1597. évi kiadásából való.

A Molnár és a Pápai-Páriz-féle szótárak latin-magyar részében ez van közölve:

a) MA.: Dict. lat. ung.[1], [2], PP., PPB.: Dict. lat. ung.[1], [2], [3]: «Talitrum — F i t t y, F i t t y e n t e s, V y v a l v a l o p a t t a n t a s». Az értelmezés egy részét Molnár Albert Calepinusból írta ki, a hol ezt találta: «Talitrum — V y i a l v a l o p a t t a n t a s».

b) MA.: Dict. lat. ung.[3]: «Talitrum — F i t t y, F i t t y e n t e s, U y v a l v a l o p a t t a n t a s, *pitzoc*». A *pitzoc* szó *i*-je a kiadásnak a M. T. Akadémia könyvtárában levő példányában elmosódott, csak a szára látszik s az is halványan; a m. n. múzeumi példányban csak *p.tzoc*

látható. MOLNÁR ALBERT Dictionariumának 1645. évi kiadásában ez van: «Talitrum — Fitty, Fittyentes, Vyval valo pattantas, *pitzoc*», míg az 1708. éviben ez: «Talitrum — Fitty, Fittyentes, Uyval valo pattantas *petzoc*».

Mindazok a szótárírók, a kik MOLNÁR ALBERT nyomán dolgoztak, a *pitzoc*, *petzoc* szót, illetve alakot kihagyták művükből, jeléül annak, hogy a szót, a mely külömben csak alakváltozat, nem értették. Hogy mi a MOLNÁR ALBERT *pitzoc*-, *petzoc*-ja, arra felvilágosítással szolgál COMENIUS: «Janua .... reserata aurea» czímű művének 1643. évi kiadása, a hol a 142. lapon ezt olvassuk:

«Colapho seu alapâ cædi, ob quidvis contingit: talitrum jocosum est» = «Arczúl avagy nyakon csapattatni, akár miért-is meg-esik: [történik] az úyjal valo fittyvetés [fittyentés, úyjal való *pöczkölés*] tréfa dolog».

Ez az idézet, összevetve azzal, hogy *pëczkël*, *pöczköl*, *mëg-pöczköl* a népnyelvben ma is jelent «fricskázni»-t, «megfricskázni»-t (vö. MTsz.), kétségtelenné teszi, hogy MOLNÁR ALBERT *pitzoc*, *petzoc* szava a mai *pëczëk*, *pöczök* alakváltozata, a mely «fricská»-t is jelentett.

4) PÁPAI-PÁRIZ, illetve MOLNÁR ALBERT szótáraiból valók BARÓTI SZABÓ DÁVID (vö. Kisded Szótár[1]: «*patok*, kotty-fitty», u. o. 2. kiadás: «*patok*: kotty-fitt, fitty, fittyentés, újjal való pattantás), KRESZNERICS (idézete MA.-ból és SzD.-ból), KASSAI (idézete PP.-ból és SzD.-ból) és SIMAI KRISTÓF szótára adatai (vö. Végtagokra szedett szótár 64. l.: «*patok*: fricska»).

A *patok* szó előfordulásának e kritikai tárgyalásából az derül ki, hogy valamennyi szótárírónak végső forrása SZIKSZAI FABRICIUS, illetve MURMELLIUS adata. Ez az adat vándorol egyik szótárból a másikba, s CZUCZOR-FOGARASI magyarázó adatai is csak a PÁPAI-PÁRIZénak a körülírása.

Az a kérdés, mi a *patok* szó eredete. Erre nézve három magyarázatot iktathatunk ide.

CZUCZOR-FOGARASI szótára a *patok*-ot a *pattog*, *pattan* igékben levő hangutánzó *pat-* igetőből származtatja. Ámde egyetlen egy adatunk sincs, hogy az ilyen hangutánzó gyakorító, illetve mozzanatos igéknek, mint *csattog*: *csattan*, *dobog*: *dobban*, *potyog*: *potytyan*, *rezeg*: *rezzen*, *zörög*: *zörren*, *pufog*; *puffan* stb., alapszavából valaha *-ok*, *-ök* (*-ëk*) deverbális névszóképzővel alakult volna csak egy névszó is. Nincs nyelvünkben **dobok*, **potyok*, **rëzëk*, **zörök*, **pufok* stb. névszó. S mivel ilyen névszóink nincsenek, helytelen a *patok* szónak *pattog*, *pattan* ige *pat-* alapszavából való származtatása is.

Még kevésbbé valószínű DANKOVSZKY magyarázata, a ki Lexikoná-

ban ezt írja: «*patok* (patag, *πάταγος* græce) crepitus, talitrum, der schnalzer, nasenstüber». DANKOVSZKY egyeztetései érdekében sokszor szándékosan megváltoztatja a magyar szó jelentését. A jelen esetben szerinte a m. *patok* «crepitus, schnalzer» jelentésű is, a mi semmiféle forrásból ki nem mutatható, de a mire DANKOVSZKYnak szüksége volt, hogy a m. *patok*-ot összehozhassa a hangutánzó gör. *πάταγος* szóval (gör. *πάταγος*: Klappern, Rasseln, *παταγέω* klappere, *πατάσσω* schlage, klopfe, PRELLWITZ, EtWb. der griech. Spr.[2]), a melyhez a magyar szónak természetesen semmi köze sincs.

A harmadik magyarázó LESCHKA ISTVÁN, a ki «Elenchus»-ában ezt írja: «*Patok*, talitrum, Nasenstüber, factum est ex slav. *potk*, *potka*, *potek*, quod compositum est ex præp. *pa* vel *po* et verbo *tknu*, tango attingo, quatenus talitro nasus tangitur vel attingitur». Ezt a magyarázatot írta ki MIKLOSICH is, a ki a *patok* szóról ezt írja: «*patok:* nasenstüber — tót *potka*» (Nyr. XI. 364., Slav. El.: «*potka* slovak. — *patok* s. Nasenstüber»; ugyanígy EtWb.).

Az a nézetem, hogy LESCHKA helyes nyomon járt, a mikor a m. *patok* szót a szláv *potka* szóval hozta össze s rámutatott arra, hogy a szláv szó tulajdonkép összetétel, mégpedig a *po* és a *tka* szavak összetétele (vö. szb. *zatka*, *pritka*). Egy szláv nyelvi *potka* szóból azonban a magyarban nem lett volna *patok*, hanem csak **potka*, **patka* (vö. magyar népnyelvi *patka:* kacsa MTsz. < szerb *potka:* kacsa), s ezért szükséges, hogy a m. *patok* eredetének helyes megállapításáért bővebben szóljunk a *potka* névszóról.

Az első, a mit a szláv *potka* szóról meg kell jegyeznünk, az, hogy nem tót szó, a mint MIKLOSICH állítja (Slav. El., EtWb., Lex. p.), hanem cseh. A cseh *potka*, *půtka* «anstoss, streit, gefecht, kampf, angriff» jelentésű; hasonló jelentéssel előfordul a *potka* szerb nyelvtörténeti emlékekben is: STEFAN DUŠAN szerb király XIV. századi törvénykönyvében (77. és 82. §§.) *poťka*, külömböző kézirati variansokban *potakь* fordul elő. Ezt a régibb szerb *poťka* (értsd *potьka* h.), *potakь* szót DANIČIĆ (vö. Rječnik iz star. srb.) «violatio finium ejusque pretium» szavakkal értelmezi, MIKLOSICH (Lex. p.) pedig «rixa, pugna»-val magyarázza. NOVAKOVIĆ, a DUŠAN-féle törvénykönyv legújabb kiadója azt mondja, hogy a *potka* = «свађа, суkoб, бoй, казна за свађу . . .» (vö. NOVAKOVIĆ 192, 195. l.), azaz czivódás, összeütközés, veszekedés, illetve pénzbeli bírság a czivódásért, veszekedésért». Ez értelmezésekből következik, hogy a cseh és a szerb *potka* eredetére nézve egy és ugyanaz a szó.

Az egyházi szláv, illetve óbolgár nyelvemlékekben a *potka* szó nem fordul elő; ha előfordulna, szabályosan leírt hangalakja *potъka*

(a szerb *potakь*-é *potъkъ*) volna. Az a szó azonban, a melyhez a *potъka* etymologiailag tartozik, közönséges a szláv nyelvekben és emlékekben. Ez a szó a közszláv *tъknąti* (stossen, LESKIEN Altbulg. gr.[4] 118. §. és szómutató; kaj-horv. *teknuti se:* tango, contingo, *teknenje:* tactus HABD., cs. *tknouti*, tót *tknúť:* illetni stb.), illetve *po* igekötővel *potъknąti* (anstossen, LESKIEN u. o., VONDRÁK, Glag. Cloz. index; dalmát-horv. *potaknuti:* impingere, cs. *potknouti*, tót *potknúť:* botlani stb.) ige.

A *potъka*, *tъknąti*, *potъknąti* tehát etymologiailag összetartozó szavak (vö. MIKLOSICH, EtWb. *tuk-* 2.); az a jelentés, a mely az e szavakban levő gyökérszóhoz tapad, körülbelül «illetés, érintés, ütés».

Közönségesen ismert dolog, hogy a szláv nyelvekben éppúgy megvan a hangváltás (ablaut) útján való szóképzés, mint a többi indogermán nyelvben. A tárgyalt szavakban levő állandó elem: a *tъk* hangváltás útján *tuk*-ká lett. Ugyanaz a hangváltási sor ez, a mely megvan a szláv *dъchnąti* (atmen), **nadъcha* (magy. *nátha*): szláv *duchъ* (hauch, geist: magy. *doh*), szláv *brъsnąti* (törülni): *o-brusъ* (tulajdonkép «törlő, kendő»: m. *abrosz*) szavakban. A hangváltási sor mélyfokon ъ, középfokon *u*, felsőfokon *u*. A *potъka*, *potъknąti* szavaknak szabályos megfelelője a *tuk*-fok, a mely megvan az óbolg. *istukan* (bálvány, tulajdonkép «kifaragott»: *tukati*: sculpere) névszóban. A *potъkъ*, *potъka* szavak alapján fel lehetne egy szláv **potukъ* főnevet tenni, a melyből a magyar *patok* éppúgy, mint az *abrosz* < *obrus*-ból, szabályosan megmagyarázódnék.

Ámde egy szláv **potuk* szót semmiféle szláv nyelv sem ismer, épp ezért nem is hiszem, hogy a m. *patok* szláv **potuk*-ból eredne. Valószínűtlen az is, hogy a m. *patok* a szerb emlékekben előforduló *potakь* alapján rekonstruálható **potъkъ*-ból ered, valószínűtlen pedig azért, mert ez az alak is kései eredetű, keletkezése valószínűen analógiás és egyedül álló. Más megfejtéshez kell tehát folyamodnunk.

Ismeretes dolog, hogy a szláv nyelvekben az ъ-ból hangzónyújtással (vocaldehnung) *y* lett. Ez a hangváltoztatás a gyakorító igék képzésének közönséges módja (vö. VONDRÁK, Altk. gr. 98. l.). Az óbolgár *dъch-ną-ti* (atmen), *tъk-ną-ti* (stossen) igékből *dychati*, *tykati* az iterativum. Ezekből a *dych-*, *tyk-* alakokból főnevek is képződtek; ilyen főnév az ъ képzővel a tót *oddych* (= óbolg. **otъdychъ*), a szlovén *tîk* (berührung, contact, pfahl, PLETERŠNIK = óbolg. **tykъ*), s ilyen *a* képzővel a tót *týka*.

A szláv nyelvekben mármost van egy *po+tykъ* összetett szó,

a melyből nézetem szerint a magy. *patok* ered. Ez a szó a külömböző szláv nyelvekben a következőképp fordul elő:

bolg. *pótikъ:* pobuždenie. tolček (Duvernois), *pótykъ:* pobuždenie, tolček (Gerov). *potikъ:* le ressort, la mobilité, force impulsive, fig. l'aiguillon (Bogorov: Blg. fr. reč.) || szlov. *potìk:* steckrebe, stupfrebe (és *potîka*, Pleteršnik) || kisor. *patík* (és *patika*): stock, knüttel, stange, holzstange (Želechowski) || lengy. *patyk*, *potyk* (és *patyka*): stöckchen (Linde).

A kisor. és a lengyel szó eredetileg «ütő dorong, ütő bot» lehetett, s csak azután általában «dorong, bot», a szlovén *potik*-ra vö. szlov. *potíkati:* «hineinstecken».

A bolgár *pótik:* «pobuždenie, tolček, aiguillon stb.», azaz a szó annyi mint «ütés». S ez a jelentés teljesen ugyanaz, a mi a magyar *patok*-é, a melyről Murmellius szótárában ez van: «talitrum — ökôllel valo *ewttes* v(e)l *patok*».

A magyar *patok* és a mai bolg. *potik*, melynek óbolgár alakja **potykъ* volna, mind jelentésében, mind pedig hangalakjában egy és ugyanaz a szó. Csak a *patok* hangalakjáról kell még néhány szót mondanom.

Többször kifejtettem, legrészletesebben Magyar Nyelv I. 185, II. 56, hogy ha az átadó nyelvben a kéttagú mélyhangú szavakban *o—i* vagy *a—i* volt a hangzó, akkor legrégebben nyelvünkben is *o—i* vagy *a—i* volt a hangzás. A *Maros*, *Lajos*, *asszony* stb. szavak egykor nyelvünkben *Moris*-nak, *Lois*-nak, *àchszin*-nak hangzottak. Ide tartozik a bolgár *potik:* mai magyar *patok* is. Ha volnának a m. *patok*-ra XI—XII—XIII. századi adataink, akkor a szó magyar emlékekben legrégebben **potik*-nak, később **potuk*-nak volna írva.

Kimondhatom tehát végeredményül, hogy a m. *patok* a bolg. *potik* (= óbolg. *potykъ*) átvétele, s «ütés» a jelentése.

M. J.

XXXVI. kötet. 1906. 3–4. füzet.

NYELVTUDOMÁNYI

KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 3 korona.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

Lap

NIELSEN KONRÁD: A török hangsúly kérdéséhez 273
MELICH JÁNOS: A magyar szótárirodalom. (V.) 288
ERDÉLYI Lajos: A háromszéki nyelvjárásról 309
PÁPAY JÓZSEF: Északi-osztják nyelvtanulmányok. (I.) 345
FOKOS DÁVID: A locativus féle határozók a votjákban. (II.) 399

Ismertetések és birálatok.

Le Monde Oriental. — Ism. SCHMIDT JÓZSEF 448

Kisebb közlemények.

Sz. J. *Leg-*. 308
Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához:
GOMBOCZ ZOLTÁN. Bálvány, bodza, görvély, gőte, hinta és hilinta,
— — ívik, karvaly és herjó, katáng, kócsag és gém,
— — seregély 470
MELICH JÁNOS: *Bécs* 481

Értesítő.

† Thúry József 484
Irodalom 344, 398

---

*Folyóiratunk **évenként háromszor vagy négyszer** jelenik meg. Az egész évfolyam legalább **harmincz ívből** áll s ára **6 korona.** Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalához czimezendő.*

A szerkesztő lakása: II., Bimbó-utcza 24.

A török hangsúly kérdéséhez.

A török hangtörténetről szóló értekezésében*) GRÖNBECH VILMOS ismételten azt említi, hogy keveset vagy jóformán semmit sem tudunk a hangsúly helyéről a török nyelvekben.

Így például a 87—88. lapon, a hol a hangsúlyt mint bizonyos hangtörténeti tények valószínű magyarázatát említi meg, ezeket mondja: «Hiszen nagyon nehéz dolog a hangsúlyról beszélni olyan nyelvekben, a melyek még egészen kidolgozatlanok, sőt a melyekben a jelen hangsúlyozásról nem tudunk jóformán semmit sem.»

S a 96. lapon ezt olvassuk: «Előbb-utóbb kell is hogy kérdezzük, hol volt a hangsúly; egyelőre azonban botorság volna ezen tépelődni, mivel még azt sem tudjuk, hogy most hol van. Általában van ugyan hajlandóság arra, hogy az utolsó szótagot hangsúlyozzák, ebből azonban korántsem következik, hogy mindíg így volt.»

Annyi bizonyos, hogy valami világos útbaigazítás a török hangsúlyviszonyokat illetőleg a meglevő nyelvtanokból nem nyerhető.

RADLOFF «Phonetik der nördlichen Türksprachen» cz. munkájában egy fejezet van, melynek a czíme «Der Wortton». Egy bevezető paragrafus itt azt magyarázza, hogy a mit a szerző «wortton»-nak nevez, annak a török nyelvekben kevesebb jelentősége van, mint az indo-európai nyelvekben, mivel a török nyelvek, mint az ural-altaji nyelvek általában, a magánhangzó-dualizmust használják föl arra, hogy szótagokat és töveket szerves egységgé egyesítsenek. A «Wortton» itt csak arra való, hogy jóhangzást szerezzen, vagyis csak az a föladata, hogy az egyhangúan hangzó szótagsorozatoknak a fülre nézve kellemes változatossá-

*) «Forstudier til tyrkisk lydhistorie», Köbenhavn 1902.

got adjon s még élesebben emelje ki az «agglutinált» szótag-sorozatok közti összetartozást.

A következő paragrafusban azután így folytatja a szerző: «Um dies zu erreichen, wird in den Türksprachen jeder zu einem Worte zusammengeleimte Silbencomplex von zwei Tonsilben eingeschlossen, und zwar erhält die erste (Stamm-)Silbe eine aufsteigende halbe Tonerhebung, während auf der Schlusssilbe der volle absteigende Wortton ruht. Zwischen diesen beiden Tonsilben bilden die tonlosen Silben eine Reihe gleichmässiger Vocalverstösse.» Következnek azután példák és nyelvjárási eltérésekről szóló fölvilágosítások.

Egy más paragrafus meg azt magyarázza, hogy ez a «Doppelton» az agglutináczió természetétől függ. Hasonló viszonyok, azt mondja, a mongolban s a mandzsuban is előfordulnak.

Az előbbi paragrafust németül idéztem, mert szóról szóra való fordítása könnyen egészen más értelmet nyerhetne. Olyan kifejezések, mint «Tonsilbe», «aufsteigende halbe Tonerhebung», «der volle absteigende Wortton» németül sem nagyon világosak. Zenei viszonyokra terelik önkénytelenül a gondolatot. A fejezet utolsó paragrafusából azonban az tünik ki, hogy a szerző nem az egyes szótagok «zenei hangjáról», nem a «zenei hangsúlyról» beszél, hanem az «erősségi hangsúlyról», a nyomatékról. Itt tudniillik több esetet fölsorol, a melyekben a «Hauptton» nem az utolsó szótagon van, és bizonyos «unbetont» szócskákról tesz említést.

Hogy azokkal az imént idézett kifejezésekkel a hangsúlyról («aufsteigende halbe Tonerhebung» s «der volle absteigende Wortton») tulajdonképpen mit akar mondani a szerző, az ugyan tovább is kissé homályos marad. Azonban a paragrafus főtartalmát, azt hiszem, így lehet összefoglalni: A török nyelvekben a főhangsúly, a legnagyobb nyomaték (és a legmagasabb zenei hang?) a szó legutolsó szótagján van, az első szótagra pedig mellékhangsúly esik.

A mi különösen az oszmán nyelvet illeti, a nyelvtanok általánosan azt tanítják, hogy a főhangsúly rendesen a szó utolsó tagjára esik.

Így például JEHLITSCHKA HENRY tankönyvében*) a 17.

---

*) Türkische Konversations-Grammatik. Heidelberg 1895.

lapon ezeket olvassuk: «A szó- és a mondathangsúly a szó, illetve a mondat vége felé hajlik. A hangsúly majdnem mindig a szó utolsó tagján marad, különösen ha ez nyelvtani végzet. Azért ebben a könyvben ezután csak kivételes esetekben fogjuk a hangsúlyt megjelölni, azaz ha nem a végszótagon van.»

És PRÖHLE VILMOS «Rendszeres oszmán-török nyelvtan»-a, a mely 1899-ben jelent meg, határozottan figyelmezteti az olvasót arra, hogy «a képző és rag a tőszóval együtt egyetlen egy szónak veendő s egy hangsúly alá vonandó.»

«Így minden ‚nem összetett' szó, akárhány képző vagy rag van is rajta, utolsó szótagján hangsúlyozandó . . . . .» Ezek után példák következnek. Kivételképpen csak annyi van jelezve, hogy a «lenni» igének egyes alakjai (így a többtagú alakok is) éppúgy mint az egytagú kötőszók «teljesen hangsúlytalanok.»

Egy a kérdőszócska helyéről az igén s az összetett igealakok hangsúlyáról szóló külön paragrafusban az van kimondva. hogy a kérdőszócska mindig hangsúlytalan, és hogy a «lenni» ige szintén, akkor is, ha igetövekhez járul és összetett igealakokat képez. Azért a helyes értelem is nem egyszer a hangsúly helyes alkalmazásától függ, mivel ugyanis a birtokos ragok alakjai azonosak a «lenni» ige alakjaival, csakhogy amazok hangsúlyosak.

A többi oszmán-török nyelvtan, melyet alkalmam volt megismerni, — egy kivételével — mind ugyanazt a főszabályt állítja föl a hangsúlyozásról: az utolsó szótag a hangsúlyos.

Egyszersmind azonban elég sok kivételt sorolnak föl, a kötőszókon és a «lenni» igének ragozási alakjain kívül még egy csomó «tőszót» is, és különösen származékszavakat. Hogy miért hangsúlyozandók éppen e z e k a származékok másképpen, mint a többiek, arról nem adnak semmiféle fölvilágosítást.*)

Továbbá azonban megjegyzendő, hogy az egyes szerzők éppenséggel nem mindig ugyanazokat a kivételeket állítják föl.

A ki ezen eltérések okát hasztalan kereste, örömmel fogja azt a magyarázatot megragadni, a melyre a PEKOTSCH LEOPOLD

*) Vö. pl. YOUSSOUF török-franczia szótárának bevezetését: «Traité de la prononciation turque», 5. l. és kk.

gyakorlati tankönyvében*) előforduló, a hangsúlyozásról szóló bevezető megjegyzésekből lehet következtetni.

Az az általános vélemény, hogy a főhangsúly kevés kivétellel az utolsó szótagon van, ezen megjegyzések szerint bővebb megvilágításra szorulna rá: «Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a hangsúlyozás a törökben ingadozó, sőt látszólag majdnem önkényes, és egyáltalában nem valami erősen és határozottan fordul elő...»

Ezek szerint azt lehetne föltenni, hogy a főszabály kivételeiről szóló egymással ellenkező közlemények nem sikerült általánosítási kísérleteknek tulajdoníthatók. A kivételek legnagyobb részt nem volnának állandóak.

Most azonban Kúnos Ignácz az ő tavaly megjelent Oszmántörök Nyelvkönyvében azzal a meglepő állítással áll elő, hogy «az *erősségi* hangsúly kivétel nélkül a szó első tagjára esik, míg a *magassági* rendszerint a szó végső tagjainak valamelyikére.»

Mivel a kifejezések nekem kissé homályosaknak tűntek föl,**) bővebb magyarázatért bátorkodtam a szerzőhöz folyamodni, és azt a választ kaptam, hogy «az erősségi hangsúly» a szó főhangsúlya, «a magassági hangsúly» ellenben nem egy az exspiratórikus hangsúlytól különálló zenei hangsúlyt jelez, — én olyanformát gondoltam volt, mint a norvég és svéd nyelvben fönnálló viszony —,

---

*) Praktisches Übungsbuch zur gründlichen Erlernung der osmanisch-türkischen Sprache sammt Schlüssel. Erster Theil. Wien, 1894.

**) A hangsúlyról szóló fejezet kezdete, mely elvi nyilatkozatokat tartalmaz, így hangzik: «A török hangsúly kérdése még nincs eléggé kifejtve a tudományos irodalomban. Általánosságban csak annyit tudunk, hogy a török nyelvek hangsúlya rendszerint az utolsó szótagokon van. Ennek ellenében szintén bebizonyítottnak látszik, hogy a szótagok egy bizonyos összeségén, mondjuk szólamon (szólamnak nevezzük azt a szócsoportot, mely a mondatban egy szóvá olvad össze, pl. a magyar *én is*, *ne tedd meg;* a török *bu gün*, *iśte geldi* stb.) kétféle hangsúly észlelhető. Egy *erősségi* hangsúly és egy *magassági*. Az *erősségi* hangsúly kivétel nélkül a szó első tagjára esik, míg a *magassági* rendszerint a szó végső tagjainak valamelyikére. A hogyan jobban hangzik a sor, vagy a hogy bizonyos értelemnek a kiemelése kívánja. És épp azért vajmi nehéz ez utóbbi hangsúlyt kivételt nem ismerő szabályokba beleilleszteni. A hangsúly rendszerint úgy helyezkedik el, hogy a többtagú szó vagy szólam bizonyos ritmikus csoportokba illeszkedjék. Főleg abból a czélból, hogy a hosszú szavak egyhangúságán enyhítsen».

hanem exspiratórikus mellékhangsúlyt, a melylyel magasabb zenei hang jár együtt.

Azok a kivételek tehát, a melyekkel más török nyelvtanok foglalkoznak, a mellékhangsúlyra vonatkoznának és nem a főhangsúlyra. Kúnos is jelentékeny sorozatát idézi az ilyen kivételeknek.

Budapesten a török nyelvvel foglalkozván a Kúnos-féle tankönyvet használtam — a szerző egyszersmind tanárom is volt — és önkénytelenül hozzászoktam, hogy hangsúly tekintetében a török nyelvet úgy ejtsem ki, mint a magyart, azaz az első szótag határozott hangsúlyozásával.

Nagy volt azért a meglepetésem, midőn először nyílt alkalmam török beszédet hallhatni, és rögtön észrevettem, hogy a török nyelv hangsúlyozása teljesen elütő a magyartól.

Ez a szófiai fölötte primitív «török színház»-ban volt. Sokat ugyan nem értettem még a nyelvből, annyit azonban mégis megértettem, hogy az a fogalmam, a melyet a török hangsúlyról kaptam, egészen hibás volt. Az élesen kifejezett magyar hangsúlyozásmód helyett, mely szerint a szó első tagjának mindíg «scharf geschnitten», meglehetősen erős hangsúlya van, míg a következő szótagokat oly egyenletes nyomatékkal ejtik ki, hogy majdnem lehetetlen mellékhangsúlyt konstatálni, e helyett itt erősebb és gyöngébb hangsúly folytonos váltakozását hallottam. A hangsúly soha sem volt nagyon erős, és mindíg «schwach geschnitten». A hol az egyes szavakat meg tudtam külömböztetni, az első szótag majd hangsúlyos, majd pedig hangsúlytalan volt.

A zenei hangsúly is teljesen elütőnek tetszett attól, a mihez hozzá voltam szokva a magyarban, a hol a hangsúlyos szótagok zenei hangja, a nyomaték csökkenésével egyenletesen ereszkedik, holott a «hangsúlytalan» szótagok igen kicsi hangközöket mutatnak föl, kivéve a kérdőszócska nélküli kérdő mondatokat. Itt ellenben gazdag váltakozás volt észlelhető a zenei magasságban, mivel a «mellékhangsúlyokat» is magasabb zenei hang kísérte. Egy pár szócska, — köztük a kérdőszócska — a melyeknek a nyelvtanok adatai szerint enklitikusoknak kellene lenniük, a zenei hang feltünően erős emelkedése által tünt ki és bizony nem volt egészen «hangsúlytalan» az exspiráczió erőssége tekintetében sem. Az egyes hangsúlyos szótagokon belül a hangnak észrevehető

hajlandósága volt az emelkedésre, egészen ellenkezőleg a magyarban fönnálló viszonynyal. És kérdő mondatokban az abszolút zenei magasság általános emelkedése egészen a mondat végéig folytatódott, míg ellenben helyes magyar kiejtésben tudvalevőleg úgy van, hogy a hang emelkedése kérdő mondatokban, a melyekben kérdő szócska vagy kérdő névmás nincsen, csak a mondat utolsóelőtti szótagjáig megy. Ennek aztán — legyen az hangsúlyos vagy hangsúlytalan — kivételesen magas hangja van, s az utolsó szótagnál hirtelen leereszkedés történik az alaphangig.

Külömben a mondathangsúly, a zenei és az exspiratórikus mondathangsúly egyaránt, egészben véve ugyanabban külömbözött a magyartól, mint a szóhangsúly: a mondat nyomatékos szavát kevésbbé erősen emelik ki és a legnagyobb hangközök kisebbek, mint a magyarban, másfelől azonban az alkalmazás sokkal nagyobb váltakozást mutat föl.

A külömbség különösen a zenei mondathangsúly alkalmazásában tünt föl nekem. A magyarban a zenei mondathangsúly meglehetősen stereotyp: jelentő mondatokban az egyhangúan hangzó szavak hosszú sorozatát — magasabb zenei hanggal a nyomatékos első szótagon és máskülömben igen kis hangközökkel — a beszédben előforduló minden kis szünet előtt a zenei hang hirtelen emelkedése szakítja meg, a mi által hangsúlytalan szótagok is a rendesnél észrevehetően magasabb hangot kapnak. Ez a hirtelen emelkedés olyan szabályosan ismétlődik, hogy az is segíti megerősíteni azon egyhangúság benyomását, a melyet a magyar beszéd az első szótagon való állandó hangsúly miatt tesz. — Ezzel szemben a török folytonos váltakozást mutat föl és finom árnyalatúnak hangzik, a mi nagyrészt éppen a zenei mondathangsúly mechanikus szabályoktól függetlenül történő mérsékelt alkalmazásának köszönhető.

Még egyet akarok a nyelv zenei oldaláról említeni: nekem úgy tetszett, mintha a török beszéd általában jóval magasabb regiszterben járna mint a magyar.

Egészben véve ezen első alkalommal a török nyelv azt a benyomást tette rám, hogy a «hangzása» — a mely első sorban bizony a hangsúlytól függ (a legtágabb értelemben véve ezt a szót), ámbár a nyelv hangkészletének és az előforduló hangkap-

csolatoknak a minősége is hozzájárul a maga részéről — leginkább a francczia nyelvre emlékeztet. A francczia hangsúlyt, mint a francczia fonétikát általában nem tanulmányoztam behatóbban, úgyhogy nem merek arról nyilatkozni, hogy milyen mértékben lehet indokolt ezen említett fölületes benyomásom. Azonban még hozzá teszem, hogy ezen első benyomásom megerősödött Konstantinápolyban, a hol sokszor volt alkalmam a francczia nyelvet hallani a török mellett, mégpedig a francziát olyanoktól, a kiknek anyanyelvük volt.

A mit Szófiában vettem észre a török hangsúlyt illetőleg, az mindjárt nagy mértékben fölkeltette érdeklődésemet, és az alatt a török nyelvvel való foglalkozásom alatt, a melyre azután alkalmam nyílt Konstantinápolyban, mindíg szem előtt tartottam a hangsúlyviszonyokat.

És ott tartózkodásom vége felé, midőn már némiképpen belejöttem a közönséges mindennapi nyelvbe, rendszeres vizsgálat tárgyává tettem a hangsúlyozást és ezen vizsgálatnál mindkét nyelvmesteremet egyszerre használtam. Az egyik ugyan született bosnyák volt, azonban már gyermekkorától kezdve törökül is tudott és már 14 éves korától kezdve minden idejét Sztambulban töltötte. Most 37 éves volt, kész hodzsa. A másik pedig fiatalabb volt, «hittudományi hallgató» és nem tudott más nyelvet, csak a törököt. Otthona Kis-Ázsiában volt, olyan vidéken, a hol a nyelvjárás jelentékenyen elütő a sztambulitól. Ő azonban oly sokáig volt már Sztambulban, hogy majdnem tiszta sztambuli nyelven beszélt. A mi a hangsúlyozást illeti, a dialektusi külömbség a kettő között nem okozott soha nehézséget. Mindíg megegyeztek ezen a ponton. Természetesen azon voltam, hogy az élő beszédet hallgatva ellenőrizhessem azon eredményeket a hangsúlyra vonatkozólag, a melyekre a vizsgálat lassanként rávezetett.

Magától érthető azonban, hogy olyan rövid idő alatt (Konstantinápolyban mindössze nem egészen 8 hetet töltöttem) és tökéletlen előismereteimmel nem volt lehetséges teljes világosságot nyerni ezen tágas és nehéz téren.

Főképpen az exspiratórikus hangsúlyra kellett szorítkoznom. A zenei hangsúlyról jóformán semmit sem tehetek hozzá a föntebbi általános jellemzéshez. Ha ezután «hangsúly-

ról» beszélek, azzal csakis az exspiratórikus hangsúlyt akarom értetni.

Ezt is olyan nyelvben, mint a török, hol a nyomatékkülömbségek oly kicsinyek, műszerek segítsége nélkül tanulmányozni elég nehéz dolog. Távol legyen tehát tőlem az az állítás, mintha minden egyes esetben képes lettem volna a hangsúly helyét teljes biztossággal megállapítani. Arról a gondolatról, hogy kimerítő szabályokat állíthassak föl, le kellett mondanom.

Azonban azt legalább sikerült nekem tisztába hoznom, hogy mik azon tényezők, melyek a hangsúly elhelyezésére nézve az oszmán-törökben határozók, és kéttagú szavakról módomban van részletes szabályokat fölállítani ama tényezők összeműködésének eredményére nézve, itt tehát a hangsúly helye teljes biztossággal megállapítható, már t. i. ha az illető szót egymagában ejtik ki. Összefüggő beszédben azonban változások állhatnak be, ámbár általános szabálynak tünt föl előttem, hogy a szavak megtartják saját hangsúlyozásukat.

Éppen kéttagú szavakból indultam is ki a vizsgálatnál. Itt ugyanis két egymástól világosan külömböző csoport van: 1. szavak, a melyekben az első szótagon aránylag erős hangsúly van, és 2. szavak, melyeknek a második tagján van ugyanolyan hangsúly.

Ime néhány példa ezen két csoportból, kizárólag eredeti török szók vagy esetleg régi jövevényszók:

I. A hangsúly az első szótagon. *ta·tlị*, *ta·tli* «édes, jóízű, kedves» | *ḳa·nlị* «véres, -vérű» | *tša·lgʿị* «hangszer, zene» | *ɛ·ški* «régi» | *kö·prü* «híd» | *ḳo·ńdžɛ* «bimbó» | *tšo·rba* «leves» | *tši·zmɛ* «csizma» | *u·sta* «mester» | *i·ńdžɛ* «finom, kicsi» | *ḳa·ldị* «maradt» (imperf. egyes sz. 3. sz.) | *ǵɛ·ldi* «jött» | *jị·ḳtị* «lerombolt» | *so·rdu* «kérdezett» | *bi·ldi* «tudott».

II. A hangsúly a második szótagon. *tšana·ḳ* «hordó» | *bütü·n* «egész» | *bịjị·ḳ* «bajusz» | *bitši·m* «alak, szabás, forma» | *bulu·t* «felhő» | *tšitšẹ·ḳ* «virág» | *sịtša·n* «egér, patkány» | *tšuβa·l* «zsák» | *tšora·ʙ* «harisnya» | *ḳala·rʿ* «marad» (præs. egyes sz. 3. sz.) | *jịḳa·rʿ* «lerombol» | *sora·rʿ* «kérdez» | *bili·rʿ* «tud».

Könnyű észrevenni, hogy mi az, a mi ezt a két csoportot elválasztja egymástól: az első csoportba tartozó szavakban az első szótag zárt, a második nyilt, míg ellenben a másik csoport

szavaiban nyílt az első szótag, a második zárt (a *tš* és *dž* «affricata»-hangok együtt tartoznak a következő szótagba).

Mármost ebből a következő szabály volna levonható: kéttagú szavakban, a melyeknek az egyik tagja nyilt, a másik pedig zárt, a hangsúly a zárt szótagra esik.

Ha azonban a vizsgálatot folytatjuk, azt fogjuk találni, hogy ez a szabály nem minden körülmények közt érvényesül. Azaz, zárt első szótaggal és nyilt második szótaggal bíró szavakra nézve (=, első csoport) a szabály föltétlenül érvényes, olyan szavakból ellenben, a melyeknek az első tagja nyilt és a második zárt (= második csoport), egész csomót fogunk találni, a mely eltér a szabálytól, lévén az első szótagjuk hangsúlyos, ámbár a hangsúly itt valamicskével gyöngébb, mint az első csoportba tartozó szavakban (ezen gyöngébb hangsúlyt a *:* jellel fogom jelölni).

Ilyen szavak pl. a következők: *ba:lı̹k̹* «hal» | *a:γı̹z* «száj» | *a:lı̹n* «homlok» | *a:tšı̹k̹* «nyílt» | *tšo:džuk̹* «gyermek» | *bö:jük* «nagy» | *o:k̹urᶜ* «olvas» | *k̹a:lı̹rᶜ* «marad» | *ǵe̹:lirᶜ* «jön» | *ǵö:rürᶜ* «lát».

Ezek a jelenidejű példák különösen tanulságosak. Miért van *o:k̹urᶜ*, *k̹a:lı̹rᶜ*, *ǵe̹:lirᶜ* *ǵö:rürᶜ* hangsúlyos első szótaggal, míg ellenben pl. a fönt említett *k̹ala·rᶜ*, *jı̹k̹a·rᶜ*, *sora·rᶜ*, *bili·rᶜ* alakokban a hangsúly a második szótagon van? Hasonlóképpen: *itšε·rᶜ* «iszik», *ǵidε·rᶜ* «megy», *dönε·rᶜ* «megfordul», *düšε·rᶜ* «esik», *bulu·rᶜ* «talál», *bo(γ)a·rᶜ* «fojt».

Az oka ennek nyilván a szó két magánhangzója közötti viszonyban van. Vö.: *jı̹k̹a·rᶜ* — *k̹a:lı̹rᶜ*, *ǵidε·rᶜ* — *ǵe̹:lirᶜ*. A nyilt első szótagban álló *a* hangnak túlsúlya van a zárt második szótagbeli *ı̹* fölött, az *e̹*-nek az *i* fölött. Továbbá: az *o*-nak túlsúlya van az *u* fölött, az *ö*-nek az *ü* fölött. Ellenben nincs pl. az *o*-nak az *a* fölött (*sora·rᶜ*, *bo(γ)a·rᶜ*) vagy az *ö*-nek az *ε* fölött (*dönε·rᶜ*) vagy az *ü*-nek az *ε* fölött (*düšε·rᶜ*).

Ez már elégséges arra, hogy kitünjék, mi kell ahhoz, hogy nyilt első szótagban álló magánhangzó kaphassa a hangsúlyt a zárt második szótag magánhangzójának rovására. Annak a másiknál nyiltabbnak, hangosabbnak kell lennie.

Itt a másik főmozzanatnál vagyunk, a mely az oszmán nyelvben a hangsúlyt meghatározza.

Ha most azokat az eseteket veszszük tekintetbe, a melyekben a fent említett mozzanat (zárt szótag—nyilt szótag vagy megfordítva) nem fordul elő, lévén mind a két szótag zárt vagy pedig mind a kettő nyilt, azt fogjuk találni, hogy itt kizárólag a két magánhangzó viszonylagos hangossága (klangfülle) határozza meg a hangsúly helyét, úgy hogy az *a* hang *o*, *u*, *ị* fölött győz, az *o* hang pedig *u*, *ị* fölött (*u* és *ị* nem szokott együtt előfordulni), hasonlóképpen az *ε* hangnak *ẹ*, *ö*, *i*, *ü* fölött van túlsúlya, az *ẹ (e)* hangnak pedig *ö*, *i*, *ü* fölött, az *ö*-nek *i*, *ü* fölött és az *i*-nek *ü* fölött.

Tudvalevőleg ezen két magánhangzócsoport (mély és magas magánhangzók) egymástól külön van tartva a törökben, úgyhogy eredeti török szavakban vagy csak mély magánhangzók, vagy pedig kizárólag magas magánhangzók vannak.

Ezt a szigorú «magánhangzó-harmóniát» néha ugyan megbontják eredeti török szavakban is. Különösen hallottam gyakran *i*-t (vagy *ị*-t) *ị* helyett.

Ha a két egyformán — magánhangzóval vagy mássalhangzóval — végződő szótagban ugyanaz a magánhangzó áll, a második szótagra esik a hangsúly.

Ez a hangsúly, mint általában a két egyformán végződő szótagból álló szavak hangsúlya, gyöngébbnek tetszett, mint az a hangsúly, mely egy nyilt szótag mellett álló zárt szótagon van. Vö. a mit fönt említettem a zárt szótag előtt álló hangsúlyos nyilt első szótagról.

A következő példák mutatják, hogy kéttagú szavakban a hangsúly — az imént említett kivétellel — egészen a magánhangzók hangosságától függ, ha mindkét szótag nyilt vagy mind a kettő zárt:

I. Mindkét szótag nyilt: *a)* A hangsúly az első szótagon: *ḳa:pị* «kapu» | *do:lu* «tele» | *o:ḳu* «olvass» | *bε:ri* «óta, -től kezdve» | *de:ri* «bőr» | *de:li* «bolond, meggondolatlan» | *ḱö:tü* «rossz, malicziózus».

b) A hangsúly a második szótagon; *jịḳa:* «moss» (parancsoló mód egyes sz. 2. sz.) | *oda:* «szoba» | *ģeďžε:* «éjtszaka» | *jinε:* «megint».

Ugyanaz a magánhangzó mindkét szótagban: *ata:* «atya» | *ḳuru:* «száraz» | *dεvε:* «teve» | *diši:* «nőstény» | *sürü:* «csapat, sereg».

II. Mindkét szótag zárt. *a)* A hangsúly az első szótagon: *a:rmuᴅ* «körte» | *a:ltịn (a:ltun)* «arany» | *ḳa:ldịm* «maradtam» | *so:rdum* «kérdeztem» | *ǵö:rdüm* «láttam» | *ǵɛ:ldim* «jöttem».

b) A hangsúly a második szótagon: *jịkma:ḳ* «lerombolni» | *sorma:ḳ* «kérdezni» | *bulma:ḳ* «találni» | *ǵörmɛ:ḳ* «látni» | *bilmɛ:ḳ* «tudni» | *düšmɛ:ḳ* «esni».

Ugyanaz a magánhangzó mindkét szótagban: *ḳalma:ḳ* «maradni» | *balḳa:n* «hegyláncz» | *aľťša:ḳ* «alacsony» | *buldu:m* «találtam» | *bildi:m* «tudtam».

A példákat úgy választottam, hogy azt is mutathassák, hogy a hangsúlyozás egészen analóg nyelvtani alakokban külömböző módon alakulhat, a szerint, hogy miképpen érvényesül az a két határozó momentum, a melyre fönt utaltam. Hogy még világosabban tünjék ki, hogyan érvényesülhet ama két momentum egy paradigmán belül, idézem most az *a:t* «ló» szónak egyesszámi esetalakjait:

Nom. *a:t*

Acc. *a:tị* (mindkét szótag nyilt, az előbbi magánhangzó a hangosabbik).

Gen. *a:tịn* (a nyilt első szótag magánhangzója hangosabb mint a zárt második szótagé).

Dat. (Allat.) *ata:* (mindkét szótag nyilt, ugyanazzal a magánhangzóval).

Iness. (Adess.) *a·tta* (az első szótag zárt, a második nyilt).

Elat. (Ablat.) *atta:n* (mindkét szótag zárt, ugyanazzal a magánhangzóval).

Tehát azt a több török nyelvtanban előforduló állítást,*) hogy bizonyos ragoknak mindíg különösen erős hangsúlyuk van, nem találtam indokoltnak.

---

*) Így pl. PEKOTSCHnál: «Locativ [= iness.] und Ablativ [= elat.] hingegen sind gewöhnlich merklich betont» (2. l.). — «Das charakteristische *e* od. *a* im Modus der Möglichkeit (zumal aber in dem der Unmöglichkeit) ist in allen Zeiten *stark* betont. — Im negativen generellen Präsens jedoch ist die Betonung nicht ganz feststehend» (3. l.). — «Das Pluralsuffix *ler*, *lar (lar)* ist sowohl gewöhnlich merklich betont» (3. l.).

Azért azonban nem tagadom, hogy pl. az innes.-rag *-da(-ta)* és az átmeneti partikula *-da(-ta)* között van valamelyes külömbség a hangsúlyra nézve. Az utóbbi ugyanis teljesen enklitikus és, éppúgy mint a kopula, *-dirʿ(-tirʿ)*, külön szónak tekinthető (ezt legjobban mutatja a zenei hangsúlyozás).

Ellenben nem vehettem észre semmiféle külömbséget a «lenni» igének alakjai és az ezekkel egyforma hangzású birtokos ragok között: *be:nim* «vagyok» és *be:nim* «az én —m».

Mindkét esetben a mondathangsúly (mégpedig nagyrészt éppen a zenei mondathangsúly) valamelyest befolyásolhatja a két szótagnak egymáshoz való viszonyát.

Az arab és perzsa eredetű kéttagú szavak is (újabb jövevényszavak) általánosan ugyanazokat a hangsúlyozási szabályokat követik, mint az eredeti török szavak (és régi jövevényszavak). Csak az jegyzendő meg, hogy a hosszú magánhangzók mindig hangsúlyosak. Török szavakban általában nem fordulnak elő hosszú magánhangzók, éppúgy mint tökéletlen magánhangzók sem. Azaz, keletkezőben vannak most hosszú magánhangzók eredeti török szavakban is az oszmán nyelvben, mássalhangzók kiesése következtében. Ha két azonos magánhangzó közvetlenül kerül össze az által, hogy egy mássalhangzó (leggyakrabban *γ*) kiesett, még most is, úgy látszik, a rendes eredmény az, hogy a két magánhangzó között megmarad a szótaghatár. E mellett azonban az is előfordul, hogy a két magánhangzót egy szótagban együtt ejtik ki mint hosszú magánhangzót: ez a hosszú magánhangzó akkor hangsúlyos.

Arab és perzsa szavakban a hosszú magánhangzók részint megrövidültek az oszmán nyelvben, gyakrabban mégis hosszúak maradtak, — itt gyakran ingadozik a kiejtés, olyanformán, hogy a magánhangzó gondosabb kiejtésben hosszú, kiváltkép ha az illető ki akarja tüntetni magasabb műveltségét, közönséges mindennapi beszédben pedig rövid, — és ha hosszú az ilyen magánhangzó, akkor az, mint már említettem, mindig hangsúlyos, tekintet nélkül a szó más fonétikai sajátságaira.

Török eredetű többtagú szavakban ugyanazok a momentumok, mint a kéttagú szavakban, együttvéve határozzák meg a hangsúly helyét. Azonban a viszony itt sokkal bonyodalmasabb.

A háromtagú szavak köréből említek itt néhány példát.

Először olyanokat, a melyek mutatják, milyen hatást gyakorol az egyes szótagok nyilt vagy zárt volta (ugyanaz a magánhangzó mind a három szótagban):

1. Az első szótag zárt, a többi kettő nyilt, — a főhangsúly az első szótagon, a harmadikon mellékhangsúly: *ḳa·plama:* «ne födj be».

2. A második szótag zárt, a többi kettő nyilt, — a főhangsúly a második szótagon, mellékhangsúly nincs: *ara·rsa* «ha keresne».

3. Az első és a második szótag zárt, a harmadik pedig nyilt, — a főhangsúly a második szótagon, az elsőn mellékhangsúly: *ḳa:lḳa·rsa* «ha felkelne».

4. A harmadik szótag zárt, a többi kettő nyilt, vagy az első és a harmadik zárt, a második nyilt, vagy pedig mind a három nyilt, — a főhangsúly a harmadik szótagon, az elsőn mellékhangsúly: *a:rama·ḳ* «keresni» | *dɛ:vɛlɛ·rᶜ* «tevék» | *ḳa:plama·ḳ* «befödni» | *a:rama·* «ne keress» | *dɛ:vɛdɛ·* «tevén».

5. A második és a harmadik szótag zárt, az első nyilt, vagy mind a három zárt, — a főhangsúly a harmadik szótagon, a másodikon mellékhangsúly: *jaza:rla·rᶜ* «írnak» | *ḳalḳa:rla·rᶜ* «felkelnek».

Hogy az egyes magánhangzók aránylagos hangossága változásokat hozhat létre ezen a vázlaton, azt mutatja például: *ḳa:lɨrla·rᶜ* «fölkelnek», a fönt említett *jaza:rla·rᶜ* «írnak» alakkal összevetve. Továbbá: *ḳa:ldɨrma·ḳ* «fölemelni», vö. *ḳalḳa:rla·rᶜ* «fölkelnek».

Ezúttal nem áll módomban, hogy ezekbe a dolgokba mélyebben belemerüljek. Be is kell ismernem, hogy a többtagú szavakra vonatkozó jegyzeteim fogyatékosak és részben nem is világosak. Mindamellett eléggé világosan mutatják azt, hogy itt is az egyes szótagok szerkezete — zárt-e a szótag vagy pedig nyilt —, a magánhangzók aránylagos hangosságával együtt döntő tényezőként szerepel a hangsúlyozást illetőleg.

Többtagú idegen szavak a kéttagúaknál jobban tarthatták magukat a török hangsúlyozási elvek hatáskörén kívül. Az az eredetileg hosszú magánhangzók kiejtésében előforduló ingadozás, melyre fönt utaltam a kéttagú szavaknál, itt még általánosabb.

Az a körülmény, hogy több igei alak ellene látszik szólni az említett hangsúlyozási elvek fölállításának, abban találja magyarázatát, hogy az illető alakokat összetett szavaknak tekintik (az igető + a «lenni» igének valamely alakja).

* * *

Ezen alkalommal csak be akartam mutatni az oszmán nyelvnek hangsúlyozási elveit, a milyeneknek azokat találtam, mikor otthagytam a nyelvtanoknak egymással ellenkező adatait és hozzáfogtam magának az élő nyelvnek vizsgálásához.

Ezek az elvek magukban véve olyanok, hogy nem igen lehet azt föltenni, hogy csak késő időben jutottak volna érvényre, — annyira hozzáillőknek látszanak a nyelv sajátos jelleméhez. Mi volna alkalmasabb arra, hogy meghatározza a nyomaték elosztását olyan külső módon összeragasztott szótagok között, a milyenekből a török szók állanak, — mint éppen általános fonétikai, merem mondani: fiziológiai viszonyok, a milyenek azok, melyeket az említett hangsúlyozási elvekben látunk működni. Ehhez még az a körülmény járul, hogy az oszmán nyelvet a török nyelvcsoport többi nyelvével szemben rendkívül konzervatívnak ismerték el általánosan.

Azért vélhető, hogy az előhozott hangsúlyozási elvek valamelyes jelentőséggel bírnak a török hangtörténet kutatására nézve.

Talán még az sem tekintendő egészen kizártnak, hogy a finnugor nyelvtudomány szempontjából is lehet nekik bizonyos értéket tulajdonítani.

Be van már bizonyítva, hogy az a finn és a lapp nyelvben előforduló sajátosság, mely most a «fokváltakozás» («quantitätswechsel») név alatt ismeretes (régebben általánosan: «mássalhangzó-gyöngülés») eredetileg váltakozó hangsúlynak a hatására vezethető vissza, mely hangsúly-váltakozás attól függött, hogy az illető szótag nyilt volt-e vagy zárt. Mármost az a véleményem, hogy a mi itt van előadva az oszmán hangsúlyozásról, abba az irányba utal, hogy az oszmán nyelvben előforduló váltakozás tenuis (szó és szótag végén) és media vagy spirans között (két magánhangzó közötti helyzetben) hangsúly-váltakozástól függhetne.

Ha ez alaposabb vizsgálatnál csakugyan bebizonyulna, akkor lényeges jelentősége lehetne a finnugor téren előforduló «fokváltakozás»-ról való fölfogásra. Ha be lehet bizonyítani, hogy hasonló fonétikai föltételek hasonló eredményre vezettek a törökben, mint az említett két finnugor nyelvben, a nélkül hogy itt eredeti összefüggésről lehetne szó, akkor elesik azzal egyik legerősebb argumentuma annak a föltevésnek, hogy a lappban és a finnben előforduló váltakozás egészen a finnugor alapnyelvbe nyúlik vissza.

Eddig ugyanis vagy ezt kellett elfogadni, vagy pedig belenyugodni abba a bajos magyarázatba, hogy a lappok azt a váltakozási elvet átvették a finnektől. Ez az utóbbi magyarázat még elfogadható lehetne abban az esetben, ha a lappok egyszersmind a finnek nyelvét is egészében elsajátították volna. Ez azonban nagyon is kétségesnek mondható. Igaz ugyan, hogy a lappok ethnografiai tekintetben annyira külömböznek a finnektől és a többi finnugor néptől, hogy valószínű az a föltevés, mely szerint a lappok eredeti nyelvüket valamikor fölcserélték egy finnugor nyelvvel. Azonban hogy ez éppen a finn alapnyelv lett volna korai stádiumában, az nem mondható bebizonyítottnak.

Ha «fokváltakozás» két nyelvcsaládban egymástól függetlenül fejlődhetett ki, csak annak következtében, hogy hasonló fonétikai föltételek hasonló módon érvényesültek, akkor föl lehet tenni, hogy ugyanaz a finnugorság terén is megtörténhetett. Azt a nagy részletes megfelelést, a mely ezen a ponton a finn és a lapp nyelv között fönnáll, abban az esetben későbbi befolyásnak kellene tulajdonítani. Tehát a finn-lapp egyezésből nem lehet igen sokra következtetni, ha a többi finnugor nyelv nem mutatja félreismerhetetlen nyomait egy eredeti váltakozásnak.

NIELSEN KONRÁD.

A magyar szótárirodalom.

(Ötödik közlemény.)

MOLNÁR ALBERT szótára, a mint azt az előző sorokban kifejtettem, a szerző által sajtó alá rendezett kiadásokban folytonosan bővült, nagyobbodott, úgy hogy az 1621. évben megjelent harmadik kiadás már meglehetősen vastag kötetté növekedett. Ez a nagy terjedelem megdrágította a szótárt. A mit MOLNÁR annak idején kifogásolt volt CALEPINUS szótárán, ugyanazokat a kifogásokat emelték az ő szótára ellen is a XVII. század folyamán. A szótár drága volta és nagy terjedelme volt tehát az egyik oka annak, hogy új szótárak keletkeztek. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS pl. szótára «Ad lectorem» cz. bevezetésében azt mondja, hogy olyan szótárt akar a tanulók kezébe adni, a mely olcsó s kis terjedelmű, hogy könnyű szerrel magukkal hordhassák.*)

A második ok, a miért új szótárak keletkeztek, pædagogiai volt. Iskoláinkban a XVII. században COMENIUS tankönyvei voltak elterjedve. E tankönyvek vagy olyanok voltak, a melyekhez ábécze-rendbe szedett latin szómutatók kellettek, vagy pedig olyanok, a melyek eredetileg is latin alfabetikus szótárak.

A harmadik ok, a miért új szótárak keletkeztek, az, hogy jóllehet MOLNÁR «Dictionarium»-a terjedelmes volt, mégis latin-magyar részéből sok latin szó, szólásmód, fordulat, kifejezés hiányzott. E hiány onnan eredt, hogy a XVII. században több olyan

*) Vö. művében: «.... partim ne liber ipse, qui puerorum manibus quotidie terendus esset, ne pretium libri, qui non divitibus solum, verùm etiam egenis inservire deberet, ... rebus non admodam necessariis, nimis cresceret».

irót olvastattak, illetve tartottak classicusnak, a kikről a XVI. század iskolázottsága keveset, vagy éppen semmit sem tudott. Ez újonnan olvasott, illetve olvastatott íróknak a szókincsét szintén be kellett iktatni a szótárba. Ilyen oknak tulajdonítom, hogy PÁPAI PÁRIZ új szótárt írt.

Mindez okok tehát azt eredményezték, hogy MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt új szótárak keletkeztek, a melyeket joggal tárgyalhatunk a «német hatás alatt keletkezett szótárak» csoportjában.

2. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja. — MOLNÁR ALBERT követői közül legnevezetesebb ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS, a ki 1630-ban Gyulafehérvárott, 1633-ban Marosvásárhelyt, 1637-ben pedig Sárospatakon tanított.*) Az 1634. esztendőben RÁKÓCZY GYÖRGY fejedelem fiainak: ZSIGMONDnak és GYÖRGYnek volt a nevelője, s tanítványaival angol és belga iskolákon is megfordult. Tanítványaival együtt szerkesztette szótárát, a melyet a két tanítvány a műhöz írt ajánlásban «Janua linguæ Latinæ et Hungaricæ» czimen idéz. A tanítványok az általuk írt ajánlásban azt mondják, hogy a szótárt nevelőjükkel, ERDŐBÉNYEI JÁNOSsal együtt készítették.**) Az ajánló sorok után ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Ad lectorem» cz. bevezetésben számot ad arról, miért s hogyan készítette a művet. Elmondja, hogy nemcsak a sajátjából, hanem mások műveiből is merített («. . . in his omnibus non tam proprio, quam alieno ductus sum arbitrio»). E művek közt van CALEPINUS szótára, a kit a szótár czímében említ. Valószínű, hogy CALEPINUSt csak a latin szókészletnél használta. A magyar szavaknál MOLNÁR ALBERT volt a főforrása, a kiről a bevezetésben ezt írja: «In vertendis quoque vocabulis Dictionarium quod vocant, R. et Clar. viri Domini Alberti Molnar, piæ memoriæ, non per omnia sum sequutus.» Nem követte azonban szolgai módon. Mindig az volt a czélja, hogy a latin szavakat szabatosan adja vissza; kihagyta a kevésbé használt vagy elavult szavakat («Latinas enim voces usitatioribus et bre-

*) Vö. Id. SZINNYEI, Magyar írók; e szerint 1641-ben mádi ref. pap volt s 1645-ben halt meg.

**) Vö. A «prœmium»-ban: «curâ alumni nostri Johannis Erdő-Bényei summâ . . . . diligentiâ curavimus».

vioribus vocibus Hungaricis exprimere contentus, multas obsoletas, improprias et minus frequentatas significationes omisi). S ezzel elérte azt, hogy a tanulók kezébe kisebb terjedelmű, tehát olcsóbb, mindenki által megszerezhető kézi szótárt adhatott.

Az így megalkotott mű három részből áll. Az első rész czíme: «Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens omnia vocabula familiaria, fundamentalia linguæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.» Ez a rész a tulajdonképpeni szótár. A második rész «Sententiarum moralium centuria XII.» tulajdonképpen különféle bölcs mondásoknak erkölcsnevelő szempontból való gyűjteménye. E rész magyar fordításáról azt mondja, hogy sokszor nem fordíthatta a latint szóról-szóra, hanem igyekezett az illető latin mondásnak az értelmét visszaadni. («In reliquis autem sententiis, qua sine manifesto eoque ridiculo nostræ linguæ barbarismo de verbo ad verbum transferri non potuerunt, sensum potius quam verba curavi . . .»). A harmadik rész czíme: «Appendix de Ambiguis. Toldalék-a' kůlŏmb-kůlŏmb Jeg'zésben vehetŏ szókról.»

Mint említettem, a három rész közül csak az első, a latin-magyar szótár; ennek latin szókészlete Calepinus és Molnár, magyar szókészlete pedig Molnár alapján van kidolgozva. De nem szolgai másolás Erdőbényei Deák szótárkája. Gondos, eléggé következetes helyesírással megírt mű, a melynek nagyobbszerű nyelvészeti értéke csak azért nincs, mert csupán a legszükségesebb magyar-latin szavakat nyújtja.

Az eddigiekben két dologról nem szóltam. Az egyik a mű pontos czíme, a másik mikor, illetve hányszor jelent meg.

Szabó Károly Régi magy. könyvtárában (I. 899) az van mondva, hogy a műből eddig egy kiadást ismerünk, s ez az 1654. évi nagyváradi kiadás. Ennek czíme:

«Janua Lingvarvm bilingvis. Latina et Hungarica. Sive Modus ad integritatem Linguarum. Compendio cognoscendam maximè accomodatus: ubi sententiarum selectiorum Centuriis duodenis omnia fundamentalia, necessaria, et frequentiora vocabula semel, sineque repetitione comprehenduntur. Præcedente Dictionario. Nunc denuo excusa, et ab infinitis mendis, quibus aliæ editiones scatebant, repurgata. Varadini, Apud Abrahamum Szencinum. MDCLIV.»*)

*) Ez a czím a nagyszebeni Bruckenthal-Muzeum példányáról való;

A mint a czímből látható, a czímlap is azt mondja, hogy ez a kiadás új kiadás («nunc denuo excusa»). Mikor jelent meg az első kiadás, s még hány jelent meg, azt nem tudjuk. Abból azonban, hogy az előszó 1634-ben kelt, továbbá abból, hogy ERDŐBÉNYEI DEÁK 1637-ben már sárospataki tanár, s hogy 1645-ben már nem élt, következtethetjük, hogy a mű első kiadása 1634 táján hagyta el a sajtót. Hogy aztán 1634-től 1654-ig, az eddig ismert legrégibb kiadás megjelenése évéig hányszor adták ki e művet, nem tudjuk. Id. SZINNYEI «Magyar írók élete és művei» czímű művében (II. 876) említ egy 1641. évi lőcsei kiadást, erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Hogy azonban iskoláinkban ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja igen használt tankönyv volt, annak bizonyítéka, hogy név nélkül, a szerző említése nélkül a XVII. és a XVIII. század folyamán többször lenyomatták. Egy ilyen lenyomat az 1702-ben Kolozsvárt megjelent következő mű:

«Dictionariolum Latinô-Hungaricum, Vulgò Centurià Vocabulorum, Ex duodenis scilicet vulgatis Sententiarum Moralium Centuriis, nec non aliis Lexicis collectorum: Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Linguæ Latinæ. Nunc ex consensu Reform. Scholarum Transsylvanicarum in Usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata. Claudiopoli. Impressit Samuel Pap Telegdi, Annô M. DCC. II.»*)

A «Dictionariolum» előszavában ez van: «Ad Præceptorem Principistarum ... Hoc imprimis Dictionariolum ex XII. Centuriis Sententiarum in Schola quondam Albensi celebratarum collectum. Claud. A. 1694». Ebből az előszóból, illetve az ajánlás, Claud(iopolis) 1694.» évszámából DÉZSI LAJOS azt következteti (vö. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, 296. lap), hogy ez az 1702. évi kiadás második kiadása egy 1694-ben, illetve a XVII. század vége felé Kolozs-

jelzete: *B. Bruckenth. Bibl. N. 9*; egy csonka példány van a M. T. Akadémia könyvtárában, jelzete: RMIr. O. 277.

*) E műből két példányt ismerünk (vö. SZABÓ, RMK. II. 2108. és M. Könyvszemle 1881. évi folyam 244. lap); a M. T. Akadémia példányának M. Nyelv O. 96. a jelzete.

várt megjelent szótárkának, a melynek Misztótfalusi Kis Miklós a szerkesztője. A mire Dézsi az 1694. éven kívül támaszkodik, az Bod Péter következő kijelentése:

«Circa exitum superioris sæculi (értsd XVII. sz.), Nicolaus Kis M. Tót-falusi, Typographus sine pari; ex annuentia Illustrium, qui tunc Collegiorum in Transilvania res moderabantur Curatorum, collegit et edidit Dictionariolum Latino-Hungaricum, vulgò Centuriam vocabulorum ex duodenis Sententiarum Moralium centuriis collectorum, continens omnia vocabula, familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ etc.» (vö. Pápai Páriz-Bod-féle 1767. évi szótár előszavát, 4. l.).

Bod Péternek az értesítéséből kétségtelenül kitűnik, hogy az 1702. évben Kolozsvárt megjelent «Dictionariolum»-nak ugyanaz a czíme, a mi a Misztótfalusi Kis Miklósnak tulajdonított «Dictionariolum»-é, a mely a XVII. század vége felé jelent meg. Kitűnik azonban egyéb is. Ha mi ugyanis a «Dictionariolum» czímét és tartalmát összevetjük Erdőbényei Deák János «Janua»-ja első részének czímével és tartalmával, akkor azt látjuk, hogy a két mű egy és ugyanannak az embernek a szellemi terméke. Ime a bizonyitás:

Erdőbényei «Janua»-ja első részének a czíme:	Misztótfalusi Kis Miklós «Dictionariolum»-ának a czíme:
«Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens Omnia vocabula familiaria, fundamentalia Linguæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.»	«Dictionariolum Latino-Hungaricum .... Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Linguæ Latinæ.

A czím-egyezésnél azonban sokkal fontosabb, hogy Misztótfalusi Kis szótára elejétől végig egyszerű lenyomata Erdőbényei Deák «Janua»-ja «Dictionariolum»-ának. Ime néhány példa ennek bizonyítására:

Erdőbényei: Janua. I. rész: Dictionariolum 1654:	Misztótfalusi Kis Miklós: Dictionariolum, 1702:
F	F
Faba — *Bab*	Faba — *Bab.*
Faber — *Kováts, áts.*	Faber — *Kováts.*
faber lignarius — *Ats.*	Faber lignarius — *Ats.*
fabrica — *Epűlet, mű.*	Fabrica — *Épület, mü.*

fabrico — *Mesterséggel valamit csinálok.*
fabula — *Szofia beszéd, kőltőt dolog.*
facesso — *El-távozom.*
facetiæ — *Tréfa-beszédec.*
facies — *Orcza, arczulat.*
facilis — *kőnyű.*
facinus — *Jo vagy gonosz nagy cselekedet.*
facio — *Cselekszem, mivelem.*
factiosus — *Haborgo, pártolkodó.*
stb. a mű vége:
Xenodochium — *Vendég-fogadó-ház.*
Zelotypus — *Buszgo indulatu.*
Zelus — *Szerelemre vagy haragra való buzgo indulat.*
zephyrus — *Nap enyészeti szél.*
zizanium — *Konkoly.*
zona — *Madzag, tarsoly.*
zythus — *Szalad-ser.*
Finis.

Fabrico — *Mesterséggel valamit tsinálok.*
Fabula — *Szófia beszéd, költött dolog.*
Facesso — *El-távozom.*
Facetiæ — *Tréfa-beszédek.*
Facies — *Ortza, artzúlat.*
Facilis — *Könyü.*
Facinus — *Jó vagy gonosz nagy tselekedet.*
Facio — *Tselekeszem, mivelem.*
Factiosus — *Háborgó, pártolkodó.*
stb. a mű vége:
Xenodochium — *Vendég-fogadó haz.*
Zelotypus — *Buzgó indúlatú.*
Zelus — *Szerelemre vagy haragra való buzgó indúlat.*
Zephyrus — *Nap-enyészeti szél.*
Zizanium — *Konkoly.*
Zona — *Madzag, tarsoly.*
Zythus — *Szabad-ser.*
Finis.

E párhuzamos összeállításra csak azt jegyzem meg, hogy Misztótfalusi Kis Miklós «Dictionariolum»-ában itt-ott Erdőbényei művének egyik-másik szava — mindössze igen kevés — ki van hagyva.

Összefoglalva az itt kifejtetteket, a következő eredményeket állapíthatjuk meg:

Erdőbényei Deák János 1634 táján Molnár Albert szótárának hatása alatt kiadott egy «Janua» czímű könyvet, a melynek első része latin-magyar szótár. E műből egy példányt ismerünk, ez 1654-ben Nagyváradon jelent meg; tudomásunk van azonban egy 1641-ben megjelent kiadásról is. Erdőbényei Deák «Janua»-ja első részét külön önálló kötetben Misztótfalusi Kis Miklós adta ki 1694 táján Kolozsvárt. Ebből a kiadásból egyetlen példányt sem ismerünk. A Misztótfalusi Kis Miklós által sajtó alá rendezett «Dictionariolum» 1702-ben is megjelent s ebből két példányt ismerünk. Ebből a kiadásból itélve Misz-

TÓTFALUSI KIS MIKLÓSnak csak az az érdeme e mű körül, hogy benne a magyar szavak helyesírása következetes; helyesírásuk az, a melynek KIS híve volt, s a mely később TSÉTSI fogalmazásában szabályokba foglalva nyomtatásban is megjelent.

3. COMENIUS-TSAHOLCI-BIHARI «Index vocabulorum»-a. — Az iskolai oktatás történetében új korszakot jelent COMENIUS AMOS JÁNOS (szül. 1592, megh. 1670) működése. Már a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékek tárgyalása alkalmával (vö. Nyomtatás-korabeli nomenclaturák, 5. fejezet) megemlítettem, hogy COMENIUS művei közt vannak olyanok, a melyek a XVI. századi szójegyzékeket kiszorították az iskolából. Hogy a tanulók már a kezdő fokon is minél több tárgyról tudjanak szabatosan latinul beszélni, ennek a czélnak az elérésére COMENIUS is a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékeket tartotta a legalkalmasabbaknak. A magasabb fokon pedig, hogy a tanulók a latin nyelvtan középkori értelemben vett etimológiai részét elsajátítsák (erről lásd a következő 4. fejezetet), legalkalmasabb eszköznek azt tekintette, ha a latin szókészletet ábéczerendben, etimológiai csoportokban szintén elbeszélés alakjában sorolja fel. Sem a fogalomkörök szerint való tanítás, sem pedig az etimológiai csoportosítás nem volt új a pædagogiában. COMENIUS érdeme azonban az, hogy mind a két tanítási módot tökéletesebbé tette. A fogalomkörök szerint csoportosított latin nyelvi szókészlet tanításánál nem elégedett meg a latin szavak puszta felsorolásával, hanem a latin szavakat a fogalomkörökön belül összefüggő szövegben elbeszélés (vö. «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» és «Eruditionis scholasticæ pars I: Vestibulum»), vagy párbeszéd alakjában (vö. «Orbis sensualium pictus») képekkel diszítve, tehát szemléltetve közölte. Ezekhez a munkákhoz aztán ábécze-rendbe szedett latin szómutatók készültek, a melyek felsorolták, hogy ez vagy az a latin szó a szójegyzék hányadik fejezetében fordul elő. Ha a szómutató az illető szójegyzékkel együtt, mintegy függelékül jelent meg, akkor e szómutatót nem tekinthetjük önálló szótári műnek. Ilyen szómutató van pl. az «Orbis sensualium pictus trilinguis»-hez csatolva (vö. SZABÓ, RMK. I. 1091.); a magyar szómutatónak «Szókra való Laystrom» a czíme. Ilyen az «Eruditionis scholasticæ, pars prima. Vestibulum S.-Patak 1652.» cz. COMENIUS-TOLNAY ISTVÁN-féle «Reper-

torium vestibulare» szómutató. Ha azonban egy-egy ilyen szójegyzékhez készített szómutató külön, önálló könyvalakban jelent meg, a melyben a latin ábécze-rendbe szedett szavak más nyelven, pl. magyarul is vannak értelmezve, akkor az ily szómutató önálló latin-magyar szótárnak tekintendő.

Ilyen önálló szótárnak kell tekintenünk azt a könyvet, melynek SZABÓ KÁROLY Régi magyar könyvtárában (I. 792.) «Index vocabulorum» a czíme. A szótárnak nincsen is tulajdonképpen czímlapja; a szótár előszava ezekkel a sorokkal kezdődik: «Index vocabulorum. Index, Januæ Lingvarum I. A. Comenij . . .» s innen való a SZABÓ KÁROLYnál levő czím.

Az előszó végén van a mű colophonja, a mely ez: «Albæ Juliæ, Typis Celsissimi Transsylvaniæ Principis; An. M. DC. XLVII. Per Martinum Major Coronensem.»[1]) Ebből megtudjuk, hogy az «Index vocabulorum»-ot a Brassóból való MAJOR MÁRTON nyomtatta Gyulafejérvárt az erdélyi fejedelem sajtóján. Az előszó végén levő colophon félrevezette a NySz. szerkesztőit; ők a szótárt MAJOR MÁRTON szótárának tartják,[2]) s állandóan «Major: Szót.» jelzet alatt idézik. Pedig a mű végén levő «Ad lectorem candidum»-ból az «Index vocabulorum»-ról megtudhatták volna, hogy a szótár TSAHOLCI JÁNOS és BIHARI FERENCZ gyulafejérvári tanárok szorgalmának a gyümölcse.

Az «Index vocabulorum»-ról már most a következőket kell tudnunk:

Az «Index vocabulorum» COMENIUS AMOS JÁNOS «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» czímű fogalomkörökre osztott s elbeszélés formájában szerkesztett latin szójegyzéknek a szómutatója. A műben összesen 100 fogalomcsoport 1000 §-ban van elmondva. Ebben az 1000 §-ban körülbelül 8000 latin szó van közölve. A mű 1631-ben jelent meg első kiadásban,[3]) s csakhamar Közép-Európa valamennyi iskolájában, még a jezsuitáké-

---

[1]) A szótár M. N. Múzeumban levő példányának RMK. 897. a jelzete.

[2]) Vö. NySz. I. k. XXVII. lap: «MAJOR: Szót. — MAJOR MÁRTON. Latin-magyar szótár 1647.»

[3]) Ez adatok az OTTŮV «Slovnik naučný» cz. cseh encyklopædiából valók.

ban is használt tankönyvvé lett. A nagy elterjedtség magával hozta, hogy a «Janua lingvæ Latinæ resarata aurea»-t számtalan nyelvre lefordították. A latin nyelv tanítása t. i. a kezdőfokon csakis az anyanyelv segitségével történhetett. A «Janua» tehát párhuzamos szövegekkel, bilingvis, trilingvis stb. kiadásokban jelent meg. Kitünőségét abból is megitélhetjük, hogy számtalan kiadása jelent meg a XVIII. században is. A magyar iskolák részére a latin szöveget Szilágyi Benjamin István fordította; fordításán kimutatható Szikszai Fabricius «Nomenclaturá»-jának a hatása. Szilágyi B. István fordításának ez a czíme:

«Joh. Amos Comenii Janva linguæ latinæ reserata aurea.... In usum Scholæ Varadiensis, juxta Belgarum editionem.... in Hungaricam Linguam translata, Per Stephanum Beniamin Szilagy ejusdem Scholæ Rectorem. Bartphæ; 1643.»*)

A magyar kiadás párhuzamos, a mit szemléltessen az alábbi mutatvány, a mely a mű 452. §-a (XLII. fogalomcs. «De aurigatione»).

«*Eques***) vel *equiso ephippio* insidens, stapedibus insistit: et equum vel *popismate* demulcet, vel calcaribus instigat, fræno et habenâ pro voluntate flectit, ac pastomide cœrcet.	«A' *katona* vagy *lovass* a' *nyeregben* ülvén, a' kengyelekben áll, (nyomia) és a' lovat avagy *ptroszogatástal* (!) szelédgeti, avagy sarkantyúckal izgattya, (erölteti) zabolával és fękemlövel (fęk szárral) akarattya-szerént haytogattya, és *állazóval* meg-tartóztattya (zabolázza).

A milyen párhuzamos latin+magyar kiadások voltak Comenius «Janua»-jából, épp úgy voltak latin+cseh, vagy német, vagy belga (alnémet), vagy angol stb. kiadások is. Az angol és a belga kiadásokhoz (s később a többihez is) készült már most

*) Én a M. N. Múz. példányát idézem, melynek jelzete RMK. 813; az eredeti kiadás valószínűen az 1643. évi váradi kiadás, melyre vö. Szabó, RMK. I. 749. Külömben, mily gyakran jelent meg e mű, arra vö. Petrik, Magyarország bibliografiája; e szerint utolsó ismert kiadása 1758-ból való (Brassó).

**) A kiemelt részekre vö. lejjebb az «Index»-szel való összehasonlítást.

egy ábécze-rendbe szedett szómutató. E szómutatók kétfélék voltak. Egyik részük külön sorolta fel a latin, külön az angol stb. szavakat, a másik azonban csak latin szómutató volt, de a latin mellé oda volt téve, hogy a latin szó az illető kiadásban milyen angol vagy belga szóval van fordítva. E második része a szómutatóknak tehát már tulajdonképpeni latin+angol vagy belga szótár;*) mint szótár, úgy látszik, külön kötetben jelent meg.

A mi iskoláink lelkes tanárai, a kik Comenius pædagogiai elvei szerint és tankönyvei alapján tanítottak, nagyon is élénken érezték, hogy Comenius műveihez szótár is szükséges. Molnár szótára, mint láttuk, nagy terjedelmű és drága volt; nem is felelt meg a megváltozott tanterv minden követelményének. E lelkes tanítóink tehát nagy örömmel fogadhatták, mikor arról értesültek, hogy két gyulafehérvári kartársuk a «Janua» angol és belga indexét magyarra fordította, a melyet aztán ugyancsak egy kartársuk, Bisterfeld Henrik a maga költségén kiadott. A fordítók a mű végén nevezik meg magukat, még pedig így: «Johannes Past. Tsaholci, p. t. Rect. Collegii Albens. et Logicæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Interpres. Franciscus Bihari, p. t. Rect. Collegii Alb. et Poëticæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Translator.» Hogy e fordítók munkájukkal nagy szolgálatot tettek a hazai oktatásügynek, mutatja az a körülmény, hogy az «Index» két év mulva, 1649-ben, Lőcsén második kiadást ért.**)

Az a kérdés mármost, hogyan kell értenünk azt, hogy Tsaholci és Bihari Comenius «Janua»-ja angol és belga indexét lefordították. A dolgot aligha értelmezhetjük máskép, mint úgy, ha felteszszük, hogy Tsaholci és Bihari kezében egy latin ábécze-rendbe szedett szómutató volt, a mely angol és belga nyelven volt értelmezve. A fordítók az angol és a belga nyelv helyébe a magyart iktatták, azaz a latin szómutatót magyarul értelmez-

*) Megjegyzem, hogy én csak olyan kiadású «Janua»-kat láttam, a a melyekben külön volt a latin, a német, a cseh, az olasz stb. szómutató.

**) E kiadásból a M. N. Múzeumban egy csonka példány van, jelzete RMK. 926; vö. M. Könyvszemle 1879. évi folyam 288. A kiadás nem bővített kiadás.

ték, s ezzel egy új latin-magyar szótárt írtak. E munkájuknál SZILÁGYI BENJAMIN «Janua»-fordítását nem vették figyelembe. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha az «Index» néhány szavát összevetjük SZILÁGYI fordításával. Ime néhány példa:

az «Index»-ben:	SZILÁGYI fordításában:
eques — 452*) — *Lovas, lovag.*	eques — *katona;*
equiso — 452 — *Lovász.*	equiso — *lovass;*
ephippim — 432**) — *Nyereg: Tárincza.*	ephippum — *nyereg;*
poppysmus — 177, 451 — *Tapsolás, tsemtsegés; ló pisegetés;* ismét: *tsattogatás, hitegetés.*	poppysmus — *ptroszogatás;*
angvilla — 166 — *Ingola, ángolna.*	angvilla — *angolna;* stb. stb.

E néhány példa is mutatja, hogy TSAHOLCI és BIHARI a «Janua» magyar fordítását nem vette tekintetbe, hanem önállóan dolgozott.

Az «Index vocabvlorum» külömben is önálló műnek, jeles latin-magyar szótárnak tekintendő. Szókészlete, a mely határozottan erdélyi, nincs úgy más művekből összehordva, a mint azt pl. MOLNÁR szótáránál láttuk. Egyetlenegy latin közszóról sem sikerült kiderítenem, hogy magyar fordítása valamely latin-magyar szótárból vagy szójegyzékből volna véve. Csupán a tulajdonneveknél tudok ilyen hatást kimutatni.

Az «Index vocabvlorum» ugyanis több olyan hazai földrajzi elnevezést közöl, a mely sem a «Janua»-ban, sem pedig az angol-belga «Index»-ben nem fordul elő. Így pl. a magyar kiadásban közölve van *Besztercze, Eger* stb. városok latin neve. E tulajdonnevek közt van kettő, a mely nézetem szerint CALEPINUS bázeli kiadásából van kiírva. Az «Index»-ben ez van: «*barovia* — Baronya, a' Duna mellett». *Baranya*nak latin neve csak sajtóhibából lett *Barouia, Barovia* s ez a sajtóhiba CALEPINUSban fordul elő először.

---

*) Az «Index»-ben levő szám a «Janua» arab számmal jelölt fejezetének a száma.

**) Sajtóhiba 452 helyett.

A második példa ez: CALEPINUS lyoni, genfi és bázeli kiadásaiban ez van: «*Bvda*, Vngariæ siue Pannoniæ metropolis est. {Vng. Hay regy io} *Buda*». A mi «Index vocabvlorum»-unk pedig ezt közli: «buda, æ, f. Magyar Ország fő varossa; haj régi jo Buda». A *haj régi jó* Buda értelmezés másutt mint CALEPINUSban nem fordul elő, s itt érthető okból van így magyarázva. Az 1580—85. táján dolgozó SZÁNTÓ ISTVÁN, CALEPINUS fordítója Buda elestén való keserűségét öntötte e pár szóba.*)

A két szerkesztő tehát itt-ott, a tulajdonneveknél segítségül hivta CALEPINUSt s bizonyára MOLNÁRt is (*Beszterczė*, *Eger* stb. neveknél). Így érthető már most az is, hogy a két szerkesztő közül az egyik «interpres»-nek, a másik «translator»-nak nevezi magát. Az, a ki a tulajdonneveket beiktatta, az «interpres», a ki pedig a latin közszavakat értelmezte, az «translator». De ez is bizonyítja, hogy TSAHOLCI és BIHARI az angol-belga «Index» alapján önálló latin-magyar szótári művet alkottak, a mely megérdemli, hogy nyelvészeti kutatásaink alkalmával használjuk. Megjegyezzük végül, hogy e műben lerakott szókészlet erdélyi magyar szókészlet, a mit onnan lehet tudni, hogy sok magyar szó van itt közölve, a melyről ma az a tudásunk, hogy erdélyi tájszó. Végre megjegyezzük, hogy e szótár PÁRIZ «Dictionariuma» latin-magyar részének egyik forrása.

4. COMENIUS «*Lexicon januale*» cz. műve. — Latin etimológiai szótár azon munka, melyet közönségesen «Lexicon januale» czímmel szoktunk idézni. A szótár azonban csak egy része egy nagyobb munkának, a melynek czíme: «Eruditionis Scholasticæ Pars II: Janua. Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholæ Patakinæ edita. Typisque Celsisz. Principis ..... Anno M. DC. LII.»**)

A műnek három főrésze van. Az első résznek «Sylva Latinæ Lingvæ, Vocum derivatarum copiam explicans. Sive Lexicon januale» a czíme. Ez a rész egy latin-magyar szótár, a melyben a latin szavak etimológiai csoportokban vannak tárgyalva.

---

*) Ebben téved a szerző. A *hay*, *haj* szót nem *haj*-nak, hanem *hái*-nak kell olvasni, s ez a «régi» szinonimája; vö. *hái-bái* «vetus, vetustus; alt, veraltet» NySz.; *hái-bái*... 2. «régi, ócska, vén» MTsz. *A szerk.*

**) A M. N. Múzeumban levő teljes példány jelzete: RMK. 975.

A második résznek «Grammatica janualis. Continens Residuum Grammaticæ Vestibularis» a czíme. Ebben a részben latin nyelvtan van közölve azzal a megszorítással, hogy az alaktani részben a latin képzőkről sehol sincs szó, mivel e képzők a «Lexicon»-ban vannak tárgyalva.

A harmadik részben 1000 §-ban van elmondva latin nyelven mindaz, a mit a világról, az emberről, az állatokról stb. a tanulónak tudnia kellett. E résznek tulajdonképpeni czíme: «Janua lingvæ Latinæ», szövegében azonban nem egyezik a SZILÁGYI B. által fordított COMENIUS-féle hasonló beosztású «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» cz. művel.

E három főrészből minket közelebbről az első érdekel, a melynek «Lexicon januale» a czíme. Ez a rész magában véve is önálló könyv, s vannak olyan példányok is, a melyekből a második és a harmadik főrész, tehát a «Grammatica» és a tulajdonképpeni «Janua» hiányzik.

A «Lexicon januale» olyan tankönyv volt, a melyet a tanulónak elejétől végig át kellett vennie, meg kellett tanulnia. Az alapelv az volt, hogy a tanuló a latin szókészletet etimológiai csoportositásban, szócsaládok szerint rendezve sajátítsa el. Nem volt ez az elv új, a mennyiben CALEPINUS «Dictionarium»-ában is etimológiai csoportosításban van közölve a szókészlet, s COMENIUS műveinek a használatból való kikopásával nem tünt el ez a tanítási elv. CELLARIUS «Liber memorialis»-a, MOKRY BENJAMIN «Deák-magyar etimológiai lekszikona» (Pest 1823), valamint SIMONYI ZSIGMOND «Latin szókönyve szócsaládok szerint rendezve» (3. kiadás. Bpest, 1901) cz. könyve a bizonyíték rá, hogy a latin szókészletet etimológiailag csoportosítva már régen tanították és még most is tanítják iskoláinkban. Csak azt kell tudnunk, melyik kor mit értett etimológián, s hogy a meglevő alapelv alkalmazásába mennyi eredetiséget tudott COMENIUS belevinni.

Az ó- és a középkorban, valamint a humanizmus korában s nyomában a XVII. században etimológián nem teljesen azt értettek, a mit mi. A szabályos hangmegfeleléseken alapuló nyelvrokonság még ismeretlen fogalom, s így ekkor a latin nyelvet nem hasonlítgatták a göröggel vagy bármely indogermán nyelvvel. A tudósok e korban kétféle szót külömböztettek

meg a latinban: eredeti latint és idegen, görögből vagy valamely keleti nyelvből átvettet. Az etimológia az a része volt a nyelvtannak, a mely megtanította az embereket arra, hány beszédrész van, hogyan kell ezeket ragozni, hajlítani, továbbképezni, illetve két szót összetenni.*) Lényegében tehát a XVII. század etimológiának azt tartotta, a mit mi alaktannak. Szűkebb értelemben etimológiának azt tartották, a melynek elsajátítása után a tanuló képes volt egy-egy latin származék-szót elemeire (gyökér+képző) bontani.

Comenius «Lexicon januale»-ja ilyen szűkebb értelemben vett etimológiai latin-magyar szótár. A szótárt magyar értelmezéssel három sárospataki tanár, még pedig Kapossi Pál, Szántai M. és Helembai S. látta el, a miről a szótár végén levő zárszóból értesülünk.

Kérdés azonban, mi volt az etimológiai csoportosításban Comenius újítása. A szótár végén levő «Clausula, de Lexici hujus amœnos usu» cz. fejezetben Comenius elmondja, hogy szótár nélkül egy nyelvet sem lehet megtanulni. Mindazonáltal a szótárak nem nagyon vannak elterjedve, holott egy nyelv sikeres tanítása, tanulása érdekében a szótárakat elejétől végig kell taníttatni, tanulni. Az eredménytelenségnek az az oka, hogy a mostani szótárakban a szavak helytelenül vannak felsorolva. Comenius a felsorolásba azt az újítást vitte bele, hogy az egy szócsaládhoz tartozó latin szavak együtt valami ismeretet tartalmazó mondatokban vannak felhasználva, s ezek a szócsaládok aztán ábécze-rendben vannak közölve.**) Ez az újítás lénye-

*) A latin nyelvtannak a XVII. században ezek a részei: 1. orthographia (orthoepia), 2. prosodia, 3. etymologia (alaktan), 4. syntaxis.

**) «Lingvas doctas sine Lexicorum ope disci non posse, ... Scholæ: verum tamen Lexicorum usum aut ignorant aut negligunt .... Cui negligentiæ remedia qværentes Viri qvidam docti, integra Lexica magna curâ pertransiri svaserunt. Hieronymus Wolfius ita hac de re scribit: Optimè consulent suis studiis adolescentes, si qvotidie aliqvid temporis impendant lectioni Lexicorum: qvæ à principio ad finem percurrenda, et sæpe relegenda sunt ... Qvod consilium si bonum sit (est autem) cur non seqvimur? Nempe qvia Lexica, uti adhuc fuerunt, sopæ dissolutæ sunt, nihil rerum (qvibus mens nostra inhiat) ordine narrant, excerpta tantum Vocabula, aut phrases, perpetuâ rerum et mentis divulsione (unde tædia non suboriri vix poszibile) congerunt. Cui incommodo

gében ugyanaz, a melyet Comenius a régibb Szójegyzékek szavainak puszta felsorolása helyett is alkalmazott.*)

Comenius-Kapossi-féle «Lexicon januale» három részre oszlik. Az első részben az A—V-n kezdődő eredeti latin szavak vannak tárgyalva etimológiai csoportosításban elbeszélés formájában. Hogy milyen e tárgyalás, szolgáljon mutatványul a következő néhány czikk:

«Bulb-um 1 seu -osam 2 radicem, habet Cepa, alisque -aceæ 3 herbæ.

[*Bucsk-o* 1 *-os* 2 *-óbol valo* 3.]»

«Carr-us (vel -um, et -úca, 1) est currus birotus, qvem agit -ucarius 2.

[*Talyig-a* (*kolyesza*) 1 *-as* 2.]»

«Cirr-us 1 in capite qvarundam avium erecta pluma: qvas -atas 2 vocamus.

[*Bós-a* 1 *-ás* 2.]»

«Condyl-us, junctura inter articulos digiti, 213. *Uj izeinek tsomója.* (*betyk.*)»

«Pag-us, habitatio rusticorum è pluribus villis compacta. Alicubi -ani (-anici, 2) celebrant -analia, 3 obeuntes -átim, 4: præsertim *-áni* 5 sub *-anismo* 6.

(*Falú* -1 -i 2 *Idnepi bucsuk* 3 *-nként* 4 *-beli* 5 *-iságh* 6.)»

«Palang-am, lignamentum cylindraceum supponit -arius, 2 moli transmovendæ, eamque -ando 3 promovet. Minorem -arii, 4 tollunt -â 5, bajulantque humeris.

(*Dorongh* 1 *-csináló* 2 *-ozni* 3 *-ozó* (*Stőmpőlyőző*) 4 *Stőmpőly* 5.)»

«Pastill-us, est panis parvus rotundus: 2 jurulentus globulus: 3 medicamentosus globulus.

[*Czipo* (*klőder*) (*gómbőlyégh Orvosló czipó.*)]» stb.

A második rész a szóképzésről szóló szabályokat foglalja magában (Voces derivandi et componendi artificium, regulis inclusum). A harmadik rész a latin nyelvben levő idegen, görög és nem görög eredetű szavak jegyzéke (Residuum Lexici Janua-

---

remedium nos ex contextura Vocum (et phrasium ab eadem radice venientium) in aliqvas rationabiles Sententias qvæsivimus: sive morale aliqvid innuentes, sive saltem Vocum vim, et structuræ modum, melius exprimentes.»

*) Példát ez alkalmazásra olvass lejjebb.

lis, Vocum peregrinarum Januæ inspersarum). Ebben a részben általában utalások vannak arra nézve is, hogy az idegen eredetű szó az Erud. Scholasticæ pars II. «Janua linguæ Latinæ» cz. részének hányadik fejezetében fordul elő; pl.

«Conger (et Congrus) 153 Angvilla marina. *Tengeri hal.* (*Ingolna.*)»*)

«Ephipp-ium 435 sella super eqvum strata; -arius 422: *Nyer-eg, -eg-gyártó.*»

«Tulipa 96. *Tulipan fű.*» stb.

E czikkekben a 153, 435, 422, 96. számok azt jelentik, hogy az illető latin szavak a szótárral együtt megjelent «Janua» megfelelő számmal jelzett fejezetében fordulnak elő.

Csak néhány szót kell még szólnunk a «Lexicon januale»-ban levő magyar nyelvi szókészletről. Erről könnyű kimutatni, hogy a magyar értelmezők a szűkebb értelemben vett Magyarország szülöttei. Az «Index vocabulorum» pl. határozottan erdélyi magyar emberek szókészletét mutatja, épp úgy mint Pápai Páriz szótára is. A «Lexicon januale»-ban azonban semmi erdélyiesség nincs. Valami sok, eddig ismeretlen hangalakú vagy jelentésű szó sincs a «Lexicon»-ban. Épp ezért nem vallom Toldy Ferencz nézetét, a ki azt írta, hogy az «Index vocabulorum»-nál «fontosabb szótári tekintetben a Comenius híres «Lexicon januale»-ja, melyhez Kapossi Pál s két társa készítették a magyarítást...; ez szerkezeténél fogva képes volt különösen a szóképzés és összetétel elemeire fordítani a tanulók figyelmét» (vö. «A m. nemz. irod. tört.»[4] 107. lap). Ha azonban nem vallom is Toldy nézetét, mindazonáltal érdemes lett volna a «Lexicon januale»-t a Nyelvtört. szótár számára feldolgoztatni. Olyan szavak, mint *bolyin* (=gob hal, gobius szónál), *czuglyos* (=fésűletlen üstökű, coma szónál; egy szótárunkban sem találom), *czoppantás* (czuppantás, sclopus szónál), *hízag* («alveus est cavum illud, quô flumen decurrit — folyoviz *hizag*ja»), *ingolna* (angvis és conger szavaknál), *klóder* (pastillus szónál), *lakzi* ember (epulum szónál), *óbel* (öböl, gremium szónál), *púh* (pih, typha szónál), *póka* (pulyka, meleagris szónál), *sarjó* (sarjú, secare szónál), *sereng*,

*) Angvis alatt is *ingolna*.

serengelni (sarjú, secare szónál, vö. MTsz.: *sereng* = sarjú), *tulipan fű* (tulipa szónál) és még számosan nagyban növelték volna a NySz. értékét.

5. WENDELINUS «*Medulla Latinitatis*» cz. műve. A latin nyelvtani oktatásnál nagy súlyt helyeztek a tanítók a XVI., XVII. században a latin frázisokra. Az ékes és szép latin beszédhez szükség volt ezek pontos ismeretére. COMENIUS «Eruditionis Scholasticæ pars II.» czímű műve «Grammatica Janualis» részében a frázisokról szóló tudnivalók a grammatika egyik fontos részét alkotják. Csak azt kell megjegyeznem, hogy a XVII. században frázison kissé többet értettek, mint manapság. COMENIUS a frázisokat 15 csoportba osztja, s ezek között frázisok az olyanok is, mint «Romulus rex», vagy «vir magni ingenii», «puer ingeniosus» stb. Hogy a tanulók a frázisokat megtanulhassák, mindenekelőtt nyomtatott frazeologiákra volt szükség. A XVII. század folyamán iskoláinkban két ilyen frazeologiáról tudunk; az egyik tisztán latin nyelvű szótári frazeologia, szerzője ALSTEDIUS JOH. HENRICUS;*) a másik frazeológia magyar értelmezéssel is el van látva, s ennek tárgyalása a magyar szótárirodalom történetébe való. Ez a mű WENDELINUS frazeológiája, s czíme:

«Medvlla priscæ puræque Latinitatis, Quâ omnes linguæ Latinæ idiotismi è purioribus et classicis omnibus scriptoribus, quorum

*) PÁRIZ szótárának BOD-féle kiadásaiban BOD PÉTER a többi közt ezeket írja: «Vocatus erat luculentô mille Tallerorum Salariô ad Academiam [értsd: Alba-Juliacensem] .... JOHANNES HENRICUS ALSTEDIUS, per anagramma *Sedulitas* ex vero dictus: qui plures in usum Discentium edidit libellos; *Lexicon* quoque seu Phrases alphabetico ordine digestas, vocabulorum *Centurias.*» SZAMOSI JÁNOS (vö. Erd. Múzeum 1874. I. 31. l.), majd DÉZSI LAJOS (vö. Magyar író és könyvnyomtató u XVII. századb. 295. l.) e szótári műről úgy írnak, mintha az latin-magyar frazeológia volna. ALSTEDIUS szóban forgó művének «Lativm in nvce, Id est Rvdimenta lexici latini . . . Albæ-Juliæ M. DC. XXXV.» (a M. N. Muz. példányának jegye: RMK. II. 765.) a czíme, s benne a 67—225. lapokon «Sylvvla vocvm latinarvm exhibens Origines hujus lingvæ, ita ut harmonia notationis, et series derivationis atque compositionis juvet memoriam» fejezettel ábécze-rendben közölt latin nyelven írt latin etymologiai szótár van. Magyar értetmezés sehol sincs, s így e műnek a magyar szótárirodalomban helye nincs (vö. még SZABÓ K., RMK. II. 497. szám).

in Scholis admittitur autoritas; plenè planéque; secundum seriem verborum et particularum omnium, repræsentantur, ita ut copiosior, quàm ante hâc. Phraseologia exhibeatur, discentium studiis usibusque accommodatissima. Denuò Impressa Albæ Juliæ. Typis Celsissimi Principis. M. DC. XLVI.»

A mű*) előszavát a szerző, «Marcus Fridericus. WENDELINUS,**) gymnasii Anhaltini rector ac professor» írta. Ez előszóból megtudjuk, hogy WENDELINUS ezt a frazeológiát a zerbst-i gimnáziumban már 1627-ben tanította, s hogy nyomtatásban a mű először 1633-ban jelent meg. A czímlapon levő «denuo impressa» tehát azt jelenti, hogy most újból nyomtatták e művet. Ebben az új kiadásban van a magyar értelmezés először közölve.

WENDELINUS előszava után következik a mű kiadójának, BISTERFELD tanárnak az előszava. Ebből az előszóból megtudjuk, hogy a Németországból behítt két gyulafejérvári tanár, PISCATOR FÜLÖP LAJOS és BISTERFELD JÁNOS HENRIK hasznosnak látta ezt a németországi tankönyvet a mi iskoláink részére is kiadni.

Ez előszavak után következik a tulajdonképpeni frazeológia három főrészre osztva. Az első részben ábécze-rendben föl vannak sorolva a latin igék, minden ige értelmezve van magyarul is; az értelmezés után az igével alkotott frázisok, a melyek azonban magyarul nincsenek értelmezve. A második részben a határozószók és kötőszók, a harmadikban a præpositiók egybeszerkesztésével járó latin frázisok vannak közölve («Idiotismi sermonis latini, in usu particularum: Et primum quidem adverbiorum et conjunctionum»; «Idiotismi sermonis latini: in usu Præpositionum»). A könyv végén pedig pontos magyar szó-

*) Meglehetős ép példánya van a M. T. Akadémia könyvtárában, jegye: Nyelvt. O. 744. A M. N. Múz. csonka példányának RMK. 885. a jegye. Én a kolozsvári ref. kollégium példányát használtam, jegye RMK. 473. E példányban a 488—491., 494—497. lap közti rész hiányzik. Más példányokat l. SZABÓ, RMK. I. 786.

**) WENDELINUS M. F. szül. 1584-ben, meghalt 1652-ben. Az anhalti herczegségben levő Zerbst város gimnáziumának a rectora volt. «Systema theologicum» cz. művét APAFI MIHÁLY fordította magyarra 1674-ben (vö. JÖCHER, Allg. Gel. Lex. és SZABÓ, RMK. I.).

mutatót találunk, melynek czíme: «Index Vocum Hungaricarum quæ in hâc Medulâ Latinitatis continentur».

Hogy fogalmunk legyen arról, milyen mértékben vannak az egyes latin szók magyarul is értelmezve, szolgáljon mutatványul a következő néhány példa:

«Abdicare.
Meg vetni. El hagyni.
Abdicare legem: Magistratum: se magistratu: se consulatu: tutelâ, libertate.»
«Conspicere, conspexi, conspectum. *Nézni. Látni. Reá figyelmezni.*
Conspicere ex monte aliquem, sibi, quæ sünt in rem suam.
Conspici infestis omnium oculis» stb.

«Interea.
Azon-közbe.
Interea temporis.
Interea dum hoc facis.»
«Tunc.
Akkor.
Tunc cum genitivo.
Tunc temporis.»
«Uspiam: usquàm:
Valahol.
utrum consistere uspiam velit.
An quisquam usquam gentium est æque miser?» stb.

«Extra.
Kün. Küvöl.
Cum solo accusativo locum significat.
Extra urbem, domum. extra omnem aleam.
Extra exprimit præpositiones alias: præter.
Nemo extra te unum est. sine.
Extra jocum. extra culpam» stb.

E néhány példából látható, hogy a szerző előtt csak a latin nyelv frázisai voltak fontosak, a kiadók sem akarták e frázisokat magyarra is lefordíttatni. Hogy azonban a tanulóknak megkönnyítsék a dolgot, a frázisok alapjául szolgáló czímszót magyarra is átültették. Érthető tehát, ha azt mondjuk, hogy a Wendelinus-féle «Medulla»-ban levő magyar szókészlet aránylag kis terjedelmű, s jól esik megjegyeznünk, hogy a mi magyar nyelvi szempontból értékes a frazeológiában, az benne van a NySz.-ban. Néhány szót azonban szólnunk kell a «Medulla»-ban levő magyar szókészletről. Hogy ki látta el a frazeológiát magyar értelmezéssel, nem tudjuk. A németországi eredetű kiadók aligha a fordítók. Azt azonban szépen kimutathatjuk, hogy a «Medulla» magyar szavai Geleji Katona István 1645-ben megjelent Magyar grammatikátskája helyesírási elvei szerint vannak írva, s így valószínű, hogy a magyar értelmező valamely gyulafejérvári tanár. esetleg maga Geleji Katona lehetett. Erre nézve bizonyítékaink a következők:

a) A «Medulla»-ban előforduló magyar igék közül a tiszta *v*-tövűek (vö. Simonyi TMNy. 254.) főnévi igenévi alakjukban állandóan *v*-vel vannak írva, tehát: *fuvni* (1137., 2182. szám alatt), *fel-fuvni* (1299., 2246. sz. a.), *jövni* (1894., 2230., 2372. sz. a.), *meg-jövni* (1994., 2095. sz. a.), *ki-lövni* (1062. sz. a.), *nővni* (2279. sz. a.), *szövni* (2299. sz. a.), *belé-szövni* (1398. sz. a.), *eleiben-szövni* (1875. sz. a.), *meg-szövni* (1781. sz. a.), *vissza-szövni* (2088. sz. a.). A tiszta *v*-tövek ez írásmódja szerintem nem a kiejtésben, hanem Geleji Katona István következő tanításában leli magyarázatát: «A' melly *verbum*nak, *thema*jaban *v* bőtű vagyon, a tőbb rola ágazott *persona*kban és *tempus*okban is ott kell lennie. Mint: .... *hivni* ... *jővni*, ... *buvni* ... *sivni*, *rivni*, *szivni*, *nővni*, *szővni*, *nyővni*, *ovni* ....» (Magy. gramm. XIII. §.).

b) A *-val*, *-vel*-ragos alakokban a «Medulla» mássalhangzón végződő szavaknál állandóan *v*-vel való alakokat közöl, tehát: *arokval* (2357. sz. a.), *ajandekval* (2033. sz. a.), *etelvel* (2383. sz. a.), *haszonval* (1897. sz. a.), *kevésvel* (542. lapon), *sorsval* (2226. sz. a.), *színvel* (1875. sz. a.), *vetésvel* (2263. sz. a.). Közismert dolog, hogy a keleti székelység, a csángóság, a palóczság, valamint a zempléni magyarság egy részének nyelvében a *-vel* rag *v*-je mássalhangzó után is megmarad, mindazonáltal azt tartjuk, hogy a «Medulla»-ban közölt *v*-vel való alakok csak írott alakok Geleji Katona István helyesírási elvei szerint, a ki Magyar grammatikátskájában (XVII. §.) ezt mondja: «Az *ablativus*ok, mellyek mellè *praepositio cum* tétetik, igazán *val*-ban, vagy *vel*-ben mennek ki, s nem pedig az utolsó *consonans*oknak meg-kettőztetésekvel. Mint .... *Abrahamval*, *Isaákval*, *Jákobval* .... *allatval*, *akaratval*» stb.

c) Az előző két pontban felsoroltakat megerősíti az, hogy a *-vá*, *-vé*-ragos alakok a mi szótárunkban — az egy *hírré* esetet kivéve (2036. sz. a.) — mássalhangzó után is *-vá-*, *-vé*-vel vannak írva, tehát: *kevesvé* (542. lap), *kitsinyvé* (542. lap), *közönségesvé* (1947. sz. a.), *közvé* (2411. sz. a.), *rabvá* (1495. sz. a.). — Ez a mássalhangzó utáni *v*-vel való írás grammatizáló, tudákoskodó írásmód, melynek legrégibb nyomát Geleji Katona István «Titkok titka» cz. művében találjuk (vö. *jókvá*, TMNy.

672. l. jegyzet), de a melyről Magyar grammatikátskájában külön nem szól.*)

E három pontban felsorolt bizonyítékok kétségtelenül vallják, hogy WENDELINUS «Medvlla»-jának magyar értelmezője a helyesírásban GELEJI KATONA ISTVÁN híve volt. Hogy név szerint ki volt ez az értelmező, nem tudjuk, valószinű azonban, hogy valamelyik gyulafejérvári tanár, esetleg maga GELEJI KATONA az értelmező.

MELICH JÁNOS.

*) A ritka előfordulású palócz *gánäjrá*, *szépvé* szintén újabb analógiás alakulás lesz (vö. SZINNYEI, NyK. XXXV. 134, 135. és SUS. Aik. XXIII_8).

Leg-. KÚNOS IGNÁCZ a NyK. 16: 456. lapján a török fölsőfokból s a *legott*, *legelső*, *legutolsó*-félékből helyesen következteti, hogy a magyar fölsőfok *leg*-je eredetileg nyomatékosító szó volt. Abban azonban nem adhatunk neki igazat, hogy a *leg*- mása a finn *liika* «nimius, superfluus» és (ha ugyan nem finn jövevényszó) a lpN. *ligge*, *līge*. Az utóbbi, a melynek a pontos alakja *liǥgi*- (∾ lpS. *līkē*-), csakugyan a finnből van átvéve, de a f. *liika* maga is jövevényszó (vö. THOMSEN, BFB. 195). Én a m. *leg*- mását a cser. *leñ* «sehr» (SUS. Aik. VII. 40) szóban látom, a melyben GENETZ meghatározása szerint «*e* bezeichnet einen ziemlich offenen gutturalen Vokal zwischen *a* und estnisch *õ*» (uo. az előszó 2. lapján), tehát a FUF. hangjelölése szerint: *lęŋ*. (Vö. NyH.[8] 104.) *Sz. J.*

A háromszéki nyelvjárásról.[1]

A székely nyelvjárásokról GELEJI KATONA ISTVÁN Magyar Gramatikátskája (1645.), söt már BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN és SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi erdélyi történetírók óta sokan és sokat írtak. Kivált mióta a XVIII. század vége felé a nyelvjárásokra s a székelyekre is ráterelődött a figyelem, és mióta a múlt század elején nyelvjárásaink osztályzásával és sajátságaik leirásával is megpróbálkozott PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, a költő és tudós, s GÁTI ISTVÁN, egy magyar gyorsírás-rendszer feltalálója. És kivált mióta a hatvanas évektől fogva BUDENZ, LŐRINCZ KÁROLY és KRIZA különösebben ráirányították a figyelmet a székely nyelvjárásokra, s mióta külömben is nyelvészetünk újabb és nagyobb lendületet nyert. Ma már egész kis irodalmuk van.

Ez irodalmat érintve és összegezve, a XVIII. században KALMÁR GYÖRGY Prodromusa (1770.), BENKŐ JÓZSEFnek, a tudós középajtai református papnak Transsilvaniája és egyéb művei, s ezeken kívül BOD PÉTERnek a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő «Siculia hunno-dacica» czímű kéziratban olvasható történeti munkája említendő, melyben a székelységet s annak székeit, köztük kivált szülőhelyét, Kézdiszéket részletesen ismerteti s mely BENKŐ műveinek is forrásul szolgált.[2]) Utána a szintén székely születésű BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded szótára (1789.), Magyarság virági (1803.) s egyéb művei: Orthographiai és grammatikabéli észrevételei (1800.) stb. említendők;[3]) míg P. HOR-

[1]) Ily czímen készülő történeti alapú monographia bevezetése. Bemutatta szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1906. jun. 11-ikén tartott ülésén.

[2]) L. Nyelvjárásaink ügye és teendőink cz. dolgozatomat, M. Nyelv I. évf. 294. l.

[3]) Külföldön meg ADELUNG Mithridatese 2: 780. l.

VÁTH ÁDÁM és GÁTI ISTVÁN a Marczibányi-alapítványra kitűzött 1815., 1816., 1817. esztendei kérdésekre a Magyar Nemzeti Múzeum Jutalomfeleleteiben, az I., illetőleg a II. kötetben (1821.) értekeznek s a székelyek nyelvjárásáról is sok érdekes megjegyzést közölnek. — Attól kezdve a 60-as évekig GYARMATI SÁMUELnek Okoskodva tanító Magyar Nyelvmesterén (1794.) és 1816-ban megjelent Vocabulariumán kivül, mely toldalékban székely szókat is közöl, K. I. (talán KOVÁCS ISTVÁN) felszólalása: «A védelmeztetett Nemes Székely Nemzet» (Tud. Gyűjt. 1818. 8. k.) és SZABÓ JÓZSEF Székely szavak cz. közlése (id. f. i. 1827. 1. füz.) említendő. Míg KÁLLAY FERENCZnek Historiai értekezése a nemes székely nemzet eredetéről (Nagy-Enyed, 1829.) utalásaival és adataival érdekes, — többek közt azzal is, hogy KOVÁTS TAMÁS philosophiæ doctor is értekezett 1828-ban a székely nyelv különösségeiről a Marczibányi-fundatio által még 1822-ben feltett kérdésekre, mely munka azonban, úgy látszik, ma valahol lappang.*)

A következő időkből a nagytudományú HORVÁT ISTVÁNtól A székely nemzet nyelvéről (Tud. Gyűjt. 1834. 1 : 110.) és GEGŐ ELEKnek A moldvai magyar telepekről 1838-ban kiadott munkája, a Magyar Tud. Akadémiától ugyanakkor kiadott régi Tájszótár, JERNEY JÁNOSnak az ötvenes évek elején megjelent keleti utazása, valamint megelőzőleg KÖPPEN orosz tudósnak a székely nyelvjárásokat is érintő becses német értekezéskéje említhető, mely 1826-ban, Szent-Pétervárott jelent meg s melyről már másutt szóltunk.**)

Továbbá említhetők FÉNYES ELEKnek hazánkat több ízben alaposan leíró munkái és VASS JÓZSEFnek a dunántúli nyelvjárásról írt terjedelmes dolgozata (MNy. V.); utóbbi mint olyan, a mely már egybevetéseket is tesz a székely és göcseji nyelvjárás közt. VASS JÓZSEF t. i., a ki Dunántúl született, később mint piarista tanár Kolozsvárra került, s itt alkalma lehetett a székely nyelvjárás megfigyelésére. Ezekre következik a HUNFALVY P. szerkesztette Magyar Nyelvészetben a Székely beszéd, első közlés, A hétfalvi magyar nyelv sajátságáról egy oda való ifjú

*) Vö. Nyelvjárásaink ügye és teendőink cz. értekezésemet id. h.
**) Id. értekezésemben, id. h. 298. l.

tudosítása alapján írt kis czikk s második közlés BUDENZtől: «Adalék a székely beszéd ismertetéséhez» — becsecs megjegyzések a székely nyelvjárások osztályzására és egyebekre nézve (MNy. V. 1860), a miket a Székelyföldön pár heti átutazása alatt tett és a következő évben néhány székely tájszó közlésével is kiegészített (MNy. 6.). — Utána LŐRINCZ KÁROLY jön,*) ki főként a háromszéki nyelvjárásról ír, de egyes megjegyzéseiben az egész székelységre hivatkozik. Becses és gazdag gyüjtéseit a háromszéki nyelvjárásról írt terjedelmes dolgozatában (MNy. 6.), Kapnikbánya és vidéke nyelvjárásában (NyK. 2. VASS JÓZSEFtől rendezve hivatkozásokkal Háromszékre is), a háromszéki nyelvjáráshoz adott pótléksoraiban (NyK. 3; ugyancsak VASStól rendezve) és a Nyr. négy első kötetében közölt adalékokban értékesítette. — BUDENZ után KRIZA is fellép már a Szépirod. Figyelő 2. évf. második felében (1862.) s nemsokára a Vadrózsákban (1863.) közölt becses szövegeivel, tájszótárával, jegyzeteivel s a székely nyelvjárásokról adott néhány szavával; és a NyK.-ben (X.) s a Nyr.-ben (I—IX.) is igen becses és csaknem kifogyhatatlan adalékokkal járul az egész székelység s ennek körén belül egyes nyelvjárások ismeretéhez. Közben MEDGYESI BÁLINT (MNy. 6: 172.) és IMECS JÁKÓ (u. o. 366.) szolgáltattak újabb adatokat egyes vidékek nyelvének ismeretéhez, szókat és szólásmódokat; FOGARASI JÁNOS pedig KRIZA «Székely népköltési gyüjteményét» ismerteti nyelvészeti tekintetben, bő apparatussal (NyK. 3., 4. és Magyar Sajtó cz. hirlap 1864. 119., 120. sz.).

Itt említendő ORBÁN BALÁZStól A Székelyföld leirása is (1868—73.) több kötetben. Ezekkel részben egyidejüleg, részben utánuk kutatások történnek: VESZELY, IMETS és KOVÁCS utazása Moldva-Oláhhonban, 1868. (megjelent M.-Vásárhelyt, 1870.) és ismertetések jelennek meg a moldvai és gyimesi csángók nyelvéről (SZARVAS G., MUNKÁCSI B., KÚNOS IGNÁCZ: Nyr. 3., 9., 10.), melyeket a székely nyelvjárásokkal egyezőknek mutatnak ki. Viszont mások a Nyr.-ben tájszavakat, szólásformákat, nyelvtani

*) Szül. 1817-ben, felszentelt róm. kath. pap, előbb Marosvásárhelyt gimn. tanár, majd Kapnikbányán, Sepsiszentgyörgyön (1848) és később ismét Kapnikon s másutt káplán és plébános. (Vö. BEKE ANTAL: Az erdélyi papnövelde története, 1870.)

apróságokat és szövegeket közölnek részint az egész székelységre, részint egyes nyelvjárásaira vonatkozólag; míg mások egyik vagy másik irányban röviden összegezik egyes székely nyelvjárások sajátságait. Így FAZEKAS ELEK az udvarhelyszéki nyelvjárást az udvarhelyi főreálisk. 1873. évi értesitőjében (vö. SZARVAS birálatát, Nyr. 3 : 260.), SZOMBATHY IGNÁCZ az udvarhelyi nyelv idegen elemeit u. o. 1874. évi értesítőben; NAGY IMRE a csiki tájszólást a Székely Egylet IV. évkönyvében. 1879.

Fonétikánk előrehaladásával és a Nyr. hatása alatt, mint általában többi nyelvjárásainkkal, a 80-as évek óta még behatóbban foglalkoznak e nyelvjárásainkkal is. Az érdem első sorban STEUER JÁNOSÉ, a ki 1888-ban «A székely nyelv hangjai»-val vonta magára a figyelmet. (Megjelent a székelyudvarhelyi reál-isk. XVII. évi értesítőjében és különnyomatban is.) A következő években apróbb megjegyzéseiben több hang-, szó- és mondattani sajátságra figyelmeztetett. (Nyr. 18., 19., 20. k. és Hunfalvy-Album.) Majd a székely diftongusokról, csiki székelységről, a székely hangrendszerről tájékoztatott, s a székely nyelvjárások osztályozását és térképét is adta (Nyr. 22. k.). Első értekezése után egy évvel SIMONYItól (A magyar nyelv 1. kiad. 1. k. 1889.), három évvel később pedig BALASSA JÓZSEFtől vettük (A m. nyelvjárások 1891.) az egész székelység s e körön belül a nyugati és keleti székelység nyelvjárásának leirását.*) BALASSA már előbb az Ethnographia I. évfolyamában (1890.) is szólt a székelyek nyelvéről NAGY GÉZÁval polemizálván; mibe ZOLNAI is beleszólt (Nyr. 20 : 553.), a kivel így szintén vitáznia kellett (L. Nyr. 21. k.). Vitatkozott STEUERral is újabb dolgozatairól (l. Nyr. 22. k.). BALASSA külömben itt-ott LŐRINCZ KÁROLYnak és másoknak sokszor nem épen pontos és megbízható adataira épített.

STEUER később felhagyott a jelzett kutatásokkal, a mi kár volt nyelvészetünkre, s csak újabban lépett nyomaiba HORGER ANTAL brassói tanár és nyelvjáráskutató, ki a halmágyi nyelvjárás-szigetről adott alapos dolgozatával (NyK. 31. k.), a marostordai, udvarhelymegyei és kis-küküllőmenti székely nyelvjárásokról közölt nyelvjárási jegyzeteivel (Nyr. 32. k. 1903. és kü-

*) SIMONYI a Pallas Lexikonában is írt a székely nyelvjárásokról s e körön belül a háromszéki nyelvjárásról.

lönnyom. NyF. 13. sz.), a Székely-Udvarhelytől Brassóig tett nyelvjárástanulmányi útjának megfigyeléseivel (Nyr. 33. k. 1904.), a csángó nép és név eredetéről közölt igen becses tanulmányával (Erd. Múz. 1905. 2., 3. füz.), tájszóközléseivel (Nyr.) és legújabban a keleti székelység nyelvjárási térképéről közölt összefoglaló czikkével (M. Nyelv. I. 446. l. térkép-melléklettel) elismerésre méltó érdemeket szerzett e téren. — Rubinyi Mózesnek a moldvai csángók nyelvjárásáról szóló tanulmányai (Adalékok és Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához, Nyr. 1901—1902. és különnyom.) valamint többi ide vonatkozó czikkei és dolgozatai (Ethnographia, Erdély, Nemzeti Iskola stb.) az újabb időből kiegészítik idevonatkozó tudásunkat. Ép így Szabó Dezsőnek Csikszentdomokos nyelvjárásáról és újabban Gencsy Istvánnak a gyergyói nyelvjárásról közölt dolgozata (Nyr. 32., 34. és különnyom. NyF.) bővítették a csiki nyelvjárásokról való ismeretünket. Szeremley Császár Lóránd a keleti székelység háromszéki nyelvjárásához szolgáltatott adatokat (Nyr. 1904. Czofalva községből). — A hétfalusi csángók nyelvére vonatkozólag nehány adat található Paál Géza idevonatkozó, inkább ethnographiai czikkében (Brassói róm. kath. gymn. értes. 1892/3.), valamint Kolumbán Lajosnak A hétfalusi csángók a multban és jelenben cz. munkájában (Brassó, 1904.).

Az egész székelység nyelvére nézve becses adatokat szolgáltatnak Kozma Ferencznek A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota czímű műve (1879.) és az Osztrák-Magyar monarchia leírása cz. gyűjteményben, XX. k. a Székelyekről és nyelvükről közölt czikke; valamint Hankó Vilmosnak a Székelyföld cz. szép műve (1896.). Továbbá a székely kérdés irodalma: Hunfalvy, Nagy Géza, Jakab E., dr. Sebestyén Gy., Thúry J. és mások műve (L. Pallas Lexikona 15. köt. a kérdés repertoriumát Sebestyéntől és Évkönyv a marosvásárhelyi székely társaság századik összejövetele alkalmából, könyvészeti jegyzék a végén, Marosvásárhely, 1904.).

Összefüggő szövegeket nyújt a székelység s itt egyes helységek nyelvére a Vadrózsákon kívül az Arany-Gyulai féle Magyar népköltési gyűjtemény I. kötete is (1872.), de kivált a III. kötet (1882.), a mely egyenesen székelyföldi gyűjtés Kriza J., Orbán B., Benedek E. és Sebesi Jób gyűjteményeiből. Ehhez járulnak

a Nyr. népnyelvi közleményei s legújabban MAJLAND OSZKÁR Székelyföldi gyűjtése (M. Népk. Gyűjt. VII. k.) Udvarhely és Háromszék megye területéről. Stb. Régi székely tanúvallomásokat, jegyzőkönyveket és egyéb nyelvjárási szövegeket találhatni a Székely Oklevéltár cz. becses gyűjteményben és más egykorú emlékekben.

Egy elszakadt, Székelyföldről kivált nyelvterületre vonatkozik JANKÓ JÁNOSnak Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar (székely) népe cz. munkája (Budapest 1893.) s PÁLFI MÁRTON Nyelvjárásparódia cz. czikke, Nyr. 1905. — Külön a háromszéki nyelvjárásra SIMONYInak a Pallas Lexikonában egy kis czikke (8. k.) s Tájszók a háromszéki iskolákban cz. czikk, Székely Nemzet 1900. jan. 8. számában. A háromszéki nyelvjárás időalakjairól és módjairól szól legújabban szerzőnek egy dolgozata (NyK. 1905. 3—4. és 1906. 1. füz.), melylyel egyidőre le is zárhatjuk ez irodalmat.

Ez a többi nyelvjárásterületekéhez viszonyítva aránylag nagy irodalom első pillanatra tán feleslegesnek mutathatná, hogy egyes székely nyelvjárások területén tovább munkálkodjunk. Azonban közelebbről vizsgálva, nemcsak hogy nem teszi feleslegessé, de sőt éppen sürgeti, hogy újabb megfigyeléseket tegyünk. Mert míg egyes székely nyelvjárásoknak külön leírása még nem igen van; a mi van, csak hézagos, vagy mivel igen alapos kiván lenni, kellő kritika hiányában igen sokat általánosít, nyelvtudományunk, különösen hangtanunk előrehaladása miatt pedig a mai színvonalat sokszor nem üti meg. A régebbi dolgozatokat értem. — Azok az általános értekezések és észrevételek pedig, a melyek a székely nyelvről általában szólnak, tapasztalatom szerint — sokszor az újabbakat sem véve ki — több pontjukban nem találnak az egyes vidékekre. Pedig a közlők az illető sajátságról hangsúlyozzák, hogy az egész székelységben következetesen megvan (pl. STEUER a kétféle *é*-ről, Nyr. 22 : 372.), vagy legalább nem említik azon vidékeket, a melyeken e sajátság már nem tapasztalható következetesen, noha jól tudják s ők maguk is említik, hogy a Székelyföldön «sokhelyt szomszéd falvak beszéde is eltér egymástól» (STEUER, Nyr. 22 : 127.).

Általában a székely nyelvjárásokra vonatkozó eddigi értekezések — mint a többi nyelvjárásainkról szólók nagyobb része

is — a mellett, hogy az újabbak kivételével nem ütik meg a mai tudományos színvonalat, sokszor nem elég alaposak, vagy jó megfigyelések mellett helyteleneket, talpraesett észrevételek mellett elhibázottakat, elnagyoltakat is foglalnak magukban, s így több tekintetben kiigazításra és pótlásra várnak. És e kiigazítás annyival sürgősebb, mivel az újabban dolgozók túlnyomó részben készpénznek vettek mindent, mit elődeik a legtöbbször kritika nélkül egybeírtak, s felhasználták a nélkül, hogy a helyszínén utána jártak volna. Úgyhogy ma 40 évvel később is méltán hangsúlyozhatjuk KRIZÁnak, ki e tekintetben is mintaképünk lehet, ide alkalmazható nyilatkozatát, mely szerint abban, «a mi téve van, mennyi még a tisztázni, a kiigazítani való!» (Vadr. 546.)

De a pótlás is sürgős. Sürgős különösen a székely nyelvjárásokra nézve, a melyekben annyi érdekes és értékes sajátság van, mind a szókincset, mind a hang-, szó- és mondattant illetőleg, mely sajátságokra eddig a legtöbb dolgozat még nem figyelmeztet. Pedig feltárásuknak nemcsak nyelvtudományunk, de a székelyek homályos múltjának megírója is hasznát vehetné, sőt talán egyenesen fáklyára találhatna bennük!

E kiigazítások és pótlások szükségességét érezve, kutattam és óhajtottam már régóta a háromszéki nyelvjárást újra feldolgozni és leírni, mivel különösen e nyelvjárásra mint szülőföldem nyelvére nézve tapasztaltam közlésekben olyan észrevételeket, a melyek nem állhatnak meg, bár újabb kitűnő műveinkbe és értekezéseinkbe is itt-ott becsúsztak.

A háromszéki nyelvjárásról ugyanis, mint észre vehettük, még többet írtak, mint a többi székely nyelvjárásokról s LŐRINCZ KÁROLYnak e nyelvjárásról szóló dolgozatára (MNy. 6. 1861.), melyet fennebb említettünk, méltán írta SIMONYI (A m. nyelv[1] I. 1889. 232. l.): «leggazdagabb tartalmú valamennyi nyelvjárásleírásunk közt; még arra is kiterjed, a mi nincs meg a háromszéki nyelvjárásban, s ez sok tekintetben tanulságos egyes jelenségek elterjedése módjára nézve» stb. Azonban, mint már «Nyelvjárásaink tanulmányozásához» szóló dolgozatomban (Nyr. 1903.) rámutattam, LŐRINCZ valóban dicséretre méltó buzgalommal gyűjtött és ez elismerést ma is méltán megérdemli, de nyelvjárásleírásának gazdag tartalma nem mind a nép ajkáról való s nem is az egész nyelvjárás területéről. Valamint STEUER JÁNOSnak a

háromszéki nyelvjárásra tett vonatkozásai azt árulják el, hogy Háromszéken nem járhatott, legfölebb Erdővidéken. Egy pár téves adata pedig, valamint a Lőrinczéi is, bejutottak Balassa és Simonyi műveibe. Kriza nagybecsű gyűjtése pedig Háromszékre vonatkozólag inkább csak Árkos vidékéről (Sepsiszentgyörgy mellett) és a régi Miklósvárszékről való, bár a többi részek nyelvkincse is szövegében hasonlít e részekéhez. (Vö. mindezekre Nyr. 1903. 421—26. l.).

Ez érdemes gyűjtőkön kívül Paal Gyula, Gáborfi Károly, Sándor János, Roth Ferencz, Zajzon Dénes, Temesvári István, Incze György, Benedek Elek, Fülöp Adorján, Veres Ferencz, Kanyaró Ferencz, Nagy Gábor, Kis Pál, Kövér Sándor, László Dávid, Baló József és mások is közöltek e nyelvjárásunkra vonatkozó adatokat (Nyr. 1—10, 13—20, 25. és újabb kötetek, vö. a Nyelvőrkalauzt) tulnyomólag tájszavakat és szólásformákat, egy páran nyelvtani megjegyzéseket is (Kriza és Incze Gy.). Azonban ama közlésekben is vannak hibák,*) s így e nyelvjárás gazdagabb irodalma még tán több kiigazításra vár, mint a többieké.

Ezt tapasztalva vállalkoztam már 11 évvel ezelőtt egyetemi hallgató koromban e nyelvjárás új leírására,**) s azóta is folyton gyűjtöttem; azonban leírásom kidolgozására és közzétevésére folyton közbejött teendőim miatt mindeddig nem gondolhattam.

Mert egy másik czél is lebegett szemem előtt, s az is lelkesített. Eddigi nyelvjárásleírásaink ugyanis általában csak arra szorítkoztak, hogy az illető nyelvjárásnak a mai köznyelvtől s illetőleg az irodalmi nyelvtől elütő feltünőbb sajátságait tüntessék ki, főként a hangtani és szótani sajátságokat, a nélkül azonban, hogy azok régibb vagy újabb fejlődésére reflektálnának s így nyelvtörténetileg is fejtegetnék e sajátságokat. Pedig ma már erre is gondolhatnánk s nyelvjárásaink, mint a nyelvnek valósággal élő nyelvemlékei, ma már n y e l v t ö r t é n e t i a l a p o n is ismertethetők; így tárgyalva még inkább értékesíthetné leírásukat nyelvtudományunk az egész magyar nyelv történetére nézve

---

*) Pl. A varrótű cz. kis mesében Temesvári I. közlésében (Nyr. és Simonyi Tréfás népmesék), s legújabban Erdős Dezsőnek a névmutató kérdésére vonatkozó hibás háromszéki válaszában. Nyr. 1905 : 33.

**) Vö. a kolozsvári egyetem 1895. évi Fasciculusát.

is. Aztán nemcsak az elütő és feltünő sajátságok ismertetésére kellene törekednünk, s nemcsak a hangváltozások aprózására, mint némelyek tették; hiszen így nem domborodik ki a nyelvjárás képe s nem szemlélhetni benne a történeti folyamatosságot, — mondattani, stilisztikai, retorikai és poétikai sajátságai ról még éppen nem lehet fogalmuk. Pedig mennyi sajátság, mennyi szépség, mennyi érdekesség van nyelvjárásainkban utóbbi tekintetekben is! És történeti alapon dolgozva mennyi értékes régiséget és egyebet találunk. Természetesen ez kissé nehezebb eljárás, de gyümölcsözőbb is!*)

Ilyen alapon kivánnám a háromszéki nyelvjárást leírni és e czélból kellő előkészület után a megye térképével kezemben már régebben minden egyes községet bejártam, némely részt többször is, s egyenes megfigyelések és közvetett kérdések, puhatolózások útján nyert eredményeimet másokkal is megfigyeltettem, a hol csak lehetett, s így mintegy ellenőriztem önmagamat is. Megfigyeléseimnél természetesen első sorban a hangtani sajátságokra voltam tekintettel, a melyeket csak saját magunk végezhetünk. S ezt annyival elfogulatlanabbul tehettem, mivel szorosabb értelemben vett szülőföldemnek (Uzon község) a régi Sepsi-szék alsó részének kiejtése közelebb áll az irodalmi nyelvhez, kettős-hangzók nincsenek benne, a többi részek kiejtése meg többé-kevésbbé különbözik e kiejtéstől, s így befolyásolva nem voltam. A fonétikai sajátságok mellett természetesen szó- és mondattani sajátságokat és tájszavakat is gyűjtöttem. Utóbbiak gyűjtésében azonban egyes szives ismerősök segítségével is éltem, kiket részint személyes, részint nyomtatott fölszólítás útján szereztem s a gyűjtés érdekében szóbeli és nyomtatott tájékoztatóval is elláttam.**) Gyűjtésemben szem előtt tartottam a ZOLNAItól is hang-

---

*) Vö. «Nyelvjárásaink tanulmányozásához» szóló czikkemet, Nyr. id. h. 3. közlemény.

**) Vö. id. czikkem különnyomatában a Függeléket, NyF. 13. sz. — Itt érinthetem azt, hogy első és legjobb segítőim egyszerű, jó székely szülőim voltak, kiket hálás tisztelettel említhetek s kiknek sokat köszönhetek, hogy kérdéseimre is, melyekkel zaklattam, mindig szívesen válaszoltak. E mellett főként Incze György volt kovásznai ref. lelkész úrnak s Török Andor (kézdivásárhelyi), Tuzson György (lemhényi), Bots Lajos (polyáni), György Lázár theologus (szárazpataki), Fábián László

súlyozott nyelvjáráskeveredést (vö. Nyr. 19 : 414.). Csakis olyan egyén után tettem jegyzeteket, a ki abban a községben született s községe határán túl nem igen járt. Így különösen asszonyok, még nem iskolázott gyermekek vagy az iskolából már évekkel azelőtt kikerült ifjak beszédén tettem megfigyeléseket, a kik nézetem szerint a legigazabb képviselői községük nyelvjárásának; míg a férfiak, mint afféle életrevaló faj, sokat járnak mindenfelé s a nyelvjárási sajátságokat, főként a kiejtésbelieket levetkőzik.

A jelzett irányban, azaz történeti alapon s ilyen gyűjtes után oly beható ismertetését szeretném adni nyelvjárásunknak, a minőt csak lehet. Így egyszersmind kiegészítném és pótolnám, főként hangtani tekintetben, Lőrincz beható ismertetését s kijavítnám hibás adatait; valamint az idevonatkozólag található más téves megjegyzéseket, észrevételeket, — Budenz, Kriza, Steuer, Balassa és mások esetleg téves adatait is, természetesen főleg és első sorban csak saját gyűjtésemre támaszkodva, vagy magam tudakozódván utána az illető sajátságnak.

Ezzel részben módszeremről és forrásaimról is beszámoltam. Nyelvtörténeti és történeti alapon kivánván tárgyalni a nyelvjárást, természetesen az idevonatkozó — nyelvtörténeti és történeti — irodalomra is tekintettel kell lennem; hogy azonban értekezésem annál értékesebb legyen s eredményeim még megfelelőbb, pozitivabb alapon nyugodhassanak, régibb háromszéki iratokat is igyekeztem figyelembe venni. Mint ilyeneket a Székely Oklevéltárban (II., III., IV., V., VI. k.) található okleveleket (16—17. század), Deák Farkasnak «Uzoni

(bodosi), Elczner Sándor (zalánpataki), Veress Károly (középajtai), Török Albert (miklósvári), dr. Imreh Domokos (étfalvi), Péter Sándor (szörcsei), Bibó József (barátosi), Héjja Kálmán és István (petőfalvi), Imreh Mihály (zágoni), Kozma Miklós és Biszak János (zabolai), Kiss Albert (léczfalvi), Bardocz Árpád és Debreczy Béla (szentkatolnai), Jancsó Gergely (márkosfalvi), Fejér András (futásfalvi), Jakabos Mihály (altorjai), Bodó Farkas (karatnai), Diénes Jenő és Gyöngyösy István (kézdivásárhelyi), Darkó Jenő (dálnoki), Jankó Albert plébános (sárfalvi), Veress Sándor tanító (csomortáni) és Kovács Kálmán (szentléleki) urak gyűjtései jutottak kezemhez, a melyekért e helyen is köszönetet mondani el nem mulaszthatom. Őszinte köszönettel adózom mindazoknak az igen tisztelt lelkész és tanító uraknak is, kik szívesek voltak utamban szívesen fogadni s egybenmásban segítségemre lenni.

Béldi Pál» élete czímű munkájában olvasható levéltöredékeket és tanuvallomásokat (17. század), s a Teleki-kódexnek (Nyelvemléktár XII. k.) sepsiszentgyörgyi FERENCZ fratertől másolt részét (vö. Hunfalvy-Album 7. l., 16. századra) tartottam szemem előtt és értékesítettem. Megjegyzem azonban, hogy kellő kritikával, különösen az utóbbit, mivel mint VOLF rámutatott (Nyelvemléktár 12 : XXI.) ez a FERENCZ frater csak másoló volt. Így több oly sajátságnak kellett megmaradnia másolatában, a mi az eredeti fordítótól származik. Ezeken kívül haszonnal értékesítem MATKÓ ISTVÁN kézdivásárhelyi születésű hitvitázó műveit a 17. századra, CSEREY MIHÁLY Erdély Históriáját és APOR PÉTER Metamorphosisát és levelezését*) a 17—18. századra, MIKES KELEMEN leveleit itt-ott, a 18. századra és MELICH-től a Brassói magyar-latin Szótár töredéket (Bpest, 1905. Akad. kiad.), mely részben határozottan 16—17-ik századi háromszéki nyelvemlék és haszonnal értékesíthető ilyen alapon. Végül BARÓTI SZABÓ DÁVID műveit a 18. század második feléből. — A történeti vonatkozásoknál meg gr. TELEKI DOMOKOS (G. T. D.) Egynehány hazai utazását (Bécs 1796.), LAUKÓ ALBERT-től Felső-Fehér vármegye történetét (Erzsébetvárosi áll. főgymn. értesítője 1903/4.) s a Székely Oklevéltár adatait stb., a mikre majd úgy is mindig hivatkozni fogok, mint segédművekre, valamint egyéb művekre és a közlésekre is.

Eljárásomra még azokhoz, a miket eddig jeleztem, a következőket. Nyelvjárás-leírásokban is kétféle módszer szerint járhatnánk el: vagy összefüggő szövegekből indulhatnánk ki és azokat elemeznők hangtanilag, szótanilag és mondattanilag; vagy pedig a már megszokott analytico-syntheticus irányban haladunk, leírjuk először is a hangokat és hangtani sajátságokat, aztán a szótaniakat, mondattaniakat és úgy tovább, azután adunk szövegeket. Én is ezt az utóbbi megszokott utat követem, a többi nyelvjárásleírásokkal és rendszeres nyelvtanainkkal való egybevetések megkönnyítése végett is, s a hangtani sajátságok bemutatása után a szótaniakat két csoportra osztva tárgyalom: alaktani és jelentéstani sajátságok. Amazok alatt az összetételre,

---

*) Ez utóbbi SZÁDECZKY L. szerkesztésében az Akadémia kiadásában megjelenő Magyar Történelmi Emlékek közt, 37. k.

szóképzésre és ragozásra vonatkozó inkább külső sajátságokat, emezek alatt az átviteleket és egyéb, inkább belső sajátságokat értve, melyek mintegy átmenetül szolgálnak a mondattani sajátságokhoz. A szótani sajátságoknál az eddigi leírásoktól eltérőleg először is a szókincsre mutatnék rá, hogy a külömböző fogalomcsoportok körén belül minő részint eredeti (mai és régi), részint kölcsönzött szavakkal él nyelvjárásunk s mikép értékesít idevonatkozólag más meg más módokat is (új összetételek, rögtönzött szóalkotások, jelentésváltoztatás, stb.), azonban a tájszavakat és az idegen hatásokat könynyebb áttekinthetés végett rendszeresen a mondattani sajátságok után foglalom össze, mint eddig is tették a tájszavakkal. A mondattanra különösen és alaposabban ki szeretnék terjeszkedni az eddigi nyelvjárásleírókkal szemben, a kik itt éppen csak a legfeltünőbb sajátságokat szokták ismertetni. Pedig, hogy a nyelvjárások képe is teljesebb legyen és jobban kidomborodjék a köznyelvvel szemben is, jóformán teljes gramatikát kell adnunk a dialektusokról is, nemcsak úgy, mint eddig többnyire tették és teszik. Ezért is szabad, sőt kell figyelembe venni a történelmi fejlődést is, s nemcsak a mai felötlőbb tulajdonságokat.

Aztán, hogy az addig mondottak összefüggő szövegekben is szemlélhetők legyenek, ilyeneket is fogok adni. Végül a háromszéki nyelvjárásnak a többi székely és magyar nyelvjárásokhoz való viszonyáról is szólok; függelékben pedig stilisztikai, rhetorikai és poetikai sajátságait is érintem, minthogy már ismert nézetem szerint nyelvjárásainknak e sajátságairól is szólhatnánk az irodalmi nyelvben való értékesíthetésük végett. Térképet is mellékelek.

A fennebb említett sajátságok tárgyalásában lehetőleg részletes kivánok lenni, a hosszadalmasságtól azonban tartózkodni fogok. S ha mégis a hangtani dolgoknál, kivált az egyes hangzók tárgyalásánál, kissé hosszadalmasabb leszek, magyarázata az lesz, hogy mivel történeti alapra helyezkedtem, sok nehézségbe kellett ütköznöm: több oly kérdéssel kellett foglalkoznom, a melyek még föltevésesek vagy nincsenek is vitatva. Ha pedig ezekről is nyilatkozni akarunk, nyilatkozatunk nem lehet csak egyszerű kijelentés, hanem okokkal kell támogatnunk. S ezt megkisérlem én is; bár lehetőleg takarékosabban.

A HÁROMSZÉKI NYELVJÁRÁS TÉRKÉPE

JEL MAGYARÁZAT.

STEUER JÁNOSTÓL KISZAKÍTOTT RÉSZEK

I. ALSÓSEPSI TÁJSZÓLÁS
II. ORBAI " "
III. KÉZDI " "
IV. SZENTLÉLEKI " "
V. OLTMELLÉKI " "
VI. MIKLÓSVÁRSZÉKI " "
VII. HIDVÉG-ERŐSDI TÁJSZÓLÁS.

Kászonujfalu
Kászonjakabfalva
Kurtapatak
Esztelnek
Bélafalva
Csomortán
Szászpatak
Kézdialmás
Polyán
IV.
K.SZENTLÉLEK
Berecz
Lemhény
Nyujtód
Volál
Feltorja
Karatna
Altorja
Kézdimartonos
Szászfalu
Fulásfalva
Sárfalva
KÉZDIVÁSÁRHELY
Oroszfalu
Ozsdola
III.
Szentkatolna
Hilib
Felsőcsernáton
Imecsfalva
Gelence
Alsócsernáton
Petőfalva
Haraly
Dálnok
Martonfalva
Márkosfalva
Zabola
Tamásfalva
Szörcse
Páva
Telek
Várhegy
II.
KOVÁSZNA
Czófalva
Barátos
Páké
Kőrös
Nagyborosnyó
Kisborosnyó
Felsőbodoly
Papolcz
Zágon
(Szitabodza)
ROMÁNIA
ROMÁNIA
B e r e c z k i - h.

Rajzolta ERDÉLYI LAJOS dr.

Ezek után mintegy átmenetül a tulajdonképpeni tárgyalásra, lássuk először is nyelvjárásunk területét és árnyalatait.

* * *

Nyelvjárásaink felosztására és területére nézve legújabban HORGER azt a tapasztalatból merített nyilatkozatot tette, hogy a magyar nyelvterületet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen; tulajdonképpen csak az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését lehet pontosan meghatározni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem lehet tulajdonítani (M. Nyelv 1 : 447.). A nélkül, hogy e nyilatkozatot egészen kétségbe vonnók — hisz bizonyos fokig természetes, bár kissé túlzott álláspont (mire nézve vö. BALASSÁT is Nyelvtudomány cz. új folyóirat 60—61. l.) — mint látni fogjuk, beszélhetünk «háromszéki nyelvjárásról» továbbra is; sőt a megye fekvése s a történet alapján, természeti és politikai okok alapján tudományosan is, — ha vannak is közösségei nyelvjárásunknak egyes más székely nyelvjárásokkal. — E nyelvjárás területét pedig STEUER a székely nyelvjárások térképén (Nyr. 22 : 256. l. melléklet) hangtani alapon úgy jelöli ki, hogy északi részén azt a vidéket, mely az Oltnak megyénk területére lépésétől egy félkörben Bereczkig húzódik (vö. STEUER említett térképét megyénk térképével és ld. térképünket), az alcsiki nyelvjáráshoz veszi; az északnyugati részen pedig egy kisebb darabot, melyen Barót, Bodos és Nagybaczon fekszik, a Homoródi nyelvjárásba kerít. Azonban utánjárásom szerint mindkét esetben helytelenül.

Az északi részen ugyanis Bükszád, Peselnek, Szárazpatak, Kiskászon és Szentlélek nyelve egyezik ugyan annyiban az alcsiki nyelvjárással, hogy amott is vannak kettőshangzók, mint emitt, mégpedig *ᵉé*, *ᵃó*, *ᵒő*, újabban pontosabban jelölve *ēⁱ*, *ōᵘ*, *óᵘ* (HORGER, MNyv. id. h. 448.), valamint hosszú *í*, *ú*, *ű* is; de e községek tájszólása is külömbözik az alcsikitól egyben-másban. Hogy e külömbségek közül csak egy párt említsek, míg az alcsiki nyelvjárásban, mint a többi csikiakban is, a *bogar*, *madar*, *szeker*, *fedel*, *level*, *vereb*-féle alakok általánosak, addig e háromszéki községekben, mint általában az egész Háromszéken, nem; s a

most felsoroltak éppen nem fordulnak elő. LŐRINCZ s az ő nyilatkozata alapján KRIZA (Vadr. 553.) és STEUER (Nyr. 22. id. h.) mint már fennebb éreztettem, hibásan hozzák fel ezeket más példák mellett, minők: *szemet*, *menyet*, *fonal*, *füveny*, *ösveny*, *esz*, *tehen*, a melyek már e községekben is, de Háromszék többi részén is mindenütt használtatnak. — Aztán az alcsiki nyelvjárásban, legalább Bánkfalvától és Szentkirálytól kezdve ma is hallhatók a *hójszú* és *âjszú*-féle *j*-s diftongussal biró alakok (HORGER, M. Nyv. id. h.); míg ama háromszéki községekben nem fordulnak elő. — Az említett községek nyelvénél még inkább külömbözik az alcsiki nyelvjárástól az ebbe kerített rész keletre fekvő többi községeinek (ha a térképen utánanézünk: Polyán, Belafalva, Kurtapatak, Esztelnek, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyujtód) tájszólása, a mennyiben — hogy itt is csak egy pár sajátságot említsünk — a *bogar*, *madar*, *szeker*, *fedel*, *level*, *vereb*-féle alakok itt sem «általánosak», valamint nem a *hójszú*-félék sem, és itt kettős hangzók sincsenek. Csak Polyánban tapasztalhatni némi ilyen árnyalatot, de ez is a mellette fekvő Szentlélek hatására vezethető vissza.

De az északnyugati részen jelzett kisebb darabot sem keríthetni a Homoródi nyelvjárásba; mivel igaz ugyan, hogy főkép az öregektől Baróton is hallhatni a község egy részében *ë* helyett *ö*-t (pl. *Pétör*) de csak ritkábban; Nagybaczonban is igen, de itt még ritkábban;*) Bodoson pedig egyetlen-egyszer hallottam e szóban: *embör*. Itt csak nyelvjárások egymásra hatásával van dolgunk, a mit a közeli szomszédságból és kölcsönös érintkezésből is magyarázhatni, s mivel az *ë*-zés, tehát a háromszéki sajátság általánosabb, s mivel maga STEUER szerint is csak némileg csap át a homoródi nyelvjárás Háromszékbe (Nyr. 22: 216.): e kisebb részt is helyesebben és jogosabban a háromszéki nyelvjáráshoz kell visszacsatolnunk, mint amaz északit is. Természetesen a nélkül, hogy a politikai felosztáshoz ragaszkodnánk.**)

---

*) Pedig egy patakon túl Udvarhelymegyében Kisbaczon már *ő*-ző.

**) Vö. HORGER térképét is, M. Nyelv I. évf. melléklet. Ellenkezőleg tán háromszéki hatás Hermány, Füle, Bardocz, Vargyas tájékán az *-ik* birtokos személyrag. STEUER abban is tévedt. Igen, mert ő nem saját, a helyszínén közvetlen szerzett tapasztalatai alapján, hanem másod-, harmadkézből vett adatok alapján szerkesztette térképét. Így az nem is ér sokat.

És annak megvan a maga történeti alapja is, ha utána nyomozunk; különösen amaz északi részre, de emez északnyugatira nézve is. Ugyanis az északi részen levő községek első csoportja Bükszád kivételével, mely utóbbi csak 18. századi háromszéki telepítés Mikóujfaluból (vö. ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása 3 : 59.), eredetileg nem tartoznak ugyan a szorosan vett Háromszékhez, a mely Sepsi, Kézdi és Orbai székekből alakult (id. m. 4. és 9. l.) — s lakóik a legnagyobb valószínűség szerint tulajdonkép nem is székelyek, hanem szabad besenyők (uo. 109. l.), a kik a székelységgel egy zászló alatt szolgálnak 1324-ig, mikor az Aporok jobbágyaivá lesznek s az erdélyi részekben szerte elszórt Felső-Fehérvármegyébe osztatnak be (uo. 113—14. l.). Attól kezdve annak egyik járásaként szerepelnek e községek: Szentlélek, Peselnek, Szárazpatak, Volál, Karatna és Kanta (a mai Kézdi-Vásárhely egy része) egészen a múlt század 70-es éveiig, az új megyerendszer életbe léptetéseig.*) Azonban e jobbára külön életükben is már a természeti viszonyoknál fogva is (Csik felé csak egy helyt volt és van közlekedés: a Kászon völgyében) és fekvésüknél fogva is, a háromszékiekkel érintkeztek első sorban s ezek hatása alatt székelyesedtek el. A mellett tagadhatatlanul Csiknak is lehetett rájuk befolyása az említett úton is (a régi Kászonszék útján) s részben tán erre lehetne viszszavinni a kettőshangzók egyezését. — A többi északi részen levő községek pedig eredetileg is Háromszékhez tartoztak, a régi Kézdi (Kizdi) székbe s így mi sem természetesebb, hogy miután azok is inkább az alvidékre, Háromszékre, mint Csikba voltak utalva ügyes-bajos dolgaikban, nyelvük is általában s kiejtés tekintetében éppen a háromszéki maradt, ha nehány szó átment is az érintkezés folytán az «alcsiki nyelvjárásból» (pl. a *kabala* = kancza, Csomortánban).

Végül amaz északnyugati részen levő három község Nagybaczon egy részének kivételével a régi Miklósvárszékhez tartozott.**) Ezt a széket pedig Zsigmondnak egy oklevele alapján

---

*) Vö. Gr. TELEKI DOMOKOS Egynehány hazai utazásait is 1796. 84. l. és LAUKÓ ALBERT id. ért. 6. l.

**) L. a mai miklósvári járást, de csak Bölönig, mert az azon aluli rész az új megyerendszer életbe léptetéséig Felső-Fehér vármegyének volt egy foltocskája.

(ORBÁN B. id. m. 9. l.) legalább már a XIV. században bekebelezte volt Sepsi- másként Szentgyörgy-szék s így már akkor politikailag is szorosabb érintkezésbe lépett az eredeti Háromszékkel. Ez az első politikai szorosabb érintkezés a XV. század második felében ugyan megszünt, mikor Miklósvárszék sokáig vitatott önállóságát visszanyerte (ORBÁN B. id. h.) és a nemzeti fejedelmek alatt megtartotta (id. m. 10. l.). Azonban a másnemű érintkezést azután is fenntarthatta és fenntartotta bizonyára mint ilyen önálóbb szék is, hisz errefelé a közlekedés elég könnyű s a szomszéd községek lakói a hegyeken is átjárnak egymáshoz. Az újabb megyerendszer életbeléptetésekor meg újra szorosan csatlakozott hozzá, mint a Miklósvári-járás egy része. S ezzel politikai téren is teljessé lett a kapcsolat. Ilyen okok pedig nem lényegtelenek a nyelvjárások egymásra hatásánál. Hogy ama három község nyelve a homoródi hatás ellenére is inkább háromszéki, mint homoródi s így udvarhelyi, arra egyéb okokon kívül bizonyára ez is közreműködött.

Ezek után az előadottak alapján a háromszéki nyelvjárás területét úgy jelölhetem meg, hogy határai nemcsak keleten, délen és nyugaton, de északnyugaton és északon is egybevehetők a megye politikai határaival, s a brassó- és nagyküküllőmegyei, csiki és udvarhelymegyei, homoródi nyelvjárással szomszédosak.

Ezen a megyével tehát egyterületünek vehető nyelvjáráson megfigyelésem szerint hangtani alapon, a kiejtés szerint h é t egymástól többé-kevésbé eltérő á r n y a l a t o t, mondjuk t á j s z ó l á s t külömböztethetünk meg.*) E tájszólások jellemző hangtani sajátságait, melyeknek kapcsán egymástól való külömbözéseik és egyezéseik is kitünnek, tán úgy adhatjuk czélszerübben, ha főként a magánhangzókra szorítkozunk, ezeknek azonban mindhárom csoportját (felső, középső és alsó nyelvállásúak) áttekintjük az egyes tájszólásokban. Azonban minthogy ez áttekintésekban az ú. n. liquidált és pótló nyujtásból származó hosszú magánhangzókkal is lesz bajunk, hadd szóljunk először röviden ezekről.

*) Úgy hogy tulajdonképpen eredeti történeti alapon háromszéki nyelvjárásokról is szólhatnánk.

A rövid magánhangzók a folyékony, ú. n. liquida mássalhangzók *(l, r, j)* elé kerülve, ha azokkal egy szótagban állanak, némely nyelvjárásokban s így Háromszéken is kissé hosszabban hangzanak, pl. a *bojt, rojt* szókban *(bôjt, rôjt)* s ez az ú. n. liquidatio; némely ilyen szóban meg a magánhangzó után álló *l* v. *j* ki is esik pl. *vót* (volt) s ez az ú. n. pótlónyújtás. A rövid hangzóknak olyan liquidák előtt hallható hosszabb s ilyen pótlónyújtás folytán megnyúlt hosszú változatait nyelvészeink nem igen szokták megkülömböztetni, vagy egy jellel jelölték és jelölik, s mint az időtartamra, a képzésre nézve sem igen külömböztetik meg őket egymástól. Balassa a Phonetika Elemeiben (1886.) az olyan félig hosszú hangokat először a hang fölé tett kettős ferde vonással jelölte (pl. *a̋*), később a Nyelvőrben szokásos ^ jelt használta, melylyel egyszersmind a széles ejtést is érzékíteni akarta. Steuer előbb a hangzó fölé tett «—» vízszintes vonást, később szintén a ^ jelt alkalmazta. Újabban pl. Horger a vízszintes vonást használja a széles ejtés (lapos nyelvvel ejtett hosszú hangzó) jelölésére; ellenben a szűk ejtésű liquidált hangokat egyszerűen hosszú *ó*-val, *ő*-vel jelöli effélékben: *csukór, bukór* (csokor, bokor, Halmágyi nyjárás-sz. NyK. 31. k.). Az utóbbi jelöléseket egyszerűség kedvéért mi is megtarthatnók; azonban — bármennyire szeretem az egyszerűséget — tudományosan pontosabb fonétikai jelölésre van szükségünk legalább a háromszéki nyelvjárásra nézve, mint tapasztaltam. (S így van ez valószinüleg más, különösen székely nyelvjárásokra nézve is, hol efféle sajátságok előjönnek.) Nyelvjárásunkban ugyanis ama kétféle hosszú hangzók legalább ma rendes körülmények közt és az erősségi hangsúlytól kevésbé befolyásolt tájszólásokban egy kissé külömböznek időtartamra nézve egymástól. Mint a liquidatio és pótlónyújtás is; a mennyiben amaz, mint neve is mutatja, csak *j, l, r*-nél fordul elő, az utóbbi, a pótlónyújtás, meg bármely mássalhangzó kiesésénél s teljesebb hosszú hangzóval, pl. *âval* (= avval); de természetesen itt is inkább liquidák esnek ki, mint tudjuk. Mármost tehát a liquidák előtt hallható hangzók rendesen rövidebb időtartamúak, mint a pótlónyújtásosak. Emezek meg általában olyan időtartamúak, mint a rendes hosszú hangzók; nemcsak félig hosszúak, a milyeneknek Steuer jelzi ezeket is (Nyr. 22 : 298.). De meg a képzés szempontjából sem tarthatjuk meg ama terpesztett (^) jelölést általában, mert mint látni fogjuk, az *o* és *ö* ilyen utakon megnyúlt változatai nem mindig, nem minden tájszólásban széles ejtésűek, hanem egyesekben szűken ejtettek. Steuer dolgozatainak jelölései szerint az egész székelységben csak széles ejtésűek volnának; pedig úgy látszik másutt is vannak szűk ejtésűek is, ha ezt még eddig a közlők nem jelezték, s köztük Horger sem emelte ki (vö. a hal-

mágyi nyelvjárás adatait NyK. id. h.). Ezért a két szempontot, a kisebb v. nagyobb hosszúságot és a széles v. szűkejtést egyesítve, pontosabban úgy jelölhetnők e változatokat, hogy a csak félig hosszú széles ejtésű hangzót BALASSA újabb jelével (M. fonétika, 73.) dűlt ferde vonással (ˋ), a teljes hosszú-széles ejtésű hangzókat terpesztett jellel ^ vagy vízszintes vonással «—» jelölnők, ellenben a szűk ejtésű kevésbé hosszú hangzót ékezettel és alá alkalmazott ferde vonással, a szűkejtésű teljes hosszú hangzót pedig az irodalmi, ékezett jegygyel. Pl. *bàj, âra* (arra), *szè̀rda, êre* (erre), *kö̀rte, sző* v. *szō̃;* ellenben: *gondọ́l, tó, sző* stb. — Azonban egyszerüség kedvéért a liquidált, csak rövidebb széles ejtésű hosszú hangzót a már megszokott ^ jellel, a pótlónyujtásos széles ejtésű hosszú hangzót ‾ jellel, a szűkejtésűeket az irod. ékezett jegygyel pl. *ó, ő,* a szűk ejtésű félig hosszú hangzót pedig aláírt ferde vonással jelölhetjük, utóbbit mintegy levonásul a teljes hangzóból; tehát pl. *bâj, āra* (arra), *kőrte, sző* és *szō̃, gondôl,* ellenben *gondọ́l* stb. — A liquidatiora nézve még megjegyzendő, hogy valahányszor erről szólok, nemcsak a *j, l, r*-et és ezek nyújtó hatását értem, hanem a *jj, ll, rr* hatását is. Tudniillik — mint tudjuk — ezek amazoknak csak fonétikailag hosszabb vagy kettős változatai, s ezek is lehetnek szótagzárók, pl. *hêjj* (hely), *hâjj!* (hallj! hallga!) stb. Tehát nemcsak *l, r, j,* hanem *ll, rr, jj* nyújtóhatásáról is lehet szó. És itt is nemcsak affféléknél, minőket ZOLNAI idézett: *hājjāl, őllel, hajnārra* (Nyr. 12: 327.), a hol csak az ejtések egy részében egyesülő, kettős mássalhangzók első része liquidáló hatású; hanem afféle példákban is: *hâjj! hêjj* stb. a hol a jj a j hosszú változata és szótagzáró.*)

Most pedig az egyes tájszólásokra térve kezdjük először is délen.

I. Ha megyénk térképén délről északra megyünk, az első tájszólást azon székely községek nyelve teszi (mert egy pár oláh község is van), a melyek Aldobolytól északra Sepsiszentgyörgyig,

*) A pótlónyújtásra nézve pedig itt még csak annyit, hogy természetesen az itt szóban levő hosszú hangzók a legtöbb esetben már a mássalhangzó kiesése előtt hosszúak lehettek (különösen, ha az *l, j* vagy *r* volt, de a hangsúly hatása folytán is); és legalább a legtöbb esetben nem az történhetett, hogy a mássalhangzó kiesett s ennek pótlására nyúlt meg a magánhangzó; hanem az, hogy a hangzót már eddig is hosszan ejtették s ennek következtében esett ki utána a mássalhangzó (pl. efféleékben: *vốt,* talán eredetibb *vólt,* mint *főld, költemény* stb. a kiejtésben). Így egy kis hosszabbodásról mégis lehet szó, a mennyiben az így nyíltabb szótagúvá vált hangzó valamivel még hosszabban ejthetővé lett. Ezért a «pótlónyújtás» kifejezést is megtarthatjuk, azonban úgy értve, mint láttuk

ettől keletre Gidófalván, Fotosmartonoson, Angyaloson, Besenyőn, Eresztevényen, Rétyen és Nagyborosnyón keresztül a Feldobolyig húzható vonalon belül esnek; vagyis azon községek nyelve, a melyek a mai Sepsijárás, nagyjában a régi Sepsi-szék déli felében fekszenek. Innen e tájszólást *Alsósepsi tájszólás*nak nevezhetjük. Községei: Aldoboly, Illyefalva, Sepsiszentkirály, Sepsiszentgyörgy Szemerja városrészszel (régebben ez külön község volt), részben Gidófalva, Fotosmartonos és Angyalos, Besenyő, Eresztevény, Réty, Egerpatak, Nagy- és Kisborosnyó, Szacsva, Sepsimagyarós, Lisznyó, Bikfalva, Uzon,*) Kökös, Szotyor, Kilyén, Szentivánlaborfalva, Komolló és lennebb délkeletre Nyén, Bodola csángó községek (amaz most Keresztvár).

E tájszólás jellemző sajátságai: hogy kettőshangzók nincsenek benne és rövid *i*, *u*, *ü* felső nyelvállású hangzók állnak hosszúak helyett olyan szavakban is, a melyekben a köznyelvben eredetileg hosszúak állhattak s ma is azok állnak; tehát pl. *hid*, *csuszik*, *buza*, *kut*, *ut*, *bün*. A hosszúak csak pótlónyújtás esetén és erősebb hangsúlyozás alkalmával hallhatók; azonban pótlónyújtás is csak az *u* és *ü*-nél fordul elő e hangzók közül, s itt is csak ilyen alakokban: *túsó* (tulsó), *tanúsz* (tanulsz), *kűső* (külső), *kerűsz* (kerülsz). Pár szóban, mint «küld», «süldő» az *l* egyszerűen esik ki: *küd*, *südő*, ma pótlónyújtás nélkül. (Tán ez is megrövidült, régebben pótlónyújtással járhatta, a mi nem valószinűtlen.)

Az *é*, *ó*, *ő* középső nyelvállású hosszú hangzók sohasem válnak kettős hangzókká s mindig szűkejtésüek, mint a köznyelvben. Eredetibb, régibb (*) *ê* és *é* helyén is *é*, **av*, és **ov* helyén is *ó* és **ev*, **öv* helyén is *ő* áll; tehát mint a köznyelvben, pl.: *kéz*, *szép*; *hó*, *ló*; *nő* (ige) és *nő* (fn.), *kő*. — Az *ë* helyett nyiltabb *e* áll több esetben az első szótagban és szóvégén pl. *lehet*, *csere* (fa, vö. *csërfa*), *lelkës*; *le*, *te*, *nem*, *ne*, *se*, *ide* stb. Ezzel szemben a köznyelvvel ellentétben ragok és képzők előtt megmarad az *ë* pl. *hêjjëm* (helyem), *hêjjëk*, *nyirës*, *këgyës* stb.

Az alsó nyelvállású hangzók közül az *a* és *á* hangok rendesen tisztábbak; a régebben *é*-vel, újabban helyesebben *ę*-vel jelölt lennebb képzett, szájközépi *e* -hang, efféle szavakban, mint:

*) Gyűjtésünk központja.

«nem», «templom» (csaknem igy: *nám*, *támplom*) hallható, bár itt ritkábban, s érdekes, hogy különösen sepsiszentgyörgyiek beszédében járja (innen «sápsiszángyőrgyiek»). A zártabb ajakkal képzett *ą* többször hallható itt is, kivált efféléikben: *fą*, *szárąz*, sokszor egészen *o* is: *száróz;* de a hosszabb *ậ* és zártabb *ạ́* itt már ritkábban hallszik. Ennek alapját tán e vidéknek nagyobb pallérozottságában találhatni, a mi e tájszólás lakóit a többi háromszéki területek egyes részeivel szemben jellemzi. Tán erre lehetne visszavinni azt is, hogy e tájszólásban is inkább Nyén és Bodola csángó lakói használják e zártabb ajakkal ejtett hangzókat, s még pl. Fotosmartonoson.

Általában e tájszólást a többivel szemben a hangzók tovább fejlődése, nyiltabbá válása és rendesebb helyen való képzése jellemzi, mint szellemi téren is tapasztalható e továbbhaladás. (Megyei központ s Brassóval szomszédos! stb.) — E továbbfejlődést tapasztalhatni a rövid hangzóknak liquidák és pótlónyújtás következtében történt változatainál is az *o* ra és *ö*-re nézve is, a többi háromszéki tájszólások egynémelyikével szemben. T. i. itt ezek is szűk ejtésűek mindig, csakhogy mint láttuk, a liquidáltak rövidebbek, mint a teljes hosszúak. Pl. *kigondọ́l*, ellenben *vót*, *rọ́jt*, *tód* (told), *fód* (fold), *fót* (folt); *gyümọ̈lcs*, *dọ̈jt*, *ződ*, *főd* stb.

II. E tájszólással északkeleten az szomszédos, melyet általában az Orbai járásnak ismert községek nyelve alkot s a melyet éppen ezért *Orbai tájszólás*nak nevezhetünk. Ennek első nyomai délkeleten már a kézdi járásba tartozó Várhegyen, Léczfalván, Bitán érezhetők; nyugaton pedig ugyancsak a kézdi járásból Márkosfalva és Mátisfalva (ez ma amannak egy része) s Hatolyka is inkább ebbe a tájszólásba veendő. Úgy látszik, Horger Csenátont, Szentkatolnát, Haralyt, Ozsdolát, Albist, Dálnokot, Maksát, Eresztevényt, stb. szintén e csoportba venné (A csángó nép és csángó név eredete, Erd. Múz. 1905. 77.), sőt újabban a Feketeügy balpartján egészen Brassóig levinné e területet (A keleti székelység nyjárási térképe, és melléklet, MNyv. 1. 449.). Azonban ez inkább csak jóakaratú általánosítás; ama községek a kézdi, emezek az alsósepsi tájszólásba veendők politikai, közigazgatási okok figyelembe vétele nélkül is. Így e csoportba tartoznának már Zágon, Papolcz, Kőrös, Kovászna, Páva, Zabola, Haraly,

Gelencze, Hilib, Imecsfalva, Petőfalva, Martonfalva, Tamásfalva, Szörcse, Telek, Czófalva, Barátos, Páké.

E tájszólás jellemző sajátságaiúl a következőket észleltem.

A hosszú *é, ó, ő* helyett rendesen kettős hangzót ejtenek, még pedig ^{i}*é*, ^{u}*o*, ^{ü}*ő*, helyesebben $^{\breve{i}}$*é*, $^{\breve{u}}$*ó*, $^{\breve{ü}}$*ő* Göcsejből is ismeretes kettős hangzókat, a melyek ha nem is hallhatók mindenütt és minden szóban tisztán, különösen a pallérozottabb férfiak beszédjében, s ha nem is olyan fülbeszökők, mint az alább látandó más tájszólásokbeli diftongusok (*ē*$^{\breve{i}}$, *ō*$^{\breve{u}}$, *ō̈*$^{\breve{ü}}$), azért mindenütt kiérezhetők; egyes községekben pedig, különösen egyes szavakban, főkép az asszonyok és gyermekek beszédében, egészen tisztán hallszanak. Abban ismét igaza van HORGERnek, és érdekes, hogy a hangsúlyos szótagban az az első, kisebb, ú. n. kapcsoló hang lett teljes hanggá s ma így hangzanak pl. a szó vége felé, hangsúlytalan szótagban: *örök*^{i}*ê*, *êrd*^{ü}*ő*, de már szó elején: ***szi***^{e}***p***, söt ***szi***^{ë}***p***, ***hi***^{e}***tenn*** (a héten), ***ki***^{e}***zbe*** (kézbe) stb. tehát az alaphangzó megrövidülésével. (Vö. MNyv. id. h.)*) Mint ilyen községek, e diftongizálás főfészkei, tapasztalatom szerint a tájszólás közepén fekvő Tamásfalva, Szörcse, Telek, Kovászna, főkép pedig Páké és Petőfalva említendő, melyek közül az utóbbiakkal maguk a tájszólás többi községei is csúfolódnak («pákiéiek», «petüőfalviak»). E kettős hangzók zengővé és élessé teszik az orbai beszédet.

A rövid hangzók közül az *ë* a hegyalji részen Kovásznán és vidékén nemcsak hogy megmaradt az előbbi tájszólással szemben az ilyen alakokban is: *lë, të, nëm, së, lëhët, nëmës, nëmzet, fëcsérêl, idë* stb., hanem sok esetben még zártabban, fennebb képezve is hallható, tehát: *ę̈*, pl.: *sę̈*, söt *ę̈mbêr* is Kovásznán. Ezzel szemben azonban az ellenkezőt is tapasztalhatni a kézdi járással szomszédos részen, a Feketeügy mentén. Ott t. i. nemcsak azon esetekben mutatkozik az *ë* helyett *e*, melyekben az előbbi tájszólásban láttuk, hanem olyan szókban is, melyekben Alsósepsiben is *ë* járja, pl. *messze, meghót, Czell* (vezetéknév), *per-*

---

*) Így ezek is általában eső diftongusok, csak a szó vége felé emelkedők is, különösen éneklő hangsúlynál. A kisebb, rövidebben és gyengébben hallatszó hangzó alá tett ⌢ félkörív mintegy az összeolvadást, nem teljes hangzást jelöli. — Az *ë* és *é* alá írt szokásos ^ jel magasabb nyelvállást, a v jel pedig lennebb képzést jelöl, ahol előfordul.

pĕncze, *Albêrt*, *fillêr* (= szakaszvezető) stb., mint tapasztaltam, különösen *r* előtt. Ugyancsak ez előtt, ha erre még egy mássalhangzó következik, *ë*-ből olyan *ë* és *é* közt álló szűk ejtésű hang lesz, melyet így jelölhetnénk: *ẹ́* (rövidebb *é*), pl. *zẹ́rgettyü*.

Az *i*, *ú*, *ű* helyett itt is rövid *i*, *u*, *ü* járja, mint az előbbi tájszólásban és pl. Göcsejben.

A liquidák előtt hallható hosszabb és a pótlónyújtásos *ó*-, *ő*-re ugyanaz mondható, mint a fennebb látott *ó*-, *ő*-re: szűkejtésűek és legtöbbször diftongizáltak, pl.: *fᵘ̈őd*, *zᵘ̈őd*, *mëgᵛód* (megold), csaknem *mëgvód* (Kovászna).

Az alsó nyelvállású hangzókat *(a, á)* nagyobb mértékben képezik zártabb ajakkal, mint az előbbi tájszólásban. Így nagyobb számmal hallhatni ott példát az *ạ*, *ạ́* és *ẹ́*-re. Pl. *jártạm* csaknem: *jártom*. Végül effélék is hallhatók: *adval*, *ütvel* (= adva, ütve, Gelenczén) stb.

III. Orbaitól nyugatra és északra a kézdi járás következik, melynek községei a már fennebb említett Szentlélek, Kiskászon, Peselnek, Szárazpatak egykori besenyőtelepek és az előbbi tájszólásnál említett Léczfalva és Várhegy, részben Márkosfalva és Hatolyka kivételével alapjában szintén egy tájszólást beszélnek, a melyet a járásról, illetőleg még helyesebben a régi Kézdiszékről — mert tájszólásunk területe inkább ezzel egyezik — *Kézdi tájszólás*nak nevezhetünk. Ez egyik-másik tekintetben nem olyan egységes, mint a két előbbi: egyes, más tájszólásokhoz közel eső, azokkal érintkező pontjain eltérőnek is mutatja az alapsajátságot, ezt azonban az illető szomszéd tájszólások hatásának tulajdoníthatni. Déli részének a községei: Maksa, Dálnok, Albis, Alsó- és Felsőcsernáton, Ikafalva, Futásfalva, Altorja, Szentkatolna és Kézdivásárhely, északi részének meg: Oroszfalu, Sárfalva, Szászfalú, Nyujtód, Ozsdola, Kézdimartonos, Bereczk, Lemhény, Almás, Csomortán, Esztelnek, Kurtapatak, Bélafalva és Polyán; amott pl. Ozsdola az orbai, utóbbi rész a szentlélek-peselneki tájszólás hatásával.

Így mindjárt a felső nyelvállású hangzókra nézve *(i, u, ü)* általában inkább az tapasztalható, a mi a két előbbinél, hogy rövidek, pl.: *buza*, *kut*, *ut*, de már egyes szókban hosszúak is, pl: *bíró*, *tűz;* a szentlélek-peselneki tájszóláshoz közelebb eső községekben, északról már Kurtapataktól, Bélafalvától kezdve,

tehát Polyán is, délről meg Altorja, Futásfalva s részben még Ikafalva, sőt Csernáton, Albis és Dálnok is már a hosszúakat, vagy azokat is, használják. Így tán ama tájszólás hatása alatt tartották meg, vagy egyéb, tán a multba mélyebben visszanyúló közös magyarázata van e jelenségnek.

A középső nyelvállásúak közül a hosszú *é*, *ó*, *ő* hangzókat az alsósepsivel egyezően e tájszólás sem ejti kettős hangzóknak — kivéve az Orbaival és a Szentlélekkel fenn érintkező pontokat — s így, mint a köznyelv, **ê* és *é* helyén is *é*-t, **av* és **ov* régi szótag helyén is *ó*-t, **ev* és **öv* helyén is *ő*-t ejt. Az *é* azonban az északkeleti részen, Sárfalvától felfelé, Lemhényen és Esztelneken át (*ệ*-n keresztül) egészen *i*-be megy át, pl. *szegi*^{ny}, *Lemhi*^{n}, *legi*^{n}, *fedîl* stb. (Itt-ott *gyír* és *kík* is pl. Futásfalván.). Az *ë* használata pedig részben egyezik az alsósepsi tájszóláséval és így a köznyelvivel; részben pedig az Orbai Feketeügy menti részén látott jelenséggel, hogy t. i. azon a részen nyiltabb *ë* is járja efélékben: *messze*, *Albêrt* stb. Viszont, mint az Orbai hegy alatti részén, nemcsak hogy megmarad, de zártabban *ệ*-nek is ejtik, sőt a köznyelvi *e* helyett is előfordul pl. efélékben: *zsëbruva* (zsebkendő). A zártabb ejtés inkább csak a nyugoti hegy alatti részen és ott is inkább Szentlélek vidékén Polyánban, lennebb meg a hegyek közé benyúló Felcsernátonban tapasztalható. Az *Albêrt*, *fillêr*, *csepesz*-féle ejtés meg Szt.-Katolna és Hatolyka vidékén hallható; egyebütt a rendesebb *ë* járja. Megjegyzendő azonban, hogy a liquida *r* előtt hallható *ë*-nek már említett *ẹ́* változata (szűkejtésűvé váló hosszabb hangzó) itt a hegy alatt lefelé még általánosabb, mint Orbai ezzel érintkező részén; s különösen fennebb, Torján egyesek beszédében *é*-be is átmegy, pl. *gyértya*, *embér*.*)

Leginkább jellemzi e tájszólást, különösen fenn északkeleti és északi részét, az ú. n. «erdőajjiakat» a «mezőfődiekkel», délre lakókkal szemben az, hogy az alsó nyelvállású hangzókat (*a*, *á*) még zártabb ajakkal képezik, mint az eddig említett tájszólások lakói, sőt mint az ezután említendők is. E tekintetben különösen Kézdimartonos, Lemhény, Almás, Csomortány említendők, a melyeknek meglehetősen hátramaradt lakói a mai *a* helyén

*) Ellenben pl. Kézdivásárhelyt itt-ott ma is *czẹ́rna*.

rendesen *ą*-t, sőt *o*-t is ejtenek pl. *mëgfogy* (= fagy), *â* helyén *ậ*-t, pl. *vậj*, *á* helyén meg nemcsak *ạ́*-t, de még *â* sőt *ậ*-t is, pl. *alâsonn istậlom.* Ugyanitt hallhatni leggyakrabban az *ę̄*, illet. *ę̄*-t is, pl. *dě̄gett* csaknem: *dágett* (deget, szekérkenő); *ę̂lment, ę̂rre në!* (erre ni!).

Általában e tájszólást a nagyobb mérvű ajakzárás és az alsó hangzóknak hátrább és lentebb képzése jellemzi. A rövid hangzóknak folyékony hangok és pótlónyújtás következtében beálló meghosszabbodására nézve nagyjában az alsósepsi tájszólásnál mondottak ismételhetők: szűk ejtésűek, de hosszabbak s itt zártabbak is. Itt is előfordulnak a *kézvel* és *irval*-féle (irva) alakok is s egy pár csiki tájszó is, a mi természetes.

IV. A negyedik tájszólást Szentlélek (Kézdiszentlélek), Kiskászon, Peselnek (most: Kézdikővár), Szárazpatak nyelvjárása alkotja, s némileg Karatnára és Volálra (most: Karatnavolál) is átnyúlik e tájszólás, mely községek az előbbiekkel együtt szintén Felső-Fehérmegyéhez tartoztak az új megyerendszer életbeléptetése (1876.) előtt s azokkal a megye peselneki járását alkották. E tájszóláshoz hasonlít — mint előre jeleztük — az előbbi tájszólásból Polyán (most: Kézdiszentkereszt) nyelvjárása is Szentlélek mellett, bizonyára e szomszédos hatás következtében. E tájszólást a legemlegetettebb községéről *szentléleki tájszólás*nak nevezhetjük. Jellemző sajátságai meg a következők:

A hosszú *í, ú, ű* felső nyelvállású hangzókat használja, mégpedig első és második szótagban tán az erősségi hangsúly s részben az alcsiki nyelvjárás hatása következtében nemcsak a köznyelvi hosszúaknak megfelelőleg, hanem rövidek helyén is pl.: *tükör, túró, híba.* Tán szintén ama hatások alatt a folyékony hangzók előtt álló *i, u, ü*-t is rendesen teljes hosszúsággal ejti és az *l* kiesésénél a pótlónyújtást oly esetben is használja, a melyben a Sepsialsóban, Orbaiban s részben a kézdi tájszólás nagyobb részén legalább ma már nem tapasztalható. Tehát pl. *küd, küdi* (küld), *südő* (süldő) stb.

A középső nyelvállású hosszúhangzókat *(é, ó, ő)* általában diftongizálja, s így a kettőshangzókat használja. Rendesen *ë̄ⁱ*, *ōᵘ*, v. *aᵘ*, *ő̄ᵘ̈* (régebbi jelölés szerint *ᵉé, ᵃó, ᵒ̈ő*) kettőshangzókat ejt, pl.: *kë̄ⁱz, vōᵘt, mező̄ᵘ̈* (kéz, vót, mező). Sokszor az *é* helyett csak szélesejtésű *ë̄*-t kapcsolóhang nélkül, pl. *kë̄z, ë̄l* (él), vö.

HORGERT is MNyv. 1 : 448. l. A kétféle *é (*ê* és **é)* kiejtésében legalább én nem vettem észre itt külömbséget, pl. *fē^{i}k* és *fē^{i}l* (fék, fél), és tán így is jelölhetnők az efféléket: *fë^{e}k, fë^{e}l.* Az egyszerűbb változatok csak ritkán jönnek elő, férfiak beszédében, s hátrább eső szótagokban pl. *ë́gyëk, kḗnyër, kakastarë̄j* (ʹ erősebb hangsúlyt jelez); ime ott is legalább *ë̄*. Az *o* és *ö* hangzóknak liquidák és pótlónyújtás folytán való meghosszabbodásánál, a mennyire megfigyelhettem, szintén inkább széles ejtésű változatok járják, mint szűkek; s az *o* ilyen változatai mind és az *ö*-nek pótlónyújtásból származott meghosszabbodásai egyszersmind diftongizálódnak is. Pl. *ra^{o}jt* és *rō^{i}t* is; *vōt, fōt, fȫd, bȫt* (böjt), de inkább *va^{u}t* v. *vō^{u}t, fa^{u}t* v. *fō^{u}t* és *fȫ^{ü}d, bȫ^{ü}t,* mint láttuk.

Az *ë* a *nëm, hanëm, sëm* alakokon kívül, minőket az Orbai és Kézdi hegyalatti részein láttunk, olyan esetekben is hallható, a melyekben a köznyelvben nyilt *e* van, pl. *këcske, csëléd, csërép, csërél.* Az ilyen *ë* helyén mintha sokszor még zártabb hang *(ẹ̈)* volna.

V. A bodoki hegységen túl, az Olt mellékén egy másik tájszólás következik, mely az említett folyó mellett a bal oldalon Sepsiszentgyörgy fölött mindjárt Árkossal, a jobb oldalon meg, azt mondhatni, már egyes sajátságaiban Gidófalván, Fotosmartonoson és Angyaloson kezdődik, illetőleg végződik. Mert e tájszólás az Olt mellett tulajdonkép felülről lefelé húzódik. Innen, mint a lakókat «Ótmejékieknek» (Oltmellékiek) nevezik, Oltmellékinek is nevezhetnők. Minthogy azonban az Olt melléke lennebb is tart, ez nem volna szabatos elnevezés; s minthogy ez a vidék nem egyéb, mint a mai sepsi járás s a régi Sepsi-szék felsőrésze, és mivel alsósepsi tájszólásunk is van: czélszerűbb lesz *felsősepsi tájszólás* néven neveznünk. E tájszólás alapjában egyezik a szentlélekivel; csak kisebb eltérések vannak köztük.

A felső nyelvállású, *í, ú, ű* hangzók használata általában ugyanaz, mint az előbbiben, azzal a kis külömbséggel, hogy bár már Angyaloson és Fotosmartonoson is találkozhatni a rendes hosszúságú *í, ú, ű*-vel, mégis Gidófalván is még legtöbbször az alsósepsi tájszóláshoz híven a rövid *i, u, ü* járja (azért e három átmeneti községet inkább Alsósepsibe számíthatjuk); míg viszont a Sepsiszentgyörgytől csak egy hegygyel elválasztott, oly közel fekvő Árkoson még tán hosszabb *í, ú, ű*-t hallani a hangsúly hatása alatt, mint az előbbi tájszólásban.

Az *é*, *ó*, *ő* középső nyelvállású hosszú hangzókat e tájszólásban is csak nagy ritkán ejtik olyanformán, mint a köznyelvben, szűken. Rendesen a széles ejtésű vagy diftongizált változatokat ejtik helyettük. Tehát pl. *szē̈p* v. *szē̈ip*, *örökkē̈e̯*, *mētt?* (miért), *ē̈jjën* (éljen), *szāoll* (szóll), *kő* v. *kőü̯* és nyiltabban is *kæő**) stb. Kivált egyes községekben itt is elég tisztán hallhatók a széles ejtésű és a kettőshangzók, még műveltebbeknél is, főként hangosabb beszédben. E tekintetben Árkos, Kálnok, kivált pedig a tájszólás közepén Étfalva, Bodok, Zalán, Oltszem, Málnás és Mikóújfalu lakói említendők; közülük különösen a bodokiak, oltszemiek emlegetettek az egész megyében. Gidófalván, Fotosmartonoson és Angyaloson, melyek mintegy átmenetet képeznek az alsósepsi tájszólás és e közt, kettős hangzók nincsenek, de a széles ejtésű és zártabb hosszú hangzók már feltünedeznek Angyaloson is, s kivált már Gidófalván. A rövid hangzóknak szótagzáró liquidák előtt hallható s pótlónyújtás következtében történő meghosszabbodásánál pedig az *ó* és *ő*-nél ugyanazzal a jelenséggel találkozunk itt is, mint az előbbi tájszólásban s mint az előbbi hosszú hangzóknál, kivéve az átmeneti községeket, melyek e tekintetben az alsósepsi tájszólással tartanak. Az *ë* kisebb körű, mint az Orbai hegyalji részében és az előbbi tájszólásban. Nevezetesen itt általában *le*, *te*, *nem*, *ne*, *se* nyilt *e*-vel használatosak; bár ezzel szemben helylyel-közzel a köznyelvben is *ë*-vel használt *lëhet* stb. mellett afféléket is lehet hallani, mint: *csëléd*. Az *r* előtt egyes községekben meg itt is nyilt *e*-t az *ë* helyett pl. *Hêrczëg, czihêr* stb. (Kálnok). De általában e tájszólás

---

*) Megjegyzendő, hogy e kettős hangzókat, valamint az előbbi és következő tájszólás kettős hangzóit a régi jelölés szerint *ee̯*, *aó*, *eő*-vel jelölhetnők s Steuer is ilyenformán jelölte némi módosítással (A székely diftongusok Nyr. 22.). Újabban azonban Horger (Nyelvjárási jegyzetek, Nyr. 1903. és többi czikkeiben) pontosabb fonétikai jelöléssel *ê̜i̯*, *óu̯*, *ô̜ü̯*, majd *ēi̯*, *ōu̯*, *ő̄ü̯*-vel jelöli, az *ôu̯* mellett *au̯*-t is jelezve (Nyr. 32 : 559.). Laikusok a hangzás után ma is azt a régibb jelölést használnák — mint tapasztaltam — s van annak is alapja. Én azonban itt addig is, míg e kettőshangzókat tárgyalom, a Horger-féle újabb jelöléseket alkalmazom; megjegyezve azonban, hogy csakugyan sokszor nehéz e diftongusokat pontosan visszaadni s *ōu̯* ejtés helyett Háromszéken is eme pontokon éppen találkozni *au̯* (aó) sőt *ao̯*, *ē̈e̯* és *æő* nyíltabb ejtéssel is.

is a zártabb, magasabban képzett középső nyelvállású hangzókat kedveli, mint az előbbi, s részben kivált a hegy alatt az Orbai.

Az alsó nyelvállású hangzókra nézve már külömbség észlelhető, a mennyiben az ajkak nagyobb zártságával képzett hangzókkal itt kisebb mértékben találkozunk, mint amazokban, kivált a Kézdi északkeleti részében. E tekintetben inkább az alsósepsivel egyezik; Fotosmartonos (érdekes, hogy Kézdiben is többek közt Martonos) lakói használják azokat nagyobb mértékben. Itt az *ạ* és *ạ́* is gyakori, pl. *lạ́tom*, *vạ́rjuk*, *jậj*, *Mạ́l ạ́jja* stb.

VI. E tájszólással párhuzamosan túl a hegyeken Erdővidék azon részén, a mely megyénkhez tartozik, a régi Miklósvárszéken, a mai miklósvári járás északi felén egy más tájszólás következik, a melyet leghelyesebben *miklósvárszéki tájszólás*nak nevezhetünk, mivel az a régi székkel egy területű, s ha a mai viszonyokhoz ragaszkodva, «miklósvárjárási» jelzővel illetnők, nagyítnánk és esetleg félreértésre adnánk okot. Mert a járás lennebb nyúlik.

E tájszólásunk ismét az előbbihez áll legközelebb, mely vele szomszédságban van, s így vele együtt a szentlélek-peselnekihez. Északnyugati szélén, mint fennebb láttuk, némi udvarhelymegyei hatást is mutat, mégpedig a szomszéd homoródi nyelvjárás hatását; de tájszólásunknak is van hatása amarra.

Hogy röviden áttekinthessük e tájszólásunknak is a hangrendszerben érvényesülő jellemző sajátságait: a magánhangzók közt a felső nyelvállásúak általában úgy használtatnak mint a két előbbi tájszólásban; tehát hosszú *í, ú, ű* van akárhányszor a rövidek helyett is.

A középső nyelvállással képezettek közül a hosszúakról *(é, ó, ő)* ugyanaz mondható, a mi az előbbi tájszólásokra; vagyis a szentlélek-peselneki és felsősepsire nézve. Ugyanígy itt is csak ritkábban használtatnak rendes köznyelvi képzéssel; inkább széles ejtésű és zártabb vagy éppen diftongizált változataik járják, mégpedig ugyanazok, mint ott. E tekintetben azonban észleletem szerint a tájszólás két egymástól nem szorosan elkülönítendő, de bizonyos tekintetben mégis külömböző részre oszlik, a menynyiben a felső részen Nagybaczon, Bodos, Száraz-Ajta, Zalánpatak, Barót és Köpecz nyelvében a diftongusok elmosódottabbak, mint Miklósvár, Nagyajta és Bölön lakói beszédében, mely amannál

inkább nyújtja a szót és kiérezhetőbb diftongusokat képez. De ebben is általában halványabbak ezek, mint az előbbi tájszólásban, főleg a jelzett községekben hallható kettős hangzók, a melyek meg a szentlélek-peselneki tájszólásainál elmosódottabbak, mint láttuk.

Az *ë* használata a legingadozóbb valamennyi háromszéki tájszólásé közt. Nevezetesen nemcsak hogy a köznyelvvel szemben nem igen következetes, a mennyiben sokszor köznyelvi nyilt *e*-vel helyettesítik; de maguk az egyes, még szomszéd községek közt is eltérés van e tekintetben. Általában a felső községek, különösen Zalánpatak, mégis inkább, kivált az első szótagban az *ë*-t használják, mely sokszor *ę̄*-be is átmegy; a déliek, különösen Közép- és Nagyajta pedig a nyiltabb *e*-t, mely ily esetben (*ë* helyett) ezek egyik főjellemző tulajdonsága. Hogy észleletemet példákkal is igazoljam, jegyzeteimből a következőket idézhetem: 1. Első tagban a köznyelvi *lë, të, nëm, së* általában mindkét részen így: *le, te, nem, se*, sőt sokszor *ę̂*-vel is. Aztán a felső részen: *lëhet, csëre*, de *csére* is; *csëléd; csërép; këcske; rëgëlő*, de *legëlő* is; *mëg* de *mę̂g* is; az alsón: *enged, szemet, szent* sőt *szę̂nt* is, *terëbúza* és *terebúza, ecët, tengër* de *tëngër* is, *gyeplő, Hentê̄r* stb. 2. Utolsó tagban mindkét részen: *ciher, heveder;* szó végén: *ide*, de *idë* is. 3. Ragok és képzők előtt szintén mindkét részen a négy első tájszólással szemben, a mennyire azoknál is megfigyelhettem, többnyire nyilt *e* áll az *ë* helyén, mint a köznyelvben; azonban *ë*-vel is találkozhatni. Pl. *hejjet* (helyet), *hejjem, hejjek, hejjecske; ingyen; rëstell; elődek; këgyes; nyires; Nyerges* (határrész Nagybaczonban), *Tövisses* (ez meg Miklósváron); de: *szentëk, kertëk, cziherës* stb. E hangnál, mint fennebb láttuk, udvarhelymegyei, homoródi hatás is érvényesül három illetőleg jóformán csak két községben: Barótom és Nagybaczonban s ott is inkább az öregek nyelvében. Ezek t. i. *ë* helyett *ö*-t is ejtenek, mégpedig első szótagon túl itt is csak akkor, ha az előző szótagban nincsen *ë*. Mint ilyen példákat jegyzeteim alapján a következőket idézhetem: *tisztölöm, viszök; Pétör, ebédöt, csépöl, édös; eresztött; embör, födet ös* (földet is), *neköm; istenödöt; mestörség, elfeletköztem*, a melyeket általában csak öregek után jegyezhettem fel s ezeknél is az *ë*-s alakokkal váltakozóknak tapasztaltam. Az ifjabbak már általában csakis *ë*-t használnak ebben az esetben is. Azután észleletem sze-

rint az ilyen *ö* amellett, hogy nem általános, nincs is oly tiszta, mint már pl. Nagybaczon mellett Kisbaczonban, s Barótón felül Bibarczfalván, a mely községeket szintén felkerestem e czélból.

Ezzel együtt említhetem meg e tájszólásnak még egy olyan hangtani sajátságát, a mely KRIZA adatai szerint az udvarhelymegyei, keresztur-fiszéki, illetőleg a halmágyi nyelvjárásban is megvan (valószínüleg a homoródiban is, ennek azonban még nem járhattam utána) és így tán szintén udvarhelymegyei, de általában az egész miklósvárszéki tájszólásra kiható hatás. Az *ossó, bossó, koposső, tözzsöl; sorró, torró*-féle mássalhangzói hasonulásokat értem. (Vö. Vadr. 552., 556. és 561. l.). Az ezen csoportbeli rövid hangzóknak liquidák előtt hallható és pótlónyújtásból származó változatainál az *o*-ra és *ö*-re ugyanaz áll, ami az előbbi tájszólásokra is fennebb a hosszú *ó*, *ő*-re nézve.

A nyelv alsó állásával képzett hangzók közt az *ą*, *å̦*, *ą́* és *ę̊* itt is hallható, mégpedig a három első főkép Zalánpatakán, az *ę̊* meg az alsó részen sokszor *ë* helyén is.

VII. A hetedik tájszólást végül az előbbitől délre Hidvég, Előpatak, Árapatak és Erősd csángó lakóinak nyelve alkotja, a mely községek az új megyerendszer életbeléptetéseig politikailag szintén különállottak ugyan Háromszéktől, a mennyiben ezek is Felső-Fehérmegyéhez voltak beosztva, az érintkezést azonban állandóan fenntartották vele. E tájszólást más egyszerűbb helyes név hiányában a két szélső községről *hidvég-erősdi tájszólás*nak nevezhetjük; ezt azonban úgy értve, a mint jelzém, hogy Előpatak és Árapatak is beletartozik.*)

Jellemezni meg legegyszerűbben úgy jellemezhetjük, hogy alapjában az alsósepsibelivel egyezik s csak néhány pontban tér el.

Jelesen a felső nyelvállású *(i, u, ü)* hangzók közül a hosszúakat is használják, mégpedig a köznyelvnek inkább megfelelően, mint a szentlélek-peselneki, felsősepsi és miklósvárszéki tájszólások; a mennyiben az erősségi hangsúly ebben nem játszik oly nagy szerepet, mint azokban, s nem ejtenek ennek ha-

*) Azokon a többi helyeken (Nyárospataktelep és Lüget), a melyek az előbbiek szomszédságában a térképen jelezve vannak, ma oláhok laknak; Előpatakon is kevés a magyarság.

tása alatt sok esetben rövid *i, u, ü* helyett is *í, ú, ű*-t mint amazokban.

Aztán az alsó nyelvállással képzett hangzóknak zártabb ajakkal való ejtése (*ạ, ậ, ạ́*) gyakoribb, mint az elébbi tájszólásokban. Az alsósepsi *borsó, solló* alakok meg eme községek nyelvében részben váltakoznak a VI.-ban látott *bossó, sorró*val (Erősdön), részben csak ez utóbbiak járják helyettük (felfelé: Árapatakon és Hidvégen). Végül az *eszik, iszik, visz, tesz*-féle igéknek *megegyük*, (megesszük), *megigyuk, nem együk meg, nem igyuk meg*, sőt *nem egyem meg, nem igyam meg* alakjai, melyeket analogiás alakulásoknak vehetünk (vö. Sim. A m. ny[1] I. 222.) s melyek a csik-gyergyói népbeszédnek is egyik jellemző sajátságát teszik (vö. Vadr. 557.), e kisebb tájszólásban szintén megvannak, míg az alsósepsiben csak Nyén és Bodola csángó községek nyelvében hallható. A többiekben nem használtatnak, a köznyelviek járják helyettük.

Ime nyelvjárásunk tájszólásai főbb hangtani sajátságaik jellemzésével; a minek megkisérlése után e tájszólások (a külömböző árnyalatok) történeti alapját egyéb okokon kívül a következőkben vélem feltalálhatni.

Egyszer abban, hogy, mint már eddig is éreztettem, a mai Háromszékmegye, nyelvjárásunk területe az idő folyamán több külömböző részből állt elő. Nevezetesen négy székből, Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár székekből és az országban külömböző darabokban elszórt Felső-Fehérvármegyének — mely századokon át egészen a 70-es évekig, az új megyerendszer behozataláig fennállt — három foltocskájából, melyek e székek mellé voltak beékelve. Ezek névszerint az északi részen a már többször említett Szentlélek, Peselnek, Szárazpatak, Karatna, délnyugaton Hidvég, Árapatak, Előpatak és Erősd, délen pedig Nyén és Bodola községek (a két utóbbi csoport lakói csángók). Aztán a mellett, hogy e részek külömböző időben kapcsolódtak szorosabban egymáshoz, régen, úgy látszik, nem is volt kormányzati központ; ellenben az egyes részeknek külön közigazgatása volt (Orbán B. id. m. III. 5.), mint a járásoknak részben ma is. Pedig az effélék is befolynak bizonyára az árnyalatok alakulására.

Ezen, mondhatjuk, politikai okok mellett még nagyobb

mértékben működhettek közre etnográfiai és földrajzi okok. A mi az elsőket illeti, a szentléleki tájszólás területének lakóit, mint fennebb láttuk, történetíróink besenyőknek vitatják. És ez nem valószinűtlen; Besenyő nevű helység, mint láttuk, ma is van megyénkben, bár ezeken alul. Kállay és mások után pl. Orbán Balázs Székelyföld leírása 3 : 113, 182. l. szerint besenyő telepek voltak Volál, Peselnek, Szárazpatak, Szentlélek egy része, Besenyő és Oroszfalu. Szabó Károly ezek közül Volál, Karatna és Peselnek lakóit oroszoknak, ruthén telepeseknek nézte, kik idővel megmagyarosodtak (Századok, 1880. 496. l.). Azonban Nagy Géza ezek lakóit, valamint a Kantáéit is (Kézdivásárhely mellett, ma azzal összeolvadva) bessenyőknek veszi, Karatnát egyenesen bessenyő eredetűnek mondja, s e bessenyő telepekhez sorolja Al- és Feltorját is. (Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyükhez, Sepsiszentgyörgy, 1883. 190. l. Vö. 192. l. is Volálra nézve.) Úgy látszik külömben, ruthén telepesek is voltak e környéken, mire nézve vö. Oroszfalut, Kézdivásárhely, eredetileg Torjavására délkeleti részén, melynek lakói szintén a szentléleki várnéphez tartozhattak. (Nagy G. id. m. 192. l.) Olyan idegen elemmel való vegyülésből magyarázza Nagy Géza pl. a diftongizálást is (id. m. 142. l.).

A földrajzi okokra nézve meg először is a legnagyobb valószinűséggel állíthatjuk, hogy Hidvég, Árapatak, Előpatak, Erősd tájszólása ilyen okok folytán jött létre. E föld ugyanis a tatárjárás után lakatlanná lett s azért IV. Béla a Mikó-család egyik elődének adományozta (Orbán B. id. m. 3 : 24.). Hogy ez telepített-e oda lakókat, vagy valamelyik utóda, arra adatunk nincs; az azonban valószínű, hogy minek már Orbán Balázs kifejezést adott (3 : 24.), e lakók székelyföldről szállhattak ki ide (csángók). Legalább nyelvük egészen e mellett bizonyít. S az is valószinű, hogy legalább egy részük Háromszékből került oda. Erre mutatnak azon vezetéknevek, melyek amott is hallhatók. A település később is egyre tartott az öregek szerint. A katonáskodás elől 1848 előtt sokan menekültek oda, mert az jobbágyföld volt és a jobbágy Székelyföldőn nem katonáskodott. A mellett oláhok is vegyültek közéjük s némelyek a csángó telepeket is részben besenyő eredetűeknek vitatják. — Aztán földrajzi okokra, a szomszédfekvésre és az ebből származó kölcsönös

érintkezésre vihetni vissza a miklósvárszéki tájszólásnak egy pár, a többiétől eltérő sajátságát, melyben az udvarhelymegyeivel egyezik.

Egyebek mellett ilyen okok működhettek közre abban is, hogy a régi Sepsiszék két része ma két eltérő tájszóláson beszél. Háromszék déli része külömben Meitzen berlini tudós szerint az ott található birtokviszonyok alapján az északi résznél mintegy száz évvel későbbi, 1211. utáni település lehet (Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, XIX. Jahrg. 1896. 138—139.) — és ezt támogatja a nyelvjárás is. De általában megyénk természeti fekvése, hegyek által való szaggatottsága is — földrajzi ok! — nagyon hozzájárulhatott a régi külömbségek megőrizéséhez és újak előállásához.

Végül a vallásnak is lehet része ez árnyalatokban, a mint erre a palócz vidéken is van példa.*) Érdekes ugyanis, hogy a nyelvjárás északi részén, a hol a katholikus községek vannak, a honnan e földet Szentföldnek is nevezik, a zártabb ajakkal képzett hangzók a legnagyobb elterjedésnek örvendenek és leggyakrabban hallhatók («vastagon beszélnek» mondják a déli részen lakók). Ellenben a déli részen, a hol a protestánsok túlnyomók, általában a nyiltabb hangzókat használják. Egyebek mellett tán a szószék, tán az előrehaladott iskolázottság is e jelenség oka.

Nagyjában ez okoknak tulajdoníthatni a külömbségeket, a melyek azonban ma korántsem oly nagyok, hogy nyelvjárásunk egységességét megzavarnák. E külömbségek ugyanis főkép hangtaniak, mint ilyenek külsők, s mint láttuk, nem is elszigeteltek, több ponton fellelhetők, és igazán tisztán inkább csak az asszonyok, gyermekek meg az öregek nyelvében észlelhetni őket.**) De itt is az *ë*-zés általában egyező. A hangtaniakon kívül az alak- és jelentéstani sajátságokban, meg a szókincsben is tapasztalhatók egyes külömbségek. Azonban ezek már nem annyira

---

*) L. Albert J. A gömöri tájszólás, Nyr. 18. k. és Bartha J. A palócz nyelvjárás, Nyr. 19. k.

**) Vö. Albert J. hasonló észleleteit a gömöri tájszólásra nézve Nyr. 18: 418, 419.

tájszólásiak, mint csak egy-két községre terjedők, s még kevésbbé zavarják az egységet. A belső sajátságokra, az alak-, jelentés- és mondattaniakra nézve általában megegyezés tapasztalható e tájszólások közt; pedig ez is fő, s közülük a két utóbbi csoportba tartozókat, bár kissé más szempontból, méltán hangsúlyozza KARDOS is a göcseji nyelvjárás leírásában.[1])

És ez a megegyezés is érthető, mégpedig ugyanazon okok alapján, a melyeket elébb a külömbségeknél láttunk. Ugyanis ama külömböző részek közül a főbbek és nagyobbak korán képeztek politikailag is szorosabb egységet. Sepsi, Kézdi és Orbai székek valószínűleg még a XV—XVI. században egyesültek,[2]) Miklósvárszék pedig, mint fennebb láttuk, legalább is már a XIV. században szorosabb viszonyba jutott e tekintetben is Sepsiszékkel. A Felső-Fehérvármegyéhez tartozott részek ugyan politikailag csak a 70-es években csatoltattak az úgy létrejött területhez; de addig is szorosabb érintkezésben voltak vele. Részint, mint ma is, a szomszédos fekvés s ennek alapján a mindennapi életben felmerülő jelenségek és gyakori közlekedés következtében; részint a polgári helyzet folytán, a mennyiben azok mind jobbágybirtokok, földesuraik pedig háromszékiek voltak (l. ORBÁN művét a megfelelő helyeken); részint a vallás révén, a mennyiben azok esperességeibe soroztattak be,[3]) mint ma is azokba tartoznak, s búcsúikat együtt tartották, mint az északi részen, a hol katholikusok maradtak, ma is együtt tartják, stb. Végül a két déli rész (délnyugaton Hidvég-Erősd, délkeleten Nyén és Bodola) lakóinak egy része, mint a vezetéknevek mutatják ama területről települt ki és ez is befolyt a nyelvjárás egységesedésére, a mely a rohamosan növekvő társadalmi érintkezés és iskolázottság folytán napról-napra nagyobb és nagyobb arányokat ölt.

Ezek alapján ama tájszólásokat méltán foglalhatni a «háromszéki nyelvjárás» egységes nevezete alá s sajátságaikat méltán tárgyalhatni együtt, mint e nyelvjárás sajátságait.

És én azt fogom tenni, a háromszéki nyelvjárásról mint

[1]) Nyr. 14 : 163.

[2]) Vö. NAGY GÉZA id. m. 182. l. jegyz.

[3]) Pl. Bodola már 1332-ben a Sepsi esperesség alá sorozott helység (ORBÁN B. id. m. 6 : 60.).

egészről fogok szólni, az egyes tájszólásokra most mint ez egész részeire, árnyalataira tekintek az olyan sajátságoknál, a melyekre nézve külömbségek merülnek fel.

Itt még egyes nyelvjárásleírók eljárása szerint nyelvjárásunk általános jellemző sajátságait foglalhatnám össze előre, az alak- és mondattaniakat is; azonban ezt czélszerűbbnek és természetesebbnek tartom majd a leírás végén mintegy áttekintő összefoglalásként adni. Annyit azonban addig is az eddigiek alapján is, hogy nyelvjárásunk tehát *ë*-ző, az ú. n. keleti székelységhez tartozik, azonban mint ilyen s mint a székely nyelvjárások általában, több egyezést mutat Balassának Nagy Gézával és Zolnaival folytatott polemiája ellenére is (Ethnographia 1. és Nyr. 20—21. k.) a dunántúli nyugati nyelvjárásokkal, mint azt már Vass József észrevette és hangoztatta a székely beszédejtésre a dunántúli nyelvjárásról írt munkájában (MNy. 1860.), s mint az már e nyelvjárások egyszerű leírásának elolvasásakor is szemünkbe ötlik (vö. pl. Simonyi, A m. nyelv [1]I. k. olvasható leírásokat). De egyezéseket mutat a dráva-vidékivel és a palóczsággal *(ᵉé, ᵃó, ᵉő)* s itt a nyitravidéki *ⁱé, ᵘó, ᵘ̈ő*-s diphtongusos palóczsággal is; valamint bizonyos tekintetben főként a Kalotaszeggel is (igeidők). A göcseji rövid *i, u, ü* bizony — mint láttuk — itt is feltalálható, Háromszéken is, sőt Lőrincz Károly leírásában csak ilyen rövid *i, u, ü*-t ismer Háromszéken (MNy. 6. k.). Egy dunántúli képzett ismerősöm, saját vallomása szerint, mikor Kovásznán járt, mintha Göcsejben lett volna, csak elcsodálkozott; egy másik erdélyi barátom pedig egyik dunántúli ismerősét nézte sokáig székelynek kiejtése után is. Varga Ignácz is megemlékszik a Felső-Őrvidék nyelvének leírásában arról, hogy az Őrvidék népét is székely eredetűnek tartja az ottani értelmiség s egyes jellemvonásai meglepően egyeznek a székelyekéivel s szembeszökőleg elütnek a legközelebb eső többi magyarságától. (NyF. 9. sz. 6. l.) Kertész M. zalavidéki nyelvjárás-leírása alapján pedig sok egyezést találunk pl. Orbai- és a Zala-vidék nyelve közt is (vö. uo. 36. l.) habár feltünőbb eltérések is vannak a két dialektus közt. Mint a Göcsejben, Nyitrában és Zalavidéken, a székelységben s éppen Háromszéken is ejtenek az *ó, ő* helyén *ᵘo, ᵘ̈ő* difton-

gusokat tehát, s nem úgy van a dolog, mint BALASSA állította (Ethnogr. id. h.). De meg az *á* után álló *ą*, sőt *o* is megvan a székelységben s Háromszéken is; mint Csikra és Halmágyra már SZABÓ D. illetőleg HORGER szintén kimutatta. Sőt a nagyon nyílt *ę̇* hangot is megfigyelésem szerint közösen használja nagyban a Dunántúl és a Székelység. Az elbeszélő multat meg — mint legújabban megjelent értekezésemben rámutattam (Időalakjaink és módjaink a Háromszéki nyelvjárásban, NyK.) — a székelységen kívül Dunántúl is használják, Balaton mellékén és a Dráva vidékén. Így nemcsak hangtani, de alaktani, sőt mondattani dolgokban is kimutathatni a feltünőbb egyezést. A tájszavakra nézve pedig szintén észrevehetni ezt (vö. SZINNYEI Tájszótárát és az újabb tájszóközléseket a Nyr.-ben, 34. k.). Másrészt meg a palóczsággal lehet ismét feltünőbb egyezéseket találnunk ugyancsak pl. a háromszéki nyelvjárásban (*ᵉé, ᵃó, ᵉő* és *nitt, núl, lábval* stb.), nem is tekintve az egyező helyneveket (pl. a Nyitravidéken is Bodok stb., vö. SZŰCS ISTVÁN leírását, NyF. 20. sz.). Ha még ezekhez hozzávesszük, hogy a folkloreban is vannak egyezések pl. a Dunántúl és a székelység, valamint a Vágmellék és a székelység közt (vö. dr. SEBESTYÉN GYULA Regös énekek és A regösök, M. Népk. Gyűjt. 4—5. k., VIKÁR népköltési gyűjteményét Somogyból és a szentivánéji énekről s a regös énekről szóló értekezéseit), viszont hogy a néprajz körén belül pl. a székely kapu Szlavóniában is megtalálható (HUSZKA J.): mindezek kétségen kívül valami régibb, sőt ősibb közösségre mehetnek vissza, s így nemcsak tisztán a dialektologia, de hazai történetünk s etnologiánk érdekében és néprajzi meg folklorisztikai szempontból is megérdemlik a székely nyelvjárások s ezek körén belül a háromszéki nyelvjárás, hogy még behatóbban földolgozzuk s mélyebb, történeti alapon, történeti és összehasonlító nyelvészetünk számára is értékesítsük. Sőt nemcsak! de a székely kérdés rejtélyének megoldhatása szempontjából, valamint a «székely törzsek telepedési viszonyaira» nézve is, a mire nézve HORGERrel szemben nem annyira pusztán «a nyelvjárási sajátságok» elterjedésére, mint ezekkel kapcsolatban a régi székrendszerre, a régi székely székek beosztására is vetem a fő-

súlyt, minthogy ama nyelvjárási sajátságok egyezése és elterjedése szerintem főként ezen az alapon érthető. Ilyen utakon aztán nemcsak pusztán a nyelvészt érdeklő eredményekhez jutunk, de olyanokhoz, a melyek a történetírót és az etnográfust is érdeklik. Az efféle nyomozásoknak pedig senki sem fogja tagadni nagy fontosságát. (Vö. BUDENZ, A székely beszéd, MNy. 5 : 363.) Azért én a háromszéki nyelvjárás leírásában — a mennyiben lehetséges lesz — ilyen utakon kívánok haladni.

ERDÉLYI LAJOS.

Hazai irodalom.

ERDÉLYI LAJOS. A háromszéki nyelvjárásról történeti alapon (Különnyomat a NyK.-ből.) Bpest.

FUCHS (FOKOS) DÁVID RAFAEL. A locativus-féle határozók a votjákban. (Különnyomat a NyK.-ból.)

FÜLÖP SÁNDOR. Az összetételek a Paul és a Wundt elmélete szerint. (Tanári székfoglaló.) Kiskunhalas.

KELEMEN BÉLA. Jó magyarság. Bpest, Athenæum.

Keleti Szemle. VII. évf. 1. sz. (FUCHS D. R. Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. — MÉSZÁROS JULIUS. Osmanisch-türkischer Volksglaube. — KÚNOS IGN. Rumelisch-türkische Sprichwörter. — MUNKÁCSI B. Götzenbilder uud Götzengeister im Volksglauben der Wogulen. — Irodalom. — Kisebb közlések.)

Nyelvészeti füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. — 32. VISKI KÁROLY. A tordai nyelvjárás. — 33. BEKE ÖDÖN. Kemenesalja nyelve. — 34. HORVÁTH ENDRE. A bakonyalji nyelvjárás. — 37. BACSÓ GYULA. Az adavidéki nyelvjárás. — 40. ÉDES JENŐ. A balatonfelvidéki népnyelv. Bpest, Athenæum.

PONGRÁCZ SÁNDOR. A magyar nyelv szerkezete, története és szótára. I. rész. A magyar nyelv szerkezete. Bpest, Pfeifer Ferdinánd.

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar Oklevélszótár. 14. és 15. (utolsó) füzet. Bpest, Hornyánszky.

SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MELICH JÁNOS. Bpest, Akadémia.

Északi-osztják nyelvtanulmányok.

(Első közlemény.)

A finnugorság legtávolabbi csoportjának, az osztják népnek a népköltési termékeiből szándékozom itt mutatványokat közölni. Az anyaggyűjtésre az 1898. és 1899. években nyilt alkalmam, a mikor is, mint a ZICHY-expediczió nyelvésze, egész esztendőt tölthettem az északi osztjákok között. Utazásomnak a főczélja tulajdonképpen a hatalmas REGULY-féle gyűjtemény megfejtése volt. A helyszínén azonban csakhamar meggyőződtem róla, hogy az osztják népköltésnek ilynemű termékei ma már kiveszőfélben vannak. Annál nagyobb buzgósággal fogtam az értékes gyűjtemény megfejtésének munkájához. A minden magyarázó jegyzet nélkül maradt szövegek értelmezéséhez azonban elkerülhetetlenül szükséges volt elébb egy jó csomó eredeti, legnagyobbrészt folklorisztikai szöveget (meséket, hősi énekeket, a medvekultuszra vonatkozó énekeket és istenidéző igéket) gyűjtenem. Az így nyert anyag segítségével aztán lassanként sikerült behatolnom a REGULY-féle énekek rejtelmeibe is. Hogy ez miképpen történt, arról a Magyar Tudományos Akadémia elé terjesztett jelentésemben*) bővebben szóltam. Egyébként azóta már a REGULY-féle szövegek egyharmadát megfejtve is közzétettem.**)

---

*) Nyelvészeti tanulmányútam az éjszaki osztjákok földjén. Budapesti Szemle 1905. évf. 345. sz. 354—395. l.

**) Osztják népköltési gyűjtemény. Sammlung ostjakischer Volksdichtung. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. kötet.) Budapest, Leipzig, 1905.

Az északi osztjákok a tobolszki kormányzóság északi részében az óriási kiterjedésű (647,467 □ km.) berjozovi kerületben laknak. A hatalmas Ob folyam mentén húzódnak észak felé, elfoglalják ennek nagyobb és kisebb mellékfolyóit is. Nyugatról a vogulokkal szomszédosak, észak és kelet felé pedig a nomád szamojédekkel határosak. Az itt lakó másfajú népek (inorodci) között, ú. m. a vogulok, szamojédek és a zürjének között (ez utóbbiak Berjozovban, Muzsiban és Obdorszkban laknak) számra nézve az osztjákok foglalják el az első helyet, sőt majdnem az összes lakosságnak a felét teszik, a számuk 9100 körül van. Főfoglalkozásuk a vadászaton kívül a halászat és a rénszarvastenyésztés. Szigorúan ragaszkodnak ősi hitükhöz (a pogánysághoz), jóllehet nagy részük meg van keresztelve.

Az északi osztjákság területén már Ahlqvist is (Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Helsingfors, 1880.) három nyelvjárásvidéket külömböztetett meg. Ezek a következők: 1. a kondinszki nyelvjárásterület Szamarovo és Berjozov között; 2. a berjozovi nyelvjárás, mely az Ob mellett Muzsiig terjed, s magában foglalja a Kazym, Vogulka és Szinja folyók vidékeit is, és 3. az obdorszki nyelvjárás, a mely az Ob és mellékfolyói mellékén Muzsitól északra a sarki részekig húzódik.

Az így megjelölt nyelvjárásvidékek bár sokszor nehezen, de mégis csak közlekedhetnek egymással, csupán a legtávolabbi pontok ú. m. a kondinszki és az obdorszki nyelvjárás tesznek e tekintetben kivételt. Egyébként pedig, ha a nyelvi eltéréseket tekintjük, még helyesebben megtehetnénk az osztályozást az egyes folyóvidékek szerint. Az egyes folyók mellékén ugyanis összetartozó (rokon) nemzetségek laknak, ezek a legtöbbször még nyelvi tekintetben is különválnak a szomszédos törzsektől. Sőt úgy vettem észre, hogy idővel még az egyes nemzetségek nyelvjárása is változik, más-más kialakulást nyer, mert az osztjákok rendesen idegen törzsből házasodnak. Az asszonyok nyelvjárásának hatása következtében az ifjabb nemzedék nyelve már kisebb-nagyobb változást mutat (Ez annál könnyebben lehetséges, mert egy-egy faluban sokszor csak három-négy család lakik.). Ezt a jelenséget leginkább észlelhetjük az obdorszki osztjákoknál, a kik akárhányszor szamojéd nőt vesznek feleségül és a Vogulka folyó vidékén, a hol igen gyakran vogul nőkkel házasodnak össze.

A három északi nyelvjárás közül tüzetesen csak kettőt, ú. m. az obdorszkit és a berjozovit tanulmányoztam. Az a nyelvi anyag, a melyet itt nyújtok, e két nyelvjárásterületről való. A szövegek megválasztásánál különös tekintettel voltam arra, hogy azok mennél hívebb képet adjanak a köznyelvről. Az úgynevezett hősi énekek és mythologiai regék nyelve nagyban eltér ettől. Később azonban ilyeneket is fölveszek a szövegek közé, hogy az osztják népköltés termékeiről lehetőleg teljes képet nyújthassak.

A szövegeket nyomban követi a szójegyzék, ebben azonban csakis a szövegekben előforduló szók lesznek fölvéve. Szándékomban van ugyancsak itt egy kis nyelvtani vázlatot is adni, a mely nagy vonásokban e két nyelvjárás főbb sajátságait fogja föltüntetni s a szövegek olvasásához, helyes megértéséhez támasztékot nyújt.

Átírásomban alkalmazkodtam a Finnisch-ugrische Forschungen hangjelöléséhez, mely már ismeretes a nyelvészeti irodalmunkban. Ettől csak annyiban térek el, hogy a berjozovi nyelvjárásban előforduló zöngétlen spirans *l*-hang jelölésére a SZINNYEI ajánlotta *ʌ*-t használom, a melyet KARJALAINEN is elfogadott.*) A tökéletlenül képzett hangok labializálását KARJALAINEN után *ŏ*, *ə̊* és *i̯̊* jegyekkel jelöltem meg. Ugyancsak KARJALAINEN után *ş́*- és *ź̧*-vel jelölöm az *s*-, *z*-hangok palatalizált alakjait, a mikor a nyelv elejének erős domborításával vannak képezve.

A ʻ jel mássalhangzók között zöngétlen átmenetet jelöl, a zöngés mássalhangzó előtt vagy után = zöngétlen elő- vagy utórész. Az időmértéket háromféleképpen tüntettem föl: a rövid hangzót rendesen jel nélkül, a félhosszút ˋ jellel, a hosszút pedig ˉ jellel.

A főhangsúly az északi osztjákban rendesen az első szótagon van, a mellékhangsúly pedig a harmadikon. Az igekötő elenyészteti az alapszó hangsúlyát, úgyszintén a tagadó és tiltó szócskák is az utánuk következő igéét vagy igeszerű névszóét. E tekintetben a kazymi nyelvjárásban jelentékeny eltérések vannak. (L. KARJALAINEN nagybecsű hangtörténeti munkáját. 270—274. lap.)

---

*) Zur ostjakischen lautgeschichte. I. Über den vokalismus der ersten silbe. Helsingfors, 1904.

I. Szövegek.

a) Obdorszk vidékéről.

1. *Lòŋγər sut u̯èrl.*

sāu̯ər pàm lìl pàmpai̯ χoźa. pàm lìdal sɒγàt uŋləl u̯aśsa, nāu̯ərlịi̯da pidəs, tut χoźa joχtəs, tut pèlà lau̯ə̑l: «si pàmpai̯ noχlìu̯i̯!» — «pàmpai̯ mola ādəm u̯èrəs?» — «pàmpai̯na uŋləm u̯aśsa.» — nɒŋ liu̯mən tɒγài̯na āt u̯aśla (uŋlən)!» — «sasà tut, seda òlà!»

sāu̯ər i̯əŋ'k-si̯lna nāu̯ərməs. «i̯əŋ'k, tàm tut χōrdì̯!» i̯əŋ'k lau̯ə̑l: «tut mola ādəm u̯èrəs?» — «tut pàmpai̯ an' lìl.» — «pàmpai̯ mola ādəm u̯èrəs?» — «pàmpai̯na uŋləm u̯aśsa.» — nɒŋ liu̯mən tɒγài̯na uŋlən āt u̯aśla!»

sāu̯ər nāu̯ərəs i̯əŋ'ku̯ès χoźa. «i̯əŋ'ku̯ès tàm i̯əŋ'k i̯èńǵi̯!» i̯əŋ'ku̯ès lau̯ə̑l: «i̯əŋ'k mola ādəm u̯èrəs?» — «i̯əŋ'k tut an' χōrətl.» — «tut mola ādəm u̯èrəs?» — «tut pàmpai̯ an' lìl.» — «pàmpai̯

---

1. Az egér törvényt tesz.

A nyúl füvet eszik a fűrakásnál. Fűevése közben a nyelvét megvágta (tk. a nyelve megvágatott), ugrálni kezdett, a tűzhöz érkezett, a tűznek szól: «Ezt a fűrakást fald föl!» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél (tk. a te evésed helyén), hadd vágja!» — «Várj csak tűz, itt légy!»

A nyúl a víz szélére ugrott. «Víz, ezt a tüzet oltsd ki!» A víz szól: «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz nem eszi meg a fűrakást.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél (tk. evésed helyén), a nyelvedet hadd vágja meg!»

A nyúl a víziszörnyeteghez ugrott. «Víziszörnyeteg, ezt a vizet idd ki!» A víziszörnyeteg szól: «A víz micsoda rosszat tett?» — «A víz a tüzet nem oltja ki.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz nem eszi meg a fűrakást.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakásnál evésem alkalmával (tk.

mola ādəm u̯èrəs?» — «pàmpai̯ χoźa liu̯məm tɒγài̯na uŋləm u̯aśsa.» — «nɒŋ liu̯mən tɒγài̯na nɒŋ uŋlən āt u̯aśla!»

sāu̯ər nāu̯ərəs, i̯outli̯i̯di̯ kat χui̯ òźəs. «χui̯ŋən, si i̯əŋ'ku̯ès i̯oudàlən!» — «si i̯əŋ'ku̯ès mola ādəm u̯èrəs?» — «i̯əŋ'ku̯ès i̯əŋ'k an' i̯èśl.» — «i̯əŋ'k mola ādəm u̯èrəs?» — «i̯əŋ'k tut an' χōrətl.» — «tut mola ādəm u̯èrəs?» — «tut pàmpai̯ an' lìl.» — «pàmpai̯ mola ādəm u̯èrəs?» — «pàmpai̯na uŋləm u̯aśsa.» — «nɒŋ liu̯mən tɒγài̯na uŋlən āt u̯aśla.» — «sasà, i̯outli̯i̯di̯ χui̯ŋən òlātən-sà!»

sāu̯ər nāu̯ərəs. kàt niŋ i̯àndəsləŋən. «niŋən i̯ōγəli̯əndət χos-èu̯ətli̯i̯àlən!» niŋən lau̯ləŋən: «χui̯ŋən mola ādəm u̯èr'səŋən?» — «χui̯ŋən u̯ès an' i̯outləŋən.» — «u̯ès mola ādəm u̯èrəs?» — «u̯ès i̯əŋ'k i̯èśti̯ an' litl.» — «i̯əŋ'k mola ādəm u̯èrəs?» — «tut an' χōrətl.» — «tut mola ādəm u̯èrəs?» — «tut pàmpai̯ ant kusmal.» — «pàmpai̯ mola ādəm u̯èrəs!» — «pàmpai̯na uŋləm u̯aśsa.» — «nɒŋ liu̯mən tɒγài̯na uŋlən āt u̯aśla!» — «niŋən sasà, òlātən-sà, mà ninèn lèźàtləlàm.»

---

helyén) a nyelvem megsértődött.» — «Te ettél, a te nyelved hadd sérüljön meg!»

A nyúl [tovább] ugrott, két lövő embert talált. «Emberek [dual.], ezt a víziszörnyeteget lőjjétek meg!» — «Ez a víziszörnyeteg micsoda rosszat tett?» — «A víziszörnyeteg a vizet nem iszsza.» — «A viz micsoda rosszat tett?» — «A víz a tüzet nem oltja.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz a fűrakást nem eszi.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél, a te nyelvedet hadd vágja!» — «Ej, ej! lövő emberek várjatok csak!»

A nyúl [tovább] ugrott. Két asszony varrogatott. «Asszonyok [dual.], az íj-idegeket vágjátok el!» Az asszonyok szólnak: «Az emberek micsoda rosszat tettek?» — «Az emberek a víziszörnyeteget nem lövik meg.» — «A víziszörnyeteg micsoda rosszat tett?» — «A víziszörnyeteg vizet inni nem akar.» — «A víz micsoda rosszat tett?» — «A tüzet nem oltja.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz a fűrakást nem égette el.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél, hadd vágja meg a nyelvedet!» — «Asszonyok várjatok csak, majd elbánok veletek!»

sāu̯ər nāu̯ərəs, lòŋγər ŏźəs. lòŋγər siįàləmal-kèmna oŋ'gəlna lɒŋəs. «lòŋγər malai̯ χańàdi̯ii̯lən?» sāu̯ər lau̯ŏl: «lòŋγər, niŋən mosài̯ət āràtèlna èu̯ətlìlà!» lòŋγər lau̯ŏl: «niŋən χoźa mà u̯èr an' tɒi̯ləm.» — «u̯èr-ki an' tɒi̯lən, àm'βoχpōzŏχna ŏu̯əl lɒp-tōγŏrlèm.» — «andàm! — lòŋγər lau̯ŏl — mà manləm niŋən χoźa.»

niŋən lau̯ləŋən: «χui̯ŋən i̯ōγŏli̯əndət min èu̯ətləmən.» — χui̯ŋən lau̯ləŋən: «i̯ōγŏli̯əndèmən àl èu̯ətli̯i̯àlən! min u̯ès i̯outləmən.» u̯ès lau̯ŏl: «manèm àl i̯oudàlən! ma i̯əŋ'k i̯èślèm.» — i̯əŋ'k lau̯ŏl: «manèm àl i̯èńśi̯! mà tut χōrətlèm.» tut lau̯ŏl: «manèm àl χōrdì̯! ma pàmpai̯ lìlèm.» pàmpai̯ tutna kuzəm'sa, mola āràt pàm ŏs, āràtèlna kuzəm'sa. lòŋγər sut u̯èrəs.

2. *Sɒrt.*

àsńì sŏzili̯i̯dal sɒγàt i̯oγànna sɒrt χūləs. «nɒŋ, lau̯ŏl, u̯èri̯i̯è u̯olàŋ χui̯ ōsən! ittam χandi̯ nèŋχo u̯èlβəsladi̯ pɒrài̯əl, χandi̯ nèŋχoi̯na siįàlàlài̯ən-gi, put-kŏrdì ńàlna i̯outlài̯ən, seda i χɒllən.»

A nyúl [tovább] ugrott, egeret talált. Az egér a mint meglátta, bement a lyukba. «Egér, miért bújsz el?» A nyúl szól: «Egér, az asszonyok holmiait mind valamennyit rágd el! (tk. vágd el.)» Az egér mondja: «Az asszonyokhoz semmi közöm (tk. dolgom) sincs.» — «Ha nincs közöd, a lyuk száját (tk. ajtaját) ebfejjel zárom le.» — «Nem a! — mondja az egér — megyek az asszonyokhoz.»

Az asszonyok szólnak: «Az emberek íjidegeit mi elvágjuk.» Az emberek szólnak: «A mi íjidegeinket ne vágjátok el! mi a víziszörnyeteget meglőjük.» A víziszörnyeteg szól: «Engem ne lőjjetek meg! a vizet megiszom.» A víz szól: «Engem ne igyál meg! a tüzet kioltom.» A tűz szól: «Engemet ne olts ki! a fűrakást megeszem.» A fűrakás a tűztől elhamvasztatott, a mennyi fű csak volt, mindvalamennyi elhamvadt. Az egér törvényt tett.

2. A csuka.

A medve lépegetése közben a folyóban a csuka fölvetődött. «Te, mondja, valóban derék ember vagy! Itt van az osztják ember vadászati ideje, ha az osztják ember meglát, . . . vasnyíllal lő rád és itt halsz meg.» A medve kétfelé nézeget: «Itt, úgy-

àsńì kātiś uandııl. «χoi — lauəl — seda mà kińźəm palem nèŋχoi pōdər'l?» svrt lauəl: «nvŋ palèmən χada tvilən?» àsńì puiəl elti ām'səs, uandııl: nèməza uànlta an' litl. svrt lauəl: «selta-gi ioutlàiən, si āməstən tvγàina iəra al-kòrilən.» àsńì lauəl: «nvŋ χada pōdər'lən?» — «mà tàdà tàm ōsəm!» selta uantselì, ioγàn kudəϑna iəna' pa āməsl. svrt laulııl: «nèŋχoina uèllàiən, lìlàiən, χundsi-χarti an' iilβàləlon.» àsńì lauəl: «nvŋ uèllàiən, pà an' iilβàlələn.» — «mà, lauəl, svrməm-ki andàm, χandi nèŋχoina uèrlì iuχ χurina ponlàiəm; χandi χoi manèm èuətlııda iil, selta mà ligàsləm, χuri pozina uàraskəlèm, uèrlì iuχ χurəl pēlək-tàχnəm'l, mà si-kèmna uèritləm. nvŋ, lauəl, pilŋà-kèmna ollən, sidi pà χolna ittam ivràslən.» ittam àsńì ligàzəs, ligàsman orna nāuər-məs, nāuərmal svγàt jelta-kurna tuŋ'k-soχ pēlqət iəŋ'kna āləm'sàiət. svrt lauəl: «uolàŋ χoi χolna ligàzəs. ligàzà! tōrəm nvŋ and ōsən!» àsńì manəs, svrt pà manəs, χolaś man'sət, χoina ośla.

àsńì sòzilııdal svγàt iəŋ'k-silna svrt siiàləs. «mà nvŋèn lèźàtlèm, lauəl.» àsńì selta nāuərməs, ittam svrt kutpəl èuəlt

mond, nálam erősebb ember kicsoda beszél?» A csuka szól: «Hozzád fogható erős hol lenne?» A medve a fenekére leült, nézeget: semmi sem akar közeledni. A csuka mondja: «Aztán ha meglőnek, ültő helyedben oldalra esel.» A medve szól: «Te hol beszélsz?» — «Én itt volnék, la!» Aztán látta, a folyó közepén ül valóban. A csuka csak mondogatja: «Az osztják ember meglő, megesznek, sohase támadsz föl.» A medve mondja: «Ha téged megölnek, te sem támadsz föl.» — «Én, úgymond, ha nincs itt a halálom [ideje], kikészítetlen fateknőbe tesznek, az osztják ember engem elmetélni jön, aztán megharagszom, a teknőt a farkammal megcsapom, a kikészítetlen fateknő kettéreped, én ilyenre is képes vagyok.» — «Te, úgymond, olyan vagy mint a szunyog és még nagyra vagy.» Erre a medve megharagudott, haragosan az erdőbe ugrott, ugrása közben a hátsó lábával egész mohrakást emelt a vízbe. A csuka mondja: «A derék ember még megharagudott. Csak haragudj, nem vagy te isten!» A medve ment, a csuka is ment, hova mentek, ki tudja.

A medve lépegetése közben a víz szélén csukát pillantott meg. «Majd elbánok veled», mondja. Aztán a medve [oda]ugrott

mou̯na lɒskəslì, pozəl èu̯əlt kātllsəlì, χoi̯di̯ i̯uχ χoźa oγəl si sèŋk-səlì, toγošḭk pon'səlì. tamotta lau̯sèn: «mà i̯ilβàləlәm» — ittam sèmlàntèlna kim-pàksət.» sɒrt pèlà àsńì u̯antman làḭu̯l, χada ol. «an' i̯ilβàlələn ɒndi» — àsńì lau̯əl.

sɒrt àsńina āləm'sa. «ma nɒŋèn kanzəm mou̯na tùlèm.» àsńina tùsa, i̯uχ-lēr ilbina pon'sa. «mosa pɒràḭna lìdət and oślәm, si pɒrài̯na mà nɒŋèn lìlèm.» àsńì manəs, sòzilu̯ḭl. χou̯ i̯ɒŋ'əs, u̯àn i̯ɒŋ'əs.

«mà lìdət tɒi̯səm ɒndi, tàm χɒtl mà lìdət moźàtmèm andàm.» — àsńì sɒr'əl pèlà manəs, sɒr'əl χoźa i̯oχtəs, sɒr'əl u̯ḭslì, oγəl male ńiŋktəda pidəm. «mà ittam nɒŋèn tùlèm, χɒtl i̯əźàlt lìda màsl, i̯əŋ'k-si̯l lèpšḭk mà sɒγà nɒŋèn lìlèm, nɒŋèn lìdi̯ i̯ubina i̯əŋ'k i̯èślèm, i̯əŋ'k seda u̯ànna āt oll» lou̯ śɒr'əl tùslì, i̯əŋ'k-si̯lna pon'səlì, sɒr'l pèlà u̯antl: «matta lau̯sən: «mà i̯ilβà-lələm» — pādəm χul-idi χundi̯ pàtsàḭən, χundi̯ i̯ilβàlələn.» sɒrt pozəl selta u̯àraskəslì, ittam àsńì nāu̯ərməs, sɒrt kātllta luttəslì,

---

és a csukát a derekánál (tk. a közepénél) fogva a földre kihajítja, a farkánál fogva megragadta, egy ledöntött (tk. nyugvó) fához verdesi a fejét, egy kissé odább letette. «A multkor azt mondtad: ‚én föltámadok‘, — íme mind a két szemed kifordult.» A medve a csuka felé nézve áll, hol van. «Talán mégse támadsz föl» — mondja a medve.

A csukát a medve fölemelte. «Én tégedet száraz földre viszlek.» A medve elvitte, a fa gyökere alá tette. «Majd ha ennivalót nem találok, akkor megeszlek.» A medve ment, lépeget. Hosszú ideig ment, rövid ideig ment.

«Mintha volna nekem ennivalóm, ma ennivalót nem szereztem.» A medve a csukája felé ment, a csukájához érkezett, a csukáját vette, a feje már nyüvesedni kezdett. «Most már viszlek tégedet, a nap felé fordulva (a nappal szemközt) kell enni, a víz széléhez közel eszlek majd meg, miután megettelek, vizet iszom, a víz hadd legyen közel ide!» A csukáját vitte, a vízszélére tette, a csukája felé néz: «A multkor [azt] mondtad: ‚én föltámadok‘ — fagyott hal módjára megfagytál, mikor támadsz föl.» A csuka egyet csapott a farkával, a medve [utána] ugrott, a csukát nem tudta megfogni, a csuka ment egyfolytában és a vízbe

svrt manmal itna i̯əŋ'kna il-lvŋəs. àsńì kuś-χatśa u̯andi̯i̯il, sèmna an' ńila. lȧr kudeβ èu̯əlt svrt noχ-χūləs, sidi lau̯əl: «àsńì malai̯ an' ĺìsèn manèm?» — àsńì top al-u̯antl. «mà mattəlna lau̯səm, svrməm-gi andàm, ĺìda an' u̯èrəm'lèn.»

àsńì manəs. sidi sòzilu̯i̯dal svγàt pilŋəŋà i̯is, pvmmì i̯is. àsńì lau̯əl: «mà-sà i̯eźa i̯əŋ'kna oγəlləm.» àsńì i̯oγànna, i̯əŋ'kna òχləs. àsńì i̯elta kàt kurəl kātllsa, i̯əŋ'k ilbina vu̯ i̯əźàlt ìliś tàlda pitsa, àsńì noγoś u̯uràtl, u̯uràtl, azàt an' śitl. àsńì lau̯əl: «χoi̯na kātllsài̯əm tàdà?» àsńì uŋəl-u̯əs èu̯əlt, ńvl-u̯əs èu̯əlt i̯əŋ'k lvŋda pidəs. àsńì si-kuś u̯uràtl noγoś, i̯elta kàt kurəl ī-kèmna kàtllsai̯ŋən, nèmətti̯ kurəl an' śitl, àsńì azàt si χvlda utśi̯i̯s. ĺìləl ai̯i̯ì i̯is, si-kèmna àsńì ēsləm'sa.

àsńì u̯uràina u̯ədi̯ i̯oχtəs, i̯əŋ'gəl pvrgàtta an' u̯èridəs. àsńì u̯ədi̯, mou̯na i̯oχtəs, i̯əŋ'k pèlà u̯antman al-āməsl. i̯oγàn kudəβ èu̯əlt svrt noχ-χūləs, sidi lau̯əl: «àsńì χodi̯ al-puŋəlda pitsən?» àsńì nèməza pōdər'ta an' litl. «àsńì χòləndà! mà matta lau-

---

alámerült. A medve bármerre nézdegél is, szemmel nem látható [t. i. a csuka]. A tó (v. áradvány) közepén a csuka fölmerült, így szól: «Medve, miért nem ettél [hát] meg?» A medve csak néz. «A multkor megmondtam, hogy ha nincs itt a halálom ideje, nem tudsz megenni.»

A medve ment. A mint így lépdel, szunyogosra, hőségre vált [az idő]. A medve mondja: «Már csak belemegyek egy kissé a vízbe.» A medve a folyóba, a vízbe belement. A medvének a két hátulsó lábát valami elkapta, a víz alatt a folyással szemben lefelé kezdi húzni, a medve erőlködik fölfelé, erőlködik, mind hiába! A medve szól: «Ki fogott meg engem itt?» A medvének az orrán-száján keresztül kezdett a víz bemenni. A medve bármennyire erőlködik is fölfelé, a két hátulsó lába egyformán meg van fogva, az egyik lábát sem birja kiszabaditani. A medve már-már egészen meg akart halni, a lélekzete elszorult (tk. kicsinynyé lett), ekkor a medvét eleresztették.

A medve csak erőlködve jutott a partra, még a vizet se tudta magáról lerázni. A medve a partra, a földre kijutott, a víz felé tekintve csak ül. A folyó közepe táján a csuka fölvetődött, így szól: «Medve, hogyan kezdtél lélekzeni?» A medve

səm: «nvŋ mola u̯ul ľìl tvi̯lən?» mà nvŋèn mundì il-ki tàl'sèm loln, nvŋ χolna ī χvtl-sis an' u̯èritsèn. mà matta tīləś-kèm χoi̯səm, àsńì nvŋ tīləś-kèm-ki χoi̯sən loln, ńoγài̯ən āràtèlna ńiŋktəsài̯ət loln, soγən tèlna loln ləi̯is».

3. *ń à l u̯ à ľ t ś a m-χ o i̯.*

ī purəś ìmi ādəl ol, katra pvrài̯na lou̯ χi̯l tvi̯is. χi̯ləl χvlmal, χi̯ləl èu̯əlt top u̯ərəŋ ńàlu̯àľtśamət, u̯ərəŋ òtləβət χaśsət. χi̯ləl ńàl u̯èrmal svγàt jàsl èu̯ədəs, òtləβət u̯ərrì i̯isət, u̯àltśamət u̯ərrì i̯isət. ìmi si χi̯l-u̯ərət sàu̯isəľì, ńàlu̯àltśamət, òtləβət ńau̯rèm-idi òndəβna pon'səľì, lābət χvtl ńoγəltsəľì, lābət āt ńoγəltsəľì. sidi ńoγəltal èu̯əlt χàl'lada pidəs, ìmi nvməsl: «tōrəm manèm mosa si pàrdəs». tutl vləs, ńau̯rèməl kiltəda pidəs, sàsna u̯iśľì, logotsəľì, u̯antsəľì: χui̯-ńau̯rèm. «χvlda utśiməm tvγà èu̯əlt tōrəm manèm ńau̯rèm pàrdəs, χui̯-ńaurèm.»

si ńau̯rèm sidi ēnməltal èu̯əlt ńoγəmdidi̯ lou̯àttì i̯is, siski,

---

semmit sem akar beszélni. «Medve, hallgass ide! Én a multkor mondtam: ‚Neked talán valami nagy lelked van?' — Ha az elébb lehúztalak volna [a víz alá], te még egy napig se birtad volna ki. Én a multkor egy hónapig feküdtem, te medve, ha te egy hónapig feküdtél volna, a húsod egészen megnyüvesedett volna, a bőröd [is] egészen elrothadt volna.»

3. A nyílforgács-férfi.

Egy öreg asszony egyedül van, régente volt neki unokája. Az unokája meghalt, az unokája után csak véres nyílforgácsok és véres gyalúforgácsok maradtak. Az unokája nyílcsinálás közben a kezét elvágta, a finom gyalúforgácsok véressé lettek, a nagyobb forgácsok véressé lettek. Az asszony ím unokája vérét megőrizte, a nyílforgácsokat, a finom forgácsokat gyermek gyanánt bölcsőbe tette, hét nap ringatta, hét éjjel ringatta. A mint így ringatja, egyszer csak sírni kezdett. Az asszony gondolja: «Az Isten nekem ím valamit rendelt.» Tüzet gyújtott, gyermekét kelteni kezdte, a térdére vette, megmosta, látta: fiúgyermek. «Immár halni készültem, mikor az isten nekem gyermeket adott, fiúgyermeket.»

Miközben ezt a gyermeket így növeli, az lótó-futóvá lett,

u̯ai̯-χul u̯èldi̯ lou̯àttì i̯is. sidi oldal èu̯əlt ittam ìmi i̯əŋ‘k tùda and ε̄tl, i̯uχ tùda and ε̄tl. ńau̯rèməlna i̯uγəl sèu̯ərla i i̯əŋ‘gəl tòtlu̯i̯la. ńoγə̑s-, u̯ai̯kur èu̯ətti̯ lou̯àttì i̯is. χàdài̯əl ìmi top lìl pà χòi̯l. χàdài̯əl ìmi χulilì u̯ai̯ ńoγài̯na lābətləlì. ìmi lau̯ə̑l: «χi̯lu̯i̯è, ittam nèŋχoi̯ì i̯ìsən, mà nɒŋèn nèmna ponləm, mà pondi̯ nèmən ādəm āt ol, i̯əm āt ol, sidi tɒi̯i̯: «ńàlu̯àl'tśam χoi̯». numpaŋən (nɒŋ numbən) u̯ul χoi̯na «ńàlu̯àl'tśam» nèmən sidi āt lau̯lla».

ìmi i̯àstal: «ēnəmdi̯ χoi̯ ōsən, māzəŋ mola mou̯na an‘ i̯oγə̑tlən, χi̯lu̯i̯è, nèŋχoi̯ i̯āzəŋna àl èu̯əlà!» tàm χōlə̑m pài̯àrt palàtna χàdən χoźa mola làillən, tàm tɒγài̯ən èu̯əlt niŋ manəm niŋisuŋ kanźà!» — «niŋ manəm niŋisuŋ i̯osl χolaś manəm, ma χundi̯ u̯antsèm.» — «lai̯à, ma nɒŋèn maləm!» ɒzəm ilbi èu̯əlt kanźàndəs, nèŋχo-oχpōzə̑χ lou̯àt soγə̑mpuŋ ε̄tltəs. «tàm soγə̑mpuŋən kim-ε̄tltəlèn, àlŋəl èu̯əlt kātlli̯! ńàlu̯àl'tśam χoi̯ i̯orən mola-kèm, soγə̑mpuŋən si-kèmna laŋgəl uldi lɒski̯, soγə̑mpuŋən χolaś lårii̯l, si̯iś manà! soγə̑mpuŋən χàda u̯olii̯l, sɒγà seda u̯andii̯à!»

---

madár-, erdei vad- és halfogó nagyságnyira növekedett (tk. jött). A mint így van, az asszony már vizet hozni nem megy, fát hozni nem megy, a gyermeke fát vág, vizet hoz. Nyúszt-, erdei állat lábát elvágó nagyságnyira nőtt. A nénikéje (?) csak eszik és nyugszik. A nénikéjét tiszta vadhússal táplálja. Az asszony szól: «Kis unokám, íme emberré lettél, én neked nevet adok, az én adtam név rossz legyen vagy jó legyen, ez: «nyílforgácsférfi». Náladnál idősebb ember «nyílforgács» nevedet mondja majd.»

Az asszony mondja: «Növekedő férfi vagy, talán valamely földre nem jutsz el, fiacskám, emberi beszédnek ne higyj! Ezen három oszlop magasságnyira [épített] házadban mire vársz, ezen helyedről nő járta nős vidéket keress!» — «A nő járta nős vidék útja merre van megjárva, én mikor láttam.» — «Várj csak, én neked adok [valamit].» A vánkos alatt keresgélt, férfifej nagyságú czérna gombolyagot vett elő. «Ezt a czérnagombolyagodat kiereszted, a végénél fogd meg! nyílforgácsférfi erőd a mekkora, a czérnagombolyagodat a válladon keresztül olyan erővel hajítsd, a hova a czérnagombolyagod gurul, oda menj! a czérnagombolyagod a hol megáll, aztán oda nézz!»

lou̯ kim-ēdəs, soɣə̂mpuŋəl laŋgəl uldi lʋskəslì, sidi ńōɣə̂ltal èu̯əlt soɣə̂mpuŋəl u̯olìmal. àlŋəl èu̯əlt kātllselì, laŋgəl uldi pà lʋskəslì, soɣə̂mpuŋəl mandal èu̯əlt lou̯ i̯elta sidi ńōɣə̂lləlì. soɣə̂mpuŋəl χàt χoźa toɣo i̯oɣə̂tmal, u̯antləlì: χōlə̂m pài̯àrt. il-lʋŋmal, χōlə̂m pài̯àrt noɣoś ńila. χàtsuŋ èu̯əlt simə́ś-lamba i̯uχ làii̯l, tʋi̯əl χada ol-kèba, an' ńila. lou̯ χàtna i̯oɣo-lʋŋəs, katra pʋrài̯na nèŋχo seda olmal. u̯andii̯l: χàt u̯ə̂dàtna, χàtsuŋ èu̯əlt χàŋdèβ.

si χàŋdèβ χou̯àt noɣoś χòŋ'ti̯ pidəs. lou̯ mundì lau̯ə̂l: «mà χàt laŋgəlna kim-ētləm.» ńōmər tʋɣài̯əl èu̯əlt sidi χòŋ'əl, sidi χòŋ'tal èu̯əlt mètta pidəs, u̯ei̯lì i̯is. ī mosai̯na nàu̯ì tōrə̂mna ēdəs, kātiś u̯andii̯l: χatśa-χarti nèŋχo andàm.

soɣə̂mpuŋəl lōgə̂βtəslì, selta i̯àu̯ə̂lməslì, soɣə̂mpuŋəl χolaś lårii̯s, si̯iś si manəs. soɣə̂mpuŋəl sidi ńōɣə̂mdal èu̯əlt χàtna toɣo-ēdəs, χàtna i̯oχtəs: kòrdì χàt, oχ χàt, ou̯əl oś andàm, isńəl oś andàm. soɣə̂mpuŋəl u̯ĭslì pà i̯àu̯ə̂lməslì: soɣə̂mpuŋəl toɣo i̯aŋ'əs, i̯oɣo pà kērləs. «tàm soɣə̂mpuŋ χou̯ mou̯ i̯uu̯məm èu̯əlt i̯oɣo an'

Ő kiment, a czérnagombolyagját a vállán keresztül dobta, a mint így követi, a czérnagombolyagja megállapodik. A véginél fogva megragadta, a vállán keresztül megint átdobta, a czérnagombolyag a mint megy, ő hátulról követi. A czérnagombolyagja [egy] házhoz érkezik oda, nézi: három oszlop. Bemegy, a három oszlop fölfelé látszik. A házszöglet felől olyanforma fa áll, [melynek] a teteje hogy hol van, nem látszik. A házba bement, régente itt ember volt. Nézegeti: a ház szélességében, a házszöglete felől lépcső [van].

Ezen lépcső hosszában kezdett kúszni fölfelé. Előbb mondja: «én kimegyek a ház tetejére.» A kerek helyről így kúszik [fölfelé], kúszása közben fáradni kezdett, erőtlenné lett. Egyszer csak kijutott a fehér égre, kétfelé nézeget: semerre sincs ember.

A czérnagombolyagját elővette, aztán elhajította, a czérnagombolyagja a merre gurult, arra ment. A czérnagombolyagját a mint így követi, visszament a házba, a házba érkezett (jutott): vasház, ezüstház, az ajtaját nem találja, az ablakát nem találja. A czérnagombolyagját fogta, megint elhajította: a czérnagombolyagja oda ment meg visszatért. «Ez a czérnagombolyag hosszú földről jövésem közben vissza nem fordult.» A czérnagombolyag-

kērlịịs.» soγδmpuŋəl kātllsəlì, pà ioutsəlì: soγδmpuŋ toγo iaŋ'əs, ioγo pà kērləs. «iàsəm èuəlt χos-luttilèm taŋγà.» soγδmpuŋəl uịslì, mola-kèm ior tvịis, si-kèm iorəlna ioutsəlì, soγδmpuŋəl toγośịk manilịịs, ittam χarti toγo neź al an' manəs. «tàm soγδmpuŋ mola uantl?» soγδmpuŋəl uịslì, śèβna pon'səlì.

si kòrdì χàt, oχ χàt kērətləlì: ouəl oś andàm, χonəl oś andàm, isńəl oś andàm. «tàm χàtna ìsi nèŋχo ol taŋγà?» «nèŋχo-ki ol, ouəl āt punźàntl!» òu pēlək-punźàndəs, lou ioγo-lvŋəs. ioγo-lvŋəs, nèŋχo andàm. tom ièlèm-suŋna śādəm: «ńàluàľtśam χoi!» lou uandịịl, nèməza nèŋχo andàm. pōdər'tal śàtl: «ńàluàľtśam χoi, nvŋ ioχtəm χàdənn nèŋχo uantta litlən?» — nvŋ tàm mouənna χańàdịịman oldi nèŋχoi olmən!» — «ńàluàľtśam χoi χodi lìda litlən taŋγà?» — «lìda litməmna mola siiàləlom, uantidèm andàm.»

pvzàn elti liuβəsət ioγδtsət, tōrδm-pugət sàt liuβəs! (pvzàn tèlịì òs.) lìs, ièńźəs. nàluàľtśam χoi tàdà āməstalna nèməza vndi uantl. «kim-ēdà! seda laŋəsidi svχ ol, sit uịià! òu silna

---

ját megragadta, megint eldobta: a czérnagombolyag oda ment, meg visszafordult. «A kezemből eleresztem talán.» A czérnagombolyagját vette, a milyen ereje [csak] volt, olyan erővel dobta el; a czérnagombolyagja egy kissé odább mendegélt, aztán semerre se ment. «Ez a czérnagombolyag mit lát?» A czérnagombolyagját fogta, zsebbe tette.

A vasházat, ezüstházat megkerüli: ajtaját nem látja, tetőnyilását nem látja, ablakját nem látja. «Ebben a házban szintén ember van talán?» — «Ha ember van, nyissa ki az ajtaját!» Az ajtó kinyilt, ő belépett. Belépett, ember nincs. A nők részére föntartott szögletben hallszik: «Nyílforgácsférfi!» Ő nézegeti, senki sincs ott. Beszélgetése hallszik: «Nyílforgácsférfi, a te érkezted házban akarsz látni embert?» — «Te ezen a földeden rejtőzködve élő ember vagy!» — «Nyílforgácsférfi, ugy-e, enni talán akarsz?» — «Ha akarnék is enni, a mit nézek, nem látom.»

Az asztalra ételek jöttek, isteni sok étel! (Az asztal teli volt.) Evett, ivott. A Nyílforgácsférfi itt ültében semmit se lát még. «Menj ki! ott öltőruházat van, vedd el! Az ajtó szélén

χàŋdèβ, χàŋdèβ si̯lna si̯ χańèmà! — mosa-ki u̯antlən, sit nvŋ u̯èrən, an'-ki u̯antlən, mà χoźəm ādəm àl u̯èrà! mola u̯antlən, top kātlli̯! kātllta an'-ki u̯èritlèn, ma χoźəm ādəm àl u̯èrà! svχna nvŋèn i̯əmaś laŋəsi̯! kurlàn alt ńilài̯ət, i̯àslàn alt ńilài̯ət! i̯āsŋəm āràt si!»

ńàlu̯àlťśam χoi̯ ēdəs, lou̯èl svχna laŋəssəlī. āłməl i̯oχtəs, χvś̯ u̯vi̯əm'sa, χòlləlī: nèŋχoi̯ət i̯itel ś̯àtl. χōlə̄m nèŋχo ś̯àtlət. lou̯ iltasvγàt u̯antman tvi̯ləlī: χōlə̄m èu̯i. — «kòź̯àniŋmən kudəβna āt ol!» — χàŋdèβ elti noχ-χòŋ'ta pitsət. «tàm svχ malai̯ kimlvskəsa?» — lou̯ χoźŋəl èu̯əlt i̯uu̯əm èu̯i ńàlu̯àlťśam χoi̯na kātllsa (vagy: *ńàlu̯àlťśam χoi̯ kātllsəlī) χundi̯ ēslləlī. ittam kàt èu̯i i̯oγolvŋsəŋən. lou̯ kātləm èu̯əl pilna pà i̯oγo-lvŋsəŋən. i̯oγo-lvŋsəŋən, nèməsa nèŋχo andàm. «ńàlu̯àlťśam χoi̯ seda mil, si mil sòmdà! muŋilu u̯ēliś u̯andīlà!» lou̯ mil sòmdəs. mil sòmətmal èu̯əlt toməl and ēslləlī. mil sòmdəs: χàt tèli̯ŋī murna. lou̯ tàmət u̯andəs, èu̯əl ēsllsəlī.*

līu̯mel, i̯èśmel i̯ètsəs. līdel svγàt it pōdər'ta pidəs. «iln pi-

---

lépcső [van], a lépcső szélén ott rejtőzködjél el! Ha látsz valamit, az a te dolgod, ha nem látsz, nekem rosszat ne tégy! A mit látsz, csak fogd meg! Ha nem tudod megfogni, nekem rosszat ne tégy! A ruhába jól öltözz föl, a két lábad ne lássék ki, a két kezed ne lássék ki. A beszédem mindössze ez!»

A Nyílforgácsférfi kiment, fölöltözködött. Álma jött, majdnem elaludt, hallja: emberek jövése hallszik. Három ember hallatszik. Ő alulról figyeli: három leány. «Az úrnőnk középen hadd legyen!» A lépcsőn kezdtek fölmászni. «Ez a ruha miért van kidobva?» A köztük jövő leányt a Nyílforgácsférfi elkapta, semmiért se ereszti el. A két leány ím bement [a házba], a megfogott leánynyal együtt ő is belépett. Beléptek, senki sincs [ott]. «Nyílforgácsférfi itt van egy sapka, ezt a sapkát tedd föl, minket azonnal meglátsz!» A sapkát föltette. Miközben a sapkát fölteszi, azt [t. i. a leányt] nem ereszti el. A sapkát föltette: a ház tele van néppel. Azokat meglátta, a leányt eleresztette.

Az evéssel, ivással elkészültek. Evés közben egy [ember] beszélni kezdett: «A leesett fű-e a sok, vagy a fönnálló fű-e a

dəm pàm ār, mola nōmən lai̯di̯ pàm ār? u̯antləlmən!» ńàlu̯àľ-tśam χoi̯ lau̯əl: «nɒŋ kuś u̯andìlà, mà u̯antta an‘ χàśləm.»

tomi manəs. ī purəş̌ ìmi lau̯əl: «mou̯ən kut χou̯, i̯eśa χoi̯à!» tomi manəm i̯ubina lou̯ χòi̯i̯s, sit i̯vχti̯ èu̯əlt lou̯ χòi̯i̯s.

ālməl i̯ètsəs, lou̯ top noχ-kiləs, ľogodi̯i̯man i̯ètsəs, toməl i̯oγo-lvŋəs. «ńàlu̯àľtśam — lau̯əl — χodi̯, nōmən lai̯di̯ pàm ār, mola iln χoi̯di̯ pàm ār? — «andàm! iln χoi̯di̯ pàm ār.»

«ńàlu̯àľtśam χoi̯ manləmən!» — «mà χundsi-χarti i̯vχta an‘ χàśləm. toməl lau̯əl: «ńàlu̯àľtśam χoi̯, i̯əŋ‘k-χul ār, mola toχləŋ vai̯ ār?» «nɒŋ manà! kuś u̯andìlà!» tom χoi̯əl manəs. purəş̌ ìmi lau̯əl: «ńàlu̯àľtśam χoi̯, nɒŋ pà il-χoi̯à, mou̯ən kut χou̯!» lou̯ χòi̯i̯s, ālməl i̯ètsəs, kiləs. lou̯ top noχ-kiləs, tomi i̯oχtəs. «ńàl-u̯àľtśam χoi̯, lau̯əl, mola u̯antsən?» — «mà u̯antsəm, i̯əŋ‘kχuləl ār, toχləŋ u̯ai̯ simel.»

«ńàlu̯àľtśam χoi̯, manləmən!» ìmi lau̯dal ş̌àtl: «manà, manà! mou̯ət u̯andi̯i̯à!» ńàlu̯àľtśam χoi̯ pilna man‘səŋən.

u̯àn-kèba u̯àn manləŋən, χou̯-kèba χou̯ manləŋən. sidi man-

---

sok? — Nézzük meg ketten!» A Nyílforgácsférfi szól: «Csak nézd meg te, én nem tudom megnézni.»

Amaz elment. Egy öreg asszony szól: «A földed köze hosszú (= messze földről jöttél), egy kissé pihenj!» A mint amaz elment, ő lefeküdt, a míg az odajárt, feküdt.

Álmával elkészült, alighogy fölkelt, megmosdott, amaz bejött. «Nyílforgácsférfi — mondja — úgy-e, a fönnálló fű a több, vagy a lennfekvő fű a több?» — «Nem a'! a lennfekvő fű a több.»

«Nyílforgácsférfi menjünk!» — «Én semerre se tudok menni.» Amaz szól: «Nyílforgácsférfi, a vízi hal-e a több, vagy a szárnyas állat-e a több?» — «Menj, nézd csak meg!» Amaz ment. Az öreg asszony mondja: «Nyílforgácsférfi te meg feküdjél le, a földed köze hosszú.» Lefeküdt, álmodott, fölkelt. Alighogy fölkelt, amaz megjött. «Nyílforgácsférfi, úgymond, mit láttál?» — «Láttam, vízi hal sok van, szárnyas állat kevés.»

«Nyílforgácsférfi menjünk!» Az asszony beszéde hallszik. «Menj, menj! földeket láss!» A nyílforgácsférfival együtt mentek.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek. A mint így mennek, a tengerre jutnak. A Nyílforgács-

dən èu̯əlt śàrəśna i̯oγə̂tsəŋən. ńàlu̯àľtśam χoi̯ nɒməsl: «mà-ki tàm màś̯-padəl tàm sàrəśi̯əŋ'kna u̯ai̯padi-kèmna, u̯ai̯ali-kèmna il and āt lɒŋləm!» śàrəśi̯əŋ'kna sidi manləŋən, śàrəś tom-pēləkna pitsəŋən. keu̯ olmal. tom χoi̯əl keu̯ noχ-āləm'səli; si keu̯ ilbina sàràn oŋ'gi put. «ńàlu̯àľtśam χoi̯, tàmì u̯andì̯-sà!» ńàlu̯àľtśam χoi̯ selta u̯antsəľì, sàràn oŋ'gi put lou̯ sɒγàttəl kāu̯ərl: ī kur-pēlək ētl, ī i̯às-pēlək ētl, ī oχ-pōzə̂χ ētl. ńàlu̯àľtśam χoi̯ lau̯ə̂l: «sit molài̯et?» — «χodi̯ and oślèn! nɒŋ ìsi kāu̯ərlən seda.» ī χui̯əlna keu̯ lɒptōγə̂r'sa. (mundì noχ-ālməli̯i̯əm keu̯) i manləŋən.

i̯eźa man'səŋən, seda pà keu̯ olmal. «ńàlu̯àľtśam χoi̯, tàm keu̯ ālmì̯!» ńàlu̯àľtśam χoi̯ lau̯ə̂l: «mosa tɒi̯lən-gi, keu̯ nɒŋ ālmì̯!» ī χoi̯əlna keu̯ āləm'sa, ìliś-tɒγà u̯antləŋən: ìln mur. ľàľəsti̯ χoi̯ ľàľəsl, kūdərmədi̯ χoi̯ kūdərmal, u̯èlβəsləlǝt, kɒlàŋ-tàś sàu̯ilət, i̯əŋ'k-χul u̯èllət, or-u̯ai̯ u̯èllət. mur u̯èlβəsləβsəl u̯antlət. χada ľāu̯ətlət, ləu̯ kudelna ľāu̯ədəβsilel tōrə̂m χoźo χolna ľāu̯ətlət. «mola u̯antsən?» ńàlu̯àľtśam χoi̯ lau̯ə̂l: «u̯antsəm, ľāu̯ətlət, kūdərməlǝt. mà u̯andèmədèm si. «ńàlu̯àľtśam χoi̯ manləmən!»

---

férfi gondolkozik: «Ez a mese vége, ha én ebbe a vízbe a botosom talpával, a botosom szárával (?) bele nem mennék!» A tenger vizén így mennek, a tenger túlsó felére jutottak. [Ott] egy kő volt. Amaz a követ fölemelte; ez alatt a kő alatt egy nagy (tk. zürjén) szurkos fazék [van]. «Nyílforgácsférfi, nézd csak meg ezt!» A Nyílforgácsférfi erre meglátta, a zürjén szurkos fazék magától forr: egy félláb látszik, egy félkéz látszik, egy fej tünik elő. A nyílforgácsférfi szól: «Ezek mik?» — «Hogyan, te nem tudod? te is fölsz itten.» A társa a követ lecsukta (az előbb fölemelt követ) és mennek.

Egy kicsinyég mentek, itt megint kő van. «Nyílforgácsférfi, ezt a követ emeld föl!» A Nyílforgácsférfi mondja: «Ha valamid van [ottan], a követ emeld föl te!» Társa a követ fölemelte, lefelé néznek, ott lenn nép [van]. A hadakozó férfi hadakozik, a a birkózó férfi birkózik, munkálkodnak, rénszarvas csordát őriznek, vízi halat fognak, erdei vadat vadásznak. A nép munkálkodását nézik. A hol káromkodnak, káromkodásukat még az istenhez is káromkodják. «Mit láttál?» A Nyílforgácsférfi mondja: «Láttam, káromkodnak, veszekednek. Én ennyit láttam.» — «Nyílforgácsférfi menjünk!»

u̯àn manləŋən, χou̯ manləŋən, tōrə̂m-tut χoša i̯oγə̂tsəŋən. si tut mou̯ èu̯əlt l̀il, χaltša l̀il, lin and ošləŋən. «ńàlu̯àl̀tšam χoi̯ manləmən!» ī χoi̯əl manəs, ńàlu̯àl̀tšam χoi̯ lau̯ə̂l: «nvŋ man'sən, mà pà i̯ìləm.» ī χoi̯əl lau̯ə̂l: «χodi̯ kàtni̯ man'səmən, sidi i kàtna manda pitləmən! nvŋ manèm àl i̯oχtì̯, mà nvŋèn ant χvi̯lèm.» luŋən lābət èu̯əlt, tvlən lābət èu̯əlt moγilən u̯antman tai̯lələn, i̯vγà an' i̯oγə̂tləŋən. ńàlu̯àl̀tšam χoi̯ lau̯ə̂l: «χol-mosa sòsləmən?»

luŋən lābət, tvlən lābət tvrməs, lin i̯oγoš kērləsŋən, matta ōləm kòrdì χàtna i̯oγə̂tsəŋən. i̯oγo-lvŋsəŋən, tōrə̂m-pugət ār pvzàn azàt u̯èr'sài̯ət. χodi̯ i̯vŋ'əm i̯āsŋen tōrə̂m-pugət sàt liu̯βəs l̀idən kutna pōdər'ləŋən. purəš̯ ìmi lau̯əl: «ńàlu̯àl̀tšam χi̯li̯è, ittam u̯èr nvŋ and armàtsèn, ittam niŋən pilna manātən! χada oldi̯ tvγà-ki ošlatən.»

l̀iu̯mel, i̯èšmel i̯ètsəs, man'səŋən. ī i̯ìrsu manləŋən, ittam niŋəl lau̯ə̂l: «χol-mosa sòsləmən, χoi̯da màsl. nvŋ — lau̯ə̂l — χui̯ ōsən, χàt lèš̯àdà!» χui̯ u̯všŋəlna sarńi-oχ lōi̯ət tvi̯mal, sarńi-oχ loi̯ət lōgə̂βtəsl̀i (ńàlu̯àl̀tšam χoi̯na lōgə̂βtəsa), uŋəlna u̯i̯sl̀i, uŋəlna si

---

Rövid ideig mennek, hosszú ideig mennek, az isten-tüzéhez (= északi fény) érkeztek. Ez a tűz a földről táplálkozik-e, vagy honnét, ők azt nem tudják. «Nyílforgácsférfi menjünk!» A társa ment, a Nyílforgácsférfi mondja: «Te elmentél, majd én is megyek [utánnad].» A társa így szól: «A hogyan kétfelé mentünk, úgy kétfelé menjünk tovább is! te engem ne érj el, én téged nem hagylak el.» Hét nyár óta, hét tél óta látják egymást, de össze nem jutnak. A Nyílforgácsférfi szól: «Meddig megyünk (tk. lépünk)?»

Hét nyár, hét tél múlt el, ők visszatértek, az előbbi vasházhoz jutottak. Beléptek; isteni ételekkel megrakott sok asztal van [ott] elkészítve. Hogy merre jártak, beszédjüket isteni sok étel evésük közben beszélik el. Az öreg asszony szól: «Nyílforgács unokácskám, ím te nem értetted meg a dolgot, asszonyoddal együtt menjetek, ha valahol lakó helyet találtok.»

Az evéssel, ivással elkészültek, mentek. Egy kis ideig mennek, ím az asszonya szól: «Meddig lépünk (megyünk)? ńyugodni kell. Te, úgymond, férfi vagy, készíts házat!» Az embernek a kis ujján aranygyűrű volt, az aranygyűrűt elővette, szájába vette,

tvi̯səlì, tvi̯səlì, sidi lau̯ə̂l: «tàm màś padəl-mosa-ki tùlèm, kòrdì χàttì, oχ χàttì i̯el āt i̯il!» kim-lʼaksəslì, kòrdì χàttì, oχ χàttì i̯is. ńàlu̯àlʼtśam χoi̯ lau̯ə̂l: «χàdài̯əm ìmi əńśəsti̯ u̯èrəm olmal.» ńàl-u̯àlʼtśam χoi̯ niŋəl pèlà lau̯ə̂l: «χaźà! mà ī i̯āzəŋ i̯orèməmèm, mà-sà i̯oγo-kērli̯i̯ləm.»

χàdài̯əl ìmi χoźa i̯oχtəs. «χàdài̯əm ìmi! ilta mou̯ χarina ìsi χàdài̯əm ìmi òs.» purəś ìmi i̯àstal: χàdài̯ən ìmi àl nòmi̯! χàdà-i̯ən ìmi ilta mou̯ χarina kēm-oχ tèlaŋ χàtna, śəś-oχ tèlaŋ χàtna ol, svməl an‘ u̯àχla, èləl ant pàtla. tōrə̂m-àŋgi i̯ugànna ol.»

si i̯āzəŋ χoləs. χàdài̯əl ìmi lau̯ə̂l: «ńàlu̯àlʼtśam χoi̯, ī āt χoi̯lən, ī χvtl χoi̯lən, killən, talta manlən (χàdənna manlən). oldən χou̯ nōbət èu̯əlt si oχ χàtna oldi̯ niŋən tvləl-ki śvrəs tvl èu̯əlt ńōγə̂llèn, ńōγə̂llèn, an‘ i̯oγə̂tlèn, iāsŋəm si.» «i̯oγo ant-ki i̯ìsən loln, i̯oγotsèn loln.» sit òrəŋna tōrə̂m-àŋgina kàtni̯ pàrtsai̯-ŋən, sit òrəŋna kvmən śvrəs tvl elləŋən, i̯vγà an‘ i̯oγə̂tləŋən.

---

a szájában [így] tartotta, tartotta, így szól: «Ezt a regét ha végéig viszem, vasház, ezüstház legyen hát!» Kiköpte: vasház, ezüstház lett. A Nyílforgácsférfi szól: «A nénikémet meg kell kérdeznem.» A Nyílforgácsférfi az asszonynak mondja: «Maradj! én egy szót elfelejtettem, már mint én [mindjárt] visszafordulok.»

A nénikéjéhez érkezett. «Asszonynéném! lenn a földön szintén volt egy nénémasszonyom.» Az öreg asszony mondja: «A nénédasszonyodat ne említsd! a nénédasszonyod lenn a földön silány ezüsttel teli házban, háncs [vékonyságú] ezüsttel teli házban van, nem éhes (= a szíve nem kiván semmit), a teste nem fázik, istenanya gyanánt van.»

Ez a szó véget ért. A nénikéje szól: «Nyílforgácsférfi, egy éjjel fekszel, egy nap fekszel, fölkelsz, innét elmégy (a házadhoz mégy). Hosszú ideig éltedben az ezüstházban levő asszonyodat, a tele ezer télen át nyomozod, nyomozod, nem éred el. A beszédem ez. Ha vissza nem jöttél volna, elérted volna.» Ezért az istenanya kétfelé rendelte őket, ezért [aztán] a mennyi ezer telet élnek, össze nem találkoznak (= jutnak).

4. ìmi-χi̯li̯ mà ș́.

ìmi-χi̯li̯ ol, χàdài̯əl loṷèl ai̯-tèlna ēnməltsəl̀ì. ìmi azàt ṷèl-βəsləl, soga, mosa-pugət vai̯ azàt ṷèlləl̀ì, top àsńì ṷèlda an‘ ṷèritl i i̯ēṷər ṷèlda an‘ ṷèritl. ìmi ṷèlβəsləl, ìmi-χi̯li̯ i̯ɒlnn olli̯i̯l, ìmi-χi̯li̯ ṷèri̯i̯è ɒtș́àm.

ī-mosai̯na pàdta pidəs, pàtsa. ìmi-χi̯li̯ χàt èṷəlt kim-ēdəs, i̯eža toγoši̯k sòzəs, or-kɒlàŋ kàldəm òźəs, ńōγə̄lta pitsəl̀ì, χàtəl tombina ńōγə̄ltsəl̀ì. i̯eža ṷantman tɒi̯ləl̀ì, or-kɒlàŋ χi̯rəśl. or-kɒlàŋ sii̯àləsl̀ì, ioγo-i̯is. i̯oγo-i̯oχtes. ìmi pèlù laṷə̄l: «manèm i̯ōγə̄l mii̯à!» ìmi laṷə̄l: «mola sii̯àləsən?» «mà, laṷə̄l, or-kɒlàŋ sii̯àləsèm.» ìmi ɒzəm-pat èṷəlt kanžànta pidəs, i̯ōγə̄l òźəs. ìmi-χi̯li̯ i̯ōγə̄lna masa, ńàlna masa. ìmi-χi̯li̯ i̯ōχləl ṷi̯sl̀ì, ńàləl ṷi̯sl̀ì pà manəs. or-kɒlàŋ i̯elta ńōγə̄lləl̀ì. or-kɒlàŋ χoźa ṷànàməs, or-kɒlàŋ oγəl noχ-āləm‘səl̀ì, i manda pidəs. ìmi-χi̯li̯ i̯outsəl̀ì, χai̯sa. or-kɒlàŋ il-kòrii̯is, or-kɒlàŋ èṷəlt ńàl mɒχl̀ì-lōχnəmdəs. loṷ or-kɒlàŋ χoźa

---

4. «Az asszony-unokája» regéje.

Asszony-unokája él, asszonynénje kis korától fogva nevelte. Az asszony mindent fog, a foglyot [vagy] bármiféle állatot mind megfogja, csak medvét nem tud ölni, és farkast nem tud ölni. Az asszony megy a dolga után (t. i. vadászik), az Asszony-unokája mindig csak benn van a házban. Az Asszony-unokája igazán esztelen!

Egyszer fagyni kezdett, megfagyott. Az Asszony-unokája a házból kiment, egy kissé tovább lépdelt, erdei rénszarvas nyomot talált, követni kezdte, a ház mögé követte. Egy kissé nézegeti, az erdei rénszarvas kapar. Az erdei rénszarvast meglátta, visszajött. Visszajött, az asszonynak szól: «Nekem adj [egy] íjat!» Az asszony szól: «Mit láttál?» — «Én, úgymond, erdei rénszarvast láttam.» Az asszony a párnaaljban keresgélni kezdett, íjat talált. Az Asszony-unokájának íjat adott, nyilat adott. Az Asszony-unokája az íját vette, a nyilát vette és ment. Az erdei rénszarvast hátulról üldözi. Az erdei rénszarvashoz közeledett, az erdei rénszarvas a fejét fölemelte és menni kezdett. Az asszony-unokája meglőtte, találva van. Az erdei rénszarvas elesett, az

i̯oχtəs, l̀il χarti andàm (male χvlmal). or-kvlàŋ u̯i̯sl̀i, kat āŋə̄t' èu̯əlt kātllsəl̀i, laŋgərna pon'səl̀i i i̯oγo-tàlləl̀i. ōγə̄l-idi tàlləl̀i, i̯oγo-i̯oχtə̄βtəsl̀i. «ìmi χori̯ or-kvlàŋ!» — ìmi kim-ēdəs. «χi̯ləm, nvməsl, or-kvlàŋ u̯èldi̯ χoi̯ì i̯uu̯mal.»

or-kvlàŋ ìmina χorda pitsa. or-kvlàŋ azàt si-mvr't u̯oi̯àŋ, sorl̀i u̯oi̯! ìmi χor'səl̀i, u̯oi̯làl ādəl pàitsəl̀i. ondər-u̯oi̯làl ī libina pon'səl̀i. ńoγài̯əl èu̯ətli̯i̯iman i̯ètsəs. ńoγài̯əl lvbasna svməltsəl̀i. sitəlna ìmi i̯oγo-lvŋəs. i̯oγo-lvŋəs, χi̯ləl χòi̯il. ìmi si mundì u̯oi̯ət kāu̯ərta pitsəl̀i. or-kvlàŋ-oχ rat-si̯lna lài̯il. ìmi si or-kvlàŋ u̯oi̯ət kāu̯ərləl̀i, ìmi-χi̯li̯ noχ-kiləs. «ìmi-leŋgi mui̯ u̯èrlən?» «mà i̯iləβ-tèlna u̯oi kāu̯ərlèm.»

ìmi-χi̯li̯ u̯ēləm or-kvlàŋ-oχ χoźəŋna si̯ ām'səs. ìmi-χi̯li̯ si χàr-oχ pèlà lau̯ə̄l: «manèm malai̯ polzəŋna l̀àklèn?» ìmi lau̯ə̄l: «pādəm oχ u̯ə̊rəl pàtsa, lvldal svγàt u̯ə̊rəl pòzi̯i̯il. u̯ə̊tna òlà! u̯ə̊rna pòzi̯lài̯ən.» lou̯ χolna tut si̯lna āməsl. «tàm or-kvlàŋ-oχ manèm malai̯ polzəŋna l̀àkləl̀i?» ìmi lau̯li̯i̯il: «nvŋ u̯ə̊tna òlà!»

---

az erdei rénszarvason a nyíl keresztül csúszott. Ő az erdei rénszarvashoz ért, nem is lélekzik (már meghalt). Az erdei rénszarvast fogta, a két szarvánál fogva megragadta, a vállára tette és haza húzza. Szán gyanánt húzza, haza juttatta. «Asszony az erdei rénszarvast nyúzd meg!» Az asszony kiment. «Az unokám, gondolja, erdei rénszarvas ölő férfivá lett.»

Az erdei rénszarvast az asszony nyúzni kezdte. Az erdei rénszarvas egészen olyannyira zsíros, tiszta zsír! Az asszony nyúzta, a faggyúit külön tette, a gyomor faggyúit egy tálba tette. A húsa eldarabolásával elkészült. A húsát az éléskamrában elásta. Aztán az asszony bement [a házba]. Bement, az unokája fekszik. Az asszony az előbbi faggyúkat főzni kezdte. Az erdei rénszarvasfej a tűzhely szélén áll. Az asszony az erdei rénszarvas faggyúkat főzi, az Asszony-unokája fölkelt. «Asszonykám, mit csinálsz?» — «Én azon frissiben a faggyút kifőzöm.»

Az Asszony-unokája a megölt erdei rénszarvasfej mellé oda ült. Az Asszony-unokája a rénszarvasfejhez szól: «Engem miért köpködsz le?» Az asszony szól: «A fagyott fej vére megfagyott, olvadás közben a vére szivárog. Menj odébb! a vér rád szivárog.» Ő [még] mindig a tűz szélén ül. «Ez az erdei rénszarvas-

ìmi u̯oi̯ kāu̯ə̑rl. ìmi-χi̯li̯ li̯gàzəs, lāi̯əm ńvrèməs, ittam χàr-oχ lāi̯əmna sē̮u̯ərta pitsəlì. ìmi u̯ə̊di̯šı̣k manəs. ìmi-χi̯li̯ χàr-oχ lāi̯əmna sē̮u̯ərdal svγàt sidi lau̯ə̑l: «manèm polzəŋna pà ĺàgi̯!» χàr-oχ tut pèlà kòrii̯ı̣s, ittam u̯oi̯i put tut elta χombələs. ittam u̯oi̯ tutl noχ-kusməs, χàt tutna lvp-kuzəm'sa, ìmi-χi̯li̯ u̯urài̯na kim-u̯aŋχta u̯èridəs. ìmi χàt libina tut χoźa seda i χaźəs. i̯eža òs, χàtl tudi-tèlna il-rvχnəmdəs. kāməlta lou̯ làs̨na χor'ta an' u̯èridəs. lou̯ sirəlna ƀu̯əs i χàl'ləs.

si χàt tutna ĺìdi̯ èu̯əlt tal χi̯šŝì kɛrləs. lou̯èl nèməza χaźəm andàm. χàtl tut ĺìu̯əm i̯ubina nèməza and òźəs. ī-mosai̯na ī pòdàli òźəs, mui̯ pòdàli, ośl andàm. lou̯ u̯andəslì, u̯andəslì, àrdà-ləlì: χàdài̯əl ìmi svs-pòdàli. sidi u̯antsəlì, u̯antsəlì, χàl'ləs. «χol tùlĺì?» nèməza nvməs ośta kurdəs. selta manəs si tvγài̯əl èu̯əlt. i̯eža sòzilı̣i̯ı̣s, lvbas òźəs. si lvbas ou̯əl pèlək-sugàtselì: sōmətti̯ svχ-ńir u̯èrı̣i̯è ār. àrdàləlì: «mà mosai̯làm.» selta u̯antsəlì: u̯ai̯-

---

fej engem miért köpdös le?» Az asszony mondogatja: «Menj odébb!» Az asszony főzi a faggyút. Az Asszony-unokája a rén-[szarvas]bikafejet fejszével vágni kezdte. Az asszony egy kissé odébb ment. Az Asszony-unokája miközben a rénbikafejet fejszé-vel vagdalja, így szól: «Engem köpdöss le megint!» A rénbikafej a tűz felé esett, ím a faggyús fazék a tűzre lefordult. A fagygyú a tüzet lángra lobbantotta, a házat a tűz meggyújtotta. Az Asszony-unokája csak nehezen tudott kimászni. Az asszony a házban a tűz mellett, ott is maradt. Egy kis idő múlva (tk. ke-veset volt), a ház a tűzzel együtt összeomlott. Kívülről ő nem győzte hóval oltani. Egymagában (tk. a maga módján) ordított és sírt.

A ház, miután a tűz megemésztette, puszta hamuvá lett. Neki semmi sem maradt. A mint a házat a tűz megemésztette, semmit sem talált. Egyszer csak egy csontdarabot talált, milyen darab, azt nem lehet tudni. Ő nézte, nézte, vizsgálgatja: asszony-nénje gerinczcsontja. Így nézte, nézte, sírt. «Hová viszi?» Semmi okosat (tk. gondolatot) se tudott kitalálni. Aztán elment erről a helyéről. Egy kissé lépegetett, a kamrát megtalálta. A kam-rának az ajtaját feltörte: fölvenni való öltözet ugyancsak sok van. Vizsgálgatja: «Az én holmiaim.» Aztán nézte: élelem (vad,

χul u̯èrı̣i̯è ār, oχsarət, lolmaχət u̯èrı̣i̯è ārət! ī nàu̯ì ńepľu-svχ u̯i̯s, sitəlna manəs, tutna ľìu̯əm χàt pèlà manəs. ittam mundì tut ľìu̯əm svs-pòdàli u̯i̯slì, svχ libina i̯vu̯ə̂r'səlì, vndəβna i̯ər'səlì. svχ elti oχsamna pon'səlì. ìsi ľìləŋ nèŋχoi̯-idi lèẑàtsəlì. si svγəl ai̯ ōγə̂l elti āmətsəlì, ìsi nèŋχoi̯-idi āmətsəlì. kolna χòssəlì, lou̯ laŋgər-kol lèẑàdəs, selta tàlda pitsəlì, sidi tàlləlì. χoś pèlà manl, lou̯ and ośl χolna. sidi tàldal èu̯əlt u̯antləlì, u̯as ēdəs. i̯eźa ila-pèlà oldi̯ pidəs, patlədi̯-mosa làildi̯ pitsəlì, u̯as and āt ńila. lou̯ ōγləl u̯i̯slì, iəm lou̯àt keu̯ ōγə̂lna lèldəs, pà tàlləlì. sidi tàldal èu̯əlt u̯as ilbina i̯oχtəs.

ittam ōγləl òmləβ si̯lna āmətsəlì, matti̯ nèŋχoi̯na ńoχtəla-ki, òmləβna mvχtì kòrii̯l. sitəlna lou̯ u̯as-χàdət pèlà sòsta pidəs. «χoi̯ u̯as?» (ìmi-χi̯li̯ əńẑəslì) «u̯àzəŋ òr't igi u̯as» (u̯as sàu̯idi̯ χoi̯ si). u̯àzəŋ òr't igi χàtna toγo sòsta pidəs. u̯àzəŋ òr't igi ńau̯-rèmət i̯vntlət, pōdər'lət: «ìmi-χi̯li̯ i̯oχtəs.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ə̂l: «āt i̯il!» nəŋ ẑàttən tvγài̯na an' i̯il, mà ẑàttəm tvγài̯na i̯is.»

---

hal) ugyancsak sok van, róka, rozsomák ugyancsak sok van! Egy fehér rénborjubőrből készített subát fogott, aztán ment. A tűz emésztette ház felé ment. Ím az elébb megégett gerincz-csontot vette, a subába göngyölgette, övet kötött rá. A suba fölé fejkendőt tett. Úgy elkészítette, mintha élő ember volna. Ezt a subát egy kis szánra ültette, szintén ember gyanánt ültette, kötéllel megkötötte. Vállkötelet készített, aztán húzni kezdte, így húzza. Merre megy, még nem tudja. Miközben húzza, látja, város tünt elő. Kissé esteledni kezdett, besötétedésig kezdett várni, hogy a város ne lássék. A szánját fogta, jó nagy követ tett a szánjára, megint [csak] húzza. A mint így húzza, a város alá érkezett.

Most a szánját egy lék szélére állította, ha valamely ember megmozdítja, rögtön a lékbe esik. Aztán ő a városi házak felé kezdett lépni. «Kinek a városa [ez]?» (Az Asszony-unokája kérdezi.) «A Városi fejedelem-öreg városa.» (Ez a városőrző ember.) A Városi fejedelem-öreg házához oda kezdett lépegetni. A Városi fejedelem-öreg gyermekei játszanak, beszélnek: «Az Asszony-unokája érkezett meg.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hadd jöjjön! A ti hallásotokra nem jön, az én hallásomra jött.»

«ìmi-χi̯li̯ i̯oγo-lɒŋà!» — «mà χodi̯ lɒŋləm? χàdài̯əm-ìmi mundì sɒŋ'kməsa, i̯ɒlχədi̯i̯l òmlə̦β si̯lna.» u̯àzəŋ òr't igi èu̯èŋəlàn pèlà ńōχməs: «χàdài̯ən ìmi tì̯ tuàlən!»

kàt èu̯i ńōγəlman man'səŋən, χàdài̯əl ìmi χoźa i̯oγətsəŋən. ìmi u̯ərdì oχsam ponmal, ittam ìmi kātllta utśəstəŋən, ìmi ńoγələs, ōγləltèlna òmləβ-u̯əs χou̯àt il-lɒŋəs. èu̯èŋən sɒmlàn manmal, oχsam kunźèməsəŋən, tal oχsam kātllman χaśsəŋən. ittam èu̯èŋən i̯oγo-mandi̯ ìsi-lou̯àt śòkkì ol, paldàməsŋən. «u̯èrna pitsəmən.» — èu̯èŋən lau̯ləŋən. «min mundì ai̯ilta kātllta u̯èrmən òs, purəś ìmi pōknəs, sɒməl manəs.» i̯oγo manda pitsəŋən. ìmi-χi̯li̯ làiləslì. «tàmì èu̯èŋən i̯əna' χou̯ śitləŋən.» mosa-pɒrài̯na èu̯èŋən i̯oγətsəŋən, u̯àzəŋ òr't igi lau̯əl: «i̯əna' χou̯ i̯aŋ'satən!» ìmi-χi̯li̯ lau̯əl: «χàdài̯əm tùslàn?» èu̯èŋən azàt 'śidàməŋən. u̯àzəŋ òr't igi lau̯əl: «χodi̯ i̯ìstən?» «àźi, lau̯ləŋən, min u̯èr u̯èr'səmən, ìmi min èu̯əltəmən pōknəs i òmlə̦β-u̯əsna lɒŋəs. kuś kunźèməsə-

---

(= Ti hogyan hallanátok meg a jövetelét? én hallom csak.) «Asszony-unokája gyere be!» — «Hogyan menjek be? A ném-asszony az imént megizzadt, a lék szélén hűtőzik.» A Városi fejedelem-öreg a két leányához szólott: «Asszonynénéteket hozzátok ide!»

A két leány futva ment, asszonynénjükhöz érkeztek. Az asszony vörös kendőt öltött, most az asszonyt el akarják kapni, az asszony megmozdult, szánostul együtt a lék nyilása hosszában lement. A két leány egészen oda lett, a fejkendőt megragadták, az üres fejkendőt fogva maradtak. A leányoknak visszamenni egyformán nehéz volt, megijedtek. «Bűnbe estünk» — mondják a leányok. «Nekünk az elébb csak lassan kellett volna megfognunk, az öreg asszony megijedt, eszét vesztette (tk. a szíve ment).» Visszafelé kezdtek menni. Az Asszony-unokája várta őket. «Ezek a leányok ugyancsak soká végeznek.» A leányok egyszer csak megérkeztek. A Városi fejedelem-öreg szól: «Ugyancsak sokáig jártatok!» Az Asszony-unokája szól: «Az asszonynénémet elhoztátok?» A két leány egészen megnémult. A Városi fejedelem-öreg szól: «Mi van veletek?» — «Atyus, mondják, mi bűnt követtünk el, az asszony mi tőlünk megijedt és a léknyilásba belement, jóllehet utánna kaptunk, a fejkendője maradt a kezünk-

mən, oχsaməl i̯àsmənna χaźəs.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ŝl: «χodi̯, nin svχna i̯i̯stən!» ìmi-χi̯li̯ noχ-lài̯əmdəs. «mà nəŋilàn elti u̯as ant χvi̯lèm, nèŋχo ant χvi̯lèm, āràtèlna nəŋilàn òmləβ-u̯ə̂s χou̯àt ī-sidi lùgŝtləllàm, tam u̯as tutna ponlèm, χàdài̯əm ìmi χodi̯ u̯èl'-səllàn, nəŋilàn ī-sidi u̯èlləlàm. mà i̯or-nèŋχo èu̯əlt an' palləm.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ŝl: «ìmi-χi̯li̯, tàźəm ī-pēlgəl nvŋèn malèm, niŋna lèźàtlèm, χōlŝm èu̯i tviləm, madi èu̯i nvmsèń' pitl, si èu̯əl u̯i̯i̯à!» — «manèm àl eu̯ləβti̯i̯i̯! ìmi-χi̯li̯ χoli̯òŋ χàzàχna an' u̯èrəmla.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ŝl: «si-lou̯àt i̯əm u̯èrà, si ràmàmà! ìmi-χi̯li̯ lau̯ŝl: selta-ki li̯gàsləm, χoliòŋ χoi̯ ant χvi̯lèm, u̯àzəŋ òr't igi ant χvi̯lèm.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ŝl: «lugàsl! u̯oli̯i̯à! nvŋèn malèm ai̯ èu̯əm, ādəl χàtna oldi̯ èu̯əm āmətlèm.».

ìmi-χi̯li̯ ràmàmədi̯ pidəs. ittam èu̯i u̯i̯i̯əm niŋ! u̯as lìda u̯ul på'ri u̯èr'sət, mur àgəm'sət, i̯vntti̯ χoi̯ i̯vntl, āridi̯ χoi̯ āri̯i̯l. sidi i̯vnttal èu̯əlt kvmən lābət manəs. u̯àzəŋ òr't igi u̯ul i̯iγəl lau̯ŝl:

---

ben.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hogyan, ti megbolondultatok!» Az Asszony-unokája fölállott. «Én nektek nem hagyom meg a várost, embert nem hagyok, mindvalamennyiteket ugyancsak a léknyilásba fojtalak, ezt a várost fölégetem, a hogyan az asszonynénémet megöltétek, titeket ugyanúgy öllek meg. Én erős embertől nem félek.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Asszony-unokája a vagyonom egyik felét neked adom, asszonyt készítek föl, három leányom van, a melyik leány neked tetszik, azt a leányt vedd el!» — «Engem ne csalj meg! az Asszony-unokájával harmincz kozák sem bír.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Tedd meg azt a szivességet, csillapodjál le!» Az Asszony-unokája szól: «Aztán ha megharagszom, harmincz embert nem hagyok, a Városi fejedelem-öreget sem hagyom meg.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hagyján! Csillapodjál le! Neked adom a legfiatalabb leányomat, a külön házban lakó leányomat adom oda.»

Erre az Asszony-unokája kezdett elcsendesedni. A leány feleség (= vett nő). Város evő nagy lakomát csaptak, a nép összegyülekezett, a játszó férfi játszik, az énekes férfi énekel. A mint így játszanak, néhány hét eltelt. A Városi fejedelem-öreg idősebbik fia szól: «Hogy is van [mitevők legyünk], a nőtestvé-

«χodaš oldi̯, i̯èu̯əm tinľì u̯i̯slì, ali (orosz: или) *ńāləmna!» lou̯ (ìmi-χi̯li̯) si i̯āzəŋ χòl'səľì.*

ńau̯rèmət i̯ɒntlət, i̯ɒntti̯ ńau̯rèmət χoźa manəs. u̯àzəŋ òr't igi u̯··l i̯iγəl i̯iχ-ńau̯rèm tɒi̯mal. i̯ɒntti̯ ńau̯rèmət kut èu̯əlt si ńau̯rèm i̯eža ādəl tɒγài̯na u̯àχsəľì, ńaurèm pèlà lau̯ə̂l: «ńālmən kim-ε̄tltì̯!» ńau̯rèm ńālməl kim-ε̄tltəslì, ńau̯rèm ai̯-ńāləm ìmi-χi̯li̯na χos-èu̯ətsa. sitəlna ńau̯rèm ńoγə̂mdəs, lou̯ i̯oγo-manəs.

u̯àzəŋ òr't igi èu̯əlt i̯āzəŋ i̯oχtəs: «ńau̯rèm uŋəllì pidəs, əńźəsla, nau̯rèm sèmlàl al-làrìlət. sitəlna lau̯lət: «ńau̯rèm uŋəllì pidəs.» χalèu̯ət χòtləs, u̯àzəŋ òr't igi lau̯ə̂l: «sèbàn kašta màsl, sèbàn-nèŋχoi̯!» mur pōdər'lət: «tàdà u̯ànna sèbàn-nèŋχoi̯ andàm. ī ìmi lau̯lla, si ìmi ńau̯rèmlàl ārət, ilamba ńau̯rèmlàlna and ε̄slla. lou̯, si ìmi, χoli̯òŋ i̯iγəl èu̯əlt al-u̯ei̯dam nèŋχoi̯na tì̯ tùda an' u̯èritla, ləu̯ χoźilàl an' i̯oγə̂tl. «χoi̯deu̯ kitlu?» mur ńōχməsət. «χoi̯ kitladi̯?» top ìmi-χi̯li̯na tùda u̯èritla.» ìmi-χi̯li̯ u̯àzəŋ òr't igina pàrtsa. i̯òŋ àm'βna kìrsa. àm'βət kìrəm i̯ètsəs, ìmi-χi̯li̯ manəs.

---

remet díj nélkül vette vagy csak szóval (tk. nyelvvel)?» Ő (az Asszony-unokája) ezt a szót hallotta.

A gyermekek játszanak, a játszó gyermekekhez ment. A Városi fejedelem-öreg idősebbik fiának figyermeke volt. A játszó gyermekek közül ezt a gyermeket egy kissé félre (külön helyre) hívta, a gyermekhez [így] szól: «Öltsd ki a nyelvedet!» A gyermek a nyelvét kiöltötte, a gyermek kis nyelvét az Asszony-unokája levágta. Aztán a gyermek megfutamodott, ő vissza ment [be a házba].

A Városi fejedelem-öregtől izenet jött: a gyermek megnémult, [ha] kérdik, csak a szemei forognak. Aztán mondják: «A gyermek megnémult.» Másnap virradt, a Városi fejedelem-öreg szól: «Samánt kell keresni, samánembert!» A nép beszél: «Itt a közelben samánember nincsen, egy asszonyról mondják [hogy az], ennek az asszonynak sok a gyermeke, lehetséges, hogy a gyermekei nem is eresztik. Őt, az asszonyt, harmincz fiától közönséges erejű ember ide hozni nem birja, velük nem mérkőzhetik meg (tk. hozzájuk nem ér).» — «Kit küldjünk (tk. kicsodánkat küldjük)?» mondja a nép. «Kit küldenétek? csak az Asszony-unokája birja elhozni.» A Városi fejedelem-öreg az

u̯àn manəs, χou̯ manəs, χoli̯òŋ χoi̯ χàtna toγo-i̯oχtəs. χoli̯òŋ χoi̯ poŋχràs-idi lài̯lət. sidi lau̯lət: «mola tàk u̯èrna ĩ̯isən?» «àŋgən tùda ĩ̯isəm sèbàn u̯èrdi̯. χoli̯òŋ χoi̯ lau̯ə̂l (sic!): *«muŋ-ki li̯gàslu, nvŋèn i̯ərsəllu, pà àm'β-ōγlənna talta i̯oγo-kitlu.» ìmi-χi̯li̯ lau̯ə̂l: «mà u̯èrəmna χun tùlèm.» χoli̯òŋ χoi̯ lau̯ə̂l; «mosa u̯èr-ki u̯èrlən, nvŋ ant sōγə̂nlən, mosa u̯èr-ki ɛ̄tl, u̯àzəŋ òr't igi u̯asl azàt tutna lābətleu̯.» χoli̯òŋ χoi̯ ńoχməs, àŋgəl pèlà lau̯ə̂l: «litlən-ki, manà, ant-ki litlən, nvŋ u̯èrən!» àŋgəl lau̯ə̂l: «u̯àχ-sài̯əm, i̯vŋ'ləm.» ittam ìmi sōmətli̯i̯ìs, sōmətli̯i̯ìman i̯ètsəs, ìmi-χi̯li̯ pilna kim-ɛ̄tsəŋən, i̯òŋ àm'βna lèl'səŋən, sidi si tùlai̯ŋən.*

χoli̯òŋ χoi̯ χàdel χoźa lài̯man χaśsət. lin u̯àzəŋ òr't igi u̯asna i̯oγə̂tsəŋən. u̯àzəŋ òr't igi χàtna ittam ìmi i̯àsna āləmti̯-idi i̯oγo-lvŋəltsa (i̯àsna āləm'sa i̯oγo). ìmi lau̯ə̂l: «ittam purśèmə-sài̯əm, malai̯ manèm tàlli̯i̯lèn?» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ə̂l: «katra pv-rài̯ətna sèbàn u̯èrdi̯ χàśsən, ńau̯rèməm uŋəllì pidəs, nvŋ χodaś

Asszony-unokájának meghagyta. Tíz ebet befogtak, az ebek befogásával elkészültek, az Asszony-unokája ment.

Rövid ideig ment, hosszú ideig ment, a harmincz ember házához odaérkezett. A harmincz ember úgy áll, mint a bogáncskóró. Így szólnak: «Micsoda sürgős dologban jársz?» — «Azért jöttem, hogy anyátokat vigyem samanizálni.» A harmincz ember mondja: «Ha mi megharagszunk, megkötözünk téged és az ebszánodon innen visszaküldünk.» Az Asszony-unokája szól: «Az én dolgomban mikor vinném!» A harmincz ember szól: «Ha valami rosszat csinálsz, nem szabadulsz meg, ha valami történik, a Városi fejedelem-öreg városát tűzzel pusztítjuk el.» A harmincz ember megszólal, anyjához szól: «Ha akarsz, menj! ha nem akarsz, a te dolgod.» Az anyjuk szól: «Hívnak, megyek.» Erre az asszony fölöltözködött, az öltözéssel elkészült. az Asszony-unokájával együtt kimentek, a tíz ebre fölültek, így vitetnek.

A harmincz ember a házuk mellett állva maradt. Ők ketten a Városi fejedelem-öreg városába érkeztek. A Városi fejedelem-öreg házába az asszonyt bevitték (kézen fogva emelték be). Az asszony szól: «Már megöregedtem, miért hoztok [ide] engem?» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hajdanában varázsolni tudtál, a gyermekem megnémult, te hogyan hoztad volna helyre, ezért

lèẑàtsèn loln, sit òrəŋna ma uvŋèn u̯àχsèm.» ìmi lau̯ə̑l: «ilbi sirəmna lèẑàtsèm loln. ittam purǵèməsài̯əm, χundi̯ sàra moẑàtlèm mà sit!»

u̯àzəŋ òr't igi tut vlda pàrdəs. tut vl'sa. u̯ul put, kāu̯ərdi̯ put, mur ľidi̯ put tèli̯ì kāu̯ər'sa. put kāu̯ərdal svγàt ìmi tut si̯lna kòi̯il. sèbàn u̯èrl. ìmi-χi̯li̯ koi̯di̯ svγàt kim-ɛ̄dəs, u̯antləlì: ńau̯rèmət i̯vntlət. ìmi-χi̯li̯ ńau̯rèmət χwśləlì, sidi pōdər'l: «ìmi koi̯məda pitla, nəŋ ńau̯rèmət vu̯àdi̯, lau̯àdi̯: ľaľ i̯il!» ńau̯rèmət lau̯lət: «muŋ svγà vu̯lu.»

ìmi-χi̯li̯ sèbàn u̯èrdi̯ χàtna i̯oγo-lvŋəs. i̯oγo-lvŋmal i̯ubina put kāu̯ərl. ìmi tut si̯lna āməsl, kòi̯il, koi̯dal svγàt mola-puγət èu̯əlt azàt purisəlì, tōrə̑m èu̯əlt purisəlì, kuľ èu̯əlt purisəlì, nèməza kuľ u̯ērəm u̯èr and ol, tōrə̑m u̯ērəm u̯èr and ol. ìmi-χi̯li̯ χoźa χai̯is: ìmi-χi̯li̯na u̯ērəm u̯èr! si-kèmna kimiś χòlən'lət, ńau̯rèmət vu̯del ẑàtl: «ľaľ i̯il! ľaľ i̯il!» ou̯ pēlək-lvskəsa, āràtèlna kim-nāu̯ərmələt, ìmi χolna kòi̯il. ìmi-χi̯li̯ kim-nāu̯ərmal svγàt kāu̯ərəm

---

hivtalak téged.» Az asszony szól: «Ezelött (tk. a régi módom szerint) helyrehoztam volna, most már megöregedtem, mikor tudom én ezt hamar meggyógyitani.»

A Városi fejedelem-öreg tüzet gyújtatott. A tüzet meggyújtották. A nagy fazekat, a főző fazekat, a népevő-fazekat telerakták (tk. főzték). Miközben a fazék forr, az asszony a tűz szélén varázsol, samanizál. Az Asszony-unokája varázslás közben kiment, látja: a gyermekek játszanak. Az Asszony-unokája a gyermekeket fölbiztatja, így beszél: «Az asszony mihelyt varázsolni kezd, ti gyerekek üvöltsetek, mondjátok: «Jön az ellenség!» A gyermekek mondják: «Mi majd aztán üvöltünk.»

Az Asszony-unokája a varázsló házba belépett. Miután bement, a fazék forr. Az asszony a tűz szélén ül, varázsol, varázslása közben minden félétől kutatta, az isten felől kutatta, az ördög felől kutatta, semmiféle ördög okozta (tk. csinálta) dolog nem, isten okozta dolog nem, az Asszony-unokájához csapódott: az Asszony-unokája okozta dolog! Ezenközben kifelé figyelnek (hallgatnak), a gyermekek üvöltése hallszik: «Jön az ellenség! jön az ellenség!» Az ajtó kicsapódott, mindnyájan kiugranak, az asszony még varázsol. Az Asszony-unokája kiugrása közben

put toγo potkəsl̀i, ìmi elti sāzèməsl̀i. kāmən mur mou̯-lòkkì u̯an-dḙi̯i̯s; nèməza ľaľ andàm.

ittam i̯oγo-lɒŋsət. koi̯di̯ ìmi sèmlàl-tèlna kāu̯ərəm i̯əŋ'kna azàt l̀iu̯mət, sòllàl-tèlna kim-ɛ̄tta pitməl. u̯àzəŋ òr't igi lau̯ə̂l: «tàm χoli̯òŋ χoi̯ àŋgəl χɒləs ittam! muŋ ittam ī-sidi χɒlda pitlu. χoli̯òŋ χoi̯ tì̯-ki i̯oγə̂tlət, tàm u̯àzu azàt tutna ponla, muŋ u̯èllài̯u. i̯əna' u̯èrna pitsu!» u̯àzəŋ òr't igi lau̯ə̂l: «si ìmi χol-mosa χoi̯da pitl? matti̯ i̯àχna i̯oγo āt tùla!» matti̯ ńōχməs: «pà āt!» pàot lau̯ə̂l: «mà sèməm ńidi̯ χolt' χoźa χodi̯ sɒγàt manləm? muŋ, lau̯ə̂l, tùda an' u̯èrəmlu.» u̯àzəŋ òr't igi tuŋən nɒməsl̀i pidəs. «nèməza sirna ant raγəl tada tɒi̯da! ìmi-χi̯li̯ nɒŋ tùu̯à!» — «mà lìləm an' màsl?» ìmi-χi̯li̯ lau̯ə̂l: «mà an' u̯èritlèm.» sidi pōdərtəl èu̯əlt nèŋχo ośta kurtsət.

mosa-pɒrài̯na u̯àzəŋ òr't igi lau̯ə̂l: «ìmi-χi̯li̯, tàźəm, u̯òl-βəsəm nɒŋèn malèm, manèm top lāβtì̯, i̯èṣəltì̯, li̯kna manèm àl

---

a fölforrt fazekat odébb lökte, az asszonyra döntötte. Künn a nép a föld minden irányában (tk. körös körül) tekintgetett; semmiféle ellenség sincs.

Erre bementek a házba. A varázsló asszony szemeit a forró víz egészen kiette, a belei is kifordultak. A Városi fejedelem-öreg szól: «Ez a harmincz ember anyja ím meghalt.» Mi ugyancsak meg fogunk halni. Ha a harmincz ember ide érkezik, ezt a városunkat fölgyújtják egészen, minket megölnek (mi megöletünk). Bizony bajba estünk!» A Városi fejedelem-öreg szól: «Ez az asszony hol (hová) fog feküdni? Valamely emberek hadd vigyék vissza!» Valaki megszólal: «Az ám (tk. bizony hadd)!» A másik szól: «Én szemem látó biztos halálhoz hogyan menjek? mi, úgymond, elvinni nem bírjuk.» A Városi fejedelem-öregnek egyenesen megállott az esze (tk. gondolat nélkülivé lett). «Sehogyse lehet itt tartani! Asszony-unokája te vidd [haza]!» — «Az én életem (tk. lelkem) nem szükséges?» Az Asszony-unokája szól: «Én nem bírom [t. i. hazavinni]». Míg így beszélnek, embert hiába kerestek.

Egyszer [csak] a Városi fejedelem-öreg szól: «Asszony-unokája, a vagyonom, mindenem neked adom, engem csak táplálj, itass, ne haragíts meg! Téged fiam gyanánt foglak tartani, ezt

ɛdi̮! nɒŋèn i̮iχ i̮ugànna nòmda pitlèm. tàm ìmi talta tùi̮i̮! nɒŋ nɒmsəŋ-ki, māzəŋ lìlən an‘ u̯èlla.» ìmi-χi̮li̮ si i̮āzəŋ χòləs, i̮òŋ àm‘p‘ kìrəs, kìrman i̮ètsəs. ittam ìmi àm‘β-ōγə̂l elti lèltsəlì, pà manda pidəs.

u̯àn manəs, χou̯ manəs, u̯antman tɒi̮ləlì: χoli̮òŋ χoi̮əl χàdət si̮ ɛdsət. àm‘β-ōγə̂l u̯i̮slì. χɒmdà lɒskəslì, àm‘β-ōγə̂l padi̮ ilb(i) èu̯əlt lou̯ pà lɒŋəs. àm‘βət χol nāu̯ərlet, si̮ nāu̯ərlət, lou̯ ɒ̇u̯ə̂l: «si̮ χɒl‘su! si̮ χɒl‘su!» i̮osl u̯èri̮i̮è i̮uχəŋ. lou̯ màl̆s̀àŋəl u̯i̮slì, pēlək-ɒritsəlì, ràu̯ui̮ì ɒritsəlì, ìmi làs̀ elti χɒmdà χòi̮i̮l, ōγə̂l χòsman ol. lou̯ ōγə̂l-pàrt ilb(i) èu̯əlt ī-sidi χɒmdà χòi̮i̮l. χoi̮dal kutna àm‘βlàl χuśləlì, ī-χɒlda nāu̯ərlət, i̮òŋ àm‘p‘ χol ɒ̇u̯ə̂l, si̮ ɒ̇u̯ə̂l. «χoli̮òŋ χoi̮, àm‘βlu kātlàlən (ìmi-χi̮li̮ ɒ̇u̯ə̂l), si̮ χɒl‘su, si̮ χɒl‘su!»

χoli̮òŋ χoi̮ kim-nau̯ər‘sət. kim-ɛdel èu̯əlt àm‘β-ōγə̂l si̮ lài̮i̮s. χoli̮òŋ χoi̮ u̯antləlì: àm‘β-ōγə̂l χɒmdà χòi̮i̮l. χɒmdà χoi̮di̮ àm‘β-ōγə̂l i̮osl azàt u̯àr! χoli̮òŋ χoi̮na àm‘β-ōγə̂l noχ-āmətsa, àm‘β-ōγə̂l

az asszonyt innen vidd el! Ha okos vagy, talán a lelkedet nem ölik meg [értsd: életedet nem veszik].» Az Asszony-unokája ezt a beszédet hallotta, tíz ebet befogott, a befogással elkészült, ekkor az asszonyt az ebszánra tette és menni kezdett.

Rövid ideig ment, hosszú ideig ment, meglátja: a harmincz ember házai idelátszanak (előtünnek). Az ebszánját vette, fölfordította, az ebszán feneke alá maga is odabújt (tk. bement). Az ebek a merre ugornak, arra ugornak, ő üvölt: «Végünk van! végünk van! (tk. itt halunk! itt halunk!)» Az út igazán fás. Ő a subáját fogta, ketté szakította, apró darabokra tépte. Az asszony a havon arczczal lefelé fekszik, a szánhoz van kötve. Ő a szándeszkája alatt szintén arczczal lefelé fekszik. Miközben [így] fekszik (tk. fekvése közben), az ebeit uszította, [azok] egy halálig iramodnak. A tíz eb a merre üvölt, arra üvölt. «Harmincz ember, az ebeinket fogjátok meg (az Asszony-unokája kiabál), végünk van! végünk van!»

A harmincz ember kiugrott. A mint kimentek, az ebszán ott állott. A harmincz ember látja: az ebszán föl van fordulva, a fölfordított szán útja csupa vér! A harmincz ember a szánt fölemelte, az ebszán alól ő (az Asszony-unokája) csak nehezen

èu̯əlt lou̯ (ìmi-χi̯li̯) u̯urài̯na noχ-kiləs. tàm χoli̯òŋ χoi̯ àŋgel noχ-āmətsət, noχ-āmətmelna àŋgel oχ-pōžχəl tāγənmal, àŋgel sòlət male χvsta pitməl. ìmi-χi̯li̯ èləl i̯eža u̯ərì i̯uu̯mal. χoli̯òŋ χoi̯ al-u̯antlət. «àŋgèu̯ χodi̯ u̯èl'sèn?» «mà and oślèm. tòdà i̯oγàn u̯ədi̯ kildi̯ tvγài̯na àm'βət nāu̯ərməsət, oγə̂l χvmbələs. mà pà li̯gam'səm ōγə̂l ilbina. ti̯-mosa si·kuś ϑu̯səm, nəŋ χoźai̯ən nèməttitlən (?) səi̯əl andàm. min àm'β-oγə̂lmənna u̯èl'sai̯mən. si kińźa tolta tumdàgan i̯uu̯əndìsmən, i̯idēmən svγàt tàm i̯oγàn vu̯na svrə̂mna si pitsəmən.»

lou̯ ìmi-χi̯li̯ i̯àχlal pèlà pōdər'l, tal miləl tvi̯il, màl'śàŋ andàm. χoli̯òŋ χoi̯ lau̯ə̂l: «i̯əna' ol, pà àm'p' oχ-kol an' tvi̯il, iòŋ àm'p' i̯orəl ār, nèŋχoi̯na kātllta an' u̯èrəmlài̯ət.» — «manèm mosa ādəm màl'śàŋ-svχ mii̯àdi̯! pàtsài̯əm.» i̯àχlàlna masa. χvlài̯əl nvrəm elti isńì pul'aŋ noχ-āmətsel, paldànśik āt ol, àm'βətna àl lìla. sitəlna i̯oγo-lvŋsət. «muŋ χoli̯òŋ χoi̯ mola sirna olda u̯èritlu, u̯ai̯lu, mal'śàŋlu χoi̯na lèźàtta pitlài̯ət?»

---

kelt föl. Ennek a harmincz embernek az anyját fölemelték, a mint fölemelik (tk. fölemelésük közben) az anyjuk feje szétszakadt, az anyjuk belei már feketedni (?) kezdtek. Az Asszonyunokájának teste egy kissé lett véres. A harmincz ember csak néz. «Az anyánkat hogyan ölted meg?» — «Én nem tudom. Ott a folyó partjára kelésünk helyén az ebek megugrottak, a szán fölborult, én meg a szán alá estem. Idáig üvöltöttem bár, nálatok egyikötöknek sincs semmi nesze se. Mi ketten az ebszántól megölettünk. Egyébként onnét egészségesen indultunk el, jövésünk közben e folyó torkolatánál halálba estünk ím!»

Ő, az Asszony-unokája az emberekhez beszél, pusztán sapkája van, subája nincs. A harmincz ember mondja: «Biz' úgy van! és az ebnek fejkötele sincs, tíz ebnek az ereje nagy, ember nem bírja megtartani.» — «Nekem valami rossz subát adjatok, fázom.» Az emberek adtak neki. A halottjukat egy állványra az ablakkal szemközt fölültették, kissé magasan hadd legyen, az ebek meg ne egyék. Aztán bementek a házba. «Mi harmincz ember mi módon birunk meglenni, a botosainkat, subáinkat kicsoda hozza majd rendbe?»

ila-pèlà i̯is, ìmi-χi̯li̯ pōdər'ta pidəs: «u̯èri̯i̯è iski! kūmən u̯otàs. ittam χàdu kāu̯ərəm, mà χodi̯ ńvzàχ-kurdì, ńvzàχ-lōməldì χoi̯ləm.» χoliòŋ χoi̯ lau̯əl: «muŋ si-kut isna ńvzàχ kurdì, nvzàχ lōməldì χoi̯li̯i̯lu.»

lu̯mel i̯ètsəs. kim-ētli̯i̯səṭ. i̯àχlàl i̯ubina ìmi-χi̯li̯ kim-ēdəs. χvlà èu̯əlt kol i̯ərəs, pūləβ-u̯əs èu̯əlt kol àləŋ il-ēsllsəlì. si χvlà isńì puľaŋ ol. χoli̯òŋ χoi̯ i̯oγo-lvŋsət, χoi̯sət.

ìmi-χi̯li̯ χoi̯man χòl'ləlì: u̯otàs palem. pà i̯àχlàl u̯vi̯əm'sài̯ət, pà i̯àχlàl u̯èrdi ollət. azàt ńvzàχ lōməldì χoi̯lət. sitəlna pūləβ-u̯əs èu̯əlt kol selta u̯ìslì, ittam χvlà selta ńvrèməslì. χvlà tolta χatməs, isńì libi χou̯àt i̯oγo-lvŋəs. selta χoli̯òŋ χoi̯ nāu̯ərməsət, ńvzàχ lōməldì χol-pèlà man'sət ant pà u̯antsəlì. lou̯ pà nāu̯ərməs kim ϑu̯-sorna: «i̯uu̯àt! i̯uu̯àt! mà si u̯èllài̯əm!» nèmətiut səi̯əl andàm. selta u̯vi̯əm'sa, noχ-u̯èrləs. χoli̯òŋ χoi̯ ī χoi̯ si̯ i̯oχtəm andàm.

lou̯ kim-ēdəs, u̯antləlì: ńvzàχ kurdì χada manəmət, si̯ manmal. ī kàldəm ńöγəltsəlì, u̯antləlì: i̯uχ-pui̯ ilbina lvŋmal. seda

---

Esteledett (tk. estefelé jött), az Asszony unokája beszélni kezdett: «Bizony hideg van! künn zivatar. A házunk igen meleg (tk. forró), már mint én mezítláb és levetkőzve fekszem.» A harmincz ember mondja: «Mi néha [szintén] mezítláb és levetkőzve szoktunk feküdni.»

Az evéssel, ivással elkészültek, kimentek. Az emberek után az Asszony-unokája is kiment. A halottra kötelet kötött, a kéménynyiláson át a kötél végét leeresztette. A halott az ablakkal szemben van. A harmincz ember bement a házba, lefeküdtek.

Az Asszony-unokája feküvén figyeli: a zivatar erős. Némelyek elaludtak, mások [még] fönn vannak, minden levetkőzve feküsznek. Aztán a kéménynyiláson át (lebocsátott) kötelet megfogta, ezzel a halottat megragadta. A halott megindult, az ablaknyílás hosszában bejött a házba. A harmincz ember fölugrott, s levetkőzve hogy merre mentek, nem is látta. Ő is kiugrott nagy kiabálással: «Gyertek! gyertek! Mindjárt megöletem!» Semmiféle nesz sincs. Aztán elaludt, fölkelt, a harmincz ember közül egy sem jött vissza.

Ő kiment, nézi: mezítláb merre mentek, arra ment. Egy nyomot követett, látja: a fa tövének belsejébe megy be, ott fek-

χòi̯l. «kilà! (ìmi-χi̯li̯ i̯àstal) nèməza səi̯əl andàm. lou̯ nɒməsl: male χɒlmal, sidi u̯andi̯i̯dal èu̯əlt χoli̯òŋ χoi̯ neź ī χoi̯ lìləŋ andàm, āràtèlna χɒlmət.

i̯oγo-manəs, χɒlà-ìmi χoʹa i̯oχtəs, χàtna i̯oγo tàl'səlì, sòmmì ūmətsəlì, u̯èśl sorlì azàt u̯ər. sitəlna lou̯ i̯òŋ àm'p' kìrəs, lèləs i manəs. u̯àzəŋ òr't igi u̯as ilbina u̯ədi̯ i̯oχtəs. mur si ńōχməs: «tamotta lau̯sadi̯, ìmi-χi̯li̯ u̯èl'sa, χolna lìləŋ. ittam i̯oχtəs.»

u̯àzəŋ òr't igina əńźəsla: «χoli̯òŋ χoi̯ χodi̯ lau̯lət?» «χoli̯òŋ χoi̯ mà-ki ant u̯èritsèm, manèm u̯èl'sət loln, mà ittam lìləm si̯ i̯oχtâβtəsèm.» «ittam χoli̯òŋ χoi̯ selta-ki ľaľľì i̯ìlət, mà tàm mou̯na olda an' u̯èritləm.» sitəlna u̯àzəŋ òr't igi lau̯əl: «nɒŋ-ki manlən, muŋ sitna āràtèlna χɒllu.»

matta lau̯su, u̯as lìdi̯ vul på'ri u̯èrəs, u̯ēliś u̯èrəs, lìdel, i̯èstel kutna ìmi χi̯li̯ lau̯əl: u̯àzəŋ òr't igi, χoli̯òŋ χoi̯ən i̯ìsl-ki χou̯ i̯ìs, nōβtəl-ki χou̯ nōbət àl lui̯lìlà! mà ittam nɒŋ murən χoʹa olda an' u̯èritləm.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯əl: «χoi̯ nèŋχo nɒŋ χoʹən

---

szik. «Kelj föl!» (Az Asszony-unokája mondja.) Semmiféle nesz sincs. Ő gondolja, már talán meg van halva. A mint megnézi, a harmincz ember közül csak egy sem élő, mindnyájan meghaltak.

Visszament, a halott asszonyhoz érkezett, bevitte a házba, fölültette: az arcza csupa vér. Aztán tíz ebet befogott, fölült [a szánra] és ment. A Városi fejedelem-öreg városa végén a partra érkezett. A nép megszólalt: «A multkor azt mondtátok, hogy az Asszony-unokája meg van ölve, még él, ím megérkezett!»

A Városi fejedelem-öreg kérdezi tőle: «A harmincz ember hogyan beszél?» — «Ha a harmincz embert én nem győztem volna le, engemet megöltek volna. Az életemet most ím megmentettem (tk. a lelkemet most ide visszahoztam). Most már aztán ha a harmincz ember ellenségül jön, én ezen a földön meg nem maradhatok.» Aztán a Városi fejedelem-öreg szól: «Ha te mégy, mi aztán mindnyájan meghalunk.»

Azelőtt mondottuk, város evő nagy lakomát csinált, most is (tk. rögtön) csinált. Evés, ivás közben az Asszony-unokája szól: «Városi fejedelem-öreg, a harmincz emberedet ideje hosszú időn, kora hosszú koron át ne várd! Én most a te népednél nem tudok meglenni.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Ha

ādəm i̮āzəŋ-ki lau̯əl, manèm lau̯à!» -- «madàleŋ nèŋχo i̮āzəŋ pōdər'ta i̮or i̮oγətl (ńàlmi̮di̮ χoi̮ kɒmən i̮òŋ i̮āzəŋ ɛ̄tltal), si ādəm nèŋχo ɒndasna mà u̯èrna pitləm. mà mou̯əmna manləm.» u̯àzəŋ òr't igi lau̯əl: «nɒŋèn kātllta an' u̯èritlèm.»

tàś pilna èu̯əl lēźàtsəlì, ìmi-χi̮li̮ manda pidəs. u̯àzəŋ òr't igi èu̯əl pèlà lau̯əl: «χoi̮ən pilna i̮əmaś òlātən!» si i̮āzəŋ tɒi̮ɪs, ìmi-χi̮li̮ ìməl pilna manda pidəs. kɒlàŋ-tàś, mɪs-tàś u̯ɒstəsa.

ìmi-χi̮li̮ i̮oγoś u̯antl: mur azàt si̮ i̮idel ńila. «muŋ u̯àzəŋ òr't igi χoźa olda an' u̯èritlu, ìmi-χi̮li̮ χoźa ollu-ki, l'al' an' i̮oγətl.» ìmi-χi̮li̮ miləl lōgəβtəslì, laŋgər uldi i̮oγoś lɒskəslì: «mil tàmbina pitti̮ mur āt i̮ɪl, mil tombi pèlà pidəm mur i̮oγo āt kɛ̄rləlat!» mil tombi pèlà pidəm mur χàl'laman χaśsət, mil tàmbi pèlà pidəm mur āmətman i̮ɪsət. tomət i̮oγo-kɛ̄rləsət, lou̯ mur pilna mou̯əlna i̮oχtəs (i̮oγətsət). lɒbas u̯èrdi̮ χo lɒbas u̯èrl, χàt u̯èrdi̮ χo χàt u̯èrl, tàś sàu̯idi̮ χo tàś sàu̯i̮ɪl, ìmi-χi̮li̮ si sirəlna ādəl u̯as āmdəs, ittam χolna ol taŋγà.

---

valaki te hozzád rossz szót szól, nekem mondd meg!» — «Némely embert elfog a beszélő kedv (tk. szót beszélni ereje jő), [a hazug ember hány tíz szót mond] ezen rossz ember miatt bajba kerülök (tk. esek). A magam földjére megyek.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Téged visszatartani nem birlak.»

A leányát vagyonnal (marhával) fölkészítette [az útra], az Asszony-unokája menni kezdett. A Városi fejedelem-öreg a leányához így szól: «Az embereddel jól legyetek!» Ezt a szót mondta s az Asszony-unokája az asszonyával együtt menni kezdett. A rénszarvasnyájat, a tehéncsordát elhajtották.

Az Asszony-unokája visszanéz: az egész nép mind jön (tk. jövése látszik). «Mi a Városi fejedelem-öregnél nem birunk megleuni, ha az Asszony-unokájánál vagyunk, ellenség nem jön.» Az Asszony-unokája fogta a sapkáját és a vállán keresztül visszadobta. «A sapkán innen eső (tk. esett) nép hadd jöjjön, a sapkán túl eső (tk. esett) nép hadd forduljon vissza!» A sapkán túl esett nép sírva maradt [ott], a sapkán innen esett nép örvendezve jött. Ő a népével együtt a földjére érkezett. Az éléskamra csináló férfi éléskamrát csinál, a ház csináló férfi házat csinál, a nyájőrző ember nyájat őriz. Az Asszony-unokája ily módon külön várost alapított, még talán most is él.

5. *śoγalt ńau̯rèmŋən.*

ī χui̯ ol, kàt śoγalt ńau̯rèm tvi̯ĭl. i̯ai̯əl ńau̯rèmŋən, ādəl χàtna olləŋən. lou̯, si χui̯ ī-mosai̯na tuma u̯èrəs: «mà tàm śoγalt ńau̯rèmŋən χvi̯ləlàm, kuš āt χvlləŋən, kuš lìləŋən āt olləŋən.» ńau̯rèmŋən χoi̯di̯ èu̯əlt i̯ai̯əl χàtl pāitsəlì, ànàslàl kìrəs, attì χondəs. ńau̯rèmŋən lin χàdənna noχ-u̯èrləsŋən, itl vbəl, itl apsəl, apsəl top ńoγə̂mdi̯i̯di̯-lou̯àt.

i̯əmaś nàu̯i̯ĩ i̯is, vbəl kim-ēdəs. «ī χàdu andàm vndi.» i̯oγolvŋəs, apsəl χàl'ləl. tutl vləs, apsəl lābətsəlì. «apsi̯i̯è manləmən. i̯ai̯ənna χvi̯məmən!» apsəl ōγə̂l-sokna lèltsəlì. apsəl tàlli̯i̯man i̯vŋ'əl, nèməza ant sii̯àləs, nèŋχoi̯ u̯antman andàm. lou̯ sitəlna èu̯i i̯oγo-manəs. śàgrəl mvγə̂l'ta manəs.

śàgrəl mvγə̂ltsəlì, nèməza and òźəs. top ī i̯ēu̯ər u̯ēləm kvlàŋ-oχ-pōzə̂χ òźəs, i̯oγo-tùslì. apsəl tàll, kvlàŋ-oχ tàll, i̯oγo-i̯oχtəs. apsəl lvrbətsəlì, tutna vl'səlì, lābəttu pitsəlì. ìsi-mvr't vbəl šida-

---

5. A két árva.

Egy ember él, két árva gyermek van nála. Bátyjának a két gyermeke, külön házban vannak. Ő, ez az ember, egyszer elhatározta: «én ezt a két árva gyermeket elhagyom, akár haljanak, akár életben maradjanak». Miközben a gyermekek feküsznek, a bátya a sátrát (tk. házát) fölszedte, a szánjait befogta, éjjel elillant. A gyermekek a házukban fölébredtek: az egyik a nénje, a másik az öcscse, az öcscse alighogy lótó-futó nagyságnyi.

Jól kivilágosodott (tk. világossá lett), a nénje kiment. «A mi házunk mintha nem volna.» Bement a házba, az öcscse sír. Tüzet gyújtott, az öcscsét megetette. «Öcsike, menjünk! a bátyánk elhagyott bennünket!» Az öcscsét egy kis szánra fölültette, az öcscsét húzva jár. Semmit sem látott, embert nem látott. Ő aztán, a leány, erre visszament, a legelőt megkerülni ment.

A legelőt megkerülte, semmit sem talált. Csak egy farkas megölte rénszarvasfejet talált, haza vitte. Az öcscsét húzza, a rénszarvasfejet húzza, hazaérkezett. Az öcscsét kipólyázta, tüzet gyújtott neki, etetni kezdte. A nenje mindegyre hallgatagon sírdogál. «Mit eszünk mink? Ezelőtt marhánk sok volt, két-

man χàl'ləl. «min mola l̆ìlmən? matta tàśu ār òs, kàt-χōlə̑m kvlàŋ u̯èl'su, si pvrài̯na l̆ìsu. ittam muŋ and oślu, χvi̯lài̯u.»

āt χoi̯səŋən, āləŋ svγàt kilsəŋən. apsəl pèlà lau̯ə̑l: «apsi̯i̯è manləmən soga u̯èlda!» soga-u̯èlβəs āmətləŋən. lin mola-kèmna āmətləŋən, i̯oγoś tvγà mvχtì pitlài̯ət. l̆ìdən-kèm u̯èl'səŋən, i̯oγo-man'səŋən. si soga u̯èldən èu̯əlt soga ārdàn u̯èl'səŋən. l̆ìdən-kińźa ār. sidi u̯èlβəsl̆əŋən, tōrə̑m tvu̯i̯i̯à i̯is. nèŋχo lin χoźai̯əl an' i̯oγə̑tl. sitəlna sogài̯ət man'sət.

sogài̯ət manəm i̯ubina pà-mou̯ èu̯əlt u̯ai̯-χul i̯oχtili̯i̯da pidəs. èu̯i manəs, siməś lå̀r-oŋ'gət òźəs. lå̀r-oŋgət χoźa manəs, lvl-kèm pòn-sòβ ruŋgətli̯i̯man āmdəs. χalèu̯ət manəs, si āmdəm χūlβəl tū-χulna azàt tèli̯i̯ χai̯əm. sitlàl u̯i̯s, apsəl ńoγə̑mdi̯i̯l, χullən lèlt-səllən. apsəl tàll, χullàl tàll. i̯oγo-i̯oγə̑tsəŋən, l̆ìlŋən mola u̯èrləŋən. si χullən u̯èldən èu̯əlt andàmà i̯is, sidi olləŋən, u̯àzət, molài̯ət i̯oγə̑tsət. lå̀r-oŋ'gət χoźa u̯àzət u̯èri̯i̯è ārət. lou̯ (vbəl) ruŋgətli̯i̯man u̯às-li̯ś āmətta pidəs. χalèu̯ət manəs, li̯ślàlna u̯às u̯èlməl azàt u̯èri̯i̯è ār. sidi oldal èu̯əlt u̯às-pōzə̑χ àqətl. u̯às-pōzə̑χ l̆ìu̯man olla-

---

három rénszarvast levágtak, akkor aztán ettünk. Most íme, mi nem is tudjuk (miért), el vagyunk hagyatva.»

Éjjel nyugodtak, reggel fölkeltek. Az öcscséhez szól: «Öcsike, menjünk foglyot fogni!» Fogolyhurkot állítanak, annyit, amennyit állítanak, mindjárt vissza is mennek. A mennyit megesznek, annyit fogtak, hát visszamentek. Miközben így foglyot fognak, sok foglyot fogtak, evésükhöz mérten sokat. Az idő tavaszra vált. Ember ő hozzájuk nem érkezik. Aztán a foglyok elmentek.

A foglyok távozása után a más vidékről vad-hal kezdett jődögélni. A leány ment, valamelyes áradványgödröt talált. Az áradványgödörhöz ment, a vízben gázolva öles hálót állított oda. Másnap [oda] ment, állított hálója tele van kárászszal. Ezeket kivette, az öcscse utána lót-fut, a halaikat fölrakták [t. i. a szánra]. Az öcscsét húzza, a halakat húzza. Hazaérkeztek, esznek vagy mit csinálnak. A halfogásuk egyszer csak megszűnt, így vannak. Réczék vagy mik jöttek. Az áradványgödörnél igazán sok récze van. Ő (a nénje) a vízben gázolva réczefogót kezdett állítani (tk. ültetni). Másnap odament, a fogóktól megölt récze bizony igen sok. A mint éldegélnek, réczetojást gyűjt.

ŋən. ī-mosai̯na u̯às-pōzə̂χlàl andàmì i̯ī̯sət, liu̯βəslàl γol'sət. i̯vχlə-ŋən, i̯vχləŋən, nèməza and oślәŋən.

apsəl lau̯ə̂l: «vbi̯i̯è, l̓ìda litləm.» mosai̯na taŋγà lābətsəl̓ì. sidi oldən èu̯əlt nèməza ant moźàtləŋən. apsəl χàl'ləl: «l̓ìda litlài̯əm!» apsəl elti sozəm lànət (kvlàŋ-lànət) kāu̯ərdəs. èu̯i̯ŋè χàl'ləl. lànət kāu̯ər'səŋən. apsəl lābətsəl̓ì, lou̯ mola lāu̯əndi̯i̯il, mola andàm.

sidi olli̯i̯ŋən, apsəl lau̯ə̂l: «l̓ìda litlài̯əm.» — «mola lābətlèm nvŋèn?» apsəl χàl'ləl. katra l̓ìu̯əm soga-lou̯ət kāu̯ərdi̯ pitsəl̓ì, χāźi (χāźəm) i̯əŋ'k i̯èśsəŋən i χoi̯səŋən.

āləŋ svγàttì i̯is, apsəl loχtas-keu̯ u̯i̯s, kèzì loγə̂tta pidəs. kēzəl loγə̂tsəlì, nvri-oχ-si̯lna mètsəslì i χoi̯səŋən. χalèu̯ət āləŋ svγàttì i̯is, vbəl noχ-u̯èrèməs, apsəl andàm. «χodi̯ — lau̯əl — apsəm χol manəs?» ńau̯rèm kāmən ol, màlśàŋ-pànl ālməs, χvtl i̯əźàlt u̯àγəntl. lou̯ u̯antman tvi̯ləlì: ī kvlàŋ si i̯idal ńila, kvlàŋəl ilbəlna si i̯oχtəs. si-kèmna vbəl χàt èu̯əlt kim-aràtl. vbəl òu̯ χo-rèmmal svγàt ittam kvlàŋ tòdà nāu̯ərməs. mundì χatśa i̯is, si̯i̯ś

Réczetojást evén vannak. Egyszer csak a réczetojások is elfogytak, a táplálékuk elfogyott. Járnak-kelnek, semmit sem találnak.

A öcscse mondja: «Nénike, éhes vagyok» (tk. enni akarok). Valamivel talán megetette. A mint így vannak, semmit sem tudtak szerezni. Az öcscse sír: «Éhes vagyok!» Az öcscsének megszáradt inakat (rénszarvas-inakat) főzött. A szegény kis leány sír. Az inak megfőttek, az öcscsét megetette, ő evett is, meg nem is.

Így élnek-éldegélnek, az öcscse mondja: «Éhes vagyok?» — «Mivel etesselek meg?» Az öcscse sír. A régebben megevett fogolycsontokat főzni kezdte, levest ettek (tk. ittak) és lefeküdtek.

Reggeledett (tk. reggel felé jött az idő), az öcscse köszörűkövet fogott, a kését köszörülni kezdte, a padka fejéhez odaszúrta és lefeküdtek. Másnap reggeledett, a nénje fölébredt, az öcscse nincs [t. i. a házban]. «Hogyan, úgymond, az öcsém hová ment?» A gyermek künn van, a subája szőrét fölemelte, a nappal szemközt fordulva hivogat. Ő megfigyeli: egy rénszarvas jövése látszik. A rénszarvasa ím oda jött eléje. Ekkor a nénje a házból kirohant. Miközben a nénje az ajtót megcsikordította,

manəs. ittam ńaurèm χàdəl pèlà vŋgərməs: vbəl kim-ētmal. vbəl pèlà lauəl: «malai kim-ētsən? tōrəm pàrdilṭiṣlì, mà lìda an' χàśsəm, nvŋ paldəβtəsən.» sittèlna vbəl pèlà χàl'laman sòsl.

vbəl ioχo-lvŋəs, vbəl pèlà lauəl: «manèm lìdət miià!» vbəl azàt al-làiil. «mola malèm nvŋèn? nèməza ant tviləm.» — «svməm śeŋk uàχla, vndigì mà nvŋèn lìlèm!» apsəl uədi nāuərməs, kèzəl ńvrèməslì, vbəl χàl'lada pidəs. «χodi uèrla? mà ādəm ōsəm.» ittam χui-ńaurèm χàl'ladal svχàt kèzəl il-luttəslì sāχəl χoźa. vbəl sittèlna tutl vləs, tamotta kāuərəm soga-louət soχ-χirna pon'səli, sit uislì, vbəlna pēlək-mvmzisa, soga-louət pilna kāuər'səlì. put kāuərəs, kāuərəs. lìda pitsəŋən, lìuman ìètsəs, si pvrà-kèmmì iis, χvś āt pvràina kiiàr pitta pidəs.

vbəlna lèltsa, sidi si tòtlṭiila. sidi tòtlṭiidi èuəlt nèməza and ośləŋən. ioχo-ioχətsəŋən, χoisəŋən.

χalèuət āləŋ svχàttì iis, ńaurèm kim-ēdəs, χvtl top ētmal, màlśàŋ-pànl ālməs i uàχəntta pidəs. sidi uàχəntl. uàχənttal svχàt

---

a rénszarvas elugrott, a honnét az imént jött, arra ment. Erre a gyermek a ház felé tekintett: a nénje már kiment. A nénjéhez szól: «Miért jöttél ki? Az isten adta, ennivalóm nem volt (tk. enni nem tudtam), te elijesztetted.» Aztán sírva lépdel a nénje felé.

A nénje bement a házba, a nénjéhez szól: «Adj nekem [valami] ennivalót!» A nénje csak áll. «Mit adjak neked? semmim sincs.» — «Pedig ennem kell (tk. a szivem igen kivánja), ha tégedet eszlek is meg!» Az öcscse beljebb ugrik a padkához, a kését megragadta, a nénje elkezdett sírni. «Mit csináljunk? én voltam a rossz.» Sírása közben a fiúgyermek a kését leejtette a deszkához. A nénje erre tüzet gyujtott, a régebben megfőzött fogolycsontokat tokhal bőréből készült zacskóba tette, ezt elővette, ketté hasította, a fogolycsontokkal együtt megfőzte. A fazék főtt, főtt. Enni kezdtek, az evéssel elkészültek. Olyanforma idő lett, éjnek idején alig hogy kezdett esni a dara.

A nénje fölülteti (t. i. a szánra), így huzogatja. Miközben így huzogatja, semmit sem találnak. Hazaérkeztek, lefeküdtek.

Másnap reggeledett, a gyermek kiment, a nap éppen hogy csak feljött. A subája szőrét fölemelte és hivogatni kezdett. Így

u̯antman tʋi̯ləlì: ī kʋlàŋ si i̯idal ńila. si-kèmna ʋbəl χàt-libina noχ-kiləmdəs. «apsəm χolaś manəs?» — ńau̯rèm ilbina kʋlàŋ si i̯oγə̑tta utśi̯i̯s, χàtlib èu̯əlt ʋbəl kim-aràdəs, ittam kʋlàŋ al-tʋγài̯na manəs. sittèl̦na lou̯ (ńau̯rèm) χàt-libi pèlà ʋŋgərməs: ʋbəl kāmən lài̯i̯l. χàl'laman ńoγə̑mdəs: «mà nʋŋèn u̯èllèm i l̀ilèm!» ʋbəl lau̯ə̑l: «χui̯-ńau̯rèm ōsən, u̯èllèn, si u̯èllèn.» ʋbəl χoźa χàl'laman ńoγə̑mdəs, i̯oγo-tàlləl̀i. ʋbəl i̯oγo-lʋŋəs, ʋbəl pèlà lau̯ə̑l: «madi̯ ńoγài̯ən kaźi-li?» lou̯ lau̯ə̑l: «mà and oślèm.» ìsi-mʋr't χàl'ləl, pōdər'ta an' u̯èritl. ʋbəl lau̯ə̑l: «tàm χʋtl tàm tōrə̑m χada oldal mà and oślèm.» si-kèmna lau̯ə̑l: «l̀ida litlài̯əm!» ʋbəl tamotta χàśi̯əŋ'k pà χaśməltsəl̀i, apsəl lābətsəl̀i. sidi oldən èu̯əlt χʋtl pat-ləs, χoi̯səŋən.

ʋbəl noχ-kiləs, apsəl andàm. apsəl kāmən u̯àγəntl. apsəl ilbina sùi̯uŋ niŋ-kʋlàŋ i̯is. ʋbəl lau̯ə̑l: «pà kim and ɛtləm.» ī-mosai̯na ńau̯rèm ʋ̀u̯dəs: «ʋbi̯i̯è i̯uu̯à!» ittam ʋbəl χàt-lib(i) èu̯əlt (kim) nāu̯ərməs, apsəl niŋ-kʋlàŋna āŋə̑t'ŋəlàl èu̯əlt kātllmal,

---

hivogat. Hivogatása közben megfigyeli: ím egy rénszarvas jövése látszik. Ugyanakkor a nénje a ház belsejében fölkelt. «Az öcsém hova ment?» A rénszarvas már majdnem oda érkezett a gyermek elé, a ház belsejéből a nénje kirohant. Most a szarvas másfelé ment. Erre ő, a gyermek, a ház belseje felé tekint: a nénje künn áll. Sírva [hozzá] futamodott: «Én téged megöllek és megeszlek!» A nénje mondja: «Fiúgyermek vagy, ha megölsz, hát megölsz.» A nénjéhez sírva odafutamodott, behúzta [t. i. a házba]. A nénje bement. A nénjéhez szól: «Fáj-e valami husod?» Az azt mondja: «Nem tudom.» Annyira sír, beszélni sem bir. A nénje mondja: «Ma, hogy ez az isten hol van, nem tudom.» Ugyanekkor szól [t. i. a fiú]: «Éhes vagyok!» A nénje a tegnapi levest megint megmelegítette, az öcscsét megetette. A mint így vannak, a nap alkonyodott (tk. sötétedett), lefeküdtek.

A nénje fölkelt: az öcscse nincs. Az öcscse künn hivogat. Az öcscse ele egy borjas rénszarvas tehén jött. A nénje mondja: «Megint ki nem megyek.» Egyszer [aztán] a gyermek kiabál: «Nénike, gyere!» Erre a nénje a ház belsejéből kiugrott: az öcscse a rénszarvastehenet a két szarvánál fogva megfogta, a rénszarvas húzza magával. Ketten (tk. két ember) megfogták, a

kvlàŋna tàlliila. vbəl ioχtəs, kàt nèŋχoina kātllsəllən. ittam kvlàŋ kolna iərsəllən. sùiuuəl àŋgəl χoźəŋna ńoγ̊əmdiil. vbəl lauə̄l: «ittam àŋgəl iərman āt ol! min sùiuuəl lìlmən!» ittam sùiu kàt nèŋχoina àŋgəl χoźəŋna kātllsa, χor'səllən i lìsŋən.

uul kvlàŋən katra ōγə̄l χoźa iərman làiil. lābət èuəlt iərman làiil, ī kvlàŋ χoźa χoliòŋ-kèm kvlàŋ ioγə̄tmal. sidi oldən èuəlt iərman ōləm kvlàŋən ɛslsəllən, selta pà uantləllən, tamotta χoliòŋ-kèm òs, ittam uètiòŋ-kèmmì iis. sidi oldən èuəlt sàt-kèmmì sidi iis. χatśa iidi kvlàŋət lin and ośləŋən, tōrə̄m pàrdəm kvlàŋət taŋγà!

lin sittèlna uantlələn, vtli-vtli kvlàŋət ioχtiliilət. vbəl lauə̄l: «apsəlagè, ōγə̄l lèźàtti màsl!» apsəl ōγə̄l lèźàtti an' uèritl, iorəl siməl. vbəl ōγə̄l-pat-iuχ èuətl, tùllì i uàŋ'ləlì. sidi oldən èuəlt śàgrən ant uandiiilən.

ī-mosaina kaslta pitsəŋən. āləŋ svγàt man'səŋən, χuńll andàm. χuńll χorlədi-mosa śàgàr ī iər χoźa uuràina ioγə̄tsə-

---

rénszarvast kötéllel megkötötték. A borjú az anyja mellett futkos. A nénje mondja: «Az anyja legyen csak megkötve! a borjút együk meg!» Most a borjút ketten az anyja mellett megfogták, megnyúzták és ettek.

Az öreg rénszarvas a régi szán mellett áll. Egy hétig megkötve áll, az egy rénszarvashoz valami harmincz rénszarvas jött. A mint így vannak, a megkötve volt rénszarvasukat szabadon bocsátották, aztán megint látták, az elébb még harmincz volt, most már ötvenre szaporodott. A mint így vannak, százra is fölszaporodott. Hogy honnét származó rénszarvasok, ők nem tudják, az isten rendelte rénszarvasok talán!

Egyszersmind látják: más-más rénszarvasok jődögélnek. A nénje szól: «Öcsike, szánt kell készíteni!» Az öcscse szánt készíteni nem tud, az ereje kevés. A nénje szántalpfát vág, hazaviszi és megfaragja. A mint így vannak, a legelőt nem nézik (tk. nézegetik).

Egyszer költözködni kezdtek. Reggel elmentek, még szürkület előtt (tk. szürkület nincs). Az [esti] szürkület kialvásáig alig jutottak a legelő egyik oldalához, a rénszarvas annyi lett. A nénje házat csinált, az öcscséhez [így] szól: «Vágj fát!» Az öcscse fát vágott.

[illegible] lauəl: «ṇaŋ [illegible] [illegible] [illegible] iŋ[illegible] [illegible]. ī-[illegible] ī [illegible] χoi [illegible]. [illegible] χoi lauəl: «[illegible] χ[illegible] [illegible]?» — «min — lauəl — [illegible] [illegible] and [illegible]. «[illegible] [illegible] [illegible] ī-[illegible] roil ol. [illegible] — lauəl [illegible] [illegible] tomi [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]χoi ōsən?» «[illegible] — lauəl — [illegible] [illegible].» [illegible] lauəl: «[illegible] [illegible] mandu. mā si [illegible] ōsəm.» — «χ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] tām monna?» ṅaurèm lauəl: «[illegible] ös. [illegible] [illegible] [illegible], manəm χolda χuisəi, mā tōrəmna si [illegible] χolda ant pirtməm. tōrəmna [illegible].» oχləŋ χoi lauəl: «muŋ χoleu ī [illegible] mandu ol. muŋ moŋuna [illegible] [illegible] ńellam tud-kēmnì jis. χō[illegible] tud-kēmnì jis.» ṅaurèm lauəl: «mā and oślem.»

ṅaurèmna lāiətsa. kulàŋna kersa i [illegible]. sit (tāus) manəm [illegible] ī χātən pāitsəŋən pā man'səŋən. χotl-χoŋət mon man'səŋən, kulaŋlān ī jərna top [illegible]. mola-kèm tōrəm pirdulis. si-kēməl ol [illegible]. kulāŋət [illegible] ali χuiəmət and oślaŋən.

Egyszer egy szános ember érkezett. A szános ember szól: «Ti kicsodák vagytok?» — «Mi, úgymond, csak ilyen-amolyan emberek nem vagyunk. Bármely vidékre való embernek szintén van nemzetsége, te, úgymond (a gyermek kérdi amazt), milyen földre való ember vagy?» — «Én, úgymond, tunguz vagyok.» A gyermek mondja: «Az én nemzetségem mandu [= jenisszei osztják], én ilyen nemzetségbeli ember vagyok.» — «Hogyan jutottál erre a vidékre?» A gyermek mondja: «Volt [egy] bátyám, a bátyámnak volt vagyona, engem veszendőbe (tk. halni) itt hagyott, én azonban az istentől halásra nem voltam rendelve, az isten megsegített.» A szános ember mondja: «Nálunk egy bolond mandu van. Hogy a mi vidékünkre érkezett, annak már három vagy négy éve is van.» A gyermek mondja: «Én nem ismerem.»

A gyermek enni adott neki, rénszarvast fogott be neki és ment. A mint ez [t. i. a tunguz] elment, a sátrukat [tk. házukat] fölszedték és [tovább] mentek. Egy napi járóföldet mentek, a rnszarvasaik egyik oldalához csak éppen odaértek. A mennyit az isten adott, annyi van talán, a rénszarvasok élők-e, avagy döglöttek, ők nem tudják.

ai̯ mandu śàgrəl mɒγə̑l'ta manəs. lābət χɒtl i̯ɒŋ'əs, lābət ā̆t i̯ɒŋ'əs, χolna ī pēlgəl ant i̯oχtəlu̯i̯əslì. i̯oγo-i̯oχtəs, ɒbəl pèlà lau̯ə̑l: «kɒlàŋlàmən u̯antta i̯ɒŋχsəm, mola-kèm oldal ant àrdàləsèm.» lìsŋən, i̯èṡsŋən pà man'səŋən. i̯ənas tɒγài̯na kaslsəŋən. si kaslman tɒγài̯na talàŋ χɒtl man'səŋən. tōrə̑m patləs. χàt u̯èrda pitsəŋən. χàt u̯èrdən èu̯əlt mur àgətta pitsəŋən. χoi̯ i̯oγə̑tl lin χoźai̯ən, si̯ olmətl. mur sidi i̯oγə̑ttal èu̯əlt i̯òŋləm-kèm χàt àkməs. ai̯ mandu miti̯àχlal pèlà lau̯ə̑l: «mà oldəmna tàś ant sau̯àli̯i̯lèm, kasladi̯ tɒγài̯na śàgàr àləŋna i̯oγə̑tladi̯-gi, sit pà i̯əm. èlsɒχ-ńir tɒi̯àdi̯, tàś-kɒlàŋ tɒi̯àdi̯, i̯uχəŋ i̯əŋ'gən tɒi̯àdi̯, lìu̯àdi̯, i̯èńźàdi̯! nəŋ lìu̯-man tōrə̑m pàrdəm tàś an' χoləl.»

sidi oldal èu̯əlt tåus i̯oγo-i̯oχtəs. i̯oγo-lɒŋəs, lābətsa. lìu̯mal i̯ètsəs, kim-ēdəs, manda pidəs. tåus lau̯ə̑l: «mà kińźəm tàźən u̯ul, χalèu̯ət tàźən ī-pēlək mà tùda u̯utśilèm.» mandu lau̯ə̑l: «mà nɒŋ χoźai̯ən ār'n an' tɒi̯ləm. nɒŋ èu̯əltən lālməmət an' tɒi̯ləm. tōrə̑m mola-kèm pàrdəs, si-kèm tɒi̯ləm.»

A kis mandu a legelőt megkerülni ment. Hét napig járt, hét éjjel járt, még az egyik felét sem érte el. Hazaérkezett, a nénjéhez szól: «A rénszarvasainkat megnézni jártam, hogy mennyi van, nem becsültem föl.» Ettek, ittak és mentek. Más helyre költözködtek. E költözködő helyükre egész nap mentek. Az ég sötétedett (alkonyodott), házat kezdtek csinálni. Mi közben házat csinálnak (é. sátrat ütnek), népet kezdtek gyűjteni. A ki hozzájuk jön, ott marad. A nép érkezésével valami tız ház gyűlt össze. A kis mandu a fölfogadott embereihez így szól: «Mióta csak vagyok, marhát nem őrzök. Költözködés alkalmával, ha a legelő végére odaértek, az is elég (tk. jó). Testi ruhátok legyen! rénszarvas nyájatok legyen! fás vizetek legyen! egyetek, igyatok! Ha esztek is, az istenadta nyáj nem fogy el.»

A mint így van, a tunguz visszajött. Bement a házba, enni kapott. Az evéssel elkészült, kiment, menni kezdett. A tunguz mondja: «Az enyémnél nagyobb nyájad van, holnap a nyájad egyik felét elvinni szándékozom.» A mandu mondja: «Nálad adósságom nincs, tőled lopott marhám sincs, az isten a mennyit adott, annyim van.»

χalèu̯əttì i̯is, tåus lau̯ə̂l: «nɒŋèn u̯èlda màsləm!» — «manèm ùl u̯èli̯. tōrə̂mna an‘ u̯èl‘sài̯əm.» tåus si i̯āzəŋ χòləs. «nòməsman òlà! mà si tōrə̂m and oślèm.» āt χoi̯sət. ɒbəl pèlà lau̯ə̂l: «χontləmən!» ɒbəl lau̯ə̂l: «χol χontləmən? min χodi̯ χontləmən? tàśmən χol tùlèmən?» — «tåus, tōrə̂m lou̯èl pàrdəm tàś-ki, āt tùllì!» mur χoi̯di̯ èu̯əlt ɒbəl pilna χontsəŋən. mur kil‘sət. «koźài̯ŋəlu andàmŋən!» tåus i̯oχtəs, mur pilna l̀àl̀əsta i̯is. «koźài̯ŋəlu, muŋ and oślu, χos-man‘səŋən. tåus tàś u̯ɒstəda pitsəl̀ì, murəl pilna lābət ādəŋχɒtl u̯ɒstəllì. tåus u̯ēləm-kèmət u̯èl‘səl̀ì, l̀iləŋ-kèmət l̀iləŋət.

mosa pɒrài̯ətna ai̯ mandu χàt ōləm tɒγài̯na i̯oχtəs. tàś andàm, mur andàm. u̯ēləm-kèm nèŋχoi̯ u̯ēləm. ɒbəl pèlà lau̯ə̂l: «tàm tàźəm tōrə̂m pàrtsəlì i tåusna i̯oγo-u̯i̯sa. tåus, u̯andi̯, tōrə̂m èu̯əlt u̯ul olmal.» ɒbəl pèlà lau̯ə̂l: «mà manləm.» ai̯ mandu manəs, ɒbəl χàtu̯ɒlna χaźəs.

ai̯ mandu tåus χàtna manəs. mur ār. tåus lau̯ə̂l: «χoi̯dau̯

Másnap lett, a tunguz mondja: «Téged meg kell ölnöm!» — «Engem ne ölj meg! az istentől nem ölettem meg.» A tunguz ezt a szót hallotta. «Gondold meg, én azt az istent nem ismerem.» Éjjel lefeküdtek. A nénjéhez szól: «Meneküljünk!» A nénje mondja: «Hová meneküljünk? mi hogyan meneküljünk el? a nyájunkat hová vigyük?» — «A tunguz, ha istentől neki rendelt nyáj, hadd vigye!» Miközben a nép fekszik, a nénjével együtt elmenekültek. A nép fölkelt. «A gazdáink nincsenek!» A tunguz megérkezett, a néppel hadakozni jött. «A gazdáink, mi nem tudjuk, elmentek.» A tunguz a nyájat hajtani kezdte, a népével együtt hét nap, hét éjjel hajtotta. A tunguz, a hány [embert] meg lehetett ölni, megölte, a mennyi annyi életben maradt.

Egyszer valamikor (tk. valamely időben) a kis mandu, hol előbb a háza volt, odaérkezett. Nyáj nincs, nép nincs. A mennyi embert csak meg lehetett ölni, meg van ölve. A nénjéhez szól: «Ezt a nyájamat az isten adta, a tunguz visszavette. A tunguz, lásd, az istennél is nagyobb.» A nénjéhez szól: «Én megyek.» A kis mandu ment, a nénje a házhelyen maradt.

A kis mandu a tunguz házába ment. A nép sok. A tunguz [így] szól: «Ki jön?» Azok mondják: «A kis mandu jövése lát-

i̯il?» moγət lau̯lət: «ai̯ mandu i̯idal ńila.» — «nəŋ ai̯ mandu u̯èlàlən!» — «muŋ χodi̯-snγàt u̯èlleu̯;» — «nəŋ śàlitlələn?» ai̯ mandu mur χoźa i̯oχtəs. «mandu malai̯ i̯isən?» — «tàźəm χol tùsèn? tōrə̄m nnŋèn pàrdəm tàśl and ōs!» tåus kùs èŋ'əs. — «ai̯ mandu i̯oγo-lnŋà!» ai̯ mandu i̯oγo-lnŋəs, ī-pēlək pèlà ām'səs. tåus ai̯iltaḿ i̯ōγə̄l u̯is, ai̯ mandu tut uldi snm pulàŋ i̯outsəli. tåus ńàləl lou̯ χoźa an' i̯oχtəs. — «nnŋ χodi̯ i̯isən? an'-ki lābət-sèn, u̯èk' and āt lābətsèn! manèm u̯èlda tōrə̄m mosanèm pàrtsa.» lis, i̯èńźəs. ĺu̯mal, i̯èśmal i̯ubina sidi lau̯ə̄l: «tåus, tàźəm tùlèm. nnŋ ī sùi̯u̯ən an' i̯il.» kim-ēdəs, pèŋ'k-χōl elti kuzidəs. ai̯ mandu kuzidəs, ittam tàś matta mola mou̯na ōsət, si mou̯ pèlà āràtèlna man'sət. tåus mur pōdər'lət: «ī ntśàm sùi̯u tom tàś pèlà neź an' manəs.» tåus lau̯ə̄l: «mandu χòriman òlà! mà nnŋèn χodaś-kèba u̯èllèm!» mandu manəs, i̯oγoś-nŋgərməs: nàu̯ì àśńì i̯idal ńila. tàm àsńì seltta ti̯ i̯oγə̄tl. mandu nnməsl: «manèm si u̯èlləli.» mandu ī kurl ilb(i) èu̯əlt, ī i̯àsl ilb(i) èu̯əlt lnŋəs i ēdəs: nàu̯ì

---

szik.» — «A kis mandut öljétek meg!» — «Mi hogyan öljük meg?» — «Sajnáljátok?» A kis mandu a néphez érkezett. «Mandu miért jöttél?» — «A nyájamat hová tetted, az nem volt az istentől neked rendelt nyáj!» A tunguz a felső subát levetette: «Kis mndu gyere be!» A kis mandu bement, az egyik félre leült. A tunguzzal szemben ültek a két oldalsó padkán. A tunguz szép csöndesen íjat fogott, a kis mandut a tüzön keresztül a szive irányában meglötte. A tunguz nyila ő hozzá nem jutott el. «Mi van veled? Ha nem tápláltál volna, hát örökre nem tápláltál volna! Az isten, lehetséges, az én halálomat még nem rendelte el.» Evett, ivott. Miután evett, ivott, így szól: «Tunguz, a nyájamat elviszem, a te egy borjad nem jön csak.» Kiment, a fognyilásán keresztül füttyentett. A kis mandu füttyentett, erre a nyáj, a mely földön azelőtt voltak, mindvalamennyi arra ment. A tunguz nép beszél: «Egy bolondos borjú nem ment csak a nyájhoz.» A tunguz szól: «Mandu rettegj! én tégedet valahogyan [mégis] megöllek!» A mandu ment, visszatekintett: Egy fehér medve jövése látszik. Ez a medve onnét idejön. A mandu gondolja: «Engem ím megöl.» A mandu az egyik lába alá, az egyik keze alá ereszkedett és ment: fehér jegesmedve formává lett.

iəŋ'gàsńì χòràssì i̯is. ittam kàt i̯əŋ'gàsńì i̯ɒγà-kùdərməda pitsəŋən i nèmattɩtən an' u̯èlləŋən. lābət χɒtl èu̯əlt, lābət āt èu̯əlt kùdərməsŋən, kàt tɒγài̯na kòrisəŋən, kàtiś kòrisəŋən, al-χoi̯ləŋən. ai̯ mandu u̯antləlì: tåus pudì àsńì χòràssì i̯is. lou̯ pà pudì àsńì χòràssì i̯is. pà i̯ɒγà-kùdərməda pitsəŋən kàtni̯ kòrisəŋən. tåus, sidi u̯antman tɒi̯ləlì, i̯ēu̯ər χòràssì i̯is. ai̯ mandu pà i̯ēu̯ər χòràssì i̯is. si loχtèməsŋən, al-u̯ei̯lì pitsəŋən. tåus ńōχməs: «ai̯ mandu mutrài̯əŋ olmən!» — «mà χada oślèm mutrà? tōrə̄m-àzəmna matta χɒlda ant pàrtsài̯əm.»

tåus ńōχməs: «ai̯ mandu, mà lau̯ləm: nɒŋ òlà apsi. mà olləm i̯ai̯! kutmənna pà ant sūmitləmən, pà ant lāu̯ətləmən! tàm tàśmən, tàm u̯òlβəsləmən. ī-kèmna nɒŋ koźà òlà! i mà koźa olləm! apsisaŋ (?) mà χoś-pèləi̯ì manləm, nɒŋ pà i̯uu̯à! nɒŋ-ki manlən, mà pà i̯ìləm. ādələmən, moγiləmən ant kitləlmən! mà χalèu̯ət mà murəm pàrtləlàm, nɒŋ murən pilna ī-i̯ɒγà āt kasllət!»

kàt tàś ī-i̯ɒγà kaslsət. mandu χàtna mur i̯oχtəs: u̯èti̯òŋ-kèm χàttì i̯is. mur pilna matta χondəm mandu, lou̯ i̯ai̯əl si̯ i̯oχtəs, ai̯ mandu tàś χoźa.

Most a két jegesmedve birkózni kezdett és nem tudják egymást megölni. Hét nap, hét éjjel birkóztak, két helyen estek el, kétfelé estek, csak feküsznek. A kis mandu látja: a tunguz barna (tk. fekete) medvévé lett. Ő is barna medvévé lett. Megint elkezdtek birkózni, kétfelé estek el. A tunguzt így megfigyeli, farkas formává lett. A kis mandu is farkas formává lett. Így erölködtek, erőtlenné lettek. A tunguz megszólal: «Kis mandu fortélyos vagy!» — «Én honnét tudnék fortélyt? az égi atyámtól az elébb meghalni nem rendeltettem.»

A tunguz megszólal: «Kis mandu, én azt mondom: te légy az öccs, én leszek a bátya! Magunk között nem veszekedünk, nem czivódunk. Ez a nyájunk, ez a vagyonunk. Egyformán te is légy a gazda, én is leszek a gazda. Mint két égy-testvér, ha én valamerre megyek, te is jöjj! Ha te mégy, én is megyek utánnad. Egyikünk a másikat nem küldi. Én holnap a népemnek meghagyom, [hogy] a te népeddel együvé költözködjenek.»

A két nyáj együvé költözködött. A mandu házába nép jött: valami ötven ház lett. A néppel együtt az egykor elillant mandu, az ő bátyja is odajött a kis mandu nyájához.

tåus ioχtəs, ai manduuəl pilna ioγətsəŋən. lida pitsət, uètiòŋ χàt χoša i-pulàŋ uètiòŋ kvlàŋ uèlla. ittam uul mandu mur kutna pōdər'l, (sidi) lauəl: «apsəm.» ai mandu χòləntl, vbəl pèlà lauəl: «sit χoidən ŏs?» vbəl lauəl: «nvŋ χodi and oślèn?» — «mà, lauəl, ant χàślèm.» vbəl lauəl: «nvŋèn uèlda χviəm iaiən.» «mà, lauəl, iai tvimam vndi. iai-ki tvisèm loln, tåus iaiì an' tvisèm loln.»

lida, ièśta pitsət. ai mandu lauəl: «uul mandu, nvŋ χada ləśkàm mou ol, sì manà! mà tàdà tàm tàśəm tōrəm pàrdəm tàś, nèŋχoina liuman ant χoləl, tōrəmna uèlla-gi, ī ūt siməl!» uul mandu azàt śidàmì iis.

tåus ńōχməs: «apsi, ittam lòn'dət ēlləda pitsət. lòn'dət kàldəmna mou uantta manləmən!» mandu lauəl: «mà an' uèritləm!» — «malai an' uèritlən, mutràiəŋ ōsən?» — «mà mutrà χatśa oślèm!» tuma uèr'səŋən i lòn'dət làtti tvγàina χàdət uèr'səŋən. lòn't-χàt χoša lvŋsəŋən. lābət χvtl χoisəŋən. lābət χvtl èuəlt ār

---

A tunguz megérkezett, a kis manduval együtt jöttek. Enni kezdtek, az ötven háznak egyenlően ötven rénszarvast vágnak le. Most az öreg mandu a nép között beszél, azt mondja: «Öcsém.» A kis mandu meghallja, a nénjéhez szól: «Kicsoda ez? (tk. Ez kicsodád?). A nénje mondja: «A téged veszendőbe (tk. megölni) hagyott bátyád.» — «Nekem, úgymond, hát bátyám is van. Ha bátyám lett volna, a tunguzt nem tartottam volna bátyám gyanánt.»

Enni, inni kezdtek. A kis mandu mondja: «Öreg mandu, te, a merre tágas föld van, menj oda! Ez a nyájam istentől rendelt nyáj, embertől megevén nem fogy el, ha az isten megöli, egy éjjel is kevés.» Az öreg mandu egészen elnémult.

A tunguz megszólal: «Öccse, ím a ludak szállni kezdtek, a ludak nyomában (é. a ludakkal együtt) menjünk világot látni!» A mandu mondja: «Én nem tudok!» — «Mért nem tudnál, [hisz] fortélyos vagy?» — «Honnét tudnék én fortélyt?» Tanácskoztak és a ludak vedlő helyére házat csináltak. A lúdházba bementek. Hét nap feküdtek. Hét nap alatt sok lúd érkezik, odaszáll hozzájuk. Az a földnyelvük lúdtól egészen tele van

lòn‘ i̯oγə̂tl, lin χoźən làtl. si mou̯-ńvlən lòn‘tna azàt tèli̯i̯ĭ làtsa. (mou̯əl ai̯i̯ĭ i̯is). tåus vu̯di̯i̯l: «mandu, mà lòn‘t χòràssì i̯ĭsəm!»

mandu lau̯ə̂l: «mà lòn‘t χòràssì χolna anda i̯ĭləm.» tåus mosa pvrài̯na v̂u̯dəs: «mà lòn‘t-punna ε̄tsài̯əm.» mandu lau̯ə̂l: «mà ìsi lòn‘t χòràssì i̯ĭsəm.» sidi oldən èu̯əlt kāmən sòzili̯i̯da pitsəŋən,‘ tvγə̂llən ēnəmdi̯ pitsət. lòn‘di-pugət pilna i̯vŋ‘ta pitsəŋən. sidi i̯vŋ‘tən èu̯əlt porləsŋən. lòn‘-pugət pilna manlət.

tōrə̂m patləda pidəs. lòn‘dət koźà lau̯ə̂l: «tàm tvγài̯na χoi̯lu, ńau̯rèmət mètsət!» lìda pitsət, lòn‘dət koźà ī sèməl u̯antl, ī sèməl χòi̯l. top nàu̯i̯i̯ĭ i̯is, pvskàn arèməs, kàt-χōlə̂m-kèm seda χaźəs. lòn‘dət koźà lau̯ə̂l: «tōrə̂mna sidi pàrtsài̯u, si nèŋχo i̯əln ńau̯rèm tvi̯di̯ nèŋχo taŋγà, i̯əŋ‘k-χul u̯èlda lou̯ māzəŋ an‘ χàšl, lou̯èl tōrə̂m mola-kèm pàrdəs, si-kèm χaźəs.»

selta pòrləsət. u̯àn-kèba u̯àn manlət, χou̯-kèba χou̯ man‘sət. ī χvtl manəm tvγài̯əl nvməsna an‘ nòmla. lòn‘dət koźà lau̯ə̂l: «u̯ə̊zəŋ keu̯ ilbina il-làtlu!» u̯ə̊zəŋ keu̯ ilbina làtsət. tōrə̂m mola-

---

szállva (a föld kicsinynyé lett). A tunguz kiabál: «Mandu, én lúdformává lettem!»

A mandu mondja: «Én még nem válok (tk. jövök) lúdformává.» A tunguz később (t. i. más időben) kiáltott: «Énnekem lúdpihém jött ki.» A mandu mondja: «Én szintén lúdformává váltam.» A mint így vannak, künn lépegetni kezdtek, a tollaik nőni kezdtek. A lúdfalkával kezdtek járni-kelni. A mint így járnak, elröpültek. A lúdfalkával mennek.

Az ég sötétedni kezdett (= alkonyodott). A ludak gazdája szól: «E helyen pihenjünk, a gyerekek elfáradtak!» Enni kezdtek. A ludak gazdájának az egyik szeme vigyáz (tk. néz), a másik pihen. Alighogy világosodott, puska durrant, valami kettő-három [t. i. lúd] ott maradt. A ludak gazdája mondja: «Az isten így rendelt bennünket, az az ember ott lenn, gyermekes ember talán, vízi halat talán nem tud fogni, a mennyit az isten rendelt neki, annyi maradt ott.»

Innét elröpültek. Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek. Egy napig ment útjukat, [tk. helyüket] nem tartják emlékezetben. A ludak gazdája szól: «A lyukas kőszikla alá szálljunk le!» A lyukas kőszikla alá szálltak. Az isten

āràt u̯ai̯ pàrdəs, azàt si̯ àgəmmel. lòn'dət koẑà lau̯ə̂l: «ńau̯rèmət χòləntàdi̯! nèməttɪt alt ϑu̯ə̂l, patlam̀ tɒγài̯na sòsta pitlu. lābət χɒtl sòslu, mattɪt-ki ϑu̯ə̂l, āràdùna χɒllu.» lābət χɒtl sòssət, lābətmət χɒtlna nàu̯ì tōrə̂m pèlà ɛ̄tsət, ϑu̯da pitsət. nàu̯ì tōrə̂mna i̯oγə̂tsət, χol màsl, si̯iś man'sət, χada tɒγài̯əl òs, si̯iś man'sət.

sidi i̯ɒŋ'tal èu̯əlt lòn'dət koẑà lau̯ə̂l: «tàm mou̯na siməś χorbì mou̯ ol, pɒskàn an' tɒi̯lət, top i̯ōγə̂l tɒi̯lət. nōməlta-gi manlən, mɒχtì u̯èllài̯ən, iln-gi āməslən, mɒχtì u̯èllài̯ən. tàm mou̯na χańàdi̯i̯man ollu!»

sidi oldel èu̯əlt pitti̯ tɒγà kašta pitsət. «ār mur χoźa an' pitləmən!» tåus lau̯ə̂l: «muŋ tàm mou̯na u̯èlβəslədeu̯na ìsi ār u̯ai̯ kašlu, tàm mou̯-i̯àχ ī-sidi ār u̯ai̯ kašlet (vagy: *tàmət māzəŋ ī-siməśət taŋγà*!).»

ai̯ mandu-tåusŋən sidi mandən èu̯əlt lòn'dət àkməsmel. tåus lau̯ə̂l: «lòn'dət àkməsmel, tàdà i pitləmən!» ai̯ mandu lau̯ə̂l: ādələmən tɒγài̯na ōsmən-ki, i̯əm òs loln!» ār lòn'dət χoźa pitsə-

---

a mennyi állatot (t. i. madarat) csak rendelt, mindnyájan ott vannak összegyülekezve. A ludak gazdája mondja: «Gyerekek, ide halĺgassatok! Egyitek se gágogjon (tk. üvöltsön), sötét helyen kezdünk lépni. Hét napig lépünk, ha valamelyitek gágog, mindvalamennyien elveszünk (tk. meghalunk).» Hét napig léptek, a hetedik napon a világos ég felé értek ki, gágogni kezdtek. A világos égbe jutottak, a hová kell, arra mentek, a hol a helyük volt, oda mentek.

A mint így vándorolnak, a ludak gazdája mondja: «Ezen a vidéken olyan föld van, puskájuk nincs, csak íjuk van. Ha fönt mégy, mindjárt megöletel, ha alant ülsz, rögtön megölnek. Ezen a vidéken rejtőzködve legyünk!»

A mint így vannak, vedlő helyet kezdtek keresni. «Sok néphez ne szálljunk mi ketten le (t. i. vedleni)!» A tunguz mondja: «Mink is, mikor ezen a vidéken vadászunk, a sok vadat keressük, az idevalók szintén a sok vadat keresik (Ezek is ugyanolyanok talán).»

Miközben a mandu és a tunguz így mennek, a ludak összegyülekeztek. A tunguz szól: «A ludak összegyültek, itt lohosodjunk mi is!» A mandu mondja: «Ha külön helyen volnánk, jobb

ŋən. sitl i̯oγàn-li, pòsl-li, i̯əŋ'gəl azàt an' ńila: sorlì lòn't. ai̯ mandu lau̯ə̂l: «mola u̯antsən?» tåus lau̯ə̂l: «mà u̯antèmədəm andàm.» ai̯ mandu lau̯ə̂l: «lòn't u̯èldi̯ χoi̯ ī sèməl u̯antsèm.» tåus lau̯li̯i̯l: «tàglì ńàlmi̯lən!» mandu àlŋiś (lòn'dət àləŋna) manda pidəs. tåus pà manda pidəs. i̯oγoś-vŋgərməsŋən: χada nàu̯ərdət, seda nàu̯ərdət. lòn't u̯èldi̯ χoi̯ŋən pōdər'ləŋən: «kàt lir lòn'tŋən olləŋən, sitŋən àləŋna u̯èlda màslət.»

lin (mandu-tåusŋən) i̯əŋ'g ilbina lvŋsəŋən, i̯əŋ'g ilb(i) èu̯əlt sidi manləŋən. talàŋ pòsl-χor manləŋən, tåus lau̯li̯i̯l: «mà male putsəm!» mandu manəs, kòrdì pòn χoża toγo-χai̯i̯s. si i̯eŋ'k χoźa ilta-svγàt mandi̯ tvγà kaśləŋən and ośsəŋən. ī χui̯ lau̯ə̂l: «mou̯na killəmən!» mandu kiləs, tåus kiləs. toγoś pòn tombì pèlà mandal svγài̯ət tåus i̯elta (kurəl èu̯əlt) àm'βna tòχməsa. tåus ṽu̯dəs: «mandu, àm'βna si lìsài̯əm!» mandu i̯oγo-vŋgərmal, am'β-oχna margəl χatťśəslì, marək i̯ətl sòppì tàχnəmdəs. tåus àm'βna χos-luttəsa, i̯əŋ'kna pà mvχtì kòrəβti̯i̯s-ŋən. sidi man'səŋən, lårna ɛ̄tsəŋən, i̯əŋ'g ilb(i) èu̯əlt top

---

volna.» A sok lúdhoz szálltak. Hogy ez folyó-e, folyóág-e, a vize éppen nem látszik: csupa lúd. A kis mandu szól: «Mit láttál?» A tunguz mondja: «Én semmit sem látok.» A kis mandu mondja: «A lúdölő ember egyik szemét láttam.» A tunguz mondogatja: «Hiába hazudsz!» A mandu előre (a ludak elejéhez) kezdett menni. A tunguz is menni kezdett. Visszatekintettek: ott a békák, itt a békák. A lúdölő férfiak beszélnek: «Két ismeretes lúd van, ezeket kell előbb megölni.»

Ők (a mandu és a tunguz) a víz alá buktak, a víz alatt ígyen mennek. Egész folyóágvonalat mennek, a tunguz mondogatja: «Én már fulladok.» A mandu ment, drót (tk. vas) czégébe ütközött. A vízhez alant járó útat keresnek, nem találnak. Az egyik ember mondja: «Menjünk ki a földre!» A mandu kiment, a tunguz [is] kiment (tk. kelt). Miközben odamennek a czége tulsó felére, a tunguzt hátulról (a lábánál) egy kutya megharapta. A tunguz kiáltott: «Mandu, az eb mindjárt megesz engem!» A mandu visszatekintett, az eb fejét a szárnyával megcsapkodta, a szárnya izülete ketté törött. A tunguzt az eb eleresztette, a vízben rögtön lebuktak, így mentek. Egy árad-

ńɒι-tɒi̯lən noχ-ētltḭi̯lŋən. lår-kudəβ-kèmna i̯oγ͔ətsəŋən, u̯antman tɒi̯lələn: kàt χui̯ χàβna lèlman i̯idən ńila. sommì lai̯man lāu̯əlt-ləŋən, lin lår ī-pēləkna kil'səŋən. siməś kɒrmàs kutna lɒŋsəŋən, χolna nèŋχo sòsta an' u̯èritl. lår-si̯l kērətman sidi lāu̯əltḭi̯lŋən. toməŋən u̯ollì taβsəŋən.

sidi oldən èu̯əlt ai̯ mandu i̯àsl ləi̯i̯s, tåus àm'p' porèməm kurəl i̯əmmà i̯is. tåus toγ͔əl-sò͔lal ētsət, mandu toγ͔əllal χolna and ētlət. tåus lau̯əl mandu pèlà: «mà si mandèm-lamba.» — «χodi̯, nɒŋ manèm malai̯ χɒi̯lèn? mà ādəl χaśləm, χol manləm? i̯àsəm i̯əmà i̯idi̯ kurdəs.» tåus lau̯əl: «mà manləm tùlizət pilna.» ai̯ mandu lau̯əl: «manèm u̯èldi̯ òrəŋna nèman' tì̯ tuu̯mèn! matta lau̯sèn: «χoś-pèlà-ki manlən mà nɒŋèn ant χɒi̯lèm». ittam si i̯āsŋən i̯orèməsèn?» — «tɒllì si i̯is, χundi̯ manləmən!» tåus pòrləs i manəs. lou̯ si tɒγ͔ài̯na seda i χaźəs. tåus tùlizi-χòràsna pòrləs. ai̯ mandu i̯àsl i̯əmmì i̯is, toγ͔əllàl ētsət. mou̯ kii̯àrrì i̯uu̯ən-dḭi̯da pidəs. ātl pitl, χɒtlna lɒləl. ai̯ mandu toγ͔əllàl toχləŋì i̯is

---

ványba jutottak. A víz alól csak a csőrük (tk. orruk) hegyét dugják ki: két ember csónakon jön, látszik. Egyenesen állva eveznek. Ők (t. i. a mandu és a tunguz) az áradvány egyik oldalán partra keltek. Olyan fűzesbe mentek bele, hol az ember nem tud lépni. Az áradvány szélét kerülvén ígyen eveznek. Azok (t. i. a mandu és a tunguz) teljesen eltüntek.

A mint így vannak, a mandu keze genyedésbe jött, a tunguznak az ebtől megharapott lába jobban lett. A tunguz tollai (tk. tollvégei) kinőttek, a mandu tollai még nem nőnek ki. A tunguz a mandunak mondja: «Én mintha mennék!» — «Hogyan, te engem miért hagysz el? Egyedül maradok, hova megyek? A kezem még nem tudott meggyógyulni.» A tunguz mondja: «Én megyek a libuczokkal.» A kis mandu mondja: «Engem csak elveszteni hoztál ide! A multkor azt mondtad: «Bármerre mégy is, én nem hagylak el tégedet», most ezt az igéretedet (szódat) elfelejtetted?» — «Már télre vált az idő, mikor megyünk!» A tunguz felröpült és ment. Ő azon a helyen ott is maradt. A tunguz libuczformában repült. A kis mandu keze javulni kezdett. A mint így van, a kis mandu keze megjavult, a tollai kinőttek. A föld deressé kezdett jődögélni, éjjel esik, nappal ol-

(sic!). *toχləŋì i̯uu̯mal i̯ubina i̯ɒŋ'ta pidəs. i̯oγo-χaźəm lòn'dət pilna pòrləs.*

u̯àn-kèba u̯àn manlət, χou̯-kèba χou̯ manlət, matta u̯ǝ̊zəŋ keu̯ χoźa i̯oγə̂tsət. lòn'dət koźà lau̯ə̂l: «sɒγà patlam i̯ošna sòslu, nèmətti̯ ńau̯rèm alt ƀu̯ətl! mattịt-ki ƀu̯ətl, āràdùna χɒllu.» u̯ǝ̊zəŋ keu̯ χoźa làtsət, kurna sòsta pitsət. lābət χɒtl sòssət, lābətmət χɒtləlna nàu̯ì tōrə̂m χoźa ētsət. ētmel i̯ubina nàu̯ì tōrə̂m pèlà lòn'dət àgəmmel, mou̯əl an' ńila.

lou̯ tåusl u̯antmal andàm. u̯ai̯ət èu̯əlt əńźəsəlì: «si χorbì nèŋχo u̯antsàdi̯. mola andàm?» u̯ai̯ət lau̯lət: «tùlizət pilna manmal-lamba.» lou̯ si tɒγài̯na lòn'dət pilna pòrləs, manda pidəs. ī u̯as ilb(i) èu̯əlt manlət, si u̯as ilbina tùlizi-pugət u̯èrịi̯è ār. u̯antman tɒi̯ləlì: u̯as ilbina pan-ńɒl olmal. si pan-ńɒl χoźa tùlizət si làtmel ńila. tùlizət làtsət, lòn'dət nōmən sii̯ilət. u̯antman tɒi̯-ləlì: lou̯ ī χoi̯əl tùlizi-lịśna χai̯sa. ńəl-u̯èt-kèm tùlizi-lịśna χai̯sài̯ət. lou̯ ī-χoi̯əl nāu̯ərlịi̯il lịś χoźa. lou̯ (mandu) nōməlta ƀu̯ətl: «tåus malai̯ sì̯ taγarləsən? sàra manda u̯utśisən, ittam malai̯ sì̯ taγar-

---

vad. A kis mandu tollai tollasodtak. Miután megtollasodott, járni kezdett. A visszamaradt ludakkal elröpült.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek, az előbbi lyukas kősziklához jutottak. A ludak gazdája mondja: «Ezután sötét úton lépünk, egyik gyerek se gágogjon! ha valamelyik gágog, mindnyájan elveszünk.» A lyukas kősziklához szálltak, gyalog kezdtek lépni. Hét nap lépnek, a hetedik napon a világos égre kiértek. A mint kijutottak, a világos ég felé összegyülekeztek, a földje nem látszik.

Ő a tunguzt nem látta. A madaraktól (tk. az állatoktól) kérdezte: «Ilyenforma embert láttatok-e, vagy nem?» A madarak mondják: «Alighanem a libuczokkal ment.» Ő ezen a helyen a ludakkal együtt elröpült, menni kezdett. Egy város aljánál mennek, a város alján a libuczfalka ugyancsak sok. Megfigyeli: a város alján fövenyfok van. E fövenyfokhoz szálltak a libuczok, [úgy] látszik. A libuczok leszálltak, a ludak fönn keringenek. Észreveszi: az ő pajtása (t. i. a tunguz) libuczhurokba ütközött. Valami négy vagy öt libucz hurokra került. Ő felülről elkiáltja magát: «Tunguz, miért akadtál meg? Hamarébb akar-

ləsən?» tåus noɣoś ɵu̯ətl lòn'dət pèlà: «mandu, manèm i̯ilβədà!» mandu lau̯ə̄l: «mà an' u̯èritlèm. nʋŋ tōrə̄mna āt i̯ilβətlài̯ən! nʋŋ matta manèm ìsi χʋlda χʋi̯sèn.»

mandu u̯antman tʋi̯lətì: u̯as èu̯əlt ī ruś igi ńoɣə̄mdal ńila, tùlizət χoźa i̯oχtəs. — tåus si kātləm ńila. tåus sābəl-lou̯əl i̯ou̯rà si perèməsa. ruś igi u̯èt tùlizi u̯èləs. «tōrə̄m pàrdəs, ìməm pilna ťilèm!» ittam mandu sidi i manəs. lòn'dət koźà lau̯ə̄l: «ī χoi̯ən si u̯èl'sa!» mandu lau̯ə̄l: «tōrə̄m pàrdəm sʋrməl i̯oχtəs.»

sitəlna man'sət. lòn'dət koźà lau̯ə̄l: «ńau̯rèmət, ɣallu! χou̯ mou̯ ŋìsu.» làtsət il. il-làtmel i̯ubina ťìsət, i̯èśsət i χoi̯sət. āləŋ sʋɣàt kil'sət. lòn'dət koźà lau̯ə̄l: «mou̯ χolna χou̯, kilàdi̯!» pòrləsət, sidi manlət. lòn'dət koźà pilna ī ŋìrsu manləŋən. si-kèmna ilta-sʋɣàt pʋskàn si arèməs. kàt lòn't il-kòrisəŋən, χai̯sài̯ŋən. lòn'dət koźa lau̯əl: «si nèŋχo, lau̯ə̄l, mola ťìu̯man ol, tōrə̄mna sidi pàrtsài̯u. muŋ i̯oɣə̄tteu̯ iśna u̯èlβəsləda-gi χàśl, χonəl lilťi.»

---

tál menni. most miért akadtál ott meg?» A tunguz fölfelé üvölt a ludak felé: «Mandu, ments meg engemet!» A mandu mondja: «Én nem tudlak [t. i. megmenteni]. Mentsen meg az isten! Te engemet nem régen szintén veszendőbe (tk. halni) hagytál.»

A mandu megfigyeli: a város felől egy orosz öreg ember lohol, látszik. A libuczokhoz érkezett. — A tunguz ím meg van fogva. A tunguz nyakacsigolyáját (tk. nyakacsontját) az orosz öreg ember kicsavarta. Az orosz öreg ember öt libuczot fogott (tk. ölt). «Az isten adta, az asszonyommal együtt majd megeszem.» Erre a mandu is ment [tovább]. A ludak gazdája mondja: «A pajtásod ím megöletett.» A mandu mondja: «Az isten rendelte halála jött el.»

Aztán mentek. A ludak gazdája szól: «Gyerekek, háljunk meg! messzi földről jöttünk.» Szálltak le. Miután leszálltak, ettek, ittak és lefeküdtek. Reggel fölkeltek. A ludak gazdája mondja: «A földünk még messzire van, keljetek föl!» Felröpültek, ígyen mennek. A ludak gazdájával egy kis ideig mennek (t. i. a mandu). Ekkor alulról puska durrant. Két lúd leesett, találva lettek. A ludak gazdája mondja: «Ez az ember, úgymond, mit evén van? Az istentől így rendeltettünk, a mi megérkezésünkkor ha vadászni tud, a gyomra éhes.»

u̯àn-kèba u̯àn manlət, χou̯-kèba χou̯ manlət, matta ləu̯ χatśa ĩ̯isət, si mou̯na i̯oγə̂tsət. si̯ i̯oγə̂tmelna làş́ top lvlda pitmal. tåus χàtl u̯àtna vrịdəm, lou̯ χàtl χolna talàŋ. lòn'-t-χòràsna u̯antsəlı̃: tàś u̯ul. matta lòn'ttì i̯uu̯əm χàdəlna manəs. χàdəlna i̯oγo-lvŋəs. lā̃bət χvtl ī tvγài̯na āməsl, lòn'-punlàl, lòn'-toγə̂llàl āràtèlna χoslōgən'sət. sidi āməstal èu̯əlt i̯àslàl χandi̯ nèŋχo i̯àssì ĩ̯isət; oγəlna, sèməlna nèŋχoi̯ìi̯ĩ ĩ̯is. ī-mosai̯na χòlləlı̃: nèŋχoi̯ət i̯oγə̂tmel ş́àtl. ai̯ilta kimiś u̯antl: χōlə̂m χandi̯ χoi̯. «koź̧ài̯lu χolna andàmət. tåus χàt u̯àtna vrịdəm, ai̯ mandu χàt χolna talàŋ olmal; ai̯ mandu ilamba lı̃ləŋ, tåus ilamba χvləs, χàtl sugàlləmal.»

ai̯ mandu v̊u̯da pidəs, toməŧ paldàməsət, mundì χatśa ĩ̯isət, ittam pà χolna manlət. ai̯ mandu χaźəs. tomət i̯oγo-i̯oγə̂tsət, lau̯lət (moγət χoźa pōdər'lət): «kul̃na χvş́ kātllsài̯u!» u̯ul jàχ lau̯lət: «vtş́àmət olmən, χada oldi̯ kul̃ seda?» mur man'sət, toγo-i̯oγə̂tsət. ai̯ mandu sòzilịi̯l. «manèm tvi̯di̯ kvlàŋ tùsti̯?» «andàm.» ī χui̯ manəs kvlàŋ tùda. kvlàŋna i̯oχtə̂βtəsa. «nəŋ svγà manàdi̯! kvlàŋlàm tàdà āt lai̯lət!» ai̯ mandu mur èu̯əlt χou̯ənśịk lài̯il.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek, a honnét azelőtt jöttek, arra a földre érkeztek. A mikor odaérkeztek, a hó éppen csak kezdett olvadni. A tunguz házát a szél szétszaggatta, az ő háza még egész. Lúdképében látta: a nyáj nagy. Abba a házba ment, a hol azelőtt lúddá változott. A házába belépett. Hét nap egy helyen ül, lúdpihéi, lúdtollai mindvalamennyi levált. A mint így ül, a kezei osztják ember kezévé váltak; fejre, szemre emberformává lett. Egyszer csak hallja: emberek érkezte hallszik. Csöndesen kifelé néz: három osztják ember. «A gazdáink még nincsenek. A tunguz házát a szél szétszaggatta, a kis mandu háza még egész; a kis mandu talán még él, a tunguz talán meghalt, a háza össze van törve.»

A kis mandu kiabálni kezdett, azok megijedtek, a honnét az imént jöttek, még most is mennek. A kis mandu [ott] maradt. Azok visszaérkeztek, mondják (a többiekhez beszélnek): «Az ördög majdnem megfogott bennünket!» Az öreg emberek mondják: «Bolondok vagytok, hol van itt ördög?» A nép ment, odaérkezett. A kis mandu sétál. «A nekem való rénszarvast hoztátok?» — «Nem a!» — Egy ember ment rénszarvast hozni. Rén-

mur manəm i̯ubina u̯oślaχ-soχta i̯ɒγà-tɒŋərtsel̄i: tåus mola χorbì òs, si χorbu̯i̯ì u̯èr'səl̄i. sitəlna kɒlàŋlàl kìrəs i manəs. tom χàtna i̯oχtəs, mur kāmən lài̯i̯l. mur pōdər'tel ʒ́àtl: «tōrə̂m pàrdəs, koʒ́ài̯u i̯oχtəs, tåus səi̯əl χolna andàm.» — «tåus tàm tɒl àl lai̯làlən!» (mandu. pōdər'l). χàtlib(i) èu̯əlt ai̯ mandu ɒbəl kimεdəs. «i̯uu̯à, lau̯ə̂l, iski pādəm u̯eńʒ́ən χaśməldà!»

lou̯ top i̯oγo-lɒŋəs, tåus ìməl i̯oχtəs. «ai̯ mandu, lau̯ə̂l, nɒŋ χodi̯ i̯oγə̂tmən?» — «ī χui̯əm tùlizi χòràsna i̯uu̯mal tɒγài̯na tùlizi li̯śna pitsa i u̯èl'sa.» — «nèməza andàm! ī χui̯ən nɒŋ mou̯-kutna χɒi̯sèn.» — «mà-ki χɒi̯sèm, i̯oγə̂tl.» tåus ìmi χàl'laman i̯oγo-manəs. nèŋχoi̯ kidəs. «matta tòdà ōləm χàt, lòn't-γòràsna manəm χàt, si χàtl u̯andàlən!» ī χui̯ manəs, u̯antləl̄i: «tåus χàt χoźəŋna nèŋχo lài̯i̯l. si asnal i̯oχtəs, u̯antləl̄i: nèŋχoi̯ and ol; mola keu̯, mola i̯uχ, si ośl andàm. si oχlə̂ŋ χoi̯ i̯oγo-i̯i̯s: «nèŋχoi̯ mola kul̄!» tåus ìməl mur pà kidəs. toγo-i̯oγə̂tsət: i̯uχ and ol, keu̯à i̯uu̯mal (tamotta ai̯ mandu u̯oślaχ èu̯əlt tɒŋərtsəl̄i), ńōmər

---

szarvast hoztak oda neki. «Ti aztán menjetek! a rénszarvasaim itt hadd álljanak!» A kis mandu a néptől egy kissé távolabb áll.

Miután a nép elment, agyagsárt gyúrt össze: a tunguz a milyen forma volt, olyan formává csinálta. Aztán a rénszarvasait befogta és ment. A másik házába érkezett, a nép künn áll. A nép beszélgetése hallszik: «Az isten [úgy] rendelte, a gazdánk megérkezett, a tunguznak még semmi nesze sincs.» — «A tunguzt ebben az esztendőben (tk. e télen) ne várjátok!» (A mandu beszél.) A ház belsejéből a kis mandu nénje kijött: «Gyere, úgymond, a hidegtől fagyott arczodat melegítsd meg!»

Ő alighogy belépett, a tunguz felesége jött. «Kis mandu, te hogyan jöttél meg?» — «A társam, mikor libuczformává lett, libuczhurokba esett és megöletett.» — «Nem igaz, az emberedet te útban (tk. föld közben) hagytad.» — «Ha [ott] hagytam, [hát] megérkezik.» A tunguz felesége sírva visszament. Embert küldött: «Azt a régi házat (tk. azt az elébb ott volt házat), a hol lúdformává lett, azt a házat nézzétek meg!» Egy ember ment, látja: a tunguz háza mellett ember áll. Közelebb jött, látja: nem ember; kő-e vagy fa, nem lehet tudni. Ez a szános ember visszajött. «Ember vagy ördög!» A tunguz felesége megint népet küldött. Odaérkeztek: nem fa, kővé lett (az elébb a kis

keu̯à i̯uu̯mal, ìsi nèŋχo χorbì. mur toγo-man'sət tåus ìmi χoźa. «keu̯à i̯uu̯mal. igən mola χòràspi òs, keu̯ si χòràspi.» ìmi lau̯ə̄l: «tåus tōrə̂m χoźa śeŋk màzəs, tōrə̂mna sit òrəŋna sidi i pàrtsa, keu̯à i̯ida.» si kińźa tåus ìmi si keu̯ pèlà χvtl pvi̯ı̯ksəl, ātl pvi̯ı̯ksəl.

---

mandu agyagból gyúrta), kerek kővé lett, olyanforma mint az ember. A nép oda ment a tunguz asszonyhoz. «Kővé vált az urad, a milyen forma volt, a kő olyan forma.» Az asszony mondja: «A tunguz az istennek igen kellett, az istentől azért rendeltetett úgy, hogy kővé váljék.» Ettől fogva a tunguz felesége ehhez a kőhöz nappal könyörög, éjjel könyörög.

PÁPAY JÓZSEF.

Külföldi irodalom.

Finnisch-ugrische Forschungen. Bd. V. Heft 1—3. (SETÄLÄ E. N. Dem andenken F. J. Wiedemann's. — POIROT J. Recherches expérimentales sur le dialecte lapon d'Inari. — SZINNYEI J. Über den ursprung der personalsuffixe *-n* und *-nak, -nek* im ungarischen. — MIKKOLA Joos. J. Fi. *peijaiset.* — SETÄLÄ E. N. Zu dem urfi. *rn.* — Anzeiger, heft 1—3. Bibliographie für das Jahr 1902. — Mitteilungen: egyetemi előadások, tudományos társulatok és intézetek működése, tanulmányutak: KUUN GÉZA gr., SZILASI MÓRICZ és ANDERSON N. nekrológja stb.)

A locativus-féle határozók a votjákban.

(Második közlemény.)

I. Az *-n*-ragos határozók.

A) Az -*i̊*-*n*-ragos határozók.

6. Eredethatározók.

A *šorin* ‚középen‘ névutó néha eredethatározó jelölésére is szolgál:

ton-šorėn veraśkäm kėl felőled (rólad) mondott beszéd. Istor. 155. | *den-šorėn nalpanė* a hitről gondolkozni. U. o. 170. | *den kuton šoryn uno kosonjos śotem* az istenitiszteletet illetőleg sok parancsolatot adott. Wied. 215. | *Joan šoryn verany kutyśkem* Jánosról kezdett beszélni. U. o. | *uzyr murten Lazar šoryn maďon* a gazdag emberről és Lázárról [szóló] történet. Wied. 127.

7. Módhatározók. Eszközhatározók.

I. A módhatározók kifejezésére rendesen az instrumentalis *-ä-n* ragja szolgál; az *-i-n* rag ebben a jelentésben sokkal ritkábban fordul elő.

Határozószók: *tonid kitin monän ńurjaśkini* hogy lehetne én velem birkóznod? M. 111. | *kitin soli istarśinää pirni?* hogy juthatna ő a birói székbe? M. 143.

berin-aǯin śotid-a nildä? végképpen (minden szertartást megtartva) férjhez adtad-e már leányodat? M. VotjSz. 10, 612. | *tokm'-aźin* hiába, hasztalanul. M. VotjSz. 10.

Főnév ragjaként nagyon ritka. Az említendő példában sem bizonyos, hogy ilyenfajta határozóval van-e dolgunk: *pereś-iosleń ďes ńimaz kiźem iwze med śotoz* a halottak (ősök) jó nevében elvetett gabonáját adja. Wichm. I. im. 60. || V. ö. magy.: *Te neuedben emelem fel kezeimet.* AporC. 9.

II. Tekintethatározók.

Lud-ǯaǯäǵjos šunět mužem-palaš lobėsa, lėktėkėzė, küt-urdäskėn adǯid-kä: küt-urdäskėd višoz; tėbėrėn adǯid-kä: tėbėrėd višoz; ažėn adǯid-kä: kütėd višoz ha a vadludakat, midőn a meleg vidék felől repülve megjönnek, oldalról (tkp. hasoldalban) láttad meg: oldalod fog fájni; ha hátulról (tkp. hátban) láttad meg: a hátad fog fájni; ha elölről láttad meg: a hasad fog fájni. M. bab. 171.

III. Eszközhatározók.

Részben közvetlenül a helyhatározói jelentésből fejlődtek. Az említendő példák nagy része még igazi helyhatározónak is volna vehető.

jirzä mešokin gurtaz nuäm fejét egy zsákban hazavitte. M. 109. | *kuato no kišin baŋ-kišet* dein Handtuch ist in einem sechsteiligen Weberkamme [gewebt]. Wichm. I. d. 39. | *tavüš-kėlėn šižäm čüžäz so arėn kot-ku luä vandėnė* ezen imádságban felajánlott kacsát bármikor le lehet vágni azon évben. M. 170. | *mïškam vïnme mutškoien nulli* öcsémet hátamon kosárban vittem. Wichm. I. d. 464.

Éppígy névutókkal is:

vilin: ďumšan-berä piňal-pijošėn nėljos val-vėlėn busijä mėno busijäz kotėrjanė a séta után a legények és leányok a mezőre mennek lovon, hogy körüljárják a mezőt. M. 170. | *argėšjos val-vėlėn lėktäm-berä perešjos vüšaškėnė kučko* miután az *argėš*-ok lovon eljöttek, az öregek elkezdenek imádkozni. M. 171. *«kïzi ton vuid? mašinaie·n-a paraxode·n-a?» so vera: «mon» pɛ «lïkti tašamurtlen piiez vïlïn»* «Wie kamst du? Mit der Eisenbahn oder mit dem Dampfer?» Er sagt: «Ich kam sitzend auf dem Sohn des Waldgeistes». Wichm. II. 167. | *lultäm luloäz nulloz. — kwas-vilin vetläm* lelketlen lelkest hord. — Hókorcsolyán-járás. M. tm. 72. | *gurež-murt ošäz vijėsa, püš ägėr-vėlėn pėžėlėnė kučkä sojä* a hegyi ember megölvén egy ökröt, ezt az izzó szénen sütögetni kezdi. M. 93.

jilin: vaďlan pid-jilaz vetliš aďami kiďokin, mizon šajirin ulsa, gurtaz bertini potäm hajdan egy lábán járó (= szegény) ember messze, idegen vidéken élvén elindult, hogy visszatérjen falujába. M. 69. | *Bursin bakatir kulon-aǯaz porjosli siť-šuläniz kussäs kerttini, silzä til-jilin pižsa šini kosiz* Burszin hős halála előtt a cseremiszeknek azt hagyta meg, hogy kössék át belével csipőjüket, húsát pedig tűz fölött megsütve egyék meg. M. 62.

šorin: uzi šundi-šorin kišmam a földi eper a naptól (a nap hőségében, napfény közepette) ért meg. Gavr. Mal. d. 12.

IV. Mértékhatározók.

Különös szerkezetet találunk a *tir* és *tiros* ,teli, teljes' jelentésű szók mellett.

A mivel valami tele van, azt csak ritkán fejezik ki az instrumentalis *-ä-n* ragjával, mint M. 91. *čortjos . . . šiľapaäz, u k š o ä n düďě těros luetoś, těrměto* az ördögök töltik a sapkát, míg a szán tele nem lesz pénzzel. Rendesen tőalakot, ragtalan határozót találunk: *korka tiros k e n a k j o s* a szoba telve van ángyikákkal. M. d. 107. | *korka tiros a ď a m i* a ház tele van emberekkel. WICHM. II. tm. 266. | *kor-gid tiros čuž v a l j o s* az istálló tele sárga lovakkal. M. d. 63. | *kenos t i r j o s k e n a k j o s, kor-gid t i r j o s čuž v a l j o s* a szérű telve ángyikákkal, az istálló telve sárga lovakkal. Gavr. Mal. d. 2. || De nemcsak állapot-, ill. eszközhatározónál találunk ilyen szerkezetet, hanem igazi mértékhatározónál is: *saldatlě i ž ě-t ě r o s azveś kužmaz* a katonának egy teli sapka ezüstöt ajándékozott. M. 116. | *soli Vu-murt śotäm p e ś t e r-t i r ägir* a *Vu murt* egy teli kosár szenet adott neki. M. 114. | *ukśo-kä śotiškodě, vajä š i ľ a p a těros* ha pénzt adtok, hozzatok egy sapkával teli. M. 91. | *Šuńi . . . v e d r a-t i r vuän aďamilän mirdän pottäm tilaz kištoz* Sunyi egy teli veder vizzel leönti az embernek nehezen meggyújtott tüzét. M. 139. | *životmi p i ń-t i r, i m-t i r baśtiz kuštäm turinäz* marhánk összes fogaival, teli szájjal vette az eléje dobott szénát. Perv. III. 31.

Ezen rendes kifejezésmód mellett azonban találunk mértékhatározói jelentésben inessivus *(-i-n)*-ragos alakokat is: *k o r k a t ě r o s a d pijośěd, žugiškozě medam anakajä?* teli házzal való fiaid (fiaid teli házzal) verekednek talán, anyácskám? M. d. 204. | *g i d-t i r o s a d čunied* csikód egy teli istállóddal van (csikód van teli istállóval). Gavr. d. 138. | *čik uknoez ovol, osez ovol, niliz-piez k o r k a-t i r o s a z* éppenséggel nincs ablaka, nincs ajtaja, [mégis] gyermeke [van] teli házzal (tkp. h á z t e l j é b e n). M. tm. 101. | *aďami Vu-murtleś ukśozä aslaz i š ľ a p a-t i r a z-ginä kuräm* az ember a *Vu-murt*-tól csak egy teli kalap pénzt kért magának. M. 112.

b i d ä s «ép, egész, teljes» mellett szintén különös szerkezetet találunk a mértékhatározó kifejezésére: *solen a z b a r a z ľukaśkèmìn b î d e s a z b a r śuańtśî vaľjos* sein Hof ist voll von Pferden der Hochzeitsleute. WICHM. II. 166. | *soberɛ aďďźɛ no m u t ś o a z b î d e s m u t ś o vumurtjos paľľan śińmînîz* darauf schaut sie und (sieht) mit ihrem linken Auge, dass die Badestube von Wassergeistern voll ist. U. o. II. 162.*)

*) Ilyen kettőztetésre nézve v. ö. *gužemez gužem bit turim turnami baďďźim kiś-puwen såukimaz* einen ganzen Sommer mähten wir Gras im kühlen Schatten einer grossen Birke. WICHM. I. d. 34.

8. Okhatározók. Czélhatározók.

Néhány *-i-n* ragos névutó néha ok-, ill. czélhatározó jelentésben is előfordul.

I. Okhatározók:

vilin: makmar vīlaz sīltε no so saldat śotε solī kīk-tè·ti vedrazε wegen des Katzenjammers steht er auf, und der Soldat gibt ihm den zweiten Eimer. Wichm. II. 167.

śorin: so murt-śorėn tuž śulmaśkem igen búsult amaz emberért. Istor. 99. | V. ö. *uzi śundi-śorin kiśmam* a földi eper a naptól ért meg. Gavr. Mal. d. 12.

II. Czélhatározók:

kotirin:

anaiez vynjosen solen sylyzy jurt śerlon soyn veraśkon kotyr anyja és öcscsei a ház mögött álltak, hogy vele beszéljenek. Wied. 168. | *so-kotir* = *so-ponna* azért. M. VotjSz. 179.

B) Az *-ä-n*-ragos határozók.

E rag eredetéről már beszéltünk. Nem egyéb, mint a locativusi *-n*, a melyet az eredetileg a tőhöz tartozó magánhangzó *(ä, e)* előz meg. Sok mélyhangú szóban és a többesszám *-jos* jele után a rag *-i-n* alakú, és így alakjára nézve teljesen azonos az előbb tárgyalt inessivusi *-i-n* raggal. Nagyobb jelentőséget e hangváltakozásnak nem tulajdoníthatunk. A legtöbb mélyhangú szó mégis *-ä-n* alakban veszi fel e ragot, több szóhoz akár *-ä-*, akár *-i-* vokálissal járulhat*) és a többesi *-jos* után sem hallatlan az *-ä-n* alak (pl. *piiosen* a legényekkel. Wichm. I. d. 429.). Magánhangzóra végződő szókhoz szintén megelőző *ä*-vel járul e rag, a két magánhangzó között keletkező hiatus kitöltésére igen gyakran *j* hangot toldanak közbe, pl. *kuboien* rokkával (Wichm. II. tm. 49.), *bodiien* bottal (u. o. I. d. 369.). | *nilin-pijän* gyermekkel. M. 153.

Az *-ä-n* rag főfunctiója instrumentalis-comitativus. Láttuk már, hogy az eredeti locativus-jelentésből hogyan fejlődhetett e jelentés. Azonban még ma is kimutatható az alapjelentése, a mennyiben néha mint hely- (és idő-)határozók ragja is előfordul. Lássuk legelőször is ezeket.**)

---

*) Pl. *nil* leány: *nilin* (M. 151, 161.) *nilän* (M. 80, 82.); *til* «tűz» instrumentalisa rendesen *tilin*, de Wichm. II. tm. 340. *tīlen* alakot találunk; *murt* «ember» instrumentalisa *murtän*, de Wichm. II. 74. és u. o. km. 16, 23. *murtīn* stb. stb.

**) Ezekben az *-ä-n* használata a magy. *-n* ragénak felel meg többnyire; a többi határozónál főszerepének megfelelőleg a magyar *-vel* raghoz áll nagyon közel.

1. Helyhatározók.

a) Locativus: *intijän*:*intijän-ginä ber-viljosiz ad-kilä-na* csak helylyel-közzel látszanak még maradványai. M. 55. | *tulis šundi šuräs-viliš limijäz duran-kä šuntiz, so arä valäs-ńań udaltoz* ha a nap tavaszszal az úton levő havat oldalvást olvasztja, abban az esztendőben a nyári vetés [dúsan] fog teremni. M. bab. 41. | *kîžleś tšerleś palen med lo* legyünk mentek minden rossz betegségtől! WICHM. I. im. 62. | *soos påuen bitšåuo viuem* ők oldalt szedtek. U. o. II. 65. | *palän karni kulä šiśä mal-pamäz* olyan gondolatot el kell űzni. Sar. Azb. 184. | *palän kilni* félremaradni. M. VotjSz. 542. | *eksei dwrsi mid-puŋen* a császár pénzes-zacskója meg van fordítva. WICHM. II. tm. 66. | *küs kežäz med puŋän puktesa* a száraz vörösfenyőt hegyére állítva. Amin büv. 9.*) || *og-ińän* együtt, eredet. egy helyütt (= *og ażin*).

b) Superessivus: *kik śuriien tšuž tšipu* két rúdon sárga csibe. WICHM. II. tm. 98. | *palaten abi ban* auf der Pritsche das Gesicht der Grossmutter. U. o. tm. 444. | *šaitanez kirosen kiskisa vaiini kuš-kε vormozi, so·ki ta murt bordε šai-tan med kutškoz* ha az ördögöt egy kereszten ide tudják hurczolni, akkor nyúljon az ördög ezen emberhez. WICHM. I. büv. 18.

c) Inessivus: *taššaien ulε vitšä·koi keikai* az erdőben mindenféle vadállat van. WICHM. II. 177. | *kalîk òtîn ulo gurež viskîn, palatkaien korka mesta* az emberek ottan a hegyek között sátrakban laknak, nem házakban. U. o. || Ide vehetők talán ezek is: *ta žukäz tuž badžem purtijän žetla-pal vutož püšto* ezt a kását egy igen nagy üstben estefeléig főzik. M. 171. | *mîškam vînmε mutškoien nulli* öcsémet [gyakran] vittem hátamon kosárban. WICHM. I. d. 464.

2. Időhatározók.

Idő, nap, éj: *lés-vu uz üśé, pužmer uz üś baγetänez turnam turemlé* harmat nem esik, dér nem esik az idején lekaszált szénára. M. d. 274. | *tunnä nunalän siliškom, pukiškom oš-kurbonän odig milin-kidin Inmar*:*Kildišin-ponna* a mai napon egy szívvel-lélekkel állunk, ülünk tulok-áldozattal *I.-K.*-ért. M. 166. | *tunnε nunalen* a mai napon. WICHM. I. im. 28. | *milam d'uon ninåuen* a mi ünnepeink csak bizonyos napokon vannak. U. o. d. 207. | *baštem kîk dźäžeg, kîk tšež, va-*

---

*) E mondatban a *med puŋän* állapothatározónak is vehető ilyen értelmezéssel: ,másik végével felállítani'.

jem so uie'n-ik tšattšaiïn kurbon két ludat, két kacsát vett és azon éjjel feláldozta őket az erdőben. U. o. II. 140.

Éppígy állapotot jelentő szavaknál: *źolob-vu viiam korka ĺipetiś kuaź-zoren* az ereszcsatorna vizének lefolyása a háztetőről esőben. WICHM. II. tm. 15. | *punï-utemja vuem dźïtaźε so gurtε dźomïten* a kutyaugatás után [indulva] este alkonyatkor abba a faluba ért. U. o. II. 156. | *źomitän śukna* hajnalban. Glaz. Mát. 25, 1. | *odig-pol so niläz śur-mumiz vaź śukna keźitän purudä vuli istäm* egyszer azt a leányt mostohaanyja jókor reggel a hidegben a tóra küldte vízért. M. 57.

Határozószó: *gerberleś uaźen daskïk iozaz med vuoz* hadd legyen [a szalma] a *gerber*-ünnep előtt (-ünnepnél előbb) tizenkét bütykössé. WICHM. I. im. 18. | *so'-berε dźogen ťśortem atas* azután nemsokára szólt a kakas. U. o. II. 135.

Vö. magyar: *idején.* | *Hogy más napon reggel Sámsomot megölnéjék.* RMK. II. 342. | *Irtam hétfő éjen.* Lev. T. II. 215. | *Zene hallik sötét éjen.* Ar. | *Mélységes éjfél halotti csendjén ez történt velök.* Ar. Haml. 18. || finn: *tänä päivänä* e napon, ma. BUD. Fny. 89. | *nuoruutensa aikana* ifjúsága idején. U. o. || vogul: *khot näu ōlsėn pēšnė* hol voltál te előbb? VogNyj. Kl. 117. | *khuj-khwqltän nuk kwoqli* hajnalban felkel. VogNGy. IV. 164. stb. (Az összes finnugor nyelvekben. L. WESKE, Untersuchungen).

Az *-ä-n*-ragos időhatározó kifejezheti azt az időt is, melyen belül, melynek tartama alatt megy végbe a cselekvés: *zarńiez pad'ďźa leśtisa ińmarε tubini og minuten vormo'z-kε* ha ő, aranyból létrát csinálván, egy percz alatt fel tud mászni az égbe. WICHM. I. büv. 11. b). | *odig minuten dwńńeiś gureźez sutisa og ka-ik karo'z-kε* ha ő egy percz alatt a föld hegyeit megégeti és megint olyanokká teszi, mint voltak... U. o. büv. 8. | *ta dwńńeiś vuko-köez kw'-kε mid'lań bergatini og minuten vormoz* wenn er allen Mühlrädern dieser Welt für eine Minute (?) eine entgegengesetzte Richtung geben kann. U. o. büv. 3. b). | *puźimo pou ńuuoskiś luoiez og minuten sutisa bitto'z-kε ...* ha a fenyőerdőbeli homokot egy percz alatt megégetvén elpusztítja ... U. o. büv. 8. | *kviń nunalen* három nap alatt. WIED. 127.

Vö. zürjén: *vitśkoöś verma źugödny, seśśa kuim lunön syös bara vötšny* leronthatom a templomot, és azután három nap alatt (harmadnapra: KÁR.) megint felépíthetem. WIED. 127. || magyar: *Ha annyi időn meg tudod kerülni a várost, a meddig én, akkor megházasodhatol.* Nyr. XIV. 519. || finn: *tämä työ valmistui viitenä vuotena* ez a munka elkészült öt év alatt. BUD. Fny. 89. | *kahtena päivänä teemme tämän työn* két nap alatt elvégezzük ezt a munkát. WESKE 41.

Sokkal ritkább az *-ä-n* ragnak olyan szerepe, mely a magyar *-ig* ragnak felel meg: *ńuu̯oskiś kizleś lisse og minuten śiń uśkitisa kuaśtisa kuˑ-kε bittozi* ha az erdőbeli vörösfenyő tűleveleit egy pillanatig tartó tekintettel ki tudják szárítani és tönkretenni... WICHM. I. büv. 4. c). (Ugyanott még egy hasonló példa). | *gužem nė̂nalän učkė̂sa um tė̂riśkelä* egy nyári napon át sem telünk el nézéssel. M. d. 71.

Vö. magy.: *Ott marada három napon.* Sylv.: Uj Test. I. 132. | *Hadd légyen velünk egynehány napokon.* MA.: Bibl. I. 21, 128.

Időhatározók jelölésére szolgál a *śamän* névutó is (*śam* mód, szokás); jelentése: vmi közben, alkalmával, vminek ideje alatt: *uram-kuža vetlon-śamän kunoli pirim* utcza hosszant való jártunkban vendégül bementünk hozzátok. Gavr. Mal. d. 11. | *minon śeäniz* menése alkalmával. Sar. Azb. 121. | *ton no ud liˑkti, mon no ug miˑni, uu̯on no śamen d'at luom* te nem jösz (hozzám), én nem megyek (hozzád), idővel elidegenedünk egymástól. WICHM. I. d. 161. | *val uttśan śain juromi no soin piri* azalatt, hogy lovamat kerestem, eltévedtem, és ezért jöttem be. U. o. II. 92. | *vektśi no vektśi birkentśi; miśkon no śamen kin baśtε; vektśi no nazik mugormes, budon no śamen d'at baśtε* a fátyol finom, igen vékony; mosás közben a hideg megrontja; finom, gyönge testünket az idegen viszi növés közben. U. o. I. d. 44. | *azveś no puńi, śion-puńiiε, śion no śamen tui kiĺiz* ezüst kanalam, evőkanalam, evés közben csak a reze maradt meg. U. o. d. 46. | *veraśkon śamen* beszélés közben. U. o. II. km. 64. || Néha előidejűséget fejez ki: *kapkadi pirim, piron-śain mi pukśim* kaputokba bementünk; miután bementünk, leültünk. M. d. 152.

Hasonló jelentésű a *muzän* névutó is. Rendesen szintén csak az *-on*, *-an* végű igenévvel kapcsolatosan fordul elő: *oti-no-taťi vetlon muzän ďat nė̂ljosė̂n-no-todmaśkim* arra felé, erre felé jártomban idegen leányokkal ismerkedtem meg. M. d. 48. | *veraśkė̂sa mė̂non-mė̂zän gurtazė̂ vüiĺĺam* mialatt beszélgetve mentek, falvukba értek. Badz. 49, 56, 22. | *uno utśan-mė̂zän, ďuan-mė̂zän odik pereś murtä śettiĺĺam* sok keresés és kérdezés közben egy öreg embert találtak. U. o. 73. | *vetlon-muzän karä pė̂riĺĺam* járásuk közben a városba jutottak. Istor. 47, 148. | *azysa vetlon muzen* während er umherirrend ging. WIED. 211. || Néha előidejűséget fejez ki: *mynon muzen nuny kiĺem intylen vylazik dugdem* miután ment, megállt éppen azon a helyen, a hol a gyermek feküdt. WIED. 168.

3. Állapothatározók.

a) Azt határozzák meg, hogy minő állapottal hajtja végre vagy szenvedi az alany a cselekvést.

α) Külső, testi állapot:

adžid-a ku-kä toležin kwaž čeber-dirja vedra-karnanän siliś aďamijäz? láttad-e valaha a holdban, midőn az idő szép, a vederhordó rúddal álló embert? M. 56. | *busî śorîn voś iźiien murt sîloz* a mező közepén zöld sapkával áll egy ember. WICHM. II. tm. 4. | *vînîz ńuńäiezlen mesta śora·z-ik sultem bodiien* der jüngere Bruder stand, mit einem Stocke (in der Hand), mitten auf dem Felde des älteren Bruders. U. o. II. 144. | *so nîl askaz tśukna lîktiz mumizńε aiizńε kamaľiien* früh am folgenden Tage kam das Mädchen mit ihrem *kamaľi*-Band zu ihrer Mutter und zu ihrem Vater. U. o. 137. | *końa-kä ortčisa, Vu-murt ukśoäniz aďami-dorä liktäm* rövid idő mulva eljött a *Vu-murt* az emberhez a pénzzel. M. 112. | *gurtaz śionän bertikiz . . .* midőn az eledellel lakásába visszatért. M. 118. | *ěžět uläm-berä biskilijän, siľän, surän-arakän mudorä měněsa nošik vüśaśkěnč kučko* kevés idő mulva pogácsával, hússal, sörrel, pálinkával a *mudor*-ba menvén ismét imádkozni kezdenek. M. 169. | *aďamiiez so pužei-kuen vuuui ležem* az embert a rénszarvasbőrrel a tóhoz küldte. WICHM. II. 62. | *anajed potoz čuśonän, atajed potoz čokmorän* anyád kijön egy seprővel, apád kijön egy bunkóval. M. d. 52. || *śir kik biźän. — kut gozijosin* egér két farkkal. — A bocskor madzagaival. M. tm. 119. | *sutär-bamkaď mon bamän val* ribiszkearczhoz hasonló arczú voltam én. M. d. 23. | *žiči gur-vilä tubsa, kabäniz voljaśkoz* a róka a kemenczére mászva, egészében (egész testével) kiterpeszkedett. M. 121. | *robotńiklî kosem berektînî valjossε jîrînîzî ńules pala* er hiess den Knecht die Pferde umkehren, so dass die Köpfe nach dem Walde zu wären. WICHM. II. 127. | *viśtem anaizε tśetśi dori nuiem no kiiniz tśetśi viuε zibiśkitisa keltem* der Dummkopf führte seine Mutter zu dem Honig, liess sie mit den Händen an den Honig gelehnt da stehen. U. o. 111. || *daskik ďus-puuen viľ korkaiε* mein neues Haus war mit zwölf Pritschenbrettern versehen. U. o. I. d. 258. | *ogez ńe-no-ku-no dugdiltäk biräktäm vuän požsa ulä* az egyik (katlan) soha meg nem szűnve forró vizzel fő. M. 72. || *śag-dormä čipijän-kurägän śot! vu-vilmä čoźän-žažägän śot* add szemétdombomat csibével, tyúkkal; add vizem szinét kacsával, lúddal. M. 153. | *valdä urdäs-kä čuńijän śot* vajha adnád lovadat mellette levő csikóval. U. o. | *ńäńdε śot ukmîs vîźîien, daskîk kuroien* gabonádat add kilencz gyökérrel, tizenkét szárral. WICHM. I. im. 28. || *eböuen eböuen bidesmim* szükségben, szegénységben növekedtem. WICHM. I. 67.

Ide tartoznak a ruhában, csizmában-féle határozók, melyeket a votjákban *-ä·n* raggal jelölnek: *pirikiz piroz kitajdiśän, potikiz potoz toďi śod-derämän* bementekor kékes ruhá-

ban megy be, kijöttében fehér szőtt ingben (tkp. ruhával, inggel) jön ki. M. tm. 24. WICHM. II. tm. 332. | *pirikiz diśäśkonen pirɛ* ruhában megy be. WICHM. II. tm. 308. | *so jormisa jalan ađami-diśkutän vetloz* ő megszorulván, mindig emberi ruhában fog járni. M. 78. | *tolaltɛ sukmanen, gužem śubaien* télen zubbonyban, nyáron subában. WICHM. II. tm. 433. | *daskik-kortśogo sapegen liktim* tizenkét vasszöggel ellátott csizmában jöttünk. U. o. I. d. 54. | *uk'miso kuten vetliśios* a kilencz háncsszalagból font bocskorban járkálók. U. o. d. 61. | *ton-no urom, ćapogän, mon-no urom ćapogän* te is, kedvesem, csizmában [vagy], én is, kedvesem, csizmában vagyok. M. d. 189.

Itt kell megemlítenünk a *berän* ,vissza' határozószót. Eredeti jelentése háttal. Valamely pontból kiindulva, a kiinduló pont felé háttal állunk; visszafelé menve, háttal megyünk vissza, vagy arra megyünk, a merre előbb háttal álltunk.*) A ,visszaadás'nál is az illető tárgy hátrafelé, mintegy háttal teszi meg ugyanazt az utat, melyet előbb előre tett.

aslam gurtɛ berto·m-kɛ bertom ńi beren valóban, saját falúnkba térünk vissza. WICHM. II. 159. | *baśtelä girdä berän, sojä ińä ug pèrtè* vegyétek vissza súlyvasatokat, nem veszik azt be az égbe. M. 91. | *berän-üśon-kel* a betegségbe való visszaesés ellen való ráolvasás. Amin. büv. 7. | *minillam minillam ađđźillamtɛ no beren beriktiśkisa veś vorttisa·-ik bertillam* mentek, mentek anélkül, hogy látták volna (őket), visszafordultak és mind vágtatva visszajöttek. WICHM. II. 93. || *beren arzɛ tåueś aźla vu·tti* a következő éveket tedd ez elé (a köv. évek hadd múlják fölül termékenység tekintetében a mostanit). U. o. I. im. 4.

berän időhatározószóul is előfordul ,ismét, újra, még egyszer' jelentésben: *so·berɛ beren borđźam* azután megint bezárta. WICHM. II. 56. | *so murt beren tuuisse minem* az az ember tavaszszal újra [az erdőbe] ment. U. o. 59.

Vö. zürjén: *loktys zyrön* lapáttal jött. WIED. 126. | *sin-vaön śuys* (votj. *sin-kylien veram*) mit Tränen sprach er. U. o. | *líʒe ménə yźnə ńin-kómen!* lasset mich [herein] zu schlafen mit dem Bastschuh! GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 38. || magy.: *Az a sok nép nagy bajjal és veszedemmel a sz. földre érkezvén.* Mik. TLev. 80. lev. | *Férfi vagyok, ki a veszélynek arczczal fordul, nem háttal.* Jók. RR. III. 29.

β) Lelki állapot: *ta-berä gèźè-bèdsa murtäz mèrdäm lulän gid-kapk'-aźä vuttä* ezután a köröm nagyságú embert félholtan (alig lélekkel, alig életben) az istálló ajtaja elé viszi. M.

---

*) Vö. *mīnim, mīnim no berlań gurtɛ vuim* mentünk, mentünk és haza jöttünk vissza. WICHM. II. 159.

93. | *Mikalla sojä lulėn keltėsa, aśla-pala mėnä noś-ik* Miska őt életben hagyván, előre megy ismét. M. 94. | *tuž köti śugen uuiśko ug* nagy szív[beli] bánattal élek. WICHM. I. d. 338. | *so·bere d'ormemeniz pedlo potisa* azután aggódva (aggodalommal) kimenve . . . U. o. II. 74. | *pinal-jirinim kiśno baśti* fiatal fejemmel feleséget vettem. M. d. 110. | *śüd vumä vajėsal gožjaśkėnė. kučkiśko śüd vu-no kajik kütjosėn* elhoznám téntámat irogatni, téntához hasonló kebellel fogok hozzá. M. d. 198. | *tunnä nunalän siliśkom, pukiśkom oš-kurbonän odig milin-kidin Inmar-Kildiśin-ponna* a mai napon egy szívvel-lélekkel állunk, ülünk tulok-áldozattal *I.-K.*-ért. M. 166. | *ďumäz-ńańmäz ďeč mėlkėdän užasa, śiėnė-ďuėnė kėldėtė* intézd, hogy jó kedvvel munkálván gabonámat, életemet ehessem, ihassam. M. 169. | *kalïk sap ďźėtś mïlïn-kïdïn val* az emberek mindig jókedvűek voltak. WICHM. II. 143. | *kalïk ule ńi urod mïlïn-kïdïn* az emberek most szerencsétlenek (rosszkedvűen élnek). U. o.[1]) | *ďźėtś kalïken odig kïlïn ïmïn śiïnï juïnï inmar med śotoz* adja isten, hogy jó emberekkel egyetértésben (egy nyelvvel, szájjal) együnk és igyunk. U. o. I. im. 29.[2])

Vö. zürj.: *gažön sy vösna munö* mit Freude darüber geht er fort. WIED. 126. || magy.: *Maradjatok békével.* ÉrdyC. 651. b. | *Legyetek jó kedvvel.* Illy: Préd. I. 600. | *Az Dávid soha semmi dolgaiban néki gonoszszal nem volt.* RMK. II. 361. || *Békén fogunk együtt nyugodni.* Szenv.: Messz. 195. | *Kedven élő asszony népek.* RMK. II. 210.

γ) Melléknevek:

küt kuräktämzäs śüdėtėtäk bürdėsa vetlo aulakän keblük kínját nem akarván észrevétetni, magányosan járnak sirva. M. d. 31. | *ton anakajä üvül-dėrja vėdėsa bürdiśko aulakän* ha te, anyácskám, nem vagy (velem), feküdvén sírok magányosan. M. d. 198.[3]) | *bušän mïnon-dïrja tirojän bertnï karod med-a?* fogod-e tenni, hogy midőn üresen mész, megrakva térj vissza? M. d. 257. | *śöden pirsa töd'iien potoz* geht schwarz hinein, kommt weiss heraus. WICHM. II. tm. 189.[4]) | *pyryny ulonä ćuten* sántán menni az életre. WIED. Votj. nyelvt. 32.

---

[1]) Vö. *oš-pi-kurbon śotčkom odig miliś-kidiś tunnä nunalän* tulokáldozatot adunk ma egy szívből-lélekből. M. 166, 167.

[2]) Vö. *odïg kïlïś ïmïś* einstimmig und einmütig (eig. aus einer Zunge und aus einem Munde). WICHM. I. im. 29, 30, 32.

[3]) Vö. az *f)* pontban *γ)* betű alatt említett példát: *ogen uuonez tuž śekit* az egyedüllét igen rossz.

[4]) Vö. *-ïn* raggal: *korka pïre śedïn, pedlo pote teďiiïn* geht schwarz in das Haus, kommt weiss heraus. WICHM. II. tm. 381.

Ide tartozik a *ćoćän* szó is; *ćoė* = együtt levő, *ćoćän* = együtt levőül, együtt. Pl. *adami vu-ko-kuǯoän ćoćän gurtaz bertäm* az ember a molnárral együtt haza ment. M. 142. | *kanava-durin piän nilin ćoćän silä* árok partján egy legény egy leánynyal együtt áll. M. d. 138. | *tšotšen pirillam korka* együtt bementek a házba. Wichm. II. 108. || Számnevek mellett (l. *f)* pont alatt): *kirdźåuom kik tšotšen* énekeljünk mi ketten. Wichm. I. d. 1. | *mi bürdiśkomė küń ćoćän* mi hárman együtt sírunk. M. d. 239.*)

Titkon: *nel luśkämän sultäm-no pegǯäm* a leány titkon fölkelt és elfutott. Gavr. mes. 8. E szónak különben rendesen a ragtalan *luśkäm*, *luśkäm* alakja használatos: *so-no kiśnoez-śori luśkäm minäm* titkon utána ment ő is a feleségének. M. 133. | *täjä adǯisa, luśkäm korkaz pirämno gur-vilä tubäm* ezt látván titkon bement a szobába és a kemencze tetejére mászott. U. o. | *ta diśsä ämez-piez luśkäm pedlo potsa, sutäm* ezen ruháját a veje titkon kimenve elégette. M. 78. A Wiedemann említette *lučken* talán nem más, mint a *luśkämän* összevont alakja.

Itt említjük a *kojen*, *küjen*, *küjän* névutót is (alapszava tat. *köj* mód, minőség, szerkezet, dallam, széphangzat. Munkácsi NyK. XVIII. Votj. nyelvt. 600.). Pl.:

korkaäz buś küjen oćortä a házat üresen találja. Kaz. Mát. 12, 44. | *Adamän Jeva goľes küjen vetlillam* Ádám és Éva meztelenül járt. Istor. 4, 5.

L. még az essivus tárgyalásánál.

b) Együttlétet és együttműködést fejeznek ki. Az átmenet az előbbi csoportról erre egészen természetes. A következő mondat például mintegy átvezet az együttlét kifejezéseihez: *kwańer val soki-ik pelìniz ćoć nodä vijäm* a szegény ló egész a füléig (tkp. fülével együtt) belesülyedt a mocsárba. M. 134.

α) Valakivel együtt él, lakik, megy, sétál stb.: *taǯi bakalän adamijän ulonez biräm* így szünt meg a békának az emberrel [való] élete. M. 78. | *so urt-murtjosen og-ażen ulä* ő együtt lakik a votjákokkal. M. 95. | *ǯeć nilin-pijän, ǯeć kwa-tir śemjään, ǯeć gid-tir pudo-životän ulni-vilni bur-śuddä śot* add jó szerencsédet, hogy jó gyermekkel, teli *kwa* jó családdal, teli istálló jó lábas jószággal élhessünk. M. 161. | *kot-kinä murtlän kiś-*

---

*) Gyakran ragtalanul *ćoć*; pl. *mon ainim tšotš giri* atyámmal együtt szántottam. Wichm. I. d. 464. | *minom tšotš żugiśkini vumurtjosin* menjünk együtt, a *vu-murt*okkal harczolni. U. o. II. 126.

noänïz ulïśäz Inmar taǯï karä bárkivel, ki más feleségével él, *I.* így bánik el. M. 135. | *ta ujez podjaćjosïn kolon uj* ez az éj irnokokkal hálni való éj. M. d. 127. | *teďï-no kalpak iźjäm apajän ćik iźïtäk kïľi mon kaltak* fehér kalpagot felvett nénikével bizony sohasem aludtam én szerencsétlen. M. d. 113. || *korkaśenïm mon tone pumïško suren vinaien, ńäńen, slalenïm, ďźéťś aslam śemiäienïm* házamból eléd megyek sörrel, borral, kenyérrel, sóval, jó családommal. WICHM. I. im. 50. || *kinä gaźaj, soin vetli* a kit kedveltem, azzal jártam. M. d. 23. *lėk aľi monänėm* gyere most velem. M. 94. | *mi gureź-murtän ďumśanė mėnom* mi a hegyi emberrel sétálni megyünk. M. 92.

β) Együttműködés: valakinek a társaságában tesz valamit: *vu-ko-kuǯoän gorśok-vuzaś korkaz pïrsa tatïn korkakuǯoän kïśnoleś dusïmzä utćanï kutkiľlam* a fazékárus bemenvén a molnárral, a gazdával együtt keresni kezdték az asszony szeretőjét. M. 142. | *so aďami pijosïnïz tï-durä kartopka merttäm* ez az ember fiaival burgonyát ültetett a tópartra. M. 108. | *sokï so aďamilän kïśnoez nïrïś-śeän-ik olo-kin jurttïśjosïnïz kartezlän veramezja uj-kotïrti ćisto pormïtäm* akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos segítőkkel mindent elvégzett férjének mondása szerint, egy éjen át. M. 70. | *ǯeć vïźïkumijän śinï-junï śot* jó rokonsággal add, hogy ehessem, ihassam. M. 158. | *pinaliosïn odig kïlïś ïmïś med uźalom* hadd dolgozzunk gyermekeinkkel egyetértésben. WICHM. I. im. 32.

γ) Együttműködés: valakinek társaságában szenved valami cselekvést: *tatsė vuėsa odik tėpijäz vėźijänėz ėśkaltä* ide érvén kitép egy tölgyet tövestül. M. 89. | *keńïränïz monä ǯuk poźtïsa «śio» śuä-val* darájával péppé főzvén engemet, azt mondja vala, hogy megesz. M. 81. | *Mikaľľa ćortäz gondėrän og-aźä kor-giďä borźasa pop-dorä mėnä* Miska az istállóba együvé zárván be az ördögöt a medvével, a paphoz megy. M. 92. | *viuadi diśam diśiosti śuresen śuresen aťśke dïr* euer angezogenes Kleid ist schon vom Wege aus sichtbar (tkp. az úttal együtt). WICHM. I. d. 130. | *waź adkäm kuzän-palän aćid uť, waź vordkäm nïlïn-pijän aćid uť* először ismert felemmel, párommal óvj meg magad, először született gyermekemmel óvj meg magad. M. 153.

Az együttlétet nyomatékosabban úgy fejezik ki, hogy az *-än* ragos határozó mellé még bizonyos adverbiumokat tesznek, még pedig rendesen *ćoć, ćoćän, valćä* szókat:

aďami vu-ko kuǯoän ćoćän gurtaz bertäm az ember a molnárral együtt hazament. M. 142. | *so·-bere stariken ludketśen tśotś vetli·zï urod kïśnoiez dorï* azután együtt ment a férj a nyúllal a beteg asszonyhoz. WICHM. II. 153. | *mïno·d-ke, starikenïd tśotś mïn* ha mész, férjeddel együtt menj. U. o. 122. |

kanava durin piän nilin ċośän silä árok partján egy legény egy leánynyal együtt áll. M. d. 138. | *toleǯ so niläz vedra-karnanäniz valśä ńuppi-ginä ǯutäm* a hold azt a leányt vederhordó rúdjával együtt nesztelenül felemelte. M. 57. | *eśjosėn valċä śėdėnė* ... a társakkal együtt játszani. M. d. 225.

Ritkábban más határozószókkal:

Mikalľa gondėräz dugdėtėsa ċortän artä kėtkä-no gurtaz bertä Miska megállítván a medvét, befogja együtt az ördöggel és hazatér. M. 91. | *so-berɛ pïro ńi emespiien itśimeńen arten korkaz* ezután a vőlegény és a menyasszony együtt bemennek a házba. Wichm. II. 182. | *kin-kä ben tiľedli pumit uz kar, so tiľedin urtsä* a ki nem tesz ellenetekre, az veletek együtt van (mellettetek van). Márk. 9, 40.

Ezek a határozószók önállóan is előfordulnak. Pl.:

keśtaga ïžtagaien ulïľľam tśotś egy kecskebak és egy kos együtt éltek. Wichm. II. 155. | *ulom valċä, vilom valċä* éljünk együtt, legyünk együtt. M. d. 188. || *än kuräkti, og-aǯin ulsa aċmäos um birä* ne búsúlj, együtt élve mi nem fogunk elveszni. M. 70. | *og-ińän* együtt. M. VotjSz. 65. | *ajda, minom urtsä täľä* gyere, menjünk együtt az erdőbe. Amin. mes. 10. | *urtśɛ valtśɛ* együtt. Wichm. I. 132.

Külön említjük a következőket:

tuž śoliko aďamijos vań, kudiz ċirtijäniz ċoś, kudiz kuskiniz ċoś vir-puśkin vetlo igen bűnös emberek is vannak, ki a nyakáig, ki a csipőjéig járkál vérben. M. 72. *kwańer val soki-ik peľiniz ċoċ nodä vijäm* a szegény ló azonnal egész a füléig (tkp. fülével együtt) belesülyedt a mocsárba. M. 134. | *vümė küskėn ċoś* vizünk derékig ér. Gavr. d. 96.

Az együttlétből magyarázandók az olyan időhatározók is, melyek azt fejezik ki, hogy «a cselekvés a megnevezett idővel együtt áll be vagy foly» (MHat. I. 387.). Pl.: *ta ďuonäz ďuċ paskaän ċoċ kučkėsa* ... ezen ünnepet az orosz húsvéttal együtt kezdvén meg ... M. 169. | *ċasän kikän nunaled biroz, nunalän kikän arńaed vuoz, arńään kikän toleǯed vuoz, toleǯän kikän ared vuoz; va-pum birsa, aďami biroz* két órával (értsd: múltán) eltelik a nap, két nappal eljön a hét (t. i. a hét vége), két héttel eljön a hónap, két hónappal eljön az év; eltelvén az idő, elvész az ember. M. d. 272. || Vö. magy.: *Készen várja lajtorjával, azon menjenek fel a hagyott órával.* Gyöngy: MV. 3. 206.

Vö. zürj.: *ollys völlys mort aslas ińön i ne ydžyt vonön* élt egy ember feleségével és kis öcscsével. Wied. 127. | *kolys ötik mamaön* anyjával együtt (egyszerre, egy időben) halt meg. U. o.

c) Az együttlétből következik az *-ä-n* ragnak az a sze-

repe, hogy igen gyakran egyenlő mondatrészeket kapcsol, vagyis «és» jelentésű. Az olyan mondat, mint: *miľam agailen kisiiaz azvešen zarńi žiŋgirtoz,* melyet WICHMANN (I. d. 199.) így fordít: «in der Tasche unseres älteren Bruders klingen das Gold und das Silber», kétféleképpen fogható fel, mégpedig vagy úgy, hogy «az arany az ezüsttel cseng»,*) vagy pedig úgy értelmezhető, hogy «arany és ezüst cseng». Éppígy ez a mondat is: *baka tuž ǯečeš tiros valjosiz kitkisa ämes-pizä kišnoäniz gurtaz leǯäm* a béka sok pompás lovát befogván, haza küldte vejét a feleségével (vagy: és feleségét). M. 77. Nagyon gyakran azonban csak «és» jelentésű lehet az *-ä-n*, különösen ha az állítmány többesszámú.

α) Az *-ä-n* a kéttagú alany két tagját köti össze.

1. Az első tag veszi fel a ragot, míg a második nominativusban van: *mejego murtän gurež-murt čaľ beräčko* a bajuszos és a hegyi ember csakhamar visszatérnek. M. 93. | *anaiien atai d́uåuo·z-kɛ* ha anyám és atyám kérdezi. WICHM. I. d. 255. | *anajän ataj, aj, vordäm-der* anyánk s atyánk, hej, felneveltek. M. d. 207. | *ńa·rak kiien ebek potem* csak kígyó és béka jött ki. WICHM. II. 71. || Különösen czímekben és találós mesékre való feleletekben: *aďamiien påuesmurt* az ember és az erdei manó. U. o. II. 84. | *Vu-murtän gozi·puniš aďami* a *Vu-murt* és a kötélverő ember. M. 111. | *uknoien gur* az ablak és a kemencze. WICHM. II. tm. 88. | *våulen pidiniz bižiz* a ló lábai és farka. U. o. tm. 142. | *tolesen tolež* a hold *(tolež)* és a csikó *(toles)*. U. o. tm. 9, 247. | *tšîŋen tîl* a tűz *(tîl)* és a füst. U. o. tm. 35.

2. A második tag kapja az *-ä-n* ragot: *vumurt gondîren šårtšî kižiľľam* a *vu-murt* és a medve répát vetettek. WICHM. II. 124. | *kečtaga îžtagaien tubi·zî zek kîzɛ* a kecskebak és a kos felmásztak a nagy fenyőre. U. o. 155. | *sojos pɛ ulo aľi no so kišnoieniz* ők még most is élnek, ő meg a felesége. U. o. 94. | «*kiǯi ton tatči, mizon šajirä vuid?*» *juaľľam šundi mumiz* «hogyan jöttél te erre az idegen vidékre?» kérdezték a nap és az anyja. M. 71.

3. A kapcsoló kötőszó rendesen *-no.***) Ezt helyettesíti a

---

*) Vö. *miľam keršelän kisijaz azvešän altėn žėngertädėr* a mi vejünk zsebében cseng alkalmasint az arany az ezüsttel. M. d. 161.

**) Pl. *kišno no kežî* az asszony meg a borsó. WICHM. II. 148. | *šundiied no touežed ko·t-kitin odig luoz, to·ľko kiloz ataiien anai* a nap és a hold mindenütt ugyanaz, de atyám és anyám visszamarad. U. o. I. d. 410. — Csak ritkán teszik a sza-

most tárgyalt szerkezetekben az *-ä-n* rag. A két szerkezet keveredéséből származnak olyan mondatok, melyekben az *-ä-n* ragon felül még a kapcsoló kötőszót is használják: *so pokťši niuulen såuamez m u e n n o kenem-tiś ginek* annak a kis leánynak ajándéka csak méz és kenderma*g*. WICHM. I. d. 111. || *kisiiam no ponem pransus kišetɛ a n a i i e n n o atai kaď potɛ* a zsebembe tett franczia kendőm atyámhoz és anyámhoz hasonlónak [hasonló becsűnek] tűnik. U. o. d. 387.

4. Az alany mindkét tagjához teszik az *-ä-n* ragot: *k i o n ä n ǯ i č i j ä n pegǯini kutkilľam* a farkas és a róka futni kezdtek. M. 126. | *ta k i š n o ä n k a r t ä n so pid-jil murtlän noš-ik gurtpalaz minni kutkilľam* ez a feleség és férj megint menni kezdett a gyalog ember faluja felé. M. 70. | *so·bïrɛ so v e d u n e n š a i t a n e n koško ńi gurtaz so vedun-murtlen* azután a varázsló és az ördög a varázsló házába megy. WICHM. I. büv. 36. || Czímekben és találós mesékben: *v i ž t ä m ä n Vu-murt-p i ä n* a bolond és a *Vu-murt*-fi. M. 108. | *ǯ i č i j ä n k i o n ä n* a róka és a farkas. M. 124. | *ďźuťšen ṭšaṭṭšamurten* az orosz és az erdei manó. WICHM. II. 130. | *v o ž o j o s i n n ï l j o s ï n* a *vožo*-k és a leányok. U. o. 137. | *korka-šigïn je-tušen vir-tušen. — t o l e ž e n š u n d i i e n* a házpadláson jég-teknő, vér-teknő. — A hold és a nap. U. o. II. tm. 385, 429. | *ďźiťšiien punnïien uaťšɛ pumiť uťško. — g u r e n k o š a k e n* róka és kutya szemtől szembe néznek. — Kemencze és ablak. U. o. II. tm. 356.

5. Az alany mindkét tagja felveszi az *-ä-n* ragot, de azonkívül a kettő között még kapcsoló kötőszó is van: *vaškala dïrja ta mužem-vïlïn p o r ä n-n o u d-m u r t ä n ulïľľam* hajdani időben ezen a földön cseremisz és votják lakott. M. 61. | *vaškala dïrja lud-k e č ä n-n o ǯ i č i j ä n bïdän korka leštiľľam* hajdani időben a nyúl és a róka házat készítettek. M. 120. | *kwańer n ï l ä n-n o vedïn-k ï š n o ä n* a szegény leány és a boszorkányasszony. M. 80. | *Vu-m u r t ä n-n o kïšno-m u r t ä n* a *Vu-murt* és egy asszony. M. 114. | *o š o n ä n-n o o š ä n* az akasztó és az ökör. M. tm. 140. = *o š o n e n o š e n.* WICHM. II. tm. 357. | *t o l e ǯ ä n-n o t o l ä s ä n* hold és csikó. M. tm. 143.*)

---

vakat egymás mellé, a nélkül, hogy kötőszóval kapcsolnák: *kwiń kuź. — šuräs, šur, keńer* három hosszú van. — Út, folyó, kerítés. M. tm. 118. | *miľeméz vordiś anaj-ataj uj-šortäk umä uz uśe* minket szülő anyánk, atyánk, éjfélt kivéve nem esnek álomba. M. d. 206. | *gur, ukno* a kemencze és az ablak. WICHM. II. tm. 11.

*) Néha három szót is összekötnek: *kïpij ä n lijal ä n pispu-jïl ä n* a fatőke, fatörzs és fatető. M. tm. 37. | *lulojos ï n pišpujos-n o turïmjos* lelkesek meg fák és füvek. M. 1.

β) Az *-ä-n* a kéttagú tárgy két tagját köti össze.

1. Az első tag veszi fel a ragot: *miľam apai̯ ki̯i̯en ebek vajoz* a mi nénénk kígyót és békát hoz. Wichm. II. 71. | *bazarɛ vaśkim biźi̯sa ukoi̯en gaitan baśti̯ni̯* futva mentünk le a vásárra paszomántot és szalagot vásárolni. U. o. I. d. 91. | *guźem ku̯aśi̯oslen pösi̯osi̯z śir-pu̯en bad'-pu̯dɛ sutɛ dīr* a nyári idő forrósága égeti a szilfát és a fűzfát. U. o. d. 177. || *tonänid monä tugan — śusa kultoźamı̆ um kuśtiśkä* te és én egymást atyafinak nevezvén, holtunkig nem hagyjuk el egymást. M. d. 188.

2. A második tag *-ä-n*-ragos. Ez a szerkezet sokkal ritkább. Példák: *so ni̯u̯len ṭśuẓ-apai̯ez askis ni̯u̯zɛ karteni̯z no'śik pu̯u̯i̯ leźem* a leány nagynénje másnap leányát és férjét megint fáért küldte. Wichm. II. 70. | *sokī itśimeń u̯aśkitɛ ńänturı̄ź ve̯i̯en* akkor a menyasszony kenyérvéget és vajat dob (a vízbe). U. o. II. 182. | *baka . . . ämes-pizä kiśnoäniz gurtaz leǯäm* a béka haza küldte vejét és feleségét. M. 77.

3. Az *-ä-n* ragon kívül még a *no* kötőszót is használják: *ḍẓök koti̯radi̯ pukśiľamdi̯, mu̯en no puńi̯ med po'nɛ* az asztal köré ültetek, tegyetek rá mézet és kanalat. Wichm. I. d. 211.*)

γ) Megszólításban (vocativus) is: *anaii̯en atai, en bö'rdeu̯ɛ* anyám és apám, ne sírjatok. Wichm. I. d. 252.

δ) Ragos szóknál, ha a két egyforma mondatrészt *-ä-n* rag segítségével kötik össze, rendszerint az első taghoz teszik az *-ä-n* ragot és a második veszi fel az illető ragot.

1. Az adessivus *-län* ragjával: *so Terentejän Palagejlän danzė koškäm muzon śajėrä* annak a Terentejnek és Palagejnek hírük elmegy idegen vidékre. M. d. 80. | *urt-mort pijosėn urt-mort nėljoslän danzė koškäm Kuzonä* a votják fiúknak s votják leányoknak hírük eljut Kázánba. M. d. 265. | *küńmäti, ńiľäti nėnal pereś murtjosėn kėśnojoslän śuldėr ďuonzė luä* harmadik [és] negyedik napon az öreg embereknek és asszonyoknak szokott lenni víg ünnepük. M. 170. | *mardan-atai̯en bii̯a-duraklen porjosi̯n oźmaśkemzi̯: Mardan* apa és *Bija-durak* harcza a cseremiszekkel. Wichm. II. 99. | *Adamen Evalen śelykjosyz* Ádám és Éva bűnei. Wied. 127.

2. Az ablativus *-leś* ragjával: *odig śurez no uji̯-ṭśöẓen mumi̯-ṭśöẓleś ujamzɛ gi̯nɛ aďďźim* csak egy folyót s kacsagúnárnak és kacsának úszását (úszó gúnárt és kacsát) láttuk. Wichm. II. 93. | *miľemi̯z vordiś anaii̯en atailiś ṭśi̯źatiśkom dīr śuu̯em*

---

*) Háromtagú tárgynál: *ta ujiśjos no'śik aďďźiľam ťśerken popez no pop-ki̯śnoi̯ez* az üldözők mostan templomot, papot és papnét láttak. Wichm. II. 93. | *ťśerkez no popen pop-ki̯śnoi̯ez gi̯nɛ aďďźim* csak templomot, papot és papnét láttunk. U. o.

köiịossɛ a minket nevelő anyánknak és atyánknak szivük háját olvasztjuk (engedetlenségünkkel). U. o. I. d. 177.

Néha mind a két szóhoz hozzáteszik az *-ä-n* ragot: *vedìnkìšno gurtaz bertäm-berä nìlän čuńijänleś pegǯämzäs adǯìsa tuź ľek luoz* a boszorkányasszony hazatérte után, a leány és a csikó szökését látván, igen dühös lett. M. 81.

ɛ) Névutók mellett:

Kuzonen musko kusịpịn lịmị uśịtek paś kiľem Kázán és Moszkva között üres hely maradt, mivel nem havazott. Wichm. I. d. 174. | *jo-vìlä sultonän-no voj-dìrän kuspìn kìlziśkìkìd...* ha a jégre való állás és a vajas hét közt hallgatózván ... M. bab. 93. | *Kućoän-no Vuź-ǯumjään kuspìn paćkam śik-ńuk vań* K. és V. között egy mély berkesvölgy van. M. bab. 155. | *jo-vìlä-sultonän-no umìśtonän viskìn* a jégreállás és az *umìśton* ünnepek közt. M. 57. | *Inmarän-no piľemän viskìn zarńi-burdo dušäs ulä* a menny és felhő között él egy aranyszárnyú ölyv. M. 177. | *uzyr murten Lazar šoryn maďon* die Erzählung von dem reichen Manne und Lazarus. Wied. 127.

A most tárgyalt különös szerkesztésmódnak — hogy t. i. az *-ä-n* rag mintegy kapcsoló kötőszóul szerepelhet, vagyis «és» jelentésű — a magyarban is megtaláljuk a nyomait az olyan mondatokban, mint: *Az Miska herczeg mind a fiaival megfélemtenek.* ÉrdyC. 395. | *Dicsérjenek tehát tégedet menny és föld teremtője, a nap a holddal.* Csúzi: Síp. 259. L. Simonyi, MHat. I. 363.

Különösen feltűnő az egyezés a vogulban: *ċarkėtnėt pạtqlėχ ukíń khạrạ́tqχtlēt* padló és tetőzet egybe néz. VogNGy. T. IV. 403. | *nīńėt khom ạs käptäru toulėmlėst* a nő és férje megint galamb alakjában röpültek tova. U. o. T. IV. 366.

d) Az együttlét csoportjához legközelebb állanak az egyenlőség, összeillés, közösség kifejezései: *ḏ'uem murtlen kịlị̂z saź murtlen kịlị̂nị̂z ug ke·lśị̂* a részeg ember szava nem egyezik meg a józan ember szavával. Wichm. II. km. 8. | *bai̯ murt bai̯ murten veraśkoz; jarlị̂ murten kịlị̂z uz ke·lśị̂* a gazdag ember gazdag emberrel beszél; szava nem egyezik meg a szegény emberrel (a sz. emb. szavával). U. o. km. 2. | *pińåu̯en pereś odịg luɛ* az öreg ember hasonló lesz a gyermekhez (a gyermekkel egyforma). U. o. km. 58. | *ėčäjoslän vüśaśkämzė-no vüśaśkämtään odik* az olyanoknak az imádkozásuk egyforma a nem imádkozással. Üg. 25. | *karịnda·ś-kɛ kutod, ďźėťśsɛ ku·tị̆, asịosịnịd no tṣotṣ med lo* ha rokont szerzel, jót szerezz, hogy magadféle (Wichm.: deinesgleichen; tkp. tieiddel együtt való, tieiddel egyenlő) legyen. Wichm. I. d. 169. | *pisen-pu̯en oḁ ḏžužda* a fával egyenlő magasságú. U. o. II. tm. 169. (Gavr. tm. 127.) | *kotṣị̂šen pu̯nu ku·kɛ u̯rom luoz* ha a kutya a macská-

val összebarátkozik. Wichm. I. büv. 1. c). | *piįez n ĭ l ĭ n uz vo·štɛ* ein Knabe kann nicht mit einem Mädchen verwechselt werden. U. o. II. km. 15. | *Mikaľľa dišzä-kutsä pereś m u r t ä n voštėsa*... Miska kicserélvén ruháját az öreg emberrel. M. 94.*)

Vö. m a g y a r: *A fiunak akaratja . . . egy volt a mennyei atydnak a k a r a t j á v a l.* NagyszC. 105. | *Megegyez te v e l e d minden gondolatom.* Orczy: KöltH. 114. | *Világ elött v é l e d gyürüt cserélek.* Népd.

e) «Szintén közvetetlen az együttlét jelentéséből magyarázódik» az *-ä-n* rag használata oly kifejezésekben, «melyek k ö z l e k e d é s t, kölcsönös érintkezést, továbbá melyek f o g l a l k o z á s t» jelölnek.

1. B e s z é l, b e s z é l g e t valakivel: *t o n ä n ĭ d veraśkisa, ačim-no viśtämmiśko ini* veled beszélgetve, magam is megbolondúlok már. M. 109. | *ďeč e ś j o s ė n ė m veraśkėnė üvül-dėr mėnam ďeč kėlė* jó barátaimmal beszélgetni, nincs (bizony) nekem jó nyelvem. M. d. 221. | *pinal murt pinal m u r t ĭ n veraśkoz* a fiatal emberek fiatal emberekkel beszélgetnek. Wichm. II. km. 16. || *mon t o n ä n iśtop vinään dallaśo* én egy üveg pálinkába fogadok veled. M. 142.

2. T á r s a l k o d i k, b a r á t k o z i k, e g y e s ü l, t á r s u l, m e g e g y e z vkivel: *ʒeč aďa m i j ä n vaʒkisa, śisa-jusa ulono kar Inmarä* tedd, *Inmarom*, (hogy) jó emberrel társalkodván, evén, iván élhessek. M. 147. | *ug u·romjäśkį ńi ta·-berɛ t o n e n* te veled ezentúl nem fogok már barátságot kötni. Wichm. II. 116. | *viźmo murt viśtem m u r t ĭ n uz ku·śĭlĭ* okos ember nem csatlakozik bolondhoz (társul bolonddal). U. o. km. 23. | *bertĭkuz s o į i n tśotśa muket udmort* visszatértében egy másik votják csatlakozott hozzá (egyesült vele). U. o. II. 119. | *so piįez tupatskiz v u m u r t e n* az a fiú megegyezett a *vu-murt*-tal (házasságát illetőleg). U. o. 122.

T a l á l k o z i k vkivel: *śuräs-vĭlišän kuläm-murt-n u ĭ ś ä n pumiśkoz* az úton halottvivő emberrel találkozik. M. 138. | *so mĭnem mĭnem no g o n d ĭ r e n pumĭśkem* ment, ment és egy medvével találkozott. Wichm. II. 153. | *śuräs-duriś küńmäti k o r k a ä n puŋiśko* az út mellett egy harmadik házzal találkoz-

---

*) Vö. eszközhatározóval is: *mon e g i r e n azveś vošti* én szénen ezüstöt cseréltem. Munkácsi, Votj. nyelvmut. mes. 1. | *egirzä a z v e ś e n voštili* cseréljétek be a szenet ezüstön. U. o. | *kulem a n a j i n ĭ m čeber nil voštisa vaji* meghalt anyámon egy szép leányt cseréltem (cserélve hoztam). U. o. || Vö. m a g y a r: *De te meg ne cseréld sorsodat s o r s á v a l.* Orczy: KöltSz. 48. | *Ruháját m á s é v a l kicseréli* (CzF. VI. 906.).

nak. M. 94. | *Kuzon uramti potẻkẻm majorän puŋit mon lui* midőn Kázán utczáján elindultam, egy őrnagygyal találkoztam én. M. d.' 20. | *okpo̮u mardan-atai bịia-durak en voź ponna vaťśε vuiľľam* einmal traf Vater M. wegen einer Wiese mit Bija-durak zusammen. WICHM. II. 98. | *pu·mị̂śkị̂t śed džiťśịen, teďị keťśen, turen, śalaịen* hadd találkozzam (tkp. találkoztass) fekete rókával, fehér nyúllal, fajddal, császármadárral. U. o. I. im. 47.[1])

Megismerkedik vkivel: *ďat nẻljosẻn-no todmaśkim* idegen leányokkal ismerkedtem meg. M. d. 48. | *dẻśäčkiśed-kajik čẻrdẻsa, todmaśkẻnẻ luoz medam düńńajän?* úgy olvasván, mint a tanítód, meg lehet talán ismerkedni a világgal? M. d. 277. | *ti tuganänïm todäm-berä* miután veletek, atyámfiai, megismerkedtem. M. d. 216.

3. Talán nem russicismus — mint WIEDEMANN és MUNKÁCSI[2]) gondolja — hanem az analogia hatásának tudandó be, hogy a most említett igék ellentétét: elválni vkitől is *-ä-n* raggal szerkesztik:

tiľedịn medam ľu·kiśkị śuịsa odig ịśan kịu öi ve·ra nem szóltam egy rossz szót sem, nehogy egymástól elváljunk (tkp. nehogy én tőletek elváljak). WICHM. I. d. 158. | *to̮ueźed pukśoz, śundiịed džužåuoz, so·kị ľukiśkom ďoziosịn* a hold lenyugszik, a nap fölkel, csak akkor válunk el kortársainktól. U. o. d. 303. | *as kïśnoänïz ľukiśkoz* elválik a feleségétől. Glaz. Mát. 19, 9.[3])

---

[1]) Vö. *ẻrodän puŋiť lüimẻ* a roszszal szemben vagyunk. M. d. 276. | *ẻrodlẻ puŋiť luomẻ* a rossznak ellenére leszünk. U. o. | *korkaśenïm mon tonε pumïśko suren vinaịen* . . . aus meiner Stube gehe ich dir (tkp. téged acc.) entgegen mit Bier und Wein . . . WICHM. I. im. 50. | *śures vïlïśen pumitam ńulesmurtez* (acc.), az úton egy erdei manóval találkozott. U. o. II. 126.

[2]) L. M. VotjSz. 756.

[3]) De *-leś (-től)* raggal is: *tuganjosẻliś üj ľukiśkẻsal* nem távoznék rokonaimtól. Gavr. d. 106. | *kwińmäti nunalaz kužmïz so-bordïśtïz-no ľukiśkä* harmadnapra ő tőle (tkp. mellőle) is elvál ereje. M. 62. | *kenzä kubaezleś ľukẻnẻ lẻkti* jöttem, hogy a menye ellensége legyen az ő napának (Kár.; tkp. elválaszszam a napától). Kaz. Mát. 10, 35.

Hasonló szerkezetet találunk a zürjénben. Pl. *jansödtšiny aslas götyrköd* sich scheiden von seinem Weibe (*-köd* a comitativus ragja: magy. *-vel együtt*). WIED. 128. | *jansötči vonököt* elváltam testvéremtől (tkp. testvéremmel). NyK. XVII. 385. |

Éppígy *pellal-* ‚igézni, ráolvasni' ige mellett (mintegy ‚ráolvasással elválaszt, megszabadít' vtől): *murt-v e d'd'ń a m e n (s ö r e m e n) pellan* Zauberspruch gegen das Verderben eines Menschen. WICHM. I. 170. | *śiń-uś e m e n pelläśkon* Zauberspruch gegen böse Blicke. U. o. 171. | *s u t i ś k e m e n pellan* Zauberspruch gegen Brandstiftung. U. o. 175. | *p o t o s e n pellan* Z. gegen Geschwüre. U. o. 176. | *k o r m o s e n pellan* Z. gegen die Krätze. U. o. 179. | *g i b i i e n pellan* Z. gegen «den Pilz». U. o. | *t e i ś e e n pellan* Z. gegen das Friesel. U. o. 180. | *åuiz-tś e r e n pellan* Z. gegen eine Krankheit im Knie. U. o. 181. | *aśaki-tś e r e n pellan* Z. gegen die Syphilis. U. o.

Felfogásunkat — hogy t. i. ezekben az *-ä-n* rag éppolyan jelentésű, mint az «elválni vtől»-félékben és úgy magyarázandó, hogy «ráolvasással megszabadít vmitől» — két körülmény erősiti:

a) pellan mellett ablativusi *-leś* ragot is találunk: *k u i a r a k l e ś pellan* Zauberspruch gegen die Wassersucht. WICHM. I. 188.*)

b) Igen gyakran accusativus-szal szerkesztik (ilyen értelemben: elválaszt, elűz vmit): *v e d n a m ä z pellan kil* igézés ellen való ráolvasás. M. 177. | *śin-uśämäz pellan kil* szemverés ellen való ráolv. M. 182. | *aśaki-tś e r e z pellan diria tśiŋatisa pelläśkod* die Beschwörung der Syphilis geschieht durch Räuchern. WICHM. I. büv. 18. | *v e d n a m e z pellan* Zauberspruch gegen das Verderben. U. o. I. 185. | *śiń-u ś e m e z pellan* Z. gegen Bezauberung durch böse Blicke. U. o. 186. | *b u u i k e z pellan* Z. gegen die Magenbeschwerde. U. o. 187.

Valószínűleg így kell értelmeznünk ezeket is: *Bulïk-p e r i j ä n-a pellano? Lud-p e r i j ä n-a pellano? tol-jïl-p e r i j ä n-a pellano? śuräs-p e r i j ä n śat pellano?*, melyeket MUNKÁCSI (M. 183, 184.) így fordít: *Bulïk*-manóval kellene-e ráolvasni? *L.*-manóval kellene-e ráolvasni? Széltteteji m.-val kellene-e ráolv.? Az úti manóval kellene tán ráolvasni? Talán helyesebben így: *B.*-manó ellen kellene-e ráolvasni? *L.*-m. ellen kellene-e ráolvasni? stb.

4. Versenyez, mérközik vkivel: *džök viuad no pukmödïs jansötčinï s ï k ö t gusen* titkon el akart tőle válni. (Mát. 1, 19.). NyK. XVII. 399.

Vö. magyar: *küzd, harczol vkivel, idegen vkihez, távol, messze vmihez.* SIMONYI MHat. I. 24, 25. KERTÉSZ, Analógia a mondatszerkesztésben. 31. (SIMONYI indogermán nyelvekből is idéz több példát.)

*) Ennek megfelelőleg: *k i n ä-kä pellanï* valakire ráolvasni (*kinä* accus.; tehát «valakire ráfújni [jemanden anhauchen], valakit megszabadítani vtől»). M. 177.

tem ug daskįk įštoped. š u n d i į e n no vaťšε dåulašoz asztalodra tizenkét palaczk van téve; (fényük) a nappal vetélkedik. WICHM. I. d. 352. | *so tïr ïštop ǯ u m j a'a s ï n dallašä* azon teli palaczk a *ǯumja*-beliekkel küszködik. M. d. 155. | *mïnam piči v ï n ï n ï m bïžsa šošatkïnï mïn aľi lučče* menj inkább most, mérkőzzél az én kis öcsémmel (futván). M. 112.

Küzd, birkózik, harczol, verekszik stb. vkivel: *mardan-ataį biįa-duraken tuž uno puu p o r j o s į n ožmaškįnį vetlïľľam* M. apa és *Bija-durak* igen gyakran mentek a cseremiszekkel hadakozni. WICHM. II. 99. | *kïžẽ mon tačä kuž k u k ä n (č i b i ń ä n) ńurjaškom; med ńurjaškoz t o n ä n ẽ d ošä* hogyan birkózzam én egy ilyen szúnyoggal; hadd birkózzék veled az én ökröm. M. 91. | *Mikaľľa gondẽräz ďuskẽsa sojä č o r t ä n ńurjaškẽtä* Miska a medvét kifogván, az ördöggel birkóztatja őt. U. o. | *tonïd kïtïn m o n ä n ńurjaškïnï, mïnam pereš ďaďä ä n ï m ńurjaškï nïrïš* hogy lehetne én velem birkóznod, előbb birkózzál az én öreg apámmal. M. 111. | *odik-pol N'uläs-murt V u-m u r t ä n nalpaz žugiškẽnẽ* egyszer a *N'.-m.* a *Vu-murt*tal akart verekedni. M. 116. | *mi žugįškim k a l m į k j o s į n* wir kämpften mit den Kalmücken. WICHM. II. 177. | *mįnom tšots žugįškįnį v u m u r t- j o s ï n* menjünk a *vu-murt*okkal harczolni. U. o. II. 126. || *,kïtčï mïnkod, muso kartä?' «porjos-dorï ožmaškïnï, k u ž m o j o s ï n joznaškïnï!»* ,hová mész, kedves férjem?' «A cseremiszekkel hadakozni, erősekkel vagdalkozni!» M. 61. | *veralo kïǯï odïg-pol Kužmo Bigra ťamïston ižkäm ulsïšän por b a k a t ï r ä n ïbïliškiz* beszélik, hogy lövöldözött egyszer Erős Bigra 80 verszt távolból egy cseremisz hőssel. U. o.

5. Foglalkozást, bánást jelentő kifejezések mellett: *so monä oz-no kutïlï, m o n ä n oz-no šuď* ő engem át sem ölelt, velem nem is játszott. M. 143. | *motor n i ų l o s į n d'agino'd-kε, dursį-pįdestes kösatoz* ha szép leányokkal enyelegsz, erszényed üres lesz. WICHM. I. d. 65. | *pińalįostε no keľtid, mon s o o s į n kįžį daųįrtom* du verliessest auch die Kinder, wie werde ich mich mit ihnen behelfen? U. o. d. 473. | *ta vijẽn aräz mon ortčẽti das-kẽk-no aräs n ẽ ljosẽn* ebben az időben az évet elmulattam 12 éves lányokkal. M. d. 116.

6. Végül még néhány példát említünk, a melyeket esetleg a most tárgyalt csoportok egyikéhez vagy másikához is lehetne sorolni: *as-pal k a l ï k ä n ï m koť adko!* legalább viszontlátom a magam vidékebeli népet (mintegy: viszontlátjuk egymást a népemmel). M. 69. | *n ẽ l j o s ẽ n pijos kutiškon-dẽrja pijosẽd ďẽrzäs kormaloz* midőn a fiúk összefogózkodnak a lányokkal, a fiúk fejüket vakarják. M. d. 124. | *arakid, muzon murtlän š u r l o ä n ï z tïnad šurloed šukkiškiz-kä* ha sarlód, midőn aratsz, más embernek sarlójával összeütődött. M. bab. 126.

f) Az *-ä-n* ragot használják olyan kifejezésekben is, mint családostul, párjával és a számnévi határozókban, melyek az alany vagy tárgy számállapotát fejezik ki.

α) Családostul stb.: *kalîk lud vîlε no poto·zî, žîgîl' šemjaen užalo·zî* az emberek kimennek a mezőre, egész családostul dolgoznak. WICHM. I. d. 473. | *porjos gondirez aďďžisa vań gurteniz soiε uľľàni potiľľam* a cseremiszek, meglátván a medvét, egész falvastul mentek őt üldözni. U. o. II. 99. | *trosè·ti bîdes gurten tšotš ulîliz ľukîtek* gyakran egész falvastul éltek osztatlanúl. U. o. 142.*)

Vö. a magyarban az ilyeneket: *sereggel jönnek, csoporttal, rakással.* MHat. I. 368.

β) Párjával stb.: *valäz-kä kètkod, parän kètkè* ha lovat fogsz be, fogj be párjával. M. d. 87. | *parän šüd valä luèsal-kä* ha volna egy pár fekete lovam. M. d. 151. | *ègèzän vordiškäm* ikerszülött. M. VotjSz. 33. | *Revekka igèzän nunè vajäm* R. ikreket szült. Istor. 16. | *kuľtoiosîz kuiń kuľtoien nuîmon med luo·zî* wenn unsere Garben (so schwer wären, dass sie nur) drei auf einmal (három kévével) zu tragen wären. WICHM. I. im. 38. || *vaškala dirja lud-kečän-no ǯičijän bidän korka leštiľľam* hajdani időben a nyúl és a róka mindketten (mindegyik külön) házat építettek. M. 120. | *apostol Pavel türli ǯijinjoslè-no murtjoslè no bèdän-bèdän das-ńüľ gožtät gožtäm* P. apostol különféle gyülekezeteknek és embereknek külön-külön 14 levelet írt. Istor. 162. | *ta sapäg kuzän-kä lusal* ha ez a csizma fél nem volna (tkp. ha párjával volna = ha megvolna a párja). Amin. mes. 7.

Vö. magy.: *Nem egyesével, hanem . . . csoportokban.* BSzemle XXVIII. 100. | *Párosával ehol jönek.* Tolnai L.

γ) Számnevek:

ogän-ogän tišiz med ušoz egyenként, egyenként hulljon csak a gabonaszem. M. 138. | *busè-no šorad ogän tèpè tol-šortäk kwarez az ušè* meződ közepén egyedül [álló] tölgy, tél közepén kívül nem hull a levele. M. d. 206. | *ogen uiionez tuž šekit* az egyedüllét igen bajos. WICHM. I. d. 262. | *so·-berε òtiš murtjos ogen ogen liktisa so viren vań mugorzε zirasa koškiiiini kušškiľľam* azután azok az emberek egyenként bejöttek és azzal a vérrel egész testüket bekenvén, elmentek. U. o. II. 74. | *ogen*

*) Néha ragtalanul, mintegy az alany appositiójaként használják ezeket a határozókat: *kišnojos tabun kwalan, niljos tabun čumin, pijos tabun zakotin* asszonyok: [egész] falka a *kwa*-sátorban, lányok: [egész] falka a hálókamrában, fiúk: [egész] falka az árnyékszékben. M. d. 108.

kịken potịsa ńa·rak koškiĺĺam sie gingen alle, einer nach dem andern, weg. U. o. 82. | *ďėramė iźam iźėmäs śurėsän śüän ďuaś vań* a mi fejünkre feltett sapkánkat kérő ezrivel, százával van. M. d. 83. || *kurîśkîślî groś, kopeika·-kɛ śotim, śwen śwrsen med śotoz miĺem inmarɛ* ha a koldusnak egy garast vagy kopékát adtunk, *inmar* adja azt százszorosan, ezerszeresen vissza. Wichm. I. 137. || *kutśkyz sojoszä iśtyny kyken kyken* (Márk 6, 7) = kezdé azokat ereszteni ketten és ketten. MünchC.

A számnévhez gyakran a *ćośän* ,együtt, egymás mellett' szót teszik, és ilyenkor a számnév nem kap *-ä-n* ragot (a mely a *ċoćän* végén úgyis megvan; l. fönt *a)* pont alatt):

oi·do kịrďźåụom kịk tśotśen nosza, énekeljünk mi ketten együtt. Wichm. I. d. 1. | *kėk ćośän iźomė* mi ketten együtt hálunk. Gavr. d. 53. | *so-berä vuäm pijos buśėlė-bėdä küń ċośän, viť ćośän vụśaśkėnė mėno* azután a serdülő fiúk mindegyik mezőre hármával (tkp. három együtt), ötével kimennek imádkozni. M. 171. | *mi bụrdiśkomė küń ċoćän* mi hárman együtt sírunk. M. d. 239. | *śîdez . . . ńańez . . . kụiń tśotśen ḍźutiśkom puktîśkom ďźęk vîlɛ* die Suppe, das Brot heben wir zu dreien auf und stellen sie auf den Tisch. Wichm. I. im. 27. | *vatkaịɛ mînîĺĺam udmortjos dasodik tśotśen* tizenegy*) votják ember együtt ment Vjatkába. U. o. II. 160. | *puktem nunalɛ śuanen lîkto tros iťśimeń nuînî, kụamîn ńuĺdon ťośen* a megállapított napon nagyszámú lakodalmi nép jön a menyasszonyt elvinni, harminczan, negyvenen egyszerre. U. o. 181. || *ćaĺ poniśkom kėk ćośän* tegyük gyorsan össze. M. d. 126. | *kotịres tịad kịk lud-tśöźed; tśäĺ ịbomɛ kịk tśotśen* kerek tavadban két vadkacsád; hadd lőjjük le mindjárt mindkettőt (?). Wichm. I. d. 58.**)

---

*) A fordításban (Wichm. II. 161.) *dasodik* következetesen — tévedésből — 12-nek van fordítva (12 = *das-kîk*).

**) Vö. *kụiń kụiń izzɛ* három-három követ. Wichm. I. 181. | *ystyz sojoszɛ kyk kyk as bańyn* kettenként küldte őket maga előtt. Wied. 154. || *ċoćän* helyett néha *kuźa*, *kuzja* használatos (*kuz* pár, *kuzja* párosan. VotjSz. 214.): *ta-berä sojos küń kuźa mėno gureźjos-ďėlti* ezután ők hárman (трое) mennek hegyek tetőin. M. 92. | *mėno sojos kėk kuźa gureźjos-kuźa* mennek ők ketten hegyek hosszában. U. o. | *mėno noś-ik küń kuźa* mennek ismét hárman. M. 94. | *mėno sojos kėk kuźa* mennek ők ketten. U. o. | *mėno noś-ik ńüĺ kuźa puriś dünjaäti* mennek ismét négyen a homályos világban. U. o.

Itt kell szólnunk egy sokat vitatott kérdésről is. Collectiv számnevek végén a zürjénben és a votjákban *-na* végződést találunk, pl. votj. *ogna-: niụ ognaz kiĺem* a leány egyedül ma-

Vö. zürjén: *köny čukörtšäsny kykön libö kuimön menam nim ponda* valahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben. Mát. 18, 20. || magyar: *Százával veszti az*

---

radt. WICHM. II. 70. | *M. ognaz no uno ożmaškem* M. egymaga is sokat harczolt. U. o. 99. | *gažan kutim og ujäz-noj ognam kolontäm-viliś* megnyertünk kedvesünkké a végett, hogy egy éjjel se háljunk egyedül. M. d. 109. | *kikna-: kěknaměliś odigmě um ďetä* mi ketten nem bántjuk egyikünk a másikát. M. d. 32. | *uśizi̯ ki̯knazi·ik ki̯ziś no kulizi̯* mindketten leestek a fenyőfáról és meghaltak. WICHM. II. 114. | *kwińna-: aćmäos pukiśkom küńnami* mi [itten] hárman ülünk. M. d. 193. δ. | *kwińnazě* hármójuk. M. VotjSz. 236. | *kwińnazi* mindhárman. M. 77. | *ńiľna-: ta suďittämezja ńiľnazäs-ik śukkitäm-beraz . . . čistozäs korkaśtiz . . . uľľaz* miután ezen itélete értelmében mind a négyőjüket elpáholtatta, valamennyijüket kikergette a házából. M. 143. | *vočna-: juä soä vočnadi* igyátok ezt ti mindnyájan. Glaz. Mát. 26, 27. | *vićnamili śotiz* mindnyájunknak adta. Glaz. Azb. 87. | *sizimna-: so sizimnazyly kyšno vylem* sie war allen Sieben Weib gewesen. WIED. 155. | WIED. votj. nyelvtanában: *monä ognamä öz keľty* er hat mich nicht allein gelassen.

Az *ogńam*-féle alakokról már volt szó. A zürjén *-na* végű collectiv számnevekre WIEDEMANN nyelvtanában több példát találunk (WIED. 154.).

E *-na* végződésről két nézet van. Az egyik szerint (BUDENZ, MUNKÁCSI) ez a *-na* collectiv számnévképző. A másik felfogás szerint pedig ragos, még pedig *-n* ragos alakkal van itt dolgunk; WIEDEMANN instrumentalisnak tartja, és WESKE még megjegyzi, hogy a régi locativusi *-na* rag eredeti alakja van itt változatlanul megőrizve. Szerinte azért maradt meg ezekben az eredeti *-na* rag, mert a személyragokat még akkor tették az instr. ragos alakjához, mikor ennek még *-na* volt az alakja; mármost ezekben a személyragozott alakokban megmaradt a *-na*, mert ezek «mintegy ősi formulák, a melyektől a nép, mivel mindig használta, nem akart eltérni» (WESKE 87.). Az instrumentalis eredeti *-na* alakját látja ezekben T. G. AMINOFF is, ki az Aikakauskirja XIV. kötetében megjelent «Votjakin ääne- ja muoto-opin luonnos» 39. lapján ezt írja: «Nähtävästi on siis instrumentaalin alkuperäinen pääte näissä kielissä (t. i. a zürjénben és a votjákban) ollut *-na*».

Lássuk először a WIEDEMANN-WESKE-AMINOFF állítását. A zürjén alakok lehetnek instrumentalisok, azaz *-ö-n* ragos alakok. A mint *kar* ‚város' személyragos instrumentalisai: *karnam, karnad, karnas, karnanym, karnanyd, karnanys*, éppúgy lehet *öt* ‚egy'

aranyat. Gyarm.: Nyelvm. II. 123. | *Ezrivel terem a fán a meggy.* Pet. | *Holnap ilyenkor halott százezrivel fog veszni ott.* Ar.«Keveháza». || *Szerzette egyen-egyen w zyweketh.* KesztC. 97. |

---

számnévből: *ötnam, ötnad, ötnaz, ötnanym, ötnanyd, ötnanys* és *kyk* ‚kettő'-ből: *kyknanym, kyknanyd, kyknanys.* De már a votják alakokat nem lehet így magyarázni. A votjákban személyragok előtt is változatlanul megmarad a rag *-ä-n* alakja, pl. *karänim, karänid, karäniz, karänimi* stb. Hogyan lesz tehát *og*-ból *ognam, ognad* stb., vagy *kik*-ból *kiknami?* Az könnyen érthető, hogy az osztó- és a collectiv számnevek képzésére ugyanazt a ragot használják (vö. *pijos küń čošän, viť čošän mȇno* a fiúk hármával, ötével mennek. M. 171. és *kirďźäu̯om kik ṭṣoṭṣen* wir wollen singen, wir beide zusammen. Wichm. I. d. 1. Vagy a magyarban: *ketten-ketten* = kettenként, kettejével, kettesével, paarweise, zu paaren (MHat. I. 214.), és: *Kiket a mint Gyöngyvér sátor alól ketten* [= együtt] *megláta kijőni.* Ar. BH.). De akkor miért nem lett *karän: karänim* mellett *ogän: ogänim* is? A zürjén alakok egyezése *(karnam: ötnam)* lehet véletlen is. A mi felfogásunk szerint Budenznek és Munkácsinak van igazuk, mikor a votják *-na* végződésű számneveket különválasztják az *ogän, kikän*-féle alakoktól. *Ogän*-ben az instrumentalis *-ä-n* ragja van meg, *og-na-m* alakban pedig a *-na* képző. Hogy képzőt lássunk benne, arra a már említett okon kívül még a következő okok birnak: 1. A zürjénben gyakran nem *-na*, hanem *-nan* alakját is találjuk e képzőnek, pl. *kyknan karyn* in beiden Städten, *kyknan pyžsö* die beiden Schiffe, *kuimnan val* ihrer drei Pferde, d. h. ein Dreigespann. Wied. 154.; *ńoľ-nan* alle vier, *daskyk-nan* alle zwölf; *kor šybitöma loan kyknan kinad i kyknan koknad kustöm-biö* ha mindkét kezeddel és mindkét lábaddal az örök tűzre vettetel. Wied. Versuch einer Grammatik der syrj. Sprache 1847, p. 60.; *enovtö kyknansö tšötš bydmyny vundytödź* engedjétek, hogy mind a kettő nevekedjék együtt az aratásig (Károli fordítása). U. o. — 2. Ugyancsak a zürjénben továbbképezett alakjai is vannak. Így Mát. 24, 31. *ńoľnanla dor* die viererlei Seiten. Genetz az Aikakauskirja XV. kötetében (1897) megjelent Ostpermische Sprachstudien 54. lapján pedig ezeket mondja: *Ötnám, -át* u. s. w. werden jedoch nicht dekliniert, wie im solikamschen Permischen und im Syrjänischen, sondern statt dessen wird ein abgeleitetes Substantivum collectivum auf *-násem* gebraucht; z. B. Acc. *ménе ötnásemes, ténе ötnásemtе, sijé ötnásemsе, mijánе ötnásemnimes* mich, dich, ihn, uns allein». — 3. A votjákban az *ognam*-féle alakok mellett *ogńam*-féléket is találunk. (L. fönt.) — 4. Több rokon nyelvben is megvan ez a képző. Ezekre nézve l.

Nem csak eggyen ketten találkoztanak illyenek. Pós: Igazs. 347. | *Ezren mennek, de kaczagják, hogy ő is megy.* Nyr. IV. 546. || vog.: *kitän* ketten, *χūrmėn* hárman. M.: Vog. nyelvj. 33. | *ruś ą̄tėr-piχi' kitinė l̓ūl̓ei'* a két orosz fejedelemfiú kettesben állanak. VogNGy. II. 85. || finn: *sadoin* százával, *kaksin* párosával stb. L. még MHat. I. 221.

4. Essivus.

Közvetlenül az állapothatározóból fejlődött. Már az állapothatározók között láttunk néhány olyan példát, mely essivusnak is volna vehető. Pl. *pyryny ulonä ćuten* sántán menni az életre (Mát. 18, 8.). Vagy pl. *uläpän ińmä baśtiśkäm* elevenen az égbe ragadtatott. Nacs. 24. | *goliken pegziz* mezítelenen elszalada. Márk 14, 52. (Károli fordítása); *viźtemen ulyny* unverständig sein. Wied. (Votj. nyelvt. 31.); *soje luloen adźemjosly oskemtezy* a kik látták őtet feltámadottnak lenni, azoknak nem hittek. Márk 16, 14.

Kutesen śukki·m-kε, zarńi śepen, zarńi tïśen med pal̓l̓kïśkoz ha a cséppel verjük, hadd hulljon ki (a gabona) aranykalász, aranymag alakjában. Wichm. I. 144. | *mon ortćśi til̓ad ludt'idï, tel-keśen śïdïsa* ich passierte euer Feld, Wirbelwind spielend. U. o. II. 166. || *gondïrän-kä śettid ta ukśodä: ton tuź śudo-no luod, uzïrmod-no; — lud-kečän-kä śettid: uz uzïrmï; — ośän-kä śettid: mar-kä-no-so urod luoz; — ad̓amïjän-kä śettid: tuź śudtäm-no luod, viśtämmïś-no luod* ha medve alakjában (tkp. medvéül) találtad ezen kincsedet: te nagyon szerencsés is leszel, meg is gazdagodol; — ha nyúl alakjá-

---

Munkácsi értekezését a Budenz-Albumban (288. s köv. l.), Budenz Ugor Alaktan 321., Simonyi MHat. I. 224.

A *-na* collectiv képzős számnevek a votjákban rendesen személyragosan fordulnak elő. De Munkácsi téved, mikor id. értekezésében (Bud.-Alb. 290.) azt állítja, hogy «a votjákban a collectiv számnévképző csakis személyragozva fordul elő». Rendesen személyragos, de nem mindig. Pl. *kikna pal* mind a két oldal: *kikna pal-durtiz kutsa śoraz birto* mindkét oldalánál fogván a közepébe betolom. M. tm. 53. (Bár megjegyzendő, hogy Munkácsi és Wichmann szövegeiben ez az egyetlen példa a *-na* képzős számnevek ilyen használatára).

(Feltünő, hogy Wiedemann zürjén nyelvtanának 47. lapján a votj. *votśna* (alle insgesammt), *kykna* (zu zweien, beide) szók *-na* végződését képzőnek mondja, holott ugyane könyvének 154. lapján az instrum. ragját látja benne).

ban találtad, nem gazdagodol meg; — ha bika alakjában találtad: valamiféle baj lesz; — ha ember alakjában találtad: igen szerencsétlen is leszel, meg is bolondulsz. M. bab. 1. | *kyšnoen soje voziljam* sie hatten sie als Weib. WIED. 126. (Votj. nyelvt. 31.)*)

A tárgyas igéből képezett *-m* végű igenevet gyakran használják (különösen a létigevel együtt) állítmányul, még pedig szenvedő értelemben. Ilyenkor az igenévhez *-n* rag járul, még pedig mindig megelőző *-ì*-vokálissal.**) Pl.

ton kìź-vit́-pol ńorìn šukkämìn luod te 25-ször leszel megütve vesszővel. M. 143. | *perešjoslän veram-šeäntzì Inmar kińigaìn taǯì goźtämìn* az öregeknek mondása szerint *I.* könyvében így van megírva. M. 57. | *kukε val goźtemîn kńiga* a mikor a könyv meg volt írva. WICHM. II. 147. | *pinalez mutš-kojaz vîlem ponèmîn* gyermeke a kosarába volt téve, u. o. 150. | *malė tėnad ďėr-šied tugaškämėn?* miért van a hajad összezilálva. M. 93. | *lud-durti joz kìskämìn* a mező oldalán drót van húzva. M. tm. 136. | *korka kotîrîki zoltemîn gozî* a ház körül kötél van húzva. WICHM. II. tm. 378. | *lud-kečlän peľ-jìljosìz śodeš-no bìžìz ìškaltämìn* a nyúlnak fülhegyei feketék és farka le van csípve. M. 119. | *lud-kuźa korjos kujamìn* a mező hosszában gerendák vannak elhányva. M. tm. 121. | *korkaiez pîtsàmîn* a szoba ajtaja be van zárva. WICHM. II. 151.

Éppígy: *pop düďė-dorä mėnėsa düďijäz azvešän-no zarńijän tėrmämėn adǯä* a pap odamenvén a szánhoz, ezüsttel és aranynyal látja megtelve. M. 92. | *Mikaľľa vań ėžjos odik ľukėn kėľľėsa vandiškämėn adǯä* Miska valamennyi juhot egy rakásban heverve összekaszabolva látja. M. 89. | *tatėn vań ėskaljos odik ľukėn kėľľėsa vandämėn adǯä* itten látja, hogy mind a tehenek egy rakáson heverve, össze vannak kaszabolva. M. 90. | *naa sundukîštîz asleštîz diššε no aďďźε oig seregez vandèmîn* megnézi a ládában ruháját és látja, hogy egyik sarkán egy darab (tkp. egy sarka) ki van vágva. WICHM. II. 162. Ezekben a mondatokban a *tėrmamėn, vandiškämėn* stb. alanya a főigének (*adźä* látja) tárgya.

---

*) Vö. ragtalanul: *tań kuso aźε viro šotîškom purîš taga* so bringen wir vor der Heuernte als Blutopfer einen grauen Hammel dar. WICHM. I. im. 31.

**) Nem lehetetlen — bár nem valószínű —, hogy ezek az alakok inessivusok, azaz az inessivus *-ì-n* ragjával vannak ellátva. — Vö. ezeket az instrumentalisokat: *pîžemen, peštemen* mit Braten, mit Brühen. WICHM. I. d. 426., *šumpotemenîz* vor Freude. U. o. d. 441. stb.

Ritkábban tárgyatlan igéket is használnak így, természetesen cselekvő jelentéssel. Pl.

odigezlen kik kuiń tiliiez ullań uśemin pe egyiküknek két-három tolla leesett. WICHM. II. 92. | *minam kik kuiń tiliie ullań uśemin luoz* én rólam (tkp. nekem) két-három toll fog leesni. U. o. | *mînam starike kulemîn ńi* az én férjem már meghalt (meg van halva). U. o. I. d. 455. | *ute no pinalez, — vandèmîn, kulèmîn* nézi gyermekét, — meg van ölve, meghalt. U. o. II. 150. | *tînad keseg vîlad zorèmîn lo* a te részedre (földedre) essék az eső. U. o. 140. | *uańmaz keseg vîle evel zorèmîn* az eső nem esett mindegyik földre. U. o. 141. | *mu-vîrä potäm uzijed, borijed śundìja, pośja kiśmamîn* a dombon kinőtt földi eper, *borî*-eper napon, melegen van megérve. M. d. 252. | *kobiśtaiez val jun daltèmîn* a káposzta nagyon jól sikerült. WICHM. II. 155.*)

Végül még a *kojon* névutó segítségével körülírt essivust kell említenünk, a mely azonban, úgy látszik, nagyon ritkán fordul elő. Pl.

guméraz-dauéraz nél-küjén ulämez. potäm egész életén át szűzen (als Jungfrau) kívánt élni. Istor. 73. | *nyl köiön* als Jungfrau; *sukyr köiön* als Blinder. WIED. 209.

Vö. zürj.: *naja tijanly börjödyśjasön loasny* sie werden euch Richter sein. WIED. 126. | *najaöś uziśjasön adzis* er

*) Néha azonban az említett szerkezetekben ragtalanul használják az *-m* végű igenevet. Pl. *monîm kiśno juanî tatîś kîldäm* nekem úgy van határozva, hogy innen kérjek feleséget. M. 77. | *ta korkalän kotèrez kort-zaborän kotèrtäm* ennek a háznak a környéke vaskerítéssel van körülvéve. M. 92. | *so ǯok-kiśät-vîlä tîr iśtop puktäm* azon asztalkendőre teli palaczk van helyezve. M. d. 155. (u. o. több példa). | *altènam medam Ulèn-gurt, zarńijam medam Ulèn-gurt* meg van-e aranyozva *U.-g.?* M. d. 262. | *korka kotir d'ez kiskem* a ház körül drót van húzva. WICHM. II. tm. 105. | *oźo keśam ebö̂u-a?* ist der Rasen da nicht gepflügt? U. o. I. d. 329. | *turtoiez buiam luîsä·u-ke* bárcsak festve volna a kocsi rúdja. U. o. I. d. 154.

A második helyen említett szerkezetet, a mikor az igenév alanya a főigének tárgya, néha ezzel a szerkezettel helyettesítik: *tatîn veś kartopka-muäz zarńijän sogiśkämzä adǯîsa, tuś śum-potîlîam* itten látván, hogy az egész burgonyaföld aranynyal van befödve, igen megörültek. M. 109. | *lud-kečleś bertämzä śodea, śotäm kwaräänîz taǯî keśkoz* a nyúlnak visszatérését észrevevén, csúnya hangjával így kiabál. M. 121. Ezekben az *-m* végű igenév főnévileg van használva.

fand sie schlafend. U. o. || magyar: *Kétszáz aranyat hoztak ajándékon neki.* Born: Préd. 400. | *A hit, valamíglen e világon jövevényen élünk, kötelezett és akadékos légyen.* Pós: Igazs. 586. || finn: *pienenä poikana jo tunsin tuon miehen* már mint kis fiú ismertem ezt az embert. BUD. Fny. 88. | *he löysivät hänet elävänä* = votj. *soos śettizy sojë luloen.* AMIN. SUS. Aik. XIV,₂ 25. stb.

Az *-m*-végű igenév említett használatára vonatkozólag vö. BUDENZ Fny. 88: «A keleti-finn nyelv gyakran nominativus helyett essivusba teszi a szerkesztett igeragozásbeli participiumot: *hän on jo tullunna* ő már eljött (‚mintegy el van jöve‘ MHat. II. 305. *on tullut*) | *mist' on rauta syntynynnä* miből született a vas *(on syntynyt)* | *kun jonkun aikaa oli mentynä* a mint egy ideig mentek volt *(oli menty)*». | *hepo on satuloittuna* a ló föl van nyergelve. MHat. II. 305. || «Az essivusnak tulajdonkép ilyen magyar szerkezet felel meg: *a ló nyergelten áll*». MHat. II. 305. | *Visszakészült a tatár. Dúltan minden, nem volt mit enni már.* Vör.

5. Factivus (és mutativus).

Közvetlenül az essivusból fejlődött. Ritkán fordul elő. *teďi tarakan jurtad iśanän kïldoz* a fehér csótán házadban bajnak jelenik meg. M. bab. 23. | *so ulepkyn luiz* = finn *hän tuli eläväksi* megelevenedett. AMINOFF SUS. Aik. XIV,₂. 25. | *karyśkyny inmar nylpien* Gottes Kinder werden. WIED. (Votj. nyt. 31.) | *aźlojos börlojosyn luozy* az elsők utolsókká lesznek. Mát. 19, 30.*)

Vö. zürjén: *mortön lony* emberré lenni. WIED. 126. | *ker sy ńań kristoslön jaiön* tedd ezt a kenyeret Krisztus testévé. U. o. | *tenyd śorniyd tenö vośsaön kerö* nyelved nyilvánvalóvá tesz téged. U. o. | *ti kerynnyd syjes razböjnikjasly olaninön* ti azt latroknak barlangjává tettétek. Mát. 21, 13.

6. Prædicativus.

Ritkán fordul elő. Részint közvetlenül az essivusból fejlődött, részint pedig a factivusból. Vö. MHat. I. 296.

Vu dure vuem no dugdem: vala aslïze aďamiien a víz

*) Vö. ragtalanul *S'olta-bakatïr... gondïr kariśkoz* S'olta hőse medvévé változik. M. 63. | *duśäs kariśkoz* ölyvvé változik. U. o. || Vö. *nïläs aslïz kïśno karäm* a leányt feleségül vette (tkp. tette). M. 70.

partjára ért és megállt; embernek (emberül) érzi magát. WICHM. II. 135. | *nimatä soä* *inmaren* őt Uránák hívja. Mát. 22, 43. *önnimatśkä* *dyšetyšjosen* ti ne hivattassatok mestereknek. Mát. 23, 8. | *ti śuiśkody monä* *dyšetyšen* *inmaren-no* ti engemet mesternek és istennek hívtok. Ján. 13, 13. WIED. (Votj. nyelvt. 31.)*)

Vö. zürjén: *sylön eń śuśe* *Mariaön* anyját Máriának híjják. WIED. 126. | *Jisus, kodös* *Kristosön* *nimödöny* Jézus, kit Krisztusnak neveznek. U. o. | *ortsyśań veśkyd* *mortön* *petködtśe* kívülről becsületes embernek látszik. U. o. | *bydön syös* *guśasiśön* *lydjöny* mindenki tolvajnak tartja őt. U. o. | finn: *Ett'ei se häntä* *muuna* *pitäisi* Sall. Jug. XV. ne se alium putaret, ne tekintené egyébnek (Kazinczy ford.). MHat. I. 297. || vö. magyar: *Ne vegye* *sértésül.* Ar: MO. 2. 35. *Te általános* *botrányul* *látszol énnekem.* Győry V. Shak. XIII. 197. L. MHat. I. 297.

7. Eszközhatározók.

Az *-ä-n* rag főfunctiója az eszközhatározó jelölése. A magyar *-vel* ragnak felel meg; használata majdnem teljesen megegyezik a magyar *-vel* rag használatával.

Az átmenetet a rag eredeti functiójáról, a helyhatározásról, az eszközhatározóra a következő példák mutathatják:

čečlzä *sarbään* *biń-gozl-kuža muzä lezäm* mézét egy kosárban kötéllel bocsátotta alá a földre. M. 134. Vö. *jlrzä* *mešokin* *gurtaz nuäm* fejét egy zsákban haza vitte. M. 109. | *korka vilïki pal-kuasen* *vetlε* läuft über das Hausdach mit Schneeschuh. WICHM. II. tm. 389. Vö. *kwas-vilin* *vetläm* hókorcsolyán járás. M. tm. 72.

Kocsin, lovon megy: *emespi koškε ogńaz, muket* *roboįen* a vőlegény egyedül megy, a többiek kocsin.**) WICHM. II. 182. | *dedïe·n-ke mïnim* ha szánon megyünk. U. o. I. 136. *kučo* *valän* *por lïktä* tarka lovon cseremisz jön. M. 190. *sari* *valen* *lïktilľam* sie kamen mit einem falben Pferde. WICHM. I. d. 426. || Vö. *ďumšan-berä pińal-pijosen neljos* *val-vèlèn* *busijä měno busijäz kotěrjaně* a séta után a legények és leányok a mezőre mennek lovon, hogy körüljárják a mezőt. M. 170.

---

*) Vö. ragtalanul: *azveś poskes suiįad śekįt poti·z-a?* ezüst karpereczed karodon nehéznek tűnt-e? WICHM. I. d. 368. *bardovoi derem viųad śekįt poti·z-a?* szőtt inged nehéznek tűnt-e? U. o.

**) *muket roboįen* talán nem «die übrigen im Wagen», hanem «más, külön kocsin».

Éppígy gyalog (tkp. lábával, lábán), szárnyon, boton jár: *śusto-kä bubijänïd lïktod-kä* ha viaszos lábacskáddal jösz. M. d. 257. | *ľemo-kä burdoänïd lïktod-kä* ha pépes szárnyaddal jösz. U. o. | *ta-berä pïdïn bïźïlom* ezután gyalog fussunk. M. 112. | *soťi luɛ val pïdïn vïźïnï* da konnte man zu Fusse hinübergehen. WICHM. II. 127. | *puden liktįsa, våuen bertiśkom* gyalog jöttünk, lóháton megyünk vissza. U. o. I. d. 276. | *variš poti zarńi bodiien* geschwind wanderte ich an dem goldenen Stocke. U. o. d. 369.

Az eszközhatározó tehát a helyhatározói jelentésből fejlődött. De másfelől az állapothatározóval is érintkezik, mint a következő példák mutatják: *źużït adamijos kijïnïzï-no inmä suǯozï vïläm* a magas emberek kezükkel is égbe értek volt. M. 53. | *ińmar ťśaśiem d'adraiez kįmeseniz pitani kuᵊ-kɛ vormoz* wenn er dem Donnerkeil des *ińm.* mit seiner Stirne entgegenstehen kann. WICHM. I. büv. 3.

a) Vmivel tesz valamit. Szerszám, eszköz: *valdä śuloän än uľľa, śezijän uľľa* lovadat ostorral ne hajtsd, zabbal hajtsd. M. km. 4. | *«main miśtaśkid, uromä?» «ćukna uśäm lïs-vuän.»* «Mivel mosakodtál, kedvesem?» «Reggel esett harmattal.» M. d. 99, 98. WICHM. I. d. 436., 474. | *«main ćuć-kid, uromä?» «badar-kwarän mon ćućki.»* «Mivel törülköztél, kedvesem?» «Juhar-levéllel törülköztem én.» U. o. | *mar karod ta-berä tïlïn* mit teszel most a világossággal? M. 142. | *pukä-pä so vïź-vïlïn sïnän sïnaśkïsa* az a hídon fésűvel fésülködve ült. M. 67.

Megérint, megüt stb.: *ukśoäz śettïkïd, sozijänïd jotkïsa so-bordï taǯï śu* midőn kincset találsz, ruhád előrészével megérintvén, így szólj hozzá. M. bab. 1. | *ta kïšno-murt kionäz karnanänïz źugnï kutkäm* ez az asszony a farkast ütni kezdte vederhordó rúdjával. M. 126. | *muš-kuǯo so kuläm murtlän jïraz zirïn śukkäm* a méhesgazda egy rúddal ama holt embernek a fejére csapott. M. 134. | *sokï kutkäm-no jïr-pïdsaz pïćalän ïbäm* akkor fogta magát és puskával az agyába lőtt. U. o. | *Vu-murt tųiś potiz-no N'u!äs-murtän izän źugiśkėnė kućkiz* a *Vu-murt* kijött a tóból és kővel kezdett verekedni a *N'uläs-murt*-tal. M. 116.

Megköt, beföd, körülvesz stb.: *jïrzä kïšno-kïśätän med bińaltoz* fejét kösse be asszonyi kendővel. M. 62. | *śin poņïkų gozįien kerttïnï kulɛ* beim Einsetzen des Auges muss man (dich) mit dem Stricke binden. WICHM. II. 132. | *tatći kïrtïsa, sojä kabzä kuroän sogäm* ide belebújtatva őt, egészen befedte szalmával. M. 126. | *so gozijänïd ta śurs iźkäm ńuräz potïrtï* azon kötéllel azt az ezer versztnyi mocsarat vedd körül. M. büv. 1.

Testrészek: *kudïnïz śińmïnïd adǯiśkod?* melyik

szemeddel látsz? M. 115.*) | *bur pelinid-kä kilid* ha jobb füleddel hallasz [valamit]. M. bab. 94. | *nilmä čilkak as kijinim bitti-ug* hiszen éppenséggel a magam kezével vesztettem el leányomat. M. 82. | *badzém méjégo murtäz dér-śétiz késkasa nuldéné, méžékänéz žugéné, pédjosénéz logané kučkä* hajánál fogva czibálja a nagy bajuszos embert, hurczolgatja, öklével döngeti és lábával tapossa. M. 92. | *žirdam izäz ku-kä kilnid paś karni bigatid-kä* a mikor az izzó követ ki bírod lyukasztani nyelveddel. M. 185. | *mar śiń-gašjošén učkodé?* minő szemöldökökkel nézitek? M. d. 166.

Elvont fogalmak: ....*śoś-kabjos vuzämänizi mužemäz sirmitsa, čisto so-dorä likto* a fenevadak mind hozzá jönnek, ordításukkal a földet rengetve. M. 52. | *śulamänid toläz olod* fütyöléseddel a szelet hívod. M. bab. 99. | *perešjos ez ńi bigatilε jurttiliní odig ogzilí veramen kosemen* az öregek már nem tudtak egymásnak szóval és parancscsal segiteni. Wichm. II. 146. | *so-berä pičaljosén ébélo, ébäm kwarajänéžé «Šajtanäz kurdatiškom» śusa veralo* azután puskákkal lőnek; lövésük hangjával, azt mondják, hogy a *Šajtan*-t ijesztik. M. 170.

Vö. zürjén: *muködsö viysny izjasön* némelyeket megköveztek (tkp. megöltek kövekkel). Mát. 21, 35. Wied. 124.

b) Valamely nyelven szól, nagy hangon szól, valamely hangszeren játszik stb.: *veralo urt-murtjos-no assä kélénéžé* beszélik [azt] a votjákok is a maguk nyelvén. M. 95. | *kion ludzkéč-korka-dorä liktisa badžin kwarään śuni kutkäm* a farkas a nyúlházhoz jövén, nagy hangon így kezdett szólni. M. 118. | *jir-śi ažlo-śeän-ik žožo-jusio kwarään bordsa vajoz* a hajszál az előbbi módra keserves-rimánkodó hangon sírva szól. M. 82. | *ta piči kwarään veraśkä* ez kicsiny hangon szól. M. 119. | *ta dumšan dérja néljos-pijos gurtlän ulla palaśän kučkésa vanna pal gurt-puŋä vutoś kubéžän śédésa vań korkan äktésa vetlo* ezen séta alkalmával a leányok és legények a falunak alsó felétől kezdve a felső részbeli faluvégig járnak minden házban hegedűvel játszva, énekelve, tánczolva. M. 169. | *soos teltśalo,.... kirdžalo ko'tmar pertem golosen* sie springen,... singen mit allen möglichen Tönen. Wichm. II. 134.**)

---

*) Munkácsi megjegyzi, hogy «*kudiniz* (talán tévedés e h. *kudinid*)»; csakhogy *kudiniz* nem harmadik személyű, hanem csak determinált alak. Vö. *kudiniz śińminid monε adďzikod?* Wichm. II. 162.

**) Vö. *ukata tuž kirežžä šudoz* még hangosabban játszik hárfáján (tkp. játssza, hangoztatja hárfáját). M. 139. | *kiräžžäz šudni* a hárfán játszani, играть на гусляхъ. M. 141.

Vö. magyar: *Mindnyájan hallottuk őket szólni a mi nyelvünkön.* JordC. 710. | *Kinek lantján szivem szerint fog zengni éneke.* Czuczor: «A legszebb ének».

Kártyán nyer, veszt: *ńulesńuuńa mar kartaįen utītem no utem no* mit vesztett és nyert az erdei manó kártyán. Wichm. II. 128. | *ta ketśjostī utīti kartaįen permskoį tśattśamurtlī* diese Hasen habe ich durch Kartenspiel an den Perm'schen Waldgeist verloren. U. o. | Vö. *kartaän śèdènè* kártyázni (tkp. kártyán, kártyával játszani). M. VotjSz. 499.

Megismer: *vumurtez todmalod soįin, solen luoz paĺĺan keturdesīz kot īžīt* a *vu-murt*-ot arról ismered meg, hogy bal oldala kissé nedves. Wichm. II. 119. | *vot ton main todmalod* íme, te miről ismerhetsz meg. Wichm. II. 92. | *piś-pu todyny luä as potemen* a fa az ő tulajdon gyümölcséről esmértetik meg (Kár.) Luk. 6, 44.

Vö. magyar: *Minemü jegyökön ismertetik emberben az igaz bölcseség.* ÉrdyC. 517. | *Megismerte Vidot szép fegyverén.* Zr. 6. 83.

c) Ellát vmivel: *ǯeč nìlìn-pijän, ǯeč pudoän-životän taza uťä, vordä* jó gyermekkel, jó lábas jószággal lássatok el, tartsatok el egészségesen. M. im. 3. *b)* | *tìr šìdän-ńańän, tìr kotìräsän uť-vordì* bő itallal, étellel, bő csészével láss el, tarts el [bennünket]. M. 150. | *kin mone diśen uťoz?* wer versieht mich mit Kleidern? Wichm. I. d. 458. | *diśen soįostī uťono* el kell őket látni ruhával. U. o. d. 457.*)

Megvendégel, táplál, etet; jóllakik stb.: *pottem berazį ta uzįr murt so musįreniz śektam* miután kihozták, ez a gazdag ember megvendégelte őket azzal a méhsörrel. Wichm. II. 82. | *perkīnoez veįgato šīden ńańen. veįīīn* a *p.*-t levessel, kenyérrel és vajjal vendégelem meg. U. o. I. im. 63. | *vedìnkišno tabańänìz sojosìz śudoz* a boszorkányasszony lepényével eteti őket. M. 81. | *valįosmes śu·dī śeśīįen, turīnen; aslemes śu·dī pīžemen, peśtemen* lovainkat tápláld zabbal, szénával; bennünket táplálj sülttel, főttel. Wichm. I. d. 426. | *čuž-sari valmä mon kwajäti das-kìk-no mèskal sèlalän* sárga lovamat én hizlaltam tizenkét *mèskal* sóval. M. d. 116. | *sìrkänìz-jugänìz śisa-jusa med kudǯom* ocsujával, törekjével hadd lakjunk mi jól, evén, iván. M. 161.

Vö. magyar: *Varjak hizzanak mind a kettő husán.* Sár: Tromb. 40. | *Tisztátalan dögön ne etessétek a községet.* Mel: SzJán. 409.

d) Megtölt, megtelik: *kütsäz pèrsam siĺän tèrèsa,*

*) *uť-* alapjelentése szintén «néz, szemlél». M. VotjSz. 91.

Mikalľa noš-ik dumšanē mēnä miután jóllaktak (hasukat megtöltvén) a sült hússal, Miska ismét sétálni megy. M. 93. | *čortjos šiľapaäz, ukšoän düďē tēros luetoś, tērmēto* az ördögök töltik a sapkát, míg a szán tele nem lesz pénzzel. M. 91. | *ta-bīrε mi zaŕēďiť karim puškaįez vektši puľäįen* ezután az ágyúkat kis golyókkal töltöttük. WICHM. II. 177. | *putškazy tyrmyteś talaškonen kryžen no* belöl rakvák ragadmánynyal és mértéktelenséggel. Mát. 23, 25.

Néha *tīros* «tele vmivel» csak hozzáértendő: *kinä-kä peľľanī kutkon-aǯīn tuno-peľľaś nīrīś kijaz īstopka vinään libo vøjīn kutsa, taǯī šusa peľľanī kutkä* mielött valakire ráolvasni kezd a varázsló-ráolvasó, előbb egy pohár pálinkát vagy vajat (pálinkával, vajjal) vevén kezébe, így kezd ráolvasni. M. 177. | *tuśty vöjen* ein Gefäss mit Öl. WIED. Votj. nyt. 31.*)

Vö. zürj.: *tyr lyjasön* angefüllt mit Knochen. WIED. 125. | *bośtys doz tyrtys vaön* er nahm ein Gefäss, füllte es mit Wasser. U. o.

e) Dicsekedik, kérkedik vmivel: *aďami ... aśloleś-no ukata šug užän ušjaškäm* az ember az előbbinél is bajosabb munkával dicsekedett. M. 70. | *korka śörad įskåµed śureniz no wśįaśkoz* hinter deinem Hause ist deine Kuh auf ihre Hörner stolz. WICHM. I. d. 327. | *malī ton monenīm daṅjaśkiśkod?* warum tust du mit mir gross? U. o. II. 167. | *ta-berä ulītośad no monenīm da·ṅjäśkī* hernach kannst du dein Leben lang mit mir gross tun. U. o. 168.**)

f) Az árat, melyen valamit vesznek, megszereznek, adnak, szintén *-ä-n* raggal határozzák meg: *mon kīrǯǫlo, dunän bǫśtäm gŭjä ovol* én énekelek, énekem nincs áron véve. M. d. 163. | *piṅåµ giṅε daur uq odiq daur, ďune·n-kε no kuškod, ud śe·ttį; dunen giṅε śettini soįosįz uq!* az ifjúság bizony csak egyszer van itt (csak egy idő); ha pénzért keresed is (akarnád megvenni), nem találod; csak lehetne őket (az ifjúság éveit) pénzért kapni! WICHM. I. d. 366. | *luisal vuzany ta miroez badzim dunen* eladhatták volna nagy áron e kenetet (Kár.) Mát.

*) Igen gyakran ragtalanul használják mellette a főnevet: *kor-gid tīrjos čuž valjos* az istálló tele sárga lovakkal. M. d. 63. | *čumjos tīrjos apajjos* a hálókamrák telvék nénikékkel. U. o. L. Inessivus 7. IV. || Más szerkezettel: *čortjos šiľapaä tēro* az ördögök töltenek a sapkába (pénzt). M. 91. | *ṅaṅ gurä tīräm* a kenyérnek a kemenczébe tevése (töltése). M. tm. 50. || *tērä šiľapamä* töltsétek meg a sapkámat. M. 91.

**) Vö. *asliśkid niµdε uśįaśkod* du lobst deine Tochter (acc.). WICHM. I. d. 328.

26, 9. | *sari vȧu̯ baśtim* *ukśoi̯en* sárga lovat vettünk pénzért (pénzen). Wichm. I. d. 252. | *ukśäänim kïjar baśti* pénzemen uborkát vettem. M. d. 107. | *adami vuzaz śurs mańeten usi̯zɛ* az ember ezer rubelért adta el boronáját. Wichm. II. 114. | *okzä vuzalom śurïsän, śüän* egyet (t. i. verebet) eladunk ezer (kopéká-)ért, százért. Gavr. d. 4. | *końdonen użaś uno baśtem, ki̯k końii̯en użaś öžet baśtem* a ki egy kopékáért dolgozik, sokat kapott, ki két kopékáért dolgozik, keveset kapott. Wichm. II. km. 49. | *azveś-no zundäs kiśtêti ńarak-no vekči końdonän* ezüst gyűrűt öntettem mindig egy kis kopéka árán. M. d. 120.

Vö. zürjén: *ńöbysny syjön mu* vettek rajta földet. Wied. 125. | *kyk yž vuzaśe kuim śai̯tön* két juhot három rubelért adnak el. U. o. || magyar: *Ugyan áron* (= votj. *dunän*) *veszem meg tőled.* MA: Bibl. I. 302. | *A mi vizünket áron ittuk, a mi fáinkat pénzen vettük.* Tóth J. IstN. 79. | *Nekem nem kell az üdvösség, árán a te szép lelkednek.* Tóth K. Költ. 78. | *Annyit ér a marha, a mennyin eladhatni.* Kovács: Közm. 135. | *Bécsbe egyet két forinton tartottak.* Lev. II. 32.

g) Néha az *-ä-n* rag a cselekvés tárgyát jelöli. Bizonyos igéknél a tárgy egyszersmind eszköze is a cselekvésnek: pl. *kővel hajigál* és *köveket hajigál* stb. Pl.

gižïräs pińïnïm gižïrto, kuź bïžïnïm śoŋalto, kižer sïťänïm paľkkalto csikorgó fogammal csikorgatok, hosszú farkammal csapintok, híg szarommal fecskendezek. M. 121. | *jïrjosïnïz śońaltïsa* az ő fejeket hajtogatván (Kár.) Márk 15, 29. | *gużäm vuän vïlä pażad-kä, kwaǯ zoroz* ha nyáron vízzel felfelé locsolgatsz, esni fog az eső. M. bab. 47. | *Šuńi vedra-tïr vuän adamilän mïrdän pottäm tïlaz kiśtoz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti (tkp. önt) az embernek nehezen meggyújtott tüzét (tüzére). M. 139. | *muš-tubïś adami ľekänïz kuläm murtlän jïraz pïr-ak tïränïz leǯäm* a mézszedő ember dühében egyenesen a holt ember fejéhez ütött (tkp. dobott) fejszéjével. M. 134. | *dźuťśi̯ .... adamii̯ez ťśapkisen leźani̯ kutiśkem* a róka szilánkokkal kezdte az embert megdobálni. Wichm. II. 105. | *dź. eśšo ťśapkisen leźem* a róka ismét szilánkot dobott. U. o. 108. | *ińmarlen vożez potem-no tiren leźem* isten megharagudott és utána dobta fejszéjét. U. o. 77. | *adami sou̯en ki̯mi̯saz śur-puŋo puki̯ti̯śeni̯z i̯psa leźem* der Mann schoss ihm einen mit einer Hornspitze versehenen Pfeil vor den Kopf. U. o. 86.*) | *baŋadi̯*

*) Vö. *Mardan-atai̯ez puki̯ti̯śen i̯bi̯u̯i̯ni̯ kutiśkiľľam* M.-a.-ra (acc.) nyilakkal kezdtek lőni. Wichm. II. 100. | *adami pi̯ti̯śȧu̯eni̯z i̯bem pȧu̯esmurtez* az ember az erdei manót meglőtte puskájával. Wichm. II. 84. | *jïr-pïdsaz pïčalän ïbäm* puskával az agyába lőtt. M. 134.

bezen zi̯rdźeu̯ε kenjetek festéket arczotokra. WICHM. I. d. 134., 135. Gavr. d. 322.*) | *Mikalla giräz süzijänèz borźasa, kijènèz serpaltä* M. eltakarván ruhája aljával a súlyvasat, kezével egyet lódít. M. 91. | *vuźi̯ni̯z vöśäśkom* régi [kenyeret] áldozunk. WICHM. I. im. 2.

Vö. magyar: *Láttanak engemet és fővel ráztanak* (moverunt capita sua). KesztC. 306. | *Hogy kövekkel és ganajjal ki nem hajigálnának az városból.* Mon: KépT. 48b. | *Hozzájok hatni nem nehéz, mint nyillal a merengő holdba lőni.* Szenv: Messz. 172. | *Ökrökkel és ürükkel áldozom te neked.* KulcsC. 153. || vogul: *jüntėp-sam-ńālėl listä* pánczélszem nyilát rálőtte. VogNGy. I. 13. | *χansäŋ na'irėl tot vą̈χtäln* hímes nyerget vess ott rá. U. o. II. 327. || osztják: *man nuŋat kēǯeat medem* én neked kést adok (= téged késsel ajándékozlak meg). PATK. Szót. 72. | *mant ēvejat ent mejōt, pagat ent mejōt* nem adott nekem leányt, nem adott fiat. PATK. Irt. Ostj. II. 102.

h) Az *-ä-n* ragnak még egy feltünő használatáról kell itt megemlékeznünk. A passivum és vele egyértékű kifejezések mellett néha *-ä-n* raggal jelölik meg a cselekvőt. Az élő nyelvben — úgy látszik — ez a szerkezet alig fordul elő.

Átmenetül az igazi eszközhatározóról erre az eredethatározóra az olyanok szolgálhattak, mint: *ki̯tšε ginε mi̯nam azbarε? koti̯ra koti̯rtemi̯n kirpit́śnoi st́enai̯en* milyen csak az én udvarom? Köröskörül téglafalaktól (a ném. fordítás szerint *von Ziegelwänden*) van körülvéve. WICHM. I. d. 441. || Vö. *ti̯loi̯ez ben ki̯ti̯n? ze̯k tiren koralľam* wo sind die Flügel? Sie wurden mit der grossen Axt zerhauen. U. o. d. 449.

ketše gożjamyn val vaľo todyśjosen mint meg volt írva az előretudóktól. Márk 1, 2. (WIED. Votj. nyt. 29.)**) | *zakonez Moiseįen śotemyn val* a törvény Mózes által adatott (KÁR.). Ján. 1, 17. | *kudyz kyltem lulen kur-adźe* welcher durch einen stummen Geist leidet. Márk 9, 17. (WIED.)

Vö. zürjén: *byd jözjasön mustömtöma loannyd* minden embertől gyűlöltetni fogtok. WIED. 124. | *dukön kyrö nuodöma völy* a Lélek által a pusztába vitetett. U. o. || osztják: *χātem χoina savi̯la?* házam kitől őriztetik? AHLQV. 5. | *tābetmet ūrtne it pāgdāi tu* a hetedik höstől ő leveretett. PATK. Irt.

---

*) Vö. *ku̯u̯em murtjos u̯u̯lan śotem pudu̯ueś vi̯rzε o·źi̯ mugorazi̯ zi̯rå̯uo vi̯u̯em* die Verstorbenen hatten so ihren Körper mit dem Blute des geopferten Viehes geschmiert (a vérét testükre kenték). WICHM. II. 75.

**) Vö. *prorok-vamän ożė śüsa gożtiśkäm* így vagyon megírva a prófétánál (KÁR.) (a próféta által) Kaz. Mát. 2, 5.

Ostj. II. 2. | *Isus jemïng lïlna tuvïm us tal tagaja* Jézus a szent lélek által vitetett puszta helyre. Hunfalvy NyK. XI. 178. || magyar: *Kisértetekkel háborgattatol.* VitkC. 68. | *Az bűnösek inkább térnek* [= teríttetnek] *istenhez az kegyes beszéddel, hogynem az kemény fegyelmmel.* VirgC. 48.

i) Végül az *-ä-n* ragnak még egy különös használatáról kell itt szólnunk; t. i. az esküvést jelentő kifejezésekben az *-ä-n* rag mintegy az esküvés eszközét jelöli. Pl. *önkargaśky inen-no muźemen-no* ne esküdjél se az égre, se a földre. Mát. 5, 34. 35. | *kutyśkyz iṅmarlen nimynyz sezśkyny* kezdett isten nevére [esküdve] tagadni. Márk 14, 71.

Ez a szerkezet, úgy látszik, csak az evangéliumfordításban fordul elő. Az élő nyelvben rendesen a *ponna* névutót használják, pl. *Inmar-ponna, śundi-ponna, toleʒ-ponna, ńańä-ponna, tïlä-ponna, logono muźemä-ponna, aʒ ulonä-ponna ta uʒäz oj kar* Inmarra, a napra, a holdra, kenyeremre, tüzemre, tapodó földemre, hátra levő életemre [mondom], ezt a dolgot nem tettem. M. 192.

Vö. zürjén: *kor kody jorśäs öltarön, syja ninöm, a kody jorśäs kozinön* valaki esküszik az oltárra, semmi az, de valaki esküszik az ajándékra.... Mát. 23, 18. | *zaklinaita tenö lolja jenmön* ich beschwöre dich bei dem lebendigen Gott. Wied. 125. || magyar: *Hamisan esküdtem oltáron, ereklyén, kereszten, kézen.* VirgC. 5. || Vö. a latin *per* hasonló használatát.

8. Egyéb módhatározók.

a) Az *-ä-n* ragos határozó a cselekvés módját jelöli. Pl. *utčasa, utčasa mïrdän śuräs-vïlti koškiś gorśok-vuzaśäz śettäm* keresett, keresett és nagy nehezen előtalált egy házaló fazékárust. M. 142. | *adamijoslän śolïkänïzï mïrdän, mïrdän-gïnä uśtäk kïli* az embereknek bűnei miatt csak nagy nehezen lehetett, hogy le nem estem (csak nehézséggel maradtam leesetlenül). M. 72. | *kwańer Šuńi gurtaz mïrdän bertoz* szegény Sunyi nagy nehezen hazatér. M. 139. | *Šajtan mïrdän vulän pïdäsaz vuäm* Šajtan nagy nehezen a víznek fenekére ért. M. 49.*) | *ta adami kot muźem-vïlïn tuź śugän tïl pottïnï turttoz*

---

*) Vö. *ta-berä ǵeźe-bedsa murtäz mërdäm lulän giď-kapk'-aźä vuttä* ezután a köröm nagyságú embert félholtan (tkp. alig lélekkel) az istálló ajtaja elé viszi. M. 93. | *mïrdäm pïroz uzïr in-dunjaä* a gazdag nehezen megy be a mennyországba. Glaz. Mát. 19, 23. Ezekben a rag elhomályosult és egységes szónak érzik a ragos alakot (ámbár lehetséges, hogy *mïrdäm* egy igének *-m*

ez az ember nagy bajjal igyekszik tüzet gerjeszteni a nedves földön. M. 139. | *ta sebet-korka arlé-bědä gurt-kuźa rädän muzon korkan luä* ez a *sebet*-ház minden évben sorban más-más házban szokott lenni. M. 171. | *lizen no gorden diśäśkemńios, miľam apaiios ebö·uu-a?* a kék és vörös öltözetűek (tkp. kéken és vörösen öltöztetettek), nem a mi nénéink-e? WICHM. I. d. 186. | *tśužen no vožen diśäśkemńios* jene gelb und grün angezogenen (Kinder). U. o. d. 139. | *so·vamän vedln-kišno tuž kańilän oj bigatsal potni* azon (a folyón) a boszorkányasszony igen könnyen nem tudna általjutni. M. 82. | *kańilän pukni* kényelmesen ülni. M. VotjSz. 121. | *kapčijän* v. *kańilän vožni* kényesen bánni vlkivel, elkényeztetni vlkit. M. VotjSz. 674., 122. | *kapčijän ulini erik śotisalid-kä* adnál bár [nekik] módot, hogy könnyűséggel élhessenek. M. 163. | *vožojos umoiin gine saldatleś kirosse baśtiľľam* a *vožo*-k nagyon ügyesen elvették a katona keresztjét. WICHM. II. 135. | .... *umoiin orśiliz śepjosti* óvatosan elment a kalászok mellett. U. o. 142.

Vö. magyar: *Magasan repül a daru, szépen szól.* Népdal. | *Ugy-e gyöngyen gyün most* [a ló] = szépen, gyönyörűen (Nép, B.-Füreden). MHat. I. 207. || *Teljességgel semmiképpen nem akarja.* DebrC. 206. | *Mind egy móddal legyenek leírva.* Kaz. Lev. I. 242.

b) Ritkábban fordul elő az ú. n. figura etymologica. Pl. *otén kèrźasa, äktèsa türlè śèdonän śèdo* ottan énekelve, tánczolva különféle játékot játszanak. M. 169. | *kulonen med kuloz* halállal haljon meg. Mát. 15, 4. (WIED. Votj. nyelvt. 29.) || vö. *minikiz ur śińkiľiien börtsa minoz, bertikiz dun śińkiľiien börtsa bertoz* odamentében gennyes könnyel sírva megy, visszajöttében tiszta könnyel sírva jön vissza. WICHM. II. tm. 132.

c) Kivételes az *-ä-n* ragnak a magyar *-ként* ragnak megfelelő használata: *kižäm-paľkkämjosmä udaltiti, azveś-śeän tiśati,*

---

képzős igeneve; vö. *luèkäm* titkon, alattomban). Mert hogy igazán létezik a ragtalan szó (a mit WIED. állított: *mird* «Gewalt, Zwang, Anstrengung», de MUNKÁCSI kétesnek tartott), bizonyítja WICHM. 339. dala: *peśaiie, todimtɛ aźɛ mirt śotiśkod ug* nagyatyám, erővel ismeretlen helyre adsz (küldesz). Éppígy WICHM. II. 82. *suuos viuuiśen mirt-mirt kiskisa pottiľľam .... musirbektśeiez* ők fölülről nagy erőlködéssel húzván, kihozták a méhsörös hordót. Ezekben *mirt* már ragtalan határozószó, éppúgy mint pl. *kižäm ďumä-ńańmä bur pottè* elvetett gabonámat, életemet növeszd ki jól. M. 169. | *śèźiiez bur med potoz* a zab nőjjön jól. WICHM. I. 138. | *jun śogasa* erősen megintve. M. 118. stb. stb.

kamiž-kuroän kurojati a miket elvetettem, elszórtam, termeszd dúsan, magoztasd [olyanná], mint az ezüst, sarjaztasd [olyanná], mint a nádszál. M. im. 7. | *tšukna džužam šundi̮ pala, tel lopataze kutiša, telli̮ pumit paťkiša zarńien azvešen med pitštoz* wenn wir uns des Morgens gegen die aufgehende Sonne stellen und die Worfschaufel ergreifen und das Getreide gegen den Wind werfen, mögen dann die Körner wie Gold und Silber glänzen. WICHM. I. 147.

d) Mértékhatározók. Közvetlenül az eszközhatározókból indultak ki, «a mennyiben a mértékek, melyekkel mérünk, a mérésre eszközül szolgálnak, azokkal eszközöljük a mérést», pl. *i̮uze puńi̮en baštem, puńi̮ vistem* wenn du (aus dem Kasten) mit dem Löffel Getreide nimmst, so siehst du keine Spuren nach dem Löffel. WICHM. I. 133. | *kiǯė mertanän mertadė-kä, tiľedlė-no ėčään mertaškoz* a minémű mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek. Kaz. Mát. 7, 2.

Már igazi mértékhatározók a következők:

ištopän no ǯiŋijän vinadäs juom! šaľkkään-no ǯiŋijän surdäs juom! egy palaczkot és felet iszunk a pálinkátokból! Egy kártust és felet iszunk a sörötökből. M. d. 189. | *odik puńijän šėd-kä šiomė* ha egy kanál levest eszünk. M. d. 178. | *miľem ašlemli̮ no surmes juini̮ ug vedraien ug šo·to* mi nekünk magunknak sem adnak sört vederrel inni. WICHM. II. 167. | *ki̮ktė·tize juem bere kuriz vedraien* mikor a másodikat megitta, vederrel kért sört. U. o. 166. | *soli̮ vaji̮·zi̮ stopkaien sur* hoztak neki egy pohár sört. U. o. | *aršińen aršińen uko baštimi* több rőfnyi paszomántot vettünk (több rőffel vettünk...). U. o. I. d. 94. | *o·ido apai bazare turli burtšiń baštini; turli burtšiń miskåuen* [gyere,] leány, a vásárra különféle selymet venni; különféle selymet [veszünk] zolotnyikkal. U. o. d. 207. | *uboän, uboän voš sugoned* egész kerti ágygyal van zöld hagymád. Gavr. d. 32.*)

Vö. zürjén: *ötivvam vedra kujmön* szedünk három vederrel. NyK. XVII. 381. || magyar: *Maradna az morzsalékokban hét kosárral.* Zvon: Post. II. 185. | *Majd elválik, hány zsákkal telik.* Népk. II. 414. | *Nem adnál el az eszedbül egy gyűszüvel?* Nyr. IV. 177.

---

*) De vö. ragtalanul is: *so bi̮des vedra vinaiez juem* egy egész veder pálinkát ivott. WICHM. II. 167. | *odik no čarka kabaktäs šotsaldė-kä* ha egy pohárka korcsmai pálinkátokat adnátok. M. d. 181. || *Šuńi vedra-tir vuän aďamilän mirdän pottäm tilaz kištoz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti az embernek nehezen meggyújtott tüzét. M. 139.

e) Tekintethatározók. Azt fejezik ki, mire nézve, milyen szempontból állítunk valakiről valamit. Pl.

kėk pėdėnėdė-no čutiškodė két lábatokkal sántíttok. Istor. 56. | *ton dïriad džėtš ulim kot main* a meddig éltél, jól éltünk minden tekintetben. WICHM. I. d. 455. | *gidam mïni'm-kɛ, utškïmon maialtškïmon gonen tusen, kalïklï ušiamon veramon, vošiaškïmon kaď šot* gib (uns) eine solche Herde, dass wenn wir in den Viehstall gehen, es der Mühe lohnt, sie zu betrachten und zu streicheln, sowohl was auf die Haare als was auf den Wuchs ankommt, dass sie von den Leuten gerühmt, erwähnt, beneidet würde. WICHM. I. im. 30. | *kuž, purïš jïršiien, kuž teďï dišen, džužït pereš murt kaď* hosszú, szürke hajával és hosszú, fehér ruhájában magas öreg emberhez hasonló. U. o. II. 142. | *so kyšno val vyžyen Sirofinikianyšen* vala az az asszony Siró-Feniczíának tartományából való, nemzetsége szerint (KÁR.) Márk 7, 26.*) || *odik nėnallė odik-odik teŋkään tupaškėsa* megegyezvén (megalkudván) egy napra egy-egy tallérban. Kaz. Mát. 20, 2. (M. VotjSz. 380.)

Vö. magyar: *Szólással és nyelvvel idegen vala.* DomC. 96. | *Fél lábával sánta* (Göcsejben). MHat. I. 385. | *A tábor hatalmasb erővel, mint számmal.* Ar: (csal. kiad.) II. 387.

Névutók.

1. *šamän* (a sarapuli, malmyši, kazáni nyelvjárásban; *šamen* a malmyš-uršumi, beszermani, glazovi nyelvjárásban), *šamïn* (glazovi nyelvj. WICHM. II. 130.), *šain* (jelabugai nyelvj.; *šaiin* jelabugai nyelvj. WICHM. II. 92.), *šeän* (sarapuli, malmyši nyelvj.) szerint, módjára, hasonlóan, mint (*šam* szokás, tulajdonság, mód, természet, minőség. M. VotjSz. 447.). Példák a rendes használatra:

vaškala dïrja nïmï-kut-no aďami-šeän veraškoz hajdani időben a szúnyog, légy is ember módjára beszélget vala. M. 131. | *pereš murt-šamän kešaškėnė kučkä* öreg ember módjára kezd kiabálni. M. 94. | *durińči majsï-šeän malpasa...* a darázs úgy gondolkozván mint a vadméh... M. 58. | *kïlzä bïttïtäk Bursin čuž val-vïlaz tätčïsa tuo-šeän vorttoz* szavát be sem fejezve, B. sárga lovára pattan és nyílként nyargal el. M. 61. | *por-jïrjos kubïsta-jïr-šeän ušo* a cseremisz fejek káposztafő módjára hul-

*) Részben eszközhatározó, de részben már tekintethatározó pl. a következő: *bïdzïm äksej kazna tïrnï med jurtod ńańän, životän, mušän* a fölséges császár kincstárát kifizetni segíts gabonával, marhával, méhhel. M. im. 6. *c).*

lanak. M. 62. | *kion* *viźtäm-śamän* *ǯiċĭlän korkaśtĭz pegǯäm* a farkas esztelen módjára kimenekül a rókának házából. M. 125. | *gorod-kuǯo śundĭ-ämes-pi-śeän keǯĭt purtijĭś poziś purtijä pĭräm* a város ura, úgy mint a nap sógora, egy hideg katlanból forró katlanba ment. M. 72. | *kuräged ataz-śeän-kä čorjaz, iśan luoz* ha tyúkod kakas módjára kukorékol, baj lesz. M. bab. 15.

Éppígy: *udmurt-śeän vośaśko* votják módra imádkozom. M. 67. | *udmurt-śeän vośaśkĭnĭ kutkäm* votják módra kezdett imádkozni. U. o.

E példákban a mondat **alanya** volt a hasonlítás tárgya. De gyakori az az eset is, hogy a mondat **tárgyát** hasonlítjuk valamihez. Példák:

sojä kinlĭ-kä semńa-puśkad vuzam-śeän śot azt add oda valakinek családbelijeid közt árú módjára. M. bab. 75. | *kiźäm jumä-ńańmä uzĭdä, borĭdä-śeän kiśmatĭ, mulatĭ* elvetett gabonámat, életemet érleld és magoztasd (tkp. bogyóztasd) úgy, mint földi epredet, *borĭ*-epredet. M. 152. | *ńiń-puäz-śain, baď-puäz-śain puśjĭtĭsalid-kä, uzijäz śain kiśmatĭsalid-kä, borijäz-śain ǯomźĭtsalid-kä* vajha felhajtanád (t. i. az elvetett magot) mint a hársfát, vajha mint a fűzfát; vajha érlelnéd meg mint a földi epret, vajha fejlesztenéd ki, mint a *borĭ*-epret. M. 162. | *valäz ton piči majä-kä-śeän-ginä pĭd-kuspad paśkatid-no, tuź ǯog bĭźid* te a lovat mint valami kicsiséget lábad közé szorítottad és igen gyorsan futottál. M. 112. | *gurtä pĭrĭś čeräz-čuräz tuzonäz-śain, lĭs-vuäz-śain ńuläs-śorĭ, čabĭ-śorĭ leźĭsalid-kä* a faluba menő betegséget, kórt hajtanád bár mint a port, mint a harmatot erdő mögé, sövény mögé. M. 163.

Ritkán vonatkozik a hasonlítás a mondatnak egy más részére, pl. *mon soleś jĭrzä atasleś-śeän śogo* én leütöm a fejét, valamint egy kakasnak. M. 71. | *malĭ nośʼ tonĭd mĭnam ajĭlän aďami-śeän vetlämez kulä?* ugyan minek kell neked, hogy az én atyám ember módjára járjon? M. 78.

Gyakran a *śamän* cselekvést jelentő elvont főnévhez járul, és a mondat igéjében kifejezett **cselekvés** van hasonlítva az elvont főnév jelölte cselekvéshez. Pl.

kĭpĭlän veram-śeänĭz-ik śuräs-vĭlĭn tĭjäz śettäm a fatönk mondása szerint az úton tavat talált. M. 69. | *aďami Inmar veramez-śeän kulĭlä* az ember *Inmar* mondása szerint meghal. M. 52. | *veramed-śeän med luoz* legyen kívánatod szerint. M. 54. | *so murt obida kosem śamen karem* az az ember az erdei manó parancsa szerint cselekedett. WICHM. II. 56. | *Noj-kiśno Šajtanlän dĭšätämez-śeän sur poźtĭsa kartäz kudǯĭtäm* Nojné Šajtannak tanítása szerint sört főzvén, férjét lerészegítette. M. 51. | *mon pinal viźtäm murt, vośaśkĭnĭ-no kuläez-śeän ug va-*

laśkî én gyermek, esztelen ember [vagyok], nem tudok imádkozni sem, a mint kellene (tkp. kell-je szerint). M. im. 1. *a)*. | figura etymologicával: *oźi̮ ulon śain ulsa vi̮lsa ta noś val uťťśàni̮ mi̮nem* igy élve, ismét lovát keresni ment. WICHM. II. 94.

A következő két mondatban feltűnő a puszta *-ä-n* rag használata (inkább *śamän* névutót várnánk ott): *odig gurtîś ki̮k saldatjos lîkto vîlem pusen gurtaz* egy faluból [való] két katona sors szerint (a német ford.: der Entscheidung des Loses gemäss) haza ment. WICHM. II. 134. | *mynam dyśetonen med uloz* er lebe nach meiner Lehre. WIED. Votj. nyelvt. 32.

śamän határozószókhoz is járul: *vor aźla·śeän-ik val vîlîn vorttîlä* a tolvaj épp úgy nyargal a lovon, mint előbb. M. 134. | *ǯiči aźlo:śeän-ik so:pumîtä-no keśaśkoz* a róka egészen úgy, mint előbb, ő elibe is kiabál. M. 121. | *sokî so aďamilän kîšnoez nîrîś:śeän-ik olo-kin jurttîśjosînîz . . . čisto pormîtäm* akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos segítőkkel . . . mindent elvégzett. M. 70.

ta śamän ezen módon, ezen mód szerint, így: *miľam ta śamen musoi̮aśkemmi̮ ad'amiu̯iś ebȯu̯, ińmarliś* az ezen módon kötött barátságunk nem embertől, hanem istentől való. WICHM. I. d. 201.

so śamän azon módon, azon mód szerint, úgy: *so śamen soi̮ɛ og ďźi̮'ŋi̮ ninȧu̯ vożi̮ni̮ kuu̯ɛ* úgy kell őt másfél napig tartani. WICHM. I. 183.

2. *kojon, küjén* -módon, pl. *so-küjén peri bertäm* úgy (olyan módon) tért vissza a manó. Gavr. mes. 12.

3. *muzän* módjára, szerint, pl. *so·brɛ ku̯a-keťś muze·n-ik eďďam bekśi̮nî* azután kecske módjára kezdett mekegni. WICHM. II. 132.

9. Okhatározók.

Legnagyobb részük az állapothatározóra vihető vissza, mint példáink mutatják; más részük az eszközhatározóból fejlődött.

Az *-ä-n*-ragos okhatározónak alapszava rendszerint a mondat alanyának állapotát jelenti és ezért rendesen személyraggal van ellátva. Pl.

ta kîľäm ǯičî-pijosîz kion as ľekänîz ǯičîlî vandîlnî kutkäm ezeket a megmaradt rókafiakat a farkas a rókára való haragjában mészárolni kezdte. M. 125. | *muš-tubîś aďami ľekänîz kuläm murtlän jîraz pîrak tiränîz leǯäm* a mézszedő ember dühében egyenesen a holt ember fejéhez hajított a fejszéjével. M. 134. | «*ä kaltak, viztäm kenak!*» *keśaśkoz kuräktämänîz* «Oh jaj, esztelen ángy!» kiáltoz kínjában. M. 62. | *so·-berɛ ud-mort*

rodńaosse žaľameńîz kutskiz kurînî zorze sojoslen no keseg vîlaz ezután a votják ember megsajnálván rokonait, az ő földjükre is kezdett esőt kérni. WICHM. II. 140. | *ǯiči kiškamäniz viźtämmisa, uknoäti pirak tätčisa pegǯoz* a róka rettegésében eszét vesztvén, egyenesen keresztül ugrik az ablakon és elfut. M. 122. | *koṅa-kä nunal ortčisa, noš-ik ušjaškäm so aďami kudǯämäniz* néhány nap múlván, az az ember részegségében (tkp. részegedtével) ismét dicsekedett. M. 70. | *gondir ušsa kwaläkjamäniz tätčämez-no ug lu-ni* a medve leesvén, ijedtében ugrani sem tudott már. M. 121. | *lud-keč šum-potämäniz assä ačiz-no šodimtä-ni* a nyúl örömében magán kívül volt (tkp. maga magát sem érezte már). M. 122. | *muzon kionjos kurdameńizi baškit vilä tubisa, ogez ogzä paškatiljam* a többi farkasok ijedtükben a lépcsőre mászván, egyik a másikát nyomogatta. Votj. nyelvmut. NyK. XVII. 256. | *atšiz tuž kema uu̯emen uno kiśnoui vuem* mivel ő maga sokáig élt, sok felesége volt. WICHM. II. 98.

Külső ok: *ta ńań-tirosän aďami ńańleś sizäsanzä-ik oz šod viläm* ezen gabonabőség miatt az ember a gabonának becsét nem ismerte. M. 53. | *lunsaǯä-šori vusa, aďamijoslän šolikänizi mirdän, mirdän-ginä uštäk kili* a déltájékra érvén, az embereknek bűnei miatt csak nagy nehezen lehetett, hogy le nem estem. M. 72. | *so udmortlen valameńîz kurînî kuaźleś kuaź śotiz zorze* mivel az a votják ember tudott istenhez imádkozni (istentől kérni), isten esőjét adta. WICHM. II. 141. | *śudonez evelen nuem so murt jaràtontemze nîlze tšattšaie tšotš* mivel nem bírta őket eltartani, az az ember az erdőbe vitte magával azt a leányát, a kit nem szeretett. U. o. 156. | *so kuštämäniz mužem-viliń ńukjossgopjos-no badǯin gurešjos-no kildiťľam* az által, hogy [a szájából földet] dobott ki, a földön hegyszakadékok, völgyek és nagy hegységek keletkeztek. M. 49. | *«tšip tšip» gine kariu̯oz ńuu̯es pośkiied pukon gine uu̯ez vestšiien* a fecske az erdőben csicsereg, mert az ág, melyen ül, gyönge. WICHM. I. d. 409. | *öjlaś so diṅä mynyny kalyken* nem lehetnek vala vele szembe a sokaság miatt (KÁR.) Luk. 8, 19. | *každoj jangyšen luoz-a aďamily jukyškyny* szabad-é embernek elbocsátani az ő feleségét akármi vétekért? (KÁR.) Mát. 19, 3. | *džog potyz itsi mužemen* [a mag] hamar kikelt, mert kevés föld volt ott. Márk 4, 5. (WIED. Votj. nyelvt. 29.)

main? miért?*) *soin* azért: *keťšlen biźiz main vaktši?* miért rövid a nyúl farka? WICHM. II. 77. | *šundi toštid batirgäs, soin so tonä šuntä* a nap nálad erősebb, azért olvaszt el té-

*) «Miért?» rendesen = *mali? marli?*

ged. M. 130. | *čorĭgä bĭžam tĭros leśa ini tuž*, *s o i n lo bĭžĭ tuž śokĭt luiz* igen sok lehet már a halam a farkamon, azért lett bizonyára farkam igen nehéz. M. 126.

Az eszközhatározóból kell magyaráznunk az intransitiv igék mellett előforduló efféle okhatározókat: *vitśak bamî pe̮žiz ńi š u n d î i̯ e n* arczom egészen megégett a naptól. Wichm. I. d. 447. | *kîtîn ben ṭšaṭšaied? t î l î n sutškem* hol van az erdőd? tűzzel elégett. U. o. d. 450. | *kin-ke ug osky, š e l y k e n byroz* a ki nem hisz, az bűne által pusztul el. Wied. 151. | *šundy p ö š e n šujaz* a nap hevétől elszáradt. Márk 4, 6. (Wied. Votj. nyt. 29.) | *k ĭ l ä n viśĭkĭd, Kĭldäjlĭ mar-kä-so śiz* ha ragadós betegségben (tkp. betegséggel) sínylődöl, fogadj valamit *Kĭldäj*-nek. M. bab. 71. | *vĭl t o l e ž ä n viśiś* holdkóros (újholddal sínylődő). Kaz. Mát. 4, 24.

Vö. z ü r j é n: *vir-petömön visis* sie war krank am Blutfluss. Wied. 124. | *kĭtön bĭls? v a ö n kusöm* hol a tűz? A vízzel elaludt. NyK. XVII. 397. | *kĭtön baňa vals? baňa v a ö n kusöm* hol a fürdő tűz? Fürdő vízzel elaludt. U. o. 398. | *ž a r ö n lĭ oz čeglaś* a melegtől csont nem törik el. U. o. 411. | *ketén ína śyd výris? b i e n pe sóččem* wo [ist] denn der dunkle Wald? Er ist durchs Feuer verbrannt. Genetz, SUS. Aik. XV, 1. 40. || m a g y a r: *Szemei a v é r r e l és a s í r á s s a l meghomályosúltak.* WinkC. 94. | *Látta, hogy a szarvas ez füvet ette, és meggyógyult v e l e.* Mel: Herb. 40. | *Vitéz Zrinyi s z a v á v a l megbátorodtak.* Zr. 5. 36. Vö. MHat. I. 386.

10. Exessivus.

Az eszközhatározóból magyarázható. Vö. *u k o i̯ e n uri̯s mi punimi̯* wir flochten eine Peitsche aus Tressen (Wichm. I. d. 119.); de ezt úgy is értelmezhetjük, hogy paszománttal, ezüstfonállal fontuk azt az ostort (vö. *u k o ä n urĭs mi pénimé* mi ostort fontunk ezüstfonállal. Gavr. d. 50. M. VotjSz. 110.) Példák:

mi koškiškomi̯ tuž kid'okε k a m i̯ ž e n vii̯žiam viž vi̯u̯ti mi igen messze megyünk nádból vert hídon át. Wichm. I. d. 248. | *k a m i̯ ž e n korka mi leśtim* nádból építettünk kunyhót. U. o. d. 282. | *šu-pu̯en leśtem baskiśti̯* kányafából készült létrátok. U. o. d. 142. | *tiľad korkadi̯ pužim no k o r e n* házatok fenyőgerendából [épült]. U. o. d. 148. | *vi̯u̯ami̯ diśam paśi̯osmi̯, köňa ku̯enzε um tośkε* magunkra öltött bundánk, nem tudjuk, hány juhbőrből készült. U. o. d. 314.*)

---

*) Vö. *tiľad korkadi̯ pužim no k o r e n, urdes uk'nodi̯*

II. A *-län*-ragos határozók.

A *-län* rag könnyen elemezhető; az *n* benne a locativus jelölője, az *l (-la)* pedig «tájék, oldal, irány» jelentésű (zürj. *börla*, votj. *berla*[*-pal*] hátsó rész, *ulla* alsó, zürj. *ulysla* alsó rész, zürj. *görala* «hegyoldal, hegytájék» stb.); a *-län* rag tehát pontos megfelelője a finn *-lla, -llä* ragnak. Mindkettőnek eredeti jelentése tehát adessivus (magy. *-nál*).*)

Az adessivus ragjának MUNKÁCSI szerint az összes votják nyelvjárásokban mindig *-län* az alakja. WICHMANN szövegei azonban némileg eltérő alakokat mutatnak. Ezek szerint 1. mássalhangzó és diphthongus után az adessivus ragja *-len* alakú; pl. *ďžďžegl e n, tšežl e n, nȋll e n* WICHM. II. km. 77; *baiioslen* I. d. 400; *atail e n* II. 99; *agail e n* I. d. 199; *atail e n* I. d. 10; *ekseil e n* I. d. 416; *vȧul e n* I. d. 124; *niul e n* I. d. 111, 112. — 2. Aglazovi és beszermani nyelvjárásban magánhangzó után is *-len* az adessivus ragja; pl. *pil e n* I. d. 437; *mumȋl e n* I. d. 464; *kuźol e n* I. d. 432; *pil e n* I. d. 474; *sol e n* II. 164. — 3. A malmyž-uržumi nyelvjárásban magánhangzó után *-uen* és *-uen*, még pedig *a) o* és *a* (ill. *ʋ* és *ȧ*) után *-uen*, pl. *tšȧtšȧu e n* I. d. 7, 95; *korkȧu e n* I. d. 56; *papȧu e n* I. d. 156; *uksʋu e n* I. d. 20; *sʋu e n, kišnʋu e n* II. 70; *kuźʋu e n* I. d. 187. *b)* a többi magánhangzó után pedig *-uen*, pl. *piu e n* I. d. 109; *aďamiu e n* I. búv. 5; *kikiu e n* I. d. 308; *pušmoľiu e n* I. d. 281; *anaieu e n* II. 53; *vuuu e n* I. d. 308; *kiś-puuu e n* I. d. 34. (A jelabugai nyj. a *-len* helyén magánhangzó után szintén többnyire *-uen*, *-uen*-t tüntet fel.)

Az *l* és *v (u)* váltakozása a votjákban közönséges; pl. *val* és *vȧu* (WICHM.) ló; *nȋl* és *niu* (WICHM.) leány; MUNKÁCSInál magánál is találunk erre példát: *kanal, kanaw* (Kaz.), Sar. *kanava* [or.] árok, csatorna. M. VotjSz. 120.; *jav-, jal-* (inf. *jalȋnȋ*, præt. *javi, javiz*, part. *jaläm;* Glaz.) = *javiťtȋ-* (Sar.) [or.] be-

---

p i i ȧ u a házatok fenyőgerendából [való], oldalsó ablakotok üveg. WICHM. I. d. 148. | *praška-gozjosėz ďe z med lo* kantárcsatjai rézből legyenek. M. d. 87. | *sujȋz z a r ń i, poskesez p u* karja aranyból való, karperecze fából való. WICHM. II. tm. 428. || abl.-szal: *vėladė diśam lėz dukästė olo p u s t o l l i ś vurid-a?* magatokra öltött kék zubbonyotokat vajjon posztóból varrtátok-e? M. d. 74.

*) Ugyanezen *l* és *n*-nek más összetétele is van a votjákban. A *-ja, -ga* végű falunevek (*ǯumja, Vénja, Gondȋrja, Peľga, Purga, Možga* stb.) locativusa *-lah* végű, pl. *ǯumja:* loc. *ǯumjalan.* MUNKÁCSI, Votj. Népk. Hagy. 194.

jelenteni valamit a törvényszéknél v. másnemű hivatalnál. M. VotjSz. 260.; *dallaś-* (Sar.), Kaz. *daulaś-* perelni, veszekedni. M. VotjSz. 390. Különösen gyakori és az egyes nyelvjárásokra jellemző az *l* és *v* váltakozása a zürjénben. L. Wiedem. 2., 27.

A főnevek *-län* ragos alakjainak a személyes névmásoknál a következő alakok felelnek meg: *mïnam, tïnad, solän, miľam, tiľad, sooslän (sojoslän).*

Vizsgáljuk most a *-län* ragos határozók használatát. A rag eredeti functiójában ma már nem használatos. A *-nál* kifejezésére ma már inkább egyes névutók szolgálnak (*bordïn, dorïn, dińïn, -ńïn, vozïn*).

A *-län* rag csak kivételes esetekben *-nál* jelentésű. Pl. *prorokjoslen vań goźtemyn* a prófétáknál meg van írva. Wied. 117.

A mai nyelvhasználat már csak két viszony megjelölésére hazználja, t. i. a dativus possessivus és a genitivus kifejezésére.

a) Dativus possessivus.

Az eredeti helyi jelentésből való fejlődése nem szorul magyarázatra: nálam van valami, nekem van valamim. Példák:

odïg aďamilän kwiń piez vïläm egy embernek három fia volt. M. 108. Wichm. II. 131. | *vaćkala-dïrja odïg aďamilän kwiń nïlïz vïläm* hajdani időben egy embernek három leánya volt. M. 80. | *so kïśnolän dusïmez vïläm* annak az asszonynak szeretője volt. M. 133. | *ovol-a ta gurtïn kinlän-kä mïjï-kudïro śubäez* nincs-e valakinek ebben a faluban hódprémes subája? M. 62. | *so puśmoľi̯ṷen tiśi̯z ebȫṷ* annak a mogyorónak nincsen magva. Wichm. I. d. 281. | *tïnad vizmïd-kä vań* ha neked eszed van. M. bab. 91. | *ṳvṳl-dėr mėnam deč voźä* nincs nekem jó rétem. M. d. 221.

-äm-végű igenév mellett: *ta kïź-viť ńań-sukïrijez bïttïtäk mïnam bertämä ug lu* míg ezt a huszonöt kenyeret el nem fogyasztom, nem térhetek haza (nem lehet nekem visszatérésem). M. 142. | *gėźė-bėdsa murtlän vaśkämez tatsė luä-dėr* a körömnagyságú ember (valószínűleg) ide szállhatott alá (alászállása ide lehetett). M. 93. | *sokï aďamilän sïlämez-no ug lu-na vïläm* akkor az ember még csak meg sem állhatott (megállása sem volt). M. 52. | *so-tïrïś baka-ämez-pilän baka-dorï vetlämez-no luïmtä-ni* azon időtől fogva nem járhatott többé a békavő a békához. M. 78. | *solän-no ïstarśinää pïrämez uz lu* neki sem lehet a bíróságra jutni. M. 143.

Az *-äm*-végű igenév mellett nemcsak akkor használatos *-län* ragos határozó, ha az állítmány *van'* vagy *nincsen*, hanem

akkor is, ha az állítmány *pot-* ige (eredeti jelentése jönni, keletkezni, támadni). Példák: *śukna sultisa, solän tuž śiämez potnì kutkäm* reggel felkelvén, nagyon megéhezett (tkp. neki evése kezdett nagyon jönni). M. 125. | *odìg-pol Inmarlän ta mužem-vìlìn ulìśjosìz todämez-adǯämez potäm* egyszer Inmarnak kedve jött kiismerni és megnézni az ezen földön élőket. M. 57. *viśtemlen tuž minemez potɛ vìuem* a bolond nagyon szeretett volna menni. WICHM. II. 78.

Végül még a következő kifejezéseket említjük, melyekben szintén possessivus jelentésű *-län* ragot találunk: *mon ton intijad žužasal, mìnam luoz-a?* én fölszállanék a te helyedben, nekem lehet-e? M. 72. | *mìnam kìdo karìśkìnì mìlì potɛ* én rokonotok akarok lenni (kedvem van....). WICHM. II. 179. | *Mikal'lalän vožez potėsa, odėgzėlän d'ėraz śukkä* Miska megharagudván egyiküknek fejéhez csap. M. 88. | *mìnam ginɛ ug ku'lì, d'źėtś kalìkioslen no kulɛ* nekem nem kell (élnem), a jó embereknek kell. WICHM. I. d. 459. | *ut'ämedlän, vordämedlän kuläez-ik ovol* ellátásodnak, eltartásodnak nincsen kívánni valója (tkp. kellője). M. d. 109.*)

Vö. zürjén: *rutśjaslön em gujas* a rókáknak barlangjaik vannak. WIED. 117. | *omöl' kailön omöl' silöm* rossz madárnak rossz az éneke. U. o. | *nilán völəm nəl-pián* sie hatten ein Töchterchen. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 37. || finn: *on hiirellä useampiakin reikiä* az egérnek több lyuka is van. BUD. Fny. 101. | *pojalla on mustat silmät* a fiúnak fekete szeme van. U. o. || Hasonló jelentésfejlődés a magyarban is van. L. SIMONYI, MHat. I. 235.

b) Genitivus.

A legtöbb esetben a genitivus ragja.

A jelentésfejlődést talán a következő példákkal világosíthatjuk meg: *til'ad todadi vań medam?* eszetekben van-e ez (gondoltok-e rá)? WICHM. I. d. 159. (Kétféleképpen értelmezhető: nektek eszetekben van-e? és [a ti] eszetekben van-e ez?) | *mìnam ośäm kunoä ton ovol* nem vagy te az én hívott vendégem. M. d. 185. (Nekem nem vagy vendégem, nem vagy az én vendégem.) | *kìśnoedlän virìz tìros luoz* feleségednek sok lesz a vére. M. bab. 106. | *sokì ad'amilän ńań tuž udaltoz vìläm* akkor az embernek gabonája igen (dúsan) termett volt. M. 53. | *so kuuem kiśnouen kil'em odig niuiz* a meghalt

*) Vö. rendesen allativusszal: *kulä lüäm-dėr äksejlė* bizonyára kellek a császárnak. M. d. 10.

asszonynak hátramaradt egy leánya. WICHM. II. 70. | *viẑiu̯in kuu̯em murt vań aľi m i̯ n a m* ich habe hier (nálam, nekem) im Raume unter der Diele einen toten Menschen. U. o. II. 82.

Példák a rendes használatra:

v i ź t ä m l ä n ńuńjosìz ǯus-ulä učkìľľam-no pop-jìr pä otìn kìľľä a bolondnak bátyjai a pad alá néztek és a papfej csakugyan ottan fekszik. M. 109. | *Vu-m u r t l ä n kìšnoez vıśä vìlām* a *Vu-murt* felesége betegeskedik vala. M. 114. | *m i ľ a m a g a i l e n kisii̯az azveśen zarńi źiŋgi̯rtoz* a mi bátyánk zsebében ezüst és arany csörög. WICHM. I. d. 199. | *t ì n a d kwaraed badǯin, m i ľ a m m u m ì m ì l ä n kwaraez piči* a te hangod nagy, a mi anyánknak hangja kicsiny. M. 118. || Elég gyakori az az eset is, hogy a birtokot jelölő szóhoz nem tesznek birtokos személyragot, pl. *ǯ a ǯ ä g l ä n mìlkìd vu vìlìn, v o r g o r o n l ä n mìlkìd vań-bur vìlìn* a lúdnak gondolata a vízen, a legénynek gondolata a vagyonon. M. d. 193. *a).* | *n ı̯ l l e n mı̯lkı̯d pi vı̯lı̯n, p i l e n mı̯lkı̯d nı̯l vı̯lı̯n* a leány gondolata a legényen, a legény gondolata a leányon. WICHM. I. d. 474. | *gužem-n ė n a l l ä n nėnal küź* nyári napnak nappalja hosszú. M. d. 71. | *a č m ä l ä n korkan olo-mar aďami-zìŋ vań* a mi házunkban valami emberszag van. M. 71. | *m i ľ a m valjos savraśko* a mi lovaink világosbarnák. M. d. 111. | *m ė n a m anakaj tuž vitä* az én anyuskám nagyon vár. M. d. 196.

Harmadik személyű, több birtokost jelölő alakok mellett a birtok is többesszámú személyragot kap; pl.:

p e r e ś j o s l ä n veramzì az öregeknek mondásai (helyesebben: az öregeknek mondása; tkp. az öreg. mondásuk). M. 189. | *v a l j o s ì d l ä n iźnäsjossì puniśkizì-kä* ha lovaidnak sörényei (tkp. sörényeik) összegöndörödnek. M. bab. 3. | *urt-mort n ė l-j o s l ä n danzė koškäm Kuzonä* a votják leányoknak híre (hírük) eljut Kázánba. M. d. 265. | *. . . p e r e ś j o s l e n pizı̯* . . . az öregek fia. WICHM. II. 135. | *n i̯ u̯ ľ o s l e n kamäľizi̯ źiŋgi̯rtoz* a leányok *kamaľi*-ékessége csörög. U. o. I. d. 127. | *s o o s l e n śur-jiu̯azi̯ tuž baďďźi̯n izzi̯ vań* an der Stelle, wo ihr Fluss entspringt, ist ein sehr grosser Stein. U. o. II. 89. || Gyűjtőnév mellett egyes- és többesszám is állhat, pl. *ud-murt k a l ì k l ä n koťkudìzleś ǯeč, kužmo bakatìrjossì Kalmäz-vìlìn ulìľľam* a votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmäz mellékén laktak. M. 61. | *udmurt k å u̯ i̯ k l e n vaškåu̯a di̯rja jadijosi̯z vi̯u̯em* hajdani időben a votják népnek hősei voltak. WICHM. II. 99. | *ǯuč k a l ì k l ä n tatčì lìktämezleś aźlo* az orosz népnek idejötte előtt. M. 61.

Mint mostanáig felhozott példáinkból kitűnik, a *-län* ragos szó rendesen megelőzi a birtokot jelölő szót. De néha követi is. Pl.:

kusı̯lez s o l e n kijalťškε bilincsei lepattannak. WICHM. II.

165. | *šedɛ so pallanpal keturdeskîz* *j u l t o š e z l e n* *kut* észreveszi, hogy társának bal oldala nedves. U. o. 119. | *so·bîrɛ so vedunen šaitanen koško ńi gurtaz so vedun-* *m u r t l e n* azután a varázsló és a sátán a varázsló házába megy. U. o. I. büv. 36. | *nîlî — pɛ —* *m î n a m* *potši na* a leányom még kicsiny. U. o. II. 180.

Vö. zürjén: *kor voas köžain* *k e r k a l ö n* ha a ház ura jön. Wied. 117. | *te kö* *j e n l ö n* *pi* ha te isten fia vagy. U. o. | *sijö* *p ó p l a n* *nəljéis nótəmaś úzjalnə* sie wurde von den Töchtern des Geistlichen geführt, Erdbeeren zu pflücken. Genetz, SUS. Aik. XV, 1. 37.

Genit. partitivus értelmében is használatos. Pl.:

pukšimi *v å u l e n* *džétšiosaz* a legjobb lovakra ültünk (a lovak legjobbjaira). Wichm. I. d. 172. | *odigez viuem* *s o u e n* *vištem* egyikük (közülük az egyik) bolond volt. U. o. II. 78. | *odigez* *s o o s l e n* *pileš viuem* egyikük kopaszfejű volt. U. o. II. 65. | *kuiń* *š u r e s l e n*, *kuttiz liktem, o·ti međ koškoz* a melyikén a három útnak jött, azon távozzék. U. o. I. büv. 11. *a)*.

A *-län* rag a magyar *-é* nomen possessi-képzőnek is megfelelhet. Pl.:

ta kišät mînam *s u r z î l ä n-ug* hiszen ez a kendő az én húgomé. M. 71. | *ištop vinää* *m î n a m* enyém az üveg pálinka. M. 142. | *k i ń l ä n* *so?* kié az? M. d. 160. | *ńurjaškom; kiń kińä vormoz, ukšo* *s o l ä n* birkózzunk; a ki a másikat legyőzi, azé a pénz. M. 91.*) || *ud-murtlän vəšaškonez koť-* *k i n l ä n l e š* *badžin* a votjáknak imádsága bárkiénél nagyobb. M. 66. | *minam korka jiuutim miskiuànî no luɛ* *t i n a d e t i* *ug lu·-ug* az én házam tetején végigcsúszni is lehet, a tiéden bizony nem lehet. Wichm. II. 108.

Fokos Dávid.

---

*) Vö. az allativus *-lî* ragjával is: *veś mar-kä žečezburez vîlăm gorod-kužolän šundi-ämes-* *p i l î* *luäm* a mi jószága csak volt a város urának, mind a nap sógoráé lett. M. 72.

Ismertetések és bírálatok.

Le Monde Oriental. Archives pour l'històire et l'ethnographie, les langues et littératures, religions et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie — publiées par K. F. Johansson, K. B. Wiklund, J. A. Lundell, K. V. Zetterstéen. Vol. I. Fasc. 1. in 8° p. 86. Uppsala, Akadem. Bokhandeln, 1906. Prix du volume (env. 256 p.) 8 Kr., 9 Mk.

E füzettel egy a modern nyelvtudomány színvonalán álló új folyóirat indul meg, a melyben a szerkesztők a skandináv országok és a külföld specialistáinak közreműködésével a czímben megjelölt körből szaktanulmányokat s más, részint a nagyközönségnek, részint a közelebb álló szakköröknek való kivonatos és tájékoztató czikkeket akarnak nyújtani. A czikkek valamelyik skandináv v. franczia, angol, német nyelven jelennek meg; a svéd, dán és norvég nyelvű czikkeket franczia, angol vagy német kivonat kiséri. Az 1. füzet tartalma: A. Christensen, Un traité de métaphysique de ʿOmar Hayyām. J. Charpentier, Zur indischen Wortforschung. Etymologische und exegetische beiträge. K. B. Wiklund, Finnisch-ugrisch und indogermanisch. K. V. Zetterstéen, Ibn Saʿd ock hans arbete Kitâb eṭ-Ṭabagât el-Kebîr (angol nyelvű tartalmi kivonattal). E. A. Meyer, Der musikalische wortakzent im japanischen.

A többi czikk ismertetését másoknak, illetőleg másokra hagyva, ezúttal csak Wiklund czikkével szándékozom behatóbban foglalkozni.

N. Anderson 1879-ben megjelent «Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen» cz. munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a finnugorok és az indoeurópaiak nyelvi rokonsága idővel teljes bizonyossággal ki lesz mutatható. Etymologiai egyeztetései nagy részben elhibázottak ugyan, mert a mennyiben valóban van valami összefüggés, ez átvételen alapul (így a finn *kirves* «fejsze» bizonyosan < litv. *kìrvis*), ellenben nagybecsűek az ő morphologiai egyeztetései, a melyek minden kritikát kiállottak s a melyeknek alapján Sweet «History of language» cz. művecskéjében nagy hévvel, de nem mindenütt egyforma biztossággal tör lándzsát a

finnugor és az idg. nyelvek eredeti rokonsága mellett. Föltevésének korolláriuma az, hogy a többi ú. n. ural-altaji nyelvek is, talán a japán is, rokonai az idg. nyelveknek, a mely nézetét újabban HOLGER PEDERSEN dán tudós is osztja. Ez az egész föltevés a finnugor táborban nem igen talált rokon-zenves fogadtatásra; mivel azonban újra meg újra fölmerül, hozzá kell fogni a megoldásához, már a mennyire ez ma lehetséges. A probléma természetesen az indogermanistákat is érdekli, s ezen érdeklődés felkeltésére és fokozására szükséges az eddigi tényeket és bizonyítékokat a modern finnugor nyelvtudomány követelte módosításokkal s néhány új eset és szempont érvényesítésével összefoglalni.

Az ural-altaji nyelvek szerkezete. STEINTHAL felosztása szerint vannak «formsprachen» (a minők az idg. nyelvek) és «formlose sprachen» (a melyek közé az ural altaji nyelvcsoport tartozik). Hosszú vita után kitűnt, hogy ez a «formlosigkeit» üres frázis.

Kétségkívül úgy van. Ennek az ú. n. «lélektani» osztályozásnak az alapja sokkal titokzatosabb, hogysem rá építeni lehetne; nyelvtörténeti szempontból különben is használhatatlan, mert hiszen «formsprache» a kínai is, a melynek azért semmi köze az idg.-hoz, és ragozó «formlose sprache» a bantu is, a nélkül hogy az ural-altaji csoporttal összefüggne. Éppen olyan értéktelen az alább többször érintett «morphologiai» osztályozás, a melynek értelmében az uralaltaji az «agglutináló», az idg. a «flexiós» nyelvek közé tartozik, mert ez sincs tekintettel a materiális rokonságra, a nyelvek történeti összefüggésére és fejlődésére; «agglutinatio» és «flexio» között különben in principio semmi különbség sincs, mert a «flexiós» nyelvek állítólagos charakteristikona, «a gyökér belső elváltozása», bizonyosan másodlagos fejlemény. Azonkívül a modern finn is a «flexiós» nyelvek közé sorolandó (SWEET, Hist. of language 63. HIRT, Die Indogermanen 70). Végül: két nyelv v. nyelvcsoport structura tekintetében azonos lehet, a nélkül hogy genealogiai összefüggésben volna egymással: a sémi pl. «flexiós», mint az idg., de ezen az alapon senki sem merné a két csoport rokonságát vitatni. Megfordítva: egy és ugyanazon nyelvcsoport tagjai idők folyamán annyira eltérő módon fejlődhetnek, hogy egészen más morphologiai kategóriába kellene őket sorozni: így szerkezet szempontjából a mai angol közelebb áll az «izoláló» kínaihoz, mint a «flexiós» idg.-hoz (HIRT, Idg. 89) s szakértők szerint az egytagú és flexio nélkül való kínai valamikor többtagú és flexiós nyelv volt (SÜTTERLIN, Wesen der sprachlichen Gebilde 7. DELBRÜCK, Grundfragen 47). Formális elvekből tehát genealógiai összefüggés tekintetében természetszerűleg semmi sem következhetik, sem pro, sem contra. Ha tehát «formlos» volna is az ural-altaji nyelvcsoport, azért még

mindíg lehetne az idg.-nak rokona; de csak azért, mert «formsprache», nem kell vele szükségkép összefüggésben lennie.

Hangrendi illeszkedés (magánhangzó-harmónia). Az ural-altaji nyelvek összetartozásának egyik legfőbb bizonyítéka mindig a hangrendi illeszkedés volt, a melyről föltették, hogy mindezen nyelvekben megvan s hogy grammatikai formaképző eszköz, a voltaképpeni szóegység megteremtője. Valósággal azonban nem egyéb, mint tisztán hangfiziológiai folyamat, a mely később bizonyos grammatikai szerephez jutott, s nem is valami különösen jellemző vonásuk e nyelveknek, mert néhol, pl. a lappban, a permi nyelvekben és az osztjákban, nyoma sincs, másutt pedig, a hol manapság megvan, pl. a finnben, korábban nem volt annyira kifejlődve (még ma is: *elo* [nem: **elö*] «élet», *elukka* [nem: **elykkä*] «barom»). Ezért könnyen meglehet, hogy ez a fonétikai jelenség, legalább finnugor területen, csak e nyelvek külön életében lépett föl; az meg éppen bizonyos, hogy mint általános fonétikai tünemény a finnugor és idg. nyelvek rokonsága ellen bizonyítékul föl nem használható.

A magánhangzó-harmónia lényegében előreható hasonulás. Az idg.-ban ugyan a hátraható hangzóhasonulás a túlnyomó, de az előreható hasonulás is előfordul, s természetesen mind a kettő másodlagos fejlemény. A föntebbiek alapján az lehet a finnugorban is. Az persze nem igen valószínű, hogy az egyes nyelvekben függetlenül fejlődött ki. Nem lehetne-e török hatásra gondolni, a mely finnugor területre jutva lassankint elgyöngült? Bármint legyen, igen valószínű, hogy a hangrendi illeszkedés az idg. rokonság fölvételének nem akadálya.

Hangsúly. Misteli szerint az idg. hangsúly «a szóegység érzéki hordozója», noha helye nem annyira grammatikai, mint hang-mechanikai viszonyoktól függ. Az ural-altaji ellenben mindig a legelül álló gyökérnek juttatja a hangsúlyt s csakis materialiter, a tartalom feltüntetésére használja, az alaki elemeket pedig lehetőleg csonkítatlanul a gyökér után sorakoztatja s a szóegység megteremtésére a hangzóhasonulás tökéletlen eszközéhez folyamodik. Igazolatlan állítások. Az ősi «ural-altaji» hangsúly helye ma még teljesen ismeretlen: a török nyelvekben a főhangsúly az utolsó szótagon van, a finnugor nyelvek közül csak a finn, lapp és magyar hangsúlyozza rendszerint a gyökér-szótagot stb. Másrészt kétségtelen, hogy az «ural-altaji» hangsúly is «a szóegység érzéki hordozója» volt, s a lehetőleg csonkítatlan alaki elemeknek a magánhangzó-harmónián alapuló laza agglutinálása minden bizonyíték híjával van s nem sokkal több fantasztikus meséénél.

Bármint álljon a hangsúly dolga a mai finnugor nyelvekben, a mai viszonyokból az ősállapotokra következtetni lehetetlen. Az idg. nyelvek terén legalább valóságos hangsúly-forradalmak zajlottak le: a zenei accentus és a szabad idg. hangsúly pl. az ős-italiaiban exspira-

torikus és az első szótaghoz kötött hangsúlylyá vált; a zenei accentust azonban még az idg. közösség idejében exspiratorikus hangsúlynak kellett megelőznie, a mint ezt a quantitativ ablaut minden kétséget kizáró módon tanusítja; az ős-italiai első szótaghoz kötött hangsúlyt pedig később az utolsóelőtti szótag quantitásához igazodó hangsúly váltotta föl stb. A hangsúly tehát olyan ingadozó tényező, hogy azonosságából rokonságra, külömbözőségéből az ellenkezőre következtetni teljesen jogosulatlan eljárás. Az agglutinatio és a flexio kérdéséről már föntebb volt szó; ismételjük, hogy a morphologiai structura nem lehet következtetések kiindulópontja sem negativ, sem pozitiv irányban.

Fokváltakozás (stufenwechsel). Ez a finn és a lapp nyelvből ismeretes jelenség nem bizonyít az idg. ősrokonság ellen, sőt akkor sem bizonyíthatna, ha valamikor az összes finnugor nyelvekben is megvolt volna, sőt ha finnugor-szamojéd ősidőkből származnék is. Ezt a váltakozást ugyanazon fonétikus viszonyok idézték elő, a melyeknek okozata a VERNER-féle törvény szerint jelentkező ős-germán mássalhangzó-váltakozás.

Eltekintve attól, hogy a finn-lapp fokváltakozás topografiai és kronológiai viszonyai nincsenek egészen tisztázva, maga a párhuzam sem teljesen megnyugtató: a germán mássalhangzó-váltakozás egyesegyedül a főhangsúly helyétől függ (gót *fadar*: idg. *pətḗr*, de gót *brōþar*: idg. *bhrā́tōr*; ófn. *zēh*: ói. *didḗśa*, de *zigum*: ói. *didiśimá*), míg a finn-lapp váltakozásnál azon fordult meg a dolog, hogy nyílt volt-e az utolsó szótag vagy zárt, a mely esetben mellékhangsúlylyal lehetett ellátva (finn *akka* «öreg asszony», de *akat* «öreg asszonyok», *tupa* «szoba», de *tuvassa* «szobában»). Ha ez a párhuzam nem állná meg a helyét, más támaszték után kellene nézni, mert e jelenség sokkal idegenszerűbb, hogysem egy «általános fonétikai törvény» hatása lehetne. Ennek ellenére másodlagos fejleménynek látszik.

Apophonia (ablaut). Mióta az idg. ablaut már nem «belső flexio», a finnugor nyelvekkel való rokonság ellen föl nem hozható; jelenségei általános, bár részben még homályos fonétikai folyamatokra mennek vissza. Külömben egészen hasonló ablautok, a melyeknek okai még ismeretlenek, a finnugorban is vannak.

Az idg. ablaut (legalább a quantitativ ablaut: abstufung) oka ismeretes: az exspiratorikus hangsúly; ha a finnugor ablaut oka nem ez, illetőleg ismeretlen, a két ablaut aligha lesz «egészen hasonló», s e hitemben GOMBOCZ értekezése és élőszóval nyújtott felvilágosítása sem igen tudott megingatni. Egy másik külömbség az volna, hogy az idg. ablaut a jelentés szolgálatában áll, sőt nem ritkán az egyetlen meg-

külömböztető jegy (gör. λείπειν: λιπεῖν; lat. venit: vēnit; úfn. wir geben: wir gaben). Ez külömben egészen mindegy: az ablaut semmi esetre sem ősidg. jelenség, s így a finnugor és idg. ősrokonság fölvételét éppúgy nem gátolhatja, a mint megfordítva az idg.-sémi ősrokonság elméletét a sémi ablaut nem bizonyíthatja.

Suffixum. Az alaktan terén igen sok az egyezés; van persze külömbség is, de olyasmi, a mi in principio eltérne, aligha. A tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen, a finnugorban, úgy látszik, kizárólag suffixumok segítségével jött létre. Hogy ezek önálló szavakból származtak, az az idg.-ban csak szórványosan volt kimutatható. Éppen így áll a dolog a finnugorban is: korábban azt hitték ugyan, hogy az összes járulékok önálló szavak, a melyek csak lazán vannak a fő szóhoz agglutinálva; ilyesmi azonban voltaképpen csak a magyarban mutatható ki elvétve s csak újabb alakulásokban (vö. *-ben: bennem, -ből: belől* stb.); általában lehetetlen bebizonyítani, hogy egy finnugor suffixum önálló szóból keletkezett. Nyilvánvaló ugyan, hogy pl. a lp. *addam*, f. *annan* «adok» ragja és a *mon*, *minä* személynévmás valamiképpen összefügg, de hogy miképpen, azt éppoly lehetetlen kimutatni, mint pl. azt, hogy a g. δίδωμι ragja a megfelelő idg. névmásnak valamely alakjából keletkezett.

Hogy a tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen suffixumok segítségével ment végbe, az olyan morphogonikus állítás, a mely éppen nem értetődik magától; ennek vizsgálata azonban messze vinne főczélunktól. Mindenesetre ajánlatos mindig szem előtt tartani, hogy a «suffixum» abstractio, mégpedig a legveszedelmesebbek egyike, a mely jogosulatlan képzetek előtt ajtót-kaput tár, miért is kívánatos volna, hogy a használatból egészen kiszoruljon. Hogy miképpen függ össze a sg. 1. *-m* suffixuma a megfelelő személynévmással, az a mi problémánk megoldása szempontjából megint egészen közömbös; ez az összefüggés külömben minden valószínűség szerint csak látszat (l. alább).

Præfixum. Használata a finnugorban késői keletű és ritka. A magyarban előforduló adverbium + verbum típus «nem valódi» összetétel (vö. *kijár: nem jár ki*). A lívben lett præpositiós összetételek vannak, pl. *ap-tagg* «beschlagen» = lett *ap-kalt*.

Czélunk szempontjából ez mind irrelevans, kivéve talán az utolsó észrevételt (l. alább).

Reduplicatio. A tőképzés és a flexio terén az idg.-ban nagy szerepet játszik. A finnugorban meglehetősen közönséges a szó kettőzés (pl. m. *sitteg-suttog, tarka-barka*), de sohasem eszköze a ragozásnak vagy a tulajdonképpeni szóképzésnek. A részleges reduplicatióra

csak olyan intenziv képzések szolgálnak példákul, mint finn *typö-tyhjä, täpö-täysi, ypö-yksinään* «egészen üres, tele, egyedül». Ilyesmi a török nyelvekben is van. A külömbség tehát az idg. és finnugor nyelvek között nem elvi, csak fokozati: a reduplicatio az idg.-ban a fejlődésnek magasabb fokán áll.

Az idg. részleges reduplicatio «fokozati» külömbsége ugyan igen lényeges külömbség, főleg mert azonkívül a szó- és paradigma-képzés szolgálatában jelentkezik; ez azonban még nem szükségképpen akadálya az ősrokonság fölvételének, mert az idg. és a finnugor nyelvcsalád közötti esetleges kapcsolatot igen korai időkre tehetjük, azokra az időkre, a mikor még reduplicatio helyett ennek valószínűleges őse, a szó-ismétlés uralkodott. Mivel viszont a szó-ismétlés külömböző czélok szolgálatában az egész világon el van terjedve (SWEET, i. m. 47. SÜTTERLIN, i. m. 86—87.), magában véve semmiféle genealógiai kapcsolatnak nem bizonyítéka.

Névszói tőképző suffixumok. Alak és jelentés tekintetében hasonló suffixumokat tüntetnek föl a következő kategóriák: 1. nomina actionis: *-m*, *-m* + voc. vö. idg. *-mo-*, *-mā-*, pl. m. *álom*, vog. *ūləm* «álom», f. *kuolema* «halál»: lat. *fumus*, *fama*. — f. *-minen*: vö. idg. *-men-*, pl. f. *meneminen* «menés»: lat. *semen*. — *-n*+voc. vö. idg. *-no-*, *-nā-*, pl. f. *kohina* «zúgás», inf. votj. *minnı*, m. *menni*: lat. *somnus*, gót *itan*. — *-t* v. *-d*+voc. vö. idg. *-tu-*, *-d-*, pl. inf. f. *elää* < **eläǯäk*, lp. *ællet* «élni», osztj. *mendaga*, *mendai* «menni»: lat. *adventus*, ószl. *vražída* «feindschaft». — 2. nomina actoris: *-i*, *-j*, *-j*+voc. vö. idg. *-i̯o-*, *-i̯o-*, pl. m. *játszi*, md. *salaj* «tolvaj», f. *ostaja* «vevő»: ói. *yújyas*, «verbunden», gör. *ἅγιος*. — *-p*, *-b*, *-v*+voc. vö. idg. *-u̯es-*, *-u̯os-*, *-us-*, *-u̯et-*, *u̯ot-*, pl. vog. *minpä*, *mənəp*, f. *menevä* «menő»: ói. *vidvás-* «wissend», gót *weitwods* «zeuge». — 3. adjectiva: *-da* vö. idg. *-to-*, pl. f. *kepeä* < **kepedä*, lp. *gæppad* < **gæppada* «könnyű», m. *hallott*. *várt* (a honnan: *hallottam* stb.; dentalis præteritumok távolabb eső uralaltaji nyelvekben is vannak): lat. *inclutus*, *amatus*. — denominativa: *-ŋ*, *-n*, *-i* < *ńi* vö. idg. *-no-*, *-ĭno-*, *-eino-*, pl. cser. *küän*, md. *kevin* «köves», f. *suolainen* «sós», lp. *guollai* < **guollāńi* «halban bővelkedő»: lat. *aenus*, *faginus*, *divinus*. — superlativa: f. *-ima-*, lp. *-(i)mus* vö. idg. *-m̥mo-*, *-mo-*, pl. f. *pahin* «legrosszabb», lp. *buöremus* «legjobb»: lat. *summus*, *maximus*.

Közöltem az összes kategóriákat (a példákat csak szemelvényesen), hogy az olvasó a hasonlóság fokáról alaposan tájékozódhassék. Itéletet alkotni a dologról igen bajos. Annyi bizonyos, hogy a hasonlóság nem valami szembeötlő. A magánhangzók, mint látjuk, nincsenek (s talán nem is lehetnek) tekintetbe véve, úgyhogy a megfelelés a legjobb esetben csak a mássalhangzókra terjed ki. Ámde puszta mássalhangzók édes-keveset bizonyítanak, mert hiszen az idg.-ban *p* és *b*

kivételével — s még ez is kérdés — bármely mássalhangzó állhat suffixumok élén s ezeknek elvégre valamiféle mássalhangzóval csak kell kezdődniök: a suffixumzáró mássalhangzók szintén nincsenek figyelembe véve (pl. a finnugor *-p*, *-b*, *-v*+voc. suffixummal idg. *-u̯es-*, *-u̯et-* van párhuzamba állítva, holott alak, de jelentés tekintetében is sokkal közelebb állana az egész idg.-ságban elterjedt s rendkívül változatos jelentésű, többek között verbalis adjectivumokat is nagy számban képező *-uo-*: ói. *jīvás*, lat. *vīvos*, ir *bīu bēo*, gót *qius*, litv. *gývas*, ószl. *živъ* «vivus»). Igaz, hogy ezeknek a puszta mássalhangzóknak látszólag ugyanazon jelentéstani értékük van; de a felhozott példák nem éppen és nem mind meggyőzőek: pl. idg. *-io-*, *-i̯o-* nem nomen actorisok képzője, hanem verb. adjectivumokat képez, a melyeknek jelentése jobbára gerundivumi (ói. *yájyas*, gör. *ἅγιος* «venerandus», lat. *eximius* «eximendus»); v. pl. a superlativus suffixuma a finnben és a lappban a sorszámneveknél nem szerepel, az idg.-ban azonban éppen azokon fejlődött ki (BRUGMANN, Grr. II, 1². 163.) stb. Hogy külömböző hanganyagú suffixumok utóbb összeeshettek, az oly ismeretes dolog, hogy példákkal jóformán fölösleges megvilágítani: az idg.-ban pl. a sorszámnevek részben dentalissal vannak karakterizálva (ói. *pañcathas*, av. *puxδō* «quintus», gót *saíhsta*, *niunda* stb.), mint a legtöbb finnugor nyelvben (m. *negyed*, vog. *ńilit* stb.), ahol azonban a «képző» *n*+dentalis lesorvadt maradványa (vö. f. *neljänte-*). A véletlen összeesések sem tartoznak a lehetetlenségek közé; ilyen: hottentotta *gorab* «corvo»: gör. *κόραφος* «valami madár» (cf. *κόραξ*), a mely szavakban a labialis állatnevek charakteristikona (vö. még lat. *columba*, ószl. *golǫbъ* stb.). Vékony lehetőség végül, de nem egészen lehetetlen, hogy egyik-másik finnugor v. idg. suffixum allophyl befolyásnak köszönheti alakját; így lehet, hogy a görögök oly szavaknak, mint *ἐρέβινθος* suffixumát (cf. *ὄροβος*, lat. *ervum*) a præhistorikus autochthon őslakosságtól kölcsönözték (KRETSCHMER, Einl. in die Geschichte der griechischen Sprache, 404. HIRT, Handbuch, 25.); SWEET (i. m. 118.) szerint oly esetekben mint finn *parmas-na* «in (the) bosom» (nom. *parma*) a végső *s* olyan idg. jövevényszók hatása alatt maradt meg, mint *kuningas* «király», *kaunis* «szép». Látnivaló: a talaj nagyon ingatag, a bizonyítás rendkívül nehéz.

Nem. A finnugorban hiányzik. Ez azonban nem lehet bizonyíték az idg. nyelvekkel való rokonság ellen, mert a genus fogalma ezekben másodlagos fejlemény.

Ez igaz. Szépen mutatja ezt pl. az idg. karmadhāraya összetéteI-típus, a melyben t. i. az első tag a másodikkal jelzői, értelmezői v.

hasonló viszonyban van: ha ugyanis az első tagban álló melléknév a második helyen álló névszó jelzője, akkor masc.-neutr. tőformában jelentkezik, még ha a második tag nőnemű is (tehát: *ἀκρόπολις*, nem: **ἀκράπολις*). Megjegyzendő, hogy mivel genus az összes idg. nyelvekben van, hiánya ősnyelvi (ursprachlich), nem alapnyelvi (grundsprachlich) jelenség (az egészhez vö. JACOBI, Compositum und Nebensatz, 1. 3—4., 107—108.). Ez igen fontos kronológiai mozzanat: ha t. i. a finnugor és idg. nyelvcsaládot genealógiai kapcsolatba akarjuk hozni, összefüggésüket beláthatatlan régi időkből kell kelteznünk, a mikor t. i. a két nyelvcsoportot jellemző, nevezetesen a flexiós sajátságok még nem lehettek kifejlődve. Ennek pedig az volna a korolláriuma, hogy az esetleges ősrégi egyezéseknek csaknem kizárólag lexikális jellegűeknek kell lenniük, — oly következtetés, a melyet a flexio vizsgálata, a mint azonnal meglátjuk, megerősít.

Declinatio. Mind a két nyelvcsaládban ragokkal történik. A többes és a csak szórványosan előforduló kettős szám jelei a tő és az esetragok között állanak, mely utóbbiak általában minden számban azonosak. A finnugor nyelvek jellemző vonása a helyhatározó esetek nagy száma. Az alanyeset maga a tő minden rag nélkül: f. *kala*, mint lat. *mater*, *equa*. A genitivusnak állítólag nem volt ragja. Egyes finnugor nyelvekben azonban *-n* a genitivus ragja (lp. *guole* < **guolān*, f. *kalan*, md. *kaloń*, cser. *kolon*), a mely a szamojédban (kamassin *kolan*) is előfordulván okvetetlenül ősrégi s eredetileg *-n-* képzős adj. possessivum volt, a mit idg. analógiák is megerősítenek. Tulajdonképpeni dativus H. WINKLER szerint a finnugor nyelvekben nem volt: a mai dativus-féle alakok általános jelentésű helyhat. esetből fejlődtek ki. Ez az állítás azonban bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevés: a dativus kimutathatólag kisebb-nagyobb kiterjedésben úgy is szerepel, mint az érdek elvont esete, a melynek legrégibb alakja mai ismereteink szerint ős-lapp *-ńi* (lp. *mućni* «nekem», f. *minun täytyy* «nekem kell», vog. *lone* «lónak»). A tárgyeset ragja ott, a hol még megvan, *-m*, pl. lp. *guöle* < **guolām*, f. *kalan* < **kalam*, cser. *kolom*, vog. *χulme* «a halat», kamaszin-szamojéd *kolam*: lat. *lupum*, *equam*.

Ezek bizony olyan viszonyok, a melyek az ősrokonság felvételének nem igen kedveznek. A kettős szám az idg.-ban alaki szempontból ragtalan egyesszámi képzés (HIRT. Hb. 216. STREITBERG, Urgerm. Gramm. 225. BRUGMANN, Kvgl Gr. 387.). A többes szám jele a szó végén áll (nom. *-es*, acc. *-ns*, dat. *-bhjos*, *-mos*, instr. *-ais*, *-bhis*, *-mis*; a loc. *-su*, *-si* és gen. *-ōm̃* egészen talányos); az egyes- és a többesszámi esetragok részben csak értelembeli kisiklások fölvételével azonosíthatók (pl. instr. pl. *-ais* csak azzal a föltevéssel, hogy többesített dat. sg.), részben sehogy (pl. gen. sg. *-so*, *-sjo*, *-s*: plur. *-ōm̃*, loc. sg. *-i*: pl. *-si*, *-su*). Az idg. esetek alapjelentése az uralkodó felfogás sze-

rint túlnyomólag nem helyhatározói, hanem elvont (Delbrück, Vergl. Syntax I, 181. s köv. l. Brugmann, Kvgl Gr. 417. s köv. l.). Az idg. és a finnugor esetragok közt alig van valami egyezés. W. legalább csak kettőre utal, ezek: az ablativus (idg. *-ēd, ōd:* finnugor *-ta, -ʒa,* pl. lat. *rectē*(d), *lupō*(d): lp. *ålkot* < **ålkūda,* f. *ulkoa* < **ulkoʒa* «kívülről», md. *tolgada* «tolltól», szam. *fuada* «hátulról» stb.) és a tárgyeset (idg. *-m:* finnugor *-m*). Sweet (i. m. 118.) szerint ugyan az idg. nominativus *s* suffixuma nem egyéb, mint az egyes finnugor nyelvekben határozott articulus szerepét játszó *-sa, -s* rag, s Uhlenbeck szerint is azonos a *so* mutató névmással; de ez a Bopp-féle felfogás ma valószínűtlenebb, mint valaha, s az azonosításnak a functio külömbözősége sehogy sem kedvez. A többi ragok (gen., dat, instr.) terén teljes a disharmonia. Ily körülmények között csak egyetlen menekvés van: az a föltevés, hogy az ősrokonság abból az időből datálódik, a melyben a declinatio még csak a kialakulás stádiumában volt. Ezt az állapotot nem olyan nehéz nagy vonásokban rekonstruálni vagy legalább elképzelni. Jacobi (i. m. 1. és köv. l.) az összetételek mondattani viszonyainak vizsgálata alapján arra az igen valószínű eredményre jutott, hogy a nominativus, genitivus és accusativus híjával voltak a hangbeli exponensnek s csak helyzetük által jutottak mondatbeli szerepükhöz. A nominativus és a genitivus még később is, a mikor már raggal ellátva jelennek meg, csak hangsúly tekintetében külömböztek (vö. N. van Wijk, Der nominale Genetiv singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ): prótoidg. nom. *dejéwes:* gen. *dejewés* = idg. nom. *djēus:* gen. *diwós* = gör. nom. *Ζεύς:* gen. *ΔιϝόϚ.* Legújabban Hirt (IF. XVII, 36. és köv. l.) meglehetős sikerrel vállalkozott annak kimutatására, hogy a casus indefinitus (= basis) mellett jelentkező csekély számú esetek közül egy *s* jelű mint nom., gen. és abl. sg., egy *m* jelű mint acc., instr. és dat.-abl. plur. szerepelt, s ezt a két casust Uhlenbeck (IF. XII, 270.) activusával és passivusával azonosítja. Semmi sem áll tehát annak a feltevésnek útjában, hogy az idg. nyelvekben — s miért ne a finnugorban is és egyáltalában mindenütt? — valamikor semmiféle «declinatio» sem volt. E szempontból nézve a dolgot, abban, hogy a finnugor és idg. declinatio terén oly kevés az egyezés, semmi meglepő nem volna. A mi pedig a jelentést illeti, föltétlenül bizonyos, hogy az idg. esetek hosszú fejlődés útján jutottak jelentésükhöz. Hogy mi lappang a manapság még megállapítható túlnyomóan elvont «alapjelentések» mögött, azt jóformán nem is sejthetjük. Hogy elvont esetek valami kézzelfogható, szemléleti — s mért ne helyi? — viszonyok kifejezésére használt eseteken alapulnak, az csak nem olyan hihetetlen (vö. Sütterlin példáit: i. m.

102—3.). A dativusnak helyi alapjelentése, a mely ellen W. annyira harczol, egyenesen valószínű (HIRT, IF. XVII, 47.), s a dativus és locativus ablaut szempontjából csak az idg. alapnyelvben kezdett egymástól külömbözni (prótoidg. dat. *pāteraí:* loc. *pātérai* = idg. dat. *pətraí:* loc. *pətéri* = ói. dat. *pitrḗ:* loc. *pitári*). E hosszú beszédnek kurta értelme az volna, hogy az esetleges ősrokonságnak a declinatio terén nincs akadálya — újra negativ eredmény tehát, de pozitívabb természetű kijelentést a fönnforgó körülmények között s az alább méltatandó nehézségek folytán nem lehet koczkáztatni.

Számnevek. Ezen a téren csak bizonytalan és jelentéktelen egyezések vannak; ez azonban nem bizonyít az esetleges idg. rokonság ellen, mivel a finnugor nyelvekkel kétségtelenül rokon szamojéd nyelvekben is egészen mások a számnevek.

A tény mégis megdöbbentő, a magyarázat nem kevésbbé. A számnevek külömben éppen a legeredetibb szókészlethez tartoznak: oly egyezés mint *dvā́u* és *two* minden tér- és időbeli távolság és minden történeti emlék hiánya daczára hangos hirdetője az ősrégi indo-árja és a modern angol nyelv egykori azonosságának. Hogyan hidaljuk át ezt a tátongó űrt a finnugor és az idg. között? Azt mondjuk talán, hogy a közös ős-nyelvben még nem voltak számnevek? Milyen koldús-szegény lehetett akkor ez az ős-nyelv a közösség idején! A magasabb számok persze sok vad népnél hiányoznak (HÖRNES, Urgesch. 20.): így egyes északafrikai néger nyelvekben a tizesek az arabsból vannak átvéve (SÜTTERLIN, i. m. 84.), sőt az idg. tizes számrendszer is babyloni befolyáson alapuló tizenkettes és hatvanas rendszerek által van áttörve (ófn. *einlif* «11», *zwelif* «12», de: *drīzehan;* ói. *pañcāśát* «50», de: *ṣaṣṭíṣ* «60» stb. vö. SCHRADER, Reall. s. v. Zahlen); a legalsó számjegyek azonban sehol sem hiányoznak. Ha tehát ezek sem közösek a két nyelvcsaládban, akkor nem tudom, micsoda megfeleléseket akarunk bennük találni. Ha valahol, itt merül föl az a gyanú, hogy minden egyéb «közösség» is csak átvétel: a finnugor népek sok mindent vettek át az idg.-ból, csak számneveket nem, mert erre nem volt szükségük. Ha ebben megnyugodni nem akarunk, az «ősrokonság» alább adandó értelmezéséhez kell folyamodnunk, a melylyel a szamojéd számnevek dolgát is el lehet intézni. Ha ez sem tetszik, akkor nincs segítség, — non liquet.

Névmások. Sok névmás a finnugor nyelvekben és az idg.-ban egyforman kezdődik, pl. f. *minä* «én»: idg. **eme-*, **me-;* f. *sinä* < **tinä* «te»: idg. **teu̯e-*, **tu̯e-*, **te;* f. *hän* < **sän* «ő», *tämä* «ez»: idg. **so*, **sā*, **to-;* f. *ken*, *kuka* «ki»: idg. **qᵘo-*, **qᵘi-*, **qᵘu-;* f. *joka* «a ki»: idg. *i̯o-*

De miért ne lehetne itt árja, germán és balto-szláv hatásokra gondolni, esetleg idg. alapnyelvi befolyásokra? Vegyük csak szemügyre a következő párhuzamokat: f. *minä:* gen. av. *mana*, gót *meina*, ószl. *mene* (a nom. és gen. viszonyát illetőleg vö. óp. gen. *mana* = újp. *man* «ich»; Horn, Neupers. Schriftsprache 117.); f. *sinä* < **tinä:* gen. gót *þeina;* f. *hän:* óizl. *hann* «er», *hon* «sie»; f. *ken*, votj. *kin:* acc. masc. neutr. av. *kəm*, nom. acc. neutr. ói. *kím* (egészen ilyen: lp. *tam:* ói. *tám*); f. *kuka:* litv. *kõks* «wie beschaffen?», ószl. *kakъ* «qualis?»; f. *joka:* litv. *jõks* «irgend welcher», ószl. *jakъ* «qualis» (indef. relat.). A felsorolt párhuzamok túlnyomó részben rendkívül jellemző és elszigetelt speciális képzések, úgy hogy az átvétel jóformán bizonyos, annyival inkább, mert a hasonlóság az egész szótestre kiterjed. Íme egy ilyen párhuzam részletes elemzése: Sweet (i. m. 120.) azt állítja, hogy f. partit. sg. *tätä* és gót *þata* azonosítandó; igaza lehet, de nem abban az értelemben, a melyben ő gondolja: a mutató névmás neutrumának alapalakja ugyanis mindenütt **tod:* ói. *tád*, gör. *τό(δ)*, lat. *is-tud* < **is-tod* stb., s ugyanerre az alapalakra mennek vissza az összes germán alakok is: óizl. *þat*, ófn. *daȥ* stb., az egyetlen gót *þata* kivételével. a melynek végső magánhangzója speciális gót jelenség (Streitberg, i. m. 272. Brugmann, Kvgl Gr. 465.); a finn *tätä* tehát csak gót átvétel lehet.

Conjugatio. Korábban azt hitték, hogy e téren az ellentét a két nyelvcsalád között áthidalhatatlan, hogy a finnugor igealakok kizárólag névszói képzések, a melyeknek a tisztán finit idg. igealakokhoz semmi közük. Igaz, hogy igen sok finnugor finit igealak voltaképpen participium: f. *he antavat* «ők adnak» eredetileg valószínűleg a. m. «ők adók», lp. *mi addep* talán a. m. «mi adók», s ezek az alakok egészen olyanfélék, mint az orosz *my dali* «wir (haben) gegeben». Vannak azonban tisztán finit alakok is, a melyekben a személyrag nyilvánvalóan összefügg a személynévmással, de persze nem úgy, hogy azonos volna a megfelelő birtokos személyraggal, a mely esetben megint csak névszói alakkal volna dolgunk. Ilyen tisztán finit alak f. *elän* < **eläm*, a melynek **-m* végzete egészen más, mint a **-mi* birtokos személyrag, s ebből nem keletkezhetett; éppen így viszonylik egymáshoz *elät* «élsz» és *elämäsi* < **elämäti* «életed», *elämme* «élünk» és *elämämme* «életünk», *elätte* «éltek» és *elämänne* «életetek». E f. igealakoknak megfelelnek az idg.-ban olyanok, mint gör. *δίδω-μι*, *δίδο-μεν*, *δίδο-τε*. Kettőzött és augmentált alakok a finnugorban nincsenek, az idg.-ban viszont az infinitivusi és participiumi szerkezetek száma kevesebb. Általában: az idg. verbum finit irányban fejlődött ki erősebben, a finnugor verbum inkább nominalis irányban. Ennek daczára közös tőből hajthattak.

Minden az igére vonatkozó elemzésnek csak az a föltevés lehet

a sarkpontja, hogy a névszó a prius, az ige a posterius, illetőleg hogy névszó és ige között külömbség eredetileg nem volt. Az idg. ige viszonyainak vizsgálata szép számmal mutathat föl olyan finit igealakokat, a melyek névszói eredetűek; ilyenek pl. imperat. sg. 2. **aĝé* = voc. sg. **aĝé*; lat. med. pl. 2. *daminī*: inf. ói. *dāmanē*, gör. *δόμεναι*; imperat. aor. med. sg. 2. gör. *δεῖξαι* = inf. aor. act. *δεῖξαι*; bizonyos plur. 3. szem. igealakok és participiumok szemmel láthatóan összefüggnek, így: **é-bheront* (ói. *ábharan*, gör. *ἔφερον*) és **bheront-* (ói. *bharant-*, gör. *φεροντ-*), éppen így med. 3. sg. **e-dhətó* (ói. *ádhita*, gör. *ἔθετο*) és pp. *dhətó* (ói. *hitá-*, gör. *θετό-*) stb. Ezen az alapon tovább építve s Wundt (Völkerpsychologie I. 2, 133.) nyomán tovább haladva Hirt (Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen. IF. XVII, 64. és köv. l.) arra az eredményre jutott, hogy az idg. igerendszer teljesen névszói eredetű; föltevésének részletei lehetnek egyben-másban kétesek vagy vakmerőek, de alapgondolata visszautasíthatatlan. E szerint nincs miért megütődni azon, hogy a finnugor finit formák személyragjai esetleg azonosak a megfelelő birt. személyraggal. Hogy külömben pronomen (illetőleg: suffixum) possessivum vagy personale van-e a játékban, az egészen alárendelt kérdés (vö. Sütterlin, i. m. 81. 129—130.); nagyobb baj ennél az, hogy az idg. személyragoknak bármiféle névmási eredete valószínűleg a mesék országába való: így pl. az idg. sg. 2. **bheres*, **bheresi* vagy plur. 1. **ₑsmés*, **bhéromos* igealakokat semmiféle fonétikai mesterkedés sem hozhatja össze a megfelelő személyű pers. vagy poss. raggal. Ebben az irányban nem hatolhatván előre egyelőre csak azt vizsgálhatjuk, vajjon csakugyan összefüggnek-e az idg. és finnugor személyragok. Bajosan: a sg. 2. például a finnugorban explosivával, az idg.-ban sziszegővel van karakterizálva; a finnugor plur. 1. és 2. minden látszat szerint *k*-val többesített sg. 1. és 2.; az idg.-ban ebből semmi sincs: a plur. 1. *-mos* ragjánál (pl. lat. *īmus*,ószl. *jesmъ* etc.) még lehetne legalább arra gondolni, hogy *s*-szel többesített sg. (noha ez a föltevés tekintettel oly alakokra mint ói. *smási*, *ábharāma*, gör. *φέρομεν* stb. oly valószínűtlen, a milyen csak lehet), de a plur. 2. *-te* ragja oly messze áll az idg. sg. 2. ragjától, a milyen közelállónak látszik a finnugor sg. 2. ragjához. A végleges ítélettel azonban mégis várni kell: míg a finnugor személyragok története «megiratlan fejezet», nem lehet ebben a kérdésben véglegesen dönteni, s a legtanácsosabb W. negativ eredményét olyképpen formulázni, hogy a személyragokból ez idő szerint sem támadó-, sem védőfegyvert kovácsolni nem lehet. És éppen oly kevéssé lehet abból, hogy a finnugorban a kettőzött és augmentált alakok hiányoznak. A balto-szlávban meglévő egyetlen finit

perfectum-alak, ószl. *vědě*, valamint az összes participiumok híjával vannak a kettőzésnek, s mivel ez a hiány hangtörvény útján megmagyarázhatatlan, lehetséges, hogy a kettőzés ezekben a nyelvekben nem is állott soha a tempus-képzés szolgálatában. Az augmentumnak nevezett időhatározó adverbium csak az árjában, örményben és görögben jelentkezik világosan, a germánban és a szlávban csak igen kétes nyomai vannak (gót *iddja*, ags. *éode* és oly ószl. imperfectumok mint *nesě-achъ*), egyebütt hiányzik, s tekintve mivoltát kétségtelenül már az ős-idg.-ban is hiányozhatott (BRUGMANN Grr. II. 866. Kvgl Gr. 486.), tehát nem volt a conjugatio integráló része. Ilyetén rendkívül kezdetleges viszonyok megkönnyítik az ősrokonság fölvételét, de a bizonyitást nagyon meg is nehezítik vagy éppen lehetetlenné teszik.

Szóegyezések. Túlnyomó részük átvétel idg. nyelvek régibb és újabb fejlődési korszakaiból. Az átvételeknek legrégibb kimutatható forrása egy régi árja nyelvforma, a melyből igen sok szó jött át, pl. f. *sata*, lp. *čuötte*, md. *śada*, m. *száz* stb. = ói. *śatám*, av. *satəm*. Vannak aztán olyan jövevényszavak, a melyek nyilvánvalóan idg. eredetűek, közvetlen forrásuk azonban nem egészen bizonyos: esetleg egy præ-árja (vorarisch), vagy éppen az ős-idg. nyelv. Ilyen szó pl. f. *mehiläinen* (*h* < *ś*), md. *m'ekś*, *m'eś*, cser. *mükś*, *müχs*, zürj. *muś*, *moś*, votj. *muś*, *müś*, m. *méh*, a melyet már gyakrabban az ói. *makṣ̌as* «fliege, biene», av. *maχšī* «fliege, mücke» szavakkal állítottak össze. SETÄLÄ szerint a szó kiindulópontja egy armeniai v. thrakophryg nyelv volt. Ez azonban földrajzi okokból nem igen lehetséges: inkább valamely ős-idg. nyelvjárásra kell gondolni.

Aligha. Az *ś* eo ipso árja viszonyokra utal, s *makś*° csakis az indo-iráni nyelvekre szorítkozik (UHLENBECK s. v. BARTHOLOMAE, AirWb. s. v.). Mivel továbbá a méhnek idg. közös neve nincs is (SCHRADER, Reall. s. v. Biene), a finnugor szavak ősforrása nem lehet ős-idg., legföllebb ős-árja (urarisch; külömben præ-árja és ős-idg. is igen messze áll egymástól). Hogy azonban ős-idg. jövevényszavak lehetnek a finnugorban, az több mint valószínű.

Más egyezések az ő s r o k o n s á g bizonyítékai. Ezek közé tartozik f. *vesi* < **veti*, md. *v'ed'*, cser. *βüt*, zürj. *va*, votj. *vu*, vog. *vit*, *vüt'*, *wüt'*, *üt'*, m. *víz:* idg. **ved-* (arm. *get*, phryg *βεδυ* etc.), a mely megfelelésre mint a törzsrokonság esetleges bizonyítékára már az óvatos THOMSEN utalt. Átvételről jóformán szó sem lehet, mert a szó az összes szamojéd nyelvekben is előfordul (kamasz. *bü*, osztják-szam. *üt*, *öt*, kondin-jurák *wit* stb.), aztán meg nem is kultúrfogalom hordozója.

Ez a szó kétségkívül a legerősebb argumentumok egyike, valóságos Achilles; de ennek is van sebezhető sarka, a melyre alább uta-

lok rá, egyelőre csak azt jegyezve meg, hogy az előbb tárgyalt *méh* sem kultúrszó.

Hasonló jellegű a «név» fogalmát kifejező szó, a mely szintén minden finnugor és szamojéd nyelvben is megvan: f. *nimi*, zürj.-votj. *ńim*, vog. *näm*, *nam*, osztj. *nem* stb., m. *név*, szamojéd *ńim*, *nim*, *nem* stb. = ói. *nāman-*. gör. *ὄνομα*, lat. *nomen*, ószl. *imę* stb. A *nem-*, *nim-* alaknak megfelelő forma idg. területen nem mutatható ki, a mi szintén az átvétel ellen szól.

Ellenkezőleg: minden az átvétel mellett szól. A szó idg. bázisa **onōmen* (Hirt, Der idg. Ablaut, 311.), a mely ablautjával és suffixumával, valamint általános elterjedésével azt a benyomást kelti, hogy a legősibb idg. szókincsből való. E bázisnak megfelelő forma a finnugor és a szamojéd nyelvterületen nincs, sőt idg. folytatásai közül is hiányoznak azok, a melyekben az első szótag épségben maradt (V^1 **enəmen*: gör. *ὄνομα*, RS **ₑnəmen*: ószl. *imę*); ellenben, igenis, meglelhető az, a melyben az első és utolsó szótag zérusra van redukálva: **nōmn̥* = árja **nāma*. A finnugor *nem-*, *nim-* miatt fölemlítendő még: **nəmen* (gót *namō*, óizl. *nafn* stb.).

A szintén igen elterjedt f. *kala*, lp. *guolle*, md. *kal*, cser. *kol*, vog. *χul*, *k'ul*, m. *hal* stb., szamojéd *kola* stb. szavakkal alak és jelentés tekintetében feltűnően egyezik idg. **(s)qalo-*, **(s)qəlo*: an. *hvalr* «walfisch», mhd. *wels*, ópor. *kalis* «wels», lat. *squalus* «ein grösserer meerfisch».

Az átvétel lehetőségével itt is számolni kell (Schrader, Reall. s. v. Wels).

Ide tartozik aztán f. *koi* «morgendämmerung», lp. *kuöiᵉᵒtēt* «leuchten», zürj. *kya* «helligkeit», vog. *khuj*, *χuj*, *khoj* «morgenröte», m. *hajnal* stb. stb. igen kiterjedt a szamojéd és török nyelvekben is jelentkező rokonsággal; e csoport idg. megfelelője **qoitu-* (ói. *kētúš* «helle, licht». gót *haidus* «art, weise», an. *heið* «klarer himmel», *heiðr* «heiter», ahd. *heitar* stb.).

Idg. **qoitu* formansa Brugmann (Grr. II, 1², 180.) szerint csak *u*; a bázis *t*-je ugyan talán *d*-vel váltakozik (cf. gót *heitō* «hitze», ahd. *heiȥ* «heiss» etc. Uhlenbeck s. v. *cétati*), de azért aligha «suffixalis» jellegű (vö. pl. gör. *κότος* «Groll»: gót *hatis* «Hass» = idg. **k̂ot-* : **k̂od-*), s még ha az volna is, az ősrokonság és az átvétel dilemmája nem volna eldöntve.

A f. *puren* «ich beisse», lp. *borrat* «essen», md. *pořems* «nagen, beissen», cser. *puram* «beissen, kauen», zürj. *purny*, osztj. *porlem*, vog. *puri* «beissen», m. *fúrni* csoporttal, a melynek a szamojédben és törökségben is vannak képviselői, lat. *forāre* stb. áll szemben. Az

alapul szolgáló gyökér jelentése: «mit einem scharfen instrument bearbeiten».

Ezen alapjelentés felvételének az a magyarázata, hogy W. a csoportot a «fúró» finnugor nevével (f. *pura*, osztj. *par*, *por*, cser. *puro* stb.) hozza kapcsolatba; hogy mennyi joggal, azt nem tudom megítélni. A fonétikai viszonyok nem éppen megnyugtatók: a m. *fúr* végső mássalhangzója tudtommal nem eredeti (régebben: *fúl*, ma is: *fulánk*), talán dissimilatorius jelenség (vö. *fúldal*); a mi az idg. összefüggést illeti, a bázis **bher*, **bherā*, **bherēi* (Walde s. v. *ferio*), a mi a finnugor szavak vokalizmusára nézve nem kedvező. A fő azonban az, hogy a fúró kultúreszköz s mint ilyen könnyen kél vándorútra. Hogy szamojéd *pare'* esetleg az osztj. *par*, *por* átvétele, azt maga W. megengedi, s hogy az osztják-szamojéd *pur* nem más mint az orosz *bur* «erd-, bergbohrer» átvétele, azt egyenesen állítja; miért tiltakozik tehát az osztj. *par*, *por* < orosz *bur* ellen? A f. *pura* W. szerint is élénken emlékeztet a svéd *borr*, norv. *bor*, mnd. *bor* szavakra; miért ne lehetne tehát germán jövevényszó, mikor a hasonló jelentésű f. *napa-kaira* sem más, mint egy köz-germán, s hozzá még összetett szó: ahd. *naga-bêr* < **naba-gêr*, agls. *nafo-gár*, an. *nafarr* (Schrader, Reall. s. v. Bohrer)? A viszonyok sokkal homályosabbak és zavarosabbak, semhogy építeni lehetne rájuk.

Már Tomaschek utalt egy «gödör» jelentésű szócsoportra, mely Európában és Ázsiában nagyon el van terjedve; ez a csoport: f. *kuoppa* «grube», lp. *goppe* «aushöhlung», zürj. *göp*, *gu* «grube», votj. *gop* «thal, vertiefung», *gu* «grube, grab», m. *göbe* «wassergrube», *kupa* «vertiefung» stb. E szavak kölcsönös viszonya igen homályos, valamennyien nem tartozhatnak szorosan össze; de minden esetre melléjük sorakozik oszm.-török *koba* «loch, grube, graben», mong. *γaba* «grube». Hasonló csoport az idg.-ban: gör. *γύπη* «erdhöhle, kammer», ószl. *župa* «grab» stb., aztán ói. *kūpas*, gör. *κύπη* «höhle», lat. *cūpa*, kfn. *kopf* «trinkgefäss, kopf»; e gazdag csoport tagjai alak és jelentés tekintetében a finnugor szavakra emlékeztetnek, de ezeknek eredetijei aligha lehetnek. A finnugor csoportban bizonyosan vannak idg. átvételek, de ősrokon megfelelések is.

Az egész bizonyítás ilyenformán meglehetősen határozatlan. Idg. **geup* és **keup* aligha tartozhatik össze; vagy talán csak a finnugor szókezdő *k*: *g* megmagyarázására való? Mit lehetne felhozni azon föltevés ellen, hogy az összes esetekben átvétel forog fönn? Hiszen a bizonyítékok között szereplő kfn. ófn. *kopf* sem más, mint az átvett latin *cuppa*, *cūpa* (Kluge Etwb., Detter Deutsches Wb. s. v. *Kopf*)! Ha W. ezt a kategóriát a neolith lakógödrökkel (wohngrube) akarja összefüggésbe hozni, a dolog érdemében, t. i. a præhistoriai archæolo-

gia szempontjából, igaza lehet, de akkor ez a kategória kultúrszócsoport, a mely az ősrokonság fölvételét még inkább megnehezíti. A mint W. nézetének további támogatására fölhoz, tényleg egészen más valamit bizonyít. W. ugyanis úgy vélekedik, hogy a «kúpalakú, a lakógödör fölé emelt építmény» finnugor neve: f. *kota*, lp. *goatte*, md. *kudo*, cser. *kuδo*, zürj. *-ka*, *-ku*, osztj. *χōt*, m. *ház* — jól ismert dolog az idg.-ban is, vö. *kúṭas*, *kuṭīṣ* «haus, hütte», av. *kata* «graben, haus» vagy pedig an. *kot*, ags. *cot* «kleine hütte». A germán szavak ős-germán alapalakja, **kuta* (KLUGE-LUTZ, Engl. Etym. s. v. *cot*), igen könnyen szolgálhatott átvételek kiindulópontjául. Az árja szavak közül, a melyek a germán szavakkal természetesen nem függhetnek össze, *kuṭīṣ* és társai elesnek, mert prákritikus fejlemények, a melyeknek bázisa **kert* «binden, flechten» (UHLENBECK s. v. WACKERNAGEL, AiGr. I, 169.). A megmaradó av. *kata* tehát nem az idg., hanem az annyiszor konstatált iráni összefüggést bizonyítaná. Hogy melyik fél volt az átvevő, egy perczig sem lehet kétséges. Irán földje ősrégi kultúrközpont: már az árja kultúra is régi semita s még régibb sumír-akkad rétegben gyökerezik; ha már most SWEET (i. m. 124. és köv. l.) nyomán a sumír rokonságra nem akarunk építeni -- a mi ugrás volna a sötétbe — csak az a lehetőség marad hátra, hogy az iráni nyelv volt az átadó.

A «holló» neve finnugor-szamojéd és idg. területen egyforma hangzású: f. *kaarne*, lp. *garanas* stb. jurák-szam. *har(o)na*, vö. gör. *κορώνη*, *κόραξ*, lat. *cornix*, *corvus*.

Az onomatopoetikus befolyás lehetősége folytán, a melyet W. maga is megenged, ez a megfelelés nem sokat bizonyít.

Nem volna nehéz ilyféle megfelelésekből hosszú jegyzéket összeállítani, s még könnyebb lesz majd akkor, ha a szamojéd nyelvek szókincse föl lesz dolgozva. Ellenben a már ma is jól ismert török nyelvektől nem sokat várhatunk: ezek grammatikai és lexikális tekintetben meglehetősen eltérnek az elég szorosan összetartozó finnugor és szamojéd nyelvektől, úgyhogy az összefüggés a nagy ural-altáji nyelvcsalád keleti és nyugati ágai között némileg még problematikus és homályos; lehet, hogy a réseket ma már elveszett nyelvek és népek (pl. a nyugat-szibériai talányos szabirok) töltötték ki. Idg. nyomok azonban a törökségben is vannak, úgyszintén ifjabb-idősebb átvételek is.

E kijelentések értékelését másokra kell bíznom, mert a probléma végképpen kívül esik látókörömön.

Vannak aztán igen nagy számban olyan szavak, a melyeket ószerű hangalkatuk miatt az ősrokon szavak kategóriájába lehetne

sorolni, a melyek azonban az ural-altáji nyelvcsoportnak csak egy-egy ágában fordulnak elő. Ilyen f. *mesi* < **meti* «honig», lp. *mietta* «met», md. *med'*, cser. *mü*, zürj. *ma*, votj. *mu*, m. *méz*: idg. **medhu* «met, honig, wein» > ói. *mádhu* «honig, süsser trank», gör. *μέθυ* «wein», ószl. *medъ* «honig, wein», litv. *midùs* «met». *medùs* «honig», an. *mjǫðr* < **meðuz* «met». Árja jövevényszó *e*-je miatt nem lehet; germán, litván v. szláv eredet elgondolhatatlan, mert a szó az egész finnugor területen el van terjedve. A szó tehát ős-idg. jövevényszónak vagy közös idg.-finnugor szónak is tekinthető. Más szavaknál ez idő szerint lehetetlen átvételre gondolni. Ilyen f. *suola*, md. *sal*, zürj. *sol*, votj. *sylal* «salz»: gör. *ἅλς*, lat. *sal*, ószl. *solь*, lett *sāls* stb. Az összefüggés nyilvánvaló, de nem lehet oly régi idg. formát kimutatni, a melyből a szó közvetlenül átvéve lehetne: az ősrokonság csaknem bizonyos.

A bizonytalanság, mint W. kifejezéseiből látni való, igen nagy, a valószínűség azonban mégis az ősrokonság ellen szól. Ugyanis mind a két szó kultúrszó, a mely kategóriája a szavaknak óriási területen terjedhet el: ha pl. a «bors» és neve (ói. *pippalī*) Indiából Észak-európába eljuthatott (vö. ófn. *pfëffar*, agls. *pipor*, an. *piparr*; Schrader, Reall. s. v. *Pfeffer*. Uhlenbeck s. v. *píppalam*), miért ne juthatott volna el idg. **medhu* és **sāld* finnugor nyelvterületre? A só esetében különben új mezeje tárul föl a valószínűségeknek: mivel nyomai már a dán konyhahulladékokban kimutathatók (Hirt, Idg. 297.) s használata minden kétséget kizárólag okvetetlenül ősrégi, azért jóformán kikerülhetetlen az a föltevés, hogy neve az idg.-ban bevándorlott szó, a mint ezt már tekintélyek is lehetségesnek tüntették föl (Brugmann, Grr. I², 162. Schrader, Reall. s. v. *Salz*). Azon eshetőségen kívül tehát, hogy a sót és nevét valamelyik nyelvcsalád a másiktól vette, fönnforog még az is, hogy mind a kettő egy harmadik præhistorikus csoporttól vette át; az ősrokonság minden analógia szerint sokkal valószínűtlenebb, mint az átvétel, és szorosan véve semmi esetre sem bizonyítható be (l. még alább).

Az Andersontól összegyűjtött anyagban meglehetősen sok szót lehetne ősrokonnak tekinteni. De sok esetben korai volna valamely szónak eredetéről határozottabban nyilatkozni, mert a keleti finnugor nyelvek története még mély homályba van burkolva, s így, mivel a notórius árja átvételek éppen ezekben a legszámosabbak, gyakran lehetetlen megmondani, nincs-e átvétellel dolgunk. Újabban a finnugor nyelvek történetének kutatása terén élénk tevékenység uralkodik s nem sokára jobban felkészülve foghatunk a probléma megoldásához. De a végeredmény már most is egészen kétségtelen: a z i d g. é s a f i n n u g o r n y e l v e k ő s r o k o n o k. Azt persze nem remélhetjük, hogy a közös forrásból való eredet törvényeit valaha pontosabban fogjuk ismerni: ez az eredet beláthatatlan régi időkbe esik, ismereteink mindig felü-

letesek lesznek, s azok, a kik mindenütt mathematikai bizonyítékokat akarnak, soha sem lesznek megelégedve az eredményekkel. De ez semmit sem tesz. Elvégre nem az a fontos, hogy valamely ős-finnugor-szamojéd umlauttal vagy éppen egy ős idg. lautverschiebunggal jöjjünk tisztába, hanem azt kell megtudnunk, milyen módszereket és elemeket használtak föl ezek az ősnyelvek morphologiai rendszerük kiépítésére, s ezt jócskán elősegíti az idg., illetőleg finnugor és szamojéd nyelvek morphologiai rendszereinek összehasonlítása. Ebbe a munkába szerencsére bevonhatjuk az altáji nyelveket is, a melyek általában még sokkal eredetibb fokon állanak, mint a nyugati ágak, s a melyek segítségével még mélyebben fogunk az idg. nyelvek homályos őstörténetébe behatolhatni.

Sajnálatomra sokkal szkeptikusabb álláspontot kell elfoglalnom: a távolabb állók szemében már az összehordott anyag mennyisége sem indokolja a vérmes reményeket. SWEET persze még kevesebb anyag alapján még energikusabb kijelentést tesz (i. m. 120.): «If all these and many other resemblances that might be adduced do not prove the common origin of Aryan and Ugrian, and if we assume that te Ugrians borrowed not only a great part of their vocabulary, but also many of their derivative syllables, together with at least the personal endings of their verbs from Aryan, then the whole fabric of comparative philology falls to the ground...» De ez nem változtat a dolgon: ellenben elkerülhetetlenül szükséges az egész anyagot közölni, illetőleg — ha nem volna még együtt — összehordani, ha ugyan arról van szó, hogy tudjunk, nem pedig, hogy a mester szavára esküdjünk. A teljes anyagot aztán módszeresen kell feldolgozni s e végre mindenek előtt a belső kérdéseket kell megoldani: meg kell csinálni az ősi ural-altáji vagy legalább finnugor grammatikát, hang- és alaktant egyaránt — mert tekintve az eddig elért eredményeket nem hinném, hogy csakugyan annyi umlaut és lautverschiebung volna ismeretes, a mennyi a probléma megoldásához elégséges. A nyelvjelenségek külömben összefüggnek, s egyiket sem lehet kicsinyelni: nemcsak a lautverschiebung fontos, hanem a Verner-féle törvénynyel megmagyarázott «kivételei» is, mert ezek összefüggnek a proethnikus hangsúlyozással, ez viszont az ablauttal, ez meg a semasiologiával stb. A legapróbb részletekre kiterjedő grammatikai, főleg phonologiai akribia nélkül a morphologiai rendszerek hasonlítgatása sem biztat sikerrel. S hogy W. ennek nagyon is tudatában van, annak jelen czikkében követett eljárása a legjobb bizonyítéka.

Az eddigi anyag alapján kialakult nézetemet a legnagyobb fönntartással következőleg formuláznám.

Az idg. és a finnugor nyelvek mai állapotukban rendkívül külömböző benyomást tesznek. Valószínű, hogy a két nyelvcsoport jellemző külömbségei (magánhangzó-harmónia, hangsúly, fokváltakozás, ablaut, kettőzés, grammatikai nem stb.) túlnyomó részben, talán kivétel nélkül másodlagos fejlemények, a melyek az ősrokonság felvételét nem gátolják. Az ilyképpen elhanyagolható külömbségek mellett látszat szerint nagyobbszámú lexikális és csekélyebb számú morphologiai egyezések vannak, s ezek volnának az esetleges nyelvrokonság pozitív bizonyítékai.

A mi a szókészletet illeti, rendkívül feltünő a számnévi egyezések teljes hiánya, szemben a névmási egyezéseknek szinte teljes azonosságával. Az egyező szókészlet legnagyobb része általános megegyezés szerint és kimutathatólag átvétel egyes idg. nyelvek (germán, balto-szláv, árja) területéről. Az ennek levonása után megmaradó kis hányad átvett volta igen valószínű, ősrokonsága nagyon kétes, szinte bebizonyíthatatlan. Ha azt kérdezzük, hogy egy relative jól ismert és homogén tömegben, a milyen az idg. alapnyelv, hogyan támadhattak közidg. lexikális egyezések, csak ez lehet a felelet: úgy, hogy valamely szó a nyelvterület bizonyos pontján életbe lépett s innen hullám alakjában szétterjedve egyénről egyénre, törzsről-törzsre szállott, míg az egész nyelvterület minden pontjára el nem jutott. Ezt a magában véve is világos és elfogadható föltevést még inkább megerősíti a részleges, csupán bizonyos számú nyelvekre szorítkozó egyezések megvolta: ezek részben okvetetlenül úgy támadtak, hogy valamely középpontból kiindulva terjedésük közben bizonyos ponton megállottak (az a föltevés, hogy az összefüggő nyelvterület többi részében minden esetben kivesztek, az elméleti lehetőséggel és a tényekkel egyaránt ellenkezik). Szóval: részleges és általános idg. egyezések egyformán átvétel útján terjedtek el, s ősrokonság és primordiális átvétel lényegében egy; a kettőt szétválasztani velejében hiú és a priori eredménytelen törekvés. Föltéve tehát, hogy a finnugor és idg. nyelveket beszélő népek valamikor egy egységes ősnépet alkottak, az ősrokonság esetleges jelei ebben a legkedvezőbb esetben is csak ősrégi átvételeknek bizonyulnának. Ilyen egységes ősnép felvétele azonban semmivel sem bizonyítható föltevés, a melynek csupán elméleti alapja van s csak azért van, mert a primitív ősállapotokról végkép semmit sem tudunk. A mit tudunk s a mire tehát építhetünk, csak annyi, hogy a finnugor és az idg. nyelvterület határos volt: a finnugor népek legrégibb lakóhelyei ugyanis mai tudomásunk szerint a Keleti-tengertől és a Finn-öböltől az Uralig és a Kaspi-tengerig terjedtek (így W., nagyjában ugyanígy Schrader, Reall. s. v. Urheimat 894. Sweet i. m.

113. HIRT, Idg. 71.), az idg. őshaza pedig, illetőleg az idg. nyelveket beszélő népek legrégibb elterjedési sphærája talán Skandinávia (így SWEET i. m. 130., 132., mint már előtte PENKA), nagyobb valószínűséggel az északkeleti orosz erdővidék (HIRT i. m. 183., 189.) vagy a délkeleti orosz steppe (SCHRADER u. o.), esetleg valamennyi, de mindenesetre Európa keleti része. Ez a földrajzi szomszédság teljesen elégséges volna az egyezések megmagyarázására: hogy idg. szavak finnugor nyelvterületre vándorolhattak és megfordítva, az oly föltevés, melyet a szavak története minden kívánható evidentiával s a legszélesebb terjedelemben megerősít. Az átvételnek nincs határa, nincs rácziója: átvesznek első sorban kultúrszókat, de aztán mindent a világon s minden belátható szükség nélkül, s a betolakodott idegen szavak igen könnyen kiszorítják az ősrégi autochthonokat, úgyhogy amazoknak megvolta sohasem lehet bizonyítéka a velük jelzett fogalom eredeti hiányának. A lónak ősrégi germán nevét (vö. agls. *eoh*, an. *jór*, as. *ëhu-*, gót *aíhwa-*: idg. *ekwo-*) kiszorítja a görög és gall elemekből álló késő latin *paraverēdus* = ófn. *pferfrit* «ló»; viszont a germán eredetű *ganso* «lúd» behatol a spanyolba, *jëgėrė* «vadász» a litvánba, *cędo* «gyermek» az ószlávba, *föld* a magyarba stb. Hogy a f. *saippio* eredetije a germ. **saipjōn* (fn. *seipfe*), hogy *rengas* őse a germ. **hringaz* (ófn. *hrinc*) vagy hogy a m. *herczeg*, *polgár* germ. bevándorlottak, azt meg lehet érteni; de miért jövevényszó a finnben *akana* «polyva» (gót *ahana*), *multa* «föld» (gót *mulda*), *kaunis* «szép» (gót *skauns*), *rauma* «folyam» (germ. **strauma-*), *kernas* (ném. *gern*) «szives» vagy a magyarban *medve* (ószl. *medvědъ*), *rend* (ószl. *rendъ*) stb.? Hogy efféle átvételekre szükség nem volt, az nyilvánvaló. S nyilvánvaló az is, hogy a mi a történeti időkben lépten-nyomon szembeötlő és kézzelfogható tény, az a történetelőtti időkben is legalább is éppen oly gyakori jelenség lehetett — legalább is, mert kezdetlegesebb műveltségi viszonyok között nagyobb az átvételek szükségessége. Kiegészítésül nem fölösleges arra utalni, hogy lexikális egyezés csalfa látszat is lehet; vannak értelem és alak tekintetében egybevágó megfelelések, a melyek láttára az ember nem hisz a szemeinek, vö. *latyak*: óír *lathach* «Schlamm», *tenyér*: kfn. *tener* «flache Hand», *nő*: kínai *nü* «donna», *kér*: fidzsi *kere* «pregare» stb. Hogy ilyen lidérczek a finnugor és idg. rokonság bizonyítására összehordott anyagban is lesznek, arról meg vagyok győződve. Föltünő végül, hogy olyan fogalmak, mint «víz», «hal», «holló», «név», kifejezésére vannak állítólag ősrokon szavak, sokkal primitivebb fogalmak, mint testrészek, családtagok, kifejezésére meg nincsenek. A ki ily nehézségek daczára egyezéseket ősrokonság bizonyítékainak nyilvánít, az többet mond, mint a mennyire,

legalább ez idő szerint, jogosítva van, s minden esetre többet, mint a mennyit be tud bizonyítani.

A mi pedig a morphologiai egyezéseket illeti — mindig föltéve, hogy csakugyan vannak és eléggé evidensek — természetesen igen erős az a præjudicium, hogy ősrokonság bizonyítékai. Egyelőre azonban úgy látszik, hogy számuk, főképpen a flexio terén, igen csekély. Ez ugyan még nem volna baj, mert a tőképzés és flexio keletkezését tetszés szerinti régi időből keltezhetjük. A dolognak azonban az a bökkenője, hogy bizonyos várható primitiv egyezések (pl. az *s*-nom. vagy a sg. 2. nem jelentkeznek, mások viszont (pl. az *-m-* acc.), noha a flexio fejlettebb állapotára utalnak, kimutathatók. Így aztán a következő dilemma előtt állunk: vagy volt az egységes ősnyelvben flexio — a mi csaknem hihetetlen — s akkor kifejlett flexivikus alakok elvesztek, vagy nem volt — a mi a priori valószínű — s akkor a flexivikus egyezések csak látszólagosak. Ennek a látszatnak két oka lehet: a véletlenség és az átvétel. Ez az utóbbi feltevés első tekintetre valóságos hæresis, de nem az: flexivikus egyezések is csak olyan módon terjedhettek el az ősnyelvben, mint a lexikálisok, t. i. átvétel útján — azzal a külömbséggel, hogy elterjedésükhöz huzamosabb és bensőbb nyelvi érintkezésre volt szükség. Másrészt meggyőződésem szerint, a melyet azonban tér szűkében itt meg nem okolhatok, flexio és tőképzés, illetőleg flexivikus és tőképző «suffixumok» között a nyelv morphogenetikus stádiumában nem lehetett külömbség; tőképző suffixumok vándorlása pedig a történeti időkben minden kétséget kizáró módon kimutatható: így pl. szláv eredetű suffixuma van a régi m. *fegyver-nek* szónak, franczia suffixum jelentkezik az olyan német szavakban mint *halb-ier-en* (fr. *polir*), *mancher-lei* (ófr. *ley* «Art u. Weise») stb. E szempontból nézve a dolgot a flexivikus suffixumok történelem-előtti vándorlása nem olyan föltünő, semmi esetre sem föltünőbb, mint pl. az, hogy a finnben a jelző melléknév a jelzett szóval számban és esetben megegyezik, holott más finnugor nyelvekben rectio nélkül szűkölködik. A morphologiai egyezések másik forrása a véletlen: így némely indokínai nyelvekben *-m-* accusativust találunk (Trombetti, L'unità d'orgine del linguaggio. 128.); az óperzsa enklitikus névmások újperzsa folytatói (Horn, i. m. 119.) névszók mögött csalódásig hasonlítanak a finnugor birtokos személyragokhoz, vö. újp. *piδaram*, *piδarat*, *pidaraš* «mein, dein, sein Vater»: lp. *čalmem*, *čalmed*, *čalmeš* «szemem, szemed, szeme»; az óírben a pers. pronomenek a præpositiókhoz függednek, mint a magyarban a személyragok a névutóhoz, vö. óír. *immum*, *immut*, *imbi*: «körülöttem, körülötted, körülötte». Ilyféle véletlen találkozásoknak valóságos melegágya a hangbeli kiegyenlítődés — az a jelenség, hogy

eredetileg megvolt hangzásbeli külömbségek zérusra redukálódnak: így az óír *bermme*, *berthe* «ferimus, fertis» alakok suffixumai csak látszólag hasonlítanak a f. *sanomme*, *sanotte* «mondunk, mondotok» alakok suffixumaihoz; az olyan idg. dentalis præteritumok mint újp. *kardam* «ich that», *guftam* «ich sagte» v. óír *as-ru-bart* «dixit», *alt* «educavit» egészen másféle képzések mint a germán «gyönge» præteritum (gót *sōkida*, *nasida*, ófn. *suohta*, *nerita*) stb. Ily reflexiók hatása alatt az amúgy is vékony morphologiai anyag egészen összezsugorodik s nem nyújthat elég széles alapot következtetések számára.

Mindaz, a mit az idg. és finnugor ősrokonság kérdéséről az általános és az idg. nyelvtudomány álláspontján ez idő szerint mondani lehet, nézetem szerint csak ennyi: az eddig összehordott, illetőleg közölt anyag se mennyiség, se minőség tekintetében nem olyan, hogy a dogmatikus állásfoglalást igazolná. Bármilyenek legyenek is egyéni benyomásaink, tudni nem tudunk semmit, s félő, hogy egyhamar nem is fogunk. De azért a czikk tudós szerzőjének összefoglaló és elmemozdító észrevételeiért mindenesetre hálára vagyunk kötelezve s fokozott érdeklődéssel várjuk e körbe vágó további relatióit és mondanivalóit. A ki keres, az talál, — ha ma nem, hát holnap.

SCHMIDT JÓZSEF.

Az oklevelek korában — az OklSz. tanúsága szerint — leggyakoribb a *boz* alak, vö. még *Boz*, helység a Fertő mellett (németül: *Holling*) s Nyr. 2 : 201.

Szláv jövevényszónak magyarázta már Leschka (El.) s utána Miklosich (Slav. El. Nyr. 11 : 117, EtWb. 26.), a következő alakokra hivatkozva: bulg. *bъz* | újszl. *bez, bezg* | szb. *baz, bazag* | cs. lengy. *bez, bzu* | szorb *boz, bez, baz* | or. *bozъ, buzina* | litv. *bezas* stb. «hollunder».

Munkácsi a Nyr. 13 : 258. lapján új magyarázatot kisértett meg. Ide iktatom egész terjedelmében:

> «t. *borzag, borzang*, földi bodza (palócz szó, Tjsz.), *borza, bozza* (székely szó, Tjsz.), *bodza* — kel. tör. *borsuk (aγači)* tiszafa (Budagov 1 : 276.). A bodza nem származhatott a magyarban a teljesebb *borzag* alakból, miért is itt két külön török dialektusból vett kölcsönszót kell látnunk, úgy hogy pl. a *borzá*-t — több más analog jelenségből ítélve, — valamely csuvasféle nyelvjárásból, a *borzag*-ot máshonnan valónak kell tartanunk....». Elfogadja ezt az egyeztetést Szarvas (Nyr. 14 : 77.) s maga Munkácsi is idézi (NyK. 20 : 471.) annak a bizonyítására, hogy «a régi török magyar műszók között.... alakilag egybevágó adatok.... egymáshoz közelálló vagy némileg hasonló fajokat jelölnek». Az Ethn. 7 : 28. lapján még tovább megy, s már a fennebb idézett szláv alakokat is a törökségből származtatja. «A megfelelő török alapszót tükrözi — írja — a keleti török *borsuk* «tiszafa», melyet kétféle alakban vettek át úgy a magyar, mint a szláv nyelvek».

Nem is említve, hogy «bodza» és «tiszafa» utóvégre még sem mindegy, s hogy a m. *borzag* alakot a tör. *borsuk* sem magyarázza meg, föltűnő, hogy ezt a fontos szót, a mely a magyaron kívül valamennyi szláv nyelvben is elterjedt, éppen csak egy török nyelvből ismerjük. Budagov szótára, a melyre Munkácsi is hivatkozik, megoldja e rejtélyt. Az I. kötet 276. lapján ezt olvassuk:

> «*тур.* بورصق, بورسوق, *алт.* پورصوق *барсукъ:* بورصوق اغاجی *тисовое дерево.*»

Ebből én a legjobb akarattal sem tudok egyebet kiolvasni, mint hogy törökül a *borz* (dachs) *borsuk*, altaji tatárul *porsuk*; *borsuk aγaǯi* (tehát *borz-fa!*) pedig tiszafa (taxus baccata). Sapienti sat!

Hogy *bodza* szavunk lehet-e szláv jövevényszó, azt szlavistáink döntsék el; a *borzag* ~ *borsuk* egyeztetest pedig ad acta tehetjük.

5. **Görvély.** Munkácsi ezt írja róla: «A magy. *körtvély, körte* szóval azonos hangalaki fejlődést mutat a *görvély, görvény* szó, melynek jelentése «összvegyült keménység a bőr alatt, többnyire a nyak körül» (Kisd. Szót.), skrofula, de eredetileg, mint a szatmárvidéki *göre* szó bizonyítja, «vízi borjú» (Tjsz.), azaz «vízi gyík». Ennek megfelel a keleti altaji nyelvekben: mong. *gürbel* eidechse | burj. *gulmer, gurbil, gulber* id. | kirg. *külbreü* tyúkszem мозоль, Budag. 2 : 160. | kaz. *göbörle baka* teknős béka || vö. votj. *kwamil', kwalim* «kagylócsiga» (NyK. 21 : 122).

Az Ethn. 4 : 296. lapján e furcsa sorozatból elmarad a kaz. *göbörle baka*, s hozzájön új egyező adatként: csag. *kurmak, kurbaga* «béka».

A mi e legutóbbi adatot illeti («frosch» Radl. 2 : 762, 961, de «schildkröte» 2 : 918.), második tagja kétségkívül *baka* «béka». A jelzői előtag értelme homályos ugyan, de ebből nem következik, hogy bármilyen jelentésű és alakú szóval összevethetjük.

A kaz. *göbörle baka* (Bál. Ostr., *göbörlö b.* Voskr. 359.) párját Budagov is említi a *küpür* «híd» czikkben: tör. كوپرلى بغه черепаха, tehát szerinte e kifejezés értelme «hídas béka», a mi egészen tetszetős magyarázat.

A kirg. *külbreü* végre Radloff szerint: *küldröü* «die schwiele, harte haut, hühnerauge» (2 : 1478.) s világosan kitetsző alapszavát tünteti föl kaz. *küldrö-* «sich als schwiele bilden, hart werden (von der haut), entstehen (vom hühneraugen)» (i. h.).

A m. *görvély*-lyel egyeztetett szavak közül maradna még a mong. *gürbel* «gyík» — mert hiszen a votj. *kwalim* «kagyló»-ról komolyan beszélni alig érdemes.

Munkácsi abból indul ki, hogy a *görvély* «scrophula» jelentése másodlagos fejlemény, s eredeti jelentése «gyík» volt (vö. *torok-gyík, zsába* tkp. «béka» stb.). Hivatkozik a régi Tsz. *göre* «vízi-borjú» adatára, csakhogy ez világos sajtóhiba *gőte* helyett vö. MTsz. 1 : 720.

A *görvény* — eddigi tudásunk szerint — SzD.-ban fordul elő először. Belőle idézi Sl., Kreszn. és Kassai (4 : 320.). De már Kassai a jegyzetben hozzáteszi — s ez új adat — hogy «*görvély* v. *görvény* Eger körül annyi mint vastag hangon *Golyva* ....»; Simai. 219. l.: *görvény* tuber (guga).

E mellett már Kassai említi i. h., hogy *görvély-fű* Scrofularia nodosa. Mártonnál is: knotenwurz, braunwurz *görvely-fű* (sic!) 1803. Orvosi műszónak Bugát foglalta le 1833-ban.

Ezen adatokból úgy látszik, hogy ha e szó etymonját keressük, inkább az általánosabb «tumor nodus» jelentésből kell kiindulnunk. De a *gürbel* > *görvély* egybevetés alakilag sem kielégítő: az *rb* > *rv* változásra török jövevényszavaink nem nyújtanak analógiát.

MUNKÁCSI nem említi, hogy már DANKOVSZKY megkisértette e szó magyarázatát (átvette CzF. is): «*görvény* (*körvény* illyr. *kroveny* russ.) tuberculum sanguineum circa collum animantium ... Etymon est illyr. *körv*, sanguis.» p. 387. Persze mind a két adatot D. formálta a magyar szó képére. A szótárak nem ismerik.

6. **Gőte**: gyék szabású állat SzD. Lacerta palustris SI. KR. CzF. vizi borjú, triton cristatus MTsz.

MUNKÁCSI szerint török jövevényszó (NyK. 21 : 116.), megfelelői: «tat. *kältä*, *k. ǯilan* gyík (BÁL. ящерица. BUDAG. 2: 134.) | csuv. *kalda* id.» A «Magyar népies halászat műnyelve» czímű czikkében (Ethn. 4 : 183.) a fentebbi adatokhoz még hozzácsatolja a következőket: «mong. *keltege* «karausche» | tunguz-mandsú *kältäge*».

E magyarázat legfőbb nehézsége az, hogy «gyík» jelentésü *kältä* szó egyáltalában nincsen a törökségben. A kazáni tatár adatok — erre a nyelvre hivatkozik M. is — a következők: *kelte* или *kelte kisäk, kelte ǯilan* ящерица BUDAG. 2 : 134. *kältä: k. ǯilan* gyík BÁL. 48. *kältä ǯilan* id. OSTR. 144. VOSKR. 370. RADL. 2 : 1121. Az összes szótárak egybehangzó tanusága szerint tehát a gyík kazáni tatár neve *kältä ǯilan* s csak kihagyással *kältä* is (= csuv. *kalDa*). A második tag. *ǯilan* = kígyó. Hogy az első szó mit jelent, arra is könnyű megfelelni; jelentése «rövid, suta». Megfelelői: kirg. kkirg. *keltä* kurz, ein kurzes gewehr R. 2: 1121. | csag. *kelte* kurz, niederen wuchses, VÁMB. Stud. 327, KÚN. 126, valószinűleg perzsa jövevények, vö. perzsa *kelte* unvollständig, verstutzt, verkürzt, verstummelt, stutzschwanz: *kelte kisek* eine kleine eidechse ZENK. 757. كلته deficiens, mancus, parvus, vilis, incongruus, inordinatus. 2. mutilum. truncatum cauda *animal*, 3. non bene pronuntians, indisertus, infacundus, 4. baculus brevis crassior, 5. annis et viribus defecta *bestia* vel *fera* (VULLERS 2 : 865—6.). A kaz. *kältä ǯilan* tehát szószerint «suta kigyó», «kurta kigyó». Hogy a «kárász»(!) jelentésü mong. *keltege* stb. nem tartozhatik ide, azt ezek után fölösleges említeni is.

7. **Hinta** és **hilinta**. MUNKÁCSI mind a két szót török jövevénynek tartja. Az utóbbi megfelelői szerinte: csuv. *jalanDžə* alt. *kalaŋda-* | bar. leb. *kalaŋna-* hintázni. az utóbbié: csuv. *kunDə, kunDək* «hintabölcső» (NyK. 21 : 118. 32 : 391; — vö. csuv. Buj. *kunDə* | Mkar. *komDə* | Kurm. *konDək* лукошко АSM. 51, 368. *konda, kondyk* лукошко, дѣтское ложе, колыбель ZOL. 36. ~ tob. *kunta* schächtelchen | kojb. leb. *komda* | alt. *komda*. *komdy*

kasten, sarg WICHM. Lehnw. 76, PAASONEN NyK. 32 : 264. Alakilag és jelentésileg a *kondɘk* alakhoz talán még közelebb áll oszm. kirg. *kundak* wiege RADL. 2 : 914.).

Fölösleges e távoleső s hangtanilag is lehetetlen magyarázathoz folyamodnunk, mikor a *hinta* rokonsága a magyar nyelven belül is egészen világos. Már SIMONYI utalt arra (Elvonás, 18, 32.), hogy a *hintó* (a népnyelvben és a régiségben «hinta» is) igenév **hintani* igére utal, ebből a frequ. *hintál*, s ebből elvonással *hinta*. A *himbál* vagy alakvegyülés útján keletkezett a *hintál* + *lóbál*-ból, vagy olyan viszonyban van a **hintani* igével, mint *rombol* a *ront*-tal. SIMONYI (i. h.) az előbbit tanítja.

A mi másodszor a *hilintá*-t illeti, nagy kérdés, hogy nem *hirinta*-e az eredetibb alak; a MTsz. tíz *r*-es alakkal szemben csak három helyről idéz *l*-es alakot, s a czimszót is *r*-rel adja: *hirintó, hirintóka, hirintózik, hirinkózik, hirinta*. Külömben azt hiszem, ez is azon szavak közé tartozik, a melyek a gyermeknyelvből kerültek bele vidékenként a felnőttek beszédébe (erre mutat az idetartozó szavak rendkívül változatos alakja: *hintál, hincál, hindógál, hindsál, himzsâ, hingároz, hinnáz, hintózik, hirintózik* stb. MTsz.); eredetüket nem tudjuk, de nem is szabad keresnünk.

8. **Ívik**: «érik, puhul, levesedik; elérik (gyümölcs, különösen vad gyümölcs); megporhanyul (trágya)» MTsz. MUNKÁCSI a következő török szavakkal veti egybe: csag. tar. *ibi-* «weich werden» NyK. 32 : 398.

Az idézett török szavak rokonságát már a NyK. 35 : 270. l. kimutattam:

csag. tar. *ibi-* weich werden RADL. 1 : 1569. | alt. leb. *jibi-* nass werden, im wasser weich werden, aufweichen; *jibit-* trans. tel., *d̄ibi-*, *d̄ibit-* id. RADL. 3 : 531—32. | alt. bar. *jibü* | tel. *d̄ibik* | leb. *jibiɣ* nass, feucht | kaz. *jeb-* BÁL., *žebe-* OSTR. VOSKR. 271. | bask. *jebe-* сдѣлатсья влажнымъ KATAR. 96. | csuvBuj. *jəвε* | Mkar. *jəʒä* мокрый ASM. 11, 357. | mong. *debte-* être trempe, mouillé | burj. *deptẽnäm* einweichen, anfeuchten CASTR. 153. | tungMan. Ur. *deptōm* id.

A török ige első jelentése tehát «nass werden» s csak másodsorban «weich werden». A MUNKÁCSI idézte csag. és tar. *ibi-* szókezdő vokális csak későbbi fejlemény, köztör. *jibi-* után pedig a magyarban nem *ív*-iket, hanem **gyëp-*, **gyöp*-öt várnánk.

9. **Karvaly** és **herjó**. Az ÁKE.-ben e két szóra vonatkozólag ezt olvassuk:

»Némi alaki változással jelentkeznek: török kir[illegible] »falco apivorus«.... kirg. *kirgai* »name eines rau[illegible] melyekhez, mint törökből való átvételek csatlakoz[illegible] *γirγ*[illegible] .... magy. *kerj*[illegible], *kerj*[illegible]*ka*, *hirjóka* »héja-féle[illegible] Egybevetve ezekkel az oszl. *kraguj*, bolg. *karguj*... [illegible]ber« madárnevet, egy kiveszett régi török **kargul* [illegible] vo. tör. [illegible] »falke«, tat. *kirkaul* »fasan, perlhuhn[illegible] [illegible] id. alakra következtethetünk, mely a magy[illegible] ....[illegible]an is mutatkozik.« (ÁKE. 352—3.)

A »karšaiy« czikk[illegible] meg (ÁKE. 330, NyK. 21: [illegible] Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók tör[illegible] 18. l. megtudjuk, hogy idetartoznak meg a következ[illegible] nevek is: turguz [illegible] »auerhahn«, *kiruki* [illegible] haselhuhn« csagat. [illegible] »ein dem kranich ähnlich[illegible]

Kissé [illegible] eb[illegible]en az esetben is [illegible] megy[illegible] arr[illegible], hogy a felsorolt madarnevek nem [illegible] tosnak egy[illegible]

Világosan [illegible] etymologiai csop[illegible]

1. [illegible] KSz. 5 : 255. *kor* терер[illegible] [illegible] терерка, [illegible] тереревъ Катан. 147. kirg. [illegible] und [illegible] 918. [illegible] kaim. [illegible] тетеревка [illegible] Tetrao [illegible] Castr. [illegible] Castr. 83. [illegible] Castr. [illegible] тетеревъ [illegible] 40. [illegible] 377. A [illegible] 248.

2. [illegible]

3. [illegible]

4. csag. *karkara* eine art grossbefiederter kraniche mit schopf Kún. 122, Budag. 2 : 50. der specht(?) Vámb. Stud. 315. | kirg. kkirg. *karkara* eine reiherart Radl. 2 : 190. | tel. *karkịra* цапля Verb. 476. | oszm. *kịrkịra* der reiher Radl. 2 : 748. || mong. *χarχar* назв. птицы, похожей на журавля, пепельнаго цвѣта, сильно кричащей при летаніи; daru alakú madár, hamuszürke, röpülés közben erősen rikoltoz, Golst. 2: 104.

5. *turgul* ein kleiner schwarzer falke, Vámb. Stud. 261. csag. *toγrul* eine art jagdvogel Radl. 3 : 1167; *tūrul* nagyobb fajta sólyom vagy sas (a Lehcse-i-Oszmāni-ból idézi Thúry, Turul IV : 125.) | oszm. *tuγrï* ein adler mit ausgebreiteten flügeln. Radl. 3 : 1433. Ugyanezt a szót M. egy más helyen (Ethn. 6 : 452.) a m. *turul* rokonai között sorolja föl.

Ha így az össze nem tartozó adatokat szétválasztjuk, a tör. *kargul* > m. *karvaly* merész föltevése magától megdől.

A mi a «karvaly» jelentésű *kịrgị* stb.-vel egyeztetett *herjó*-t illeti, nem szabad feledňünk, hogy az összes források «rebhuhn, feldhuhn, tetrao europæus»-nak értelmezik; így Szikszai Fabr. *herio* — pernix (Melich kiad. 44. l. A Szójegyzékben tévedésből a *hernyó* czímszó alatt.), MA. pernix, perdix, PPB., OklSz., Kreszn., Zsebsz., CzF. Ennyi tanúval szemben csupán Kassai állítja, hogy Szabolcsmegyében *hérjóka* = «héja» (Szókönyv, 2 : 407.). Kassai adatát a MTsz. is megkérdőjelezi. Annyi bizonyos, hogy eredete kutatásakor éppen ebből az egy adatból indulni ki merész dolog.

10. **Katáng.** Alakváltozatai: *katang* NySz., MTsz. *kotáng* «solsequium, intubus, cichorium».

Török jövevényszónak magyarázta Munkácsi NyK. 18 : 116. lapján. A kérdéses hely a következő:

«. . . . kirg. *kau* altes, verdorrtes gras, *kaudak, kaulak* avarfű Budag. 2 : 29; csuvas *katan* ‚csalán' ebben: *k.-pir* nesseltuch — magy. *katáng* cichorie, wegwarte.»

Elfogadta ezt az egyeztetést Kúnos is (Nyr. 13 : 370.), pedig a hány sor, annyi tévedés. A kirg. *kau* nem tartozhatik össze a csuvas *katan*-nal, s a magyar *katáng*-nak sincs köze sem az egyikhez, sem a másikhoz.

A kirg. *kau* megfelelői: krim. kūrm. *kaudan* dürres gras, ein mit trockenem grase bedecktes land Radl. 2 : 53. | miš. *kaudan* Paasonen, NyK. 32 : 263. | tob. *kaudak, kaulak* trockenes, vorjähriges gras Budag. 2 : 29, Radl. 2 : 53.

Radloff egynek veszi a tur. kür. bar. *kau* «feuerschwamm, zunder» szavakkal, a melynek megfelelői a törökségben: sor. sag. *kabā* | kojb. *kabū* | sag. *kabō* | oszm. *kav* | csag. *kov* | soj.

kaγ | kún *'kou* | kaz. *kiu* | jak. *kia* | alt. tel. kirg. sart. *kü* «feuerschwamm, zunder» R. 2 : 434. 455, 448, 462. 663, 70, 71, 507, 883, VOSKR. 333, BÖHTL. 60, VERB. 146. | abak. *ko* трутъ; *ko ot* сухая трава. VERB. 137. Ha e két szó azonosságát nem tartjuk is teljesen kétségtelennek, bár VERBICKIJ utóbbi adata RADLOFF mellett bizonyít, annyi valószínű, hogy az *au* hangcsoport mind a két esetben hasonló előzményekre, köztör. **ab*-ra megy vissza (vö. GRÖNBECH, Forstudier 56. §. kk.), a magyar szó első tagjában tehát minden inkább lehetne, csak r ö v i d *a* nem.

Még furcsább a következő adat: «csuvas *katan* ,csalán' ebben: *k. pir* nesseltuch.» ZOLOTN. szótárában, a honnan MUNKÁCSI adatát vette, ezt olvassuk:

«*катан пиръ:* кисея и др. неплотныя матерiй» 33. l., vagyis «*katan piŕ:* csalánszövet és más ritkás kelme». Igaz, hogy a szótárak az or. *кисея* szót a «nesseltuch» szóval is fordítják, az is igaz, hogy a csuv. *piŕ* = «tuch», de ebből még nem következik, hogy *katan* = «csalán», a mint hogy nem is az. Igazi rokonai: kaz. *kitän* das linnen, leinwand R. 2 : 1375. | alt. tel. *kädän* der flachs, die leinwand 2 : 1133. | krim. oszm. *kätän* der flachs 2 : 1129; *keten bez* leinwand ZENK. 737, s valamennyi arab jövevényszó: ar. *kettān* flachs, lein ZENK. 737. Külömben a szókezdő *ka-* is világosan elárulja, hogy a csuv. *katan* vagy csak újabb jövevényszó lehet, vagy magashangú török alakoknak felel meg.

A Nyr. 10 : 345. lapján MUNKÁCSI a szláv *katanac* (vö. szerb *katanac* Reseda luteola VUK[5] 275.) szóra is utalt, de a jelentésbeli nagy eltérés miatt ezt az egyeztetést sem fogadhatjuk el.

10. **Kócsag** és **gém**. Bár furcsán hangzik, MUNKÁCSI szerint e két szó voltaképpen egy eredetű: mind a kettő a tör. *kögön* «kacsa» szó hajtása. Könnyebb utalás kedvéért ide iktatom azt a három czikkecskét, a melyben M. e szavak eredetét fejtegeti:

> «A magy. *gém* . . . másai: votj. *ken : ken-dukťa* fajdtyúk (. . . *dukťa* id.), *kwenäm* gólya (. . .) | zürj. *kön : kön-tar* auerhahn (*tar* birkhuhn) | permi *kenźak* szarka . . . || kojb. kar. *kögön* enterich | jak. *köγön* id. | csuv. *kĕwagal* ,kacsa' . . . . , melynek átvételei: mord. *kawal* ,kánya', cser. *kuvulǯo* nyírfajd, votj. *kočo* szarka | altaji tatár *küŋkenäk* túzok | csag. *kükeŋ* bagoly . . .» (NyK. 21 : 120, s — nehány adat elhagyásával — Ethn. 4 : 295.).

Ez a magában véve is elég tarka sorozat még tarkábbá lesz a *kócsag* ide vonásával. MUNKÁCSI szerint ennek alaprészében:

> «a *gém* példaképét alkotó török *kögön* «kacsa» szónak csuvas *kĕwagal* ,kacsa' megfelelőjét ismerhetjük föl. A végzet

képzőjét tükrözik a cserem. *kuvolǯo* ,nyírfajd'. votj. *kočo*, permi *keńžak*, továbbá mord. M. *kucka* ,reiher' szók is, a melyek a mord. *kaval* «kánya» szóval egyetemben mind a jelzett csuvas alaknak képzős és a nélkül való átvételei» (Ethn. 4 : 295.).

Végre az ÁKE. *gagó* czikkében ezt olvassuk:

«A keleti altájiság köréből ide tartozónak látszik: tung. *gage, gagχ* schwan | tör. *kogu* | alt. *ku* id. . . . . Vö. még ozm. azerb. *keklik*, csag. *kiklik* . . . . | kojb. kar. *kögön* | jak. *köγön* enterich | csúv. *kĕwaγal* ente. — Igen jól illik a m. *gém* . . . hangalkatához a szkr. *khagama-;* de lehetséges az is, hogy benne a szkr. *káŋka-* reiher . . . valamely ugor török réven került másával van dolgunk. Ez utóbbi szóval egyeznek ugyanis: alt. *küŋkenäk* túzok | burj. *χoŋ*, mong. *khon* schwan | zürj. *kön : kön-tar* auerhahn . . . votj. *ken : ken-dukťa* tetrao urogallus . . .» ÁKE. 285, KSz. 6 : 378.

Ha már most azt a természetes elvet tartjuk szem előtt, hogy csak azonos vagy nagyon közeli rokon állatok nevei alkothatnak etymologiai csoportot (Munkácsi — úgy látszik — az ellenkezőről van meggyőződve, meg sem ütközik azon, hogy a «kacsa» jelentésű csuvas szó a cseremiszben «nyírfajd»-ot, a votjákban «szarká»-t, a mordvinban meg «kányá»-t is, «gém»-et is jelent egyidejűleg), nem lesz nehéz az idézett czikkek csodálatosan összebonyolított szálait egy kissé szétfejteni.

1. votj. *ken-dukťa* auerhenne ∾ *dukťa* auerhahn Votj. Szót. 141, 402. vö. votj. *ken, keń* [< csuv. *kin, kiń* ∾ köztör. *kilen, kälin*] «meny, menyecske, ifj'asszony», tehát *ken-d.* szószerint «nőstény-d.».

2. zürj. *kön-tar* auerhuhn; *tar* birkhuhn Wied. 118, 337. [∾ votj. *tur* Tetrao tetrix, a mely tehát nem jövevényszó, a mint Munk. a *turi* daru czikkre utalva sejteti Votj. Szót. 383.].

3. votj. *kočo, kočo* Corvus pica [∾ zürj. *kača* Corvus pica Wied. 95. | permi Kel. *káča* elster Gen. 11.].

4. zürj. *keńžak* Garrulus, häher [vö. zürj. *keńa* Garrulus infaustus Wied. 97.].

5. kojb. *kögən* enterich Katan. 125, Castr. 97. ∾ kkirg. *kögöl* id. Radl. 2 : 1232. ∾ jak. *köγön* Böhtl. 57. ∾ csuvBuj *kə̑vaɢal* | mkar. *kuaɤal* | olg. *kuaɢal* kacsa Asm. 367.

6. alt. *künkenek* Otis tarda Verb. 192. ∾ tel. *küikänäk* id. Radl. 2 : 1418. ∾ krim. *küigänäk* ein vogel Radl. 1419. ∾ mong. *küikünek* un oiseau Kow. Golst. 3 : 448. Hasonló madárnevek, de a felsoroltakkal eltérő jelentésük miatt nem azonosíthatók: šor. csag. *küikänäk* habicht, mäusegeier, *küigenek* adlerartiger jagdvogel Radl. 2 : 1419, Kún. 140. ∾ bask. *köigänäk* лунь (птица) Katar. 142. ∾ kirg. *köiköntäi* raubvogel Radl. 2 : 1419.

7. ujg. *kuγu* Radl. 2 : 898. | oszm. *koγu* 2 : 516. | csag. *ku* grosser wasservogel, aus dessen federn polster bereitet wird Kún. 137. | alt. tel. leb. sor. sag. küär. kirg. kaz. soj. kar. kojb. *kū* Radl. 2 : 883, Castr. 98, Katan. 126. ~ jak. *kuba* Böhtl. 70. ~ mong. *γun* Schm. 161. | burj. *χoŋ* Castr. 125. ~ gold. *kūkū* | olča *kūk* Grube 29. | tungWil. *gage* Maack | Kond. *gagχ* Czek. 373. | AlTung. *gāŋ* Sp. | *gaw* Castr. 131. «schwan».

8. oszm. azerb. *keklik* | csag. *kiklik* rebhuhn Budag. 2: 131. ~ tar. ujg. krim. *keklik* id. Radl. 2 : 1063.

A m. *gém*-mel egyeztetett szavak — ha néhány magában álló, vagy legalább elöttem ismeretlen eredetű szót (pl. mordv. *kucka*, *kaval* stb.) nem számítok is — legalább is nyolcz különválasztható s különválasztandó etymologiai csoportba tartoznak, a melyeket egymással sem alaki, sem jelentésbeli egyezés nem köt össze. Hogy pedig *gém* vagy *kolcsag* szavunkat a felsorolt csoportok bármelyikével kapcsolatba hozzuk, az ellen nemcsak török jövevényszavaink hangtana, hanem a jelentéstannak legkezdetlegesebb szabályai is tiltakoznak.

12. **Seregély.** Munkácsi (NyK. 21 : 125.) joggal veti el e szónak Gyarmathy-Miklosich-féle származtatását, de az, a melyet helyette ajánl, nem jobb Miklosichénál.

> «Alkalmasabbnak tartom erre (t. i. a m. *seregély*-lyel való egyeztetésre) — írja i. h. — a tör. *šïgïrčïk* ‚seregély' családjába tartozó következő alakokat: kojb. kar. *sirgei*, *sirkei* knákente (anas querquedula) || mong. *cörögü* id. | burj. *širkē*, *šurköi*, *šurkui*, *curχui* id. Hívebben megőrizték a m. *seregély* végső mássalhangzóját a következő mélyhangú változatok: kojb. *sorkiö* haselhuhn || tung. *corkelū* | burj. *corχeru* id. Vö. még votj. *śala*, zürj. *śöla* id.» Vö. még Ethn. 6 : 452.

Ha megszokott eljárásunk szerint az össze nem tartozó alakokat szétválasztjuk. s melléjük iktatjuk a rendelkezésünkre álló szótárakból a Munkácsitól föl nem emlitett rokon alakokat, a következő csoportokat kapjuk:

1. oszm. *sïγïrǯïk* Zenk. 569, Radl. 3 : 2170. csag. oszm. *šïγïrčïk* Budag. 1 : 668. | krim. *sïγïrčïk* Radl. Sprachmat. d. Cod. Cuman. 66. | kún *segerčic* CCum. 130. | kirg. *siršik* (Munkácsinál NyK. 21 : 125. hibásan *širšik*) Budag. 1 : 668. | kaz. *šïγïrcïk*, *šïjïrčïk*, *sïjïrcïk* Bál. 101, 137. | csuvBuj. *šəŋgərƀžə* | kurm. *šəŋgərtš* Asm. 14, 370. «seregély». — Van meg oszm. *čoγurǯuk* Sturnus vulgaris Radl. 3 : 2015.

2. kaz. *čüräkei* Voszkr. 361. | bask. *surägäj* kis tarka kacsafaj KSz. 5 : 263. | alt. *čürägäi* Budag. 1 : 493. | tel. *čüräkäi*

kriechente RADL. 3 : 2194. | kojb. *sərgäi* Anas querquedula KATAN. 147. | karag. *sirhei* knäkente CASTR. 122. | kara-kirg. *čürök* Anas crecca KSz. 2 : 116. || mong. *čürükü noγosun* Anas querquedula SCHM. 336. *shiraegoi* Anas strepera PALL. | burj. *širkē, šurköi, šurkui, čurχui* Anas querquedula CASTR. 139. | tungSp. *čirkuki* id. CASTR. 122.

3. kojb. *sorkilā* haselhuhn, rebhuhn KATAN. 149. | salb. *šorklō* id. CASTR. 123. || burj. *corχerū* id. CASTR. 164. | tungMan. *corkelū* | Ur. *cotkiru* id. CASTR. 92.

4. zürj. *šöla* haselhuhn | votj. *šala* id. | osztjK. *šùtàį*, ol. *sərdäį* id. | vog. *šula* id. vö. PAASONEN S-laute 101. Megvan ez az összeállítás (a vog. adat kivételével), több ide nem tartozó madárnévvel összekeverve ÁKE. 185. lapon is, a *czakó* (!) rokonai között. Ugyancsak PAASONEN utalt arra, hogy egyező madárnevek (oszm. kún *čil* | kirg. *šəl* | bask. *sel* | alt. *selej* «haselhuhn, rebhuhn») vannak a törökségben is. Vö. még ÁKE. 207. l. a *csüllő* czikkben.

5. A NyK. 18 : 93. lapján a tör. *siγirčik*-kel egy sorban egy rejtélyes alt. *tārčik* «seregély» is szerepel, a melyet semmiféle forrásban nem találok. Talán csak sajtóhiba e helyett *pārčik* «seregély» VERB. 237. Vö. mat. *(kara) marčik* | abak. *(kara) barčik* | kond. *(kara) bakčir, k. bakčil* VERB. 128. RADL. 2 : 135.

Végeredmény: a m. *seregély* a felhozott madárnevek egyikével sem vethető össze. A melyik hasonlít hozzá hangalak tekintetében, annak a jelentése más, a melyik pedig ugyanazt jelenti, annak a hangalakja más. GOMBOCZ ZOLTÁN.

13. **Bécs.** — 1. *bécs* [Moldva, MTsz.]: cella vinaria, weinkeller < oláh *be'cĭŭ* (keller, kellergewölbe, jeder unterirdische gemauerte raum TIKTIN Rum. d. Wb., caveau, cellier, sous-sol DAMÉ). Az oláh szó eredete ismeretlen; CIHAC II. 547. a «Bécs: Wien»-t jelentő oláh *Be'cĭŭ* helynévvel egynek veszi, s ezt írja: «pour l'acception de c a v e a u cfr. Peşta = Pesth, du vsl. *peštь* specus, fornax.» A magyarázat azért helytelen, mert *Bécs* város neve nem ered egy «specus, fornax» jelentésű *bécs* névszóból. (Vö. SZINNYEI, Nyr. 22 : 168.)

2. *bécs* [legrégibb adat 1510-ből, vö. OklSz., utolsó adat 1636-ból, vö. NySz.]: obolus, heller (értékére vö. Nyr. 18 : 100.); közmondás: «magyarnak csécs, németnek *bécs*», értelme: magyarnak jut az alja, németnek a java; később a *bécs* szó elavultával a közmondás ez lett: «magyarnak Pécs, németnek *Bécs*» (vö. NAGYSZIGETHI K., Nyr. 18 : 97—100, SZILY K. Adalékok 350—355.) < csa-horv. *béč* (plur. *běči*, Nem. I. 377.), *běč* (horv. Ak. szót.;

legrégibb adatok a XV. század első feléből, vö. ŠURMIN Acta croat. 135, 215, 216, 314.), kaj-horv. *bèč* (obolus JAMBR., BELLOSZT.), szlov. *bę̂č* (eine kleine münze, PLETERŠNIK, MIKL. Etwb.) < ol. *bezzo* (moneta di rame ch'era la metà del valore d' un soldo veneto, equivalente a sei danari, *Bezzi* dicesi per danari in generale, BOERIO), szlávból isztriai oláh *beč* MIKL. EtWb. Az ol. szó a ném. *batzen* (*betz, petz:* bär) szóból, s eredetileg berni pénznemet jelent, a melyen Bern czímere, a medvebocs volt ábrázolva, vö. DIEZ 357, KÖRTING. (Vö. SIMONYI, NyK. 23 : 128: másképp, de nem helyesen SZILY, Adalékok 354, Nyr. 18 : 100.)

3. *Bécs.* Néhány magyar község egy-egy részét *Bécs*-nek hívják. Így *Bécs* a neve Aszaló abaujmegyei mezőváros alvégének, valamint Tamási tolnamegyei község nyugati részének. Czigány-*Bécs*-nek hivják Makó egyik külvárosát. Török-Szent-Miklós mellett a szőllőskertek egyik dűlőjének *Bécs* a neve. Ez adatok alapján KIRÁLY PÁL azt állítja (Ethnographia III. 91—93.), hogy a magyar nyelvben volt egy köznévi használatú *bécs* névszó, a mely olyan helyet jelentett, «mely valamely terület határvonalától oldalt, félre, széltűl esett, de úgy, hogy a főterülethez tartozott, mint annak mellékes járuléka, vagy alárendelt pótléka». Ezzel a szóval magyarázza *Bécs* (Wien) nevét is, s a XVI—XVII. századi *Bécsország* (Ausztria) kitételre támaszkodva, azt mondja, hogy magyar részről onnan kaphatta a *Bécs* nevét, mert Ausztriát a régi Magyarország olyan tartozékának vették, mely az ország határán kívül esett ugyan, de szorosan a magyar korona alá tartozott pl. Mátyás idejében. KIRÁLY fejtegetéseit SZINNYEI MTsz.-ában így adja vissza: «*bécs:* helység külső v. szélső része, külváros.»

Kétségtelen dolog, hogy hazánkban *Bécs* nemcsak mint egy-egy helység része, hanem mint önálló falu-, helység-elnevezés is előfordul (Pestmegyében volt egy *Uj-Bécs* CSÁNKI I. 25, Zalamegyében van Kis-*Bécs* CSÁNKI III. 33; a szatmármegyei Szamos-*Bécs*, Tisza-*Bécs* KRESZN. helyesen *Becs*, vö. CSÁNKI I. 471, s nem tartozik ide); a földrajzi elnevezéseken kívül azonban semmivel sem tudjuk igazolni, hogy a magyar nyelvben lett volna egy *bécs* (külváros) köznyelvi használatú köznév. KIRÁLY fejtegetéseire egy analógiával felelünk: Több magyar helységnek egy-egy részét *Tabán*-nak hívják. Így *Tabán* nevű városrész volt vagy ma is van a következő helyeken: Ada, Budapest, Bátorkeszi, Csongrád, Esztergom, Halas, Nógrád-Berczel, Szeged, Székesfehérvár (vö. Nyr. 29 : 423, 519, 576, 30 : 338.). Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a magyarban volt valaha egy *tabán* köznév.

Ez analógiával támogatom abbeli meggyőződésemet, hogy a magyar nyelvben «külváros» jelentésű *bécs* köznév sohasem volt. Éppúgy mint a *Tabán*, *Bécs* is idegen eredetű földrajzi elnevezés.

Azt hiszem azonban, hogy a mi *Bécs* földrajzi neveink eredetre nézve egyek a Wien-t jelentő *Bécs* névvel. A két földrajzi elnevezés egybekapcsolására felhozom, hogy vannak helységeink, a hol a külvárost *Krakkó*, *Krakó*-nak hívják. Így pl. Szarvason a czigányvárosrésznek *Krakó* a neve. Ugyanígy Váczott a felső, czigányvárost *Krakó*-nak nevezik. Szerintem is *Bécs:* Wien és a mi *Bécs* neveink egy eredetűek. S az a nyelv, a melyből ezt a nevet vettük, a török lesz. *Bécs:* Wien elnevezésre következő adataim vannak:

Bécs [*bech*, Gyöngyösi-kódex 4. Nyelvemléktár 2 : 242 | *Becz* — Vienna Szikszai Fabricius Nomenclat. 1590 és valamennyi kiadás || *bech orzag* — Austria Pesthy G. Nomencl. 1536 s így állandóan a XVI—XVII. s részben a XVIII. században is] Wien, Vienna; ∼ vö. szerb-horv. *Bêč* (Daničić, Rječ., Vuk, horv. akad. szót., Iv. Br.); kaj-horv. *Bèč* (Belloszt., Jambr.), csa-horv. *Béč* (Neman. I. 377.), bolg. *Beč* (Cankoff 37.), oláh *Be'čĭŭ* (Tiktin, Damé, Cihac II. 547, Nyr. 19 : 408.), oszmanli *Bédž*, *Béč* (Mikl. Denkschr. 24 : 259.). Hogy ki az átadó, átvevő, nehéz eldönteni. A szó eredete sincs tisztázva. Hunfalvy P. szerint ismeretlen (Egyet. Phil. Közl. IV. 593.), talán avar eredetű (Ethnographia folyóirat I. 4.). Kuun Géza gr. (s utána Ethnographia I. 163.) a Codex Cumanicus *beči el* = huffe hauz (229. lap; nb. *el* = regio Cod. Cum. 89., cfr. *äl:* gemeinde, gebiet Radl. I. 803, 804.) szavával veti egybe s a 300. lapon «urbs munita, castellum»-mal fordítja. Magyarázatában hivatkozik a csag. *bičin* «citadelle, porte» szóra.

Az én nézetem az, hogy a kúnban, bessenyőben és talán az avarban volt egy *beč* köznév, s ez van meg a hazai és az ausztriai *Bécs* elnevezésekben. Ezt azonban részletesebben nem tudom bizonyítani.

Melich János.

Értesítő.

† **Thúry József** (1861—1906.). Május 22-én váratlanul ragadta el a halál THÚRY JÓZSEF halasi főgimnáziumi tanárt és könyvtárnokot, a nagyérdemű turkológust, néhány héttel azután, hogy a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara kijelölte VÁMBÉRY utódjául. Az elhúnytnak huszonkét éves irodalmi munkássága — a melynek elismeréséül a M. T. Akadémia 1903-ban levelező tagjává választotta — a török filológián kívül a magyar történelem és irodalomtörténet terén is mozgott. A magyar történelem érdekében ő értékesítette eddigelé legnagyobb mértékben a török történelmi irodalmat. Ezt bizonyítja «Török történetírók» czímű kétkötetes gyűjteménye, továbbá bizonyítják a Hadtörténelmi Közleményekben és a Századokban megjelent dolgozatai. A magyar-török érintkezésekkel való beható foglalkozásából sarjadt elő két irodalomtörténeti tanulmánya: a Zrinyiászról s a Szilágyi és Hajmási Históriájáról szóló. A török nyelvészet és irodalomtörténet körébe tartozó több tárgyat ő ismertetett legelőször nemcsak minálunk, hanem általában az európai tudományos irodalomban; olyan tárgyakat, a melyeknek legtöbbjéhez szerény előmunkálatokat is alig találhatott. Ilyenek: a középázsiai török irodalomnak, a török drámairodalomnak, a legrégibb török nyelvemlékeknek, az oszmán-török nyelv első korszakának rendszeres és tüzetes, s a XIV. századi Iszkendernámének tárgyi és nyelvi ismertetése. Ő kezdte meg Kis-Ázsia török nyelvjárásainak megismertetését a kasztamunii nyelvjárás leírásával, valamint a középázsiai törökség legnagyobb és legjobb szótáráról (Behdžet-ül-Lugat) is ő adott hírt legelőször. A tudományért lelkesedő, lankadatlan buzgalommal búvárkodó, kutató tudós volt; csendes elvonultságban élt és dolgozott a gondjaira bízott könyvtárban, a mely orientáliákban igen gazdag, s így lehetővé tette munkálkodását. Korai elhúnyta veszteség a tudományra nézve; és különösen fájlalhatjuk, hogy éppen akkor ragadta el a halál, midőn közel állott ahhoz, hogy képzettségének megfelelő állásban teljes erejét és minden idejét a tudománynak szentelhesse.

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archæologiai Értesítőt,

Archæologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kivánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménynyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a föntebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a czímzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigelé 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti *Asbóth Oszkár*. Első évfolyam, 1. szám. Ára 1 kor. 50 fill.

Ez új folyóiratnak, melynek megindítását a M. T. Akadémia a nyelvtudományi bizottságnak és az I. osztálynak előterjesztése alapján 1906. évi január 29-én tartott összes ülésében elhatározta, az a czélja, hogy általános és különösen indogermán nyelvészeti értekezéseken kívül tájékoztató és ismertető czikkeket közöljön a külföldi nyelvtudomány haladásáról. Épp egy félszázada, hogy Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* czimű folyóiratának programmjában (I. köt., 1856., 7. l.) a szoros értelemben vett magyar nyelvtudomány mellett a «hellén-latin nyelvtudomány»-ra is rámutatott, «úgy hivén, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbíteni nálunk», s egyúttal a szanszkrit nyelv ismeretének fontosságát is hangsúlyozta. A *Magyar Nyelvészet*nek, 1862-től fogva pedig a *Nyelvtudományi Közlemények*nek hasábjain csakugyan meglehetős számmal jelentek meg az indogermán nyelvészet kérdéseivel foglalkozó értekezések, ismertetések és birálatok, az utóbbi folyóiratban főleg Simonyi Zsigmond szerkesztősége idejében (1893—1895). Azonban az a körülmény, hogy ama tudományágak fejlődése ujabban mind nagyobb lendületnek indul, másrészt annak elismerése, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* főfeladata, hogy a magyar nyelvhasonlításnak nyisson teret, arra indította a nyelvtudományi bizottságot, hogy egy új általános nyelvtudományi folyóiratnak megindítását javasolja és feladatául főleg ama tanulmányok gondozását tűzze ki, a melyek hazánkban szélesebb köröknek (főleg középiskoláink philologus tanárainak) érdeklődésére tarthatnak számot s a melyek a szoros értelemben vett magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással lehetnek. E tudománykörök főkép a következők: 1. általános nyelvtudomány (főleg nyelvlélektani fejtegetések, a segédtudományok köréből különösen phonetikai kérdések tárgyalása); 2. indogermán összehasonlító nyelvtudomány; 3. az egyes indogermán nyelvek közül főleg a görög, itáliai, germán és szláv nyelvekre vonatkozó tanulmányok. Az e körökbe tartozó kérdések egyrészt értekezések, másrészt ismertetések, birálatok és kisebb közlemények alakjában tárgyaltatnak a folyóirat hasábjain. A folyóiratból, a mely Asbóth Oszkár szerkesztésében *Nyelvtudomány* czimmel indul meg, évenkint — további intézkedésig — két ötíves füzet fog (május 15-én és november 15-én) megjelenni.

3 2044 098 638 315